

Ivan Čizmić

Hrvati u životu Sjedinjenih američkih država

JY5.955

BIBLIOTEKA "GLOBUS"
HRVATI I SLOVENI
SREDNJEVJECNI DRŽAVI

Urednica
IVANA SOR

IVAN ČIZMIĆ

HRVATI U ŽIVOTU SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA

Doprinos u ekonomskom, političkom
i kulturnom životu

Hrvati su, lako relativno po broju mala etnička grupa, utjecali na mnoge oblasti života SAD, uključujući se u mnoge društvene pokrete kao što su američki frateralizam i radnički pokret (kroz radničke stranke i sindikalne organizacije). Kao industrijski radnici na najvećim poslovima dali su prilog razvoju američke industrije koji nije bio malo. Razvili su i vrlo specifične privredne djelatnosti (industrija kamenice i proizvodnja vina iz naranča u Louisiani i pripomoći su razvoju turizma u državama Kaliforniji i Washington).

U političkom životu Hrvati su bili osvrtavanja svog političkog programu (afirmacija u američkoj politici i zadobijevanje podstike narodu) **GLOBUS / ZAGREB** borbi za slobodu.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
CENTAR ZA POVIJESNE ZNANOSTI
ODJEL ZA HRVATSku POVIJEST

JAVNI GLAVNI
UTOVIS U ITAVH
SIEDENIENIH
AMERIGA DRZAVA

Doprinos u oblikovanju političkog
i kulturnog života

GLOBUS \ ZAGREB
SAJEGUTIĆE U ZAGREBU
CENTAR ZA POVESTKE SNAĐENOSTI
ODJEĆE ZA HRVATSKU POVEST

RIJEĆ IZDAVAČA

Knjiga dr Ivana Čizmića *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država* prikaz je doseljavanja Hrvata i njihovih napora za ekonomskom, društvenom i političkom afirmacijom u američkom društvu.

Knjiga dr Ivana Čizmića *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država* prikaz je doseljavanja Hrvata i njihovih napora za ekonomskom, društvenom i političkom afirmacijom u američkom društvu.

Čizmić je koncipirao svoju knjigu tako da najprije objasni problematiku teme i osvrne se na literaturu i izvore, zatim da pregledno obradi povijest osnivanja i razvoja hrvatskih naseobina u SAD, a pretežni dio rada da posveti ulozi Hrvata u američkom ekonomskom razvoju, društvenom, političkom i kulturnom životu. Autor se također osvrnuo na ulogu američkih Hrvata u povijesti hrvatskog naroda u domovini, ističući posebno njihovu aktivnost u prvom i drugom svjetskom ratu. Povrh toga, na kraju je ispitao kakve su perspektive za očuvanje njihove etničke samobitnosti.

Hrvati su, iako relativno po broju mala etnička grupa, utjecali na razne oblasti života SAD, uključujući se u mnoge društvene pokrete kao što su američki fraternalizam i radnički pokret (kroz radničke stranke i sindikalne organizacije). Kao industrijski radnici na najtežim poslovima dali su prilog razvoju američke industrije koji nije bio mali. Razvili su i neke specifične privredne djelatnosti (industrija kamenica i proizvodnja vina iz naranača u Louisiani i pripomogli su razvoju ribarstva u državama Kaliforniji i Washington).

U političkom životu Hrvati su radi ostvarivanja svog političkog programa (afirmacija u američkoj politici i zadobivanje podrške narodu u ostavljenoj domovini u borbi za slobodu), nastojali utjecati na američku javnost i političare, a mnogi su i sami djelovali u američkoj politici obavljajući raznolike političke funkcije. Također su u američkoj štampi kontinuirano izlagali svoja politička gledišta. Politički su djelovali i organi-

ziranjem mnogih kongresa, sastanaka i manifestacija preko kojih su, između ostalog, informirali američku javnost o svojim političkim stremljenjima, posebno u vrijeme drugog svjetskog rata, kad su željeli upoznati Amerikance s narodnooslobodilačkom borbom.

Američki su Hrvati u mnogim aktivnostima, napose u radničkom pokretu i političkom životu djelovali zajedno s ostalim jugoslavenskim iseljenicima. To se u prvom redu odnosi na političke aktivnosti u prvom i drugom svjetskom ratu. U pregledu i opisu njihova rada razumljivo je da je naglasak na ulozi koju su pri tome imali iseljenici hrvatske narodnosti.

Čizmićev rad obuhvaća razdoblje od polovine prošlog stoljeća kada su u SAD počeli dolaziti prvi naši iseljenici i stvarati prve naseobine, pa do prvih godina nakon drugog svjetskog rata, tj. do 1947, kada se održao *Drugi kongres američkih Hrvata*. Tom godinom se zapravo završava jedno razdoblje djelovanja naših iseljenika kako u radničkom pokretu tako i u političkom životu. Generacije Hrvata koji su se doselili u SAD u vrijeme Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije, dali su vlastiti smjer i obilježe životu i radu o kojem se govori u ovoj knjizi. U poslijeratnim godinama stasale su nove generacije iseljenika, tj. njihovih potomaka i onih koji su doselili nakon drugog svjetskog rata. Potomci iseljenika imali su druge preokupacije i orijentaciju u svom životu u Americi, a novodošljaci, često politički emigranti, opet oprečne ciljeve nego generacije koje su stigle u Ameriku prije njih. Na taj je način upravo tih godina započelo novo razdoblje u životu američkih Hrvata.

Ipak u ovoj knjizi ponegdje se spominju veoma sažeto i neka kasnija zbivanja, ali samo onda kad je potrebno objasniti tokove i procese društvenih aktivnosti koji su započeli u prošlosti, a imaju svoj odjek i u suvremenom životu američkih Hrvata. Tako autor govori sumarno o ritmu i dinamici iseljavanja do najnovijeg vremena, o rezultatima procesa adaptacije, integracije i asimilacije, koji je započeo u prošlosti i još traje. Čizmić govori i o nekim kulturnim aktivnostima američkih Hrvata koje su započele u prošlosti, a doživjele su snažan razvoj u godinama poslije drugog svjetskog rata.

Autor je obradio vrlo široku problematiku povijesti hrvatskog iseljeništva u Sjedinjenim Američkim Državama tako da je dao jedno prilično cjelovito povjesno djelo koje svestrano

obuhvaća položaj, razvoj i život našeg iseljeništva iz generacije u generaciju s posebnim obzirom na njegovu ulogu u američkom privrednom, društvenom i kulturnom životu. Autor je stupio na teren istraživanja kojemu je do sada bilo posvećivano manje pažnje u našoj historiografiji pa zbog toga njegov rad i predstavlja nov i vrijedan doprinos upoznavaju povijesti našeg naroda izvan domovine. Ipak treba istaći da problematika kojom se bavi ovaj rad ima izrazito široke dimenzije s obzirom na vremenske granice i na svoju kompleksnost. Stoga je razumljivo da neka pitanja, kojima se ova knjiga bavi, zahtijevaju daljnja istraživanja i analize kako u našoj tako i u američkoj historiografiji. Trebat će obraditi neke aspekte života i rada Hrvata u Americi koji niti nisu bili predmet istraživanja ovog rada.

Na kraju želimo istaknuti da su Hrvati, kao i ostali doseljenici dali svoj doprinos razvoju SAD. Ali nije svrha Čizmićeva rada bila da preuveliča niti da umanji njihov doprinos, nego da pokaže putove i osobnosti njihova uključivanja u život Amerike.

Ovaj je rad dio projekta *Povijest hrvatskog naroda* u programu Odjela za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Izdati i na zapadu i na istoku, u SAD i u Evropi, u posljednjih desetljeća mnogi su se interesovali za hrvatsko iseljeništvo. U SAD-u to je ujedno i način na koji se u zadnjem desetljeću razvijala i razvija hrvatska povijest. Međutim, u Evropi, u posljednjih desetljećima, to nije tako.

Masevno iseljavanje je u to vrijeme izazvalo veliku pažnju u evropskim zemljama iseljavanja te se u javnosti preko stampa, zatim javnih rasprava u predstavničkim tijelima mnogo diskutiralo o uzrocima i posljedicama iseljavanja. Ali nakon prve svjetske rata, kada su mnoge zemlje iseljavanje uvelo restrikтивne mjeru i kada se učenje smatralo, neglo je preduo interes za učinkovitost desetina milijuna iseljenih Evropljana. Znanstvenici u Evropi, osim nekoliko sociologa, nisu pokazali veći interes za znanstveno istraživanje fenomena iseljavanja. Iseljenici su bili edikatom kroz da su prestali biti dio naroda iz kojeg su potekli. Ostali su vjerljivo nezapaženi u povijesti odnosno historiografiji svojih naroda. U povijesnim publikacijama veliki broj modernog doba spominjale su se tek na kojoj stranici.

Znanstveno iseljavanje problem iseljavanja i iseljnika na području je u Sjedinjenim Američkim Državama što je i razlog. Dolazak mnogih doseljenika počekao je prošlog i ne posljednjeg desetljeća, izazvao je brojne socijalne konflikte i političke

UVOD

U razdoblju od 1820. do 1970. godine uselilo se u Sjedinjene Američke Države 45.162.638 ljudi. Ova milijunska migracija, zapravo »moderna seoba naroda« jest jedan od najznačajnijih sociološko-povijesnih zbivanja u suvremenom dobu. »Groznica seljenja« prvo je započela u zapadnim dijelovima Evrope, napose u Engleskoj i Irskoj, a kulminirala je u četrdesetim i pedesetim godinama prošlog stoljeća. Od tuda se širila prema Njemačkoj i skandinavskim zemljama (Švedskoj i Norveškoj), gdje je doživjela svoj vrhunac sedamdesetih i na početku osamdesetih godina prošlog stoljeća. Taj se val osamdesetih godina prošrio i na Istočnu, Jugoistočnu i Centralnu Evropu, prvo na Italiju, a onda na Austro-Ugarsku i na zapadne i sjeverozapadne dijelove Rusije. Početkom 20. stoljeća najveći dio doseljnika u SAD stizao je upravo iz spomenutih zemalja.

Masovno iseljavanje je u to vrijeme izazvalo veliku pažnju u evropskim zemljama iseljavanja te se u javnosti preko štampe, zatim javnih rasprava u predstavničkim tijelima mnogo diskutiralo o uzrocima i posljedicama iseljavanja. Ali nakon prvog svjetskog rata, kada su mnoge zemlje useljavanja uvele restrikтивne mјere i kada se seljenje smanjilo, naglo je prestao interes za sudbinu desetina milijuna iseljenih Evropljana. Znanstvenici u Evropi, osim nekolicine sociologa, nisu pokazali veći interes za znanstveno istraživanje fenomena iseljavanja. Iseljenici svojim odlaskom kao da su prestali biti dio naroda iz kojeg su potekli. Ostali su potpuno nezapaženi u povijesti odnosno historiografiji svojih naroda. U povijesnim publikacijama velike seobe modernog doba spominjale su se tek na kojoj stranici.

Znanstveno istraživanje problema iseljavanja i iseljenika započelo je u Sjedinjenim Američkim Državama što je i razumljivo. Dolazak »novih doseljenika« potkraj prošlog i na početku našeg stoljeća, izazvao je brojne socijalne konflikte sa onima

koji su doselili prije, pa su sociolozi bili prvi koji su istraživali probleme vezane za stvaranje iseljeničkih naseobina, pitanje adaptacije i asimilacije doseljenika i prirodu društvenih konfliktova što ih je njihov dolazak izazvao. Povijesni aspekti doseljavanja u Sjedinjene Američke Države započeli su se istraživati relativno kasno, poslije 1925., i to ne iseljavanje iz evropskih zemalja, nego povijest doseljavanja u SAD uopće.

U Evropi organizirano i u većem opsegu započinje znanstveno istraživanje međunarodnih migracija tek 1960-tih godina. Razlozi su mnogobrojni. Činjenica i saznanje da su migracije kontinuiran proces, koji je ponovno u većim razmjerima oživio upravo šezdesetih godina dolaskom nekoliko milijuna radnika u razvijene zapadnoevropske zemlje, te nagli demografski razvoj u zemljama »trećeg svijeta«, a u socijalističkim zemljama istraživanje unutarnjih migracija uvjetovanih industrijskim razvojem pojedinih zemalja, potaklo je i istraživanje iseljavanja iz prošlosti. U Sjedinjenim Američkim Državama etničko oživljavanje i traženje korijena, prihvatanje etničkog pluralizma i odbacivanje ideje »lonca za miješanje«, potakli su mnoge istraživače da rade na pisanju povijesti pojedinih etničkih grupa.

Na XI međunarodnom kongresu historičara 1960. godine u Stockholmu engleski historičar Frank Thistlethwaite u referatu *Migracije iz Evrope u prekomorske zemlje u devetnaestom i dvadesetom stoljeću*¹ ukazao je na nezainteresiranost evropskih historičara i drugih znanstvenika za istraživanje složenih problema modernog iseljavanja. Thistlethwaite je ujedno kritizirao isključivo američki pristup problemima doseljavanja prisutan kod američkih sociologa. Založio se za novi pristup istraživanju iseljavanja i iseljenika i to ne posebno s aspekta zemalja iseljavanja odnosno doseljavanja, nego proces seljenja u cjelini.

¹ Frank Thistlethwaite, *Migration from Europe Overseas in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (*Migracije iz Evrope u prekoceanske zemlje u devetnaestom i dvadesetom stoljeću*), XI međunarodni kongres historičara, Izvještaj V, Upsala 1960, str. 32—60.

O problemima istraživanja migracija u Evropi usp. *La questione dell'immigrazione negli Stati Uniti*, A cura di Anna Maria Martellone, Bologna 1980; Julianna Puskás, *Some Recent Results of Historic Researches in International Migration*, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 23, Budimpešta 1977, str. 151—169.

Istup Thistlenthwaitea na stockholmskom kongresu imao je pozitivan odjek. Već je 1962. na odjelu za povijest sveučilišta Upsala jedna grupa historičara započela rad na projektu *Švedska i Amerika poslije 1960. Iseljavanje, povratak, socijalna i politička rasprava*.² Glavni zadatak ovog projekta bio je istraživanje povijesti prekomorskih migracija. Švedane su uskoro slijedili Norvežani i Finci. U Finskoj su na dva sveučilišta, u Helsinkiju i Turku, osnovane katedre za finsko iseljeništvo i Institut za istraživanje migracija u Turku. I u zemljama Centralne i Istočne Evrope povećavao se interes za znanstvenim istraživanjem iseljeničke problematike.³ Konačno je na XIV svjetskom kongresu historičara u San Franciscou 1975. jedna od centralnih tema bila prekomorske migracije. Na kongresu se diskutiralo o složenosti migracione problematike, o problemima sakupljanja građe, o definiranju različitih tipova iseljenika, o regionalnom karakteru emigracije, o strukturi migranata kao i o posljedicama iseljavanja za zemlje iseljenja i useljenja.⁴

² Usp. *From Sweden to America, A History of the Migration*, Edited by Harold Runblom and Hans Norman, Minneapolis 1976.

³ U Čehoslovačkoj su o iseljavanju pisali: Ján Sveton, *Slovenské vystáhovalectvo v obhodi uhorského kapitalizmu (Slovačko iseljeništvo u razdoblju ugarskog kapitalizma)*, Ekonomický Časopis 4. 1956, str. 171—190; Ján Hazlik, *Slovenske vystáhovalectvo na prahu Imperialismu (Slovačko iseljeništvo na pragu imperializma)*, Geografický Časopis XIII 1961, str. 195—210; Jozef Polišenský, *Začiatki České a Slovenskej emigrácie do USA (Počeci českog i slovačkog iseljavanja u SAD)*, Bratislava 1970, str. 49—96. U Mađarskoj o iseljeništvu su pisali Julianna Puskás, *Emigration from Hungary to the United States before 1914. (Iseljavanje iz Ugarske u SAD prije 1914.)*, Studia Historica, № 113, Budimpešta 1975; O iseljavanju iz Ugarske pisao je također I. Rácz, *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus koraban, 1848—1914. (Seljaci u Ugarskoj u razdoblju kapitalizma, 1848—1914)*, Budimpešta 1965.

U Poljskoj na Instytut Badań Polonijnych u Krakówu kao i na katedrama za amerikanistiku na Sveučilištu u Poznanyju i Katoličkom sveučilištu u Lublinu u okviru mnogih projekata istražuju se razni problemi poljskog iseljavanja i iseljeništva.

U Austriji Hans Chmelar napisao je knjigu *Najintenzivnije iseljavanje iz austrijskog dijela monarhije 1905—1914*, Beč 1974, str. 194. (Höhepunkte der Österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1905—1914).

⁴ Usp. *Migrations, XIV International Congress of Historical Sciences*, San Francisco 1975.

Stanje istraživanja evropskih migracija gotovo u cjelini možemo primijeniti na iseljavanje i iseljeništvo iz Hrvatske. Iseljavanje stotina tisuća Hrvata još od 1880-tih godina pa do našeg vremena, izazvalo je veliku pažnju naše društvene i političke javnosti. Ali sveobuhvatnijeg znanstvenog istraživanja iseljavanja i iseljenika iz Hrvatske i uopće iz Jugoslavije nije bilo sve do novijeg doba. Iseljenička problematika znanstveno je istraživana samo kao dio šireg interesa naših ekonomista, statističara i dakako povjesničara.

Još 1903. je Fran Milobar u knjizi *Izabrana poglavlja iz narodnog gospodarstva*⁵ posvetio jedno poglavlje problemima iseljavanja iz Hrvatske. Ljubomir Kosier analizirao je ekonomiske odnose s našim iseljenicima u knjizi *Ekonomsko-socijalni problemi jugoslavenske emigracije*.⁶ Rudolf Bićanić se u radu *Ekomska podloga hrvatskog pitanja*⁷ osvrnuo na ulogu iseljeničkog novca na razvoj Hrvatske i Jugoslavije. I Jovan Dunda se bavio ekonomskim pitanjima naše emigracije u studiji *Izgledi naših iseljeničkih uštednji*.⁸

Josip Lakatoš u *Narodnoj statistici*⁹ i M. Makale u *Zadnjem popisu pučanstva u Dalmaciji*¹⁰ posvetili su dosta prostora analizi iseljavanja iz Hrvatske. Milan Kreser je primjenom statističkih metoda istraživanja pokušao između ostalog, utvrditi broj iseljenika iz Hrvatske i Slavonije.¹¹

Milada Paulová je prva od povjesničara nastojala odrediti ulogu jugoslavenskih iseljenika u stvaranju jugoslavenske države u prvom svjetskom ratu. Ali to je samo manji dio šire problematike jugoslavenskog ujedinjenja kojim se pozabavila u svom kapitalnom djelu *Jugoslavenski odbor*.¹² O radu iseljenika na jugoslavenskom ujedinjenju pisali su Ante Smith-Pa-

⁵ Fran Milobar, *Izabrana poglavlja iz narodnog gospodarstva*, Zagreb, 1902—1903, str. 238.

⁶ Ljubomir Kosier, *Ekonomsko-socijalni problemi jugoslavenske emigracije*, Zagreb, str. 503.

⁷ Rudolf Bićanić, *Ekomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb 1938.

⁸ Jovan Dunda, *Izgledi naših iseljeničkih uštednji*, »Ekonomist«, Zagreb novembar—decembar 1940, god. VI, br. 11—12.

⁹ Josip Lakatoš, *Narodna statistika*, Zagreb 1914.

¹⁰ M. Makale, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Beč 1912.

¹¹ M. Kreser, *Gustoća žiteljstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 1917.

¹² Milada Paulová, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb 1925, str. 603.

velič u knjizi *Dr Ante Trumbić — problemi hrvatsko-srpskih odnosa*,¹³ Dragoslav Janković u *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*,¹⁴ Milorad Ekmečić u *Ratni ciljevi Srbije 1914*,¹⁵ Dragovan Šepić u *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918*¹⁶ i Bogdan Krizman u nekoliko članaka.¹⁷ Svi navedeni autori su u okviru šire problematike koju su izlagali aktivnosti iseljenika tek spominjali.

Iseljeništvo je češće kod nas bilo predmet publicističke, memoarske i političke literature. Već 1906. je dr Ante Tresić-Pavičić proveo šest mjeseci u SAD. Po povratku u Hrvatsku napisao je knjigu *Preko Atlantika do Pacifika — Život Hrvata u Sjevernoj Americi*.¹⁸ U ovoj knjizi Tresić je dao sliku tadašnje Amerike i, što je još važnije, iscrpan i zoran opis društvenog i ekonomskog položaja Hrvata u SAD. U memoarskoj literaturi značajniji radovi su još Franka Potočnjaka *Iz emigracije*¹⁹ i to uglavnom treći svezak, Hinka Hinkovića *Jugoslavija u Americi* i *Iz velikog doba*,²⁰ Bogumila Vošnjaka *U borbi za ujedinjenu narodnu državu*²¹ i Ljube Leontića *O Jugoslavenskom odboru u Londonu*.²² Svi spomenuti autori boravili su u SAD za prvog svjetskog rata i u zapisima iznijeli zapožanja o životu naših ljudi i njihovu radu za jugoslavensku državu.

¹³ Ante Smith-Pavelić, *Dr Ante Trumbić — problemi hrvatsko-srpskih odnosa*, München 1959, str. 333.

¹⁴ Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd 1967.

¹⁵ Milorad Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Beograd 1973, str. 550.

¹⁶ Dragovan Šepić, *Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918*, Zagreb 1970, IX, str. 431.

¹⁷ Bogdan Krizman, *Predsjednik Wilson i jadransko pitanje do primirja s Austro-Ugarskom 1918*, *Analji Jadranskog instituta II*, Zagreb 1958, str. 81—116; isti, *Srpska ratna misija u SAD*, JIČ, 1—2, 1968, str. 43—72.

Američki dokumenti o talijansko-jugoslavenskim odnosima g. 1918, *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1953, str. 223—226.

¹⁸ Ante Tresić-Pavičić, *Preko Atlantika do Pacifika — Život Hrvata u Sjevernoj Americi*, Zagreb 1907.

¹⁹ Franjo Potočnjak, *Iz emigracije III*, Zagreb 1926, str. 246.

²⁰ Hinko Hinković, *Jugoslavija u Americi*, Zagreb 1922, str. 52; isti, *Iz velikog doba*, Zagreb 1927, str. 432.

²¹ Bogumil Vošnjak, *U borbi za ujedinjenu narodnu državu*, Zagreb 1928, str. 410.

²² Ljubo Leontić, *O Jugoslavenskom odboru u Londonu*, Zagreb 1961, str. 174.

U političkoj literaturi važniji su radovi Stjepana Radića *Moderna kolonizacija i Slaveni* i *Javna politička poruka probuđenoj seljačkoj braći naročito u Americi i po ostaloj tudini*,²³ zatim Mladena Lorkovića *Narod i zemlja Hrvata*.²⁴

Spomenuta memoarska, publicistička i politička literatura, osim Tresićeva djela, nije pisana sa isključivom namjerom opisivanja života i rada naših iseljenika, već su autori opisivali i obrazlagali šire društvene i političke probleme za koje im je iseljenički momenat bio jedan od argumenata.

U novije vrijeme, odnosno 1963., objavio je Stjepan Lojen knjigu *Uspomene jednog iseljenika*.²⁵ Lojen je bio vrlo aktivan u radničkom pokretu naših iseljenika u SAD i radničkom pokretu Amerike uopće. Njegova sjećanja su korisna građa za istraživanje povijesti naših iseljenika.

Na knjigu koja je bila isključivo posvećena iseljavanju i iseljenicima iz Hrvatske dugo smo čekali. Tek je 1967. Večeslav Holjevac objavio knjigu *Hrvati izvan domovine*.²⁶ Cilj ove knjige bio je informirati našu javnost i iseljenike o iseljavanju iz Hrvatske, o nastajanju hrvatskih nacionalnih manjina u susjednim zemljama, o njihovu životu i radu, o iseljavanju Hrvata u susjedne zemlje, o nastanku hrvatskih naseobina, društava i organizacija širom svijeta, o doprinosu hrvatskih iseljenika na ekonomskom, kulturnom i političkom polju svojoj novoj i staroj domovini. Holjevčeva knjiga je prvi pokušaj takve vrste kod nas, a čitaocu pruža iscrpne informacije o našim iseljenicima i u tom pogledu je veoma korisna.

Naši časopisi i dnevna štampa pisali su mnogo o iseljavanju i našim iseljenicima u svijetu. Osobitu pažnju zaslužuju rasprave i članci javnih radnika koji su u okviru svog redovnog rada surađivali sa iseljenicima. U prvom redu treba istaći radeove i brojne novinske članke Ivana Lupisa Vukića,²⁷ Milostislava

²³ Stjepan Radić, *Moderna kolonizacija i Slaveni*, Zagreb 1904; isti, *Javna politička poruka probuđenoj seljačkoj braći naročito u Americi i po ostaloj tudini*, Zagreb 1913.

²⁴ Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb 1939.

²⁵ Stjepan Lojen, *Uspomene jednog iseljenika*, Zagreb 1963.

²⁶ Večeslav Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, Zagreb 1967, str. 393.

²⁷ Ivan Lupis Vukić, *O iseljavanju našeg naroda u Ameriku*, Zadar 1910; isti, *Među našim narodom u Americi*, Split 1929.

Bartulice,²⁸ Fedora Aranickog,²⁹ Artura Benka Grada,³⁰ Milana Marjanovića³¹ i drugih. Iako ovi radovi nemaju znanstveno obilježje ipak predstavljaju važan izvor za istraživanje iseljavanja i iseljenika iz Hrvatske.

U SAD su, kako smo vidjeli, ranije nego u Evropi znanstveno istraživali doseljavanje i položaj doseljenika. Tako su hrvatski iseljenici postali predmet istraživanja u okviru jedne šire studije o Slavenima u Americi u djelu Emily Balch *Our Slavic Fellow Citizens*.³² Balch je još početkom stoljeća istraživala socio-ekonomski položaj slavenskih doseljenika u SAD. Kasnije je E. Ledbetter napisala kraći rad o Jugoslavenima u Clevelandu pod naslovom *The Yugoslavs of Cleveland*.³³ Nekoliko se američkih historičara u svojim studijama osvrnulo na političko djelovanje američkih Hrvata. To se odnosi na Victora S. Mamateya *The United States and East Central Europe 1914—1918*,³⁴ na zbornik radova što ga je priredio Joseph O'Grady pod naslovom *The Immigrant's Influence on Wilson's Peace Policies*³⁵ i knjigu Louisa Gerisona *The Hyphenate in Recent American Policies and Diplomacy*.³⁶

Neki hrvatski iseljenici sami su pisali o dolasku i životu Hrvata u SAD. Pisali su povijest pojedinih iseljeničkih našeobina, uglavnom od početka stoljeća pa do tridesetih godina kada su knjige uglavnom i bile objavljene. Tu prije svega treba spomenuti rad Josipa Marohnića *Popis Hrvata u Americi*,³⁷ za-tim radove Vjekoslava Melera *Hrvati na dalekom sjeveru Amerike — Hrvatske kolonije u Calumetu i okolici u državi Michigan*.

²⁸ Milostislav Bartulica, *Iseljeničko pitanje s osobitim obzirom na Dalmaciju*, Zagreb 1928; *Iseljenička politika*, Zagreb 1929.

²⁹ Fedor Aranicki, *Naša migraciona statistika*, Zagreb 1929.

³⁰ Artur Benko Grado, *Migraciona enciklopedija*, Sv. I, Kanada, Zagreb 1930.

³¹ Milan Marjanović, *Smjernice naše iseljeničke politike, Iseljenička nedjelja*, Zagreb 1933, str. 215.

³² Emily Green Balch, *Our Slavic Fellow Citizens*, New York 1910.

³³ Eleonor E. Ledbetter, *The Yugoslavs of Cleveland*, Cleveland 1918.

³⁴ Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe 1914—1918*, Princeton 1957, str. XI + 431.

³⁵ Joseph O'Grady, *The Immigrant's Influence on Wilson's Peace Policies*, University of Kentucky 1967, str. 329.

³⁶ Louis L. Gerison, *The Hyphenate in Recent American Policies and Diplomacy*, Lawrence 1964, str. 325.

³⁷ Josip Marohnić, *Popis Hrvata u Americi*, Pittsburgh 1902.

gan,³⁸ Luke Pejovića *Jugoslaveni na Jugu — Louisiana, Texas, Mississippi*³⁹ i Stephena Sestanovicha *Slavs in California*.⁴⁰ Opće obilježje ovih radova je iscrpan prikaz nastajanja iseljeničkih kolonija, opis stanja i prilika u njima. Iako su ta djela uglavnom faktografska, bez analize i ocjene prilika među iseljenicima, ipak su veoma korisna za potpuniju sliku o radu i životu iseljenika.

Značajan je bio i poduhvat Ivana Mladinea koji je objavio *Narodni adresar* sa uvodom o doseljavanju i organiziranju društvenog i ekonomskog života jugoslavenskih iseljenika u SAD. Knjiga ima 1244 stranice sa 5000 imena hrvatskih, srpskih i slovenskih ustanova i organizacija u SAD i Kanadi rasjednih u 1139 mjesta i gradova sa svim važnijim podacima i sa 15.000 imena i adresa naših trgovaca, obrtnika itd. U toj knjizi je popisano i prikazano sve najvažnije što su Hrvati i ostali jugoslavenski iseljenici stvorili u SAD, pa je rad Mladinea najpotpuniji i najcjelovitiji faktografski rad o našim ljudima u SAD.⁴¹

Prije rata napisao je Clemet S. Mihanovich studiju *Americanizacija Hrvata u St. Louisu, Missouri, kroz proteklih trideset godina*.⁴² Ovaj rad je jedan od rijetkih znanstvenih pokušaja analize položaja hrvatskih doseljenika prije drugog svjetskog rata.

Znatan napredak u istraživanju života i rada Hrvata u SAD čine dva djela iz novijeg vremena. To su knjige Gilbertha Govorčina *Americans from Yugoslavia*⁴³ i Jure Prpića *The Croatian Immigrants in America*.⁴⁴ Jednako kao Holjevac kod nas

³⁸ Vjekoslav Meler, *Hrvati na dalekom sjeveru Amerike — Hrvatske kolonije u Calumetu i okolicu u državi Michigan*, Calumet 1919, str. 32; isti, *The Slavonic Pioneers of California*, San Francisco 1932, str. 101.

³⁹ Luka Pejović, *Jugoslaveni na Jugu — Louisiana, Texas, Mississippi* — 1935, str. 124.

⁴⁰ Stephen Sestanovich, *Slavs in California*, Oakland, Cal. 1937, str. 136.

⁴¹ Ivan Mladineo, *Narodni adresar*, New York 1937.

⁴² Clement S. Mihanovich, *Americanization of the Croats in Saint Louis, Missouri, During the Past Thirty Years*, Saint Louis University 1936, str. 39.

⁴³ Gilberth Govorčin, *Americans from Yugoslavia*, Gainesville 1961, str. 352.

⁴⁴ George Prpich, *The Croatian Immigrants in America*, New York 1971, str. 519.

Govorchin i Prpić su u SAD htjeli upoznati američku javnost i potomke naših iseljenika koji ne poznaju hrvatski jezik, sa svim važnijim pitanjima života i rada jugoslavenskih, odnosno hrvatskih iseljenika u SAD, od prvih početaka njihova doseljavanja pa do našeg vremena.

U klimi sve intenzivnijeg traganja za korijenima pojavila se nekolicina znanstvenih radnika hrvatskog porijekla sa temama o hrvatskom i uopće jugoslavenskom iseljeništvu u SAD. Najaktivniji je Adam Eterovich, koji se posvetio istraživanju dolaska prvih Hrvata i drugih Jugoslavena na Zapad SAD. Objavio je vrijedne radeve od kojih su važniji oni o hrvatskim pionirima u Americi od 1685. do 1900, zatim o Hrvatima iz Dalmacije i Crnogorcima na Zapadu i Jugu SAD od 1800. do 1900, pregled Jugoslavena u Kaliforniji, Nevadi i na Jugu SAD od 1800. do 1900. kao i jedna opća studija o jugoslavenskim doseljenicima i Americi od 1650. do 1900.⁴⁵ U Eterovichevim knjigama ima mnogo ponavljanja, ali u svakom novom radu nalazimo i nove podatke dragocjene za povijest doseljavanja Hrvata i drugih Jugoslavena na Zapad SAD.

Nekoliko se socioloških studija bave položajem Hrvata u SAD. Tako je Frank Lovrich analizirao društvenu i ekonomsku afirmaciju naše naseobine u Oysterville u Louisiani,⁴⁶ a Mary A. Brenson iznosi mišljenje o utjecaju Hrvata na razvoj mesta Waterloo u državi Iowa.⁴⁷ Joan Werling napisala je kraći rad o Slavenima u Arizoni,⁴⁸ a Walter Babich o asimilaciji Jugoslavena u Franklin Countyju, Ohio.⁴⁹ Linda Bennett izradila je sociološko-antropološku studiju o Srbima, Hrvatima i Slo-

⁴⁵ Adam Eterovich, *Croatian Pioneers in America 1685—1900*, Palo Alto, California 1979, str. 192; *Croatians from Dalmatia and Montenegrin Slavs in the West and South 1800—1900*, San Francisco 1971, str. 127; *Yugoslav Immigration to America 1650—1900*, San Francisco 1971, str. 109; *Yugoslav Survey of California, Nevada and the South 1800—1900*, San Francisco 1971, str. 137.

⁴⁶ Frank M. Lovrich, *The Social System of a Rural Yugoslav-American Community*, Oysterville, San Francisco 1971, str. 205.

⁴⁷ Mary A. Bresson, *Contemporary Iowa Opinions regarding the Influence of Croats in Waterloo, Iowa and Vicinity, 1907—1949*, Washington D. C. 1951, str. 46.

⁴⁸ Joan Werling, *History of Slavs in Arizona*, San Francisco 1968, str. 60.

⁴⁹ Walter V. Babich, *Yugoslav Assimilation in Franklin County, Ohio*, San Francisco 1972, str. 96.

vencima u Washingtonu, D. C.⁵⁰ Joseph Brentar vršio je upoređivanja socijalnog i ekonomskog prilagođavanja poslijeratnih doseljenika iz Hrvatske sa onima koji su došli prije rata.⁵¹ Joseph Stipanovich istraživao je dolazak Jugoslavena u državu Utah i probleme njihove socijalne i ekonomske integracije.⁵² I Roger H. Green je istraživao dolazak jugoslavenskih iseljenika u državu Washington kao i njihov doprinos razvoju te američke države.⁵³ Miloš Vučnović napisao je knjigu o povijesti i suvremenom položaju iseljenika iz Jugoslavije u državi Louisiana.⁵⁴ Branko Čolaković napisao je geografsko-sociološku studiju o Jugoslavenima u SAD.⁵⁵ Spomenute sociološke studije o Hrvatima u SAD imaju značaj i za pisanje povijesti, jer su njihovi autori iznijeli mnoge nove podatke o dolasku Hrvata u pojedine američke države i mjesta, o osnivanju hrvatskih naseobina, društava, klubova, crkvi i dr.

Nekoliko knjiga Luja Adamića, novine i bilteni koje je uređivao, mnogobrojni članci u američkoj i našoj iseljeničkoj štampi od važnosti su za istraživanje povijesti Hrvata u SAD. Ali kako su Adamićevi radovi publicističke naravi ne mogu biti pouzdanim izvorom za povjesno istraživanje jer su pisani sa naglašenom težnjom da impresioniraju američku javnost o doprinosu jugoslavenskih doseljenika razvoju SAD.⁵⁶

⁵⁰ Linda A. Bennett, *Personal Choice in Ethnic Identity Maintenance, Serbs, Croats and Slovenes in Washington D. C.*, Palo Alto 1978, str. 218.

⁵¹ Joseph C. Brentar, *The Social and Economic Adjustment of the Croatian Displaced Persons in Cleveland compared with that of the earlier Croatian Immigrants*, Cleveland 1951, str. 71.

⁵² Joseph Stipanovich, *The South Slavs in Utah, A Social History*, San Francisco 1977, str. 119.

⁵³ Roger H. Green, Jr., *South Slav Settlement in Western Washington, Perception and Choice*, San Francisco 1974, str. 111.

⁵⁴ Milos Vučnović, *Yugoslavs in Louisiana*, Gretna 1976, str. 246.

⁵⁵ Branko Mita Colakovic, *Yugoslav Migrations to America*, San Francisco 1973, str. XVII + 190.

⁵⁶ U knjizi *A Nation of Nations*, New York 1945, str. 399, Luj Adamić je opisao doprinos nekoliko etničkih grupa razvoju SAD. Od str. 234. do 249. opisao je doprinos iseljenika iz Jugoslavije. Za političko djelovanje Hrvata u drugom svjetskom ratu važna je grada što se nalazi u »The Bulletin of the United Committee of South Slavic Americans«, koji je u New Yorku uređivao Adamić. Također i časopis »The Common Ground«, koji je izdavao *Ured za stranojezične informacije*, jedno vrijeme je uređivao Adamić.

Najznačajniji izvor za istraživanje povijesti Hrvata u SAD jesu mnogobrojni iseljenički kalendarji, almanasi, spomen-knijige, jubileji iseljeničkih organizacija, crkvi, društava i klubova, zapisnici konvencija bratskih organizacija i, dakako, iseljeničko novinstvo. U spomenutoj gradi nailazimo na mnoštvo članaka čiji su autori istaknuti društveni radnici među iseljenicima. Oni su pisali svoja sjećanja o dolasku Hrvata u razne dijelove SAD, o osnivanju iseljeničkih naseobina, društava, organizacija, domova, pisali su o iseljeničkim kongresima i drugim važnijim zbivanjima među iseljenicima. Na žalost, ovih edicija sačuvalo se relativno malo, napose iseljeničkih novina od kojih raspolažemo samo s nekoliko kompleta, a od nekih samo po koje godište, a najčešće samo po nekoliko primjeraka. Treba istaći da je *Center for Migration Studies* u St. Paulu, Minnesota, izradio mikrofilmove sačuvanog tiska u SAD. U ovom centru se inače nalazi najbogatija zbirka arhivskih i drugih materijala o iseljenicima iz Jugoslavije u SAD. Povjesna građa o Hrvatima u SAD nalazi se i u arhivu *Hrvatske bratske zajednice* u Pittsburghu, u *The Balch Institute for Ethnic Studies* u Philadelphia i u *Center for Migration Studies* na State Islandu u New Yorku.

Arhivske izvore o iseljavanju i iseljenicima iz Hrvatske najsvršishodnije je podijeliti u dvije grupe: one koji su tiskani kao posebne edicije i one koji nisu objavljivani, nego se nalaze po raznim arhivskim zbirkama.

Branko Lazarević je 1919. objavio knjigu *Jugoslavenski dokumenti*.⁵⁷ Godinu dana kasnije izdao je i Ferdo Šišić knjigu *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919*.⁵⁸ I kod Lazarevića i kod Šišića nailazimo na važne podatke o radu iseljenika na stvaranju jugoslavenske države. Obimnija građa o iseljenicima nalazi se u *Arhivu Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike*,⁵⁹ koji je počeo izlaziti u Zagrebu 1934, a uređivao ga je Milostislav Bartulica. *Arhiv* je izlazio periodično; do 1939. objavljeno je devet knjiga.

⁵⁷ Branko Lazarević, *Jugoslavenski dokumenti, Pregled narodnog pokreta u domovini i inozemstvu za vreme svetskog rata*, Zagreb 1919, str. 172.

⁵⁸ Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919*, Zagreb 1920, str. 329.

⁵⁹ *Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike I—VIII*, Zagreb 1934—1939, str. 1024.

Gotovo čitav *Arhiv* posvećen je političkom radu naših iseljenika prije i u toku prvog svjetskog rata. Građa se najviše odnosi na iseljenike iz Južne Amerike, ali i na one u SAD i drugim krajevima svijeta. Sadržaj *Arhiva* čine uglavnom rezolucije iseljeničkih zborova, pisma i poruke upućene jugoslavenskim i savezničkim političkim ličnostima i njihovi odgovori iseljeničkim organizacijama, izvještaji o radu iseljeničkih konгресa i organizacija itd. Ta je građa u toku rata objavljivana u iseljeničkom tisku. Dakle, ne radi se o građi koja do tada nije bila poznata javnosti čime se svakako umanjuje značenje *Arhiva* kao povijesnog izvora. Međutim, značajno je da su na jednom mjestu skupljeni dokumenti prvenstveno o ulozi jugoslavenskih iseljenika u stvaranju Jugoslavije, a i inače o životu i radu naših ljudi u svijetu.

Institut društvenih nauka u Beogradu izdao je dva sveska pod naslovom *Grada o stvaranju jugoslovenske države* (1. I—20. XII 1918),⁶⁰ koju su priredili Dragoslav Janković i Bogdan Krizman. Svakako je ovo do danas najopširnija i najuspješnija edicija povijesnih dokumenata o radu na ujedinjenju. Iako se radi isključivo o izvorima iz godine 1918, u ovoj ediciji nalazimo brojne dokumente o političkim aktivnostima i stanju među našim iseljenicima u SAD, značajne za predmet našeg istraživanja.

Obimna arhivska građa o radu iseljenika u SAD za vrijeme prvog svjetskog rata pohranjena je u nekoliko arhivskih zbirki. To su *Arhiv Jugoslavenskog odbora Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* u Zagrebu, *Iseljenička zbirka u Arhivu grada Splita*, *Predsedstvo ministerstva za notranje zadeve na Dunaju* i privatni arhiv Bogumila Vošnjaka, oba u *Arhivu SR Slovenije* u Ljubljani, arhivski fondovi *Ministarstva inostranih dela Srbije* — političko odjeljenje i *Arhiv Poslanstva Kraljevine Srbije u Washingtonu*, koji se nalazi u *Arhivu Saveznog sekretarijata za vanjske poslove* u Beogradu.

Najviše arhivske građe o našem iseljeništvu nalazi se u arhivu *Zavoda za migracije i narodnosti* u Zagrebu. Tu se nalazi arhivska građa državnih i društvenih institucija koje su surađivale s našim iseljenicima još od Austro-Ugarske, posebna zbirka *Iseljenički arhiv*, privatne zbirke nekolicine naših javnih

⁶⁰ Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, *Grada o stvaranju jugoslovenske države* (1. I—20. XII 1918), I—II, Beograd 1964, str. 817.

radnika koji su surađivali s iseljenicima, nekoliko privatnih zbirki naših istaknutih iseljenika i dr. Zavod je također 1978. objavio *Zbornik — Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije*.⁶¹ *Zbornik* sadržava članke o raznim aspektima iseljeničke problematike sa *Prvog simpozija o iseljeništvu naroda i narodnosti Jugoslavije* u Zagrebu 1976.

Centar za istraživanje migracija u Zagrebu formirao je specijaliziranu biblioteku i arhiv koji se odnose na suvremene probleme iseljavanja iz Jugoslavije. Također u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti objavio je knjigu Ivana Čizmića *Jugoslavenski iseljenički pokret i stvaranje jugoslavenske države 1918*.⁶² Centar se u okviru svog programa rada također bavi istraživanjem povijesti iseljavanja iz Hrvatske.

Uz ovaj inspirativni i poboljšajći učinak, u glazbenim i umjetničkim programima također upućuju pozornost i Sjedinjenim Američkim Državama, naročito u drugim dijelovima svijeta, jer je pojedinci pojavljujući se svaki dan u Kaliforniji da bi uspostavljali u svoji ulogu bogatstva.

Konstantno prvih nekoliko godina bilo je doba dezorganizovanosti i nezadovoljstva i pre svega okupljajućem vlastitim putovanjima, kroz koje različite narodnosti grupe divjele su u tihu periodu u potpunosti miru. Kao što su mogli znati, dobro ostalo je uključeno u svakoj kojé bi bilo dovođenje za svakoga ko se potrijebna da ga potraži i u mreži truda odvodi od drugoga materijala.

Što je mi se oslikalo primjerice, takođe dovođenje riječi moći na domaćem nekom petoku i rjeđica dugo je postalo tako dobro više je trebalo da zove naziv domaća parlamentarni, istovremeno i obnovljivi je redoviti radnički metodizam. U tom vrijeme mijenjali su se i životni uvjeti. Oni koji su došli da se na takim novim radionicama koliko vredna mlađih zena i pobje, recimo, kod su vidjeli da te više ne može, počinjavaju svoj cilj prema slobodom i plaćnjom osobi koji su stigli prije njih. Neko je učinio i učinio i snosići zato novom glijuncu i pješčanu vodu, a ne daje agenciji sredstava ni varalici koji bi

⁶¹ *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zbornik, Zagreb 1978, str. 741.

⁶² Ivan Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*, Zagreb 1974.

OSNIVANJE I RAZVITAK HRVATSKIH NASEOBINA U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Kada su 1848. godine kod Sutiers Creeka u Kaliforniji otkrivenе bogate naslage zlata, često u obliku većih i manjih zrna koja su se mogla sakupljati u potpuno čistom stanju jednostavnim ispiranjem i rešetanjem u sitima (»placer mining«), uhvatila je »zlatna groznica« tisuće ljudi ne samo u Sjedinjenim Američkim Državama, nego i u drugim dijelovima svijeta. Grupe i pojedinci pojuriše sa svih strana u Kaliforniju da bi sudjelovali u diobi silnog bogatstva.

Razdoblje prvih nekoliko godina bilo je doba dezorganizacije jer je svatko bio i previše zaokupljen vlastitim poslovima. Unatoč tome različite narodnosne grupe živjele su u tom periodu u potpunom miru. Rudari su mogli »mirne duše« ostavljati skupljeno zlato u svojoj kolibi bez bojazni da će biti okradeni. Zlata je u početku bilo dovoljno za svakoga tko se pobrinuo da ga potraži i s nešto truda odvoji od drugoga materijala.

Kasnije su se prilike promijenile. Lako dobivanje zlata na dnu i na obalama nekih potoka i rječica ubrzalo je postalo teže. Sve više je trebalo žile zlata tražiti dublje pod zemljom, iskopati rudaču i obradivati je redovnim rudarskim metodama. U isto vrijeme mijenjali su se i životni uvjeti. Oni koji su došli da na lak način sakupe nekoliko vrećica zlatnih zrna i praha, razočarani kad su vidjeli da to više ne ide tako, pokušavaju svoj cilj postići kradom i pljačkom onih koji su stigli prije njih, ili su bili uporniji u traženju i preradi zlatonosnog šljunka i pijeska. Stvarale su se čitave »gange« razbojnika ili varalica koji su često s uspjehom pljačkali rudare kockom i kartama.

Kako se za rudarima u Kaliforniju, prirodno, doselio i veći broj trgovaca, obrtnika i drugih profesionalaca, nije trebalo mnogo vremena da se organizira obrana od gangstera i pre-

varanata. Pod imenom »vigilantes« ustrojene su četice čuvara reda i mira, kao i društva vatrogasaca, organizacije za međusobnu pomoć u slučaju bolesti i nesreće.¹

Prvi su Hrvati u Kaliforniju dolazili kao pomorci ili trgovci uglavnom iz Dalmacije i Hrvatskog primorja. U Kaliforniji su ih poznavali pod imenom *Slavonians*. To je bio sinonim za sve južnoslavenske doseljenike u tom dijelu svijeta, mada su se često deklarirali pod drugim imenima kao *Austrian* itd.

Hrvati su stizali u Kaliforniju kao pojedinci u potrazi za bogatstvom. Putovali su jedrenjacima kroz Panamski kanal ili oko Rta Horn. Neki su napuštali brodove i stizali preko New Yorka ili New Orleansa. Neki su iz New Orleansa putovali vlakom preko Teksasa, New Mexicoa i Arizone u Kaliforniju. Većina ih je iz San Francisca kretala prema zlatnim rudnicima Nevade, El Dorada, Placera, Butte Calaverasa, Amadora itd. Oni koji su se obogatili vraćali su se u San Francisco i Sacramento ili su se naselili u područjima rudnika i bavili se prodajom zemlje. Mnogi su otvarali restorane, trgovine povrćem, kavane, prodavaonice vina i dr. Malo se njih posvetilo poslovima na farmama.

Vođenje restorana, kavane, »salooona«, trgovina voćem bila su najčešća zanimanja Hrvata u Kaliforniji u razdoblju 1850—1860, kada su imali preko tisuću poslovnih radnji u San Franciscou. Jednako je bio velik broj njihovih radnji u San Joseu, Sacramentou i Los Angelesu. Može se postaviti pitanje kako su Hrvati mogli voditi poslovne radnje s obzirom na potrebu poznавanja engleskog jezika. Bili su pomorci što im je omogućavalo da steknu potrebno znanje engleskog, a u svakom slučaju njemačkog ili talijanskog jezika.

Hrvatske restorane možemo također naći na mjestima gdje se kopalo zlato u desetljeću između 1850. i 1860. Prema raspoloživim podacima prve takve radnje osnovane su 1850. u San Franciscou.² Uz poslovne ljude bilo je mnogo naših iseljenika sa zanimanjima konobara, kuhara, barmena, ribara, itd. Snalaž-

¹ Prve vijesti o »zlatnoj grozniči« u Hrvatsku je donio svjetski putnik Tomo Skalica rodom iz Slavonskog Broda. On je kao svjetski putnik neko vrijeme proveo u Americi gdje je i sam tragao za zlatom. Njegovi zapisi o tome izlazili su u zagrebačkom listu »Neven« tokom godine 1854. i 1855.

² Usp. Adam S. Eterovich, *Croatians from Dalmatia and Montenegrin Slavs in the West and South 1800—1900*, San Francisco 1971.

Ijivi i poduzetniji među njima otvorili bi tzv. »boarding houses«, nešto slično pansionima, u kojima bi stanovali i hranili se većinom neoženjeni rudari. Tako su u popisu pučanstva iz 1880. uz adresu Antona Petrinovića, rodom sa otoka Brača, upisane ove osobe: Anton Petrinovich — rudar, Dorethea — njegova žena, John sin, Lucy, Agnes i Mary — kćeri i Petro Petrinovich, rudar. Dok su otac, majka, sin i Petro za zemlju svog porijekla naveli Austriju, tri kćeri su već bile rođene u Kaliforniji. Uz članove obitelji Petrinovich popisana su uz istu adresu i ova imena: Dominic Jovanovich, kuhar, pa dva Antona Chirigina, Simun Gliubetich, Nicola Gliubetich, John Lamata, Borbat Berticevich, Vlaho Reglia (Relja), Mitchel Stanisich i John Sapunar — sve rudari rodom iz »Austrije«. Nema sumnje da su takvi pansioni bili početak zainteresiranosti naših iseljenika, većinom iz Dalmacije, za ugostiteljsku struku.

Poslije 1860. naši pioniri u Kaliforniji počinju razmišljati o osnivanju porodica i obiteljskom životu. Neki su se vraćali kućama po žene s kojima su stizali njihovi roditelji i braća. Iako su mnogi dovodili djevojke iz rodnog kraja, od 1849. do 1880. više od polovine hrvatskih iseljenika ženilo se u Kaliforniji ženama različitih nacionalnosti, jer je bilo vrlo teško dovesti djevojku iz stare domovine. Većinom su se ženili s djevojkama irskog porijekla, španjolskog i općenito s djevojkama čiji su roditelji bili iz Evrope. Irci su se u to vrijeme mnogo bavili prodajom alkoholnih pića što je možda bio razlog da su Hrvati ženili njihove kćeri jer su se i sami željeli baviti tim zanimanjem. Dakako, ženidba s djevojkama drugih nacionalnosti uvelike je ubrzala asimilaciju Hrvata koji su zatražili američko državljanstvo i odlučili ostati trajno u Americi. Ovu činjenicu potvrđuju popisi glasača iz tog vremena, što pokazuje da Hrvati u Kaliforniji ne pripadaju tzv. »novoj imigraciji« već su pioniri Kalifornije iz vremena »zlatne groznice«. Ugled koji su stekli kao dobri privrednici i dobri građani prenosili su na svoje sinove i kćeri.

Prema popisu pučanstva iz 1860. (U. S. Census of Population for 1860), u rudarskim područjima Kalifornije boravili su naši iseljenici kako to jasno pokazuju pojedina imena i prezimena iz popisa najmanje 174 osobe hrvatskog porijekla. Raspodijeljeno po kotarima (counties) bilo ih je: u kotaru Amador 38, u Calaveras 23, El Dorado 17, Nevada 15, Placer 14, Plumas 12, Toulumme 55. Pretpostavlja se da ih je bilo znatno

više, ali ih raštrkane u potrazi za zlatom po brdima i još ne-nastanjennim krajevima popisivači nisu na vrijeme pronašli.

Naši ljudi tražili su i skupljali zlato obično u grupicama od 2 do 5 članova. Kad bi naišli na neki bogatiji »džep« (pocket) ili žilu zlata, ustrojilo bi se dioničko društvo (company). Najstarije »kompanije« ovakvog tipa bile su *The Slavonian Gold and Silver Company*, *The Serbia and Slavonia Mining Co*, *The Slavonian Placer Mining Co* i *The Illyrian Gold and Silver Mining Company* (*Ilirsko dioničko društvo za vadenje zlata i srebra*). Potonja korporacija imala je svoj ured u gradiću San Domingo u kotaru Calaveras, a početni joj je kapital bio 60.000 dolara. Glavni su joj dioničari bili Nikola Bieladenvich, Sam Bugian, Samuel Peters i Juan B. Mori.

Primjera radi donosimo ovdje imena samo dvije grupice prvih rudara koji su skupa tražili odnosno ispirali zlato. U jednoj su bili George Servich, John Pevani i Samuel Vikich, a u drugoj George Chich, John Crstulovich i N. Melopovich. Trojica od šestorice naveli su Austriju kao zemlju iz koje potječe, jedan je naveo Crnu Goru, jedan Rusiju, a jedan Italiju. Kako su se dva posljednja zvali Servić i Vikić, nema dvojbe da su i oni bili naši ljudi, a Rusiju i Italiju naveli su vjerojatno jer su bili mornari, jedan na ruskom, a drugi na talijanskom brodu. Došavši u Kaliforniju oni su skupa sa stotinama drugih mornara napustili svoje brodove da bi posli u potragu za zlatom.³

Među istaknutim iseljenicima u Kaliforniji iz tog vremena je kapetan Stjepan Splivalo rodom iz Vignja na poluotoku Pelješcu. Po završetku pomorske akademije u Italiji kapetan Splivalo plovio je na mnogim brodovima po Mediteranu i Crnom moru, zatim po Atlantiku, baveći se trgovinom plovio je do Kine, Filipina, Japana, Indonezije i južnoameričkih luka na Pacifičkoj obali. Godine 1849. Splivalo se sa svojom obitelji nalazio u luci Callao, gdje su u to vrijeme stigle vijesti o kalifornijskoj »zlatnoj groznici«. I sam je odlučio poći tamo. Iste 1849. Splivalo stiže u San Francisco, nastavlja s pomorskim zanimanjem, ima vlastiti brod kojim prevozi kineske doseljenike iz Kine u Kaliforniju što mu je donijelo mnoga priznanja. U Kaliforniji je kupio veliko imanje, a u mjestu San Jose poznatu kuću *Robert Adobe* gdje je ulica dobila ime *Splivalova ulica*. Splivalo je umro u dubokoj starosti. Njegov sin

³ »Matica, list iseljenika Hrvatske«, 1961, str. 332, br. 11.

diplomirao je na sveučilištu Santa Clara i jedan je od naših prvih intelektualaca u SAD.⁴

Adam Eterovich u knjizi *Yugoslavs in Nevada 1859—1900* nabrojio je nekoliko naših pionira koji su se uspješno afirmirali u San Franciscou i drugim mjestima na Zapadu SAD. Spominje Nikolu Barovića rođenog u Janjini, koji je stigao u San Francisco 1849. nakon što je na brodu *Fanika* oplovio Cape Horn.⁵

⁴ U kalifornijskom gradiću San Joseu početkom ožujka 1977. godine otvorena je za javnost kao spomenik kulture preuređena stara kuća poznata kao *Roberto Adobe*. Ovo lijepo zdanje, građeno u kolonijalnom stilu, jedno je od rijetkih koje je u San Joseu preostalo još iz vremena kad je Kalifornija bila pod meksičkom vlašću. Prilikom svečanosti otvaranja isticano je često i ime kapetana Splivala koji je bio jedan od prvih vlasnika ove kuće.

Splivalo je 1853. kupio *Roberto Adobe* koja je u ono vrijeme nosila naziv *Laura Ville*. Današnji naziv ovaj spomenik kulture dobio je po imenu svoga graditelja — Indijanca Roberta. Ubrzo nakon što su Amerikanci zaposjeli Kaliforniju, Roberto je kuću prodao španjolskom doseljeniku Antoniju Sunolu, a već šest godina kasnije vlasnik povjesnog zdanja postao je naš Stjepan Splivalo.

Sa svojih putovanja oko Rta Horn kapetan Stjepan Splivalo donosio je različite predmete koje je ugrađivao u kuću i tako uvećavao njenu vrijednost.

Josip Splivalo iz San Francисcoa, također jedan iz loze viganjskih Splivala, prikupio je građu za životopis kapetana Stjepana Splivala i objavio članak o svom dalekom srodniku u časopisu »San Jose Museum«. Članak je preštampan u *Kalendaru*, Matica, 1978, str. 305.

⁵ Adam S. Eterovich, *Yugoslavs in Nevada 1859—1900*, San Francisco 1971. Adam S. Eterovich, američki publicista hrvatskog porijekla (roditelji s otoka Brača) već duži niz godina intenzivno istražuje povjesne podatke o našim prvim doseljenicima u južne i zapadne dijelove SAD. Rezultate svojih istraživanja objavio je u svojim mnogobrojnim radovima. Njegov je istraživački rad bio otežan jer je San Francisco, glavno središte naših prvih doseljenika u Kaliforniju i susjedne zemlje, doživio više potresa i požara, pa su nestali brojni važni dokumenti i statistički podaci o našim pionirima u tom kraju. S druge strane, standardni američki podaci o doseljenicima iz južnoslavenskih zemalja netočni su i ne-pouzdani. Zato je autor s velikim trudom prikupio različitu građu i izvore koji su mu omogućili da dobije pouzdane podatke o našim prvim doseljenicima na ovom području. Analizirao je arhivske podatke o prezimenima i imenima rođenih, vjenčanih i umrlih koji su se vodili u crkvenim župama, zatim registre poslovnih ustanova i poduzeća, osobito ugostiteljskih, pa novinske oglase, razne adresare, popise stanara i kuća, razne bilješke itd. Na taj je način dobio pregled tadašnjeg stanja naših doseljenika u ovim krajevima. Međutim, ipak su osnovni i najvažniji podaci crpljeni iz

Već 1856. Barović je bio vlasnik poznatog *Constitution Saloon* u San Farniscou a od 1857—1860. bio je vlasnik *Sebastopol Saloon* na uglu Davis i Jackson ulice. Poslovao je i u Sonori još 1852—53. i financirao svoje »saloone« novcem što ga je dobio od zlata koje je našao u kalifornijskim rudnicima. Barović je 1863. bio akcionar u *El Tesoro Silver Mining Company of La Pas*, Meksiko. U to vrijeme oženio je Dolores Castro koja je potjecala iz stare španjolske obitelji u Kaliforniji. Imao je šestoro djece. Osim u poslovnom bio je aktivan i u društvenom životu. Angažirao se u *Knickerbocker Volunteer Fire Department* u San Franciscou, u *San Francisco Vigilante Committee* zatim *Reese River Pioneers* u Nevadi. Barović je imao u Austinu kavanu pod nazivom *San Francisco Coffee Stand*. Možemo ga smatrati pionirom Austina gdje je posjedovao i *Alhambra Saloon*, *Sazerac Saloon*, *Barovich's Saloon* i *Shooting Gallery*. Nakon »srebrne groznice« u Nevadi, Barović se vraća 1882. u Kaliforniju i u mjestu San Jose otvara *Dalmatia Hotel*, a uz to se bavi prodajom alkoholnih pića na veliko i proizvodnjom vina.

Iz ovog kratkog životopisa Nikole Barovića vidi se koliku je ulogu igrao u privrednom i društvenom životu Kalifornije i Nevade u vrijeme kad su te teritorije bijelci tek počeli naseljavati u većem broju.

I Antonio Kovačić je zaslužan za život ovih teritorija. On je još 1849. bio građanin Philadelphije u Pennsylvaniji. Odatile

mikrofilmova popisa stanovništva za 1850, 1860, 1870. i 1880. godinu. Da bi se mogli utvrditi točni podaci o doseljenicima koji su porijeklom iz današnje Jugoslavije trebalo je dešifrirati američke statističke podatke, koji do formiranja Jugoslavije 1918. nisu davali sigurne pokazatelje, jer su naši doseljenici popisivani prema zemlji, odnosno užoj ili široj regiji iz koje su dolazili, kao Dalmatinci, Austrijanci, Talijani, Turci, Slaveni itd. Trebalo je, dakle, utvrditi metodu za određivanje narodnosti do 1900, odnosno 1918. Za utvrđivanje nacionalnosti i regionalnog porijekla dosta je pomogao i oblik prezimena npr. Pavlović, Viličić i sl, no to nije uvijek bilo sigurno (npr. Arneri, Palunko itd). Kao dvije važne komponente autor je uzeo religiju kao etničku podgrupu (srpsko-pravoslavna, rimokatolička, muslimanska), te kao etničke podgrupe Srbe, Hrvate, Slovence, Makedonce. Pod ove kategorije podvrgavale su se oznaće Austrijanac, Talijan, Turčin, Dalmatinac, Bosanac, Bokelj, Slavonac itd. Na taj je način sigurno za više od $\frac{3}{4}$ jugoslavenskih doseljenika mogao odrediti regionalnu i nacionalnu pripadnost.

je oputovao u potrazi za zlatom u Placerville, El Dorado County, gdje je bio vlasnik *Spring Valley Restaurant* i poznatog *Presidio Road* u San Franciscou. Imao je mnogo »saloon« u Davis, Jackson i Broadway ulici u glasovitoj četvrti *Barbary Coast*. Kovačić je umro 1882. u sedamdeset i prvoj godini života.

Među pionirima Kalifornije ističe se i Marko Milinović. Bio je vlasnik kavane na uglu Commercial i Leidesdorff ulice u San Franciscou godine 1859. Kasnije 1861. oputovao je u Virginia City u Nevadi i otvorio *San Francisco Saloon and Hotel*. Godine 1863. bio je ubijen pištoljem u jednom za to vrijeme tipičnom dvoboju.

Nikola Scironi imao je prodavaonice povrća u Dvadesetosmoj i Prvoj ulici u San Franciscou. Nikola Šimunović bio je vlasnik kavane na uglu Pacific i Drum ulice također u San Franciscou, te akcionar u *El Tesoro Silver Mining Company* u blizini La Pasa. Umro je mlad, u trideset i šestoj godini života. Još se jedan naš pionir, Michael Šutić, istakao kao kopač zlata 1851. i 1852. u Calaveras Region u Kaliforniji gdje je došao iz New Orleansa. Kasnije se posvetio trgovini povrćem u Davis ulici u San Franciscou. Uz to je bio dioničar u *Mount Davidson Gold and Silver Mining Company of Virginia City, Nevada*.

Paul Valutin je započeo kao kopač zlata 1851. i 1852. u Amador Countyju. Kasnije je postao vlasnik *Universal Coffee Saloon* u Sacramentou. Valutin se 1870. vratio u San Francisco gdje je kupio kavanu i »boarding house« u Davis ulici. Ova kavana postala je stjedište naših kopača zlata i ribara. Njegov brat Jakov također je bio vlasnik restorana.

Chris Uzovich imao je »saloon« u Santa Clara Countyju 1869. godine. Uzovich je još 1861. postao američki građanin. Brat mu Ivan također je bio poznat među pionirima Kalifornije i posjedovao je »saloon« u Davis ulici.

Michael Vukanovich bio je još 1859. vlasnik restorana u Dvadesetoj ulici u San Franciscou. Godine 1860. Vukanovich je otišao na poznata nalazišta srebra u Nevadu i uskoro postao vlasnik *MERCHANTS EXCHANGE HOTEL* u Aurori. Suvlasnik je bio naš zemljak Nikola Trojanović. Nakon što su iscrpljeni srebrni rudnici u Nevadi Vukanovich je otvorio prodavaonicu povrća u White Pine Countyju u Nevadi. Godine 1873. vlasnik je *San Francisco Marketa* u Virginia City. Kasnije je otvorio »saloon« u istom gradu.

Među pionirima Nevade treba spomenuti Martina i Petra Vukanovića. Obitelj Vukanović bila je ugledna u Nevadi i Kaliforniji u razdoblju 1850—1870.

Antun Milatović iz Dubrovnika stigao je u San Francisco 1850. na samom početku »zlatne groznice«. Bavio se kupnjom zemlje i već 1858. je imao veliko bogatstvo. Smatra se da je posjedovao oko milijun akara zemlje.⁶ Dio zemlje kupovao je od meksičkih građana, a dio od meksičke vlade. Kasnije je od te iste vlade bio izigran; osporeno mu je vlasništvo zemlje koju je konačno izgubio. Milatović ostavlja Donju Kaliforniju i odlazi u San Francisco, gdje se ponovo veoma obogatio između 1870. i 1880. Umro je 1901.

Veoma je interesantna ličnost Antuna Macanovića rođenog na otoku Hvaru, koji se 1860., u dobi od osam godina, iselio sa svojom porodicom. Još kao dječak primljen je u američku vojsku i učestvovao je u borbama protiv Indijanaca Apaša 1881.

Iz dosadašnjih izlaganja o djelatnosti naših pionira na Zapadu SAD vidi se da su se poslije potrage za zlatom uglavnom bavili ugostiteljstvom i trgovinom voća. Većina njihovih radnji bila je u San Franciscou i to u njegovom poznatom dijelu Barbary Coast, u ulici Davis, gdje su u razdoblju 1850—1900. Hrvati imali 110 poslovnih radnji.

Osim u ovoj Hrvati su imali svoje radnje i u Leidesdorff, East St. Commercial, Jackson, Stockton i Mission ulicama. U Barbara Coastu Hrvati su bili veoma aktivni. Andrija Ljubić je ovdje bio na dužnosti gradskog policajca, a ujedno i prevodilac na engleski za naše ljudе. Dr Vincent Gelčić bio je liječnik, a D. Splivalo odvjetnik. Župnik je bio Zaninović sa Hvara. Većina su Hrvata nastanjena u Barbara Coastu otvarali poslovne radnje nakon što su okušali sreću u traženju zlata i nakon što su stekli početni kapital.

Kada se u San Franciscou okupio veći broj Hrvata, ukazala se potreba za njihovim društvenim okupljanjem. U ovu svrhu je još 17. studenog 1857. jedna grupa naših iseljenika u San Franciscou osnovala *Slavonic Illyric Mutual and Benevolent Society*. Bilo je to prvo dobrotvorno društvo koje su Hrvati i uopće Jugoslaveni osnovali izvan svoje domovine. Godine 1874. članovi društva podigli su vlastitu zgradu. Takoder su još prije

⁶ 1 hektar = 2,47 akara.

1861. u San Franciscou izgradili vlastito groblje i nazvali ga *Slavonic Terra*. Spomenuto društvo, kako se vidi iz daljnog izlaganja, aktivno je i danas. Prva uprava društva bila je: predsjednik — Nikola Barović, potpredsjednik — Antonio Covacich, blagajnik — Marko Milinović, tajnik — Nikola Scironi; članovi uprave bili su: Nikola Šimunović, Michail Šutić, Paul Valutin, Chris Uzovich i Michael Vukanovich.

U San Franciscou je 1868. osnovana *Slavenska čitaonica, Slavonian-Russian-Greek Orthodox Church i Pan-Slavonic Society*. Osnivač ovog posljednjeg društva bio je George Ribar, naš istaknuti iseljenik toga vremena. Stigao je u Philadelphiaju 1815., odakle odlazi u Mississippi gdje postaje zemljoposjednik. Trgovac je i ubirač poreza u Galvestonu od 1830. do 1832. i istovremeno borac za nezavisnost Teksasa, a kasnije pristalica pripajanja Teksasa Sjedinjenim Američkim Državama. U vezi s pitanjem aneksije objavljuvao je mnogobrojne članke u raznim američkim novinama. Bio je jedan od istraživača Yucatana, imao je advokatsku kancelariju u Houstonu i bio osnivač *Houstonske trgovačke komore*.

Fišer je stigao u Kaliforniju 1851. godine i bio postavljen za sekretara *Kalifornijske zemljišne komisije* sve do njenog rasformiranja 1856. godine. Završio je karijeru u San Franciscou gdje je pomogao osnivanje *Slavenskog društva*. Godine 1870. imenovan je za grčkog konzula u San Franciscou. Tri godine kasnije je umro.

Koliko su se Hrvati uspješno afirmirali u San Franciscou u drugoj polovici 19. stoljeća pokazuje nam i jedan članak iz lista »*San Francisco Chronicle*« od 21. lipnja 1894. U članku se navodi da nekoliko slavenskih društava u San Franciscou i okolici priprema paradu u povodu proslave *Slavenskog dana na Srednjezimskoj izložbi*. Proslava se odvijala pod pokroviteljstvom *Slavonic Midwinter Fair Association*. Prema pisanju lista to je bila prva priredba takve vrste koju su organizirali doseljenici slavenskog porijekla u Kaliforniji. Za priredbu su bile izrađene prekrasne splavi, a jedna od njih je nosila oznake osamnaest slavenskih zemalja.

Na proslavi je sudjelovalo osam organizacija slavenskih doseljenika, od kojih šest hrvatskih organizacija: *Slavonic Illyric Benevolent Society, 1857, Slavonic National Social Club, Zvonimir Dalmacija, Slavonian Catholic Society, Slavonian-American Society of San Jose, Slavonians of Santa Clara*

County. Učestvovale su još i dvije češke — *Fary Sasinek Assembly* 33 i *Bohemian C.S.P.S.*

Mada se proslava odvijala pod nazivom *Slavonic* velika većina učesnika i organizatora parade bili su Hrvati, što se vidi iz učešća organizacija i iz programa proslave koji su gotovo u cijelini izveli Hrvati.⁷

Osim u San Franciscou Hrvati su formirali svoje iseljeničke kolonije i u drugim mjestima na Zapadu SAD. U razdoblju 1850—1860. mnogi su stigli u Sacramento uglavnom u potrazi za zlatnim poljima. Tu su, kako smo naveli, otvarali restorane, kavane, a i pansione za tek pristigle Hrvate iz San Francисcoa. Mnogi su trajno ostali u Sacramentou i posvetili se raznim zanimanjima te na taj način u ovom mjestu formirali našu naseobinu. Godine 1859. osnovali su *Slavonic Illyric Mutual Benefit Society* kao ogranač društva iz San Francисcoa.

Među prvima u Sacramentou spominje se Marko Ragusin koji je već 1849. bio američki državljanin. Kasnije je u San Joseu otvorio vlastiti »saloon«. Martin Rančić je u Sacramentou 1851. proizvodio soda-vodu i imao vlastiti »saloon«. Lujo i Marko Maina su 1850. radili kao kopači zlata, a 1861. su u Sacramentou posjedovali *Universal Coffee Saloon*.

Nikola Trainović i Zambelić imali su 1854. u Sacramentou *The Atlantic Exchange Restaurant*. Nakon što je otisao iz Aurore Trianović je bio pionir u Treasure Cityju od samog početka korištenja rudnog bogatstva 1869. na tom području. Prvi je otvorio restoran u White Pine Districtu.

U razdoblju 1850—1860. u Sacramentou 53 Hrvata imaju svoje poslovne radnje. Od 16 restorana u mjestu San Jose godine 1882. pripadalo je našim Ijudima 8. Među njima se isticao Juraj Slavić vlasnik *Union Restaurant*.

Nijedan dio Kalifornije nije tako sličan dalmatinskoj obali kao područje Los Angelesa. To je svakako jedan od razloga da su naši ljudi tamо stizali u većem broju. Prvi su došli trgovci i zanatlije koji su bili oženjeni domaćim djevojkama, Meksikankama ili Španjolkama. Kasnije su stigli vlasnici restorana i »salooona« iz Sjeverne Kalifornije. Konačno su stigli i vlasnici zlatnih rudnika, a i oni koji se nisu obogatili u potrazi za

⁷ Sa proslavom *Slavenskog dana* bila je upoznata i javnost u Hrvatskoj. Novinar Zdravko Mužina, koji je prisustvovao izložbi, poslao je listu »Hrvatska« u Zagreb opširan prikaz proslave. List je Mužinin dopis objavio u dva nastavka 10. i 14. kolovoza 1894.

zlatom. Stizali su pojedinci ili grupice od po nekoliko ljudi. Rijetki su u to vrijeme stizali izravno iz Hrvatske.

Među prvima se u Los Angelesu spominje Matthias Sabishi koji je stigao iz Meksika 1842. Bavio se trgovinom. Ivan Lazarević stigao je u Los Angeles 1850. Imao je »saloon« i prodavaonicu voća. Dr Vincent Gelčić živio je poslije 1860. u Los Angelesu. Andrija Jordan stigao je 1869. Bio je ortak s Nikolom Bijeladenovićem i Andrijom Bujanom u *Illyrian Gold and Silver Mining Company* s učešćem od 60.000 dolara. Andrija je kasnije trgovao povrćem, a njegov brat Josip bavio se brodogradnjom.

Lewis Macanovich iz Hvara stigao je u Los Angeles 1869. Prije dolaska bio je muzičar u San Franciscou. Njegovi sinovi su također bili muzičari i nastupali su u poznatom *Bell Union Theatreu*, a kasnije u San Franciscou u *Grand Opera House*.

Nikola Milović tražio je zlato u Amadoru 1871, imao restoran u San Joseu 1874, došao u Los Angeles 1879. gdje je također imao restoran.

Antun Prpić imao je »saloon« i držao pansion 1884. Bilo je još oko dvadeset Hrvata koji su bili poslovni ljudi u Los Angelesu prije 1900. Većina ih je došla nakon potrage za zlatom, kad taj posao poslije 1870. nije više bio tako atraktivan. Otvarali su restorane, »saloone«, trgovine povrćem, radili na željezničkim prugama, zatim kao konobari i kuhari, a polako su se počeli angažirati na farmama i u ribarstvu.

Nakon »zlatne groznice« krajem stoljeća Hrvati su se sve više bavili zanimanjima koja su poznavali iz starog kraja tj. ribarstvom, voćarstvom, trgovinom, a novac koji su zaradili u vrijeme »zlatne groznice« često im je poslužio kao početni kapital. U ovom razdoblju prestaju biti pioniri-samci, osnivaju obitelji i formiraju iseljeničke naseobine. Iako je u San Franciscou već 1870—1880. bilo na stotine Hrvata koji su se bavili ribarstvom, u Los Angelesu ih je prije 1900. bilo svega nekolicina. Spominjemo Luku Marasovića, Visku Harašića, Franika Sisula, Andriju Vidovića, preteće tisuća hrvatskih ribara koji će u prvim decenijama našeg stoljeća loviti u pacifičkim lukama SAD.

Prije 1900. bilo je u Lon Angelesu 60 restorana, »saloona«, te prodavaonica povrća i alkohola čiji su vlasnici bili Hrvati, od kojih je jedan od čuvenijih bio Jere Ilić.

U Los Angelesu je na početku stoljeća živjelo ukupno oko 500 Hrvata. U to vrijeme su djelovala društva *Slavonian-American*

American Benevolent Society osnovano 1890, *Croatian-American Benevolent Society* i *Croatian-Slavonian Benevolent Society* osnovana 1895.

Nevada je kao i Kalifornija 1848. godine ušla u sastav SAD nakon rata s Meksikom. Ove dvije nove zemlje Sjedinjenih Američkih Država bile su međusobno sasvim različite. Dok Kalifornija kao primorska zemlja ima mediteransku klimu i vegetaciju tipično primorsku, Nevada je planinska, teško pristupačna, slabo napućena i kao takva siromašna i neprivlačna. Tada se, naime, još nije znalo koji »miraz« donose ova teritorija. Već je krajem 1848. otkriveno u Nevadi zlato, srebro, bakar, olovo i krom, što je ubrzalo dolazak evropskih doseljenika iz raznih zemalja.

Naši prvi doseljenici u Nevadi prethodno su pretežno bili naseljeni u Kaliforniji, ali su se radi bolje sreće, koju su naslučivali, prebacivali u ovu, manje napućenu, surovu zemlju. Kako su bili snalažljivi, iako ne poznавajući engleski jezik, od kopača-rudara često ubrzo postaju predradnici, poduzimači, i što je interesantnije, istodobno se zapošljavaju u popularnim »saloonima« i »coffee saloonima«, počinju voditi dućane, osobito povrćem i prehrambenim proizvodima uopće.

Jedan od istaknutih doseljenika u Nevadi bio je Marko Medin. U San Franciscou je otvorio više trgovina, potom se preselio u Virginia City u Nevadi, gdje također otvara nekoliko trgovačkih radnji, otkupljuje za 14.000 dolara u zlatu zemljište na kojem podiže zidanu višekatnicu, postaje funkcionar u rudniku srebra i uopće priznat poslovni čovjek. Oženio se Irkinjom. Brat mu je i dalje vodio poslove u San Franciscou. Medin je bio jedan od najuglednijih poslovnih ljudi u Nevadi, vlasnik rudnika zlata i srebra, vatrogasni funkcionar i, kako se isticalo, markantni kapitalist, pionir izgradnje kuća u Nevadi i organizator trgovine voćem i povrćem. Godine 1884. Medin sa djecom seli u Butte, država Montana, gdje će zauzeti jedno od vodećih mjeseta u trgovini i biznisu te zemlje, u kojoj mu jedan sin ulazi u vodstvo *Demokratske stranke*.

Od istaknutih pionira rudarstva treba spomenuti i Johna Centrasa (ili Kentra) iz Dubrovnika. Prvi je doseljenik na tada praznom prostoru gdje će se razviti veliko rudarsko naselje Tybo, na nadmorskoj visini od preko 2.000 m.

George Margetich stigao je u Kaliforniju 1858. gdje je kao kopač zlata radio do 1874, nakon čega je otišao u Nevadu gdje je također s uspjehom vadio zlato, da bi 1879. među prvim

hrvatskim pionirima odselio u Arizonu. Bio je vrlo zaslužan za razvoj rudarstva u Arizoni i veoma utjecajan u kompanijama *United Groups* i *Golden State Mines*.

John Gregovich vlasnik je rudnika srebra u Tybou, Nevada. Poslije je otišao u Eureku gdje je 1880. bio vlasnik nekoliko »saloona«. U istom mjestu 1886. imao je *Billiard Hall* i »saloon« u glavnoj ulici. Još prije 1880. imao je saloon u suvlasništvu sa zemljakom Milićem. Godine 1895. postao je senator države Nevade. Bio je prvi Hrvat na tako visokoj dužnosti.

Istaknutih iseljenika prezimena Gregovich bilo je još nekoliko među poduzetnicima rudnika srebra i zlata i među vlasnicima »saloona«, kao George, Ellia, John, Michael, Nikola, Spiro i Tom.

Antun Groseta se nakon boravka u San Franciscou i Los Angelesu konačno smjestio u Tusconu 1880. gdje se uspješno afirmirao. Započeo je s malom prodavaonicom povrća i postepeno postao član *Tuscon Grocery Company* i *Tuscon Hardware Company*. Također je bio član *Tuscon Building and Loan Association*. Kao poduzetnik sagradio je nekoliko zgrada. Posjedovao je mnogo zemlje, veliki ranč i nekoliko povrtnjaka. Sagradio je *Tuscon Electrical Light Power Company*, bio veoma utjecajan u organizaciji *The Ancient Order of the United Workmen*, bio jedan od lokalnih vođa u Republikanskoj stranci i član mjesnog komiteta stranke.

Od trideset banaka u Nevadi 1882. jednu je imao naš čovjek, C. Novaković, u Aurori. Također je bio vlasnik *MERCHANTS EXCHANGE HOTELA* i predstavnik *Wellingtons Stage Lines*. Marko Milinović imao je »saloon« u Virginia City, a Nikola Perasić u Darwinu. Hrvati su dolazili u Nevadu uglavnom iz San Franciscoa i zlatnih polja Kalifornije. Uz već spomenute ekonomski su se afirmirali Nikola Barović u Austinu, Ivan Ivanković, Elia i George Perasich u Carson Cityju, Martin Bracanović, Nikola Gregović i Nikola Meršić u Columbusu, Ivan Chiatovich sa družinom u Lidu, Mate Koščina, Jure Gustinović i Aleksandar Mandić u Piocheu, Elia Chielovich i Vincent Milatović u Renou, Milatović, Radović, Vukanović, Zenović, Medin i Gugina u Virginia Cityju.

1860-tih su godina C. Novaković i Nikola Trianović imali u Lander području nekoliko većih rudnika srebra. Hrvati su inače u Lander području bili prvi bijelci a bavili su se najviše vađenjem srebra. Nakon što bi se obogatili prodajom srebra,

prihvaćali su zanimanja kojima su najviše bili skloni tj. otvarali su restorane, kavane i hotele.⁸

Na osnovi nekoliko raspoloživih izvora iz razdoblja 1881—1902, Joan Werling navodi da su u to vrijeme živjela 53 Hrvata u Arizoni. Za njih 28 navodi i zanimanja: osam rudara, četiri činovnika i četiri trgovca, dvojica su imali prodavaonice povrća, a ostali su bili tapetar, kuhan, radnik, mesar, konobar, vlasnik restorana, vlasnik hotela, postolar, kovač i vlasnik talionice rude. U Arizoni su Hrvati u to vrijeme živjeli u Globeu i Bisbeeu.⁹

Nakon »zlatne groznice« i uspjeha otvaranjem restorana, »saloona« i građevinskih poduzeća, Hrvati su se iskazali još na jednom području. U tri poznate kalifornijske doline, Pajaro, St. Yoaquin i Santa Clara Valley, razvili su voćarstvo i povrtlarstvo.

Glasovita industrija jabuka imala je svoj početak u Watsonvilleu kad je Marko Rabasa, trgovac jabukama, započeo gajenje jabuka sedamdesetih godina prošlog stoljeća.

Stjepan Mitrović u Fresnu nabavio je 1883. tisuću smokvinih stabiljka iz svog rodnog mjesta u Dalmaciji. Posadio ih je u kalifornijsku zemlju čime je počela proizvodnja smokava u Kaliforniji. Mitrovićevi proizvodi bili su izloženi i nagrađeni prvom nagradom na velikoj izložbi u Chicagou 1892. godine.

O ulozi koju su imali naši pioniri na ovom području govori i priznanje Jack Londona koji je u svom romanu *Mjeseceva dolina* napisao: »Iako sada baš nije pravo godišnje doba za gledanje Pajaro doline, ipak je vrijedno da je pogledamo. Zamislite samo 12.000 jutara zasađeno jabukama. Znate li kako nazivaju Pajaro dolinu? Zovu je *Nova Dalmacija*. Pred duže vremena došli su ovamo Dalmatinci kao najbjedniji iseljenici. Bili su siromašni kao crkveni miševi. U početku su radili kao nadničari u berbi, kasnije su počeli pomalo da kupuju voće sa stabala. Što su više novaca zasluživali, to su više proširivali svoju trgovinu. Uskoro su počeli zakupljivati voćnjake na duže vremena, a sada već kupuju i zemlju. Isprva su zasluživali 2—3 %, a sada su zadovoljni sa 100 %. A ako im prihod donese 25 ili 50 % onda to nazivaju pravom nevoljom. Ima tu

⁸ Adam S. Eterovich, *Yugoslav Survey of California, Nevada, Arizona and South 1800—1900*, San Francisco 1971.

⁹ Joan Werling, *History of Slavs in Arizona*, San Francisco 1968.

mnogo ljudi kao što je Luka Škurić, koji na veliko rade. Mnogi od njih imaju i po četvrt milijuna dolara. Znam ih barem desetak kojima imetak iznosi i 150.000 dolara. Oni znadu da rukuju s jabukama. To je poseban dar. Sa svakom voćkom postupaju na poseban način. Poznaju svako drvo, svaku voćku, njezin razvitak, svaku i najmanju njezinu osobinu i svojstvo. Oni znadu da opipaju žilu kucavicu na voćki. Dalmatinac odmah vidi da li je voćka danas zdrava kao jučer, pa ako nije odmah zna koji je tomu uzrok i što treba učiniti da se sačuva. Kad pogledaju voćku u cvatu, odmah vam mogu kazati koliko će kilograma ploda donijeti i kakve će vrste biti jabuke. Svaku pojedinu jabuku ubiru s velikom pažnjom i ljubavlju, paze da ih ne oštete, pakuju ih u sanduke i prevoze sa uvijek jednakom pažnjom. Kad jabuke stignu na tržište posve su svježe i plaćaju se najvećim cijenama. Oni ne samo da znadu jabuke dobro uzgajati, nego ih znadu i dobro prodati. Dok kod drugih zbog pomanjkanja potražnje gnjili voće pod drvećem, dотле jedan ovdašnji Dalmatinac izvozi svake godine u Englesku 100 vagona svojih divnih žutih jabuka. U posljednje vrijeme prodaju silne količine jabuka u Južnu Afriku. Jest, Nova Dalmacija je pravi raj jabuka. Pogledajte samo što su Dalmatinci napravili iz te zemlje! Danas je ova dolina prava znamenitost, mnogi stranci dolaze amo samo zato da je vide, naročito kad je u cvatu ili kad jabuke dozrijevaju. Tamo je, na primjer, posjed Matije Letunića, jednog od prvih uzgajatelja jabuka. Kad je došao ovamo prao je tanjure u kuhinji. Danas ima 700 jutara voćnjaka u zakupu, a sam posjeduje 130 jutara voćnjaka. Njegove voćke su najfinije vrste u cijeloj dolini. Svake godine proda 40—50 tisuća sanduka voća. Jabuke daje brati samo Dalmatincima. Jednom sam ga u šali upitao za koliko bi prodao svojih 130 jutara. Odgovorio mi je posve ozbiljno. Proračunao je koliko mu je ta zemlja iz godine u godinu donijela i koliki je prosječni prihod. Tada je rekao neka na to izračunam kao 6% ukamaćenje. To sam i učinio, i zamislite, otpalo je preko 30.000 dolara na jutro. U ovoj dolini ništa ne propada. Šta više, ni jezgra jabuke, a isto tako ni kora. Ima ovdje 57 sušnica u kojima se suše jabuke. Bezbrojna su poduzeća gdje se jabuke ukuhavaju, gdje se iz njih preša vino i pravi ocat. Ove sporedne poslove obavljaju ovdje Kinezi, koji svake godine odvoze 15.000 tona jabučnog vina i octa».

Evo još jednog citata o Hrvatima — voćarima:

»Početkom 1890-ih godina sve je više Južnih Slavena počelo dolaziti u tu plodnu dolinu (San Yoaquin Valley). Oni su podizali voćnjake i vinograde. Taj je dio postao a i danas je centar voćarstva. Naročito se uspješno razvila industrija suhog grožđa i uzgoj smokava. Jedan od pionira, Stjepan Mitrović, uvezao je sadnice smokava s Jadrana, iz svoje Dalmacije. On je razvio i unaprijedio metodu berbe, čuvanja i pakiranja smokava. Drugi je uvezao sadnice krupnog plavog grožđa, sada poznatog pod imenom *Fresno Beauty*. Jedan je jugoslavenski pionir otvorio bačvarsku radionicu u Dolini Yoaquin«.¹⁰

Početak seljenja Hrvata u Santa Clara dolinu zbio se u vrijeme »zlatne groznice«. Najvažnija privredna djelatnost ove plodne doline sastojala se od vinogradarstva, sjenokoša i pašnjaka. U početku su naši ljudi obradivali zemlju velikih posjednika, uglavnom Amerikanaca i Nijemaca koji su se ovdje naselili još u vrijeme meksikanske vladavine. Snalažljiviji su se bavili, kako smo spomenuli, ugostiteljstvom, u čemu im je napose dobro služilo njihovo iskustvo kuhara i konobara na brodovima.

Godine 1922. izašla je u San Joseu knjiga pod naslovom *History of Santa Clara County, California (Povijest doline Svetе Klare u Kaliforniji)*. Knjiga sadrži oko 1.700 stranica s kratkom biografijom od preko 1.500 ljudi ove doline, koji su znatno doprinijeli njenom razvitku i bogatstvu. U doba kad je knjiga izdana živjelo je u ovoj dolini već nekoliko stotina naših obitelji, ali je u knjizi zabilježeno tek dvadesetak naših imena. Svi drugi kao da nisu marili da ih se uključi u ovaj registar. Glavni razlog mogla je biti činjenica da se za uvrštanje u knjigu moralo platiti pedeset dolara. Navodimo imena naših ljudi iz te knjige:

Arnerić Mato, rodom s otoka Brača. Došao je u Ameriku 1849., a u dolinu Svetе Klare 1852. godine. Arnerić je 1824. postao mornar u četrnaestoj godini života. Plovio je godinama morima cijelog svijeta. Stigao je u San Francisco u vrijeme »zlatne groznice« 1849. gdje se priključio kopačima zlata. 1852. oženio se udovicicom jednog Irca. Iste godine kopao je zlato u Calaveras Countyju i bio jedan od prvih doseljenika u Santa Clara Valley. Tu je kupio zemljište od 160 akara na kojem

¹⁰ Jack London, *The Valley of the Moon*, New York 1913, Groset and Dunlop, str. 363—364.

je gajio vinovu lozu i drugo voće. Postepeno se obogatio a 1872. posjetio je svoj rodni Brač. Umro je 1883. Njegovi su se sinovi školovali i završili pravo u Americi. Jedan od njih bio je funkcionar u zakonodavnom tijelu Kalifornije. Potomci obitelji Arnerić i danas žive u Santa Clara Valley.

Arnerić Pavao, sin Matin, rođen u San Joseu 1869.

Arnerić Franjo, Bračanin. Došao u Ameriku 1900. a doselio se u dolinu Svetе Klare godine 1905.

Chargin (Kirigin) Josip, rođen u Mircima na Braču. Došao u Ameriku 1881, a u dolinu Svetе Klare oko 1885.

Milić Franjo, rođen u mjestu Krućica, Dalmacija. Doselio u Ameriku 1903, a u dolinu Svetе Klare 1904. godine.

Margin Ned, rođen u Smokovljima blizu Dubrovnika. Nastanio se u dolini Svetе Klare 1902.

Pavličević Vicko, rodom iz Dalmacije (rodno mjesto nije navedeno). Nastanio se u San Joseu 1894.

Pavličević Ivan, sin Vickov. Došao iz domovine k ocu 1902.

Šaić Anton, rođen u Golubinici, Dalmacija. Došao u Ameriku 1889, a dvadesetih se godina nastanio u dolini Svetе Klare.

Skorsur Nikola, rođen u Orašcu blizu Dubrovnika. Naselio se u dolini Svetе Klare 1882.

Skorsur Stjepan, brat Nikolin. Došao je u Svetе Klare dolinu 1887.

Slavić Lovro, rođen u Mircima na Braču. Došao u dolinu Svetе Klare 1887. u dobi od 15 godina k spomenutom stricu Jurju.

Svilić Ivan, rođen na otoku Visu. Došao u dolinu Svetе Klare 1889. godine.

Svilić Vicko, brat Ivanov. Stigao vjerojatno u Ameriku i u dolinu Svetе Klare zajedno s bratom Ivanom.

Talija Petar, rođen u okolici Dubrovnika. Nastanio se u San Joseu 1891.

Ucovic Miho, Nikola i Petar, rodom iz Dalmacije (rodno mjesto nije poznato). Došli k ujaku u Lead, South Dakota, 1898, a dvije ili tri godine kasnije doselili se u dolinu Svetе Klare, gdje su 1906. otvorili vlastitu veliku restauraciju.

Zarević Anton, rođen u Majkovu blizu Dubrovnika. Došao u dolinu Svetе Klare 1886. godine.

Zarević Nikola iz istog sela. Došao u dolinu Svetе Klare 1889.

Zaro Stjepan, rodom iz Bobovišća na otoku Braču. Stigao u Ameriku 1881, a u dolinu Svetе Klare 1888.¹¹

Većina navedenih, a i svi ostali bavili su se hortikulturom (voćarstvom), dok su se neki, naročito Bračani, posve ili bar djelomično posvetili ugostiteljstvu. Svi su oni bez razlike, u većoj ili manjoj mjeri, uspjeli u svojim pothvatima.

Naši su ljudi u Santa Clara dolini odmah shvatili sve mogućnosti koje može pružiti voćarstvo. Iz godine u godinu broj naših voćara množio se, a uporedo s posjedima rasla je i ekonomska moć. Mnogi su postali veoma imućni.

Čim se u dolini naselio veći broj Hrvata odmah su počela nicati i razna društva, najprije dobrotvorna i prosvjetno-zabavna. Najstarija naša organizacija jest *Dalmatinsko-američko dobrotvorno društvo*, osnovano oko 1880. pod imenom *Austrijsko dobrotvorno društvo*. Godine 1894. osnovano je *Slavjansko-američko dobrotvorno društvo*.

Mnogi su naši ljudi s dalmatinske obale nastavili u Americi svojim tradicionalnim zanimanjem — ribarstvom. U ribarstvu su Hrvati igrali značajnu ulogu i s pravom ih nazivaju pionirima suvremenog ribarstva Kalifornije. Sličnost jadranskog primorja i kalifornijske obale, a i vrste riba koje su prevladavale u ovim pribrežnim morima (srđela, skuša, tunj), ubrzo je orijentirala naše ljudi da se posvete ribarstvu, mada su bili suočeni s problemima. Često su morali svladati oskudicu najosnovnijih materijalnih sredstava potrebnih za ribolov, a i američki ukus nije bio priviknut na plavu ribu, posebice na tunjevinu. No zahvaljujući ustrajnosti i marljivosti, te prirodnom darežljivoj sredini, postepeno su postali u prvom deceniju ovog stoljeća važnim činiocem u razvitku ribarske industrije, posebno u San Pedru gdje su došli na prvo mjesto po broju brodova i posada, po količini proizvodnje, po kapacitetima uloženim u ribarstvo i po ugledu, koliko sa stručnog, pomorskog i ribarskog, toliko i s općeg društvenog gledišta. Najveće ribarsko poduzeće naših ljudi u San Pedru jeste *French Sardine Company, Incorporated*. Osnovali su ga 1917. naši doseljenici iz Dalmacije. U početku mala tvornica za pakovanje sardina, između dva rata postala je najveće poduzeće za preradu i pakovanje srđela i tuna u Kaliforniji i najveća tvornica u SAD, čiji su vlasnici bili Hrvati. Predsjednik i upravitelj ovog

¹¹ Josip Krpan, *Naš narod u dolini Svetе Klare*, Kalendar Matica, Zagreb 1963, str. 95.

poduzeća bio je sve do svoje smrti 1944. Mate Bogdanović, a u upravi su još bili Jakov i Ivo Mirković, Nikola Viličić i J. Giaconia. Vrijednost ove tvornice iznosila je 1927. oko 350.000 dolara. Pakovaonica srdela godišnje je otpremala od sto i pedeset do dvjesto tisuća kutija u vrijednosti od osamsto tisuća do milijun dolara. Godišnje se pakovalo od sto do sto dvadeset i pet tisuća kutija tuna u vrijednosti od oko milijun dolara. Ulja od srdela proizvodilo se na godinu u vrijednosti od pedeset do sto tisuća dolara, a umjetnog gnojiva u vrijednosti od pedeset do sedamdeset i pet tisuća dolara.¹² Ekonomsku moć u oblasti ribarstva naših iseljenika u San Pedru najbolje ćemo prikazati brojem i kapacitetom tvornica ribljih konzervi, te brojem naših ribarskih brodova u odnosu prema cijelokupnoj ribarskoj floti ove luke, zatim organizacijom zadružnog i sindikalnog života.¹³

Tvornica za preradu ribe u San Pedru između dva rata bilo je 13, od kojih 5 u vlasništvu naših iseljenika. Međutim, ukupna proizvodnja ove industrije pretežno je u rukama naših ljudi, jer sama tvornica, koju je osnovao Martin Bogdanović,¹⁴ dosegla gotovo polovinu cijelokupne produkcije. Iznosimo podatke o tvornicama koje su osnovali i držali naši iseljenici između dva rata i u godinama poslije drugog svjetskog rata:

*French Sardine Co*¹⁵ ima tri tvornice u San Pedru i jednu u San Diegu. Vlasnici su obitelj Martina Bogdanovića iz Komiže i Nikole Viličića iz Trpnja. Promet iznosi oko 40 milijuna dolara godišnje. Investicije iznose nekoliko milijuna dolara. Same zgrade novog pogona, koji je proradio krajem 1952, sta-

¹² Usp. »Narod« Oakland, 9. lipanj 1927.

¹³ Usp. »Narod«, Oakland 9. 6. 1927; »Jugoslavenski Lloyd«, 27. rujna 1930.

Prema podacima »Novog svijeta« Hrvati su u Kaliforniji 1926. imali 52 veća i 160 malih brodova. U državi Oregon imali su 4 velika i 50 malih brodova. Ukupna vrijednost imovine naših ribara iznosila je nekoliko milijuna dolara. (»Novi svijet«, Chicago, 15. 4. 1926, br. 37)

¹⁴ M. Bogdanović iz Biševa kod Komiže (1882—1944) doselio se mlađ u Kaliforniju i posvetio ribarstvu. Istakao se kao vanredan organizator, ostavio je najveću tvornicu ribljih konzervi u Kaliforniji. Umro je od srčanog udara, upravo dok je u Jugoslavenskom klubu rukovodio potpornom akcijom za Jugoslaviju 1944.

¹⁵ Tvornica ima strani naziv jer su u vrijeme njezina osnivanja bile najpoznatije i najrenomirane francuske sardine, pa je to ime bilo uzeto radi propagandi i plasiranja robe u svijetu. Sličan je slučaj i s tvornicom *Franco-Italian Packing Co.*

jale su milijun dolara. Poduzeće zapošljava 2.000 radnika. Za ovu tvornicu lovilo je 50 ribarskih brodova koji su vezani ugovorom, od kojih su 39 pripadali našim ljudima, 10 Talijanima i 1 Norvežanima.

South Coast Fisheries Co su posjedovali Petar Kuljiš, Nikola Kuljiš, obitelj Lj. Bogdanovića, svi iz Komiže, te Ivan Mirković iz Trpnja. Promet ove tvornice iznosio je 1950-tih godina oko 6 milijuna dolara godišnje. Investicije su iznosile oko 2 milijuna dolara. U tvornici je bilo zaposleno oko 400 radnika. Ovo je prva tvornica koja je započela konzerviranjem tuna u Americi. Osnivali su je Komižani N. i P. Kuljiš te Petar Ivać. Za tvornicu je radilo 14 motornih brodova, od kojih je 8 vlasništvo naših sunarodnjaka, 4 Talijana i 2 Norvežana.

Franco-Italian Packing Co posjeduje Josip Mardešić iz Komiže. Promet je 1950-tih godina iznosio oko 6 milijuna dolara godišnje, a investicije su iznosile oko 2 milijuna dolara. Bilo je zaposleno 400 radnika. Za ovu tvornicu radila su četiri broda, od kojih je jedan pripadao našima.

Vlasnik Lido Fisheries Co bio je A. Kovačević iz Hvara. Promet oko milijun dolara godišnje, investicije oko 500.000 dolara, radnika 200. Iako je ovo bila manja tvornica, reputacija joj nije bila mala te je također poslovala sa cijelim svijetom.

Vlasnik Cal. Marine Curing i Packing Co bio je Antun Ostojić sa otoka Brača. Promet se kretao oko milijun dolara, investicije oko pola milijuna, poslovala je sa cijelim svijetom, a zapošljavala oko 200 radnika. Za nju je radilo 8 brodova, od kojih 4 vlasništvo naših iseljenika.

Naši vlasnici motornih ribarskih brodova radili su i za druge tvornice za koje su bili vezani ugovorima, kao za *Van Camp Co*, *Cost Fishing Co*, *So. California Fish Co*, *West Packing Co*, *South Pacific Co* i dr.

Od 165 ribarskih motornih brodova velike tonaže (manji nisu uračunati) koji love za tvornice u San Pedru, našima je 1950-tih godina pripadao 101. Drugi su Talijani sa 46 brodova, Norvežani sa 8 brodova, Japanci sa 7 brodova i Amerikanci sa 3 broda. Iz ovoga popisa bismo zapravo trebali izostaviti one brodove koji pripadaju luci Monterey a dolaze ribariti srdele u sezoni kad je u njihovim vodama slab ribolov. A zatim i 6 norveških brodova pripada lukama Seattle i Tacoma. U tom slučaju Hrvatima je u poslijeratnim godinama pripadalo 70 % od svih velikih ribarskih brodova San Pedra.

Kod pet spomenutih tvornica naših iseljenika radnici su uglavnom bili Filipinci, Meksikanci, Jugoslaveni i Talijani, a u manjem broju i pripadnici drugih narodnosti. U broju radnika koji su navedeni kod svake tvornice nisu uključeni ribari koji love za tvornicu. Naših je radnika u tvornicama bilo 5—6 stotina, a u trgovini ribom (fish markets) 2—3 stotine.

Ribarska zadruga u San Pedru, *Fishermen's Cooperative Association*, značajna je ustanova naših ribara. Do drugog svjetskog rata bilo je više takvih zadruga. Svoje posebne zadruge imali su talijanski i japanski ribari. Kako se nakon rata vratio samo mali broj Japanaca, a i Talijana nema dovoljno za samostalnu zadrugu, obe su zadruge likvidirane, a njihovi članovi pristupiše u kooperativu naših ribara.

Fishermen's Cooperative Ass'n je široka zajednica interesa ribarskih poduzetnika. Članom zadruge, naime, može postati samo vlasnik broda. Preko zadruge članovi naručuju mreže i ostale brodske i ribarske potrepštine. Zadruga svake godine u ime i za račun zadrugara vodi pregovore s tvornicama, nastojeći postići što povoljnije cijene ribe. Isto tako ona sklapa ugovore i sa svakim pojedinim članom zadruge-vlasnikom broda. Zadatak je zadruge da budno pazi da država ne bi donijela kakav zakonski propis koji bi bio na štetu ribara. U sklopu zadruge je osiguravajuće društvo koje je vrlo solidno i pod državnim nadzorom, kao uostalom i svako drugo osiguravajuće društvo u SAD. Članovi društva ulažu polovinu godišnjeg čistog prihoda. 90 % članova zadruge su hrvatskog porijekla a na skupštinama se govori isključivo engleski i hrvatski jezik. Dugi niz godina prije i poslije rata na čelu zadruge bio je naš istaknuti iseljenik, ribarski poduzetnik Ivan Mirković. Vlastiti zadružni dom služio je za uredske prostorije, za održavanje skupština i sastanaka, a u njemu su i skladišta brodskog i ribarskog pribora. Posade brodova su uglavnom udružene u *Ribarskom sindikatu*, koji je osnovan 1933, a čiji je predsjednik bio Juraj Ivanković, naš ribarski veteran. Članovi brodskih posada nemaju stalnu plaću nego sudjeluju u ostvarenom profitu. Svaki član snosi jedan dio troškova izlaska u lov, a na vlasnika broda otpada 38—40 % troškova. Po povratku broda vlasnik broda dobiva 38—40 %, a ostalo dijele članovi posade. Članovi posade jednog broda obično su rođaci ili prijatelji, jer sedmicama i mjesecima proborave u uskom brodskom prostoru i nužno su upućeni jedni na druge. Kolika je zarada ovih članova posade? Svaki brod, svaki izlazak, svaka godina različiti

su. Ima slučajeva da nakon jednog tromjesečnog krstarenja ostanu samo dugovi. Ima pak slučajeva da jedan petodnevni lov donese svakom članu posade 1500 dolara zarade. No, može se reći da običan ribar prosječno zasluži godišnje oko 3.000 dolara, čemu treba dodati troškove prehrane za 8—9 mjeseci boravka na brodu. Spomenute zarade odnose se na razdoblje 1950-tih godina.

Značajne su suprotnosti u ovakvim živim poslovnim sredinama. Dok djeca naših iseljenika, pod utjecajem škole, društva, javnih zaposlenja kojima se posvećuju, pretežno prihvataju engleski jezik, dotle ribari drugih narodnosti, zaposleni na našim brodovima i u našim poduzećima, poprimaju poneke naše osobine i jezične izraze, pa makar to bili i oni najgori, ali svakako za naše Dalmatince karakteristični.

Ribarska industrija San Pedra, prema podacima *Trgovinske komore Los Angelesa*, ulovila je i prerađila u 1952. godini 250.000 tona plave ribe, što je donijelo profit od oko 78 milijuna dolara. Udio naših iseljenika predstavlja najjači i najznačajniji doprinos privrednom razmahu ove najveće ribarske luke na svijetu.¹⁶

Nije se uspješno razvijala samo naša kolonija u San Pedru. I u susjedni je Los Angeles između dva rata stizao velik broj Hrvata. U to je vrijeme ovdje već živjelo preko 35.000 Slavena od kojih je bilo između 18.000 i 24.000 Hrvata.¹⁷

Nisu živjeli u većim skupinama već su bili raštrkani po čitavom gradu. Uglavnom su bili iz Hercegovine, zatim iz Dalmacije i to iz područja Dubrovnika i sa otoka Brača.

Hrvati su većinom bili poslovni ljudi i to u najvećem broju u građevinarstvu. Popularno su ih nazivali »kontraktori« a preuzimali su poslove asfaltiranja cesta, gradnje mostova, kanala, odvoda, vodovoda itd. Obim se poslova još u to vrijeme kretao od 5.000 do 500.000 dolara. Poslove su dobivali na natječajima u veoma oštrotj konkurenciji s američkim i drugim poduzetnicima.

Hercegovci su u Los Angelesu radili najteže poslove, uglavnom na gradnji novih i popravljanju starih putova i vodova,

¹⁶ O našima u San Pedru usp. »Iseljenički muzej«, Zagreb 1936, br. 4; »Novi iseljenik«, Zagreb 1940, br. 3, str. 7; »Matičin iseljenički kalendar« 1955, str. 128.

¹⁷ Usp. Ivo Lupis, *Među našim narodom u Americi*, Split 1929, str. 60; Stephen N. Sestanovich, *Slavs in California*, Oakland 1937, str. 23.

mada su i drugi naši iseljenici radili takve poslove. Nekolicina su pripadali najvećim »kontraktorima« u Los Angelesu. Upošljavali su od 5 do 100 radnika, pa i više.¹⁸ Bevanda je preuzeo državne radnje u vrijednosti do milijun dolara. O njemu Lupis piše: »Mnogi naši ljudi koji za njega rade, ili su ranije radili, vele da je dobar čovjek i da dobro postupa sa svojim radnicima, a on ih upošljava nekada i na stotine, već prema tome kolika je radnja.«¹⁹

Postavlja se pitanje na koji su način Hrvati u Los Angelesu uspijevali postati tako uspješni građevinski poduzetnici? Zapošljavajući se kao radnici na izgradnji cesta, kanala i sl. stjecali su iskustva u radu. Nakon toga udruživali su se u grupe i nudili većim poduzetnicima obavljanje radova po nižim cijenama. Radili su mnogo i naporno, ali su zarađivali deset i petnaest dolara na dan. Postepeno su stjecali znanje i kapital, pa su jedan za drugim postajali »kontraktori« i zaključivali poslove za vlastiti račun.²⁰

Najveća hrvatska kontraktorska firma u Los Angelesu zvala se *United Concrete, Pipe and Construction Company*. Vlasnik joj je bio M. Polić. Uz njega među naše veće poduzetnike spadali su Marko Gjuho, Šako Žaburica, Martin i Ivan Krstić i drugi. Stjepan Veselić iz Konavlja bio je jedan od naših najbogatijih ljudi. Stekao je imetak kupovinom i prodajom zemljišta. Njegov je godišnji prihod još 30-tih godina iznosio oko 50.000 dolara. Još se jedan Dubrovčanin, Ivan Lopižić, izuzetno dobro afirmirao, bio je predsjednik podružnice *Bank of Italy* u Los Angelesu.

Između dva rata u Los Angelesu bili su priznati dva naša liječnika, Ivan Lopižić i Josip Pavlinac, zatim odvjetnik Tony Jurich, zubar Vlado Lopižić, a vlasnik jedne apoteke također je bio iz obitelji Lopižić. Jerko Matulić iz Škripa na Braču imao je jednu od najljepših restauracija u gradu. Čuvena restauracija *The Original Good Fellows*, a u koju je zalazila samo bogatija američka publika, bila je u vlasništvu naših ljudi, braće Martina i Kuzme Dujmovića iz Škripa na Braču i Jurja Arnerića iz Postira na Braču.

¹⁸ Usp. Ivan Lažeta, *Hrvati u Kaliforniji*, Radnički kalendar, Pittsburgh 1941, str. 106.

¹⁹ Lupis, n. dj., str. 60.

²⁰ O Hrvatima na građevinskim radovima u Los Angelesu pisao je Lupis, n. dj., str. 60.

U Los Angelesu tjedno je izlazio »Narodni glasnik« na 8 stranica velikog formata s veoma iscrpnim informacijama za naše ljudе u ovom gradu. Urednik mu je bio Mijo Rokić. Hrvati su također imali katoličku župu i svoju vlastitu crkvu, te 14 raznih društava od kojih je najveće bilo *Odsjek 177 Hrvatske bratske zajednice* sa 425 članova. Djelovao je i *Yugoslav Progressive League* sa svrhom da naše ljudе angažira u američkoj politici i da štiti njihove interese u novoj državi. Veoma aktivno je bilo i društvo *Jadran*.

I u San Franciscou naša kolonija između dva rata brojčano je napredovala. Živjelo je oko 15.000 Hrvata raštrkanih po čitavom gradu. Hrvatske su se kavane nalazile na Filmoreu, Polku i Šesnaestoj ulici. Hrvati su u to vrijeme posjedovali preko 200 restorana od kojih su mnogi bili namijenjeni bogatoj američkoj publici. Među ovima treba navesti restorane P. Kocelja i Karla Dupca, Alekse Cojuna, Ivana Tadića, Vicka Reveriška i druge. Među veće trgovce treba ubrojiti A. Zijetića, Antuna Kuničića, koji je imao tvornicu za destiliranje ulja od kokosova oraha, M. Knegu koji je trgovao ugljenom.

Hrvati su između dva rata u San Franciscou imali oko 20 kulturnih i dobrotvornih društava. Od kulturnih društava isticala su se *Hrvatski sokol* s pjevačkim odjelom *Klub jugoslavenskih žena*, *Progressive League* s preko 300 članova s istom svrhom kao istovjetna organizacija u Los Angelesu. Među dobrotvorna društva treba ubrojiti još ono staro *Slavensko pripomoćno društvo* kao i *Austrijsko-amerikansko dobrotvorno društvo* koje se sastojalo isključivo od naših ljudi.

Od 12.000 stanovnika Watsonvillea 3000 stanovnika bili su Hrvati i to najviše iz Konavalja i s otoka Brača. Predvodili su u industriji i trgovini jabukama. Neki su zakupljivali još neobrane jabuke u ogromnim količinama i kasnije iz izvozili po čitavoj Americi, sušili ili konzervirali. Prodavali su na stotine tisuća sanduka jabuka. Naše veće firme jabukama u Watsonvilleu bile su: *Skurich Brothers, Stjepan Skurich, Jerinich and Skurich, Rešetar Brothers*, a manjih je bilo na desetine. U okolini grada bilo je naših farmera sa posjedima od 20 do 100 akara zemlje. Neki su zemlju arendirali, a neki su radili kao nadničari. Osim jabuka naši ljudi su proizvodili godišnje oko 10 tisuća vagona salate, 150 vagona blitve, jabuke, kupine i drugog voća. Ivan Lupis tvrdi da nigdje u Americi Hrvati nisu posjedovali toliko velikih zgrada i zemlje kao u Watsonvilleu i njegovoj okolini.

U Watsonvilleu su djelovala tri naša društva: Austrijsko-amerikansko, zatim po jedan odsjek Hrvatske bratske zajednice i Hrvatske sveze na Pacifiku.

Naseobina Hrvata u Oaklandu zahvaljuje svoj porast potresu koji je zadesio San Francisco 1906. Prije potresa ovdje je živjela mala naseobina od 300 ljudi na Eastbayu. S porastom broja naših iseljenika kolonija se selila na zapadni dio Oaklanka gdje su se zapošljavali u *Južnopacifičkoj željezničkoj kompaniji*. Naši su u tom gradu imali i svoje društvo *United Slavonian Society* osnovano još 1902.²¹

²¹ O nastanku i razvoju hrvatske naseobine u Oaklandu Stephen N. Sestanovich je zapisao: »U Zapadnom Oaklandu na istočnoj obali San Francisco zaljeva stotine dalmatinskih obitelji živjelo je u tom kraju početkom ovog stoljeća. Te obitelji ne žive više tamo. Stopile su se s ostalim doseljenicima i postale dio američkog kulturnog života. Međutim, ako danas prođete kroz taj kraj vozeći se na novim modernim vlakovima kroz Sedmu ulicu u Oaklandu, mogu se vidjeti ostaci ustanova koje su prije mnogo godina osnovali ili uzdržavali naši Dalmatinци kao što su Sokol klub, Fraternty dvorana, St. Patrick's Church, Prescott škola, Oakland sirotište i razne trgovine koje su dale život i karakter tome ravnem terenu — trgovina cipela Johna Treboticha, Skarićevo tržište, Tony's brijačnica, Snow Flake pekarna, Mrs. Boskovich's Dry Goods dućan, Soljak's željezarija, K. M. Jurjevich Building Supply i mnogi restoranti i takozvani mamma-pappa dućani. U 1920-tim godinama Dalmatinci u West Oaklandu bili su ponosni na činjenicu da ih ima više u tom mjestu nego ih je ostalo u rođenom selu Lumbarda. Mnogi novi doseljenici radili su kod *Southern Pacific Railroad* ili na željezničkim stanicama. Drugi su se pak zaposlili u pekarnama, restoranima ili tvornicama konzervi. Poslodavci su volili ove mlade ljude jer su teško, iskreno i odlučno radili.

S vremenom nekoji su otvorili svoje trgovine, pekarne itd. Betistich, Brautovich, Gisdich, Jurjevich, Kresnich, Musich i Sestanovich su dobro poznati za više od dvije generacije u Bay okolici po svojem izvrsnom pecivu. Nažalost, samo nekoliko ih je još otvoreno. John Musich sa svojom suprugom Ginny ima pekaru 'Sugar and Spice' u San Mateo a braća Splivalo u Oaklandu i San Franciscou.

Drugi su pak otvorili svoje restorane. Prije drugog svjetskog rata 'The Rainbow Grill' i 'Acme Grill' su bila mjesta gdje su se najviše sastajali političari. Restoran 'The Grotto' na Jack London Square, koji služi kulinarske specijalitete od riba, je otvorio Matt Franicevich, kao kako bi Amerikanci rekli hole-in-the-wall, a danas tim modernim i elegantnim restoranom upravljaju njegovi sinovi Andy, Mike i Tony. To je jedan od nekoliko velikih restauranata u East Bay čiji su vlasnici Dalmatinци.« (»Zajedničar«, 21. 11. 1979)

U gradiću Monterey živjelo je svega pedesetak naših ljudi od kojih su sedmorica imali gostonice a ostali su se bavili ribarstvom.

U Richmondu je bilo oko 300 Hrvata većinom Istrana. Imali su dva svoja društva: *Austrijsko-amerikansko društvo* i *Sloga* — odsjek *Hrvatske bratske zajednice*. U Santa Clara dolini živjelo je između dva rata oko 3.000 Hrvata i njihovih potomaka. Najviše je bilo Bračana, Komižana, Hvarana i Hercegovaca i nešto Poljičana. Većinom su se bavili zemljoradnjom. Prema podacima koje navodi Sestanovich, 97 % naših ljudi u Santa Clara dolini bavilo se agrikulturom, a svega 3 % su imali restorane, voćarne, prodavaonice akohola i druge radnje.²² Naši su farmeri posjedovali od 5 do 100 akara zemlje, kojoj se vrijednost od 1.000 do 4.000 dolara po akaru računala prema nasadu i položaju. Poduzetniji farmeri su se bavili i zakupljivanjem neobranog voća od drugih farmera, a siromašniji su radili kao nadničari kod naših ili tuđih farmera. Neki naši ljudi stekli su veliko bogatstvo, kao Stjepan Zaro sa otoka Brača, Cvjetko Stojanović, Ivan Miše i Nikola Lepeš. Među bogatije naše ljude smatrani su Pavao i Jakov Marijani, Miho Perušina, Nikola Tirkvica, Anton Dragović, Nikola Nikolac, Božo Galeb, Juraj Glumac, Luka i Ivan Pavlina, Joseph Cargin i drugi.

Ekonomski afirmacija omogućila je našim iseljencima da školuju svoju djecu, pa je već u to vrijeme u dolini Svetе Clare bilo mnogo njihove djece s fakultetskim diplomama. I društveni život Hrvata bio je veoma razvijen gotovo u svim većim mjestima. Bračani su imali svoje posebno *Bračko društvo*. U Mount Viewu bio je aktivna *Jugoslavenski klub »Napredak«* sa svojom vlastitom zgradom. U San Joseu djelovalo je *Slavensko-američko društvo* koje je brojilo preko 300 članova. U Mount Hamiltonu djelovao je *Odsjek 612 Hrvatske bratske zajednice*, a u Mount Viewu odsjek *Hrvatske sveze na Pacifiku*.

U San Diego je stigao još 1897. Petar Zenovich i bavio se ribarstvom. Osim njega u ribarskoj industriji istakli su se John Vitalich i Vincenete Petrasich. Nekolicina naših bili su farmeri. Mnogi Hrvati radili su u industriji i to najviše u *San Diego Gas and Electric Company*. I u ovom gradu je bilo mnogo naših kavana i restorana. Nekolicina Hrvata bili su zaposleni

²² Sestanovich, n. dj, str. 101.

u bankama, pošti, novinarstvu i školi. Djelovala su dva naša društva u San Diegou: *The Yugoslav Social Society* i jedan odsjek *Hrvatske bratske zajednice*.

Do sada smo se osvrnuli na nastanak i razvoj naših naseobina na Zapadu SAD i to pretežno u Kaliforniji. Do kraja prošlog stoljeća mogli smo dobrim dijelom pratiti dolazak pionira, njihov život i rad i afirmaciju u novom društvu. Između dva rata naše su naseobine brojčano porasle pa smo mogli opisivati djelovanje samo najistaknutijih pojedinaca a veću pažnju smo posvetili zanimanjima tisuća naših ljudi koji su se u to vrijeme borili za ekonomsku i društvenu afirmaciju i nastojali svojoj djeci osigurati bolju budućnost.

U godinama nakon drugog svjetskog rata broj naših ljudi na Zapadu SAD znatno se povećao i više nije moguće, kao inače u SAD, dati točan broj i zanimanja, a jedva se može pratiti i rad mnogobrojnih njihovih društava. Mi ćemo ipak na ovom mjestu pokušati dati pregled raznih društava naših ljudi da bismo barem na taj način približno pokazali njihovu aktivnost i prisutnost u novoj američkoj sredini.

Jugoslavensko-američki ženski klub u San Franciscou putem raznih društvenih aktivnosti okuplja mnogobrojne žene iseljenika u tom gradu. Dubrovčani se u San Franciscou okupljaju u društvu *Sv. Vlaho*, gdje se svake godine prieđe svečana zabava.

Jugoslavenski klub »Napredak« u Cupertino jest staro i veoma agilno društvo. 1964. klub se preselio u novi dom. U radu kluba veoma je aktivan N. Nikolac, dugogodišnji aktivista u *Hrvatskoj bratskoj zajednici*.

Jugoslavensko-američki klub u Fresnu koji okuplja potomke naših iseljenika, često prieđe priredbe kaubojskog tipa, tzv. »Oky ples«. U *American — Slavic Civic Club* u Delanou okupljaju se farmeri našeg porijekla, većinom Hvarani. U Delanou živi oko stotinu naših porodica koje se bave proizvodnjom specijalnog stolnog grožđa. U San Pedru je veoma aktivan *Jugoslavensko-američki klub*. U Los Angelesu se naši stariji iseljenici okupljaju u *Yugoslav-American Civic Club*. Njihov piknik ima tradicionalni karakter i za tu se prigodu okuplja po nekoliko stotina naših ljudi. S druge strane se mlađi iseljenici okupljaju u *Jugoslavensko-američkom sportskom klubu »Jadran«* u San Pedru.

U San Franciscou i danas je izuzetno aktivno društvo *Slavonic Mutual and Benevolent Society*. Kada je društvo 1964.

slavilo 107. godišnjicu svog osnutka, na proslavi je učestvovalo preko 500 ljudi. Članovi društva danas su mahom Dalmatinci i to Bračani. 1978. društvo je uselilo u novosagrađeni dom u koji je investirano milijun dolara.

Spomenuli smo da se u San Pedru svake godine održava Ribarska festa (*Fisherman's Fiesta*) koju priređuje *Fisherman Cooperative Association*. U ovim proslavama najaktivniji su naši ljudi.

Američko-jugoslavenski klub u Sacramentou (*American Yugoslav Hall Social Club*) danas broji oko 80 članova uglavnom starijih iseljenika. Ranije je to bila veća organizacija.

Na području Kalifornije *Hrvatska bratska zajednica* ima slijedeće odsjeke:

Odsjek br. 61, San Francisco, Odsjek br. 121 »Tomislav« u Oaklandu, Odsjek br. 177 Hrvatsko-slovensko društvo u Los Angelesu, Odsjek br. 249 »Sv. Jelena« u Eureku, Odsjek br. 352 u Watsonvilleu, Odsjek br. 356 »Velebit« u Oaklandu, Odsjek br. 434 »Sv. Vićenca« u Sacramentou, Odsjek br. 581, u Fresnu, Odsjek br. 588 »Dalmatinska sloga« u San Pedru, Odsjek br. 641 »Hrvatski život« u San Diegu, Odsjek br. 676 »Sloboda« u Cupertinu, Odsjek br. 677 u Los Angelesu, Odsjek br. 843 u Capitol City Ledge, E. Sacramento, Odsjek br. 854 u Forward ESL, San Pedro, Odsjek br. 864 u Hollywoodu, ESL Van Nays, Odsjek br. 876 »Dalmacija« u San Franciscou, Odsjek br. 880 u Los Angelesu, Odsjek br. 887 »Srce Isusovo«, Fort Bradd, Odsjek br. 900 u San Franciscou, Odsjek br. 929 iz Cupertina, Odsjek br. 959 »Ujedinjeni Slaveni« u Fontani i Odsjek br. 972 »Hrvatska« u Los Angelesu.

Oko 125.000 Hrvata danas živi u Kaliforniji gdje imaju 22 odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* i najmanje pedeset drugih organizacija. Oko 20.000 živi ih u Los Angelesu gdje imaju svoju crkvenu župu. Preko 80 velikih poduzetnika u Los Angelesu su Hrvati. San Pedro ostao je i dalje najveće ribarsko naselje naših ljudi. Hrvatski centar u Los Angelesu najveći je hrvatski dom u SAD. To je vlasništvo oko 15 hrvatskih organizacija. Svake godine tisuće Hrvata iz Kalifornije i susjednih država dođu tu na godišnji piknik. Tom se prigodom mlađići i djevojke oblače u narodne nošnje. Iako postoji uvjerenje da su Hrvati u Kaliforniji najpodložniji asimilaciji ipak je uobičajena pojava da mnogi iz treće generacije znaju materinski jezik. I u San Franciscou gdje danas živi oko 15.000 Hrvata, društveni život je veoma aktivan.

Prvi Hrvati stigli su u Louisianu veoma rano. U listu »Le Conseil De La Vie Française D'Amerique« koji izlazi u Quebecu u Kanadi, navodi se da je među francuskim Akadijcima koji su se naselili u Louisiani bio i Georges Mathieu *Croatian*, rođen 1685. A. Eterovich smatra da je Georges Mathieu bio hrvatskog porijekla i da je jedan od prvih Hrvata koji se doselio u Ameriku.²³

Jerolim Juan Matulić se 1760-tih godina na području Louisiane i na rijeci Brazos u Teksasu borio protiv Indijanaca, a u mirno doba im je prodavao konje i whiskey. Zbog nedozvoljene trgovine po nalogu španjolskog guvernera bio je uhapšen.²⁴ Nekoliko Hrvata, među kojima i Marko Ilić, trgovali su robovima oko 1790. Petar Dragon je sa svojom obitelji živio 1800. u Plaquemines Parishu.²⁵

U većem broju Hrvati su stizali u New Orleans početkom prošlog stoljeća. Najčešće su putovali austrijskim trgovackim brodovima koji su pristizali u luku New Orleansa neposredno po njenom otvaranju 1804. Vidjevši bogatstvo Amerike mnogi naši mornari i oficiri ostavljali su brodove i ostajali u New Orleansu. Prema sjećanju starijih iseljenika, zatim prema natpisima na grobovima i prema gradskom adresaru iz toga doba da se zaključiti da je već 1840. u ovom gradu živio veliki broj naših ljudi. Prema tome u New Orleansu je naša najstarija naseobina u SAD. U tom gradu imali su 1840. svoje radnje D. Arnerić — piljarnicu, Frank Arnerić — kavanu, M. Giuranovich — kavanu, N. Ivanovich — restoran. Do kraja 1840. još je šesnaest naših kavana i drugih radnji bilo otvoreno u New Orleansu. 1840. su Ivan, Stjepan i Antun Vidaković imali svoje plantaže.²⁶ Neki su se našli ljudi u razdoblju od 1840. do 1850. veoma ekonomski afirmirali. Spomenut ćemo vlasnike kavana Kostovića, Duranića, Đuranovića, Puića, Serdića i druge. Trgovine povrćem imali su Marić, Marunić i Kralj. Voćem je trgovao Maskarić, kamenicama Bašić, vinom Gabrić. Valerijan

²³ »Matičin iseljenički kalendar«, 1976, str. 114.

²⁴ *Jugoslav Immigrant Bibliography*, volume III, jan. 1. 1966, number 1, p. IV, San Francisco, Editor Adam S. Eterovich.

²⁵ Isto.

²⁶ Milos M. Vujnovich, *Yugoslavs in Louisiana*, Greatna 1974, str. 49.

Zuvić iz Supetra na otoku Braču imao je svoje brodogradilište u New Orleansu i poslovaо je tako uspješno da je i meksička vlada kod njega naručivala brodove. Još je jedan naš brodograditelj Ivan Foretić imao u Biloxi 1850. svoje brodogradilište. U Plaquemines Parishu 1850. uspješno su poslovali Michael Rajnovich, Marco Miloscovich, P. Marcovich, B. Polich i Marco Decovich.

Godine 1860. u državi Louisiana živjelo je oko 600 Hrvata. U samom New Orleansu 1870. bilo ih je oko 200. U delti Mississippija živjelo je između 1869. i 1890. četiri stotine Hrvata, a do prvog svjetskog rata u Louisiana iih je bilo oko 1000.²⁷ Prema popisima stanovništva u Louisiana su izjavili da su rođeni u Jugoslaviji: 312 stanovnika 1920. godine, 397 stanovnika 1930, 445 stanovnika 1940, 427 stanovnika 1950, 358 stanovnika 1960. i 411 stanovnika 1970. godine.²⁸ Vujnović smatra da ukupan broj Hrvata s potomcima u Louisiana iznosi oko 5000.

Tijekom druge polovine 19. vijeka broj Hrvata u New Orleansu stalno se povećava i to iz redova mornara i ilegalnih doseljenika što se nastavlja i početkom 20. stoljeća. Doseljenici su pretežno iz Dalmacije, dolaze na poziv rođaka i prijatelja koji su se u Louisiana već dobro udomačili i znaju da ima posla za sve koji se žele posvetiti uzgoju i vađenju kamenica kao i drugim zanimanjima. Ti doseljenici bili su pomorci što su i ostali u novoj sredini.

Brodski oficiri su se zapošljavali na brodovima u New Orleansu ili u luci, a mornari kao lučki radnici. S privikavanjem na američki život i običaje počinju se baviti ugostiteljstvom, trgovinom i obrtom. Osim pomoraca dolaze i ribari iz Dalmacije i Hrvatskog primorja, ljudi manje obrazovani, ali marljivi i sposobni, kojima je u domovini ribarstvo bilo glavni izvor

²⁷ »Iseljenički muzej«, Zagreb, 1. 10. 1930, 5/II, str. 2—3. Eterovich navodi popis stanovništva iz 1860. prema kojem su u Natchitochesu u Louisiana živjela četiri Hrvata: A. Marinovich u 27. godini bio je trgovac i raspolagao je sa 1000 dolara; F. Radisich bio je star 40 godina i raspolagao je sa 6200 dolara; Mattia Baziza star 46 godina imao je svega 100 dolara; Marco Givanovich star 34 godine imao je svoje plantaže koje su vrijedile 150 tisuća dolara i druge vrijednosti u iznosu od 250 tisuća dolara. Eterovich tvrdi da je to bila najbogatija hrvatska skupina u to vrijeme u SAD jer su ova četvorica Hrvata raspolagala s preko 400 tisuća dolara. (Usp. »Matičin iseljenički kalendar« 1976, str. 115)

²⁸ Vujnovich, n. dj., str. 39.

sredstava za život. Zaustavljeni su se uz rijeku Mississippi i u Meksičkom zaljevu. Svojim malim ribarskim brodicama na jedra i vesla, radeći po 15 sati na dan, postigli su veliki uspjeh u gajenju kamenica. Oni su započeli jednu novu granu privrede koja gotovo nije postojala prije njihova dolaska. Prvi je počeo s uzgojem Louisianske kamenice, danas najpoznatije u svijetu, Luka Jurišić iz Duba na Pelješcu, koji je već 1860. imao svoja gajilišta. Postavio je temelje industriji kamenica koja danas zaposljava na tisuće ljudi i čiji proizvodi iznose na milijune dolara vrijednosti godišnje. O industriji kamenica L. Pejović je još između dva rata pisao: »Računa se da je u industriji kamenica u državi Louisiana uloženo oko 2 milijuna dolara. Uvaživši da naši ribari kontroliraju 75 % cjelokupne industrije kamenica, vidimo da su oni kolektivno vrlo bogati, i da su, kao što rekosmo u samom naslovu ovog napisa, važan faktor u životu narodne privrede američkog Juga«.²⁹ Jurišiću treba odati priznanje što se industrija kamenica i danas velikim dijelom nalazi u rukama naših ljudi. Zbog toga su mu naši ljudi a i Amerikanci dali titulu *Father of the Modern Louisiana Oyster Industry* (Otac moderne Louisianske industrije kamenica).

Spomenuli smo da su u drugoj polovini prošlog stoljeća u Louisianu stizale stotine Hrvata. Jedan dio ih je dolazio s namjerom da što prije zarade koju tisuću dolara i da se vrate kući, ali neki su dolazili s namjerom da ostanu zauvijek. Naši ljudi nisu živjeli grupirani u naseljima već su gradili male kućice zvane *kabane*, na pjeskovitim otočićima u obalnom podjelu između gradića Burasa na Mississippiju i zaljeva Baratoria na Zapadu. Tu su nastala prva ribarska naselja Empire, Buras, Triumph i Olga, odakle se kasnije jedan dio preselio na Istok u Biloxi i u relativno boljim uvjetima razvio ribarstvo i ribarsku industriju.

Naši ribari su često dolazili u New Orleans gdje su prodavali svoj ulov i plod kamenica. Dolazili su vlastitim brodovima, većinom na jedra, a koji su bili malo veći od naših dalmatinskih leuta. Međutim, neki su imali i male skunere na dva jarbola. Te brodove su većinom gradili naši graditelji i nosili su naša imena kao *Dalmatinska vila*, *Jadran*, *Galeb* itd. Imućniji su ribari imali svoje brodove a drugi su radili u

²⁹ Luka M. Pejović, *Jugoslaveni na Jugu*, svezak II, Louisiana-Texas-Mississippi, 1935, str. 77.

»kumpaniji«, uvijek bez ikakvih zakonskih formalnosti a opet u miru i slozi.

Bilo je više vrlo zaslužnih naših pionira ribarstva u Louisiani. Jedan od njih je Petar Talijančić iz Igrana u Dalmaciji. Kao mladić doselio se 1904. u New Orleans i kao većina zaposlilje se u ribarstvu. Nakon sedam godina otvorio je trgovinu povrćem koju je prodao 1922. Iste godine osniva *Victoria Navigation Co* i kupuje brod od 250 tona kojemu daje ime *Victoria*. Brodom je prevozio teret i putnike između New Orleansa i Burasa, Ostrica, Triumpha, Boothvillea, Olge, Venica, Kvartantine, Pilott Towna, Head of Passa i Burrwooda. Talijančić je tjedno dovozio u New Orleans oko 5000 vreća kamenica i 200 sanduka naranača. Ti su produkti većinom pripadali našim ljudima.

Uz Talijančića veoma uspješno je djelovao Anton Nesanović. Rodio se u Trpnju 1868., a u New Orleans se doselio 1886. gdje je ostao do smrti. Nakon dvogodišnjeg gajenja kamenica kupio je jedrenjak za plovidbu Mississippijem i počeo trgovati. Kupovao je kamenice od naših ribara i prodavao ih u New Orleansu. Marlivošću i sposobnošću brzo je razvio svoju trgovinu i postao vlasnik nekoliko većih ribarskih brodova koji su godišnje prevozili do 15.000 vreća louisianske kamenice.

Preradom i pakovanjem kamenica bavio se i Petar J. Kopanica iz sela Česvinice u Dalmaciji, koji je doselio u New Orleans 1893. godine. Dvadeset godina sakupljaо je i gajio kamenice. Uštedevinom je osnovao radionicu za otvaranje i pakovanje kamenica u kojoj su uglavnom radili naši iseljenici. Kopanica se potpuno orientirao na trgovinu kupujući od naših ribara kamenice koje je prerađivao i prodavao u mnogim gradovima Amerike.

Naši ljudi u Louisiani nisu se bavili samo ribarstvom. Poslije prvog svjetskog rata okupilo se nekoliko naših iseljenika oko mjesta Burasa, 60 milja od New Orleansa, gdje su kupili nekoliko akara zemlje uz samu rijeku Mississippi. Tu su počeli saditi naranče. Za nekoliko su godina razvili industriju naranača i vina od naranača. Njihove naranče po kvaliteti nadmašuju floridske naranče koje se mogu naći po svim tržištima Amerike. O našim proizvođačima naranača L. Pejović je napisao: »Danas ih naši gaje u dosta velikom broju, nekih 67 milja južno od New Orleansa, oko gradića Tiumpha. I ne samo da

ih gaje, nego su u tom zvanju mnogo uspješniji i od samih urođenih Kreolaca. Razlog je tomu jedan jedini, a taj je što su naši i marljiviji i ustrajniji od njih.³⁰

Nekoliko godina nakon prvog svjetskog rata Hrvati su u Louisiani posjedovali preko 500 akara zemlje zasađene narančama. Godišnje su prodavali oko 25,000.000 tona naranača a imovina im je bila procijenjena na dva milijuna dolara.

Prvi je došao na ideju da od naranača pravi vino Ivan Lulić iz Igrana. Njegov primjer su slijedili J. Pivach, J. Sumich, Spanja, Cvitanovich i Marinovich, koji su postali po proizvodnji naranača čuveni po cijeloj Louisiani.

Ivan Lulić iz Igrana došao je u New Orleans 1903. i započeo gajenjem kamenica, radeći taj posao punih 18 godina. Međutim, 1926. zakupio je veliki kompleks plodnog zemljišta u gradiću Triumph, Louisiana, i preko 50 akara zasadio narančama. Postao je vlasnik bogate plantaže na kojoj je radilo 10 do 15 radnika. Lulić je uočio da bi se zbog izuzetne sočnosti ploda moglo od naranača napraviti dobro i ukusno vino. Nakon dužeg eksperimentiranja izašao je 1934. na američko tržište s odličnom kvalitetom narančinog vina. Pod nadzorom inspekcije državnih organa Lulić je na svojoj farmi cijedio naranče, punio staklenke vinom i slao ih po svim većim gradovima Amerike pod markom *Lulich Orange Wine*. Lulićevo vino imalo je bolji okus od onog iz Floride, jer louisianske naranče sadrže mnogo više soka i šećera. Lulić je 30-tih godina proizvodio godišnje 30.000 galona vina.

Juraj Pivac iz Podgore doselio se u New Orleans 1911. Gajio je kamenice. Nakon tri godine podigao je vlastito rasađište kamenica na kojem je radio s bratom Antonom do 1929. Iste godine su naranče na njegovoj farmi počele donositi veći plod što je Pivca navelo da se isključivo posveti gajenju naranača. Još 1926. Pivac je zakupio veći kompleks zemljišta i zasadio oko 4000 narančinih stabala. Na imanju je uz veliku modernu kuću sagradio i nekoliko kuća za radnike koji su tu živjeli sa svojim obiteljima. Pivac je proizvodio 300.000 galona vina od naranče godišnje, a prodavao ga je širom SAD.³¹

Ivan Sumić iz Podgore doselio se stricu u New Orleans 1911. Zaposlio se kao ribarski radnik, a nakon dvogodišnjeg rada s dvojicom svojih zemljaka osnovao je ribarsko društvo

³⁰ Pejović, n. dj, str. 60.

³¹ Pejović, n. dj, str. 62.

pod imenom *Champion Oysters Co*, čija je godišnja produkcija kamenica bila preko 25.000 vreća. Dugo je godina ova firma bila naše najveće ribarsko društvo u državi Louisiani. Međutim, 1926. Sumić kupuje veliki kompleks plodnog zemljišta u mjestu Triumphu uz samu obalu Mississippija gdje je zasadio 1300 stabljika naranača.

Naranče u Louisiani su najbolje u cijeloj zemlji i ukusnije od onih u Floridi i Kaliforniji. Za takvu proizvodnju zasluga pripada Hrvatima koji su kroz nekoliko decenija obradili nekoliko stotina akara neplodne zemlje i nakon teškog rada i dobrog upravljanja razvili industriju naranača do najvišeg nivoa. Na području Oystervillea 1959. bilo je 195.128 stabala naranača od kojih su 153.921 redovito nosile plod. Godine 1959. u Plaquemines Parishu proizvedeno je 198.632 kutije naranača.³² Zanimljivo je da su neki naši ljudi koji su se bavili poljoprivredom imali izuzetnu sreću. Podižući kuće, sadeći naranče i isušujući močvarne terene smatrali su sasvim normalnim da im određene površine zbog neplodnosti ostanu neiskorištene. Međutim, upravo na tim parcelama je u novije vrijeme pronađena nafta pa se velike kompanije *Standard Oil Co*, *Shell* i *California* natječu za unajmljivanje tih terena. Nekadašnje neplodne parcele danas daju izuzetno velike prihode.

Ribari su najbrojniji i ekonomski najjači. Teže se asimiliraju i čuvaju naš jezik sve do treće generacije. Mlađi rade sa starijima i od njih uče naše običaje i jezik. Naši ribari su značajan činilac u životu New Orleansa jer snabdijevaju grad ukusnim kamenicama, a to je najvažnija hrana u ovom kraju. U novije vrijeme posjeduju stotine modernih brodova za uzgoj i promet kamenica. Brodovi su opremljeni potrebnim komforom, modernim pogonom, hladnjacima i sl. Najuglednije naše ribarske obitelji su Jurišići, Zibilići, Franičevići, Vujnovići, Slavići, Paušine i Petrovići. Po svojoj društvenoj aktivnosti treba istaći Baldu Paušinu iz Vrućica na poluotoku Pelješcu. U Louisianu je došao kao dijete 1908. ocu koji je vodio trgovinu kamenicama. Nastavio je očev posao i stekao velika praktična iskustva koja je obrazlagao u mnogim pisanim radovima. 1970. održao je referat *Uzgajanje kamenica u Louisiani* na sastanku *World Mariculture Society* u Baton Rougeu. Posebno su bili zapaženi njegovi mnogobrojni članci u lokalnoj štampi o uzgajanju ka-

³² Frank M. Lovrich, *The Social System of a Rural Yugoslav-American Community: Oysterville*, San Francisco 1963, str. 113.

menica. 1930. Paušina je organizirao *Association of Louisiana Oystermen* i ujedno bio tajnik tog društva. 1950. postaje član odbora *Shelfich Institute of North America*. 1952. organizira *Louisiana Oyster and Dealers Association* i postaje prvi predsjednik tog društva. Bio je član mnogobrojnih naših i američkih institucija i ugledni građanin New Orleansa.

Ribarski život louisianskog ribara je drukčiji od onog iz Dalmacije. Ribar ne dolazi kući svaku večer. Odsutni su 10 do 15 dana. Velika se delta Mississippi prostire na tisuće kvadratnih milja i podesna je za gajenje kamenica, jer se slatka voda Mississippija miješa sa slanom vodom Meksičkog zaljeva u razmjeru pogodnom za gajenje ovih školjkaša. Delta obiluje stotinama malih otočića i laguna u poprečnoj dužini od jedan do četiri metra, udaljena je oko stotinu milja od grada New Orleansa zbog čega su naši ribari koji rade na kamenicama, primorani da na otočićima grade svoje domove. Njihove obitelji uglavnom žive u New Orleansu u svojim komforним kućama nalik palačama. Danas je ribarima moguće brzim brodom ili automobilom doći za par sati, što im omogućava susrete s obitelji dva-tri puta sedmično. Život naših ribara u Louisiani nekoć je bio mnogo teži nego što je danas.³³ Potkraj prošlog i u prvim decenijama našeg vijeka njihove *kabane* su bile proste četverouglaste kućice na drvenim stupovima uzdignute radi poplave od zemlje i vode po dva do tri metra, tako da su sličile nekim prehistorijskim naseljima. Brodovi su bili na jedra ili vesla, a sav posao se obavljao rukama i to od ranog jutra do kasne večeri. Uvođenjem mehanizacije započelo se 1902. primjenom motora što je našim ribarima donijelo veću zaradu i olakšalo rad. L. Pejović spominje: »Opća mehanizacija zahvatila je i ribarstvo. Od naših, prvi motor na svojoj barci instalirao je Miho Zibilić godine 1902. Zatim su, nekoliko godina kasnije, došle »drage« za skupljanje kamenica. Prvu »dragu« instalirao je Leopold Talijančić«.³⁴

Danas je situacija sasvim drugačija. Brodovi su potpuno mehanizirani, a *kabane* su opskrbljene svim potrebnim komforom, električnim svjetlom, plinom za gorivo, hladnjacima, radio i TV prijemnicima. Kako smo već istakli naši ribari danas imaju automobile, često navraćaju svojim kućama u New

³³ Usp. Otokar Lahman, *Naši iseljenici oko ušća Mississippija*, »Geografski glasnik«, br. XI—XII, Zagreb 1950.

³⁴ Pejović, n. dj, str. 26.

Orleans te žive daleko udobnije nego su živjeli naši prvi ribari pioniri.³⁵ Oni danas kontroliraju 80 % proizvodnje kamenica u Louisiani. Miloš Vujnović navodi 33 naše obitelji u Louisiani koje veoma uspješno posluju u industriji kamenica.

Brojnu skupinu naših ljudi u Louisiani činili su trgovci mješovitom robom, vlasnici restorana i gostionica. Neki su se bavili trgovinom kamenica. Njihovi mnogobrojni restorani smatrali su se najboljima u New Orleansu. Između dva rata bili su najpoznatiji vlasnici kavana i restorana.

Stipe Palihnić dugo godina je bio menadžer u glasovitoj kavani *Morning Call* na French Marketu, Paško Talijančić imao je svoj moderni restoran, Anton Secko također je bio vlasnik restorana, Anton Zanki je 1920. u New Orleansu otvorio restoran, Martin Buturić nakon dugogodišnjeg rada na kamenicama otvara moderan restoran u gradiću Greatna, John Gentilić vlasnik je jednog od najčuvenijih restorana u New Orleansu, Mato Luša također je vlasnik restorana u New Orleansu, Leopold Talijančić ima modernu mesarnicu, Carević piljarnicu itd.

³⁵ Luka Pejović je zabilježio jedan detalj iz života naših ribara 30-tih godina: »U centru starog New Orleansa, u onom delu grada koji vas podseća na stare francuske gradiće sa uskim ulicama, prostranim tremovima i drvenim prozorskim krilima, nalazi se jedna dvospratna starinska kuća koja nosi broj 833 Chartres ulice. To je dom obitelji pok. Vicka Pauštine i dom naših ribara. Za posljednjih dvadeset godina ovaj dom bio je utočište skoro svih naših ribara što oko ušća Mississippija provode svoj mučni život. Kad posle teškog i napornog ribarenja, onako umorni, prokisli i prozeble dođu sa svojim espapom na neworleansku pijacu, prva je briga naših ribara da navrate kod Pauštine. Tu se oni sastanu sa svojim drugovima, koje možda u toku nedelja i meseci nisu videli. Tu oni otpočinu kao kod svoje kuće, prime poštu i do mile se volje izrazgovaraju o svim svojim sitnim i krupnim problemima.

Ako uzmete imenik članova *Slovenskog društva*, videćete da preko četrdeset njegovih imena nose gornju adresu. Takav je bio običaj od starine, tako je i danas. Naši ribari provode sve svoje vreme u radu, a raštrkani u prečniku od par stotina milja nemaju, tako reći, nikakve veze sa civilizacijom dok ne dođu u New Orleans, niti mešanja sa svojima dok ne dođu u dom obitelji pok. Pauštine.

Stoga ako želite upoznati našeg vrednog, istrajnog i rodoljubivog dalmatinskog ribara u New Orleansu, nemojte ga tražiti na Canal, već na Chartres ulici.«

U novije vrijeme naši ugledniji restorani su: *Gentilich's Restaurant*, *Johnny's Restaurant*, *Crescent City Restaurant*, *Butirich's Restaurant*, *Chris Steak House*, *Drago's Restaurant* i mnogi drugi.³⁶

Kao što naši predvode u proizvodnji kamenica predvode i u njihovoј preprodaji. To su takozvani *Oyster Dealers* koji posjeduju svoje kamione za prijevoz kamenica do grada i po gradu. Danas ribari ne dovoze kamenice brodovima u grad već u mjesta udaljena od grada 40—60 milja, u Port Sulphur, Empire, Buras i Lafitte, gdje ih prekrcavaju na kamione koji ih odvoze u grad. Naši »dileri« posjeduju svoje radionice gdje se kamenice otvaraju i spremaju za lokalnu distribuciju ili ih zaledene otpremaju na šire američko tržište. Najuspješniji naši »dileri« danas su Popich i Jurisich, Vujnovich, Mato J. Bilich, Sam Carevich, Kopanica i dr.

Govoreći o našoj naseobini u Louisiana potrebno je podrobniјe opisati život i rad naših ljudi u Biloxi, gradu u Meksičkom zaljevu, jednom od najvažnijih ribarskih centara u SAD. I tu su naši ribari zauzeli istaknuto mjesto.³⁷

Ribarska industrija u Biloxi započela je oko 1880. iskoristavanjem kamenica. Od samog početka industrije kamenica u Biloxi spominju se kao pioniri ove privredne grane J. B. Kavacevich i Antun Pisarich. Velika većina naših u Biloxi još i danas crpi svoje prihode iz ribarstva i to najviše iz uzgoja kamenica i lova kozica.

Od 16 najvećih tvornica za konzerviranje ribe i veletrgovina ribom *Trgovačka komora u Biloxi* bilježi ova poduzeća, koja su u rukama naših iseljenika: *Mavar Shrimps and Oyster Co* (predsjednik Ivan Mavar iz Molata), *Sea Coast Packing Co* (predsjednik Stjepan M. Sekul), *Kuluz Brothers Packing Co* (predsjednik Ante Kuluz iz Sućurja na Hvaru), *Dubaz Brothers Co* (predsjednik Juraj Bubac sa Pelješca) i *Gulf Central Seafood, Inc.* (predsjednik Miho Sekul). Osim navedenih istaknuta poduzeća su *Shrimps and Oyster Packers-Antichich Packing Co* (iz Igrana), *Sanitary Fish and Oyster Co* (Ante

³⁶ Vujnovich navodi imena 221-og restorana, trgovina i drugih radnji koje su bile ili su danas u vlasništvu naših ljudi u New Orleansu (Vujnovich, n. dj., str. 213).

³⁷ O našima u Biloxi, usp. »Iseljenički Muzej«, 1. 1. 1937, br. 6; »Jadranski ribar«, Split rujan 1937; »Matica« 1953, br. 3, str. 264.

Cvitanović), *Shore Crest Seafood Co* (Vice i Mate Gospodanović) i *Biloxi Seafood Co* (Cvitanović i Smolčić).

Mnogi naši ljudi imaju svoje ribarske motorne brodove pa čak i čitave flotile, kao Antičić koji ima 25 brodova. Naši tvorničari u povoljnim sezonomama zaposle i do 4000 radnika. Većinom su to Francuzi (potomci onih koji su svojevremeno napustili Kanadu) i Talijani, a i Crnci. Naših najamnih radnika gotovo i nema. Biloxi, istaknuti ribarski centar, danas je napredno i živo turističko mjesto i jedan od centara školskih baza američke avijacije. Broji oko 45.000 stanovnika od kojih je svega tisuća naših. Prema američkoj statistici svega 193 su rođena u Jugoslaviji.

Za razliku od naših iseljenika u drugim dijelovima SAD, naši su ribari u Louisiani bili u pravom smislu riječi »sezonski radnici«. Od godine 1870. do prvog svjetskog rata mnogi su se naši »oštigari« svake godine vraćali u Dalmaciju u posjet starom kraju i obitelji. To je bilo najčešće u mjesecu svibnju, tj. krajem sezone vađenja kamenica. Provodili bi ljeto u svom mjestu, uredili vinograde, pomagali u lovu na srdele i ostajali za trajanja »jamatve«. U Ameriku su se vraćali potkraj rujna i početkom listopada kad se u Louisiani otvara sezona uzgoja kamenica. Cijena putovanja u to vrijeme od Trsta do New Yorka bila je 50 dolara. Mnogi su i do našeg vremena posjećivali stari kraj, ali ne svake godine već svakih pet ili šest godina, ostajali bi do godinu dana, popravili kuću, uredili vinograde, ugodno provodili časove među svojima i — natrag u Louisianu. Mnogi već odavno američki građani imali su dio svoje obitelji, pa čak i nejaku djecu u Dalmaciji.

Izuvez nekoliko starijih doseljenika, većinom bivših pomorskih oficira koji su se u New Orleansu poženili, svi su naši u prvo vrijeme bili mladići ili oženjeni ženama iz starog kraja. Oko 1870. i kasnije neki su dovodili svoje obitelji i za stalno se nastanjivali u New Orleansu. U to doba su postojale, kao i danas, dvije grupe naših iseljenika: privremeni s ciljem da zarade nešto novca i da se vrate u domovinu i oni koji su se sa svojim obiteljima za stalno doseljavali. U vrijeme ranijih doseljavanja dominirala je grupa privremenih, dok danas vrlo mali broj misli na povratak u »stari kraj«.

Život naših iseljenika u Louisiani, kao i onih u drugim državama SAD, bio je dosta težak, naročito u ranijem razdoblju. Iste brige i teškoće, zajednička sudbina, posebno u borbi protiv

čuvenih louisianskih oluja (hurricane), žute groznice, komaraca i poplava rijeke, sve ih je to upućivalo na uzajamno ispmaganje. Kad bi stigao novi doseljenik iz Dalmacije netko bi mu dao vesla, drugi barku, neki opet jedro ili bi ga opskrbio hranom, dok bi se snašao da može započeti s uzgojem kamenica. Međutim, kad je iseljenička kolonija postala brojnija, mnogi su uvidjeli da u slučaju bolesti ili smrti pomoći na neorganiziran način nije dovoljna. To je bio glavni razlog zbog kojeg su članovi iseljeničke kolonije shvatili potrebu osnivanja potpornog društva, slično starim pomorskim dalmatinskim bratovštinaima njihovih predaka u starom kraju. Potkraj 1873. bila je pokrenuta akcija za osnivanje potpornog društva. Društvo je osnovano 1. svibnja 1874. u restoranu Ivana Jovanovića u kojem se sastalo 48 iseljenika koji su dali svoj pristanak za osnivanje društva s prijedlogom naziva *Slovinsko društvo od dobročinstva*. Ceremonijal osnivanja bio je 12. svibnja. Može se postaviti pitanje zašto je društvo dobilo naslov »Slovinsko«? O tome je još Lupis pisao: »Naši Hrvati u New Orleansu imaju jako potporno društvo imenom *Slovinsko društvo od dobročinstva*. Da nosi ime slovinsko mjesto hrvatsko mora se pripisati duhu vremena kad je bilo ustrojeno. Tada hrvatsko ime nije bilo poznato neupućenima našim ljudima, pak je čudo da su ga i tako nazvali. Ipak ima znak koji odaje da su članovi bili Hrvati i u početku, premda to sami nisu znali. Taj znak je zastava kojom se društvo ponosi, koja nije drugo no mila naša hrvatska trobojnica. Ova zastava članovima je rekao bih sveta. Kad se zastava kupovala, svak se je natjecao tko će darak prinjeti. Zastava je sva od fine svile a zapada 600 dolara.«³⁸ Lupis dalje spominje da je društvo imalo vlastitu grobnicu, koja je vrijedila 5000 dolara i u gotovini 10.000 dolara, pa konstatira: »Malo je, vjerujte, društava, ne samo našeg jezika (hoću reć dobrovoljnih društava) nego ma kojeg naroda u Americi, koje bi bilo bogato kao *Slovinsko društvo* u New Orleansu«.³⁹

Slovinsko društvo od dobročinstva tijekom godina povećavalo se tako da je 1932. brojilo 350 članova. S ovom godinom broj članova opada a danas je u društvu učlanjeno 200 članova. U pravilima društva stoji: »Svrha ovog društva bit će da podupire i pruža pomoći svim članovima u slučaju bolesti i da po-

³⁸ »Matica«, 1974, br. 7, str. 8.

³⁹ »Narodni list«, Zadar 12. lipnja 1897., br. 47.

kopa sve one preminule kad god Providnost u njenim tajanstvenim odlukama oduzme jednog druga — člana iz naše sredine». Društvo je kroz minula desetljeća odigralo veliku društvenu ulogu u životu naših iseljenika u Louisiani. U njemu je sakupljeno i podijeljeno stotine tisuća dolara njegovim članovima i na taj način se pomoglo sređivanju njihove ekonomske situacije i uspješnog integriranja u novu sredinu. Od osnutka društva povijest naše naseobine i društva su tjesno povezane jer je ono bilo jedina organizacija koja ih je držala na okupu. U društvu se svakog mjeseca održavaju sjednice vijeća upravitelja, a svaka tri mjeseca tzv. »velike sjednice«, što znači da se naši ljudi sastanu bar četiri puta godišnje i porazgovore na materinskom jeziku. Sjednice i zapisnici društva još se uvijek vode na hrvatskom iako bi u Americi željeli da se prijede na engleski jezik. U društvu je učlanjen veliki broj djece naših iseljenika te je na taj način budućnost društva osigurana mada kroz oblike djelovanja različite od onih iz prošlosti.

Društvo je znatno pridonijelo ugledu naših iseljenika u New Orleansu i očuvanju njihova zajedništva i svijesti o staroj domovini, što se posebno ispoljilo u vrijeme drugog svjetskog rata, kad su pružili punu moralnu i materijalnu podršku narodnooslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije. Društvo je danas centar kulturnog života i društvene aktivnosti naše iseljeničke kolonije u Louisiani, koja broji oko 6000 članova. U društvu su okupljeni ugledni privrednici, uzgajatelji i prerađivači školjki, ribari, brodovlasnici, trgovci, odgajivači naranača, liječnici, profesori i dr. Svima njima, bivšim i današnjim članovima društva, pripada velika zasluga u afirmaciji naših iseljenika u tom dijelu svijeta.

Predsjednici društva od 1874. do danas bili su članovi naseobine, a vodstva su se prihvaćali iz čistog rodoljublja, u želji da pomažu svoje sunarodnjake.⁴⁰

⁴⁰ Slijedeća su imena predsjednika, mjesta njihova rođenja i godine kada su izabrani za predsjednika: Ivan Radović, rodom iz Luštica u Boki, 1874; Radoslav Abramović, Boka kotorska, 1891; Ferdo V. Bautović, Dubrovnik, 1897; Jakov Prislić, Rijeka dubrovačka, 1898; Sime M. Fučić, Lošinj, 1901. i 1909; Jozo Jurišić, Janjina na Pelješcu, 1903. i 1915; Andrija Vidak Đurinci, Konavli, 1910; Juro D. Cibilić, Duba kod Trpnja, 1916, 1919. i 1923; Ante A. Nesanović, Trpanj, 1917; Ivan Jurović, Kuna na Pelješcu, 1922; Ante M. Cibilić, New Orleans, 1924. i 1931; Petar Kopanica, Česvinica kod Stona, 1927; Stipo Palihnić, Kuna na Pelješcu, 1929;

Do sada smo govorili o formiranju i ekonomskoj afirmaciji hrvatske naseobine u Louisiani. Potrebno je nešto reći i o neposrednom učešću Hrvata u životu te američke države. Njihovo učešće seže još u vrijeme američkog građanskog rata, kada je oko 300 naših ljudi služilo u redovima *Južne konfederacije* ili su pak snabdijevali svježom ribom i kamenicama posade konfederacijskih tvrđava Fort St. Philip i Fort Jackson, koje su branile ulaz unijskim brodovima u luku.⁴¹

Zanimljiv je slučaj Tome Miladina koji je služio u konfederacijskoj vojsci, u tzv. *Army of the Northern Virginia* pod vodstvom glasovitog generala Roberta E. Leea. Kad se general Lee predao generalu Grantu kod Appomattoxa u Virginiji u travnju 1865, Miladin je uzjašio konja, kojeg su po ugovoru između Leea i Granta vojnici imali pravo povesti kući za — kako je dogovor glasio — proljetno oranje, i dojahaо na vojničkom konju u Louisianu, nastanio se u mjestu Olga na delti rijeke Mississippi. Tu se oženio djevojkom iz ovog kraja, koja je sasvim dobro naučila hrvatski jezik, i tu odgojio obitelj čiji potomci ovdje žive i danas.

Sasvim je razumljivo da su se u američkom građanskom ratu Hrvati borili na strani Juga jer su se tu naseljavali još od 1760. Među onima koji su se istakli u borbama spominje se George Petrović koji je učestvovao u gotovo svim važnijim bitkama. Poginuo je kod Gettysburga 3. srpnja 1863. U toj bitci su poginuli još Gelanović i Danilović. Hrvati su služili u mnogim jedinicama. Stjepan Vidović je služio u *Talijanskom bataljonu*, Petar Vukalović u *Evropskoj brigadi* i Stjepan Vučković u *Alabamskoj konjici*. Bilo je nekoliko oficira Hrvata: kapetan Konjović, Marko Mažuran, Mate Radović i Lazar Jovanović. A. Eterovich navodi imena Hrvata koji su učestvo-

Ivan Gentilić, Molat, 1923. i 1935; Ante Carević, Korčula, 1933; Jakov Porobil, Leeville, La. 1936; Ivan P. Gentilić, Molat, 1939; Ivan Sukno, Komaje, Konavli, 1942; Ivan M. Marčev, Molat, 1945; Mato J. Bilić, Duba kod Trpnja, 1948; Marin Gerica, Ston, 1950; Ivan Muhoberac, Olga, La. 1953; Ante Juraković, Živogošće, 1954; Petar Vujnović, Sućuraj na Hvaru, 1956; Benjamin Bilić, Duba kod Trpnja, 1958; Frederick Barbier, New Orleans, 1959; Frano Glavina, New Orleans, 1961; Frano Kopanica, Česvinica, 1963; Mato Ficović, Ston, 1966; Robert Gegen, Hoquiam, Wash, 1968; Miloš Vujnović, Sućuraj na Hvaru, 1971. i Baldo V. Paušina, Vrućica na Pelješcu, 1973.

⁴¹ »Matica« 1974, br. 7, str. 8.

vali u američkom građanskom ratu: Antonić, Bacelić, Barbarić, Bečir, Besanić, Brešković, Bukarić, Katić, Cernić, Komaić, Kovačević i Debelić.

Vincent Gelčić iz Starigrada na otoku Hvaru služio je kao liječnik u federalnoj vojsci. Postao je pukovnik i poslije rata bio postavljen za sudskog liječnika u Los Angelesu.⁴²

A. Eterovich navodi popis jedinica u kojima su služili Hrvati:⁴³

<i>Slavonian Rifles</i>	<i>1 st Co. E. Cazadores Esp.</i>
<i>Slavonian Rifles</i> (118 ljudi)	<i>Regiment Louisiana Militia</i>
<i>Slavonian Rifles Co.</i> (100 ljudi)	<i>2nd Co. Cazadores Esp.</i> <i>Regiment Louisiana Militia</i>
<i>Austrian Guards</i>	<i>Inf. Battalion Louisiana Legion</i> <i>Louisiana Volunteers</i>
<i>Konjević's Company</i> (110 ljudi)	<i>4th Regiment European Brigade</i> <i>Louisiana Militia Volunteers</i>

Sve od vremena građanskog rata pa do sadašnjih dana naši ljudi su napornim radom i korektnim ponašanjem stekli u Louisiani zavidno ime među Amerikancima. Imati ime koje završava na »ić« znači pripadati narodu koji daje ustrajne, marljive i poštene ljude. Mogli bismo citirati mnoge dokaze o ugledu naših doseljenika u New Orleansu. Spomenut ćemo da se jedna ulica u gradu zove *Baccich Avenue* po našem čovjeku kapetanu M. Bačiću koji je u New Orleans stigao 1880. brodom svoga strica. Bačić se izvanredno afirmirao u poslovnim krugovima tog grada.

Uspješnu afirmaciju prvih naših doseljenika nastavili su i kasniji doseljenici sve do naših dana. Danas u Louisiani a posebno u New Orleansu, živi veliki broj uglednih Hrvata raznih zanimanja. Ne mijenjaju svoje ime ni kad steknu ugled i položaj u društvu, što na žalost nije slučaj sa svim našim ljudima

⁴² Adam Eterovich, *Yugoslav Survey of California, Nevada, Arizona and South 1830—1900*, San Francisco 1971, str. 63.

⁴³ Adam S. Eterovich, *Croatians from Dalmatia and Montenegrin Slavs in the West and South 1800—1900*, San Francisco 1971, str. 14.

u Americi. Svojim radom i ustrajnošću došli su do visokih položaja u većem broju pripadnici druge i treće generacije i nekolicina iz prve generacije naših iseljenika. Posebno se ističu: profesor Joseph Bassich, dr Raymond Bassic, doktori braća Bautovici, doktori braća Salatići, profesor Bernard Parun, Herve Račitivić i Daniel Traživuk, inspektor emigracije, zatim John N. Perisich, farmaceut i vlasnik ljekarne. Inž. A. M. Zlilich je između dva rata bio aktivan u *U. S. Light Departmentu*.

Najveći dio naših iseljenika ne samo u New Orleansu nego i na čitavom području delte školovao je svoju djecu. Njihovi sinovi i kćeri danas su profesori, odvjetnici, inženjeri, liječnici, farmaceuti, zubari, bankari i dr. Osnivali su svoj novčani zavod *Safety Finance*. Utemeljitelj i predsjednik zavoda bio je Jack Porobil potomak prve generacije iseljenika. U odboru banke mahom su naši ljudi. U ovu instituciju naši su iseljenici uložili dva milijuna dolara. I u novčanom zavodu *American General Homestead* naši su ljudi dobro zastupljeni. U upravi zavoda važno mjesto imao je doktor Ante Đuraković, rođen u Živošću. Po dolasku u New Orleans 1899. nastavio je školovanje, završio je studij medicine, a 1924. je s tog područja doktorirao. Predavao je na Loyola sveučilištu.

Koliko su naši ljudi prisutni u životu New Orleansa vidi se iz jednog natpisa Milosa Vujnovicha povodom stote obljetnice *Slovenskog društva od dobročinstva*. Vujnović piše: »Već mjesec dana uoči proslave neworleanske i okolne novine donosile su članke o hrvatskim iseljenicima u Louisiani i njihovom doprinisu ovom dijelu Amerike. Naši restorani spravljali su dalmatinske specijalitete tako da se i Amerikanci upoznaju s našom kuhinjom. Načelnik grada New Orleans-a, kao i predsjednici obližnjih kotara, proglašili su tјedan od 4. do 11. svibnja za *Jugoslav week (Jugoslavenski tjedan)*. Ali najvažnija točka proslave bio je program održan 11. svibnja.

Cetrdeset djevojaka, kćerke i unuke članova našeg društva, obučene u narodne nošnje predstavljane su na proslavi kao 'debutantes'. Poslije toga zaplesale su nekoliko narodnih kola te nam se za čas učinilo da smo u Zagrebu ili kojem drugom gradu Jugoslavije. Krasno ih je bilo gledati kako su te rodene Amerikanke za jednu večer postale mlade Hrvatice, da pokažu amerikanskim gostima — na ponos svojih roditelja — da i mi Hrvati imamo bogatu kulturnu prošlost.

U istom hotelu jedna čitava prostorija bila je ispunjena izložbom naših narodnih rukotvorina. To su hrvatske domaćice

ovdje u New Orleansu pozajmile društvu za jednu večer stvari koje one brižljivo čuvaju desetljećima u svojim kućama i koje su donijele sobom kad su napustile stari kraj ili kada su mu putovale u posjet. Donijele su umjetničke slike, frule, gusle, tamburice, narodne nošnje i štošta drugo kao uspomenu da uvijek imaju uza se jedan dio mile Hrvatske. Ta dvorana je bila najposjećenija prostorija te večeri. Posjetiocu su se ovdje najduže zadržali jer su htjeli sve vidjeti i dobiti odgovore na tisuću upita«.⁴⁴

Država Washington čuvena je po raznolikim prirodnim bogatstvima: bujnim šumama, rudokopima, plodnom zemljom pogodnom za ratarstvo, voćarstvo i stočarstvo, izobiljem vode za proizvodnju električne energije (glasoviti Coulee Dam). Veoma je atraktivna za lovce, a naročito za ribiče. Riba se lovi u moru, u mnogim jezerima i brojnim rijekama, rječicama i potocima (pastrva). Relativno jeftina električna energija omogućila je razvitak različitih grana industrije.

U gradovima Seattle, Tacoma, Everett, Bellingham, Anacortes i u drugim većim i manjim primorskim naseljima razvila se velika i moćna ribarska industrija zahvaljujući bogatstvu mora sa salmonima.

Hrvati su počeli u državi Washington stizati još krajem 19. vijeka. Kalifornijska »zlatna groznica« mamilje mnoge ljude iz naših krajeva, a kad je zlato otkriveno i na sjeveru mnogi odlaze iz Kalifornije na sjever u nadi da će na novim neistraženim poljima imati više sreće. Prema sjećanjima i sačuvanim zabilješkama prvi su među njima bili Bokelji i Lošinjani. Ovi se naši primorci mahom posvećuju ribarstvu iako nije obećavalo bogaćenje kao rad u rudnicima ili na zemlji. Slijede ih pojedinci i skupine s otoka Brača, Korčule, iz zadarske i šibenske okolice i iz Makarskog primorja.

Podaci koji govore o prisustvu doseljenika u državi Washington baziraju se na nekoliko izvora: popisima stanovništva, podacima jugoslavenskih etničkih organizacija, gradskih i

⁴⁴ Milos Vujnovich, *Sjedinjeno Slovensko Društvo od Dobročinstva u New Orleansu proslavilo je stogodišnjicu, »Matica«, 1974. br. 7.*

crkvenih evidencija i groblja. Podaci o najranijem doseljavanju u državu Washington (za razdoblje 1860—1880) vrlo su nesigurni, jer se Hrvati u popisima i drugim službenim evidencijama vode kao Austrijanci, Talijani ili Mađari ovisno iz kojeg su dijela Austro-Ugarske dolazili. Prve detaljnije podatke o Hrvatima u Sjedinjenim Američkim Državama daje popis stanovništva iz 1910. kada je po prvi put popisano stanovništvo prema materinskom jeziku. Na osnovi tih podataka u državi Washington popisano je ukupno 3576 osoba koje su navele hrvatski ili srpski za materinski jezik i 2700 osoba čiji je materinski jezik bio slovenski. Dakle, 1910. je prvi put službeno registrirano 6276 osoba za koje se sa sigurnošću može tvrditi da su hrvatskog odnosno jugoslavenskog porijekla. Naredni popisi stanovništva daju podatke o materinskom jeziku, zanimanju, mjestu boravka i broju naših iseljenika koje američka statistika poslije prvog svjetskog rata vodi kao Jugoslavene.⁴⁵

Popisni podaci kao i podaci etničkih organizacija omogućuju praćenje naseljavanja Hrvata u državi Washington. Do 1900. većina se nastanila u četiri okruga: Jefferson, King, Pierce i Wahkiaku, koji se nalaze na zapadu Washingtona. Unutar ovih okruga najjača koncentracija iseljenika bila je uz zaljev Puget Sound i duž padina Cascades gorja što je usko povezano sa zanimanjem glavnine iseljenika (ribari i rudari).

Ivan Mladineo u svom *Adresaru* popisao je 1937. godine 18 naselja u državi Washington u kojima su živjeli Hrvati kao i 62 društva, odnosno ogranke tih društava. Izuvezvi dva naselja sva ostala su se nalazila na području zaljeva Puget Sounda i gorja Cascades gdje su naši iseljenici našli zaposlenje kao ribari i rudari.⁴⁶ Nakon 1937. mnoga su se udruženja integrirala ili su prestala djelovati. Lista udruženja iz 1937. iako se do danas znatno izmjenila, značajna je jer ukazuje na prostorni raspored Hrvata na zapadu države i na djelatnosti kojima su se bavili.

Karakteristično je da se većina hrvatskih iseljenika u Washingtonu zaposlila u dvije privredne grane, ribarstvu i rudarstvu, a veoma malo u poljoprivredi, šumarstvu i industriji, mada je i u tim granama potražnja za radnom snagom bila velika. U šumarstvu, poljoprivredi i brodogradnji hrvatski iseljenici

⁴⁵ Usp. Roger H. Green, Jr., *South Slav Settlement in Western Washington; Perception and Choice*, San Francisco 1974, str. 23.

⁴⁶ Ivan Mladineo, *Narodni adresar*, New York 1937.

dijelom su radili samo sezonski za vrijeme mrtve sezone ribolova, smanjene proizvodnje u ugljenokopima ili dok ne nađu drugo odgovarajuće zaposlenje. Međutim, glavno zanimanje većine Hrvata u državi Washington bilo je ribarstvo. U periodu između 1900. i 1920. najperspektivnija industrija bila je konzerviranje ribe salmon, što je neposredno uvjetovalo progmatribarstva na zapadu Washingtona. S obzirom na tradicionalnu pomorsku orientaciju naših iseljenika, razumljivo je da je većina potražila zaposlenje u ribarstvu. Prvo ribarsko naselje naših iseljenika porijeklom iz Dalmacije, nastalo je početkom 19. vijeka u Gig Harboru u zaljevu Puget Sounda. Krajem stoljeća na tom području živjela je 321 osoba rođena u Jugoslaviji. Većina su doselili s otoka Mljeta. Doseljenici iz Dalmacije naselili su i ostala okolna naselja Anacortes, Bellingham, Everett, Seattle, Tacoma, Aberdeen, Hoquiam i ribarska naselja duž rijeke Columbije. Veći broj iseljenika iz primorskog dijela Hrvatske naselio se u luci Bellingham u okrugu Whatcom gdje je već početkom 19. vijeka bila razvijena industrija za preradu i konzerviranje ribe. U početku naši iseljenici rade kao ribari s iznajmljenim brodovima i opremom, jer su prema zakonima države Washington samo američki građani mogli biti vlasnici brodova. Ta zakonska mjera utjecala je na jedan broj iseljenika porijeklom iz Dalmacije da relativno brzo nauče engleski jezik a i prime američko državljanstvo za razliku od dijela naših iseljenika koji su našli zaposlenje u drugim zanimanjima.

Veći broj iseljenika porijeklom iz Dalmacije nastanio se u Bellinghamu. U toku jednog desetljeća njihov broj se kretao od 300 (1910) do 500 (1920) osoba. U narednim godinama broj Hrvata u Bellinghamu počeo je opadati tako da je 1923. pao na oko 200 osoba. Uzrok je bio zatvaranje pojedinih pogona za preradu ribe, pa su se ribari selili u San Pedro, Kalifornija. Većina Hrvata koja se nastanila u Bellinghamu došla je u Sjedinjene Američke Države u periodu najjačeg doseljavanja, između 1900. i 1910. Međutim, dolazak u zapadni Washington bio je više individualan. Pojedinci, pretežno muškarci, pošto bi osigurali egzistenciju doveli bi obitelj, rođake ili prijatelje.⁴⁷

⁴⁷ Način na koji su naši ljudi stizali u Washington i tamo proveli svoje prve godine opisao je Šimun Skalabrin ovako: »Bilo mi je 23 godine kada sam zamolio oca da mi dade 300 forinti za put u Ameriku. Moj razuman otac nije htjeo da me pušta u

Uslijed takve lančane migracije većina stanovnika Bellinghama potjecala je iz Komiže s otoka Visa, nešto manje s Brača, Biševa, Šolte i Korčule. Karakteristično je da se zbog uskih rodbinskih i prijateljskih veza i jake međusobne povezanosti nije ukazala potreba za osnivanjem etničkih društava.⁴⁸ Tek 1932. Hrvati koji su radili u okolnim rudnicima, osnovali su

daleki svijet, jer je u „Pučkom listu“ čitao kako teško naši mladi ljudi rade u Australiji i New Zelandu i da su tako teško radili kod kuće bolje bi živjeli. Svejedno, riješio sam da idem u Seattle i nagovorio sam brata Bartola da mi za moj dio imetka dade 300 forinti za putovanje. Srećom je Bartol dobio novac od oca i ja se spremio za putovanje (...) Zatim sjednemo na željeznicu koja nas je vodila s južnim krajem zapada i sjevera u Seattle. Na kolodvoru slučajno smo sreli Zlarinjanina koji nas je doveo u stan gosp. Kure iz Zlarina. On je imao mesta za četvoricu, a mene je uputio preko ulice na stan kod gospođe Vlasić iz Vela Luke, otoka Korčule.

Na kolodvor u Seattle stigli smo mjesec dana kasnije, 4. kolovoza u 4 i 30, isti datum i vrijeme kada smo ostavili naš Zlarin. Stanari kod Vlasića pričali su da postoji državna kriza i da vlada velika besposlica. Vijesti su nepovoljne i treba čekati bolje dane. Samo kad je zdravlje mladost će naći način da živi. Imam pri ruci Lockmerov rječnik i znam pitati za rad i svi mi reknu: 'No work' — 'nema rada'! Četiri stanara kod Vlasića idu u Aljasku da rade novi put za željezničku prugu i uzmu mene sobom. Već je kasno u rujnu i brzo će doći listopad. Radili smo dvije sedmice, pak dođe snijeg i više se ne može raditi.

Vratismo se u Seattle gdje je udobnije i zima kasnije dolazi, ali nema rada. Novine pišu i davaju narodu ufanje u rad i poboljšanje ekonomije. Velika tvornica L. Smith koja pravi strojeve za tipkanje, gradit će na Drugoj i Yesla Way ulici zgradu od 31 kat visoku. Jedno jutro pitam nadglednika za posao. On mi dade »pick« da idem u podrum kopati. Radio sam u tvrdoj gnjili cito dan a na večer pričaju da je država Washington započela iz rijeke vaditi zemlju i praviti otok usred luke.

Ujutro idem i ja na Spokane ulicu gdje se odvijao rad. Već je nekoliko radnika bilo na poslu. Nadglednik zaposlio i mene. Odlučio sam da ne pitam za plaću za jedan dan rada kod Smith zgrade budući što izgubiti vrijeme i imati će više škode nego dobra i tako Smith zgrada još mi i danas duguje plaću radnog dana.

Pred Božić rad u luci otoka prestane zbog ekonomije i treba čekati do boljih dana. Godine 1908. grad Tacoma je imao nisku močvaru koju je trebalo zasipati. Naša korporacija dovela je radnike i tako sam tu radio od 1908. do 1915.« (Š. Skalabrin, *Sedamdeset godina u Americi*, »Zajedničar«, 21. 9. 1977, br. 36)

⁴⁸ Green, n. dj, str. 46.

Izrazit primjer lančanog doseljavanja je naseobina u mjestancu Anacortes, gdje je već na početku stoljeća živjelo oko 200 Hrvata iz Vela Luke na Korčuli. (»Zajedničar«, 18. 2. 1981)

ogranak *Hrvatske bratske zajednice* koji je djelovao u Bellinghamu do 1952. kad je postao sastavni dio ogranka sa sjedištem u Seattleu. Za ribare mnogo su značajnija bila ribarska udruženja organizirana na etničkoj osnovi. Vlasnici ribarskih brodova su 1928. osnovali ribarsko udruženje *The Fishermen's Packing Corporation* i kupili tvornicu ribe *The Everett Packing Cannery* u Everettu. Već godinu dana kasnije 45 plovnih objekata pristupilo je udruženju. *The Fishermen's Packing Corporation* djeluje i danas sa sjedištem u Anacortesu.⁴⁹

Seattle je glavni grad države Washington. Smješten je na krajnjoj sjeverozapadnoj točki SAD u tjesnacu Puget, 225 km od otvorenog mora, Tihog oceana, na brežuljkastoj prevlaci što dijeli zaljev od jezera Washington. Grad je osnovala skupina od 21 doseljenika 1852. Sa otkrićem zlata u područjima Aljaske i Yucona 1897. ovo naselje doživljava nagli uspon, a nakon prokopa Panamskog kanala 1914. novi val progresa. Geografski položaj osigurao je Seattleu vodeće mjesto među američkim lukama na Pacifiku.

Kroz Seattle i susjedne luke ovog zaljeva prolazi preko polovine ogromnog američkog prometa s Aljaskom, Japanom, Kinom, Australijom i Filipinima.

Broj Hrvata u Seattleu i ostalim gradovima i naseljima države Washington sve više je rastao. Prema procjeni naših iseljenika u samom gradu Seattleu ima u novije vrijeme 4—5 tisuća rođenih u Jugoslaviji i njihovih američkih potomaka. U susjednom gradu Tacomi, na istom zaljevu Puget, živi ih 3—4 tisuće. U manjim skupinama ih ima i po ostalim gradovima, gradićima i rudarskim naseljima, u Olympiji, Aberdeenu, Spokaneu, Gig Harboru, Black Diamondu, Chewelahu, Cle Elemu, Cumberlandu, Enumclawu, Fairfaxu, Roslyn, Housquiamu, Issaquahu, Montesanu, Rentonu, Walleyu i Wilkesonu.

Naši iseljenici u Seattleu i Tacomi pretežno su ribari, zatim industrijski radnici, tvorničari, brodograditelji, vlasnici restauracija, trgovina i obrtničkih radionica, a pojedinačno su najrazličitijih zanimanja. Slično je i u drugim mjestima, dok su u rudarskim naseljima mahom rudari.

U Seattleu je u poslijeratnim godinama bilo ribarskih motornih brodova naših iseljenika oko 300, veličine od 30 do 125 tona. Posada je brojila 8 do 12 članova, mahom naših

⁴⁹ Isto.

ljudi. Ribarstvo na Pacifiku pored vještine zahtijeva veliki napor i izdržljivost, čemu su naši bili vični. Brodovi su vrijedili preko 60.000 dolara, a mreže i ostali alat svakog ribara oko 9000 dolara. Dakle, naši su ribari imali solidnu ekonomsku podlogu do koje su došli velikim trudom, često svladavajući ozbiljne krize i teškoće što su se javljale uvjetovane općim prilikama (godine s oskudnim ribolovom, razdoblja privrednih depresija i dr) ili pojedinačnim nedaćama koje su mnoge naše ribare zahvatile.⁵⁰

Ribari odlaze brodovima na otvoreno more u lov na salmone i sedmicama i mjesecima se ne vraćaju kući. Iz nepoznatih dalekih mora hrle neizmjerna jata salmona prema ušćima rijeka Sjeverne Amerike, da se ovdje mrijeste. Naši su znali vješto postaviti zasjede ribi. Najistaknutiji naš ribar i industrijalac bio je Nikola Bezmalinović (Nick Bez) iz Selaca na otoku Braču. Imao je u Aljaski više *Salmon trapsa* i vlastiti brod-tvornicu konzerva. Brod-tvornica na mjestu lova prihvata ribu i prerađuje je, pravi riblje ulje a od otpadaka gnojivo za poljoprivredu. Ribarstvo je ovom našem istaknutom iseljeniku omogućilo značajan privredni uspon. U ribarstvu su se još isticali Mate i Ivo Botica iz Račića na Korčuli i mnogi drugi.

U brodogradnji su se posebno isticali N. M. Kelez iz Župe dubrovačke, koji je u svom brodogradilištu sagradio više brodova za vladu SAD, zatim braća Skansie u Gig Harboru, J. M. Martinac, John Breskovich, M. Petrich i N. Martinolich, svi sa svojim brodogradilištima u Tacomi.⁵¹

Mnogi su naši ljudi bili veoma aktivni u društvenom životu i ne samo u okviru naših naseobina u državi Washington nego i u američkoj javnosti uopće. Spomenut ćemo samo nekoliko imena. To su braća Šimun i Ante Skalabrin iz Prvić Luke, Niko i Ivo Rabaza iz Janjine, Andrija Guić iz Milne, Mato i Ivo Botica i Petar Gugić-Smith iz Račića na Korčuli, Jure Marinović iz Makarskog primorja, Ante Brajević iz Splita, Frane Franičević iz Starigrada, Jozo Budinić iz Lošinja, Petar Stanković iz Trebinja, Nikola N. Sessa iz Korčule.

Inicijativom Š. Skalabrina i J. Marinovića ušla je jugoslavenska knjiga u *Gradsku knjižnicu grada Seattlea*, a kad je

⁵⁰ O našoj naseobini u državi Washington usp. »Matica«, 1951. str. 134.

⁵¹ Ivo Lupis, *Među našim narodom u Americi*, Split 1927, str. 19.

dr Henry Suzzallo, porijeklom Dubrovčanin, postao rektorom sveučilišta u Seattleu, Skalabrin ga podrobnije upoznaje s aktualnim problemima našega naroda i naše zemlje. No možda je najveći uspjeh ovog neumornog i skromnog iseljenika bio apel kod državnog sekretara za trgovinu države Washington, da vlada odustane od zakonskog prijedloga kojim se zabranjivalo ribarenje onima koji nisu američki državljanici. Da je taj prijedlog postao zakonom mnogi naši ribari bi se našli u nezavidnom položaju.

Iz redova naših iseljenika u ovom gradu proistekao je niz intelektualaca, istaknutih privrednika i uglednih građana. Među njima su dr Silvio Vukov, liječnik (roditelji iz Zlarina), dr William R. Broz, liječnik (roditelji iz Karlovca), John F. Ewich, odvjetnik (roditelji iz Komiže), John Erlich, odvjetnik (roditelji iz Makarskog primorja), Nikola Bez (Bezmalinović), industrijalac i veleposjednik (sam doselio iz Selaca), Marko Nalley-Narančić, tvorničar, trgovac i veleposjednik (iz Like), Mike Barovich, vlasnik nekoliko kino-kazališta (iz Pelješca), Nikola Vasić, tvorničar violina (iz Zvornika) i drugi.

U ovim naseobinama cvao je niz kulturnih, prosvjetnih, potpornih i društvenih organizacija. Plodan socijalni rad još i danas razvijaju u prvom redu ogranci *Hrvatske bratske zajednice*.⁵²

U najnovije je vrijeme doživio veliko priznanje Pavao Martinis, rodom iz Komiže. Još kao mladić neposredno prije prvog svjetskog rata, emigrirao je u Ameriku. Vjeran ribarskoj tradiciji svoga otoka posvetio se i u Americi ribarstvu, gdje se svojim upornim zalaganjem domogao velikog uspjeha. Živeći u gradu Everettu sudjeluje već 1930. u osnivanju ribarske zadruge. Kasnije se u Anacortesu našao na čelu jednog od najvećih ribarskih poduzeća toga ribarskog centra. Na tradicionalnoj ribarskoj svečanosti 1956. dodijeljen mu je, radi njegovih izuzetnih uspjeha u ribarstvu, naslov »kralja ribara na salmone«. Na svečanosti su se okupili ribari iz bližih i daljih naselja, uz prisustvo senatora Loovera, predsjednika gradske općine i drugih uglednih ličnosti. Među brojnim čestitkama primio je svečar Martinis i telegram predsjednika Sjedinjenih Američkih Država, koji glasi: »Član Kongresa Jack Westland upoznao me je s vašom značajnom ulogom u ribarskoj privredi

⁵² »Matica«, 1951, str. 134.

države Washington. Vi ste kroz 40 godina, kao jedan od najboljih ribara na losose, znali podići ne samo svoju obitelj, nego i prosperitet kraja u kome živite. Vaš život je uistinu tipičan za američku povijest. Meni je uvjek drago čuti za napredak ljudi kao što ste vi, koji ste došli u ovu zemlju, podigli obitelj, radili ustrajno, napredovali i uzeli učešća u općim narodnim poslovima. Primite moje čestitke i najbolje želje — Dwight D. Eisenhower.⁵³

Još je jedan naš iseljenik dao doprinos razvoju ribarstva u državi Washington. Godine 1975. mnogi su američki listovi na istaknutim mjestima objavili vijest da je Mario Puretić proglašen za pronalazača godine u SAD. Patentni ured Sjedinjenih Američkih Država Puretiću je dodijelio posebnu povelju i priznanje za njegov *Power Block*, pronalazak koji je značio revolucionarni preokret u ribarskoj industriji ne samo Amerike nego i mnogih drugih zemalja svijeta.

Puretić je rođen prije šezdeset godina u Sumartinu na otoku Braču, u obitelji težaka i ribara. Od malih je nogu stekao iskustvo koje će mu kasnije u životu koristiti — iskustvo vrsnog ribara i poznavaoča mora. Poput mnogih Bračana i on je morao napustiti zavičajnu sumartinsku uvalu i otići u tuđinu. Godine 1929. doplovio je na palubi nekog trošnog teretnjaka u Ameriku. Neko vrijeme radio je u čeličanama, kasnije u luci u Brooklynu. Poslije drugog svjetskog rata odlazi u Kaliforniju. O tome Puretić priča: »Mojih Bračana bilo je najviše u San Pedru, pa sam i ja otišao tamo. Nije bilo teško naći posla na tunolovcima i mnogobrojnim brodovima za lov sardina, ali mi tamo nisu u ono vrijeme cvjetale ruže. Ribarska je sreća svagdje varljiva, izgubiš ponekad mnoge noći, a mreže prazne (...). Sjećam se, posebno nam je bilo teško ribariti u meksičkim vodama. Morski psi zaletavali bi se u mreže, kidali i mreže i ulovljene tune, jer nismo bili u stanju brzo izvući lovinu. Tada mi je prvi put i palo na pamet da pokušam smisliti nekakvu napravu kojom bi se mreže mogle brzo dizati. I tako je to počelo.«

Vlastito ribarsko iskustvo i nesumnjiv pronalazački dar omogućili su Mariju Puretiću da relativno brzo dođe do otkrića koje je uz svu svoju jednostavnost ubrzo postalo gotovo senzacionalno. Njegov *Power Block*, kako je to otkriće prozvano

⁵³ »Matica«, 1957, str. 121, br. 6.

u stručnoj literaturi i američkim patentnim spisima, nije ništa drugo nego prilično jednostavna hidraulička naprava pomoću koje se mreže velikom brzinom dižu iz mora.

Prototip ovog izuma Puretić je dovršio 1954. godine. Prvi pokusi iznenadili su i njega samog: naprava je radila bespriječno. Ipak je put do konačnog uspjeha i punog priznanja bio dug. Konačno je dobio podršku američkog *Udruženja pronalazača i novatora* (*Association for the Advancement of Invention and Innovation*). Tijekom vremena za njegov su pronalazak pokazale zanimanje i neke velike ribarske kompanije pa je *Power Block* dobio svoju primjenu u Americi. I ne samo u Americi. Jednostavnost i praktičnost izuma otvorila mu je vrata širom svijeta i učinila bračkog ribara poznatim od Filipina do Perua. Deseci tisuća tih naprava otpremljeni su naručiocima širom svijeta i ugrađeni na brodovima raznih zastava. O popularnosti Puretićeve izuma možda ponajbolje svjedoči podatak da je na kanadskoj novčanici od 5 dolara, koja je stavljena u opticaj 1972. godine, slika ribarskog broda s uređajem *Power Block*.

Mario Puretić danas živi u Seattleu, u državi Washington, te radi kao savjetnik u *Marine Construction and Design Co.* Pronalasci i unapređenje ribolova i dalje su njegova glavna preokupacija. Od 1954. godine do danas prijavio je *Patentnom uredu SAD* 22 svoja pronalaska.⁵⁴

Nakon otkrića bogatih ugljenih naslaga na zapadu Washingtona početkom 20. vijeka, Hrvati sele i na krajnji zapad Sjedinjenih Američkih Država. Kako su najbogatija nalazišta ugljena bila na području gorja Cascades tu su nastala i prva rudarska naselja King, Pierce i Kittitas. Većina doseljenika, koji su došli u ovaj rudarski kraj i nastanili se u naselju Roslyn, potječe iz Gorskog kotara, Delnice, Fužina, Mrkoplja, Lukova i Jablanice. Već 1920. godine Hrvati čine najbrojniju etničku skupinu. Novinar McDonald je u dnevnom listu »The Seattle Times« zabilježio da »hrvatske rudarske obitelji čine gotovo četvrtinu strane populacije među brojnim etničkim grupama kao Austrijancima, Slavenima, Litvancima, Talijanicima, Fincima, Švedanicima, Rusima, Škotima i Poljacima«.⁵⁵ O zastupljenosti Hrvata u tom području govori i podatak o postotku djece u školama prema pojedinim nacionalnostima. U školskoj godini

⁵⁴ »Matica«, 1977, str. 26, br. 10.

⁵⁵ Green, n. dj., str. 59.

1922. i 1923. djeca hrvatskog porijekla činila su 23 % od ukupnog broja daka, američka 20 %, engleska 11 %, ostalih slavenskih skupina 7 %, talijanskih 7 % itd.⁵⁶

Brojna hrvatska naseobina bila je u mjestu Roslyn gdje ih je između dva rata živjelo oko dvije tisuće. Tu su Hrvati još 1897. osnovali ogranač *Hrvatske narodne zajednice »David Starčević«*. U Roslynu je još djelovao odsjek *Hrvatske zajednice od Illinoisa*. Nekoliko dijelova Roslyna koje su u većini nastanili Hrvati nosili su naša imena kao Križulja, Popovo selo, Slavica i dr.⁵⁷

U Aberdeenu Hrvati su početkom stoljeća imali dva odsjeka *Hrvatske narodne zajednice* i jedan odsjek *Hrvatske zajednice od Illinoisa*. *Hrvatski sokol* promjenio je u vrijeme prvog svjetskog rata ime u *Jugoslavenski sokol*. Aktivna hrvatska društva u Aberdeenu bila su također *Zrinski i Frankopan, Kolo hrvatskih sinova i kćeri i Radnički prosvjetni klub*.⁵⁸

Veća skupina jugoslavenskih iseljenika osim u Roslynu i Aberdeenu, nastanila se još u dva rudarska područja Pierce i King, u naselju Wilkeson. Većinom su bili iz Dalmacije. Nakon izvjesnog vremena selili su u Ruson gdje su se zapošljavali u industriji ribljih konzervi i željezari. Wilkeson je bio jedini ribarski grad zapadno od gorja Cascades gdje su Hrvati osnovali ogranač *Hrvatske bratske zajednice* koji je brojio i do 1.500 članova. Zatvaranjem rudnika u ovom području većina Hrvata se preselila u Bellington, Renton, Seattle Sumner i Tacomu u potrazi za poslom.

I u Spokaneu su Hrvati osnovali svoju naseobinu. Spokane se smjestio na obalama istoimene rijeke. I rijeka i grad dobili su ime po indijanskom plemenu koje je tu nekad obitavalo. Kroz grad prolaze četiri transkontinentalne željezničke linije, a peta kraća, spaja ga s Kanadom i njezinom *Canadian Pacific Railway*, koja je prva spojilaistočnu obalu Sjeverne Amerike s njenom zapadnom obalom. Izgradnja željezničkih pruga bila je povod prvim doseljavanjima Hrvata u Spokane i njegovu širu okolicu.

Već početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, odmah poslije velikog požara koji je godine 1889. uništio više od 20 blokova kuća u središtu Spokanea, došli su tamo naši primorci

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Lupis, n. dj, str. 10.

⁵⁸ »Zajedničar«, 29. 1. 1930, br. 5.

i Slovenci. Oni su sudjelovali u ponovnoj izgradnji grada, pa su mnogi temelji i zidovi zgrada, koji još i danas stoje, plodovi njihova rada. S istoka SAD su došli Marinčići, Marsići, Barci, Dorići, Klekovići i drugi, a neki su prisjeli iz Kalifornije. Među potonjima bio je i Martin J. Kalez, rodom iz okolice Dubrovnika. Uskoro je otvorio naš najstariji restaurant u mjestu, te doveo i okupio oko sebe braću, stričeve, sinovce i druge rođake. Ubrzo je taj restaurant postao popularan među Amerikancima. U njega su svraćali senatori, suci, odvjetnici, veliki industrijalci i trgovci, pa i kandidati za predsjednika republike. Kod Kaleza su mnogi naši ljudi naučili kuhati, neki su ostali u restoranu cijelog svog života, radeći i nakon Kalezove smrti, a drugi su otvorili u Spokane ili drugdje na američkom zapadu vlastite restorane i trgovačke radnje. Većina tih restorana i radnja postoji i s uspjehom djeluje još i danas. Prvi i najstariji restaurant nije više u rukama naših ljudi jer je bio prodan.⁵⁹

Na početku ovog stoljeća počeli su mnogi rudari, bojeći se silikoze, bježati iz rudnika na sveži zrak i kupovati plodna zemljišta u istočnom Washingtonu. Među prvima bili su šest braće Domitrovića, porijeklom iz okolice Ogulina. Jedan se od njih zadržao na zemlji, a drugi su se vratili u rudnike. Hrvati se nisu privikli na farmerski život. Svega nekoliko obitelji posvetilo se zemljoradnji.

Danas u državi Washington živi oko 20.000 Hrvata koji se bave svojim tradicionalnim zanimanjima. Stariji iseljenici i njihovi potomci afirmirali su se na mnogim područjima u američkoj sredini.

Hrvati u državi Pennsylvania

U zapadnom dijelu države Pennsylvania, na mjestu gdje se spajaju rijeke Allegheny i Monongahela i prave rijeku Ohio, gdje su Francuzi u osamnaestom vijeku sagradili tvrđavu Fort Duquesne, koju su nekoliko godina kasnije od njih osvojili Englezi i nazvali je Fort Pitt — diže se veliki industrijski grad Pittsburgh.

Danas je Pittsburgh poznat u svijetu kao centar američke teške industrije. U okolini Pittsburgha iskopani su najveći

⁵⁹ »Matica«, 1960, str. 239, br. 60.

najmoderniji ugljenokopi i sagrađene najveće željezare i čeličane u Sjedinjenim Američkim Državama. Pored ove bazične industrije, u okolini se Pittsburgha razvila i industrija električnih strojeva, aluminija, nafte, lokomotiva, vagona kao i mnogobrojne tvornice teške i lake industrije uopće. Država Pennsylvanija ima najgušće isprepletenu mrežu željezničkih pruga i autoputova.

U izgradnji ovog centra američke teške industrije, iz kojeg se gradila i razvijala ogromna američka industrija, odigrali su vidnu ulogu doseljeni radnici iz Evrope, uglavnom Slaveni. Upravo se ovdje, u centar američke teške industrije, doselilo na stotine tisuća Poljaka, Rusa, Hrvata, Srba, Slovenaca, Crnogoraca, Čeha i Slovaka, koji su pomogli izgraditi mnogobrojne uogljeno kope, čeličane i tvornice.

Ovdje u zapadnom dijelu države Pennsylvanije našao je svoju novu domovinu veliki broj Hrvata. Gotovo u svakom industrijskom mjestu i rudarskom naselju živi i radi veći ili manji broj naših ljudi.

Većina Hrvata koji danas žive u Sjedinjenim Američkim Državama, prošla je kroz Pittsburgh i njegovu industrijsku okolicu. Tu su najprije počeli osnivati svoje potporne i kulturne organizacije. Pittsburgh je kolijevka *Hrvatske bratske zajednice* i mnogih drugih slavenskih organizacija i ustanova. Iz Pittsburgha se s našim nasebinama širila društvena i kulturna aktivnost u okolna industrijska i rudarska mjesta. Gotovo je u svakom mjestu države Pennsylvanije bilo većih ili manjih hrvatskih naseobina. U većini mjesta, kao u Alliquippu, Ambridge, Braddocku, Brownsvilleu, Clairtonu, Donori, Farrellu, Greensburgu, Johnstownu, McKeesportu, McKees Rocksu, Monnessenu, New Brightonu, Rankinu, Uniontownu, Conwayu, Cokeburgu, Steeltonu i mnogim drugim, lokalne organizacije iseljenika sagradile su svoje domove, u kojima se održavaju sjednice, konferencije, skupštine, zabave i organiziraju razne druge priredbe.

Prve vijesti o prisustvu Hrvata u Pittsburghu potječu još 1866. kada je austrijski počasni konzul Max Schamberg osnovao poslovnici koja je dijelom bila putnička agencija a dijelom banka. Toj poslovnicu dao je naziv *Hrvatska banka* s namjerom da privuče hrvatsku klijentelu.⁶⁰ Međutim, prva poznata imena

⁶⁰ Stjepan Gaži, *Croatian Immigration to Allegheny County, 1882—1914*, Pittsburgh, Pennsylvanija, 1956, str. 24.

Hrvata u Pittsburghu potječu iz 1882. Bili su to Juraj Grguri, Juraj i Janko Leš, Blaž Sečanj i Josip Buneta. Godine 1884. doselio se Josip Šubašić i nastanio u jednoj baraci u Millvaleu, Pennsylvania, s još dvadesetak Hrvata. Šubašić je često pri-povijedao o svojim prvim danima u Americi. Američka se mla-dež znala okupljati oko barake i nabacivati se kamenjem kao i za svakim koji bi izišao van. Kad, dakle, nisu mogli od njih imati mira, potraži Šubašić redara i ispriča mu njemačkim jezi-kom, kako on i njegovi stanari nemaju mira od raspuštene djece, pa kad se rulja dječaka sakupila i počela kamenjem na-bacivati, pohvataše neke i pritvorise. Djeca i njihovi roditelji bijahu kažnjeni, a hrvatski doseljenici su od tada živjeli u miru. 1897. Šubašić se preselio u Allegheny, gdje je prvi od Hrvata imao vlastitu kuću.⁶¹ Kao u Millvaleu i u drugim su mjestima naši doseljenici bili uzneniravani od skitnica i raspuštene mla-dosti. Ti su se znali iza stupova i uglova kuća nabacivati kame-njem, ciglom, u zimi ledom i snijegom na naše ljude. Neki naš mladić, po imenu Lazić, kad je bio napadnut nije mogao više izdržati, potegao je nož i probio jednog od napadača, te je taj na mjestu ostao mrtav. Lazić je pobjegao i nikada mu se nije ušlo u trag.⁶²

Početkom godine 1888. doseliše se Franjo Žibrat, Trivun Lazić, Krunoslav Maljevac, Josip Štibuhar i Josip Novaković. Neki Hrvati naseljavali su se ovamo iz drugih američkih gra-dova. Tako se doseliše koncem godine 1893. Zdravko Valentin Mužina, Josip Marohnić, Franjo Šepić, Petar Pavlinac, a s njima i Franjo Božić.

Potkraj stoljeća Hrvati se u većem broju doseljavaju u Pennsylvaniju a posebno na područje Pittsburgha. Mada se velik broj nakon nekoliko godina vraćao u domovinu, većina ih je ipak ostala. Uglavnom su bili s područja Jaske, Karlovca, Vrbovskog i Ogulina. Početkom stoljeća na području Pitts-burgha živjelo je oko devet tisuća Hrvata. U cijeloj državi Pennsylvaniji bilo ih je oko 38 tisuća. Bila je to najveća hrvat-ska naseobina izvan domovine.⁶³

⁶¹ Spomen knjiga u proslavu 30. godišnjice hrv. r. k. crkve sv. Nikole 1901—1931, Pittsburgh 1931, str. 9.

⁶² Stjepan Lojen, *Uspomene jednog iseljenika*, Zagreb 1963, str. 49.

⁶³ Josip Marohnić, *Popis Hrvata u Americi*, Allegheny, Pa. 1902, str. 99.

Kako se naseobina povećavala stvarala su se nova naselja i to najprije u Rankinu i Braddocku. U ovo mjesto došli su 1891. Josip Benković, Matija Sašak, Juraj Beg i Mijo Bukovac. McKeesport je postao centar onih Hrvata koji su se naselili u Duquesne, Versailles, Port Vue, Christy Park i Clairton. Prvi su se naselili u McKeesport 1886. Josip Barčić, Gaspar Vukovčan, Šimun Simak i Josip Ropar.

U East Pittsburghu Hrvati su se naseljavali u blizini Westinghouse tvornice uz Braddock Avenue. Naselje se zvalo Brington, zapravo prvo hrvatsko naselje u East Pittsburghu. Na lijevoj strani potoka Trutle Creek, također u blizini Westinghouse tvornice, bilo je još jedno hrvatsko naselje u Port Perryju. Ovdje su Hrvati imali svoju poštu. Istočno uz Braddock Avenue imali su svoje »rooming houses« — prenoćišta-gostionice i trgovine. Nastanili su Electric Avenue, a u gornjem dijelu East Pittsburgha uz Bessemer Terace je postojala velika hrvatska naseobina. 1914. godine jedan broj hrvatskih obitelji počeo se seliti u Wilkins Township s desne strane potoka Trutle Creek, gdje su sjeverno od Westinghouse tvornice počeli graditi svoje kuće.⁶⁴ I u gradiću je Monessenu postepeno izrasla veća hrvatska naseobina. Na početku stoljeća mjesto je brojilo oko 21.000 stanovnika među kojima je oko 600 Hrvata. Nakon izgradnje *Pittsburgh Steel Co* 1901. u Monessen je dolazio sve veći broj Hrvata iz drugih mjesta. God. 1902. osnivaju *Odsjek 194 Narodne hrvatske zajednice*. Na prijedlog hrvatskog trgovca Mije Gašpića osnovano je u ožujku 1908. *Hrvatsko pjevačko društvo »Velebit«*, koje je kratko poslije toga uzelo ime »Sloboda«. U Monessenu je bilo još aktivno društvo »Ujedinjeni Hrvati«. Dva hrvatska društva su se u ožujku 1916. ujedinila u *Hrvatsko potporno i prosvjetno društvo »Sloga«*. U lipnju 1917. otvoren je *Hrvatski dom*, u kojem su se okupljala hrvatska društva iz Monessena i okolice.⁶⁵

Pred prvi svjetski rat u mjestu Etna živjelo je oko tri tisuće Hrvata. Okupljali su se u desetak društava. Sagradili su *Hrvatski dom* i *Hrvatski klub*. Hrvati su bili u Etni vlasnici nekoliko piljarnica, »saloona« i hotela. Adam Jovanović osnovao je svoje

⁶⁴ Usp. »Zajedničar«, 28. siječnja 1976.

⁶⁵ Tomo Zoretić, *Spomen program kod otvorenja hrvatske dvorane Hrvatskog potpornog i prosvjetnog društva »Sloga«*, Monessen, Pa., Pittsburgh 1917. O hrvatskoj naseobini u Monessenu usp. »Kalendar Matica« 1980. str. 190.

industrijsko poduzeće pod nazivom *Croatian Concrete Brick and Block Co.*⁶⁶

Povijest hrvatske naseobine u Steeltonu gotovo je ista kao brojnih rudarskih naselja u Pennsylvaniji. Hrvati dolaze u Steelton u većem broju 1890-tih godina i to iz okolice Karlovca, Bjelovara i Vivodina. Godine 1910. u Steeltonu je bilo dvije tisuće Hrvata. Od stranorođenih radnika u *Pennsylvania Steel Company* trećina su bili Hrvati, a slavenski doseljenici su činili 70 % radne snage u rudnicima od svih stranorođenih radnika prije prvog svjetskog rata. Neposredno po zaposlenju njihove dnevne zarade iznosile su 1 dolar i 40 centi.

Godine 1893. Hrvati i Slovenci osnovali su u Steeltonu zajedničko društvo za uzajamnu pomoć i dali mu ime *Hrvatsko-slovensko društvo sv. Nikolai*, a 1898. osnivaju *Hrvatsko-slovensku crkvu sv. Marije*. Društvo sv. Nikola prestalo je djelovati 1895. jer su se Hrvati pridružili *Narodnoj hrvatskoj zajednici* i u Steeltonu osnovali odsjek sv. Lovre. 1908. Hrvati osnivaju *Hrvatsku čitaonicu* za koju su knjige i novine pribavljali iz domovine. U to vrijeme su sagradili *Hrvatski dom* koji je postao središtem društvenih aktivnosti ne samo Hrvata nego uopće građana Steeltona. Godine 1911. imali su svoj tamburaški orkestar i društvo *Sokol*. Još 1903. otvorili su školu pri crkvi sv. Marije, koju je u to vrijeme pohađalo 150 djece. Godine 1909. crkva sv. Marije ostaje samo Hrvatima, jer su se Slovenci odijelili i osnovali svoju crkvu. 1930-tih godina u Steeltonu već živi druga generacija Hrvata koji su društveno aktivni u postojećim društvima, ali osnivaju i nova koja više odgovaraju potrebama mlađih. 1930. osnovan je *The Croatian Boys' Club*. Poslije 1930. Hrvati u Steeltonu počinju zauzimati važne funkcije u upravi grada, u gradskoj policiji, pošti i dr.⁶⁷

⁶⁶ »Hrvaski glas« Chicago 22. 9. 1921.

⁶⁷ O Hrvatima u Steeltonu usp. knjigu John Bodnar, *Immigration and Industrialization, Ethnicity in an American Mill Town, 1870—1940*, Pittsburgh 1977. U ovoj knjizi Bodnar je izvršio analizu društvenog položaja »novih imigranata« (Hrvata, Slovenaca, Srba, Bugara i Italijana) i Crnaca. S obzirom da je u Steeltonu živjelo najviše slavenskih doseljenika, posebno Hrvata, Bodnarova istraživanja se uglavnom i odnose na pitanja vezana za njihov položaj. Iz knjige saznajemo o diskriminaciji kojoj su bili izloženi ne samo na teškim poslovima na radnim mjestima, nego i uopće u životu Steeltona u kojem su Anglosaksonci i Irci imali daleko povoljniji socijalni položaj. Zbog toga slavenski doseljenici osnivaju svoja etnička društva i preko njih nastoje sebi osigurati veću soci-

Hrvati su sudjelovali i u osnivanju nekih rudarskih naselja u državi Pennsylvaniji. To pokazuje primjer Cokeburga. Mjesto je osnovano 1902, a već 1907. Hrvati su tu imali dva svoja društva. Godine 1918. osnovan je još jedan odsjek *Narodne hrvatske zajednice* za podmladak, što pokazuje da je već u to vrijeme bio velik broj djece naših iseljenika. Samm Lapčević je bio veoma aktivan pri osnivanju i razvoju Cokeburga. Doselio se 1880. u Chicago gdje je pet godina radio u rudniku srebra. 1885. godine seli u *Export Westmoreland County*, gdje je radio u rudniku ugljena, kasnije otvara svoju mesarsku radnju. Posreduje kod *Mellon firme* pri zapošljavanju naših ljudi u rudnicima. Lapčević je došao u Cokeburg na početku stoljeća, upravo kada se naselje osnivalo. Prvi posao bio mu je prodaja piva na veliko. Kasnije osniva robnu kuću specijaliziranu za rudarski alat. Lapčević se bavio još mnogim trgovačkim poslovima i postao jedan od uglednih ljudi u gradu. Njegovi nasljednici i danas imaju veliku robnu kuću u Cokeburgu.⁶⁸

Hrvatska naseobina u Alleghenyju i Pittsburghu u prvim godinama našeg stoljeća već je brojila oko 13.000 osoba, 7.000 u Pittsburghu i 6.000 u Alleghenyju. *Steel Mill* u Dvadesetosmoj ulici zapošljavala je 1.500 od njih, *South Side i Steel Co* 600, *Clinton Iron Works* 500, *Carnegie* u Dvadesetosmoj ulici 1.000 i *Small Mill* 400, *Black Diamond* 1.000, *Iron City Steel Co* 200, *Carbon Steel Co* 600, *McConway* i *Co Steel Works* 600 i *Carnegie Bridge Works* 300.

jalnu sigurnost u stranoj sredini. U početku oni odbijaju učestvovati u unijskom pokretu, jer su unije u službi strukovnih radnika koji imaju povlašten položaj, zbog čega socijalističke ideje teško prodiru među slavenske radnike u Steeltonu. S druge strane, politička zbijanja u staroj domovini duboko prožimaju život Slavena, dakako i Hrvata. Oni učestvuju u svim akcijama podrške borbi svog naroda u staroj domovini. Između dva rata socijalni položaj »novih imigranata« znatno se poboljšao. Iseljenici i njihova djeca priznati su građani Steeltona i ravnopravno učestvuju u svim područjima života i rada u gradu.

Bodnarov rad je u stvari ogledna studija koja na primjeru Steeltona obrađuje probleme, uz neke specifičnosti, desetaka rudarskih i industrijskih naselja države Pennsylvanije u kojima su slavenski doseljenici, posebno Hrvati, činili pretežan dio stanovništva. Zaključci Bodnarovih istraživanja su najvećim dijelom zajednički za sva ova naselja.

⁶⁸ Usp. *Cokeburg Diamond Jubilee 1902—1977*, Cokeburg 1977., str. 75.

Osim u industriji Pittsburgha radili su za *Ritter i Conley Iron i Steel Co*, *Thomas Carlin Sons*, *H. J. Heinz and Co*, *Kieffer Stiefel i Lape and Co*. Godine 1915. na području Pennsylvanije živjelo je preko 100.000 Hrvata.⁶⁹

Zahvaljujući činjenici da je u Pittsburghu bila osnovana 1894. *Hrvatska narodna zajednica* i naglom industrijskom razvoju Pennsylvanije, broj Hrvata rapidno je rastao. Pittsburgh postaje centar hrvatskog fraternalizma, mnogih kulturnih, sportskih i političkih aktivnosti a te svoje karakteristike sačuvao je sve do naših dana. Danas u državi Pennsylvaniji živi oko 200.000 Hrvata i najveći broj ih je koncentriran upravo u Pittsburghu. Hrvatska zajednica se nalazi na trećem mjestu među doseljenicima iz Istočne Evrope, iza Poljaka i Slovaka. Hrvati uglavnom žive između Dvadesetpete i Tridesete ulice, na području starog Alleghenyja, zatim na istočnom dijelu Ohio ulice, području koje nosi popularan naziv »Mala Jaska«, jer u tom dijelu živi preko 10.000 Hrvata čiji su roditelji doselili s područja Jaske.⁷⁰

Pittsburgh je danas najveći hrvatski grad u Americi, u kojem djeluje veliki broj pjevačkih i kulturnih društava. Na početku stoljeća tj. 1905. osnovano je pjevačko društvo *Javor*, zatim *Sloga i Berislavić*.

Tu su Hrvati sagradili dvije crkve, 1895. crkvu sv. Nikole i nekoliko godina kasnije također crkvu sv. Nikole u Bennetu. Obje crkve aktivne su i danas. Hrvati imaju svoje škole, mnogo hrvatskih domova i klubova. Danas u Pennsylvaniji ima oko 120 hrvatskih naseobina i 140 odsjeka *Hrvatske bratske zajednice*. Mnogi su Hrvati danas u Pennsylvaniji aktivni u poslovnim krugovima, politici, u unijском pokretu, na školama i sveučilištima, a tisuće ih još rade u čeličnoj i rudarskoj industriji. Prema ovim pokazateljima Hrvati su danas veoma značajna etnička skupina u državi Pennsylvaniji.

Hrvati u državi Ohio

Država Ohio nekada čvana po svojim farmama i poljoprivredi, u drugoj polovici prošlog stoljeća naglo se razvila u jaku industrijsku pokrajину. Glavni grad Cleveland 1796. osno-

⁶⁹ Gaži, n. dj, str. 43.

⁷⁰ S. Zupčić-Ch. Gaus-Zupčić, *The Evolution of Pittsburgh's Croatian Community*, »Kalendar Matica«, 1978, str. 94.

vao je general Moses Cleveland. S otvaranjem Erie kanala 1832. grad je postao trgovački i industrijski centar. Još 1850. to je bio mali gradić sa 17.000 stanovnika koji su se bavili trgovinom i brodarstvom na jezerima. Kroz nekoliko decenija druge polovine prošlog stoljeća grad se naglo razvija i 1890. broji 260.000 stanovnika, a na početku stoljeća 380.000. Broj stanovnika i u drugim gradovima Ohija naglo raste zbog priliva stanovnika iz drugih krajeva, koji doseljavaju u potrazi za poslom. Međutim, veliki broj među došljacima bili su doseljenici iz istočne i jugoistočne Evrope.

Država Ohio i grad Cleveland sa svojim stanovništvom postali su primjer etničke raznolikosti. Na početku stoljeća preko polovina stanovnika su bili stranorođeni — 48 etničkih grupa govorilo je više od 40 različitih jezika.⁷¹

Prvi Hrvati stigli su u Cleveland oko 1887. Međutim, veći broj ih se tamo našao 1890. Među prvima spominju se Ivan Popović, Petar Kekić, Pavao Kekić i Ivan Radić. Godine 1889. u Cleveland je stigao Franjo Kovačić koji je ovdje stvorio prvi hrvatski »saloon«.

Josip Marohnić navodi da je početkom vijeka u državi Ohio živjelo oko 6.000 Hrvata. Najviše ih je bilo na području Clevelanda, ali su se već tada stvarale hrvatske naseobine u susjednom Nottinghamu i Collinwoodu.⁷² Do pred prvi svjetski rat u Clevelandu je živjelo oko 10.000 Hrvata.⁷³ Najviše su se naseljavali u predjelu St. Clair Avenue od Dvadesetpete do Sedamnaeste ulice. S boljim poznavanjem engleskog jezika i većom mogućnošću biranja zaposlenja sve više su se naseljavali na području cijelog grada. Već je 1918. znatan broj Hrvata živio na zapadnoj strani, posebno u Franklin Avenue. Neki su živjeli na West Parku gdje su počeli kupovati zemlju, a neki na Randallu. Oko stotinu hrvatskih obitelji živjelo je u južnom dijelu grada. O doseljavanju Hrvata u Cleveland P. Margetić piše: »Naši najstariji doseljenici, koji su došli u Cleveland oko 1890. godine, s veseljem govore o promjenama koje su nastupile od onda do danas. Jednom prilikom sam govorio s našim starim kolonistom i pionirom *Hrvatske bratske zajednice*, To-

⁷¹ Paul Underwood, *Ohio's Eastern European Heritage*, Cleveland 1978, str. 10.

⁷² Marohnić n. dj., str. 91.

⁷³ *O nastanku i životu naše naseobine u Clevelandu* usp. Eleonor E. Ledbetter, *The Yugoslavs of Cleveland*, Cleveland 1918.

mom Krivačićem koji mi je rekao: E, moj sinko, da si ti bio u Clevelandu nazad 48 godina, znao bi kako je velika razlika između St. Claire onda i danas. St. Clair Ave, je bila ulica stranorođenih radnika. — Naši Žumberčani i nešto Ličana nastanili su se oko Dvadesetosme i Tridesete ulice u Hamiltonu. Karlovčani su se nastanili od Šezdesettreće do Šezdesetsedme ulice. Okolina ovih ulica naličila je na malo hrvatsko selo. Subotom do kasno u noć orila se hrvatska pjesma kao na proštenju u starom kraju. Dobro sačuvana Popović zgrada u Dvadesetšestoj ulici još i danas stoji kao uspomena na tadanji život.⁷⁴ »Fora« ili »Četrdeseta« imale su posebno značenje u životu mnogih hrvatskih iseljenika u ovom gradu. Tisuće i tisuće započele su svoj život u ovoj ulici.

Cleveland je sve više privlačio naše ljudi željne rada i zarade. Radili su u tvornicama, na željeznici, u rudokopima, kamenolomima, a također u trgovini i zanatu.⁷⁵ Na ovim poslovima Hrvati su se zapošljavali uglavnom kao nekvalificirani radnici. Međutim, mnogi su za kratko vrijeme zahvaljujući svojoj umještosti uspjeli dobiti mjesto predradnika, a mnogi su se zapošljavali u električnoj industriji. Najveći dio Hrvata radio je u tvornicama *The American Steel and Wire Company*, *The Van Dorn Iron Works*, *The Otis Steel Company*, *The Lake Shore Shops* u Collinwoodu kao i na raznim poslovima na željeznici. Mnoge žene našeg porijekla radile su u *The National Scrow and Tack Company*. Poslije 1910. među clevelandskim Hrvatima pojavila se tendencija rada na farmama koje su kupovali na području West Parka.

U Clevelandu su se Hrvati veoma rano počeli društveno okupljati. Njihova prva organizacija bila je *Odsjek sv. Nikolai Narodne hrvatske zajednice*, osnovan 1895. godine. Veoma aktivan u društvenom okupljanju Hrvata u to vrijeme bio je Janko Popović, rodom iz Žumberka. Nekoliko godina kasnije tj. 1897. osnovan je odsjek broj 47, prvi ženski odsjek *Narodne hrvatske zajednice* u državi Ohio. Godine 1899. osnovan je odsjek *Sv. Josip*. U Clevelandu je održana konvencija zajednice 1896. u Travnikarovoј dvorani u St. Clair aveniji i dvanaesta konvencija *Narodne hrvatske zajednice* 1915. u dvorani hrvatske crkve sv. Pavla na istočnoj Četrdesetoj ulici. Hrvati su već

⁷⁴ Petar Margetić, *Hrvati u Clevelandu*, »Radnički kalendar«, Pittsburgh 1941, str. 84.

⁷⁵ »Zajedničar«, 26. listopad 1977.

1915. imali u državi Ohio 10 odsjeka *Narodne hrvatske zajednice*. O društvenom okupljanju Hrvata u Clevelandu P. Margetić piše: »Iz potrebe naših doseljenika u onim danima rodila se ideja kod dalekovidnih ljudi da treba posvetiti pažnju socijalnom životu naših radnika i poduzeti mjere za njegovu zaštitu. Godine 1895. sastala se grupica naših ljudi koji su odlučili organizirati odsjek *Narodne hrvatske zajednice*. Među njima su bili braća Belović, Grdašić, Kekić, Popović, Kovačić i Brajdić (...). To su bili prvi počeci organiziranja našeg naroda u potporna društva. Danas u Clevelandu ima 9 starih i 3 englesko-govoreća odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* sa nešto oko 3.000 članova. Pored toga imamo 4 gniazeza podmlatka *Hrvatske bratske zajednice*. Imamo 4 odsjeka *Hrvatske katoličke zajednice* s nešto preko 400 članova i 3 odsjeka *Međunarodnog radničkog reda* sa 500 članova«.⁷⁶

U početku su Hrvati za svoje vjerske potrebe koristili slovensku župu sv. Vida. Međutim, to je bilo samo privremeno rješenje jer je već 1902. u Cleveland stigao svećenik Milan Sutlić koji je za Hrvate držao misu na njihovom jeziku. Godine 1904. Hrvati su izgradili vlastitu crkvu sv. Pavla. Iste godine u Cleveland je stigao svećenik Nikola Gršković koji je ranije bio u hrvatskoj župi u Chicagou. Godine 1907. kupljeno je zemljište uz crkvu na kojem je izgrađena župna škola u kojoj su 1910. godine podučavale tri naše učiteljice.⁷⁷ Gršković je na župi ostao do 1917. kada je otišao u New York i u potpunosti se posvetio društvenom i političkom životu među američkim Hrvatima.

Rad don Nike Grškovića među Hrvatima u Clevelandu i uopće u SAD zasluguje posebnu pažnju. Među istaknutim društvenim i političkim radnicima u iseljeništvu pripada mu prvo mjesto s obzirom na vremenski period koji je tom poslu posvetio i uspjehe koje je postigao.

Don Niko Gršković rođen je 22. studenog 1863. u Vrbniku na otoku Krku. Gimnaziju i bogosloviju završio je u Senju. Kao kapelan služio je u nekoliko mjesta senjske biskupije. Politički se angažirao kao pravaš-starčevišanac još u svojoj mladosti. Osobno je kontaktirao s Antom Starčevićem dok je ovaj boravio u Sušaku početkom osamdesetih godina prošlog

⁷⁶ Margetić, *Hrvati u Clevelandu*, str. 84.

⁷⁷ »Zajedničar«, 5. listopad 1977.

stoljeća. Mladi je Gršković uređivao neko vrijeme pravaški dnevni list »Hrvat«.

Zbog političkih sukoba s vlastima i crkvenim starješinama, ozlojeđen općim političkim stanjem i kojekavim trzavicama i ličnim borbama u samoj *Stranci prava*, već je 1901. godine emigrirao u SAD, nastanio se u Chicagou, gdje je bio župnik jedne od hrvatskih katoličkih župa u ovom gradu.

Uskoro po svom dolasku u SAD Gršković se učlanjuje u dobrotvornu organizaciju *Narodnu hrvatsku zajednicu*. Godine 1901. počinje izdavati list »Sloboda« zajedno s najstarijim hrvatskim novinarom u SAD, Nikolom Polićem. Kasnije je list nazvan »Hrvatska sloboda« i od 1904. godine izlazio je u Clevelandu gdje se Gršković preselio.

Pru značajniju afirmaciju u iseljeništvu Gršković doživljava 1909. godine na calumetskoj konvenciji *Narodne hrvatske zajednice*, kada je izabran za potpredsjednika i prvog urednika tjednog službenog glasila *Zajednice lista »Zajedničar«*.

Od tada će Gršković sudjelovati u svim važnijim zbivanjima u hrvatskom iseljeništvu u SAD. Najveće njegove zasluge u društveno-političkom angažiranju naših iseljenika ispoljile su se za vrijeme njegova uredništva i izdavanja »Hrvatskog svijeta«, kada je za punih 25 godina kroz uredničke članke dano-mice pisao o ljudima i događajima koji su zasijecali u svakidašnji život hrvatskih iseljenika. Kao urednik i vlasnik »Hrvatskog svijeta« vodio je borbu za oslobođenje hrvatskog naroda i ujedinjenje s ostalim južnoslavenskim narodima.

Nakon *Krfske deklaracije* 1917. do pred kraj 1918. godine slijedi najintenzivnije razdoblje političkog djelovanja u životu don Nike Grškovića. Još od 1915. godine član je *Jugoslavenskog odbora u Londonu*, dopisuje se s predsjednikom Wilsonom, sastaje s ministrom Lansingom, a 4. lipnja 1918. je pred *Senatskim odborom za inozemne odnose* obrazlagao jugoslavensko pitanje i težnje Jugoslavena. Ovo razdoblje je ujedno za Grškovića period njegovih teških osobnih kriza. Već je bio uvjeren u dvoličnost Pašića i srpske vlade. U Americi se mogao uvjeriti da široke narodne mase imaju svoju koncepciju o slobodi i jugoslavenskoj državi. Gršković je intimno na strani naroda. U mnogobrojnim dopisima u London upozorava Trumbića na potrebu izmjene ciljeva i metoda politike *Jugoslavenskog odbora*.

Revolucionarna kretanja u svijetu koncem rata i posebno u SAD izvršila su snažan utjecaj na Grškovićevu političku ori-

jentaciju i znatno ga približila radničkom pokretu. Stjepan Lojen nas u svojoj knjizi *Uspomene jednog iseljenika* upozorava na jedan razgovor s don Nikom koji je vodio 1924. godine na konvenciji *Narodne hrvatske zajednice*. Obrazlažući Grškoviću povijesnu neminovnost socijalizma, dobio je od njega slijedeći odgovor: — Divim se vašem izlaganju za bolji i pravedniji društveni poredak i poštujem Vaša uvjerenja. Što se tiče ruske revolucije, s njezinim se ciljevima slažem i uvjeren sam da ona donosi ljepšu budućnost ruskom narodu. Ali što se tiče vaše teorije o socijalizmu i komunizmu, oprostite dečki, reći ću vam iskreno, to nikako ne ide u ovu moju staru, sitnoburžoasku glavu.

Između dva rata Gršković se, kao vlasnik i urednik »Svijeta« i funkcionar u *Hrvatskoj bratskoj zajednici*, uglavnom angažirao na društvenom i ekonomskom prosperitetu hrvatskih iseljenika. Bio je u konstantnoj opoziciji prema političkim režimima stare Jugoslavije. Zbog toga nije mogao nikada posjetiti svoj stari kraj, iako je to uvijek žarko želio. Tokom drugog svjetskog rata, prema pričanju njegovih prijatelja, gajio je duroke simpatije za narodnooslobodilačku borbu. Doživio je stvaranje nove Jugoslavije. Umro je u New Yorku 21. ožujka 1949. godine.

Kada je 1948. godine don Niku svladala teška bolest, iseljenička štampa počela se sve više sjećati te izuzetne ličnosti hrvatskog iseljeništva. List »Zajedničar« pisao je: »Kako na polju društvenog zajedničarskog rada, tako je i na narodnom polju doživio gorko razočaranje. Kruta zbilja neispunjene želja i lažnih obećanja ubila je njegov idealni polet i ljubav za Jugoslaviju. Od toga vremena prekinuo je skoro sve veze i sav politički rad za narod na domu i posvetio se isključivo iseljeničkim problemima upućujući i savjetujući stalno i neumorno svoj hrvatski narod u borbi za bolji i udobniji život.

Povijest američkih Hrvata ne može se zamisliti bez posebnog poglavlja najsjetlijih stranica naše inače čemerne povijesti, koja obuhvaća jednu posebnu markantu ličnost u našem iseljeničkom životu. Doprinosi njegovi uzdignuću našeg naroda u Americi i podizanju časti i ugleda Hrvata uopće od velikog su značenja i važnosti.⁷⁸

⁷⁸ »Zajedničar«, br. 17, 1948.

O don Niki Grškoviću usp. I. Čizmić, *Prilog za životopis Nika Grškovića istaknutog hrvatskog iseljenika*, Krčki zbornik, sv. 1, Krk 1970.

Još su 1905. godine Hrvati u Clevelandu organizirali prosvjetno-kulturnu organizaciju pod imenom *Prosvjeta* koja je okupljala mnoge naše ljudi. *Prosvjeta* je prikazivala naše narodne drame, njeni članovi pjevali su naše narodne pjesme i time pridonosili kulturnom napretku naseobine. *Prosvjeta* je prestala djelovati 1920. godine. Njenu ulogu preuzeila je organizacija *Crveni barjak*, koja je djelovala kratko vrijeme, da bi njenu ulogu preuzeo dramski i pjevački zbor *Abrašević*. Velika je zasluga ovog društva za kulturni napredak naseobine. *Abrašević* je bio na takoj visokom umjetničkom nivou da su njegovi članovi prikazivali opere i operete i druge kazališne predstave, što je nesumnjivo značajna zasluga za razvoj kulture među Hrvatima Clevelandu.

Uz društvo *Abrašević* u Clevelandu su bili veoma aktivni pjevački zbor *Slavuj* i zbor *Sv. Pavla*. Pišući o društvenom životu Hrvata u Clevelandu P. Margetić ističe: »Na temelju ovoga moglo bi se u Clevelandu osnovati pravo kulturno središte. Ja vjerujem da će budućnost donijeti svoje i da će to jednog dana biti polučeno«.⁷⁹ Predviđanja Margetića donekle su se obistinila, jer od 70.000 Hrvata koliko ih živi u državi Ohio, preko 20.000 smjestilo se u Clevelandu. Danas oni u tom gradu imaju oko 50 svojih organizacija i dobro su poznata etnička grupa u gradu. Imaju dvije crkvene župe, jednu školu na hrvatskom jeziku, dva nacionalna doma, dva radio programa i druge nacionalne institucije. U Clevelandu živi veliki broj Hrvata koji su doselili poslije drugog svjetskog rata.

Hrvatska naseobina u Clevelandu odigrala je važnu ulogu u povijesti hrvatskog fraternalističkog pokreta u SAD. Spomenuli smo prve konvencije *Narodne hrvatske zajednice* u gradu. Između dva rata održana je u Clevelandu prva konvencija novoosnovane *Hrvatske bratske zajednice*, u rujnu 1926. godine i jedanaesta konvencija u rujnu 1963. godine. Danas u državi Ohio djeluje 19 odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* pa je hrvatski fraternalistički pokret uz sve poteškoće i danas vrlo aktivan.

U državi Ohio veća je hrvatska naseobina u gradu Youngstownu. Prvi Hrvati su stigli u ovaj grad već 1890. Kasnije su 1896. osnovali prvo društvo *Sv. Trojstvo*, odsjek *Narodne hrvatske zajednice*, a nakon nekoliko godina još četiri odsjeka

⁷⁹ Margetić, *Hrvati u Clevelandu*, str. 84.

Zajednice. U Youngstownu je također u to vrijeme bio aktivan i Hrvatski prosvjetni klub »Strossmayer«, a tamošnji Hrvati sagradili su crkvu sv. Petra i Pavla. Tjedni list »Hrvatska štampa«, koji je 1915. izlazio u Youngstownu, spominje hrvatsku školu, »saloone«, groserije, mesnice, trgovine odijelima, brijačnice i krojačke radnje u vlasništvu hrvatskih doseljenika.⁸⁰ 1930. Hrvati su u Youngstownu osnovali American Croatian Citizen Club koji je brojio preko 300 članova. Svrha kluba je bila pomoći Hrvatima da se što bolje afirmiraju u novoj američkoj sredini.

U državi Ohio danas postoje brojne hrvatske naseobine u Akronu i Lorainu. Hrvati također žive u gradovima Struthers, Canton, Dayton, Yorkvill, Brewster, Warren, McDonald, Dilles Bottom, Newton Falls, Powhatan, Pint, Wilard, Girard, Toronto, Alliance, Toledo, Mansfield i Columbus. U svim ovim mjestima Hrvati imaju odsjeke Hrvatske bratske zajednice i svoje nacionalne domove.

Hrvati u državi Michigan

Sredinom prošlog stoljeća na sjeveru SAD pronađene su velike naslage željezne i bakrene rudače. U to vrijeme grad Detroit se već industrijski razvija, ruda se dovozi parobrodom. Godine 1860. izgrađena je u gradu velika talionica željeza, *Eureka Iron and Steel Work*, te je Detroit postao središte industrije peći svih vrsta, a naglo se razvijaju i druge privredne grane kao industrija pokućstva, kola, vagona, strojarskog oruđa, električnih sprava itd. U isto vrijeme nađene su i velike naslage kamene soli. Danas je taj rudnik, koji se proteže ispod grada Detroita u raznim pravcima, najdublji i najveći rudnik soli na svijetu.

Na prijelazu stoljeća počela se u gradu razvijati nova industrijska grana — proizvodnja automobila, po kojoj je Detroit postao čoven širom svijeta. S razvojem automobilske industrije, razvila se snažna proizvodnja gume, traktora, kamiona, poljodjelskog oruđa, stakla, boja, plastike i dr.

Nagli razvoj detroitske industrije u drugoj polovici prošlog stoljeća privlači radnike iz svih krajeva svijeta, a među njima

⁸⁰ »Hrvatska štampa«, Youngstown, 11. 3. 1915., br. 1.

i naše ljudi. Detroit je početkom stoljeća brojao 385.000 stanovnika, da bi 1950. godine, dakle za pola stoljeća, porastao na gotovo dva milijuna stanovnika, a već 1960. opao na 1,600.000 stanovnika. Ali zato je danas u njegovoj okolini izgrađeno preko trideset novih naselja i gradića koji se zbog privrednog značaja Detroita naglo šire i rastu po broju stanovništva.

Podaci o dolasku Hrvata u Detroit nisu na žalost potpuni, čak se ne zna ni kad su prvi naši ljudi došli ovamo, jer su naše iseljenike godinama ubrajali među »Austriake«. Pretpostavlja se da su prvi Hrvati doselili ovamo oko 1890. godine. Joseph Dobrinec spominje G. Savića koji je došao u Detroit iz Pennsylvanije, jer je čuo da je tu počela s radom nova tvornica teretnih vagona — *American Car and Foundry*, u kojoj se moglo dobiti posao. Potom je pozvao u Detroit više svojih zemljaka »i veoma su često dolazili 'Austrians from Balkan' na posao u 'Car shops', jer je ovdje plaća bila bolja nego u okolini Pittsburgha odakle je najviše tih radnika dolazilo«.⁸¹

Bili su to većim dijelom doseljenici iz okolice Petrinje i Ogulina. To su, s rijetkim izuzecima, bili mlađi ljudi sa sela, prosti radnici koji su obično obavljali najteže, najopasnije i najslabije plaćane poslove. Stoga je razumljivo da su se naseljavali u starijem dijelu grada i većinom živjeli u starim daščarama. Prvi doseljenici bili su uglavnom samci. Obično su »bečljali«, to jest, njih nekolicina iznajmili bi kuću, opskrbili je kakvim starim namještajem i sami sebi kuhali i prali rublje da bi uštedjeli, jer im zarade nisu bile velike.

Raniji doseljenici, ne poznавajući jezik ni običaje Amerike, naseljavali su se u jednom predjelu grada, u naseobini, gdje su se osjećali sigurniji i slobodniji jer su se mogli kretati među svojima i služiti se svojim materinskim jezikom. Taj je predio bio poznat kao *Russell* i dugo je vremena bio središte društvenog i kulturnog života naših u Detroitu.

Za radnicima su počeli dolaziti trgovci, zanatlije, te razni činovnici i »šifkartaši«. Neki su od njih živjeli dobro, neki tek životarili, a neki i propadali i gubili se u redovima najamnih radnika. Najbolje su prolazili »saluneri« (krčmari).

⁸¹ Joseph Dobrinec, *Mnogo je naših u Detroitu*, »Kalendar Matica« 1962, str. 116.

Naseobina na Russellu naglo je rasla dolaskom novih iseljnika, među kojima je bio znatan broj djevojaka, pa su se često na Russellu obavljale naše svadbe.⁸²

Već je 1916. godine u Detroitu bilo preko 15.000 naših iseljenika. Radili su u svim granama detroitske industrije. S razvojem industrije rasla je i potreba za iskusnijim radnicima, naši su počeli dobivati bolje poslove a mnogi su s vremenom postali kvalificirani radnici i time poboljšali svoj život.

Osobito u ranijim godinama dolaska zapažala se manjkavost društvenog rada među iseljenicima. Poduzetniji i upućeniji ljudi odlučili su nešto poduzeti i već 17. lipnja 1907. osnovan je *Odsjek 351 Narodne hrvatske zajednice*, pod imenom »*Zviježzda*«. U prvi poslovni odbor izabrani su Bogoljub Rajnović za predsjednika, Ivan Moran za potpredsjednika, Janko Cvetnić za računovođu i Stjepan Ruklić za blagajnika. Društveni život se naglo razvijao pa se uskoro osjetila potreba za dvoranom, koja bi služila za sve društvene i kulturne potrebe. Ljudi su bili mladi i puni entuzijazma i već je 1913. godine na svečan način na Kirby Avenue blizu Russella otvoren *Hrvatski narodni dom*.

O društvenom životu u hrvatskoj naseobini u Detroitu J. Dobrinec je napisao: »Predimo, međutim, na naše doseljavanje (...) koliko nam je to po kazivanju pojedinaca i nekim starim zapisnicima različitih naših organizacija poznato. Počet ēu od 1907. godine iz koje kao prvo imadem najviše podataka iz prvih zapisnika *Hrvatskog radničkog potpornog društva* »*Zviježzda*«, *Odsjeka 351 Narodne hrvatske zajednice* (danas *Hrvatske bratske zajednice*). Iako su ti zapisnici pisani sedam godina kasnije od utvrđenog početka doseljavanja naših ljudi u Detroit, moramo uzeti u obzir da je naš narod u ono vrijeme većinom mislio na povratak u domovinu, da je uz to brojio više na krune nego na dolare pa nije tako lako stupao u organizacije, jer nije imao ni razumijevanja ni povjerenja u njih. Još je od njega bila daleko svijest da su mu vlastite organizacije više od koristi nego od štete. Tako se i *Odsjek 351* veoma polagano ali tako sigurno povećavao, a osobito ga je podiglo to — sreća u nesreći! — što je u samom njegovom početku umro jedan njegov član i baštinici su dobili osmrtninu od 800 dolara za jedva nekoliko njegovih dolara što ih je bio uplatio kao člana-

⁸² Franjo Tadej, *Detroit i naši iseljenici u njemu*, »Kalendar Matica« 1958, str. 95.

rinu.« Dobrinac dalje navodi da je 1909. bilo osnovano *Hrvatsko pjevačko društvo »Zvonimir«* za čije je osnivanje najzaslužniji Tomo Filković. Nakon prestanka rada *Zvonimira* Filković je osnovao novi zbor *Slavuj* koji je odigrao značajnu ulogu u kulturnom životu naših ljudi u Detroitu i bio aktivan sve do 1978. godine. Muzički konzultant društva *Slavuj* bio je muzičar američki crnac Harry P. Guy.

Godine 1912. u Detroitu je osnovano društvo *Zora*, *Odsjek 54 Hrvatske bratske zajednice u Illinoisu*, a 1913. *Odsjek 518 Abraham Lincoln*. Također je osnovan i ogrank *Jugoslavenskog socijalističkog saveza*. Članovi ovog ogranka izgradili su vlastiti radnički dom. Međutim, hrvatski dom na E. Kirby ulici i dalje je ostao centar svih važnih društvenih aktivnosti Hrvata u Detroitu. 1917. dom je proširen, a 1925. preuređen, tako da je prema Dobrinćevim navodima bio »katedrala svega napretka ne samo Hrvata već i svih Južnih Slavena u ovome gradu«.⁸³

Broj članova *Odsjeka »Zvijezda« Hrvatske narodne zajednice* sve je više rastao. Osiguranja koja je pružao odsjek i aktivnost koju je razvio, privlačile su nove članove i uskoro je odsjek postao središte društvenog i kulturnog života naših iseljenika u Detroitu. Međutim, ograničena aktivnost odsjeka nije mogla u cijelosti zadovoljiti omladinu i žene, većinom zatnjaliye i radnice, koji su već i prije odlaska iz domovine poznavali socijalističke ideje i kojima su politička pitanja i problemi bili isto tako važni kao društveni i kulturni život. Pridružili su se *Jugoslavenskom socijalističkom savezu* i već 1914. počeli izgradnjom svoga radničkog doma. No, mnogi od graditelja doma bili su istovremeno i članovi odsjeka *»Zvijezda«*.

Otvorenjem *Radničkog doma* kulturni rad među Hrvatima znatno je proširen. Već 1915. udruženje *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* imalo je vlastiti pjevački zbor, tamburaški zbor i dramsku grupu s vrlo sposobnim i nadarenim glumcima. Organizirana su predavanja o raznim društvenim, ekonomskim, zdravstvenim, znanstvenim, pa čak i filozofskim pitanjima, osnovani tečajevi za nepismene i tečajevi za učenje engleskog jezika, održavane skupštine i javne debate, koncerti, plesne zabave, dramske predstave i dr. Zahvaljujući svojoj aktivnosti

⁸³ Joseph Dobrinec, *Mnogo je naših u Detroitu*, »Kalendar Matica« 1962, str. 117.

ubrzo je *Radnički dom* postao novo središte kulturnog i društvenog života iseljeničke naseobine.

Aktivnost *Radničkog doma* rasla je sve do konca prvog svjetskog rata, to jest sve do progona poznatih pod imenom *Palmer Raid*, kada društvena aktivnost naglo opada i za nekoliko godina gotovo nestaje. Normaliziranjem prilika aktivnost se ponovo razvija, ali nikada nije dosegla raniji intenzitet.

Za velike krize 1929—1936. mnogi Hrvati ne samo da su izgubili sve što su imali, već su godinama stradali od besposlice i neimaštine. S nezaposlenošću jenjale su društvene i kulturne aktivnosti, a često i potpuno prestale. *Radnički dom* ostaje bez prihoda i biva prodan na dug. Odsjek *Zvijezda* također je bio pogoden, ali je nakon krize broj članova porastao na preko 1000. To je bio najaktivniji odsjek, koji se 1936. godine sjedinio s odsjekom *Zora Hrvatske zajednice Illinois* preuzevši njegovo ime. Do 1936. godine u Detroitu je osnovano pet odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* i jedan *Hrvatske katoličke zajednice*.

Kada je u uvjetima ekonomске krize američko radništvo, u vrijeme Roosevelta, povelo borbu za poboljšanje životnih prilika, na sjednicama odsjeka *Zora* sugerirano je članstvu da aktivno učestvuje u borbi, te su se ubrzo gotovo svi članovi priključili unijskom (sindikalnom) pokretu. Mnogi su vrlo aktivno sudjelovali u organizacijskom radu unija, a neki su dospjeli na odgovorne funkcije i položaje.

Za drugog svjetskog rata odsjek je bio aktivan u podupiranju ratnih napora Amerike i organiziranju podrške narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji. Nakon rata odsjek je aktivno sudjelovao u sakupljanju pomoći ratom nastradalom narodu u staroj domovini, kao i drugim postradalim narodima Evrope. U ovakvim akcijama sudjelovale su i druge organizacije i odsjeci, naročito preko *Središnjice hrvatskih organizacija* a kasnije *Hrvatskog vijeća*. Na inicijativu *Središnjice* organiziran je »Hrvatski radio sat« s glazbenim i kulturnim programom na hrvatskom jeziku, koji je godinama upoznavao iseljenike s njihovim narodnim pjesmama, melodijama, igrankama i običajima. Na podsticaj radio kluba osnovan je omladinski pjevački zbor *Mladost* koji je pod vodstvom direktora Stanleya Altschulera postao jedan od najpopularnijih hrvatskih zborova u SAD.

Danas hrvatska naseobina u Detroitu i najbližoj okolici broji oko 25.000 ljudi. U radu društava na žalost aktivno sudjeluje tek organizirano članstvo. Mnogi se naši ljudi otudaju

od zajedničkog društvenog rada, mlađi se asimiliraju. O tome F. Tadej piše: »Međutim, redovi naših starih iseljenika polako se proređuju. Oni najstariji umiru, a novi ne dolaze ili dolaze u malom broju. No, ostaje ovdje rođena omladina. Ona vrlo često više ne zna jezik svojih roditelja — jezik koji će jednom u budućnosti ovdje nestati. Ali i dugo, dugo godina nakon što ga nestane, živjet će ovdje naša narodna pjesma i igranke i naša milozvučna tambura, jer naša omladina voli starokrajske pjesme, igranke i zvukove tambura. I dok se naše ustanove i društva služe sve više i više engleskim jezikom, u mnogima od njih niču i rastu omladinski pjevački zborovi, osnivaju se 'Kolo-klubovi' sa svrhom da uče naš mladi naraštaj našoj pjesmi i našoj narodnoj igranci«.⁸⁴

Hrvati u Detroitu ekonomski su se dobro afirmirali. Neki od njih imaju poznate radnje kao *Northeasten Tool and Die Corp* čiji je vlasnik Ivan Dražić iz Hrvatskog primorja, zatim *Supreme Tool and Gear* gdje je William Buban glavni akcionar. Najveća radnja je *Vlašić Foods Co* koja snabdijeva velik broj trgovina, tzv. »super markets«, različitim konzerviranim artiklima i mlijekom na veliko. Glavni akcionar je Josip Vlašić iz

⁸⁴ Franjo Tadej, *Detroit i naši iseljenici u njemu*, »Kalendar Matica« 1958, str. 96.

O tome kako su naši iseljenici u Detroitu nastojali sačuvati nacionalnu svijest kod svoje djece i društveno ih okupiti S. Lojen je zapisao: »Za vrijeme mog boravka u Detroitu najljepši utisak na mene ostavila je naša omladina organizirana u *Omladinskom klubu*. To su sinovi naših američkih Hrvata, Slovenaca i Srba u Detroitu. U tom klubu jugoslavensko-američke omladine već sada ima oko 200 članova od 15 do 30 godina. Omladina želi razviti sportsku, kulturnu i prosvjetnu aktivnost te podupire progresivne pokrete u zemlji i nastoji materijalno i moralno pomoći narod u Jugoslaviji.

Omladinski klub je osnovao svoj pjevački zbor koji će ujedno postati i dramski zbor. Omladina također želi svoje novine u kojima bi mogla iznositi svoju aktivnost i širiti prosvjetni rad u svojim redovima. Neki su omladinci postavili zahtjev da bi 'Narodni glasnik' i 'Slobodna reč' morali osigurati engleske stranice za našu omladinu (...) Omladinski pokret u Detroitu daje primjer našoj omladini u drugim naseljima što treba da poduzmu. U svim našim glavnim centrima trebalo bi pristupiti organiziranju omladinskog pokreta i tu razvijati sport, kulturnu, zabavnu i prosvjetnu aktivnost. Na taj način bi se mogla postaviti čvrsta podloga za saziv omladinskog kongresa na kojem bi omladina mogla da izgradi jedan program za izgradnju jakog pokreta naše mladeži u cijeloj zemlji.« (»Narodni glasnik«, 22. veljače 1946)

ugledne stare detroitske obitelji. *Farnsworth Market* je moderno uređena velika klaonica s preradom mesa, koja dijelom radi po uzoru na proizvode u starom kraju, te se njome služi velik dio ne samo našeg, već i drugih naroda. Hrvati imaju nekoliko manjih radnji kao npr. *J. Dika Tool Co, Fega Tool* i dr.

U prvim godinama postojanja naseobine u Detroitu bilo je malo pojedinaca koji su uspijevali u ekonomskom i društvenom životu grada. Tokom vremena ipak su mnogi uspjeli postati manji tvorničari, građevinski poduzetnici itd. Iz druge generacije Hrvata velik je broj tehničara, inženjera, kemičara i dr. U umjetničkom životu Detroita dosta uspjeha imao je Marko Sretić, čija se likovna ostvarenja nalaze po školama, crkvama i javnim zgradama. U slikarstvu se također istakla Gloria Tadey koja je dobila više nagrada za svoja ostvarenja.⁸⁵

Detroitski Hrvati imali su poznate tamburaše od kojih su posebno bili cijenjeni Zerbec, Bajić, Dokić, Hrvacić, Bošnjaković, Vernić, Kovačević, Pavleković, Čulig i dr. Tamburaški zbor *Simfonija*, koji je osnovao Janko Hrvacić u Detroitu 1936. godine, svojom je kvalitetom izazivao pozornost američke publike. Smrt je sprječila Hrvacića da njegova *Simfonija* nije mogla nastaviti uspješnim radom. U Detroitu je nakon drugog svjetskog rata djelovalo više tamburaških zborova. Pod vodstvom Andrije Bende isticao se veliki mješoviti tamburaški zbor koji je s uspjehom svirao veoma teške izabrane tamburaške kompozicije. Taj zbor nije nastupao od zabave do zabave, po narudžbi, nego je priredivao ozbiljne koncerte. Dramske sekcije Novi život, Iskra i Mladost s uspjehom su prikazale više dobrih drama i igrokaza, pa čak i opereta, koje su bile izuzetno posjećivane.

Hrvatski penzionerski klub osnovan je u Detroitu 1958. sa svrhom da štiti prava penzionera i osigurava im odgovarajuću socijalnu zaštitu. Klub je igrao važnu ulogu i u kulturno-prosvjetnom životu Hrvata organizirajući predavanja, priredbe i zabave.⁸⁶

Značajnu ulogu u društvenom životu Hrvata u Detroitu igraju zavičajni klubovi, kao *Klub »Zagorje«, Lički klub »Vele-*

⁸⁵ Tadej, *Detroit i naši iseljenici u njemu, »Kalendar Matica«* 1958., str. 95.

⁸⁶ *Twentieth Anniversary Celebration of the Croatian Pensioners Club, Detroit 1978.*

bit«, i Dalmatinski klub »Jadran«. Iako je ovim klubovima prvenstveni zadatak okupljanje iseljenika iz pojedinih krajeva stare domovine, oni ipak učestvuju u svim zajedničkim aktivnostima te su i njihove priredbe uvijek dobro posjećene.

Društveni i kulturni život detroitskih Hrvata najviše se odvija u Hrvatskom domu. Godine 1958. završena je nova zgrada doma na 1721 E. McNichols Road. Hrvatski narodni dom u Detroitu jedan je od najvećih i najznačajnijih domova u Americi. U njemu su Odsjek 351 Hrvatske bratske zajednice »Zora« i njegov podmladak dobili svestrane mogućnosti za svoju društvenu i kulturnu djelatnost. Hrvatski dom u Detroitu postao je središtem gotovo svih kulturnih djelatnosti. U njemu se odvija rad pjevačkog zbora *Slavuj*, *Detroit tamburice*, pjevačkog društva *Sinfonija*, tamburaškog zbora i folklorne grupe podmlatka *Hrvatske bratske zajednice*, penzionerskog kluba i *Majčinog kluba*. I pokrajinski klubovi *Zagorje*, *Velebit* i *Jadran* održavaju u *Hrvatskom domu* svoje priredbe. U upravi doma posljednjih godina su mlađi rođeni u Americi, među kojima se ističu John Kosovac i njegovi sinovi Ken i Denis, članovi velikog orkestra koji djeluje pri *Hrvatskom domu*, a također i jednog manjeg pod imenom *Lira*.⁸⁷

Pored starih iseljeničkih organizacija, društava i klubova što su ih osnovali prvi iseljenici, danas su aktivna i nova društva mlađih iseljenika kroz koja se obnavlja i nadopunjuje aktivnost prijašnjih, čime sve generacije Hrvata u Detroitu ipak čine jednu cjelinu. Stariji iseljenici i dalje su aktivni u potpornim i bratskim organizacijama, dok se mlađi okupljaju u sportskim i kulturnim klubovima. Da i ovi klubovi također imaju važnu ulogu u čuvanju hrvatske baštine u Americi, svjedoči izjava J. Kosovca, povodom otvaranja godišnjeg koncerta *The Detroit Star Tamburitzans*, u kojoj je istakao: »Naša namjera je sačuvati i nastaviti s hrvatskom baštinom i kulturom preko naše djece. Mi želimo zahvaliti svim organizacijama, prijateljima i pokroviteljima za njihovu stalnu pomoć kroz mnogo godina. Mnogo hvala svim roditeljima koji su žrtvovali svoje vrijeme i dovodili svoje sinove i kćeri u *Hrvatski dom* svakog ponедjeljka navečer (...). Vaše zalaganje ohrabruje našu omladinu i

⁸⁷ Stjepan Lipak, *Plodan društveni život u Detroitu*, »Kalendar Matica« 1969, str. 258.

podstiče ih da čuvaju interes za našu hrvatsku kulturu i nasljeđe.⁸⁸

Na samom sjeveru države Michigan, na uskom poluotoku Keweenaw što se poput klina usjekao u Gornje jezero, nalazi se gradić Calumet. Iako se ovaj poluotok gotovo i ne primjećuje na zemljopisnim kartama, on ima značajnu ulogu u industrijskom životu Amerike. U tom dalekom sjevernom uglu Sjedinjenih Američkih Država nalaze se bogati rudnici bakra po čemu je cijeli poluotok zajedno sa svojim kopnenim uporištem nazvan Bakreno okružje ili kako Amerikanci vele — Copper County.

Mada se službeno sjedište okružja nalazi u mjestu Houghton, stvarni centar ovoga kraja je gradić Calumet u kojem je sjedište bogate rudarske kompanije *Calumet et Hecla Mines*. Za nas je ovaj gradić od posebna značenja jer je upravo ovdje, na dalekom sjeveru Sjedinjenih Američkih Država, sredinom prošlog stoljeća ustanovljena jedna od prvih hrvatskih naseobina na američkom kontinentu. Među prvima u ovu sjevernu pustoš došli su iseljenici iz Slovenije. Na to nas upućuje i mjestašce Baraga u području poluotoka Keweenaw koje je dobilo ime po pioniru ovoga kraja, slovenskom misionaru biskupu Frederiku Baragi.

Još u vrijeme kad je Frederik Baraga lutao ovim krajem proučavajući jezik indijanskih domorodaca, pojedine su američke kompanije počele oko Calumeta otvarati rudnike bakra. Na osnovi toga je slovenski misionar opravdano naslućivao skori procvat ovog zabačenog kraja o čemu je pisao svojim sunarodnjacima u domovini i pozivao ih ovamo. Pored Francuza i Nijemaca, Slovenci su među prvima zašli u šume Bakrenog okružja. Oni su za sobom povukli svoje najbliže susjede, Hrvate iz kraja uz slovensko-hrvatsku granicu, odnosno iz Gorskog kotara, a njih su slijedili iseljenici iz Hrvatskog primorja. Tako su još u prošlom stoljeću ovdje nastala brojna naselja Hrvata.⁸⁹

⁸⁸ Annual Spring Concert Presented by The Detroit Star Tamburitzans, Detroit 1979, str. 1.

⁸⁹ Matija Šojat, Jugoslaveni Bakrenog okružja, »Jugoslavija«, kalendar za godinu 1936. Chicago, str. 77—80.

Kao i kod ostalih naseobina hrvatskih iseljenika na američkom kontinentu i ovdje je teško pouzdano utvrditi kada su se prvi naši emigranti naselili u Bakrenom okružju. Najvjerojatnije je to bilo oko 1880, ali nije isključeno da su pojedinci doprli ovamo i deset ili dvadeset godina ranije.

U rijetkim pisanim dokumentima o povijesti ove naše sjeverne kolonije kao njeni pioniri najčešće se spominju Matija Lesac i Mijo Lukas iz Severina na Kupi, Fabijan Čop iz Lokava i Matija Držić iz Bribira u Hrvatskom primorju.⁹⁰ Jednoga od njih — Miju Lukasa — posebno ćemo istaknuti, jer je njegova životna priča u mnogo čemu tipična za sudbine hrvatskih iseljenika u svijetu. U Bakreno okružje došao je Lukas 1882. i u naselju Houghton se zaposlio u rudniku Slovenca Ruppea. Lukas je bio običan goranski seljak, nepismen i neuk. Uz sve nedrače što ih donosi život u tudini, naišao je ovdje na težak rad i hladnu surovu klimu. Ipak, sve to je izdržao. Poslije nekoliko godina samotna života u Houghtonu doveo je u Ameriku svoju porodicu, suprugu Mandu i tri sinčića. Ubrzo će se ovdje njihova porodica uvećati s još — devet sinova. Kad je 1902. godine Manda rodila najmlađa dva sina, blizanca, predsjednik Sjedinjenih Američkih Država Theodor Roosevelt, poslao joj je brzopisnu čestitku. Mijo i Manda Lukas dostoјno su opravdali ovaj gest pažnje prvog građanina Amerike i unatoč nedaćama školovali su svih dvanaest sinova, koji su kasnije zauzimali istaknute položaje u američkom javnom i političkom životu. Jedan od njih, Anthony Lukas, bio je za vrijeme velikog rudarskog štrajka 1913. godine javni tužilac u Calumetu, te je vrlo hrabro stajao na strani štrajkaša među kojima su bili i mnogi njegovi sunarodnjaci. Kasnije je dugi niz godina bio pravni savjetnik *Hrvatske bratske zajednice*. Na toj dužnosti zatekla ga je i smrt 1965. godine. Vrijedno je spomenuti da je njegova majka Manda Lukas, i pored briga oko brojne porodice bila vrlo aktivna u društvenom životu naših iseljenika, pa je osnovala i prvu organizaciju Hrvatica u Calumetu.⁹¹

Poput porodice Lukas i ostali su hrvatski doseljenici živjeli uglavnom u onim mjestima koja su se nanizala uz mnogobrojne rudničke rovove. Tako su veće naše naseobine nastale u gra-

⁹⁰ Vjekoslav Meler, *Hrvati na dalekom sjeveru Amerike*, Chicago 1929, str. 3.

⁹¹ Usp. Stjepan Lojen, *Uspomene jednog iseljenika*, Zagreb 1963, str. 71.

dićima Painesdale, Trimountain, South Range, Dodgevill, Baltic i Atlantic. Najviše ih je ipak bilo u samom Calumetu i njegovoj najbližoj okolini — u zaseocima Quincy Mine, Copper City, Laurium, Red Jacket, Tamarack, Osceola, Ahmeek, Phoenix i dr.

Još prvih godina ovoga stoljeća hrvatska je naseobina u Calumetu bila vrlo jaka, te je prema kazivanju starijih doseljenika, brojila i do deset tisuća ljudi. Na svome putu po Americi 1904. godine posjetio ju je dr Ante Tresić-Pavičić, koji je u ono vrijeme bio narodni zastupnik. U svojoj knjizi *Preko Atlantika do Pacifika* piše on o Calumetu slijedeće: »Calumet je jedna od najboljih naših kolonija u Americi. Tu se mnogo radi i štedi. Pije se, doduše, i tu, ali s mjerom. I moral je viši nego u južnim krajevima. Ima više žena iz domovine, više obiteljskog života, a manje „boarding houses“. Plaće su dobre i jedino su u Montani nadnica nešto više. Neki se naši dadoše i na farmerstvo, no vrlo su rijetki«.⁹²

U vrijeme kad je Tresić-Pavičić pisao ove retke naša se sjeverna kolonija doista isticala svojim primjernim radom. Još 1882. godine slovenski iseljenici su u Calumetu osnovali svoje *Dobrotvorno i potporno društvo »Sv. Ivan«*. Kasnije ovdje nalazimo sve veći broj raznih potpornih i kulturnih društva koja su 1903. godine sjedinjena u *Slovensko-hrvatskoj zvezi*. Bila je to svojevremeno jedna od najvećih potpornih organizacija naših iseljenika na američkom kontinentu. Još 1929. godine imala je ona u Bakrenom okružju trideset i četiri odsjeka.

Gotovo istovremeno kad i društvo, pojatile su se u Calumetu i novine hrvatskih iseljenika. Bio je to list *»Hrvatski radnik«*. Prvi njegov broj tiskan je u kolovozu 1905. godine. Kasnije mijenja ime u *»Hrvatska sloboda«* i *»Hrvatska«*. Urednici su mu bili Božo Tolić, Franjo First, Matija Šojat, Albert Weber, Tomo Stričić, Vjekoslav Meler i drugi. Sve do godine 1928. izlazio je ovaj tjednik u Calumetu, a tada je Vjekoslav Meler preselio redakciju u Chicago gdje je list nastavio izlaziti pod imenom *»Hrvatska«*.⁹³

O primjernoj društvenoj aktivnosti naših pionira Bakrenog okružja svjedoči i podatak da je u Calumetu od 20. rujna do 2. listopada 1909. godine održana *Deseta konvencija Narodne*

⁹² Ante Tresić-Pavičić, *Preko Atlantika do Pacifika, život Hrvata u Sjevernoj Americi*, Zagreb 1907, str. 163.

⁹³ Meler, n. dj., str. 6.

hrvatske zajednice, tada najjače potporne organizacije Hrvata u Americi. I u vrijeme prvog svjetskog rata bila je calumetska kolonija među prvima u pokretu američkih Hrvata protiv Austro-Ugarske monarhije.

Od nekada brojne kolonije Hrvata u Bakrenom okružju danas su ostali tek rijetki pojedinci. Kolonija se znatno prorijedila već 1913. poslije dugotrajnog štrajka kojim je petnaest tisuća radnika pokušalo od poslodavaca iznuditi bolje životne i radne uvjete. Značajno je za nas da su među organizatorima ovog velikog štrajka bila i dva mlada Hrvata, Toni Maleta i Mike Gregurić.

Poslije prvog svjetskog rata, oko godine 1920, rudnici Bakrenog okružja gotovo su potpuno opustjeli. Jedan dio hrvatskih doseljenika zaputio se u Fordove tvornice automobila u Detroit, drugi su se spustili niz jezero Michigan do mjesta Sheboygan i Milwaukee, a neki naseliše u okolini Dulutha u državi Minnesota. Sve su to ostaci nekada velike i brojne calumetske kolonije.

U samom Calumetu živi danas stotinjak hrvatskih doseljenika i njihovih potomaka. Rudnici ponovno rade i posla ima dovoljno. Još uvjek ovdje djeluje i *Odsjek 48 »Sv. Rok« Hrvatske bratske zajednice* čija se društvena aktivnost odvija u dvorani *Hrvatske katoličke crkve Sv. Ivan Krstitelj* u Sedmoj ulici.

Hrvati u državi Illinois

Na obali jezera Michigan, gdje se danas uzdižu neboderi gorostasnog Chicagoa, drugog po veličini grada u Sjedinjenim Američkim Državama, prije stotinjak godina bila je gola puštoš. Prva kuća sagradena je ovdje istom 1777. godine, a još 1830. godine spominje se Chicago samo kao malo selo s nekoliko stotina duša i prizemnicama stiješnjenim oko tvrđavice Fort Dearborn. Kasnijih godina međutim, ovo se naselje naglo razvija u snažan industrijski i trgovački grad. Tisuće njegovih tvornica privlače doseljenike iz svih krajeva svijeta pa se uskoro sedamdeset i pet narodnosti našlo na okupu u tom Babilonu na jezeru Michigan. Među njima bili su i Hrvati.

Iako Chicago spada u red novijih hrvatskih naseobina u Americi, o prvim danima naših iseljenika u ovom gradu zna se još uvjek malo. Usmena predaja sačuvala je imena nekolicine pionira, među kojima se spominju Ivan Božić iz Ja-

strebarskog, Mijo Lukina i Mirko Cvetić s Plješivice, Stjepan Oborovečki iz Zaboka, Janko Krajačić iz Žumberka, Stjepan Kesić iz Dalmacije i Ivan Randić iz Boke kotorske.⁹⁴ Podatke o vremenu njihova naseljavanja u Chicago ostavio nam je naš stari kolonist i poznati javni radnik Juraj Mamek iz Karlovca; dvadesetih godina on je u chicaškom »Novom rodu« objelodanio kraći prikaz o počecima hrvatske naseobine u Chicagou, gdje između ostalog piše: »Utvrđena je istina da je već pred pedeset godina bilo nekoliko naših ljudi u Chicagou. Ali oni su živjeli svaki za sebe. Živjeli su osamljeni i osamljeni su umrli. Početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća bilo je u Chicagou nekoliko stotina naših ljudi, većinom iz Hrvatskog primorja (...) zajednički su ustrojili potporno društvo *Slavenska sloga*, koje je ostalo na životu i dan danas opстоji. Kada su se u Chicagou gradile tračnice za ulične kare i u isto se vrijeme kopao 'drainage canal', na tim dvama gradnjama radili su skoro svi naši hrvatski primorci«.⁹⁵

U Chicagou je osnovano i jedno od prvih hrvatskih društava u Americi, društvo *Strossmayer*, koje će odigrati zapaženu ulogu prilikom osnivanja *Narodne hrvatske zajednice*. Društvo su utemeljili 29. siječnja 1892. Janko Kovačević i Nikola Polić. Zagrebački »Obzor« je o osnivanju društva objavio: »Iz malog društvanca 'klub Strossmayer' postalo je veliko hrvatsko društvo. Vlada države Illinois 29. siječnja 1892. potvrdila je društvo *Strossmayer Lodge Nro. 1 United Croatian Benevolent Society*. Dne 2. veljače konstituiralo se društvo sa 90 članova«. »Obzor« dalje navodi da u Chicagou živi preko 500 Hrvata iz Hrvatskog primorja, a preko tisuću u obližnjim mjestima.⁹⁶

Nešto kasnije, godine 1902, osnovano je u Chicagou *Hrvatsko pjevačko društvo »Zora«*, koje će svojim radom desetljećima buditi i podizati nacionalnu svijest američkih Hrvata.

Prvi doseljenici iz Hrvatske u Chicagou bili su najviše s područja Karlovca, Jaske i Samobora. Uglavnom su se nasejavali na Osamnaestoj ulici i Racine Avenue. 1892. godine osnovali su društvo Crvenog križa i pripojili ga jednoj češkoj zajednici. Iste godine započele su izlaziti prve hrvatske novine

⁹⁴ O nastanku i povijesti hrvatske naseobine u Chicagou usp. Vjekoslav Meler, *Hrvati u Americi — hrvatske kolonije u Chicagou*, Chicago 1927.

⁹⁵ Isto, str. 23.

⁹⁶ »Obzor«, Zagreb, 25. 2. 1892, br. 45.

u Chicagou pod imenom »Hrvatska zora«, a uskoro i »Chicago«, a kasnije »Chicago-Sloboda«.

Teško je odrediti koliko je naših ljudi živjelo u Chicagou. Prema popisu iz 1920. svih doseljenika iz Jugoslavije u tom gradu bilo je 9963. Međutim, svi naši ljudi koji su dobro poznавali chicašku naseobinu tvrdili su da je u to vrijeme u Chicagou bilo 40.000 Hrvata. Uz grad Pittsburgh to je bila naša najjača naseobina ubrovivši i manje hrvatske naseobine u neposrednoj blizini Chicagoa.

Hrvati su živjeli u nekoliko predjela Chicagoa a najviše ih je bilo na zapadnoj strani oko Osamnaeste ulice, jugoistočnoj strani oko Wentwortha i Dvadesetpete ulice, južnoj strani oko Šezdesete ulice, jugozapadnoj strani oko Central Park Ave. i Tridesete ulice te u So. Chicago.

Po samom broju naših ljudi Chicago je bio određen da postane jedno od središta kulturnog života naših iseljenika u Americi. Tu su došli prvi pioniri takozvanog američkog »Ilirskog doba«. Pod uredništvom Janka Kovačevića izlazi ovdje prvi hrvatski list »Zora«, Nikola Polić izdaje list »Chicago-Sloboda«, Juraj Mamek uređuje »Branik«, a dr Ante Bijankini pokreće »Hrvatsku zastavu«. Ovdje niče najviše hrvatskih listova.

U Chicagou je 1908. ustrojeno društvo *Hrvatski sokol*, a još prije 1905. osnovana je potporna organizacija *Hrvatska zajednica Illinois* koja se 1926. priključila *Hrvatskoj bratskoj zajednici*. U Chicagou su također bile osnivane *Hrvatske pomoćnice*, poslovna udruženja kojima je glavna svrha bila pomagati našim ljudima pri kupnji kuća.

Sasvim je razumljivo da su se Hrvati zapošljavali u onim privrednim djelatnostima koje su na području Chicagoa bile razvijene. U većem broju radili su u *Crane Company*, gdje su se izradivale vodovodne instalacije i roba za potrošnju vode uopće; u *Western Electric Company*, tvornici električnih potrepština; *Illinois Steel Company*, *International Harvester Company*, *Mc Cormick*, velikim talionicama željeza i tvornicama gospodarskih strojeva. Naši ljudi su također bili većim dijelom zaposleni u chicaškim klaonicama. U svim ovim tvornicama bilo je po više stotina naših ljudi uglavnom na težim poslovima, premda je bilo više pojedinaca koji su se svojim radom i ustrajnošću znatno izdigli iznad običnih radnika, pa su imali i odgovarajući posao.

Za društveno okupljanje Hrvata u Chicagou najveću ulogu
igrala su pjevačka društva Zora, Jadran i Velebit, čije su pri-
redbe i koncerti bili izuzetno posjećivani. U prostorijama ovih
društava naši ljudi su se spontano okupljali. Neki su bili posebno zaslužni za društveni rad među Hrvatima u Chicagou.
Spomenut ćemo A. Jankovića koji se doselio u Chicago 1887.
Bio je jedan od osnivača spomenutih društava, tajnik i kasnije blagajnik *Narodne hrvatske zajednice*. Juraj Mamek je također bio veoma zaslužan za kulturni i društveni život chicaških Hrvata. U Chicago se doselio 1893; bio je uz Jankovića osnivač svih hrvatskih društava i potpredsjednik *Narodne hrvatske zajednice*.

U Chicagou je kroz dugi niz godina djelovao dr Ante Bijankini, istaknuta ličnost našeg iseljeništva u SAD. Po zanimanju liječnik, u Chicago se doselio 1898. O njemu je V. Meler napisao: »Nema iseljenika našeg domorodca u tom gradu koji ne zna da pripovijeda o uslugama što ih je učinio našem čovjeku u tom gradu dr Ante Bijankini.« Bijankini se u Chicagou upoznao s glasovitim američkim kirurgom dr J. B. Murphyjem. Od godine 1898. pa do Murphyjeve smrti 1916. radili su zajedno u bolnici milosrdnica *Mercy Hospital*. Od 1904 do 1906. bio je kirurg na *Columbus bolnici* kod talijanskih sestara. S dr Murphyjem pomaže utemeljenje te bolnice. U razdoblju 1909—1915. bio je imenovan docentom kirurgije (Assistant of Chemical Surgery) na *Northwestern University*, koje je utemeljeno godine 1851. Radi i predaje na poliklinici *Mercy Hospital*. Na stručnom je polju dr Ante Bijankini napisao mnogo zanimljivih rasprava i knjiga: *O appendicitidi, O Murphyjevom pucetu, Slučaj teške ozljede moždana s trepanacijom*. Preveo je s engleskog na hrvatski jezik djelo dr Murphyja *Smjer suvremene američke kirurgije*. Bavio se i sociološkim pitanjima o čemu je napisao: *Amerikanski način uzgoja i školstva, Zločin i pijanstvo kod naših iseljenika; Upoznajte samoga sebe* (ilustriрана knjiga posvećena bratu Jurju Bijankiniju). Ante Bijankini izdavao je i list za naše iseljenike pod nazivom »Hrvatska zastava«. U vrijeme prvog svjetskog rata aktivno se uključio u jugoslavenski iseljenički pokret za stvaranje jugoslavenske države. Bio je predsjednik *Jugoslavenskog narodnog vijeća*.⁹⁷

⁹⁷ Meler, n. dj., str. 37.

Zahvaljujući spomenutim, a i mnogim drugim pionirima našeg društvenog, kulturnog i političkog života u Chicagou, naša se naseobina stalno razvijala, a kako su pridolazili novi doseljenici i brojačno je rasla. Na zapadnoj strani Chicagoa, oko mjesta gdje Osamnaesta ulica presijeca Blue Island, širila se velika slavenska naseobina koju su dobrim dijelom nastanjivali Hrvati. Ovaj dio grada već prije su nastanili Česi, koji su Hrvatima bili bliži od domaćih Amerikanaca, što je bio razlog da su se ovdje naseljavali. Postepeno je broj Hrvata rastao, a Čeha se smanjivao tako da je s vremenom prevladao hrvatski živalj. Naši su ljudi ovamo došli većinom iz gornje Hrvatske, iz krajeva oko Karlovca, Jaske i Žumberka, no bilo ih je dosta i iz Hrvatskog zagorja, Primorja, Gorskega kotara, a nešto i iz Slavonije. U ulicama Morgan, Eisk, May, Allport, Racine, Throop i Loomis nalazila se jezgra hrvatske naseobine na zapadnoj strani grada. U spomenutim ulicama nije bilo gotovo nijedne kuće koja nije imala bar jednog stanara Hrvata. Svaki Hrvat po dolasku u Chicago došao je najprije na Osamnaestu ulicu, jer je tu bio centar društvenog života naših iseljenika. U ovom dijelu grada, točnije u Throop Streetu, Hrvati su imali svoju crkvu, dom i školu, svoju sokolsku župu, a između Racine Ave. i Devetnaeste ulice izgradili su *Hrvatski narodni sokolski dom*.

Potrebno je nešto reći o dalmatinskoj naseobini oko Wentworth ulice. Bila je okružena Kinezima i Crncima koji su se vremenom izmiješali s našima. To je bila najbrojnija hrvatska naseobina u Chicagou i između dva rata je brojila 12.000 stanovnika. Bila je to u stvari radnička naseobina jer su došljaci iz Dalmacije bili ponajviše radnici na novogradnjama i gradnjama uličnih pruga. U ovaj dio Chicagoa Hrvati su se počeli doseljavati krajem prošlog stoljeća, a među prve doseljenike ubrajaju se Petar Depedar, Juraj Schubert, Antun Vikić, svi iz Hrvatskog primorja, Josip Zidarić iz Buzeta u Istri, Jakov Matković iz Starigrada u Dalmaciji, Franjo Strmić iz Kaštel Lukšića, Filip Gabrić iz Sinja, Ivan Žagar iz Gorskega kotara, Antun Krvavica iz Knina, te Mijo Cuculić, Luka Pavešić, Marko Šperičić, svi iz Škriljeva u Hrvatskom primorju.

Pred drugi svjetski rat bilo je šest hrvatskih naselja na području Chicagoa. Prvo i najveće je West Side oko Osamnaeste ulice. Ovo se naselje prvo razvilo i u njemu je bio usredotočen skoro čitav narodni i kulturni život naših iseljenika.

U naselju na Wentworth Avenue koje se protezalo od Dvadesetdruge do Pedesete ulice, življeli su iseljenici iz Dalmacije. Na Marshfield Avenue, na južnoj strani oko Šezdesete ulice živjeli su naši Primorci. Manje naselje nalazilo se na Central Park Avenue, južno od slovenskog naselja na Lawndale Avenue, gdje su se nastanili doseljenici iz Žumberka. Najveće naselje Hrvata je So. Chicago, gdje žive radnici iz svih naših krajeva. Poznato je hrvatsko naselje i na Archer Avenue. Sva su spomenuta naselja imala hrvatske vjerske župe, škole i društvene prostorije.

O nekim osobitostima hrvatske naseobine u Chicagou Filip Vukelić je zapisao: »Kao što je kolonija podijeljena na naselja, tako bi se i narod mogao podijeliti na više skupina. Zastupane su sve glavnije ideje i politička mišljenja koja igraju glavnu ulogu u našem narodu u domovini i ovdje (...). Napredni ljudi se prilagođavaju američkom načinu života, igraju u njemu priličnu ulogu i pokretači su svake važnije stvari našeg naroda. Prema tome, izgleda da sve ono što postoji u našem narodnom i društvenom životu ovisi o ovom dijelu našeg naroda. Pretežni dio naših doseljenika došao je ovamo iz siromašnih krajeva stare domovine, iz primitivnog seljačkog života, bez zanata i spreme za industrijski posao. Stoga su ovdje zarađivali na najpogibeljnijim i najtežim radovima uz najmršaviju nadnicu. Iskusili su težu stranu života, postali ustrajni i očeličeni tegobama. Koliko im je manjkao zanat i školovanje, pomoglo im je životno iskustvo. Zato nije rijedak slučaj da su naši ljudi dolazili na veće položaje i bolje poslove. Ali većina i danas radi na opasnim i teškim radnjama, dok jedan dio uopće nema rada.

U svojoj prostodušnosti mnogi naš čovjek je i pretjeran na poslu, pa radi i muči se više no što je potrebno. Ovo se načito opaža na teškim i opasnim radnjama u tunelima. Ovo je zaista jedna od najtežih radnja koju je i pisac ovih redaka okusio i izdržao punih 14 mjeseci. Ovdje naš čovjek, ukoliko nije tjeran poslom ili nadglednikom, goni jedan drugoga. Ne pita se što rebra pucaju i pleća se lome. On mora biti prvak na poslu. Nitko od njega ne smije napraviti više niti povući bolje. To je utakmica gdje se ispoljava silna snaga i volja za rad. Pravi naš 'Čovo!' Zbog toga su mnogi traženi i imaju prednost na ovoj radnji. Tako su se neki digli na više položaje i čak na mjesta glavnih upravitelja pojedinih tunelskih radnja.

Hrvati su vrlo slabi trgovci, pak stoga među nama i nema ljudi poduzetnog trgovackog duha. Naše trgovine su vrlo slabe, a trgovci tek životare. Pravo je čudo ako se koji od naših ljudi digne na više mjesto u trgovini ili poluči veći uspjeh.

Uzvješi sve dobre i loše strane našeg naroda uglavnom se može reći da on, u srazmjeru s drugim narodima, igra pozitivnu ulogu u javnom životu Chicagoa, a ta uloga bi mogla biti daleko veća kad bi posvetili više pažnje našem vlastitom životu i kad bi se više prilagodili američkom načinu života«.⁹⁸

Spomenuli smo već da je Chicago uz Pittsburgh najveće i najvažnije hrvatsko naselje u SAD. Između dva rata hrvatska je naseobina u Chicagu napredovala u svakom pogledu. Chicago je postao centar naših kulturnih i političkih aktivnosti. U njemu su se održavale mnoge konvencije, kongresi i sastanci. Bio je središte mnogobrojnih naših organizacija i novinskih redakcija. Dok je Pittsburgh ostao središte hrvatskog fraternalizma, Chicago je postao naš kulturni, politički i socijalni centar sve do naših dana. Kako su se Hrvati sve više uspinjali na društvenoj ljestvici tako su mnogi od njih uspijevali postići i bolja zvanja: liječnika, arhitekata, profesora, novinara, farmaceuta, slikara. Mnogi su postali vlasnici hotela i restorana, a mnogi su se ogledali kao poslovni ljudi. U razdoblju poslijе drugog rata u Chicagu je djelovalo oko 150 hrvatskih društava, organizacija i klubova i raznih političkih udruženja. Danas u Chicagu živi oko 50.000 Hrvata, dok u ostala pedeset i četiri hrvatska naselja u državi Illinois živi oko 100.000 Hrvata.

Hrvati u državama Kansas i Missouri

Područje grada Kansas City leži na ušću rijeke Kansas. S istoimenim gradom na suprotnoj obali tvori urbano područje koje je po broju stanovnika i po svom bogatstvu na šestom mjestu u SAD. Nekadašnji posjed Indijanaca postao je iza Chicagoa najvažnija prometnica poljodjelske privrede. Preko njega se iz država Kansas i Missourija (grad leži na granici između ovih dviju država) izvozi najviše žita i mesa. Prvi evropski doseljenici bili su Irci i Nijemci. Kako se grad po-

⁹⁸ Filip Vukelić, *Hrvati u Chicagu*, Radnički kalendar, Pittsburgh 1941, str. 96.

stepe
n razvijao tako su se sve više gradile klaonice, pa se povećavala potreba za radnom snagom.

Naseobina Hrvata u ovom američkom gradu jedna je od najstarijih. Prvi su Hrvati došli u jugozapadne krajeve SAD 1888, kada naseljavaju i Kansas City. Prvi poznati iseljenici su: Ivan Jarnević, Josip Grišnik, Jure Novak, Janko Car, braća Imbro i Miho Skorija, Ivan Crnić, Marko Lorković, Ivan Goldašić, Ivan Macan, braća Jure i Franjo Ribić, Ana Sambol, Janko Vale, Ivan Drašković, Jure Novogradac, Miho Gojmerac, Jure Maljevac, Ivan Stanuga i mnogi drugi.⁹⁹

S vremenom je broj naših ljudi sve više rastao. O novopri-došlima su se uglavnom brinuli stariji doseljenici nalazeći im posla u klaonicama ili tvornicama. Novodošljaci su pretežno stanovali zapadno od *Armour Patching Co* i duž James ulice, na prostranom zemljištu gdje su iseljenici mnogih narodnosti gradili skromne kolibe od dasaka i drugog lošeg materijala. Ovo improvizirano naselje od koliba iseljenici su zvali *Patch* i ovdje je u stvari bilo mjesto privikavanja iseljenika na novi način života i rada u Americi. Snalažljiviji i štedljiviji pojedinci selili su u »bolje« dijelove grada. Na Patcheu su iseljenici gradili mahom male jeftine kućice u vrijednosti do 500 dolara, na unajmljenom zemljištu s najviše 2—3 prostorije bez sanitarnog čvora što je posebno pogodovalo širenju bolesti i zaraza. To je bio kvart siromašnih. Godine 1903. poplave Missourija i Kansasa dokrajčile su Patch. Hrvati su se od tamo iselili i nitko se više nije ni vratio. Od tada zaposjedaju istočni obronak Wajandotte, brdašca i centar starog indijanskog naselja istog imena kao i područje uz staro indijansko groblje. Kasnije će ovaj predio dobiti naziv *Hrvatsko brdo — Croatian Hill*. Doklaskom novih iseljenika iz Hrvatske naša naseobina se širi na područje Kansas Cityja, omedeno Petom ulicom na zapadu, Armstrong ulicom na sjeveru, Ferry i Petom ulicom na jugu, te Central i James ulicom i rijekom Kaw na istoku. Starosjedioci su s ovoga terena iseljavali i s vremenom prepustili mjesto Hrvatima. Uz Hrvate se naseljavala i manja grupa Slo-venaca. Godine 1900. je u Kansas Cityju živjelo 314 Hrvata. Poslije 1910. širi se *Mala Hrvatska (Little Croatia)* prema Šestoj ulici i preko nje, dok neki Hrvati kupuju u okolici grada

⁹⁹ O Hrvatima u Kansas Cityju usp. Davorin Krmpotić, *Povijesne crtice hrvatske župe sv. Ivana Krstitelja*, Kansas City, Kansas, 1925.

farme veličine od 2 do 20 i više jutara i postaju radnici-seljaci, a poneki i pravi farmeri. Dijelove naselja su nazvali imenima rodnih sela kao Kunići, Lipnik, Ribnik i neka druga mjesta iz područja Karlovca, odakle su najviše pristizali u Kansas City. Godine 1902. hrvatska naseobina Kansas City broji 99 obitelji, 154 samca i 163 djece. Godine 1906, kada su u većoj mjeri za očevima dolazila djeca i žene, hrvatska naseobina je porasla na 1365 osoba, 385 obitelji, 486 žena, 879 muškaraca i 362 djece. Godine 1908. živjelo je 486 hrvatskih obitelji. Treba spomenuti da je broj naših ljudi u Kansas Cityju rastao i zbog povremenog doseljavanja Hrvata iz drugih dijelova SAD. To se posebno odnosi na veću grupu Gorana koji su došli iz Louisiane, Teksasa i Alabame gdje su radili na teškim poslovima u šumama i rudnicima.

Slikar Oton Ivezović pišući o kansaskim Hrvatima osvrnuo se na njihova zanimanja: »Dočim Hrvata je u svakom poslu i zanimanju naći. Ima ih i trgovaca i farmera, te nije nikakva pretjeranost kad se kaže da je naš čovjek za sve sposoban. Ipak voliju 'Salone' u kojima prodavaju američko pivo, škotski whiskey i kalifornijsko vino«.¹⁰⁰ Najviše Hrvata radilo je u klaonicama.

Nakon što su formirali svoju naseobinu Hrvati su osnovali i svoje društvo 1892. pod nazivom *Društvo sv. Josipa*. To je u stvari bilo potporno društvo i ubraja se u naša najstarija društva u SAD. 1900. grade svoju crkvu. 1905. su osnovali svoju prvu školu. 1907. sagradili su školsku zgradu koju su 1914. morali proširiti radi velikog broja hrvatske djece u Kansas Cityju. 1919. osnovali su *Hrvatsko sirotište*, 1925. sagradili su svoj društveni dom s dvoranom za kazališne i kino predstave, kuglanu s kuhinjom i barom. Tako se hrvatska naseobina u Kansas Cityju između dva rata širila i društveno afirmirala. Hrvati nisu ostali samo na *Croatian Hill*, već su imali svoje kuće i poslovne radnje i u drugim dijelovima grada. O tome list »Svijet« piše: »U tom pogledu nehotično sam ispustio nekoje druge hrvatske trgovce, pa to ovoga puta rado dodajem i ispravljam, uvjeren da će uredništvo uglednog hrvatskog dnevnika 'Svijeta' rado uvrstiti. Ovaj put se vraćam na N. James St., gdje imademo dućan 'grocery-meat market' vlasništvo jednog od najstarijih kolonista i zajedničara Janka Sopčića.

¹⁰⁰ Oton Ivezović, *Odlomak iz putne bilješke po Americi*, »Vjenac«, srpanj 1910, br. 7.

Na North 4th Street je Joe Samsky, 'barber-shop' za više godina u tome poslu. Na North 6th Street i Orchard je 'grocery' dučan vlasništvo Geo Modričina brata Mate Modričina predsjednika *Odsjeka 35 Hrvatske bratske zajednice*. U toj blizini na 6th and Tennery Avenue je 'grocery' dučan i 'meat market' vlasništvo M. Gorupa. Na istoj ulici je hrvatski krojač J. Žagar.

Kako sam spomenuo u prošlome dopisu, Hrvati se šire po cijelome gradu, sam hrvatski briješ je premalen, tako da su i ovi naši trgovci malo udaljeni i to: S. Gorup sa 'grocery i meat market' na No. 29th St. i Paralel Avenue. U istoj takvoj trgovini je Martin Modričin na No. 18th Street.

Na vrlo prometnoj ulici 6th Street and Central Avenue je hrvatski briješ M. Mađer, dalje na zapad drugi hrvatski briješ R. Mehelić. Od naših mlađih ljudi imademo zaposlene u bankama još slijedeće: John Lacy Jr. u *Rivervieu State Bank*, sin staroga koloniste i zajedničara John Lacyja i Miss Jarnević kod *Peoples National Bank*, kćerka Mirka Jarnevića, starog kolonista i zajedničara.

Skoro svi Hrvati živu u Kansas Cityju, ali ipak već danas imademo i u Kansas City Missouri naše ljudi u trgovini i to u 'grocery i meat market', a to su William Kulash na 708. So. White St. i John Ban and Son na 2918. Rochester Street.

U prostorijama *Hrvatsko-slovenskog narodnog doma* u središtu hrvatske naseobine, nalazi se *National Barber Shop*, koji je od vremena mog prošloga dopisa krasno preuređen, tako da je to danas najmodernija briječnica u Kansas Cityju, Kansas. Tu ćete u svako doba naći 'Svijet', 'Zajedničar' i 'Novi svijet'. Briječnica je vlasništvo brata Dragutina Sambola, sa Frankom Sambol¹⁰¹.

Danas u državi Kansas živi oko 26.000 Hrvata od kojih su većina građani Kansas Cityja. Oni danas u tom gradu imaju crkvu, školu, sirotište i svoje društvene domove. U državi Kansas postoji 6 odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* i nekoliko *Hrvatske katoličke zajednice*. Hrvatska naseobina danas se potpuno integrirala u ekonomski i društveni život američke sredine.

Jedan od najznačajnijih trgovačkih središta sjevernoameričkog kontinenta je grad St. Louis u državi Missouri. Prema

¹⁰¹ »Svijet«, New York, 29. kolovoza 1930.

dosad poznatim povijesnim podacima St. Louis je utemeljio godine 1764. francuski trgovac koža August Chouteau i to kao trgovačku postaju za promet kožom. Ta mala postaja na obali »oca rijeke«, golemog Mississippija, postala je vremenom središnje i najjače trgovište koža na kontinentu. I za američke prilike i pojmove St. Louis je izuzetno brzo napredovao zahvaljujući izvanredno povoljnom geografskom položaju. Prostire se sredinom velike doline Mississippi, u području jake populacije i agrikulture što su bitni preduvjeti za njegov razvitak. Ove prednosti su žitelji St. Louisa znali iskoristiti i marljivim su radom kroz proteklih 200 godina uzdigli svoj grad među prve gradove Amerike. Jedan dio u tim naporima pri-donijeli su i iseljenici Hrvati.

Prvi naši doseljenici počeli su stizati u St. Louis oko godine 1862., dakle prije nešto više od stotinu godina. Većinom su bili mornari, koji su doplovili do New Orleansa, proboravili ondje neko vrijeme zatim se spustili po rijeci Mississippi u St. Louis. Među prvim doseljenicima iz hrvatskih krajeva spominju se Josip Poljanić iz Istre, Anto i Stjepan Srđanović iz Dalmacije, M. Visković, S. Poldragač i drugi. No to su bili samo rijetki pojedinci. U većem broju počeli su se Hrvati doseljavati u St. Louis oko godine 1880.¹⁰² U Saint Louisu i njegovoj okoliši živi danas približno pet tisuća Hrvata: Primoraca, Ličana, Dalmatinaca, Bosanaca i Hercegovaca.

Kao u ostalim našim naseobinama širom Amerike i ovdje su doseljenici u prvo vrijeme obavljali najteže poslove u tvornicama, kamenolomima ili na gradilištima. Vremenom se osamostaljuju i neki od njih otvaraju vlastite trgovine i razne druge radnje. Tako je početkom tridesetih godina u St. Louisu Vinko Budrović imao poslovnici za osiguranje i promet nekretninama, Juraj Ivčić iz Novigrada u Dalmaciji, imao je tvornicu cigara, Ivan Sikočan iz Križića u Hrvatskom primorju — hrvatsku knjižaru, a Ivan Lončarić iz Selca imao je građevinsko poduzeće.

Naši primorci su u svijetu poznati kao vrsni zidari i građevinski poduzetnici, što je vjerojatno navelo veliki broj obitelji da doseli u Saint Louis, budući da je ovdje građevinska djelatnost doživjela pravi procvat. Razvoju građevinske djelatnosti doprinijela je i velika svjetska izložba godine 1904., za koju su bili sagrađeni impozantni objekti u Forest Parku. Iz

¹⁰² Usp. Slavko Nemeć, *Povijest hrvatske naseobine u St. Louisu*, Mo. 1931, str. 5.

toga doba potječe i velika i lijepa zgrada željezničkog kolodvora — Union Station, koju su mnogi Hrvati zidali, a isto tako i nekoliko pruga za željeznicu, koje su kasnije proširene i razgranate. Time je Saint Louis postao najvažnije željezničko čvorište u državi. U Saint Louisu je velika tvornica automobila, po veličini druga u SAD, iza one u Detroitu, u kojoj radi mnogo naših iseljenika. U velikoj tvornici Mc. Donnel, poznatoj tvornici aviona, također ima mnogo zaposlenih naših ljudi.

Sve do godine 1889. bili su hrvatski doseljenici raštrkani po gradu, bez čvrstih međusobnih veza. Prepušteni sami sebi u tuđem svijetu sve više osjećaju potrebu za udruživanjem, pa je iste godine, zaslugom Slovence Franje Tomboriča, osnovano *Hrvatsko-slovensko društvo sv. Cirila i Metoda*. Bilo je to isključivo potporno društvo, a održalo se svega nekoliko godina. Nešto kasnije, godine 1897., osnovano je u St. Louisu *Prvo hrvatsko radničko potporno društvo »Sv. Nikola«* koje je odmah pristupilo *Narodnoj hrvatskoj zajednici*. Prvi predsjednik društva bio je Juraj Zoričić rodom iz Novog Vinodola, koji će kasnije sudjelovati u osnivanju čitavog niza hrvatskih društava u ovom gradu. Sastanci *Društva sv. Nikola* održavali su se u raznim prostorima što je naše doseljenike potaklo da izgrade vlastiti dom.¹⁰³ Još godine 1902. oni su odlučili izgraditi ili kupiti crkvu s dvoranom, a već dvije godine kasnije nalazimo ovdje *Hrvatsku rimokatoličku župu sv. Josipa*. Prvi predsjednik odbora župe bio je Mato Kvaternik rodom iz Vukmanića kraj Karlovca. Godine 1907. u okviru župe osnovana je i hrvatska škola.¹⁰⁴

¹⁰³ Usp. »Koledar Hrvatskog Sokola« 1918, St. Louis, Missouri.

¹⁰⁴ Spomenica deset-godišnjice 1904—1914. hrvatske rimokatoličke crkve sv. Josipa u Saint Louis, Mo. 1914.

U publikaciji *Soulard — The Ethnic Heritage of an Urban Neighborhood* piše: »Prva skupina Hrvata naselila je Južni Soulard blizu arsenala i radila je manualne poslove otvarajući voćarne, mesnice i taverne. 1902. Hrvati su u St. Louisu imali veliki sastanak u Chouteau Hall. Namjera sastanka bila je kako se društveno okupiti u St. Louisu. Žučne debate su vodene da li prije izgraditi hrvatski dom ili crkvu. Većina se opredijelila za crkvu i složili su se da se nazove katolička crkva sv. Josipa. Sakupljao se novac kako bi se što prije osnovala crkvena župa. Iste godine kupljena je sinagoga za 10.500 dolara. Sinagoga je pretvorena u crkvu sv. Josipa. 1904. 82 obitelji bili su članovi ove župe. Nakon toga počeli su izgradnju škole pri crkvi što je konačno ostvareno 1915. Hrvatski jezik bio je predmet u ovoj školi koju je poohađalo 1912. godine 135 učenika.« (Soulard, 20)

Prvi počeci društvenog rada naših doseljenika u St. Louisu dali su naslutiti da će ova kolonija odigrati zapaženu ulogu među našim narodom u Americi. I sokolski je pokret ovdje vrlo rano uhvatio korijena, pa već 1910. u St. Louisu postoji *Dalmatinski sokol*, koji će kasnijih godina mijenjati ime u *Hrvatski sokol »Dalmacija«* i konačno *Hrvatski sokol*. U zajednici s *Hrvatskim prosvjetnim klubom »Zrinski-Frankopan«*, prvim hrvatskim prosvjetnim društvom u St. Louisu (osnovano 1907. godine), Kvaternik će osnovati *Hrvatsku prosvjetnu zadrugu* i pristupiti izgradnji velike sokolske dvorane u kojoj će se čitavi niz godina odvijati zapaženi društveni život. Od ostalih društava vrijedno je spomenuti *Sokolsko pjevačko društvo »Slavuj«*, pjevački zbor *Sloboda*, odsjek *Hrvatske bratske zajednice sv. Jakov Apostol, Ante Mažuranić i Velebit*, te *Hrvatsku pomoćnicu »Balkan«* — potpornu zadrugu koju su 1907. zajednički osnovali hrvatski i srpski iseljenici u St. Louisu.¹⁰⁵

U St. Louisu je počeo 1908. izlaziti list »Sokol«, a pokrenuo ga je vrlo agilni Vinko Budrović rodom iz Hvara. Od godine 1911. ovaj list izlazi pod imenom »Hrvatski narod«, ali neredovito i s prekidima tako da se napokon 1916. morao udružiti s »Hrvatskom zastavom« iz Chicagoa.¹⁰⁶

Hrvatska naseobina u St. Louisu i danas je ostala po svojoj aktivnosti među prvim našim naseobinama u Sjedinjenim Američkim Državama. Ovdje djeluje *Odsjek 50 Hrvatske bratske zajednice »St. Louis«* koji broji oko 500 članova i 160 članova podmlatka. Vrijedno je posebno istaknuti da su 1965. proslavili 50. godišnjicu podmlatka. Naime, 15. prosinca 1915. u Kansas Cityju osnovano je prvo gnijezdo podmlatka *Hrvatske bratske zajednice*, a 31. prosinca iste godine u St. Louisu je osnovano drugo gnijezdo čime se naši sunarodnjaci iz ove naseobine posebno ponose. St. Louis je često domaćin kuglačkih ili golf-turnira podmlatka. U velikom dijelu naših naseobina po Americi poznat je i orkestar *St. Louis Junior Tamburitza*, sastavljen isključivo od članova podmlatka *Odsjeka 50 Hrvatske bratske zajednice*. Uz njega možemo spomenuti *Pjevački zbor »Vila«*, *Klub »Novigrad«* i *Tamburaški zbor »Royal«*.

¹⁰⁵ Usp. »Koledar Hrvatskog Sokola« 1918, St. Louis, Missouri; Slavko Nemec, *Jugoslavenski sokolski almanah za godinu 1933*, St. Louis Mo.

¹⁰⁶ Isto.

Najstarije naselje Hrvata u gradu je na južnom dijelu. U tom području sagrađen je Croatian Hall — Hrvatski dom, sa sklopom višekatnica u kojima su smještene osim doma, škola za djecu iseljenika i župna crkva sv. Josipa.¹⁰⁷ Svake subote i nedjelje održava se ples u jednoj od velikih dvorana zgrade doma uz tamburaški orkestar i pjevanje melodija iz staroga kraja.

Djeca iseljenika pohađaju osnovnu i srednju školu u domu, gdje postoji veliki školski tamburaški orkestar s preko stotinu mlađih tamburaša. Djeca nastupaju u posavskim narodnim nošnjama, pjevaju naše lijepe pjesme s velikim oduševljenjem. Premda uvijek ne razumiju sve što pjevaju, oni uživaju u interpretaciji zbornih pjesama, osobito narodnih kola. Izdali su već nekoliko uspjelih ploča. Uz ovaj djeluje i veliki mješoviti pjevački zbor i manji sastav tamburaša koji sviraju za ples.

Veliku zaslugu za osnivanje zbara i tamburaškog orkestra imao je John Lusicich, prvi zborovoda i organizator, inače po zanimanju klesarski majstor, porijeklom iz Grižana u Hrvatskom primorju. On je dugi niz godina vodio zbor i orkestar.

Treba spomenuti da su se Hrvati u St. Louisu afirmirali i u američkoj sredini. Dr Klement Mihanovich je šef katedre za sociologiju na najstarijem sveučilištu u gradu, Saint Louis University. Rođen je u ovom gradu, ali mu roditelji potječu iz Korčule, govori vrlo dobro hrvatski jezik. Anton Sestric je više godina bio na odgovornim dužnostima u gradskoj upravi, a bio je na listi kandidata za vrlo uplivno mjesto President Board of Aldermen, u gradskom savjetodavnom odboru, prva važna funkcija do gradonačelnika. Premda je imao veliku podršku naših ljudi, nije pobijedio na izborima, iako uz minimalnu razliku broja glasova. Njegov brat je poznati odvjetnik u gradu. Ugledni građevni poduzetnik sa svojim poduzećem je Stephen Kovac. Ovdje postoji još jedno takvo poduzeće u vlasništvu A. Klarića. Lijepo uređenu restauraciju u neposrednoj blizini Hrvatskog doma vodi John Medich, porijeklom iz Makarskog primorja. Mnogi naši iseljenici dolaze u njegov lokal, jer i tamo sviraju tamburaši.

Posljednjih godina stigla je poveća grupa novijih doseljenika. Oni su stigli iz raznih krajeva naše zemlje i osjećaju se dosta osamljeni. Teško se privikavaju na američke običaje,

¹⁰⁷ Usp. *Golden Jubilee Saint Joseph's Croatian Church St. Louis, Missouri, 1904—1954.*

slabo govore engleski jezik, te mnogi od njih pohađaju *Internacionalni institut*, gdje polažu tečajeve engleskog jezika i gdje se sretaju sa posjetiocima iz raznih evropskih država. Institut im pomaže davanjem potrebnih savjeta u novoj sredini koja je za njih često sasvim nepoznata. Tamo se održavaju priredbe s filmskim projekcijama i gotovo svake nedjelje s posebnim programom. Na taj se način novopridošli Hrvati uključuju u život hrvatske naseobine u St. Louisu.

Danas ima oko 17 raznih hrvatskih društava koja su osnivali stari doseljenici u prošlosti i danas njihovi potomci i novopridošli Hrvati. To su pripomoćna društva, bratske organizacije, muzičke tamburaške grupe a isto tako i zavičajna društva. Procjenjuje se da u St. Louisu živi oko 30.000 Hrvata. Taj grad je i danas najvažnija hrvatska naseobina na jugu SAD, s velikom župnom crkvom i školom, narodnim domom i drugim organizacijama.

Hrvati u ostalim državama SAD

Prvi grad koji je velika većina Hrvata vidjela u Americi bio je New York. No malo se njih zaustavilo u New Yorku. Većinom su odlazili u druge predjele, gdje se kopa ugalj, pravi željezo, grade željeznice itd. Tek nakon prvog svjetskog rata, prije ograničenja useljavanja, Hrvati su se u većem broju nastanjivali u New Yorku. Pred drugi svjetski rat u ovom gradu ih je živjelo oko 12.000, od kojih je gotovo 90 % doselilo nakon prvog svjetskog rata. Većinom su bili radnici iz Istre i Dalmacije. Pretežno su se zapošljavali kao ličioci, zatim kao obalni i ugostiteljski radnici. Neki su radili kao nekvalificirani radnici u tvornicama i na željezničkim prugama. Međutim, bilo ih je koji su uspjeli u trgovini, građevinarstvu, obrtu i ugostiteljstvu. New York je također privlačio i naše intelektualce. U ovom gradu je djelovalo nekoliko naših slikara, kipara, muzičara, opernih pjevača i kompozitora. Bilo je nekoliko novinara, a također veći broj inženjera, liječnika i odvjetnika. Svi su oni zajedno pridonijeli razvoju intenzivnog društvenog života među našim iseljenicima.

Kad su se Hrvati prilagodili prilikama ovog milijunskog velegrada i podesili svoj način života novim potrebama, počeli su osnivati svoje potporne, kulturne i druge organizacije. Imali su veći broj samostalnih potpornih društava među kojima se

isticalo *Hrvatsko-američko potporno društvo*. Zanimljivo je da je u New Yorku bilo dosta zavičajnih društava kao što su *Istra*, *Milinarska sloga*, *Ložiški napredak* i druga. O društvenom životu Hrvata u New Yorku L. Bačić je napisao: »Sva hrvatska potporna društva u New Yorku imaju oko 1.600 članova. Više od polovice pripada odsjecima *Međunarodnog radničkog reda* i *Hrvatske bratske zajednice*. Nema dvojbe da je ovo malen broj u usporedbi sa brojem našeg naroda. No u posljednje vrijeme se opaža da se i ova manjkavost popravlja i da veći broj hrvatskih radnika stupa u svoje potporne organizacije. Tako je npr. *Istra*, *Odsjek br. 4.275 Međunarodnog radničkog reda*, kroz prošlu godinu porastao sa 185 na 275 članova, što je dokaz da se i ostala društva mogu pojačati.

Proteklih nekoliko godina naši radnici iz pojedinih krajeva i otoka organizirali su posebne klubove, a cilj im je da skupe što više novaca za izgradnju bolnica, čitaonica i dvorana u krajevima ili otocima s kojih dolaze. Ovi klubovi su po broju članstva dosta maleni, ali su u narodu pokrajina iz kojih članovi dolaze postali prilično popularni, jer se brinu za zdravstvene i kulturne potrebe svog naroda u starom kraju (. .). Na kulturnom i prosvjetnom polju kroz prošlih 5 godina najvažniju ulogu igra *Središnji odbor hrvatskih društava*, koji priprema velike predstave, skupštine i predavanja o hrvatskoj povijesti. U tim priredbama najvažniju ulogu igraju pjevački zbor *Jedinstvo* i dramski zbor *Pravdoljub*. Ovo su jedine organizacije koje se bave pjevanjem i dramom. Ima i drugih organizacija koje priređuju po jednu predstavu ili koncert godišnje, ali takvih je mali broj.¹⁰⁸

Na početku drugog svjetskog rata osnovan je u New Yorku *Klub pomoraca*. Nakon sloma stare Jugoslavije svi jugoslovenski brodovi koji su bili na otvorenom moru došli su pod upravu Saveznika. Tako su se stotine pomoraca i pomorskih oficira našli izvan domovine, najviše u SAD. Društveno su se okupili u svome klubu kako bi ponovno krenuli na more u borbu na strani Saveznika. Klub je sačuvao svoje aktivnosti sve do naših dana, a danas se u njegovim prostorijama okupljaju članovi *Odsjeka 326 Hrvatske bratske zajednice* i članovi *Američko-jugoslavenskog kluba*.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Leo Bačić, *Hrvati u New Yorku*, »Radnički kalendar«, Pittsburgh 1941, str. 111.

¹⁰⁹ »Naše novine«, Toronto, 19. travnja 1978.

Neposredno poslije rata sinovi naših iseljenika osnovali su *Yugoslav American Yough Club* koji je pripadao organizaciji *Slavic American Yough Council*.

Danas u državi New York živi oko 35.000 Hrvata uglavnom u samom gradu. Veće naselje naših je na zapadnom dijelu, dok je nekoliko tisuća Dalmatinaca naselilo Astoriju. Najveći dio naših ljudi radi u luci, na brodovima kao mornari, a neki su i kapetani. U New Yorku ima mnogo hrvatskih intelektualaca. Novi doseljenici rade u restauracijama i mnogim drugim zanimanjima. U New Yorku je velik broj hrvatskih društava, klubova, hrvatska župa i crkva sa školom, te raznih sportskih društava. U državi New York ima oko 20 odsjeka *Hrvatske bratske zajednice*. Poznata hrvatska naselja su još Lackawanna, Buffalo i Niagara Falls. U gradiću Rosendale stara je hrvatska naseobina u kojoj je na početku stoljeća živjelo oko 280 doseljenika, a radili su uglavnom u kamenolomima i na cementnim pećima. U Rosendaleu Hrvati su imali svoje društvo *Sv. Jérémie Odsjek br. 15 Hrvatske bratske zajednice*.

U Philadelphia Hrvati su godinama bili važna grupa. Mnogi su bili poznati mornari i pomorski kapetani. Oko 3.000 Hrvata živi u državi Connecticut. Veće kolonije su u Branfordu, Harfordu i Stanfordu. Nekoliko stotina živi u New Hampshireu, a oko tisuću i pol u Vermontu. Na Rhode Islandu živi ih oko pet stotina. Nekoliko stotina u Maineu, a oko tri i pol tisuće u Massachusettsu.

Oko 18.000 Hrvata živi u New Jerseyju. Najstarije naselje je u Hobokenu, na Hudson rijeci. Hrvati žive također u Newarku, Camdenu, Passaicu, Elizabethu, West New Yorku i Weehawkenu. U svakom od ovih mjesta ima po koji odsjek *Hrvatske bratske zajednice*. Oko tisuću i pol Hrvata naselilo je Delaware.

Oko 4.500 Hrvata živi u državi Maryland, pretežno u Baltimoreu. U tom gradu djeluje i odsjek *Hrvatske bratske zajednice*.

Oko 2.000 Hrvata živi u Virginiji, a jednako ih ima i u Kentuckyju gdje mnogi rade u rudnicima. Ti su rudari organizirani u odsjeku *Hrvatske bratske zajednice* u mjestu Lynch.

Oko 20.000 Hrvata živi u zapadnoj Virginiji gdje su većinom radili u rudnicima. Oko tisuću Hrvata živi u sjevernoj i južnoj Carolini.

U Floridi danas ima oko 3.000 Hrvata i to većinom penzionera. Jedan odsjek *Hrvatske bratske zajednice* djeluje u Miamiju, a drugi u St. Petersburgu.

Oko 20 hrvatskih naseobina ima u državi Minnesoti gdje su Hrvati radili u rudnicima. U ovoj državi veće hrvatske naseobine su u slijedećim mjestima: Kelly Lake, Soudan, Eveleth, Ely, Chisholm, Gilbert, Hibbing, Duluth, Bovey, Biwabik, Nashwauk, Ironton, Keewatin, Puhl, Virginia, Nebish i Aurora. U ovim mjestima, u kojima uglavnom žive rudari, naselilo se preko 20.000 Hrvata. Rudy Prpić navodi da je u »Gvozdenom području« živjelo 37 raznih etničkih grupa među kojima Hrvati, Srbi, Talijani i Finci. Po Prpićevom sjećanju Carson Lake je bio »98 % hrvatski. Govorili smo istim jezikom, imali iste običaje.«¹¹⁰

Hrvati su se naselili i u glavnom gradu Minnesota, St. Paulu. Tamo su stigli u većem broju oko 1910, a 1920. već imaju svoja brojna društva. Godine 1922. izgradili su veliki hrvatski dom. R. Stassen pišući o doprinosu naših ljudi St. Paulu ističe: »Povijest South St. Paula ne bi bila cijelovita ako se i ne oda priznanje tim skromnim ljudima iz jugoistočne Evrope koji su pomogli stabilnost, industrijski rad i jedinstvenu kulturu St. Paula.«¹¹¹ Premda su se mlade generacije Hrvata u Minnesota afirmirale na društvenoj ljestvici, ostale su veoma aktivne u svojim nacionalnim društvima, a mlađe generacije nastoje sačuvati jezik i kulturu svojih roditelja.

U državi Iowa živi oko 10.000 Hrvata u oko 12 naseobina. Veća naseobina je u Waterloo, gdje su Hrvati došli tek pred početak i nakon svršetka prvog svjetskog rata i zadržali se na poljoprivrednom dijelu zemlje. 1910. bilo ih je oko pet stotina, uglavnom iz Like i Korduna. Zapošljavali su se kao nekvalificirani poljoprivredni radnici. Neki su među njima uspjeli osnovati svoje radionice i pokrenuti obrt. Naročito su se istakli kao voditelji ugostiteljskih radnji, malih trgovina, drogerija i dr. Otvorili su rudnik ugljena i dali mu ime *Croatian Coal Co.* Vrijednost uloženih radova iznosila je 25.000 dolara, a glavnica je bila podijeljena na 250 dionica.

Nekoliko Hrvata izuzetno se uspješno afirmiralo u Waterloo. Niko Šulentić je u svojoj maloj mehaničarskoj radionici

¹¹⁰ »Pregled«, Beograd 1978, br. 201.

¹¹¹ Robert Stassen, *South St. Paul — Now and Then*, St. Paul 1976, str. 23.

za motorna vozila izumio eksplozivni čep, koji je bio od države patentiran. Taj mu je izum donio veliki ugled i prihod, a radionica je porasla na 200 radnika i namještenika. Nikola Budak bio je drugi »izumitelj«, iako ne ranga Šulentića. Da bi sačuvao svoju drogeriju od češćih noćnih provala, uspio je napraviti specijalni zaštitni uređaj koji je također dobio državni patent. Petar Pavao Šulentić, već ugledni poznati »businessman«, postaje član trgovачke komore, a Mike Šulentić sa sinom vodi jedan renomirani restoran. Mike Nikas osniva prehrambenu trgovinu, koja posluje izuzetno uspješno, a Anton Pariš postaje šef popularnog restorana *Neeley's Cupbord*. Dan Šulentić postaje glavni pekar čuvene pekarne *Alstadt-Langlas*.¹¹²

U Alabami su Hrvati imali svoje trgovine, groserije i mesnice. T. Starčević i braća Čebuhar bili su najuspješniji trgovci u gradu i glavni akcionari u hrvatskom rudniku uglja.¹¹³

U državi Winsconsin živi preko 30.000 Hrvata. Najveće naseobine su Milwaukee i West Allis, gdje Hrvati imaju veliku modernu crkvu i školu. Hrvati žive također i u Racineu, Kenoshu, Sheboyganu i Mukwonagou. U Wisconsinu su mnogi Hrvati zaposleni na farmama. Prije su bili rudari u Michiganu i Minnesoti, da bi kasnije osnovali svoje farme u Eagle Roveru, Benoitu, Sanfornu, Willardu i Park Fallsu. Eagle River, osnovan 1915, s oko pet stotina obitelji, jestе najveće naselje hrvatskih farmera u Americi. Ovi farmeri su izvanredni proizvođači mlijeka, u čemu su dali vrijedan doprinos razvoju ove američke države. U sjevernom Winsconsinu Hrvati su izvanredno očuvali svoj tradicionalni način života i uspješno se oduprli asimilaciji.

Preko 30.000 Hrvata i njihovih potomaka živi u državi Indiana. Uglavnom su se zapošljavali u čeličnoj industriji. Najveća naseobina je u Garyju gdje je središte *Hrvatske kataličke zajednice*. U Garyju je djelovalo više hrvatskih društava. Tu su Hrvati sagradili crkvu i školu, imali su *Udrugu hrvatskog doma*, *Hrvatsku pomoćnicu*, pjevačka i dramska društva, te više političkih klubova i udruženja.

¹¹² O Hrvatima u Iowi usp. Mary A. Bresson, *Contemporary Iowa Opinions Regarding the Influence of Croatians in Waterloo and Vicinity 1907—1949*, Reprint 1971. by R. and E. Research Associates, San Francisco.

¹¹³ »Novi Hrvat«, New York 29. travnja 1914.

Veće naseobine u Indiani još su u mjestima Whitingu, East Chicagou, Indiana Harboru i Hammondu.

U državama Georgia, Tennessee i Oklahoma živi po 2.000 Hrvata. U južnim državama Hrvati uglavnom rade u olovnoj industriji. Mnogi su međutim promijenili svoja zanimanja i danas obavljaju raznolike poslove.

Oko 3.000 Hrvata triju različitih generacija žive u Arkan-
sasu, gdje su stari iseljenici radili u rudnicima i na farmama.

U državi Alabami bilo je Hrvata i prije građanskog rata. Knjige mrtvih u gradu Mobile County spominju nekoliko Hrvata koji su tamo živjeli između 1822. i 1856. Naš iseljenik iz Dalmacije Baltunić umro je u tom gradu 1822., u dobi od 80 godina. Ne zna se točno kad je tamo stigao. Međutim, ukoliko je kao mlad tamo stigao bio bi jedan od rijetkih Hrvata koji su došli u Ameriku još dok je bila kolonija. Među Hrvatima koji su došli u Alabama i tamo umrli spominju se: Nicholas Ivanovich, umro 1848. u dobi od 60 godina, Nicholas Manovich umro je kao mlad čovjek od 28 godina, 1844, George Mullanovich, vlasnik bara, umro je 1847. u 31. godini života, Mark Slorich bio je ribar, umro je 1845. u 26. godini života. U spomenutim knjigama umrlih veći je broj Hrvata koji su se bavili raznim zanimanjima. Bili su vlasnici barova, ribari bro-
dari i radnici.¹¹⁴

Kroz posljednjih 60 godina u državi Alabami Hrvati su radili u industriji i poljoprivredi. Danas ih u ovoj državi živi oko 2.500. Mlade se generacije bave trgovinom i drugim zani-
manjima. U Perdidou imaju odsjek *Hrvatske bratske zajednice Poljodelska sloga*.

U New Mexicou danas živi oko 3.000 Hrvata. U prošlosti su bili rudari, a danas su mali poduzetnici. Njihova djeca i unuci su u različitim poslovima i zanimanjima. Skoro svi Hrvati su došli u Albuquerque iz područja Velikih jezera. Danas isklju-
čivo stariji govore hrvatski. Neki sebe nazivaju »Slavic people«. U ovoj državi djeluju tri odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* i jedan *Hrvatske katoličke zajednice*.

Prvi Hrvati u Texasu bili su Dubrovčani i Bokelji u mjestu Galveston. Iseljenik Jakšić dobio je američko državljanstvo u Galvestonu 1849., svega trideset godina od osnutka grada. Hrvati su počeli dolaziti u Galveston krajem prve polovine

¹¹⁴ Prpić, n. dj, str. 46.

prošlog stoljeća. Do 1885. bilo ih je svega nekoliko, mahom mornara koji su dolazili slučajno i poslije kraćeg boravka od-lazili. Među ranim pionirima Galvestona bio je Žitković. Njegov sin će osnovati parobrodarsku firmu *Sgitcevich and Co.* Marino Skapalendro iz Dubrovnika je još 1880. držao u Galvestonu restoran *Pikvik*. Kasnije će u to mjesto pridolaziti sve veći broj Hrvata, pa je početkom sotljeća osnovan *Austrijsko-slavjanski klub*. Osim u Galvestonu naših iseljenika bilo je i u Houstonu i Dallasu.

Hrvati su u Galvestonu uglavnom radili u restoranima ili u pristaništima na utovaru pamuka. S vremenom su neki otvorili svoje vlastite restorane. Najviše uspjeha imao je K. Jaković iz Bakarca. U Galveston se doselio 1904. i zaposlio u firmi *Texas Consumers Company*. Osam godina kasnije postao je vlasnik firme, koja je bila najveća tvornica kave u Galvestonu. Jaković je prodavao preko sto tisuća funti vrijednosti kave mjesečno.¹¹⁵

Jedan je Hrvat u mnogome zaslužan za privredni razvoj Teksasa. Bio je to Antun Lučić, čovjek koji je otkrio prvi veliki izvor nafte na svijetu.

Antun Lučić kao dugogodišnji iseljenik radio je na značajnim istraživačkim pothvatima. Međutim, odaje mu se zasluzeno priznanje tek prigodom rijetkih svečanosti kada američki *Institut za rudarska i metalurška istraživanja* dodjeljuje nekom inženjeru ili učenjaku odlikovanje *Anton Lucas Medal*. Odlikovanje je ustanovljeno 1936. godine u spomen na Antuna Lučića, poznatijeg u Americi pod imenom Anton Lucas, i daje se onim ljudima koji su svojim znanstvenim radom pridonijeli unapređenju tehnike i prakse istraživanja nafte. Malo je kome pozнато da iza ovog priznanja, koje je do danas podijeljeno svega petnaestorici učenjaka, stoji uspomena na jednog pionira Teksasa, na prvog čovjeka koji je s uspjehom otvorio bušotinu nafte u ovom dijelu Amerike. Mnogi su nastojali dokazati da u toj američkoj državi nema nafte, ali je bilo i onih koji su dokazivali suprotno. Jedan od tih bio je i naš Antun Lučić.

Lučić je rođen u Splitu pedesetih godina prošlog stoljeća. Kao mladić napustio je domovinu i otisnuo se u svijet. Poput mnogih naših iseljenika započeo je ni od čega: radio je sve vrste poslova da bi se prehranio i završio školovanje. S diplomom rudarskog inženjera krenuo je u Teksas gdje je radio

¹¹⁵ Luka Pejović, n. dj, str. 23.

duže vremena na rudarskim istraživanjima. Rezultati su ga ohrabrili i učvrstili u uvjerenju da u Teksasu ima nafte, unatoč tome što su geolozi osporavali mogućnost akumulacije nafte na solnim izvorima i u ravnicama Teksasa. Da bi dokazao ispravnost svojih pretpostavki Lučić je skromnim sredstvima u Teksasu zakupio jedan brežuljak, po imenu Spindletop, gdje je u studenom 1900. godine započeo tražiti naftu. Taj posao nije bio nimalo lagan. Iz dana u dan nailazio je ustrajni istraživač na nove i sve veće teškoće. Živi pjesak, podzemna voda i štošta drugo otežavali su mu rad, ali nije klonuo. Višemjesečni naporci okrunjeni su uspjehom. 10. siječnja 1901. godine, na dubini od 374 metra, otkrio je Antun Lučić naftu. Mlaz izvora bio je vrlo jak i ubrzo se oko bušotine na Spindletopu na preko četrdeset hektara površine stvorilo pravo jezero. Mlaz nafte na Spindletopu izazvao je iznenadenje u krugovima američkih učenjaka i potvrdio pretpostavke našeg istraživača. Lučićev uspjeh bio je izuzetan. Međutim, Lučić se nije htio okoristiti ovim nalazom, koji mu je mogao donijeti bogatstvo; strast za istraživanjima odvukla ga je u druge krajeve Teksasa za novim izvorima. Prokrstario je gotovo čitav Teksas, a 1902. godine pronašao je vrlo bogate izvore nafte i kod San Kristobalda na jugu Meksika. Nekoliko godina kasnije, zamoren napornim istraživanjima, Lučić odlazi u Washington, gdje je ostao do kraja života kao inženjer-savjetnik. Umro je u Washingtonu 1921. godine, siromašan i gotovo zaboravljen poput mnogih drugih istraživača, iako je svojim radom prokrčio put ogromnim bogatstvima koja i danas daju naftnosna polja Teksasa. Tek 1941. godine, u povodu 40. godišnjice otvaranja prvog izvora nafte u Teksasu evocirane su uspomene na pionirski pothvat Hrvata Antuna Lučića. Tom prilikom na brežuljku Spindletop u Teksasu podignut mu je spomenik, obelisk od granita visok 18 metara, na kojem su uklesane ove riječi: »Na ovom mjestu dvadesetog dana dvadesetog stoljeća započela je nova era civilizacije: u 10 sati šiknuo je mlaz Antuna Lucasa — prvi veliki izvor nafte na svijetu.«

Antun Lučić je geologiju nafte obogatio novim pogledima i principima. Na osnovi rezultata njegovih istraživanja kasnije je pronađena nafta i na mjestima za koja su stručnjaci tvrdili da »nisu zanimljiva«, odnosno da ne obećavaju uspjeh. Pored toga Lučić je pri bušenju naftnosnih izvora primijenio nove metode rada, te uspješno riješio problem zaustavljanja velikih

erupcija i borbe sa živim pijeskom, čime je naš iseljenik dao trajan doprinos nauci.¹¹⁶

U državi Utah Hrvati su se naseljavali u tri oblasti: Midvalleu, koja je smještena u centru Salt Lake Valleyja; Highland Boyu, jednoj od nekoliko rudarskih oblasti u Bangham Canyonu i Helperu, gradu smještenom u centru područja bogatog ugljenom u Carbon Countyju.

Već 1880. Hrvati dolaze u Midvalle u prilično velikim grupama i rade u ljevaonicama na području Midvalle-Murraya. Obično su se zadržavali kraće vrijeme, ali od početka stoljeća mnogi ostaju na duži vremenski period. Razlog je značajno povećanje prerade bakra koji je počeo da kopa *The Utah Copper Company* i druga poduzeća u Bangham Canyonu. Hrvati su tražili posao u ljevaonicama a stanovali su u Midvalleu i okolici. Većinom su bili mlađi i neoženjeni ljudi koji su dolazili svojim očevima i stričevima. Neki od njih su ranije radili u ljevaonicama država Illinois, Montana i Colorado. Potaknuti izvještajima svojih zemljaka kao i oglasima vlasnika ljevaonica odlučili su doći u Midvalle gdje su živjeli u »boardinghouse« ili u kućama s porodicama svojih zemljaka. Godine 1880. Hrvati su u Midvalleu osnovali svoje hrvatsko društvo. Najaktivniji je bio Ivan Dunošković. Zahvaljujući svom ugledu i sposobnostima postao je jedan od najpoznatijih Hrvata u Midvalleu. Highland Boy je 1910. imao oko 1.000 stanovnika od kojih su preko polovina bili Hrvati. Kao i u Midvalleu i ovdje su radili u ljevaonicama bakra. Bili su društveno organizirani.

Grad Helper je osnovan 1892. godine kao željezničko čvoriste. Hrvati su ovdje došli iste godine gdje su radili kao željeznički radnici, a kasnije ih se velik broj zapošljava u rudnicima ugljena. Do 1914. godine samo u rudnicima Cler Creek, Winter Quarters, Sunnyside i Castle Gate radilo je više od 500 Hrvata. Velik broj radio je i u drugim rudnicima a mnogi su se bavili trgovinom. Hrvati su u Helperu imali dva društva i nekoliko hrvatskih »saloona«. Velik broj Hrvata doselio se u Helper poslije drugog svjetskog rata. Ovi došljaci su pristigli svojim rođacima u nadi da će naići na bolje životne uvjete.

Danas u tri gore spomenuta naselja države Utah živi oko 7.000 Hrvata.¹¹⁷

¹¹⁶ O A. Lučiću usp. »Matica«, 1965, br. 11.

¹¹⁷ Joseph Stipanović, *The South Slavs in Utah: A Social History*, San Francisco 1975.

U državi Montana živi oko 25.000 Hrvata, uglavnom rudara. U gradiću Anaconda veoma je aktivna hrvatska naseobina koja se pretežno sastoji od Primoraca, Bribiraca, Novljana i Ledeničana. U ovo mjesto su počeli doseljavati još 1898. kada su i osnovali dva odsjeka *Narodne hrvatske zajednice*. Danas je u Anacondi veoma aktivan odsjek br. 84. I u Lewistonu živi veoma aktivna iseljenička naseobina koja se također sastoji od doseljenika iz Bribira, uglavnom zidara. Bribirci su u mjestu izgradili poznati masonski hram i bolnicu sv. Josipa. Kao izuzetni zidari stekli su ugled u cijelom kraju. Anna Zelick o njima je napisala: »Hrvatski zidar u Lewistonu bio je veoma cijenjen, jer je svojim rukama i starim zanatom pomogao graditi novi grad, koji još nosi njegovo umijeće urezano u kamenu«.¹¹⁸ Druge veće naseobine u Montani jesu Butte East Helen, Back Eagle, Sand Coulee, Red Lodge, Raundup i Great Falls.

U Arizoni živi oko 5.000 Hrvata u mjestima Phoenix, Globe, Mesa, Miami, Bisbee i Jerome. Oko 4.500 živi ih u Nevadi, gdje su radili kao rudari. Veća naselja su u McGillu, Tonopahu i Ruthu.

U sjevernoj i južnoj Dakoti živi po tri tisuće Hrvata. U državi Idaho živi ih oko pet tisuća, uglavnom u mjestima Kellog i Boise. U državi Wyoming nastanilo se oko 4.000 Hrvata. Većinom su zaposleni u rudnicima. Veće su skupine u Rock Springsu, Superioru i Diamondvilleu. U gore navedenim državama Hrvati su organizirani u mnogim odsjecima *Hrvatske bratske zajednice* kao i u drugim društvima i nacionalnim domovima.

Oko 12.000 Hrvata živi u državi Nebraska, a najviše su zaposleni u mesnoj industriji. Najveće je naselje u mjestu Omaha gdje imaju svoju župu i školu.

U državi Colorado živi oko 15.000 Hrvata koji uglavnom rade u rudnicima. Veće su naseobine u mjestima Denver i Pueblo. U ovom gradu još potkraj prošlog stoljeća živjela je brojna hrvatska naseobina u predjelu nazvanom *Croatian Town*. Tu su Hrvati imali svoj poštanski ured i školu u kojoj se pre-

¹¹⁸ Anna Zelick, *The Men of Bribir*, »The Magazine of Western History«, Montana. O Hrvatima u državi Montana usp. *Croatian Stonemasons help build a Montana City, USA*, »Kalendar Matice« 1980, str. 190.

davalo na hrvatskom i engleskom jeziku. Hrvatska društva u Pueblo bila su *Nova domovina*, *Sv. Josip* i *Sv. Trojstvo*.

U državi Oregon živi oko 25.000 Hrvata. Pretežno rade u olovnoj industriji, čeličanama i na željeznici, ali i u ribarskoj industriji i na farmama. Najviše ih je u Portlandu. Mnogi ribari odatle plove u ribolov na Aljasku, u kojoj također živi oko 2.000 Hrvata, u mjestima Fairbanks, Anchorage, Seward, Crested Butte, Aguilar, Paonia, Trinidad, Walstenburg, Leadsville i Oak Creek.¹¹⁹ Uglavnom su iz Like i Hercegovine.

¹¹⁹ Statistički podaci o broju Hrvata u pojedinim američkim državama nalaze se u knjizi J. Pripića *The Croatian Immigrants in America*, a zasnovani su na procjenama s mnogim konzultantima (svećenicima koji su boravili u spomenutim naseobinama). Osim ovog izvora korišteni su i podaci iz navedene literature.

STATISTIČKI PREGLED ISELJAVANJA IZ HRVATSKE I PROSTORNI RASPORED HRVATA U SAD

Iiseljavanje Hrvata u Sjedinjene Američke Države predstavlja dio evropskih migracionih procesa prema Americi. Već među prvim Evropljanima u Americi bili su ljudi iz naših krajeva. Prema nekim historičarima nekolicina dubrovačkih mornara bili su na Columbovim brodovima. Postoji priča da su Croatan Indijanci dobili ime po putnicima sa dubrovačkih brodova. Kolonija u Ebenezeru u državi Georgiji bila je možda mjesto prvog masovnijeg doseljavanja Hrvata i Slovenaca u Ameriku. O našim misionarima i njihovom prosvjetiteljskom djelovanju postoji danas veoma obilna literatura. To se odnosi na Ivana Ratkaja, Ferdinanda Konščaka i Josipa Kundeka.¹ Međutim, ova prva doseljavanja u Ameriku ne mogu se sma-

¹ Tezu da je bilo Hrvata na Columbovim brodovima zastupali su Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1916, str. 354; Božo Cvjetković, *Uvod u povijest Dubrovačke republike*, Dubrovnik 1916, str. 118; Josip Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Zagreb 1939, str. 345; Josip Luetić, *1000 godina dubrovačkog brodarstva*, Zagreb 1969, str. 36; Louis Adamič, *A Nation of Nations*, New York and London 1944, str. 234; isti, *My America 1928—1938*, New York and London 1938, str. 192; Ivan Mladineo, *Narodni adresar Slovenaca, Hrvata i Srba*, New York 1937, str. XX; Vinko Foretić, *Činjenice i pretpostavke*, »Kalendar Matica« Zagreb, 1960, str. 144; Dragoljub Živojinović, *Američka revolucija i Dubrovačka republika 1763—1790*, Beograd 1976, str. 19.

Najbolji prikaz o nejasnom porijeklu Croatan Indijanaca napisao je J. Prpić, *Early Croatian Contacts With America and the Mystery of the Croatans*, Journal of Croatian Studies, Vol. 1, New York 1960. Postoji i druga važna literatura o tom pitanju: Cvjetković, n. dj, str. 151; Ivan H. Engel, *Povijest Dubrovačke republike*, Dubrovnik 1903, str. 323; Adamič, *A Nation of Nations*, str. 235 i *Native's Return*, str. 152; Kostelski, *The Croats*, str. 25—26; Brown and Roucek, *Our Racial and National Minorities*, New York 1937; J. S. Roucek and J. R. Kerner, *Yugoslavia*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1949; J. S. Roucek, *One America*, New York 1945. O tome da li je

trati iseljavanjem u »klasičnom smislu riječi« jer nisu bila podstrek niti su utjecala na kasniju masovnu imigraciju našeg svijeta u SAD. Stvarni početak iseljavanja tzv. »moderna kolonizacija« iz naših krajeva započela je iz Dalmacije i Hrvatskog primorja. U fazi najranijeg iseljavanja najprije su se selili pojedinci, a kasnije i manje skupine iz primorskog dijela Hrvatske. Selili su u Kaliforniju, zemlju koja je s obzirom na klimatske i druge karakteristike privlačila iseljenike iz Primorja. Veće koncentracije iseljenika u periodu najranijeg useljavanja u Ameriku stvorene su i uz deltu rijeke Mississippi, uz obalu sjevernog Pacifika i u gradu New Yorku. Prvi su hrvatski doseljenici bili po zanimanju većinom pomorci, ribari i farmeri, a kako su bili malobrojni nisu bili značajnija etnička skupina u američkom društvu. Uslijed prostorne odvojenosti i malog broja iseljenika u prvoj fazi useljavanja u SAD, Hrvati se nisu u većem opsegu organizirali, a nisu u širim razmjerima ni društveno ni politički djelovali u novoj sredini. Do osamdesetih godina 19. stoljeća postojale su samo manje organizacije više lokalnog karaktera.

Razdoblje masovnog iseljavanja iz Hrvatske započelo je krajem 19. stoljeća. Tek između 1890. i prvog svjetskog rata, u posljednjem razdoblju slobodnog useljavanja u SAD, hrvatska emigracija postala je sastavni dio najsnažnijih imigracionih kretanja u povijesti SAD.

Razmjere iseljavanja iz Hrvatske u SAD od 1880. do naših dana najbolje pokazuju statistički podaci o iseljavanju. Ali kod toga treba imati uvid u slijedeće: do 1898. kod nas se nisu prikupljali podaci o iseljavanju. Tek je banskom naredbom iz 1898. određeno da uz ostale statističke podatke treba sakupljati i podatke o iseljavanju, što je već u toku iste godine provedeno. Kako je u Austro-Ugarskoj bio prihvaćen princip slobode kretanja i seljenja, statistika nije mogla preciznije sakupljati podatke o iseljavanju. Mogli su se pratiti samo oni slučajevi koji su zbog nekih razloga bili statistički evidentirani (npr. zahtjev za izdavanje putnica) ili oni za koje se slučajno

bilo Hrvata u Ebenezeru u Georgiji usp. Jože Zavertnik, *Američki Slovenci*, Chicago 1925, str. 247.

O našim misionarima u Americi usp. J. Pripić, *Juan M. Ratkay*, Rim 1971; Francisco Zevallas, *Fernando Consag*, Los Angeles 1968; D. Mc Andrews, *Father Joseph Kundek: 1810—1857*, St. Meinrad, Ind., 1954; I. Čizmić, *Motivi zbog kojih je Josip Kundek iselio iz Hrvatske u Ameriku*, Matica iseljenički kalendar, Zagreb 1966.

doznašlo (podaci brodskih kompanija koje su se bavile prijevozom iseljenika). Zbog toga su ovakvi statistički podaci objektivno nepouzdani i ne može im se dati puna važnost. Mnogo su sigurniji podaci o doseljavanju u državama useljenja. Međutim, niti te statistike za iseljenike iz Hrvatske nisu bile pouzdane, jer su naše iseljenike vrlo često registrirali kao Austrijance ili Madare. Tako je bilo u SAD sve do popisa stanovništva 1910, kad su Slaveni u SAD protestirali i s kongresa održanog 7. ožujka 1910. u Pittsburghu, uputili delegaciju koja je pred upraviteljem popisnog ureda i samim predsjednikom SAD upozorila na učinjenu nepravdu i time postigla puni uspjeh. Iste godine Slaveni su točnije popisivani prema materinskom jeziku a u narednim popisima i prema zemlji rođenja pa nam nakon toga najpotpuniju sliku o doseljavanju u SAD pruža *Annual Reports of the Commissioner General of Immigration* i popisi stanovništva SAD. Prema tim podacima Austro-Ugarska je dala najjači contingent iseljenika u SAD u razdoblju od kraja prošlog stoljeća do prvog svjetskog rata, sudjelujući u imigraciji SAD sa 25 % od ukupnog broja useljenika. Od 1901. do 1909. iselilo se iz Austro-Ugarske u SAD 1,887.238 osoba. Najjače iseljavanje bilo je 1907. kada se iz Monarhije iselilo 338.507 osoba. Slijedeće godine bila je u SAD ekonomска kriza zbog čega se broj iseljenika smanjio na polovicu, no već se iduće godine pokazao znatan porast. Prema nacionalnosti iz Austro-Ugarske su se u razdoblju 1901—1909. najviše selili Poljaci — 337.672, Slovaci — 297.479, Hrvati — 266.504, Srbi — 30.778.²

Po izvještajima *Annual Reports* doseljavanje Hrvata iz Austro-Ugarske monarhije teklo je ovako:

Tablica 1

Godine 1900/01. iselilo se 17.815 osoba
Godine 1901/02. iselilo se 30.223 osoba
Godine 1902/03. iselilo se 32.892 osoba
Godine 1903/04. iselilo se 21.105 osoba
Godine 1904/05. iselilo se 34.932 osoba
Godine 1905/06. iselilo se 43.157 osoba
Godine 1906/07. iselilo se 47.125 osoba
Godine 1907/08. iselilo se 19.712 osoba
Godine 1908/09. iselilo se 19.473 osoba

² M. Makale, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Beč 1912, str. 19.

Dakako, američki podaci, kako smo istakli, ne mogu biti vjerodostojni. Još manje se možemo pouzdati u podatke *Hrvatskog zemaljskog statističkog ureda* u Zagrebu prema kojima se iz Hrvatske u razdoblju 1889—1913. iselilo 186.573.³

Raspored iseljavanja po godinama prema tim podacima je slijedeći:

Tablica 2

Godina 1899.	iselilo je	4.195	osoba
Godina 1900.	iselilo je	4.170	osoba
Godina 1901.	iselilo je	7.879	osoba
Godina 1902.	iselilo je	11.057	osoba
Godina 1903.	iselilo je	13.488	osoba
Godina 1904.	iselilo je	4.848	osoba
Godina 1905.	iselilo je	27.142	osoba
Godina 1906.	iselilo je	24.726	osoba
Godina 1907.	iselilo je	25.493	osoba
Godina 1908.	iselilo je	5.045	osoba
Godina 1909.	iselilo je	13.441	osoba
Godina 1910.	iselilo je	16.104	osoba
Godina 1911.	iselilo je	8.215	osoba
Godina 1912.	iselilo je	15.979	osoba
Godina 1913.	iselilo je	oko 13.000	osoba

Ovi podaci dobiveni su tako da je od ukupnog broja iseljenih osoba s područja Kraljevine Hrvatske i Slavonije odbijen broj iseljenika koji se odselio na područje unutar Austro-Ugarske monarhije, tj. koji se privremeno raseljavao po zemljama tadašnje države. Ukupan broj iseljenih osoba iz Hrvatske i Slavonije, računajući i migraciju u okviru same Monarhije, obuhvaća 205.425 osoba.

Prema podacima istog statističkog ureda o broju iseljenika (186.573) u razdoblju 1899—1913. s područja Kraljevine Hrvatske i Slavonije, vidi se da je u Sjedinjene Američke Države uselilo 166.579 osoba, od kojih 165.156 Hrvata. Ostalo su Srbi, Mađari i Nijemci. Taj broj se vjerojatno odnosi na one iseljenike čiji su odlazak vlasti evidentirale. Međutim, usporedbom izvještaja raznih parobrodskih društava za prijevoz iseljenika s brojem izdatih putnica dolazi se do podataka prema

³ J. Lakatoš, *Narodna statistika*, Zagreb 1914, str. 64.

kojima se samo iz Hrvatske i Slavonije od 1900. do 1913. iselilo 257.212.⁴

Premda su za naše prekomorsko iseljavanje relativno pouzdani statistički podaci koje su o putničkom saobraćaju izdavaла parobrodska društva, ipak se za broj iseljenika iz Hrvatske ni ovim putem ne može doći do potpuno točnih podataka, jer se u tim izvještajima ne navode posebno podaci za Hrvatsku, već zajednički za Ugarsku ili čak za čitavu Austro-Ugarsku. Tek nakon svog osnutka 1909, intervenirao je kod nekih parobrodskih društava *Hrvatski iseljenički odsjek* sa zahtjevom da hrvatski iseljenici budu posebno evidentirani. Zbog svih navedenih razloga statistički nam podaci o iseljavanju mogu dati samo približno točnu sliku obima iseljavanja do prvog svjetskog rata. Zato je M. Makale s pravom napisao: »Govoreći o hrvatskim iseljenicima (...) napomenuti mi je da se ne zna broj naših osoba u predjelima naseljavanja. Po statistici Sjedinjenih Američkih Država zna se broj Hrvata doseljenih u zadnja dva decenija. Koliko se je od tih iseljenika natrag povratilo nije poznato.«⁵

Prema procjenama M. Lorkovića i J. Lakatoša u razdoblju 1890—1910. iselilo se iz Hrvatske 309.954 osobe. Međutim, Lakatoš se nije zadovoljio ni s tim brojem. Dobro je uočio da se veliki broj naših iseljenika iseljavao ilegalnim putem. Posebno pred prvi svjetski rat kad se zbog vojnih potreba iseljavanje vojnih obveznika sprečavalo, ilegalno iseljavanje sve više se širilo i doseglo, prema Lakatošu, broj od 180 %. Zbog toga je on kombinacijom svih podataka relevantnih za iseljavanje procijenio da se u spomenutom razdoblju tj. 1889—1913, iselilo iz Hrvatske oko pola milijuna ljudi.

Prvi svjetski rat prekinuo je masovno iseljavanje. Poslije rata ponovo se pojavljuje iseljenički problem, ali s bitnim promjenama koje su bile posljedica svjetskog rata, a koje su snažno utjecale na rješavanje toga problema. Opće stanje migracije u svijetu, novi pravci seljenja i nove zemlje useljavanja karakteristične su za iseljavanje iz Jugoslavije između dva rata. Pod utjecajem novonastalih ekonomskih prilika poslije prvog svjetskog rata gotovo sve zemlje useljavanja donose zakone o useljavanju nastojeći se zaštiti od priliva stranaca. Sjedinjene Američke Države koje su do prvog svjetskog rata bile

⁴ Isto.

⁵ M. Makale, n. dj, str. 25.

na prvom mjestu po broju useljenika, nakon rata uvode strogu kontrolu useljavanja i određuju kvote za pojedine nacionalne skupine. Za istočne i južnoevropske države useljeničke kvote bile su minimalne. Zakon o imigraciji u SAD donesen godine 1921. ograničio je broj useljenika u SAD za svaku državu na 3 % od broja pripadnika dotične zemlje nastanjenih u SAD i upisanih prilikom popisa pučanstva iz 1910. Po spomenutom zakonu kvota za useljenje iz Jugoslavije iznosila je 6.426 osoba godišnje. Međutim, godine 1924. donesen je novi restriktivni zakon po kojemu su se kvote odredivale na osnovi 2 % od broja useljenika dotične države i to po popisu iz 1890. Po novom zakonu useljenička kvota za Jugoslaviju znatno je niža — 671 osoba godišnje.

Američka privreda razvila je u toku rata golemu proizvodnju i njom ostvarila visok standard života. Smanjenjem priliva novog stranog stanovništva, tj. ograničenjem useljavanja ljudi iz drugih zemalja željelo se održati postignuti standard, osobito nadnike američkih radnika. Povećana proizvodnja zasnovala se na naglom razvoju mehanizacije i automatizacije radnog procesa koji iziskuje manje radne snage, tako da je potreba za novom radnom snagom bila znatno smanjena. Preveliki priliv stranog stanovništva mogao bi biti uzrok nezaposlenosti i izazvati mnoge poteškoće u državi.

Kako je već poznato, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nije uspijevala rješavati problem nezaposlenosti, što znači da je težnja nezaposlenog stanovništva za iseljavanjem bila konstantna. Iseljavanje je i dalje imalo ekonomsku, političku i socijalnu obilježja. Ono se i dalje nastavljalo iz kontinentalnog i primorskog dijela Hrvatske. Do godine 1930. najveći broj iseljenika odlazi i dalje u prekomorske zemlje, dok se u razdoblju 1930—1938. povećava zanimanje za emigraciju u evropske zemlje.

Organizacijom iseljeničke službe u staroj Jugoslaviji stvorene su mogućnosti statističkog praćenja migracionih kretanja. *Iseljenički komesariat* u Zagrebu vodio je sve emigracione statistike. Ti statistički podaci sastavljeni su na osnovi službene evidencije iseljeničke službe i na osnovi otpremnih knjiga koncesioniranih parobrodarskih društava. Ali izneseni podaci ne mogu se smatrati točnim već pružaju samo približan pregled iseljavanja iz pojedinih zemalja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Da su sakupljeni podaci o iseljavanju nepotpuni može se dokazati i usporedbom s podacima pojedinih parobrodskih

društava za prijevoz iseljenika. Broj prevezenih iseljenika u toku godine mnogo je veći od broja iseljenika koji navodi službena statistika. Različiti podaci pokazuju da su parobrodarska društva otpremala iseljenike bez kontrole nadležnih organa. Analizom dostupnih statistika o iseljavanju zapaža se da je nakon jačih oscilacija neposredno poslije rata, od 1923. do 1928. zabilježen znatno veći broj iseljenika u odnosu prema broju povratnika. Od 1930. do 1933. pokazao se učinak svjetske ekonomske krize. Broj povratnika od 25.112 osoba veći je od broja iseljenika, koji je iznosio 23.043. Hrvatska i Slovenija i dalje ostaju područja najjačeg iseljavanja. Od ukupnog broja evidentiranih iseljenika na Hrvatsku otpada 53,1 %, a na sva ostala područja Jugoslavije nešto više od 35 %. U toku navedenih 18 godina ukupan broj iseljenih iznosio je oko 108.000.

Do prvog svjetskog rata najveći dio iseljenika, kako smo istakli, odlazio je u SAD. Poslije rata i u vrijeme ekonomske krize iseljenici u većem broju odlaze u zemlje Južne Amerike, kamo se iselilo više od 50 % iseljenika. Također se povećava iseljavanje u Australiju i Novi Zeland. Veliki broj iseljenika odlazi i u Kanadu.

Broj povratnika iz prekomorskih zemalja bio je najveći iz SAD. To je svakako zato što su povratnici bili osobe koje su iselile prije prvog svjetskog rata kada se najviše selilo u SAD. Iz ostalih zemalja broj povratnika bio je minimalan.⁶

Najveći broj povratnika bio je poslije rata i zadržao se sve do tridesetih godina kada je iznenada počeo padati.

Ratna opasnost uvjetovala je novu restriktivnu iseljeničku politiku Jugoslavije. Godine 1939. *Odsjek za zaštitu iseljenika pri Ministarstvu socijalne politike* izdaje okružnicu kojom za

⁶ Problem povratak iseljenika iz SAD u Hrvatsku za ovo razdoblje obrađuje F. Kraljić u knjizi *Croatian Migration to and from the United States, 1900—1914*, Ragusan Press, Palo Alto 1978. Na temelju američkih izvora autorica procjenjuje da se u razdoblju od 1908. do 1914., za koje postoje statistički podaci, stopa repatrijacije hrvatskih iseljenika kretala oko 44 %. Prema našim izvorima taj broj je daleko manji i iznosi oko 20 % (usp. I. Čizmić, *O iseljavanju iz Hrvatske u razdoblju 1880—1914.*, »Historijski zbornik« Zagreb, God. XXVII—XXVIII, 1974—1975, str. 44).

O repatrijaciji iseljenika iz SAD i drugih zemalja poslije I i II sv. rata usp: V. Šegvić, *Povratak jugoslavenske ekonomske migracije 1945—1951*, »Rad«, Beograd 1953.

SAD i ostale prekomorske zemlje ograničava iseljavanje samo na one osobe koje već posjeduju pasoše. Molbe za iseljavanje mogli su podnosići samo žene i djeca koji su odlazili muževima odnosno roditeljima. Za evropske se zemlje zabranjivao svaki izlazak ili povratak. U toku 1940. godine *Odsjek za državnu zaštitu Banovine Hrvatske* traži da se temeljito ispita svaki slučaj odlaska u inozemstvo, pasoši da se viziraju na kraće vrijeme, a odlazak da se odobri samo onim osobama koje se neće putnom ispravom koristiti u svrhu izbjegavanja vojne dužnosti. *Ministarstvo vojske i mornarice* zahtijevalo je (9. rujna 1940) da se vojnim obveznicima rođenim od 1920. do 1923. uskrati odlazak u inozemstvo, odakle za slučaj potrebe ne bi na vrijeme mogli stići na svoju dužnost. Pred sam rat bez posebnih odobrenja nije se moglo putovati iz Jugoslavije.

U razdoblju nakon drugog svjetskog rata izvan granica naše zemlje našle su se grupe novih emigranata. U toku i po završetku rata ostalo je u inozemstvu ili napustilo našu zemlju oko 200.000 ljudi.⁷ Najveći broj su bili ratni zarobljenici tj. pripadnici bivše jugoslavenske vojske, kao i oni koji su se po završetku rata pod raznim okolnostima zatekli u inozemstvu. Oni su po nekoliko godina proveli u Njemačkoj, Italiji, Austriji i Francuskoj, pa su nakon toga sa statusom »raseljenih lica« bili upućivani u SAD, Kanadu, Australiju i Južnu Ameriku.⁸

U godinama poslije 1950. počela se stvarati jedna nova generacija iseljenika koja je ilegalno napuštala zemlju. Riječ je većinom o mladim ljudima koji su ostavili svoju zemlju u nadi da će negdje u svijetu doći do lakše zarade i udobnog života. Neke zapadnoevropske zemlje davale su ovim iseljenicima status političkih izbjeglica, iako im je bilo dobro poznato da pobude koje su ih rukovodile da ilegalno napuste svoju zemlju u većini slučajeva nisu imale nikakve veze s politikom.⁹

»Raseljena lica« i »izbjeglice«, nakon izvjesnog vremena provedenog u pojedinim evropskim državama, bili su upućeni u prekomorske zemlje. U SAD prema zakonskom aktu o raseljenim licima iz 1948. u tu zemlju se uselilo 17.238 doseljenika iz Jugoslavije. Uz ove doselilo se 15.936 pripadnika njemačke

⁷ Prema podacima SUP-a.

⁸ O problemu raseljenih lica vidi Ivan Čizmić i Vesna Mikačić, *Neki suvremenih problemi iseljeništva iz SR Hrvatske*, Teme o iseljeništvu, sv. 2., II dio, Centar za istraživanje migracija, Zagreb 1974, str. 278—282.

⁹ O ovoj kategoriji naših iseljenika, isto, sv. I, str. 86.

nacionalne manjine (Volksdeutscher). Na osnovi zakonskog akta o izbjeglicama iz 1953. u SAD se doselilo 17.425 osoba, te na osnovi zakonskog akta o izbjeglicama iz 1957, 1958, 1959. i 1960. uselilo se 9.599 osoba. Na osnovi narednih zakona iz 1965. i 1966. godine uselilo se 29.328 lica. U razdoblju nakon rata, od 1945. do 1976. godine u SAD je ukupno uselilo 84.022 raseljenih lica rođenih u Jugoslaviji.¹⁰

Naši ljudi su se doseljavali i po »kvotnom sistemu«, koji je za njih po zakonu iz 1952. iznosio 933 osobe godišnje. Prema tome, ukupan broj jugoslavenskih doseljenika u SAD u razdoblju 1946—1968. iznosio je 99.152 lica,¹¹ a u narednom razdoblju 1969—1976. uselilo je 49.171.¹²

U razdoblju od 1974. do 1976. godine u SAD je uselilo 10.827 osoba, od kojih je većina uselila izvan ograničenja kao najbliža rodbina američkih građana (5.786 — 52,4 %), na osnovi preferencija za doseljenike određenih deficitarnih zanimanja (494 — 4,6 %) te na osnovi drugih povlastica predviđenih za doseljenike (3.695 — 34,1 %). Tek manji broj (852 — 7,9 %) uselio je u SAD na osnovi numeričke limitacije za doseljenike iz zemalja istočne hemisfere.

O doseljavanju Hrvata u SAD u poslijeratnom razdoblju Jure Prpić navodi: »Bilo je oko 5.000 'nesmiještenih' Hrvata koji su došli godine 1953. (Refugee Relief Act). Približno 8.000 došlo je po odredbi iz 1953. Između 1945. i 1956. bilo je 5.000 hrvatskih doseljenika iz domovine (ne izbjeglica). Oko 25.000 Hrvata je došlo između 1956. i 1965. (svih kategorija). Konačan broj svih hrvatskih doseljenika nakon 1945. iznosi približno 43.000«.¹³

U razdoblju od 1974. do 1976. godine 8.760 osoba iz Jugoslavije primilo je američko državljanstvo. Najveći broj (8.147 — 93 %) stekao je pravo na osnovi općeg zakona o naturalizaciji koji predviđa obavezan boravak u zemlji 5 godina i znanje engleskog jezika. Tek manji broj (613 — 7 %) stekao je pravo na

¹⁰ U. S. Immigration and Naturalization Service, *Annual Report of the U. S. Immigration and Naturalization Service*, 1976, str. 52.

¹¹ Usp. Branko Čolaković, *Yugoslav Migrations to America*, San Francisco 1973, str. 70.

¹² U. S. Immigration and Naturalization Service, *Annual Report of the U. S. Immigration and Naturalization Service*, 1976, str. 89.

¹³ Usp. George J. Prpić, *The Croatian Immigration to America After 1945*, Cleveland, Ohio, 1976, str. 9.

američko državljanstvo na osnovi bračne ili roditeljske veze s s američkim građanima. Većina osoba koje su primile američko državljanstvo boravile su u zemlji 7 i 8 godina što znači da je većina zatražila državljanstvo neposredno nakon stjecanja zakonske osnove.

U prethodnom izlaganju dat je statistički pregled iseljavanja iz Austro-Ugarske, a kasnije iz Jugoslavije. Građa je bazirana na osnovi censusnih podataka u nas i u Sjedinjenim Američkim Državama, te na osnovi statističkih izvještaja imigracionih i naturalizacionih službi i drugih statističkih izvora.

Već su ranije istaknuti nedostaci pojedinih statističkih izvora od kojih posebno dolazi u pitanje valjanost obuhvata s obzirom na realan broj iseljenika u zemljama useljenja. Međutim, iako nepotpuni, navedeni podaci svakako ukazuju na dimenziju procesa iseljavanja kao i na broj naših iseljenika u SAD te pomažu u donošenju realnih procjena broja naših ljudi u toj zemlji.

Čim se iskrcao u Americi, našeg je iseljenika najčešće privukla industrijski veoma razvijena Pennsylvania, koja je obećavala bogatu zaradu u svojim bogatim rudnicima ugljena, talionicama željeza i na izgradnji željezničkih pruga i cesta. Prve grupe hrvatskih iseljenika zaustavile su se upravo oko tih rudnika i talionica.

Pennsylvania je imala reputaciju jedne od najšarolikijih država u SAD po mnoštvu nacionalnosti njenog stanovništva, osobito njezin istočni dio, tj. Allegheny County i Pittsburgh.

Drugi značajni centar u koji su odlazili naši iseljenici bio je grad Cleveland u državi Ohio, gdje su također bila koncentrirana čelična i strojarska industrija.

Sasvim je razumljivo da je i Chicago bio privlačan za naše iseljenike jer je kao jedno od najvećih središta trgovine i industrije u SAD pružao mogućnost za zaposlenje u veoma razvijenoj industriji željeza, kože, električnih proizvoda, kemijskoj i prehrambenoj industriji. Uz to je u ovome gradu bilo sjedište najčuvenijih svjetskih klaonica stoke, koje su mogle u to vrijeme našoj nekvalificiranoj radnoj snazi ponuditi zapravo jedino dostupne najgrublje radove.

Nemoguće je imati u evidenciji sva mjesta u koja su se doselili naši ljudi. Bilo ih je u svim dijelovima ove goleme zemlje, od Atlantika do Pacifika. Selili su se prema potrebi u potrazi za boljim uvjetima rada i života, mijenjali mjesta i

države. Ipak, danas se donekle sa sigurnošću može konstatirati da je glavni tok ove migracije u novom svijetu počeo u New Yorku, gdje je bila imigraciona transportna luka, i kretao se prema industrijski najrazvijenijim američkim državama: Pennsylvaniji, Ohiju, Illinoisu, Michiganu i dr. Međutim, naši su iseljenici nastanjeni i u ostalim saveznim državama SAD.

Točan broj iseljenika u pojedinim saveznim državama, a još manje po naseljima, ne može se točno odrediti. Prostorni raspored pred prvi svjetski rat prema tabeli što ju je izradio M. Makale bio bi slijedeći:

Tablica 3

	1900—1905		1907—1908		1908—1909		1900—1909	
	U aps. br.	u %						
Pennsylvania	65.401	47,6	6.760	33,0	6.066	30,1	114.305	42,3
Illinois	16.630	12,2	2.358	11,5	3.181	15,8	34.590	12,8
Ohio	14.262	10,4	2.594	12,7	1.783	8,8	28.213	10,4
New York	10.146	7,4	2.119	10,4	1.543	7,7	21.377	7,9
Missouri	4.439	3,2	394	1,9	626	3,1	8.718	3,2
Minnesota	3.570	2,6	628	3,1	1.322	6,6	9.086	3,4
Michigan	3.334	2,4	761	3,7	996	4,9	7.664	2,8
Wisconsin	1.962	1,4	884	4,3	894	4,4	7.150	2,6
Colorado	3.039	2,2	366	1,8	391	1,9	5.370	2,0
West Virginia	2.554	1,9	361	1,8	332	1,6	5.064	1,9
California	1.532	1,1	264	1,3	201	1,0	2.851	1,0
New Jersey	1.362	1,0	255	1,2	313	1,6	2.884	1,1
Indiana	1.061	0,8	250	1,2	394	2,0	2.865	1,1
Washington	1.134	0,8	369	1,8	372	1,8	2.905	1,1
Montana	1.133	0,8	123	0,6	270	1,3	2.084	0,8
Kansas	888	0,6	387	1,9	282	1,4	2.330	0,9
Utah	313	0,2	142	0,7	154	0,8	1.208	0,4
Ostale države	4.694	3,4	1.457	7,1	1.061	5,2	11.551	4,3

M. Makale, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Beč 1912, str. 26.

Ivan Mladineo izradio je tabelarni pregled za sve iseljenike jugoslavenskih naroda između dva rata:¹⁴

Tablica 4

Pennsylvania	— 172.000	Wisconsin	— 25.000
Ohio	— 102.000	New Jersey	— 17.000
Illinois	— 80.000	Colorado	— 15.000
Michigan	— 40.000	Montana	— 15.000
New York	— 35.000	Cansas	— 14.000
Minnesota	— 30.000	Missouri	— 13.000
California	— 30.000	W. Virginia	— 12.000
Indiana	— 30.000	Washington	— 10.000

¹⁴ Ivan Mladineo, *Naseobine Jugoslavena u SAD*, New York 1931.

Zbog koncentracije industrije na atlantskoj obali SAD većina naših iseljenika naselila se u nekoliko velikih gradova u sjeverno-centralnom i sjeveroistočnom dijelu zemlje. Podaci popisa stanovništva Sjedinjenih Američkih Država iz 1930. ukazuju na regionalni raspored naših iseljenika koji karakterizira jaka koncentracija uz Velika jezera i u široj okolini Pittsburgha gdje se naselilo gotovo tri četvrtine (83 %) našeg prijeratnog iseljeništva. Isti su prostorni raspored naši iseljenici zadržali i tri decenija kasnije.

Raspored naseljenosti osoba rođenih u Jugoslaviji prema glavnim regijama u SAD 1930. i 1960. godine (u % i 1.000) izgleda ovako:¹⁵

Godina	NE	NC	S	N	u %	u 1000
1930.	27	56	2	15	100	211
1960.	26	54	3	16	100	166

U novije vrijeme iseljavanje iz Jugoslavije u SAD usmjereno je prema nekoliko saveznih država što odgovara ranijem rasporedu naših iseljenika. U periodu od 1972. do 1974. godine 36 % (6.947) osoba rođenih u Jugoslaviji nastanilo se u državi New York, a sam grad New York privukao ih je najveći broj. Jače koncentracije naših iseljenika nastale su još u državama Illinois (3.028, 15,7 %) i Michigan (2.709, 14 %).

Doseljenici koji su došli poslije drugog svjetskog rata, također su utjecali na prostorni raspored iseljenika u SAD. Naselili su države Illinois, New York, Ohio, Kaliforniju, Michigan, Wisconsin i New Jersey i to ona mjesta u kojima su mogli naći odgovarajuće zaposlenje. U najvećem broju poslijeratni iseljenici dolazili su u mjesta gdje su već postojale naše iseljeničke naseobine. Činjenica je da su se ovi doseljenici veoma rijetko upošljavalii u Dallasu, Miamiju, Bostonu ili Baltimoreu, jer u ovim mjestima u vrijeme dolaska nije bilo naših većih iseljeničkih naseobina. Poslijeratni doseljenici također su se upošljavalii na područjima rudnika, čeličana i bakrene industrije. Na pacifičkim mjestima radili su u ribarskoj industriji zajedno s našim prijeratnim iseljenicima.

¹⁵ B. Čolaković, *Yugoslav Migrations to America*, Manako 1970.

*Prostorni raspored osoba rođenih u Jugoslaviji
— uselile u SAD 1972—1974.¹⁶*

Tablica 5

Savezna država	1972	1973	1974	1972—1974 Broj	1972—1974 %/ ₀
California	356	405	389	1.150	6,0
Connecticut	186	146	142	474	2,5
Illinois	1.005	1.067	956	3.028	15,7
Indiana	192	194	147	533	2,8
Michigan	514	1.298	897	2.709	14,0
New Jersey	498	435	431	1.364	7,1
New York	2.145	2.874	1.928	6.947	36,0
Ohio	510	641	431	1.582	8,1
Pennsylvania	109	80	87	276	1,4
Wisconsin	108	112	127	347	1,7
Ostale savezne države	299	330	282	911	4,7
SAD sveukupno	5.922	7.582	5.817	19.321	100,0

Manji broj naših iseljenika živio je na jugu SAD jer to područje nikada nije bilo atraktivno za veći broj starih doseljenika. Relativno niski stupanj industrijalizacije i relativno nizak standard života, konkurenčija crnačke radne snage i inače loš odnos prema strancima bili su razlog što je manji broj naših ljudi doseljavao u ovo područje SAD. Međutim, zapadni dio SAD privukao je veći broj naših ljudi. Jedan od najvažnijih razloga je što je već od početka ovog stoljeća tamo dolazio srazmjerno velik broj doseljenika, pa su između dva rata formirali brojne naseobine. Te naseobine brojčano su se povećale s poslijeratnim došljacima. Osim toga naši ljudi iz primorskih krajeva voljeli su ići u Kaliforniju zbog topografske sličnosti s njihovim rodnim krajem. S druge strane, naši ljudi iz kontinentalnih krajeva išli su na zapad u Arizonu, New Mexico, Montanu i druge zapadne države, jer su u tamošnjim rudnicima nalazili dobra zaposlenja. To nam svakako objašnjava zbog čega se u novije vrijeme na zapadu SAD naselilo relativno mnogo Hrvata.

Na sjeveroistoku SAD Hrvati su se najviše naseljavali u Pennsylvaniji, jer su tu mogli dobiti posao u čeličnoj industriji

¹⁶ Annual Report, Immigration and Naturalization Service, 1972—1974.

i to poslove koje domaći radnici nisu rado uzimali. Razlog da najveći broj naših iseljenika živi u Pennsylvaniji je oduvijek velika potreba za radnom snagom; nije se tražila kvalificirana radna snaga, a plaće su bile zadovoljavajuće. S druge strane, Pennsylvanija je geografski i klimatski odgovarala našim iseljenicima. Sa svojim brdovitim područjima ona liči na našu Liku, Gorski kotar, Kordun i Baniju, a jednako i na dinarsko područje, a upravo su iseljenici iz tih krajeva najviše naseljavali Pennsylvaniju. Činjenica da su Pennsylvaniju još od početka našeg stoljeća u velikom broju naselili naši ljudi i da su tamo postojale brojne iseljeničke naseobine, svakako je utjecala da i poslijeratni doseljenici srazmjerno najviše nasele tu američku državu.

Naši su se iseljenici u SAD okupili u većem broju u nekoliko gradova: Chicagou, Clevelandu, New Yorku, Detroitu i Los Angelesu, koncentrirajući se duž nekoliko stambenih blokova. Međutim, njihov udio u ukupnom stanovništvu grada nije velik i naše naseobine u njima nemaju značajniji utjecaj. Naselja gdje naši iseljenici čine znatan udio u ukupnom stanovništvu jesu u manjim gradovima kao Steelton, Aliquippa, Johnstown i McKeesport u Pennsylvaniji, Barberton, Mansfield, Lorain, Euclid i Akron u Ohiju, Juliet i Waukegan u Illinoisu, Gary, East Chicago i Hammond u Indiani, Sheboygan u Wisconsinu, Kansas City u Kansasu i Pueblo u Coloradu. Tako na primjer u Steeltonu naši iseljenici, iako ne tako brojni kao u nekom većem gradu, sudjelovali su u ukupnom stanovništvu naselja 1960. godine sa 46 %. Osim što čine homogenu koloniju oni predstavljaju značajnu društvenu i političku snagu na širem prostoru grada.

Privlačnost gradova gdje je većina naših iseljenika našla posao, utjecala je da je indeks urbaniziranosti među njima bio vrlo visok. Godine 1930. 73 % imigranata porijeklom iz Jugoslavije živjelo je u velikim gradovima, 21 % u malim gradovima (većinom rudarskim) a svega 6 % na farmama.

Razlog zbog čega su stvarane iseljeničke naseobine i što se doseljenici nisu širili po čitavom gradu sastojao se u tome što su bili kulturno izolirani od američkog društva i jer su imali niske zarade. Zbog toga je njihov jedini izbor bio živjeti zajedno u nekoj siromašnoj gradskoj četvrti. Morali su štedjeti za troškove povratka kući, morali su pomagati svojoj porodici u starom kraju ili platiti prijevoz svojoj porodici za put u

Ameriku. Slabo poznavanje engleskog jezika i američkih uvjeta života primoralo je doseljenike da se naseljavaju u iste gradske četvrti da bi jedni drugima pomagali i da bi se mogli uključiti u društvenu aktivnost s osobama s kojima mogu komunicirati. Vrlo je česta bila pojava da su doseljenici u nekoj koloniji bili zapravo rodbina ili prijatelji još iz starog kraja.

Prije prvog svjetskog rata i 20-tih godina većina je iseljenika u velikim gradovima bila okupljena u naseobinama. S poboljšanjem njihovog ekonomskog stanja, boljim poznavanjem engleskog jezika i običaja više nije bilo razloga da doseljenici ostaju zajedno. Postepeno su se rasipali i odlazili u bolja područja u okviru samog grada. Taj proces još uvijek traje u velikim gradovima i pokazuje zanimljive promjene rezidencijalnog rasporeda Hrvata. U većini gradova prvočne hrvatske naseobine su nestale ili nestaju. Veoma često su Hrvati napuštali svoje kolonije ne iz prostog razloga što tu više ne žele živjeti, nego zbog vanjskih razloga. Neki od tih razloga su obnova gradova, ekspanzija komercijalnog i industrijskog korištenja zemljišta, izgradnja autoputova i ekspanzija drugih manjinskih skupina, posebno Crnaca.

Hrvatski doseljenici i njihova djeca sele u područja gdje mogu dobiti veće plaće i u predgrađa. Oni grade svoje crkve i dvorane za društvene i crkvene aktivnosti u novim mjestima boravka. U nekim slučajevima njihove društvene institucije ostale su u starim, prijašnjim mjestima i tu se u slobodno vrijeme okupljaju.

Bez obzira na činjenicu da se stare doseljeničke naseobine raspadaju i da su se doseljenici i njihova djeca posvuda rasuli, ne smije se zaključiti da naši ljudi ne gaje svoje etničke aktivnosti. Iako udaljeni jedni od drugih unutar neke metropole, doseljenici su ipak blizu jedni drugih uglavnom zahvaljujući automobilu i telefonu. Te okolnosti pogoduju hrvatskim i drugim etničkim skupinama u usporavanju procesa asimilacije.

Kada je riječ o stupnju pokretljivosti ljudi u gradovima, naši iseljenici i njihovi potomci, kao i druge etničke manjine, slijede Amerikance — bijelce u njihovoј seobi u predgrađa. Mjesta starih doseljeničkih kolonija u siromašnim predjelima velikih američkih gradova pretvarala su se u sve veća crnačka geta. Prijašnje doseljeničke kolonije same su bile jedna vrsta geta. Poboljšavanjem ekonomskog i društvenog statusa za njih su geta postala zaostala i zapuštena mjesta. Sadašnje stanje

crnačkog stanovništva u velikim gradovima na sjeveru, u mnogome je slično položaju Hrvata 1910-tih godina. U to su vrijeme siromaštvo i društvena izolacija primorali doseljenike da se drže na okupu kao što to danas čine Crnci.

Može se zaključiti da je opća pojava, kada je u pitanju rezidencijalna pokretljivost Hrvata, tendencija prelaška u područja s boljim uvjetima stanovanja. Hrvati se sele dalje od centralnih dijelova grada i idu bliže predgradima ili u sama predgrađa. Neke stare naseobine su djelomično ili potpuno nestale, odnosno su na putu da budu sasvim evakuirane. Hrvati se šire u sva područja metropola, izuzev u područja koja su blizu poslovnog dijela grada.

Porastom ekonomskog i društvenog statusa, hrvatski do seljenici i njihovi potomci više ne ovise jedni o drugima u takvom stupnju koliko je to ranije bilo nužno. Nisu više u društvenoj sredini gdje su im nepoznat jezik i običaji domaćeg stanovništva jer su i sami postali dio američkog društva. Zbog velike mobilnosti i dobrih komunikacija oni mogu biti u kontaktu s drugim sunarodnjacima da bi s njima razgovarali o starom kraju i svojoj vlastitoj strukturi. Ali potreba da žive blizu jedni drugih više nije neophodna.

GOSPODARSKI, SOCIJALNI I DRUŠTVENI POLOŽAJ HRVATA U SAD

Kakav je bio društveni položaj našeg iseljenog čovjeka u novoj sredini? Početak je gotovo svima bio težak, a kasnije su mnogi faktori odlučivali o sudbini pojedinaca. Izuvezvi neke trgovce, bankare i vlasnike gospodarstva, mnoštvo se iseljenika nije svojim boravkom u SAD potpuno oslobođilo ekonomskih neprilika. Živjeli su u neprekidnoj borbi za egzistenciju. Nade u povratku kući s vremenom su za mnoge postale nestvarne. Njihov položaj u društvu sporo se popravlja. Osim svih tih teškoća pritiskivala ih je nostalгија за rodnim krajem a u mnogo slučajeva za ostavljenom obitelji. Trebalo je zaradivati toliko da bi se zadovoljile obje strane, tj. da bi se održao vlastiti život i da bi se nešto poslalo najbližima u domovinu.

Radni dan trajao je 10—12 sati, ponekad i više, a radilo se krajnje intenzivno, pod nadzorom »formena« i »supertendanta«, bez ikakvih zaštitnih mjera tako da su nesreće bile svakodnevna pojava. O tome Jure Prpić piše: »Radni uvjeti u čeličanama, rudnicima i industriji bili su veoma loši. U čeličanama se radilo po dvanaest sati na dan (...). Radeći polunagi u talionicama željeza, stotine su ginule ili postale invalidi uslijed nesreća na radu«.¹ Nebrojeni iseljenici, među njima i naši, našli su smrt u američkim tvornicama i rudnicima, a da nitko nije brinuo o njihovim obiteljima; mnogi su ostali osakaćeni i nesposobni za daljnji rad. U nedostatku socijalne zaštite problem invalida rada bio je jedan od težih u životu iseljenika.

Pored teških uvjeta rada bio im je težak i osobni život u slobodno vrijeme. U neposrednoj blizini tvornica ili gradilišta kompanije su podizale nastambe za iseljenike. Kuće u kojima su iseljenici živjeli bile su tipske, drvene, čađave od tvorničkog

¹ George J. Prpić, *The Croatian Immigrants in America*, New York 1971, str. 156.

dima, stisnute jedna uz drugu. Popularno su ih nazivali »boardinghouses«. U njima nije bilo ni vode, ni električne energije, ni bilo kojih drugih uvjeta za civilizirani život. U dvorištu je stajala crpaljka za vodu, a oko nje klupa s umivaonicama. Kuća je imala šest prostorija: tri u prizemlju, tri na katu. U prizemnim je prostorijama bila smještena soba vlasnika, blagavaonica i kuhinja. Na katu su bile sobe u kojima je spavalo i po osamnaest ljudi. U svakoj sobi po tri željezna kreveta, a u svakom krevetu po dva čovjeka.²

Držanje gostonica, koje su popularno zvali »salooni«, bilo je u to vrijeme najunosniji i najsigurniji put do prosperiteta. Oni koji su odabrali posao stekli su velik utjecaj među svojim sunarodnjacima, tako da su gostonice ubrzo postale značajno središte u privatnom životu iseljenika. Uz to su njihovi vlasnici bili i agenti američkih kompanija, nabavljači radne snage među pridošlim iseljenicima. U »saloonima« su djelovali i agenti parobrodarskih društava za prijevoz putnika, a neki su se vlasnici »saloona« bavili i bankovnim poslovima i bili posrednici između američkih vlasti i iseljenika. »Salooneri« su mogli lakše dobiti američko državljanstvo od ostalih naših sunarodnjaka. Oni su bili aktivni u odborima dobrotvornih i crkvenih iseljeničkih organizacija. Budući da je za obavljanje spomenutih poslova bilo potrebno poznavanje engleskog jezika, oni su među iseljenicima bili prvi koji su naučili engleski jezik.

Danas postoje kontradiktorna mišljenja o utjecaju »boardinghousesa« i »saloona« na život naših iseljenika. Hinko Sirovatka ih je ovako opisao: »'Salooni' ili po naše 'saluni', to su vam kao naše krčme i gostonice. Takve 'salune' nađete svugdje gdje je išta od našeg naroda. Nema tu moguće ni društva ni čitaonice, ni škole, ni crkve, ali 'saluna' imade sigurno svuda (...). Imade ih mnogo više nego ih traži prava potreba. U nekim mjestima stoje jedan do drugoga, a otvaraju ih većinom takvi ljudi kojima je samo do toga da na lak način što više izrabe svoje znance i uže zemljake. Pije se rakija, pivo, vino, puše cigare, u mnogim su još kuglane (...). Znatan dio cijele svoje krvave zaslubbe ostavljaju mnogi u tim 'salunima' (...), većina nerazumno troši i uludo razbacuje novac za koji

² Život iseljenika u »boardinghouses« i »saloonima« zorno je prikazao Josip Kraja u članku *Narodna borba prvih hrvatskih iseljenika u USA*, »Hrvatska revija«, Buenos Aires 1963.

troši svoju tjelesnu snagu i izlaže na pazar svoje tijelo i život«.³ Sirovatka je na početku stoljeća proveo nekoliko godina među iseljenicima u SAD, pa njegovo mišljenje treba svakako uvažiti. Međutim, čini se da su istraživanja Jure Prpića o tom problemu bliže istini. Prpić kaže: »Najveći dio radnika, čak i u vrijeme depresija i štrajkova, vijećali su u 'salunima' (...); 'saloon' je postao važno mjesto hrvatskog iseljeničkog života i aktivnosti i on je zadržao svoje značenje čak poslije osnivanja mnogo-brojnih hrvatskih domova, dvorana i klubova. U stvari, svaki hrvatski dom imao je osim svog kulturnog i socijalnog centra 'saloon' ili bar (...). 'Saloon' je bio mjesto gdje je iseljenik sretao svoje sunarodnjake subotom uvečer, u nedjelju ili u vrijeme praznika (...), gdje je slušao tamburicu i pjesme iz staroga kraja (...). Hrvati redovito nisu išli u 'saloone' zato što su voljeli piti; oni su tamo išli u želji za svojim društvom«.⁴

Treba istaći da su »salooni« pored svojih negativnih strana imali i pozitivnu ulogu u životu iseljenika. Tu su oni izmjenjivali svoja iseljenička iskustva i davali jedni drugima savjete. Tu su stizale najnovije vijesti o zbijanjima u starom kraju, napose političkim događajima. Na tim mjestima se politički agitiralo među iseljenicima. Mnogi vlasnici »saloona«, kako smo istakli, bili su osnivači i funkcionari u dobrovornim i političkim iseljeničkim organizacijama.

Važnu ulogu u životu iseljenika odigrali su i tzv. »šifkartaši« ili bankari. Oni su iseljenicima prodavali putničke karte i bili posrednici u slanju iseljeničkog novca kući. Neki su od njih stekli vrlo veliko bogatstvo i ugled među iseljenicima. Aktivno su sudjelovali u svakodnevnom životu našeg svijeta, bili osnivači i funkcionari u dobrovornim i političkim organizacijama iseljenika. Na žalost, nijedan od njih, iako su neki raspolagali stotinama tisuća dolara, nije uspio prebroditi teške gospodarske krize u SAD u godinama prije prvog svjetskog rata. Među Hrvatima najpoznatiji »šifkartaš« — bankar bio je Franjo Zotti, a među Slovincima Franjo Sakser. Ulogu »šifkartaša« opisao je Milan Jevtić ovako: »Nvine su jedino sredstvo koje naše iseljeništvo drži u vezi. Radi toga 'šifkartaši' počinju odmah izdavati novine. U novinama se nalazi njegova adresa, oglasi preko kojih on 'dokazuje' da je za iseljenike naj-

³ Hinko Sirovatka, *Kako je u Americi i komu se isplati onamo putovati?*, Zagreb 1907, str. 42.

⁴ Prpić, n. dj, str. 158.

bolje da svoj novac ostave kod njega (...). Oni su bili bankari za naše ljudi. Iseljenici su im povjeravali svoje najprivatnije stvari. Kod njih su ostavljali novac na štednju. Kroz sve kolonije oni su imali svoje povjerenike koji su im privodili ljudi (...). Kolonije su bile preplavljenе štampanim spiskovima o tim 'šifkartašima'. Njihov posao je uzimao takve razmjere da su se za tu trgovinu jagmile i velike američke banke. Sve je to pojačalo upliv 'šifkartaša' pa su postali vrsta 'useljeničkih kraljeva'.⁵

Vlasnici »boardinghousesa« i »saloona« kao i »šifkartaši« djelovali su u iseljeničkim naseljima ili kolonijama naših ljudi. Ta su se naselja ili kolonije razvijala postupno s povećavanjem broja doseljenika. Tu su iseljenici u mnogo čemu nastavili stari način života i zadržali običaje rodnog kraja, pa su se uz nacionalne stvarale i regionalne grupe iseljenika. O postanku iseljeničkih kolonija Prpić piše: »Kad su novodošljaci stizali iz Hrvatske, njihovi prijatelji ili rođaci obično su im nalazili posao, davali im smještaj i hranu, a ponekad ih upošljavali u vlastitim radnjama. To nam objašnjava zašto su grupe Hrvata iz istog mjesta, kotara ili pokrajine naseljavali isto mjesto u Americi i tako osnivali velike kolonije ljudi koji su jedan drugoga poznavali, bili čak rođaci i bili iz istoga mjesta u Hrvatskoj«.⁶

Iseljavanje između dva rata u SAD bilo je daleko manje nego u ranijem razdoblju pa se nedostatak novog vala iseljenika svakako reflektirao i na karakter našeg iseljeništva u toj zemlji. Broj doseljenika kretao se u okviru dopuštene kvote, a odnosio se uglavnom na članove porodica već prije doseljenih lica. Kasnije će ekomska kriza u potpunosti zaustaviti doseljavanje u SAD, a štoviše u tom razdoblju smo imali mnogo povratnika što je svakako utjecalo na strukturu našeg iseljeništva u SAD. Smatra se da se oko 20 % iseljenika vratilo kući. Međutim, veliki broj ih je ostajao u domovini samo kraće vrijeme i ponovno se iseljavao, ali sada s namjerom da se u Americi nastane zauvijek.

Istovremeno, i oni iseljenici koji su se brže ekonomski osamostalili i stvorili čvrstu osnovu za svoj uspjeh u budućnosti, nisu više željeli mijenjati sredinu i pokušavati ponovno

⁵ Milan Jevtić, *Srpsko useljeništvo u Americi*, New York 1916, str. 19.

⁶ Prpić, n. dj, str. 118.

stvarati svoju egzistenciju u domovini. Postali su američki građani, a to je značilo veoma mnogo za nekadašnjeg nezaštićenog stranca kakav je pri stupanju na tlo Novoga svijeta bio naš iseljenik.

U prvim poslijeratnim godinama naši ljudi su ekonomski vrlo dobro stajali, tako da je Luj Adamič, koji je u to vrijeme obilazio iseljeničke kolonije, konstatirao da ih je »prosperitet blagoslovio« u tolikoj mjeri da je njihov interes za povratak kući sve više slabio. Međutim, više je razloga za njihovu odluku da konačno ostanu u SAD. Svakako je jedan od važnijih što su već dugi niz godina živjeli u Americi, gdje su se već privikli na novi način života i samim tim pokazivali sve veći interes za američke prilike. Zanimanje koje su pokazivali za svoju staru domovinu više je iskazivano kroz prizmu njihovih američkih gledanja.

Mnogi su iseljenici počeli kupovati kuće. Neposredno nakon rata organiziraju se tzv. *Hrvatske pomoćnice* društva koja su svojim članovima financirala kupnju ili izgradnju kuće. Na taj način su tisuće naših ljudi došli do vlastitih kuća. Tome je pridonijela činjenica da su mnogi naši iseljenici u prvim poslijeratnim godinama bili u dosta povoljnoj ekonomskoj poziciji, jer su u vrijeme rata dok je vladao prosperitet u privredi zaradili prilične sume novca.

Posjedovanje kuće ili vlastitog stana je dobar pokazatelj ekonomskog i društvenog statusa ljudi. Što se tiče naših doseljenika jedino popis stanovništva iz 1930. daje podatke o posjedovanju kuća. Ti su podaci važni, jer je taj popis bio prvi koji je sadržavao takve podatke poslije završetka slobodnog useljavanja. U to vrijeme razlike između doseljeničkih skupina bile su više naglašene nego danas, tako da ti podaci mogu poslužiti kao dobra osnova za ilustraciju ekonomskog položaja naših iseljenika.

Ako uporedimo broj porodica i posjedovanje kuća ili stanova među iseljenicima iz južne i centralne Evrope i Italije, Hrvati su posljednji po broju porodica, treći po postotku porodica koje posjeduju kuću i peti po postotku koji iznajmljuje kuću. Obzirom na kasni početak doseljavanja naših ljudi bio je to veliki napredak našeg čovjeka, čiji je ideal uvijek bio da ima »vlastiti krov nad glavom« bez obzira gdje živi.

Postoji nekoliko razloga zašto Hrvati nisu mogli 1930. osigurati sebi još bolje uvjete stanovanja. Oni su u SAD došli re-

lativno kasno i trebalo je vremena da se bolje materijalno srede.
Također su bili nižih kvalifikacija i zato su njihove zarade bile
manje. Zbog relativno »kasnog« dolaska nisu dobili dobra za-
poslenja.

Od tada tj. od 1930. Hrvati su bez sumnje napredovali što
se tiče uvjeta stanovanja. Danas ih većina ima vlastite kuće, ili
stanove naročito u manjim naseljima. U području zvanom Iris
Ranges na sjeveru države Minnesota, u gradovima Garyju,
Harumandu, Istočnom Chicagou i u blizini Pittsburgha i Cle-
velenda, praktički svi Hrvati imaju svoje kuće ili stanove, izuzev
staraca koji su morali prijeći u staračke domove.

S druge strane, poslijeratni doseljenici u velikim gradskim područjima stanuju u siromašnjim stambenim jedinicama, a značajan broj živi u iznajmljenim kućama. Ako noviji doseljenici i posjeduju kuće, njihova vrijednost je manja od kuća onih Hrvata koji su se ranije doselili i koji su se bolje skućili. Očito da čovjek koji je, na primjer, došao u SAD prije 10 godina ne može imati kuću iste vrijednosti kao onaj koji je ovdje došao znatno ranije.

Međutim, noviji doseljenici poboljšavaju svoje uvjete stanovanja i općenito svoju ekonomsku situaciju brže nego su to činili stari doseljenici. Dolaze s višim kvalifikacijama nego prijašnji doseljenici. Obično dobivaju dobro zaposlenje što uvjetuje brže poboljšavanje ekonomskog položaja. Također je važno imati na umu da noviji doseljenici nisu imali ekonomskih potreškoća za vrijeme uspješnih godina nakon drugog svjetskog rata, dok su stari doseljenici osjetili na svojim leđima godine velikih ekonomskih kriza 30-tih godina, što je kočilo njihov ekonomski napredak. Razlike u ekonomskom položaju između novih i starih doseljenika se relativno brzo smanjuju. Djeca novih doseljenika i unučad starih doseljenika bit će u skorije vrijeme na istom stupnju s obzirom na kvalitet stambenih jedinica.

U godinama između dva rata zapaža se proces napuštanja velikih gradova od strane naših iseljenika i njihov odlazak na farme. Iseljeničko javno mnjenje i iseljenički tisak je takvim tendencijama davao podstrek, pa je odlazak na farme ponegdje dobivao i šire razmjere. Tako je u državi Wisconsin kod Eagle Rivera osnovana zajednica naših farmera pod zajedničkim imenom *Velebit*. Međutim, odlazak na farme nije imao trajniji karakter niti je ikada zauzeo veće razmjere.

Društveni život naših iseljenika između dva rata doživljavao je uspon. Postojale su mnogobrojne organizacije iseljenika u to vrijeme. Bilo je osim fraternalističkih i političkih i nekoliko kulturno-odgojnih zajednica. Pittsburgh je i dalje ostao centar društvenih i kulturnih aktivnosti, ali je i Chicago počeo postepeno preuzimati vodstvo u organizaciji raznovrsnih aktivnosti, posebno iseljeničke izdavačke djelatnosti. Može se konstatirati da je Pittsburgh u to vrijeme bio centar fraternalizma, dok se Chicago sve više razvijao kao kulturni, socijalni i politički centar Hrvata. U Chicagou je pred drugi svjetski rat bilo oko 150 hrvatskih organizacija, klubova i raznih drugih udruženja.

Domovi iseljenika su i između dva rata bili mnogobrojni i služili su istovremeno kao centri za društvene, kulturne i političke sastanke kao i za održavanje koncerata, festivala, prigodnih svečanosti i vjenčanja. Domovi su u stvari bili radnički klubovi, mjesna njihovih sastanaka i relaksacije te su i dalje igrali važnu ulogu u životu iseljeničkih naseobina. U vrijeme nedjeljnog odmora radnici su u domovima sretali svoje priatelje i rođake. Narodna muzika, pjesme i plesovi prenosili su se na mlađe generacije (druga i treća generacija) i budili njihov interes i ponos za kulturnu baštinu svojih roditelja. Plesačke i kazališne družine, klubovi za bočanje i sportska društva bila su u međuratno vrijeme veoma mnogobrojna. U razdoblju 1880—1940. bilo je oko 3000 različitih društava naših iseljenika u SAD.⁷ Iako je ekomska kriza imala znatnih posljedica za razvoj fraternalističkog pokreta, ipak je integracijom nekoliko manjih iseljeničkih društava s *Hrvatskom bratskom zajednicom* stvorena osnova za daljnji prosperitet fraternalizma kao sigurne osnove na kojoj su naši iseljenici gradili svoj nacionalni, društveni i politički život.

Ipak treba istaći da je ekomska i društvena afirmacija naših iseljenika u SAD između dva rata doživljavala oscilacije. Ekomska kriza pogodila je naše ljudi. U uspomeni naših iseljenika ona je ostala kao jedno teško razdoblje iseljeničkog života. Mnogi su izgubili svoje kuće, premda su već bili otplatili najveći dio duga. Neoženjeni ljudi su lutali širom zemlje tražeći bilo kakav posao. Rijetki su imali ušteđevinu za putnu kartu i povratak kući. Mnogima je rodbina iz Jugoslavije slala

⁷ Prpić, n. dj, str. 279.

novac za putnu kartu. Ekonomска kriza nije u tolikoj mjeri pogodila naša seoska domaćinstva, koja su sama proizvodila hrana i osiguravala životni minimum, čekajući bolja vremena.

U vrijeme krize naši ljudi su dijelili sudbinu radničke klase Amerike. Gubili su posao ili su radili samo dio radnog vremena. Ostajali su bez najnužnijih sredstava za život. Novca nisu imali ni za plaćanje troškova osiguranja u dobrotvornim organizacijama.

Orijentacija iseljenika u pogledu zanimanja potpuno se mijenja u novoj sredini. Većina njih traži posao u tvornicama, rudnicima, na šumskim i građevinskim radilištima itd. Prema tome, naš se seljački živalj pretvara u manualnog radnika bez kvalifikacija.

Stjepan Gaži o zanimanju naših iseljenika navodi ove podatke: »Od 367.239 Hrvata i Slovenaca useljenih u SAD do godine 1910. samo 17.600 deklariralo se kao radnici, 270 je izjavilo da imaju neko stručno znanje kao obrtnici, činovnici itd, dok ostali nisu uopće naveli profesiju, pa se može go tovo sigurno prepostavljati da su seljacii.⁸

U novoj sredini većina iseljenika mijenja zanimanje, tj. od zemljoradnika većinom postaju manualni radnici u industriji, rudarstvu i građevinarstvu; u dugom periodu rada stječu kvalifikaciju za određenu vrstu posla na kojoj su radili.

Tablica 1

Zvanje i zanimanje iseljenika iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1900—1912. u %/o

God.	Prvotna Gospo- produk.	Gospo- darstvo	Rudar- stvo	Obrt	Inteli- gencija	Kućna čeljad	Druga zvanja	Trgov- ci	Nadni- čari
1900	48,1	37,6	5,2	11,2	0,5	0,3	1,0	0,1	1,0
1901	47,8	37,5	0,4	11,2	0,6	0,5	0,9	0,2	0,8
1902	47,9	37,6	0,3	11,1	0,5	0,7	0,9	0,1	0,9
1903	48,0	37,7	0,3	10,6	0,6	0,9	0,8	0,3	0,8
1904	47,4	37,2	0,5	2,0	0,5	0,9	0,	0,2	0,2
1905	47,3	37,2	0,4	11,3	0,4	1,0	1,2	1,2	1,2
1906	48,7	36,9	—	10,5	0,9	1,2	0,7	0,2	1,2
1907	48,8	37,1	0,1	10,5	0,8	1,9	0,3	0,1	0,4
1908	41,4	17,7	1,3	2,1	1,7	4,1	4,8	0,5	1,5
1909	56,0	15,4	1,1	20,8	0,6	2,1	2,5	0,2	1,3
1910	62,7	15,2	0,1	14,5	1,2	2,2	2,3	0,2	1,6
1911	43,1	26,5	0,2	19,2	1,5	2,0	3,1	0,4	1,6
1912	55,8	24,6	0,1	10,4	1,0	2,4	4,2	0,2	1,3

⁸ Gaži, n. dj, str. 24.

Prije prvog svjetskog rata naši su ljudi bili koncentrirani u rudarskoj i čeličnoj industriji. U nekim državama, kao Pennsylvania, oni su zajedno s ostalim slavenskim grupama bili glavna radna snaga u rudarstvu. Mogućnost njihova zapošljavanja bila je ograničena. Mogli su dobiti zaposlenje na onim poslovima koje Amerikanci nisu htjeli raditi. To su bili najopasniji poslovi u rudnicima i industriji čelika i željeza. Čak i takvi poslovi nisu bili plaćeni koliko su doseljenici očekivali a istovremeno je kupovna moć dolara bila manja nego u Evropi.

Prosječna dnevница za manualne radnike iznosila je dva dolara. U jednoj godini nekvalificirani radnik može imati najviše 320 radnih dana, odnosno ukupno u tri godine 960 dnevnicu po dva dolara. Zarada našeg iseljenika za tri godine iznosila je dakle 1.920 dolara. Troškovi vrlo skromnog života za tri godine iznosili su oko 1.000 dolara (mjesečno 25—30 dolara), putni troškovi vezani za traženje posla i odlaženje na posao 40 dolara, a osiguranina u potpornoj organizaciji za slučaj bolesti, nesreće i smrti oko 50 dolara. To je ukupno 1.100 dolara. Osim ovih neminovnih izdataka često je bilo slučajeva da je iseljenik od svoje zarade morao vraćati i posuđeni novac uz naplatu kamate. Takve situacije bile su tim tragičnije, jer za ušteđevinu zbog koje se odlazilo u svijet nije ostajalo gotovo ništa.⁹

Mogućnost za visoku zaradu nije bila ni kasnije naročita. Podaci *Federalnog odsjeka za radničku statistiku o nadnicama običnih radnika u SAD u godini 1935.* pokazuju da se prosječna nadnica radnika kretala oko 40 centi na sat, što je dnevno iznosilo 3 dolara i 20 centi.

Prema popisu stanovništva SAD iz 1921. godine, koji je prvi put popisao osobe rođene u Jugoslaviji prema zanimanju, vidljivo je da je gotovo polovina naših iseljenika (42 %) našlo zaposlenje u čeličanama, tvornicama za preradu željeza i cinkove rude i u rafinerijama, 21 % zaposlilo se u ostalim industrijskim granama a 15 % u rudnicima. Malen postotak naših iseljenika našao je zaposlenje u poljoprivredi i ribarstvu (16 % stočarstvo, voćarstvo, ratarstvo i ribarstvo), a gotovo neznatan broj je bio s nekom profesijom (4,5 %).¹⁰

⁹ Sirovatka, n. dj, str. 20.

¹⁰ G. Govorchin, *Americans from Yugoslavia*, Gainesville 1961, str. 84.

*Stanovnici SAD jugoslavenskog porijekla prema zanimanju
1921. (u %/o)¹¹*

Tablica 2

Zanimanje

Industrija čelika, željeza i rafinerije	42,0
Drvna industrija	6,5
Kemijska industrija	4,0
Automobilska industrija	2,0
Industrijska prerada ribe i školjki	0,5
Elektroindustrija	4,0
Građevinarstvo	4,0
Rudarstvo	15,0
Pomorstvo	1,5
Ribarstvo	2,0
Ratarstvo	3,0
Stočarstvo	6,0
Voćarstvo	5,0
Samostalni poduzetnici	1,0
S profesijom i druge aktivnosti	3,5
	100,0

Prema napisu *America's making*, statistike iz 1921. pokazuju da je 42 % hrvatskih iseljenika bilo zaposleno u metalnoj industriji, 12 % radilo je u rudnicima ugljena, a 3 % u rudnicima bakra. Situacija se kasnije mijenja i broj naših ljudi u ovim zaposlenjima postepeno opada. Godine 1931. raste broj zaposlenih u automobilskoj industriji od 2 % na 10 %. U zapadnim državama oko 5 % od ukupnog broja hrvatskih iseljenika zaposleno je u industriji prerade voća. Mornara i lučkih radnika ima preko 2 %, ribara također, a posjednika vlastitih radnji ili poduzeća 2—3 %. Slobodna profesija u samom početku nije bila uočljiva, kasnije se pretpostavlja da je svega 3 % hrvatskih iseljenika imalo zanimanja liječnika, advokata, zubara, kancelariju bilježnika ili su bili činovnici u javnim službama i slično. Taj je postotak bio stalno u polaganom porastu.¹²

¹¹ Isto.

¹² Usp. »Jugoslavenski almanah«, New York 1931.

Nakon 1921. zanimanja naših iseljenika u SAD nije mogće pratiti jer su u narednim popisima svrstani u rubriku »ostali«. Tek je popis iz 1950. na bazi uzorka dao podatke o zanimanjima pripadnika dviju generacija naših iseljenika.

Nakon mnogo godina provedenih u Americi mnogi su naši iseljenici postepeno napuštali rudnike, industriju čelika i željeza i počinjali se baviti drugim zanimanjima, uglavnom u građevinarstvu i prerađivačkoj industriji.

Djeca doseljenika su se u većem postotku nego njihovi roditelji zapošljavali izvan rудarstva i industrije čelika. Međutim, mnoga su djeca nastavljala zanimanja svojih očeva, što se vidi usporedbom sa zanimanjima američkog stanovništva u 1960. godini. Razlog da promjena između dviju generacija Hrvata u Americi nije velika vjerojatno je u ekonomskoj krizi 1930-tih godina. Ekonomski problemi prekinuli su njihovo školovanje i oni su morali brinuti za goli život. Nakon krize mnoga su djeca doseljenika osnovala vlastite porodice zbog čega nisu nastavljala školovanje.

Prema *Adresaru Ivana Mladinea* uočljiva su i ova zanimanja naših ljudi u SAD između dva rata: brijač, prijevoznik, urar, vlasnik farme, trgovac muzikalijama, trgovac živežnim namirnicama, vlasnik mesnice, gostioničar, građevinski poduzetnik, posrednik u kupoprodaji nekretnina itd. Veliki broj naših iseljenika, kako smo vidjeli u samom početku, nije imao zanimanje. Tek kasnije, poboljšanjem njihovih ekonomskih pozicija, dolazi do promjene profesije i osamostaljenja, mada uzdizanje u slobodna zvanja nije stvorilo izrazito velike bogataše, nego ljudi koji su sebi sredili život i mogli se ubrojiti u širi prosjek američkih građana.

U prvo vrijeme doseljavanja naših ljudi u Ameriku, žene su činile mali dio doseljenika. Čak u vrijeme masovnog doseljavanja prije prvog svjetskog rata, veliku većinu hrvatskih doseljenika činili su muškarci. Budući da većina njih nije namjeravala stalno ostati u Americi, žene su ostajale kod kuće čekajući da se muškarci nakon nekoliko godina boravka u Americi vrate. Čak i doseljenici koji su u Ameriku stigli s namjerom da se stalno nastane, kao i oni koji su promijenili mišljenje i odlučili da ostanu u Americi, nisu bili u mogućnosti da za kratko vrijeme dovedu svoje porodice.

Zbog neimaštine kod kuće bilo je teško osigurati dovoljno novca za put, kako u porodici tako i posudbom od rođaka ili

prijatelja koji su se već nalazili u Americi. Kada bi se novac i prikupio fizički najsnažniji muškarac u porodici odlazio je u Ameriku. On je stvarao financijske mogućnosti za dolazak članova porodice. Žene, djeca i starci morali su čekati.

Doseljeniku je prosječno potrebno nekoliko godina rada da bi zaradio i vratio posuđeni novac za put, da bi poboljšao svoj ekonomski položaj i uštedio dovoljno novca za troškove puta ostalih članova porodice. Njemu bi se obično pridružio i drugi muškarac iz porodice, brat ili najstariji oženjeni sin, jer dvojica mogu brže pripremiti put za čitavu obitelj. Supruga bi imala većih poteškoća u pronalaženju dobro plaćenog posla nego jedan muškarac. Posljedica je bila da je u Americi bilo mnogo muškaraca a malo žena, posebno prije prvog svjetskog rata. Postotak iseljavanja ženskih osoba 1901. bio je 10,9 %, a 1912. iznosio je 30,1 %.¹³ Iseljavanje s obzirom na spol između dva rata pokazuje slijedeća tabela.

Tablica 3

Godine	Muški		Žene		Ukupno	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
1923	7.003	61,1	4.470	38,9	11.473	100,0
1924	12.990	66,4	6.585	33,6	19.575	100,0
1925	11.434	64,8	6.209	35,2	17.643	100,0
1926	13.672	75,0	4.558	25,0	18.230	100,0
1927	16.852	76,7	5.124	23,3	21.976	100,0
1928	16.839	77,3	4.950	22,7	21.789	100,0
1929	12.114	66,6	6.075	33,4	18.189	100,0
1930	8.589	63,3	4.971	36,7	13.560	100,0
1931	2.814	58,5	1.994	41,5	4.808	100,0
1932	1.355	55,2	1.099	44,8	2.454	100,0
1933	1.262	56,8	959	43,2	2.221	100,0

U razdoblju 1920—1960. struktura hrvatskih doseljenika po spolu postepeno je dostigla omjer 1:1. Doseljenicima koji su odlučili da se nastane u Americi pridružile su se supruge ili djevojke, dok se broj muškaraca smanjio jer su se neki doseljenici vratili u stari kraj, a neki umrli u Americi. Popis stanovništva 1930. godine pokazao je da Jugoslaveni imaju

¹³ Lakatoš, n. dj, str. 65.

veoma neuravnotežen omjer po spolu u usporedbi s nekim drugim doseljeničkim skupinama u Americi.¹⁴ Postoji indikacija o izvjesnoj korelaciji između širenja ideje o iseljavanju i omjera po spolu kod doseljeničkih skupina. Zemlje s dugom tradicijom iseljavanja u SAD obično imaju uravnoteženiji omjer po spolu nego zemlje čiji su iseljenici došli kasnije u Ameriku.

Većina doseljenika je iz velikih porodica. Međutim, doseljenici su u Americi imali mnogo niži stupanj nataliteta nego njihovi roditelji u starom kraju. Mnogi od njih nikad se nisu ženili ili su bili u braku bez djece. Mnogi su muškarci odlagali ženidbu jer nije bilo dovoljno žena. To je također bio jedan od faktora koji je doveo do manjeg broja djece.

Većina lica sklopili su brak s osobama iz svoje nacionalne grupacije. 91 % oženjenih doseljenika oženili su Hrvatice, 2,7 % oženili su Amerikanke, dok su ostali našli bračnog druge u drugim doseljeničkim grupacijama, uglavnom njemačkoj, talijanskoj, poljskoj ili irskoj.

Prije restrikcije useljavanja u Ameriku, naši su doseljenici imali nekoliko načina za sklapanje braka s osobom iste nacionalnosti. Jedan je način bio da se otpuće u zemlju, oženi i vrati u Ameriku s nevjestom. Drugi je način bio pomoći rodbini i prijateljima da pošalju djevojku koju je doseljenik poznao prije odlaska u Ameriku, a koju bi on zatim zaprosio. Budući da u starom kraju nije bilo dovoljno muškaraca, djevojke su obično prihvatale ponudu.

Mnoge su se djevojke iz starog kraja rado udavale za osobu u Americi očekujući bolji život ili možda avanturu. Mnoge su djevojke vlastitom odlukom dolazile u Ameriku očevima, braći, sestrama, rodbini ili prijateljima. Nakon nekoliko tjedana provedenih u Americi obično su se udavale za svoje brojne neoženjene zemljake.

Imigracione restrikcije su okončale ovakve načine sklapanja brakova doseljenika. Praktički, poslije 1924. nije postojao način da djevojka iz Jugoslavije dođe u Ameriku ukoliko već nije udata za američkog građanina ili za stalno nastanjenu osobu u Americi. Budući da mnoge osobe stalno nastanjene u Americi nisu mogle ponovo ući u SAD nakon posjete starom kraju, većina doseljenika nije se usudila odlaziti u ovakve

¹⁴ U. S. Population Census, 1940, »Mother Tongue«, str. 37—38.

posjete. Samo su naturalizirani građani mogli putovati u inozemstvo bez rizika da će im se zabraniti povratak u Ameriku.

Hrvatima, kao i drugim slabo obrazovanim doseljenicima, trebalo je nekoliko godina da pribave sve zahtjeve da bi dobili dokumente o državljanstvu. Godine krize i drugi svjetski rat također su prisilili ljudе da odgode putovanje u domovinu. To je utjecalo da znatan broj Hrvata i drugih doseljenika nikada nije uspio stvoriti vlastite porodice.

Iseljenička statistika pokazuje i stupanj obrazovanosti naših iseljenika. Postotak nepismenih iseljenika u periodu 1901—1904. iznosio je 1/3 svih iseljenika (33,71 %), a u razdoblju 1905—1908. odnos se još i pogoršao (34,9 %).

Od 367.239 Hrvata i Slovenaca u SAD 128.438 bilo je nepismeno, tj. gotovo 40 %.

Prema podacima o pismenosti iseljenika između dva rata pokazuje se velika promjena u odnosu na ranije razdoblje. Između dva rata postotak nepismenih bio je neznatan dok je u doba masovnog useljavanja prije prvog svjetskog rata bio mnogo veći od broja pismenih iseljenika.

O životnoj dobi iseljenika također su vođene evidencije. Prema dobnoj strukturi u razdoblju 1900—1912. iseljavali su se u dobi do 20 godina 25,8 %, od 20 do 29 godina 33,6 %, od 30 do 39 godina 24,3 %, od 40 do 49 godina 13,3 %, a stariji od 50 godina 3,0 %.¹⁵ Iz navedenih podataka proizlazi da su iseljenici pretežno bili u najpovoljnijoj životnoj i radnoj dobi.

Opsežni podaci o useljavanju, deportaciji i naturalizaciji stranaca u SAD sadržani su u godišnjim izvještajima imigracione i naturalizacione službe. Prema navedenom izvoru raspolažemo podacima za razdoblje 1972—1974 — kada je u SAD uselilo 19.321 osoba rođena u Jugoslaviji. Glavninu jugoslavenskih imigranata čine muškarci (10.094, tj. 52,2 %) a najzastupljeniji su u radnoj dobi od 20 do 59 godina (6.481, tj. 64,2 %), a slabije u mlađim dobnim grupama do 19 godina (3.394, tj. 33,6 %) i preko 60 godina (219, tj. 2,3 %). Žene su također najbrojnije u aktivnoj dobi (5.606, tj. 60,8 %) a manje u drugim grupama do 19 godina (3.233, tj. 35,0 %) i preko 60 godina (388, tj. 4,2 %).

¹⁵ Lakatoš, n. dj, str. 62.

*Dobna i spolna struktura osoba rođenih u Jugoslaviji,
aselili u SAD 1972—1974.*

Tablica 4

God.	Spol	Ukupno	0-4	5-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80	i više
1972.	M	3.099	212	237	535	997	623	318	105	55	13	4	
	Z	2.823	201	221	531	849	488	273	124	92	38	6	
1973.	M	3.945	284	335	708	1314	730	372	133	51	14	4	
	Z	3.637	249	280	739	1130	573	364	166	87	38	11	
1974.	M	3.050	246	238	599	982	509	291	107	55	23	—	
	Z	2.767	226	194	592	800	426	288	125	82	28	—	

* * *

Mnogi iseljenici uslijed nesreće na radu našli su smrt u američkim tvornicama i rudnicima, a da poslije toga nitko nije brinuo o njihovim obiteljima. Još brojniji su ostali osakačeni, nesposobni za daljnji rad, bespomoćni, napušteni i osamljeni u vrtlogu mehanizirane američke civilizacije krajem prošlog i početkom našeg stoljeća. U Americi tada nije bilo nikakve socijalne zaštite, te je problem unesrećenih i osakačenih bio jedan od osnovnih problema svih doseljenika, pa i naših.

Prepušteni sami sebi, teškom izrabljivanju i stradanju u američkim industrijskim postrojenjima, rudnicima, trgovinama i saobraćaju, oni su vidjeli da je jedini izlaz iz teškog stanja života i rada u međusobnoj slozi, uzajamnom pomaganju, organiziranju vlastitih društava po naseobinama sunarodnjaka i unijskoj solidarnosti i borbi radničke klase za bolje, pravednije i dostojniye uvjete života i rada.

Pripadnici mnogih narodnosti, posebno onih s dužom iseljeničkom tradicijom (Talijani, Grci, Poljaci, Česi, Židovi), nalazili su u »novom svijetu« svoje nacionalne organizacije za pružanje uzajamne pomoći u slučaju smrti, bolesti, nesreće na radu, nezaposlenosti i ostalih neprilika. U vrijeme kad socijalno zakonodavstvo u Americi nije gotovo ni egzistiralo ovakva durštva bila su jedina zaštita zaposlenom radništvu. To će potrajati sve do Rooseveltovog vremena kada je uvedeno socijalno osiguranje u SAD. Od tada pomoći potpornih organizacija dobiva karakter korisnog i još uvijek potrebnog osiguranja.

Počeci stvaranja potpornih odnosno fraternalističkih organizacija sežu u godinu 1868. kada je John J. Upchurch, željezničarski radnik organizirao prvo takvo društvo s nazivom *The Ancient Order of United Workmen*. Cilj društva bio je radnicima pružiti bolje uvjete i veću sigurnost nego su im pružali *Trade Unioni*. Upchurchova je inicijativa postajala sve popularnija, a organizacije koje su se formirale po njegovoj zamisli postajale su sve uspješnije i utjecajnije. Ideja bratske zaštite postala je privlačna za javnost. Radnici udruženi u bratske organizacije uživali su zaštitu pod veoma povoljnim uvjetima plaćanja. Međutim, mnoge osiguravajuće kompanije koje su svoj posao obavljale na komercijalnoj osnovi, smatrale su bratske organizacije konkurenčiom i nastojale su ih onemogućiti u radu.¹⁶ Zbog toga je *Order of the United Workmen* sazvao predstavnike različitih bratskih organizacija na zajednički sastanak koji se održao 1886. u Washingtonu. Na sastanku je formiran savez potpornih organizacija u *National Fraternal Congress*. Cilj povezivanja u savez bio je uspješnije vođenje konkurentske borbe protiv osiguravajućih kompanija. O tome »Zajedničar« piše: »Cilj i svrha ove velike i moćne američke organizacije jest da štiti interes dobrotvornih zajednica, njezinog članstva, da nastoji spriječiti stvaranje nepovoljnih zakona pojedinih država tičući se dobrotvornih zajednica, te da na temelju iskustva i pomora članstva dobrotvornih organizacija nastoji da u zajednice uvedu zdravu ljestvicu uplaćivanja i time ih postavi na zdrav i čvrst temelj njihova opstanka. Samo zaslužbom *National Fraternal Congressa* digoše se i ojačaše se financijalno američke zajednice, te je danas u dvadeset i sedam država poprimljen zakon po kome se imaju ravnati dobrotvorne organizacije, a taj zakon zove se *Mobile Bill*.¹⁷ Ipak je u *National Fraternal Congressu* došlo do nesuglasica kada je 1900. bio izglasан *Force Bill* po kojem su neke mlađe fraternalističke organizacije trebale uplaćivati doprinos po nepovoljnoj ljestvici. U savezu dolazi do cijepanja i stvaranja još jedne organizacije *The Associated Fraternities of America*. No raskol nije dugo trajao jer je na zajedničkom sastanku 1912. u New Yorku došlo do ujedinjenja pod zajedničkim imenom *The National Fraternal Congress of America*. Od tada započinje razdoblje veoma plodnog rada u američkom fraternalističkom pokretu.

¹⁶ *Fraternal Life Insurance*, Indianapolis, Indiana, 1938, str. 24.

¹⁷ »Zajedničar«, 22. 10. 1913., br. 42.

lističkom pokretu. Uspon koji je pokret doživio vidi se po broju organizacija koje su neposredno prije drugog svjetskog rata u SAD djelovale; 182 nacionalne potporne organizacije imale su državnu dozvolu za poslovanje. Članstvo je brojilo 6,465.240 odraslih i 1,034.194 podmlatka, a okupljalo se u 99.048 odsjeka. Imovina svih potpornih organizacija iznosila je \$ 1,331.019.996. Vrijednost zaštite ili certifikata iznosila je \$ 6,609.444.732.

Sa blizu osam milijuna članova organiziranih u gotovo sto tisuća odsjeka i imovinom od preko bilijun i četvrt dolara,¹⁸ potporne organizacije su bile veoma uplivna sila u američkom javnom životu. Treba istaći da je 1930. došlo do još jednog pravca djelovanja u okviru fraternalističkog pokreta. Te godine je osnovan *Međunarodni radnički red*. Organizacija je u početku brojila 5.000 članova.

Cilj i zadaci organizacije zacrtani kod osnivanja bili su slijedeći:

1. Članstvu dati najveću moguću zaštitu uz najniže moguće uplatu članarine.
2. Organizacija treba biti sastavni dio progresivnog radničkog pokreta — onaj dio koji ne bi stajao skrštenih ruku i promatrao, nego sudjelovao u svakoj akciji u korist radničke klase.
3. Organizacija treba u svoju sredinu privući sve nacionalne skupine američkog naroda, bez razlike na vjeru, političko uvjerenje, boju kože ili narodnost.

Organizacija *Međunarodnog radničkog reda* naglo je rasla i pred drugi svjetski rat okupila je 165 tisuća članova.

Premda su Hrvati pripadali tzv. novoj emigraciji bili su među prvim doseljenicima iz Evrope koji su se udruživali u svoje bratske organizacije. Još su 1857, kako smo vidjeli, imali svoja dobrotvorna društva u San Franciscou, a 1874. u New Orleansu. Međutim, ta dva društva kao i neka druga imala su lokalno značenje i stoga nisu bila od šireg utjecaja. Tek kasnije u vrijeme masovnog doseljavanja postepeno će, uz učešće u unijskom pokretu za bolje uvjete radničke klase, naši iseljenici prigrlići i američki fraternalistički pokret za međusobno uzajamno pomaganje, životno osiguranje, razvijanje humanih, društvenih i kulturnih aktivnosti u granicama vlastitih moguć-

¹⁸ Gornji podaci uzeti su iz »Radničkog kalendarâ«, Pittsburgh 1941, str. 77.

nosti i u duhu bratskih i zajedničarskih odnosa u svojim naseobinama. Tako su pored radničkih unija, po svim naseobinama našeg iseljeništva počele rasti još i fraternalističke ustanove, dobrotvorna bratska društva, klubovi, domovi, dvorane za sastanke, sjednice, razgovore i dogovore i planiranje najrazličitijih aktivnosti među iseljenicima.

Kao što se unijski pokret morao ujedinjavati u veće organizacione cjeline da bi mogao lakše ostvarivati zadatke i cilj za koji je osnovan, i fraternalističke organizacije su se morale ujedinjavati da bi postale efikasnije u pružanju pomoći članstvu i svome narodu. Društvene aktivnosti nisu mogle ostati u granicama manjih ili većih iseljeničkih naseobina oko rudnika i tvornica. Moralo se misliti i planirati na većoj i široj osnovi nacionalnog značenja, a da se ipak sačuva bratski i zajedničarski smisao rada, da se on i dalje razvija u duhu fraternalizma. Tako je 1894. u Pittsburghu od 6 bratskih društava osnovana *Narodna hrvatska zajednica* kojoj su se ubrzo počela priključivati mnoga druga dobrotvorna društva. Pored *Narodne hrvatske zajednice* u SAD je osnovano još nekoliko sličnih organizacija. Tako je 1905. u Chicagou nastala *Hrvatska zajednica — Illinois*. U narednim godinama osnivaju se slijedeće organizacije: *Mlada hrvatska zajednica* u Whitingu, država Indiana, *Dalmatinska sloga* u Chicagou, *Gospa sinjska* u Chicagou, *Hrvatsko samostalno društvo* u West Allisu, *Prvo hrvatsko potporno društvo* u Milwaukeeu, Wisconsin, *Hrvatski radnik* u Garyju, Indiana, *Hrvatska zveza na Pacifiku* u San Franciscou, Kalifornija, *Slovensko-hrvatska sveza* u Calumetu, Michigan, *Sloga Hrvata i Slovenaca* u Eureki, Kalifornija, *Hrvatsko more* u Jolietu, Illinois, *Hercegovačko-hrvatsko društvo* »*Sveti Ante*« u South Chicagou, Illinois, i dr.

Proces ujedinjavanja hrvatskih bratskih organizacija nastavljen je s posebnim intenzitetom u razdoblju između dva rata. U to vrijeme se s *Narodnom hrvatskom zajednicom* ujedinjuju sve spomenute organizacije i društva u *Hrvatsku bratsku zajednicu*.¹⁹

¹⁹ Proces ujedinjavanja tekao je ovim redom: *Hrvatska zajednica Illinois*, Chicago, Illinois 1925, *Društvo »Sveti Josip«*, Kansas City, Kansas 1925, *Mlada hrvatska zajednica*, Whiting, Indiana 1925, *Dalmatinska sloga*, Chicago, Illinois 1931, *Hrvatsko samostalno društvo*, West Allis, Wisconsin 1931, *Prvo hrvatsko potporno društvo*, Milwaukee, Wisconsin 1932, *Hrvatski radnik*, Gary, Indiana 1937, *Hrvatska zveza na Pacifiku*, San Francisco,

Godine 1922. osnovana je u Garyju, Indiana, *Hrvatska katolička zajednica*, također fraternalistička organizacija. Njeni stvarni osnivači bili su neki hrvatski svećenici u SAD koji se nisu slagali sa progresivnom i ljevičarskom politikom *Narodne hrvatske zajednice*. Ova organizacija ostala je nezavisna sve do naših dana, a i dalje je pod utjecajem hrvatskog svećenstva u SAD.

Godine 1921. bilo je u Sjedinjenim Američkim Državama registrirano 20 dobrotvornih potpornih organizacija od kojih je 7 bilo hrvatskih, 9 slovenskih i 4 srpske. Navedene iseljeničke organizacije imale su 3.500 ogranaka, okupljale oko 200.000 članova i posjedovale 7 milijuna dolara u gotovini, pokretnoj i nepokretnoj imovini.²⁰

Prije drugog svjetskog rata hrvatske potporne organizacije okupljale su 100.769 članova. *Hrvatska bratska zajednica* imala je 59.110 odraslih članova i 31.257 članova podmlatka. *Hrvatska katolička zajednica* brojila je 5.694 odrasla člana i 3.184 u podmlatku. U *Međunarodnom radničkom redu* bilo je 6.223 odrasla Hrvata i 2.301 dijete.

Stvaranjem jakih fraternalističkih hrvatskih organizacija došlo je do prekretnice u životu Hrvata u SAD. U tim organizacijama su naši ljudi našli mogućnost uzajamnog pomaganja, kulturnog prosperiteta i zajedničkog djelovanja na poboljšavanju teških uvjeta života u stranom svijetu. Široki, humani i fraternalistički pogled na svijet, na društveno ekonomski proces Amerike i naših zajednica, posebno organizacioni sustav organizacija sastavljenih od gniazeza za omladinu, odsjeka za starije i središnjica za jače promicanje društvenih aktivnosti, učinili su hrvatske zajednice glavnim promicateljima gotovo svih kulturnih aktivnosti naših iseljenika u SAD. Pod pokroviteljstvom njihovih odsjeka održavani su tečajevi engleskog jezika za starije iseljenike i tečajevi hrvatskog jezika za njihove potomke rođene u Americi. Odsjeci su zajednica bili inicijatori osnivanja odbora i društava za promicanje prosvjete, kazališne umjetnosti, grupe koje su održavale različite zabave,

California 1938, *Slovensko-hrvat. zveza*, Calumet, Michigan 1939, *Hrvatsko potpor. društvo »Banovina Hrvatska«*, Schumacher, Ont. 1940, *Sloga Hrvata i Slovena*, Eureka, California 1942, *Hrvatsko more*, Joliet, Illinois 1942, *Hercegovačkom-hrvatsko društvo »Sv. Ante«*, So. Chicago, Illinois 1943.

²⁰ *Jugoslaveni u Americi*, »Večernja pošta«, Sarajevo 1925, str. 3.

za razvoj tamburaške i orkestralne muzike. Pored tečajeva za jezike i folklor po odsjecima zajednica, najrazličitijih priredaba s bogatim programima, od običnih i redovitih mjesecnih sjednica do dobro posjećivanih banketa u dvoranama, piknika i izleta po velikim parkovima, zajednice su organizirale neke vrste tribine na kojima su razni govornici iseljenicima objašnjavali mnoge nepoznate stranice društvenog, kulturnog, a često puta i političkog života u iseljeništvu i ostavljenoj domovini.

Iako su hrvatske bratske organizacije u SAD prvenstveno osiguravajuće ustanove osobnog i obiteljskog osiguranja u fraternalističkom sustavu ipak su razvijale i stalno razvijaju u okviru svojih mogućnosti i kulturni dio svoga programa rada. Kulturne aktivnosti u pojedinim iseljeničkim naseobinama mijenjale su se ovisno o društveno-političkim prilikama. Američki fraternalizam imao je i danas ima svoje konkurente — trgovačko osiguranje, te su i naše zajednice morale usvajati sva moguća životna osiguranja uz povoljnije uvjete nego što su trgovačko osiguranje. Pored toga morale su ozbiljnije planirati i izvoditi svoj kulturni program radi privlačenja i aktiviranja mladih generacija u svojim redovima. Konkretno *Hrvatska bratska zajednica* je pored organiziranog podmlatka osnovala odjel za sport i prosvjetu, odjel za propagandu, te *Omladinsku kulturnu federaciju* kojoj je zadatak ujediniti sve tamburaške i plesne grupe i pjevačke zborove i omogućiti im stabilnost i dugotrajniju izdržljivost u radu kao i festivalska natjecanja. *Hrvatska bratska zajednica* ima i Školarinsku zakladu za pomaganje siromašnih studenata. Uspjeh svih ovih pothvata i aktivnosti ovisi o brojčanoj veličini i finansijskoj moći bratskih zajednica, što iziskuje koordinaciju svih aktivnosti, kao i proširenje programa rada kako bi se bratske zajednice učinile što privlačnijim za rođene i odgajane generacije u Americi, o kojima će stvarno ovisiti budućnost fraternalističkih organizacija. Povoljniji osiguravajući uvjeti, humanitarne i kulturne aktivnosti, posebno natjecanje mladih u sportu i izvedbama folklornih pjesama i plesova raznih krajeva i naroda svijeta, jesu oni faktori kojima se ističe prednost fraternalizma Amerike pred raznim osiguravajućim društvima.

Treba konstatirati da su bratske zajednice hrvatskih iseljenika igrale i danas još uvijek igraju važnu ulogu u životu iseljenika. U njihovoј je povijesti sažeta najvećim dijelom i

povijest našeg iseljeništva. Upravo onako kako su se iseljenici razvijali od nekadašnjih seljaka u moderne američke radnike tako su se od siromašnih iseljeničkih potpornih organizacija, čije je poslovanje bilo primitivno i ograničeno, razvijale moderne i bogate dobrotvorne i kulturne ustanove koje vode svoje poslovanje na znanstveno izrađenom sistemu i točno i savjesno izvršavaju svoje obaveze prema članstvu.

Ipak budućnost je američkog fraternalizma neizvjesna. Bratske organizacije sve teže odoljevaju u konkurenciji sa osiguravajućim kompanijama koje su finansijski moćne i mogu ponuditi povoljnije uvjete osobama zainteresiranim za razne vrste osiguranja. Zbog toga se postavlja pitanje budućnosti hrvatskih bratskih zajednica. Na ovaj problem osvrnuo se predsjednik *Hrvatske bratske zajednice* John Badovinac u listu »Matica«. Badovinac kaže: »Što se tiče budućnosti bratskih organizacija mogu reći da je za nas svakim danom sve veća konkurenca od strane trgovачkih kompanija. Više se ne može oslanjati samo na narodni duh kako smo to mogli nekada. Jer ni svi članovi *Hrvatske bratske zajednice* nisu samo Hrvati. Naš mlađi naraštaj, na primjer, kad pokazuje veće zanimanje za hrvatstvo, traži nešto više kada kupuje osiguranje. A poznato je da je prodavanje osiguracije važno za *Hrvatsku bratsku zajednicu*. Bez toga ne bismo mogli podupirati naše kulturne i naučne programe (...). Danas živimo u eri velikih kampanja i velikih država itd. Ja sam uvjeren da će za sve hrvatske organizacije biti spas u ujedinjavanju. To će vrijediti ne samo za hrvatska društva nego i za društva ostale braće — Slovenaca i Srba. Mada se o tome još zasada ne može govoriti, uvjeren sam da ćemo biti prisiljeni neumitnošću vremena misliti na takvo ujedinjavanje (...). Na ujedinjavanju hrvatskih samostalnih organizacija, da se one priključe *Hrvatskoj bratskoj zajednici*, radilo se stalno, ali ne više onako kako smo to znali raditi prije kojih dvadesetak godina. Danas je daleko manje takvih, takoreći hrvatskih organizacija koje bi se pridružile *Hrvatskoj bratskoj zajednici*. Ostalo ih je još dvadesetak s kojima bi se isplatilo poraditi na tome da se ujedine s nama«.²¹

Uvažavajući mišljenje Badovinca smatramo da će budućnost fraternalističkih organizacija uglavnom ovisiti o tome

²¹ »Matica« 1974, br. 6, str. 4.

koliki će interes za njih pokazivati mladi ljudi rođeni u Americi i novi doseljenici. Važnost angažiranja mladih generacija shvatili su naši iseljenici već odavno, pa je 1915. tadašnja *Narodna hrvatska zajednica* osnovala posebni odjel podmlatka. Od tada će *Narodna hrvatska zajednica*, kasnije *Hrvatska bratska zajednica* voditi stalnu brigu za pridobijanje mladih ljudi u svoje redove. Jednake je napore ulagala i *Hrvatska katolička zajednica*. Međutim, ni jednoj niti drugoj zajednici nije uspjelo u većem broju privući nove došljake u svoje redove. To je svakako simptomatičan pokazatelj da ideje fraternalizma u suvremenom američkom društvu nisu više tako privlačne za nove generacije iseljenika.

Na kraju prikaza o učešću Hrvata u fraternalističkom pokretu Amerike zaključit ćemo da će njihove aktivnosti u američkom fraternalizmu ovisiti o angažmanu bratskih zajednica na društvenom, kulturnom i nacionalnom planu među iseljenicima, te o uzajamno dobrom odnosima sa starom domovinom. Stoga smatramo sasvim ispravnom konstataciju lista »Zajedničar« koji objavljuje: »Zajednica nije ustanova jedne osobe već sviju njenih članova. Svi moramo sudjelovati da bismo bili sigurni da će naša djeca imati *Hrvatsku bratsku zajednicu* za promicanje nasljeđa koje cijenimo i veoma ljubimo«.²²

²² »Zajedničar« 3. 9. 1975.

HRVATI U RADNIČKOM POKRETU SAD

Ekonomski i socijalni razvoj Amerike u drugoj polovini XIX. stoljeća i početku XX. stoljeća je bio usmjeren na proizvodnju i eksport industrijskih proizvoda. Ovo je dovelo do rastuće urbanizacije i gospodarske ekspansiјe. Upravo je ovo dovelo do velikog broja imigranata, koji su dolazili iz Evrope, ali i srednjeg istoka, u posjeti Američkoj. Također je dovelo do velikog broja imigranata iz Sjeverne Amerike, posebno iz Kanade.

Ekonomске krize i depresije donosile su teška iskušenja za iseljenike iz Hrvatske čiji je položaj unutar radničke klase Amerike bio još nepovoljniji i teži, jer su pripadali tzv. »novoj imigraciji«. U uvjetima gotovo nikakve zaštite na radu, često su se događale tragedije koje su gutale stotine mladih života. Najveći broj stradavao je u čeličnim ljevaonicama, za prirodnih katastrofa, u prometnim nesrećama, od raznih bolesti, naročito tuberkuloze, a bili su i tučeni i ubijani u štrajkovima. Američke su kompanije prikrivale činjenice o pogibelji radnika i time izbjegavale plaćanje odštete.

U studiji *Tisuće hrvatskih grobova* Jure Prpić ukazuje na jednu nepoznatu stranicu hrvatske povijesti uopće, koja je u isto vrijeme nepoznato poglavlje povijesti američkih Hrvata, tj. na njihov danak u krvi i životima. Dobro poznata u našem narodu bila je izreka »Amerika-čemerika«, jer je doista za mnoge iseljenike bila puna čemera i tragedija. Američka štampa malo je pokazivala zanimanje za stradanja iseljenika. Pišući danas o doprinosu pojedinih nacionalnih skupina razvoju Amerike, obično opisujemo njihov doprinos u umjetnosti, znanosti i dostignućima u praksi. Hrvati su također dali važan doprinos. U Americi su poznata imena Ratkaja, Konščaka i Kundeka. Često se piše o Lucasu, Meštroviću, Vanki i drugima. Ali tisuće Hrvata umrli su nepoznati i danas se o njima gotovo ništa ne zna. Pa ipak su dali sve što su imali za izgradnju američke civilizacije, a često je sve što su imali bilo goli život.¹

Jasno je da doprinos jednom društvu ne treba mjeriti isključivo naporima i dostignućima nekolicine čuvenih i izu-

¹ Jure Prpić, *Tisuće hrvatskih grobova*, Buenos Aires 1960, posebni otisak iz »Hrvatske revije«, god. X, sv. 4.

zetnih ličnosti. Treba ga cijeniti prvenstveno po ulozi koju je odigrala cijela etnička grupa. Glavni doprinos razvoju američke civilizacije dali su obični ljudi koji su doseljavali u Ameriku. U američkim narodnim umotvorinama taj doprinos je simbolički izražen kroz narodnu priču o jednom hrvatskom livcu nadljudske snage koji je u industriji čelika značio ono što je Paul Bunyan, legendarni američki drvosječa, značio u svojoj privrednoj grani.

Joe Magarac bio je narodni junak doseljenih radnika u rudnicima i čeličanama na području Pennsylvanije 1880-tih godina. Magarac je bio obdarjen snagom i moći da izvede i najteže nadljudske pothvate. Pojavljivao se samo u vrijeme velikih nevolja, izlazeći iz maglovite rijeke Monongahela i nestajao je u njoj nakon obavljenog posla. Pobijedio je u jednom dvoboju kad se borio za ruku Mary Mastrovich, najljepše djevojke u Homesteadu ali se nije njome oženio. Saga o Joe Magarcu u stvari potječe iz vremena jačanja radničkih unija, čije su vode osjećale da bi doseljenici trebali postati aktivni u unijama, a ne tražiti zaštitu stvarajući legende o narodnim junacima. O Joe Magarcu se širila legenda da je bio sin željezne rudače i da je jednom kada rudari nisu imali dovoljno rudače, sam skočio u peć za taljenje željeza i pomiješao se s rudačom od koje je nastao najbolji čelik koji je ikada proizведен.

Prema podacima *Narodne hrvatske zajednice* u razdoblju od 1909. do 1912. bila su 723 smrtna slučaja članova *Zajednice*. Taj broj je porazan jer se odnosi uglavnom na mlade ljude, kakvi su iseljenici pretežno bili. Ukupni broj nastrandalih iseljenika bio je daleko veći, jer je svega oko 5% iseljenika u to vrijeme bilo učlanjeno u *Narodnu hrvatsku zajednicu*.²

Amerika tada nije imala gotovo nikakvog socijalnog zakonodavstva, nikakve zaštite ni osiguranja radnika u slučaju nesreće, bolesti, smrti ili nezaposlenosti, pogotovo ne za strane, mahom nekvalificirane radnike koji su obavljali najteže i najslabije plaćene poslove.

Sindikati su bili tek »u povoju«, ograničeni na neke »elite« struke kvalificiranih, uglavnom domaćih radnika, opterećenih kojekakvim predrasudama prema nekvalificiranim radnicima doseljenicima, osobito onima slavenskog porijekla, i

² Kratki pregled povijesti Hrvatske bratske zajednice 1894—1949, Pittsburgh 1949, str. 194.

svedeni tako na uske, sektaške organizacije, nisu ni bili u stanju učiniti išta za ozbiljnije poboljšanje položaja radništva, osobito onog doseljenog koje je neorganizirano i rascjepkano različitim porijeklom, jezicima i tradicijom bilo zahvalan plijen najgrublje eksploracije kapitalizma.³ U poduzećima, rudnicima, tvornicama i na gradilištima carevao je teror posebnih kompanijskih policajaca, »kozaka«, »pinkertonovaca« i raznih špijuna, koji su budno pazili na svaki pokret među rudnicima, tvornicama i na gradilištima carevao je teror posebnih kompanijskih policajaca, »kozaka«, »pinkertonovaca« radnicima. Posebne građanske reakcionarne organizacije »vigilanata« i raznih »vitezova« širile su po naseljima mržnju i prezir prema doseljenicima ne zazirući ni od nasilja nad njima. Naši se stariji iseljenici još sjećaju uvredljivih naziva »Hunk«, »Slave« i dr. za hrvatske, srpske, slovenske i druge slavenske radnike u raznim krajevima Amerike.

Izvrnuti mnogim pritiscima doseljenici su se teško snalazili u novom životu i bili su prisiljeni živjeti izolirano u najužim skupinama svojih poznanika i zemljaka.

Sasvim je razumljivo da su pod veoma teškim životnim i radnim okolnostima američki radnici u to vrijeme pribjegavali štrajkovima i drugim oblicima radničke borbe za veće plaće, kraće radno vrijeme, bolje radne uvjete, te za priznavanje radničkih unija. Poslodavci su se gotovo uvijek služili silom protiv štrajkajućih radnika. Mjesne i državne vlasti često su pružale oružanu pomoć poslodavcima, posebno u onim slučajevima kad se činilo da će radnici prisiliti poslodavce da udovolje njihovim opravdanim zahtjevima. I sudovi su u mnogim slučajevima izdavali zabrane protiv štrajkova, poznate pod imenom »injunctions«, u čijoj provedbi je i policija sudjelovala.

U gušenju štrajkova najviše su stradali doseljenici, posebno slavenskog porijekla. Protiv njih su organizirane posebne kampanje, širene klevete na njihov račun u pokušaju da ih se zastraši i odvoji od američkih radnika i na taj način slomi jedinstvo štrajkaša. Međutim, upravo su se iz redova slavenskih doseljenika javljali pojedinci i organizacije u obranu

³ O nepovolnjom položaju novih doseljenika unutar radničke klase Amerike i netolerantnom odnosu američkih radničkih organizacija prema njima usp. Charles Leinenweber, *The American Socialist Party and »New« Immigrants, Science and Society*, New York 1968, Number 1, Volume XXXII.

radničkih prava. U zapisniku društva *Dr Ante Starčević* od 22. travnja 1884. nalazimo slijedeću izjavu: »Prigodom štrajka u Connellsilleu napale su sve ovdašnje novine na 'Hune i Slavs'. Brat Mužina izdao je izjavu u njemačkim novinama (hrvatske novine su tada bile rijetke i vrlo slabo proširene), gdje zagovara hrvatsko ime i ukratko je opisao hrvatsku povijest. Nadalje brat Mužina predlaže društvu da izdade sličnu 'Izjavu' i prijedlog je primljen«.⁴

U štrajku u Pennsylvaniji 1902. nastradalo je nekoliko Hrvata. U zapisniku *VII konvencije Narodne hrvatske zajednice* navodi se prijedlog Maksa Malića da se pomogne hrvatskim radnicima koji su sudjelovali u štrajku rudara tvrdog ugljena u Pennsylvaniji. Malić je upozorio da su mnoge bratske organizacije već pružile pomoći što bi trebalo da učini i *Narodna hrvatska zajednica*, čiji su članovi sami radnici.⁵

Konvencija je u znak solidarnosti štrajkašima odobrila 500 dolara i o tome obavijestila predsjednika *United Mine Workers of America* John Mitchella koji se zahvalio slijedećim riječima: »Najsrdačnije se zahvaljujem Konvenciji na pomoći i izrazima podrške za štrajkajuće rudare. Želim vašoj organizaciji mnogo uspjeha«.⁶

U vrijeme velikog štrajka u McKees Rocksu, Pennsylvania, 1909. također mnogi naši ljudi nastradali su. U kratkom pregledu povijesti *Hrvatske bratske zajednice* taj se štrajk spominje kao jedan od najtežih sukoba između radnika i poslodavaca. Kompanije su imale svoje naoružane ljude sakupljene iz redova podzemlja, a mjesne vlasti su im stavile na raspolaaganje mjesnu policiju. Redovi policije bili su pojačani mnogim profesionalnim štrajkolomcima. Svi su oni trebali pomoći kompanijama da slome štrajk. Radnici su bili izazivani pa je došlo do okršaja u kojem je poginulo desetak štrajkaša, a među njima i nekoliko Hrvata članova *Narodne hrvatske zajednice*. Konačno je vodstvo štrajkaša zaključilo da će za svakog ubijenog radnika biti ubijena dva kompanijska »puškara«. Ta odluka je bila sa potpisima predsjednika i tajnika vodstva štrajka službeno dostavljena kompaniji i vlastima, nakon čega je prestalo zlostavljanje i ubijanje radnika.⁷

⁴ Kratki pregled povijesti HBZ, str. 92.

⁵ Isto, str. 93.

⁶ Isto, str. 94.

⁷ Isto, str. 95.

Predsjednik *Pressed Steel Car Corporation* bio je ujedno i predsjednik *German National Bank* u Alleghenyju, Pennsylvania, u kojoj je *Narodna hrvatska zajednica* imala uložen svoj novac. Uprava *Zajednice* odlučila je u znak protesta povući sav novac iz te banke i prenijeti ga u drugu. To je učinjeno u znak solidarnosti s radnicima u štrajku.

U drugoj polovini godine 1910. u Chicagou su štrajkali krojački radnici. U štrajku je bio ubijen krojač Ivan Senica. O učeštu velikog broja Hrvata u štrajku svjedoči činjenica da je bio formiran *Hrvatski štrajkaški odbor* kojemu je na čelu bio Anton Anderlon. Odbor je sakupio velike svote novca za pomoć našim radnicima koji su štrajkali.⁸

U Westmoreland Countyju u okolini *Irwin-Greensburg-Exporta* i Claridgea u rujnu 1910. bio je veliki štrajk radnika rudara u kojem je sudjelovalo preko 20.000 ljudi. Iz lista »Radnička straža« saznajemo da je bilo i naših štrajkolomaca. List je naveo imena nekih komentirajući: »Ovo su tek imena koja su nam poznata, a koliko ih još ima u drugim mjestima? Neka ih prati prezir svakog poštenog radnika.«⁹

Radnički štrajkovi redali su se iz godine u godinu a naši su radnici sve aktivnije učestvovali u njima. Veliki radnički štrajk u Calumetu, državi Michigan, ostao je dugo u sjećanju naših iseljenika. Počelo je upisivanje u sindikat *Western Federation of Miners*. Među organizatorima bio je i mladi Hrvat Toni Maleta, koji je dobro govorio engleski jezik što je u ono vrijeme bila rijetkost. Uglavnom je organizirao Hrvate i Slovence. Poslije njega je tu dužnost jedno vrijeme obavljao Mike Gregurić, također Hrvat. Za vrijeme štrajka pokrenuto je tiskanje novina na hrvatskom jeziku, koje je uređivao Tomo Strižić, rodom iz Bribira. U isto vrijeme izlazio je i list »Hrvatski radnik« što ga je uređivao Matija Šojat, koji je i sam pomagao uniju rudara. U pripremama za štrajk sudjelovale su žene i kćeri rudara. One su pod vodstvom mlade Slovenke Anne Clemenc osnovale žensku organizaciju koja je aktivno sudjelovala u štrajku i pomagala rudarima u svakom pogledu.

⁸ »Radnička straža«, Chicago, 30. 12. 1910, br. 52.

⁹ »Radnička straža«, 30. 9. 1910, br. 41.

Godine 1912. stupili su u štrajk radnici u *Carnegie Steel Co* u gradiću Blair. Hrvati su u štrajku bili veoma aktivni. Jugoslavensko socijalističko udruženje u Blairu pomoglo je u organizaciji štrajka, a jedan od rukovodilaca bio je Ivan Čelan. (usp. »Radnički glasnik«, 21. 4. 1939, br. 16)

U srpnju 1913. unija rudara podnijela je kompaniji svoje zahtjeve koje je ova odbacila. Tada je 15.000 rudara izšlo u štrajk. Počela je duga i teška borba koja je trajala preko pol godine. Vlasnici rudnika mobilizirali su svoju privatnu policiju na konjima, koja je svakodnevno terorizirala, izazivala i zastrašivala štrajkaše kako bi slomila njihovu solidarnost i skršila štrajk. Štrajkaši su se držali čvrsto i disciplinirano. Aktivno su pomagale žene unoseći u redove štrajkaša borbenost i izdržljivost. O tome je »Radnička straža« zapisala: »I sad se kompanije očajno naprežu da nasiljem i divljaštvo zbune štrajkaške redove. Hapšenje i zatvaranje štrajkaša i štrajkaških žena nastavlja se. U petak 12. septembra, zatvorili su kapitalistički slugani šesnaest naših žena koje su mirno marširale u paradi iz Ahmeeka u Calumet, i istoga dana je uhapšen i Janko Terzić, član glavnog odbora *Western Federation of Miners* i još neki — ali su nakon par sati morali biti pušteni.«¹⁰ »Radnička straža« spominje veliku demonstraciju u kojoj je sudjelovalo preko devet tisuća radnika a na kojoj je među ostalima govorio i T. Strižić. Strižić je inače svake nedjelje organizirao posebne skupštine za Hrvate i Slovence.

I u ovom je štrajku nastradao jedan hrvatski radnik, Josip Marinić; ubijen je u jednom sukobu između kompanijskih policajaca i štrajkaša u Hurontownu.

Da bi se što uspješnije organiziralo i uključilo naše radnike u štrajk u Calumetu, bio je iz Chicagoa upućen tajnik *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* Ilija Šušnjar. List »Radnička straža« uputio je poseban proglašenje pod naslovom *Radnicima širom Amerike* u kojem je pisalo: »Velika borba rudara u državi Colorado i u Calumetu, Michigan, još traje. (...) Drugovi, radnici, braćo! Neka nitko ne odlazi u ove države! Obavijestite svoje prijatelje i drugove da potraže rada na drugom mjestu i da ne budu izdajice onih mučenika koji su naša braća i čija borba jeste i naša borba!«¹¹ Ovaj proglašenje je upućen jer je u ovom štrajku jedan broj naših prešao u štrajkolomce. List »Hrvatska sloboda« javio je da je i glavni tajnik potporne organizacije *Slovensko-hrvatska sveza*, John

¹⁰ »Radnička straža«, 17. 9. 1913, br. 40.

¹¹ »Radnička straža«, 5. 9. 1913, br. 47.

Puhek prešao štrajkolomcima. Sam Puhek i cijela organizacija su zbog toga bili podvrgnuti oštroj kritici.¹²

O štrajku u Michiganu mnogo je pisala i naša iseljenička štampa. List »Zajedničar« objavljuje: »Kako se po vijestima u svim našim hrvatskim novinama vidi Hrvati širom Amerike izdašno podupiru štrajkaše, te je već lijepa svota poslana njima u pomoć, a još uvijek se sakuplja. Tako i treba. Kako izgleda državni će odjel poduzeti oštре mjere u Michigangu.«¹³ List »Zajedničar« apelirao je za pomoć nastrandalim rudarima pišući: »Mi od srca preporučamo odsjecima da svaki ponešto dade za svetu radničku stvar (...). Mnogo je naše braće Hrvata koji su također u štrajku, imajmo njih na umu, pomožimo im!«¹⁴

Godine 1914. izbio je štrajk rudara u Ludlowu. U štrajku je došlo do krvavih okršaja. Rudari su radili 14 sati na dan uz vrlo niske nadnlice. U rujnu su Rockefellerovoj *Colorado Fuel and Iron Co* predali zahtjev za povišenjem nadnica za 10 %, smanjenje radnog vremena na osam sati na dan te da kompanija prihvati njihov sindikat.

U štrajku su sudjelovali mnogi članovi *Odsjeka 364 Narodne hrvatske zajednice* iz Ludlowa. Mnogi od njih izgubili su u požaru sve što su posjedovali. U kratkoj povijesti *Hrvatske bratske zajednice* o štrajku u Ludlowu piše da su štrajkaši, a među njima i članovi *Zajednice*, bili teško napadani od policije i profesionalnih štrajkolomaca, da su bili izbacivani iz stanova kompanije te da su živjeli pod šatorima, ali i da su se radnici hrabro opirali dok nisu podlegli jačoj sili.¹⁵

U velikom štrajku 1915. u Zapadnoj Virginiji sudjelovao je veliki broj naših ljudi. U borbi koja je za vrijeme štrajka izbila između rudara i kompanijskih agenata ubijen je i jedan policajac. To je bio povod kompaniji da se s naročitom mržnjom i žestinom okomi na doseljene radnike. Ovaj put su žrtve postale naši doseljenici koji su se osobito dobro držali u štrajku. Pod optužbom da su ubili policajca uhapšeno je dvadeset i šest naših rudara. Većinom su bili članovi *Narodne hrvatske zajednice*. Dvojica su osuđena na doživotnu robiju a

¹² »Radnička straža«, 20. 8. 1913, br. 36.

¹³ »Zajedničar«, 26. 9. 1913, br. 47.

¹⁴ »Zajedničar«, 10. 9. 1913, br. 36.

¹⁵ Kratki pregled povijesti Hrvatske bratske zajednice 1894—1949, Pittsburgh 1949.

ostali od jedne do šest godina. *Narodna hrvatska zajednica* odmah je organizirala pomoć nastrandalim radnicima. Angažirala je naše odvjetnike Franju Bogadeku i Kostu Unkovića da povedu istragu pod kakvim su okolnostima radnici osuđeni. Pokazalo se, nakon detaljnog ispitivanja procesa, da su naši radnici nevinji.

O stradanju naših ljudi za vrijeme štrajka u Zapadnoj Virginiji zabilježeno je u zapisniku *XII konvencije Narodne hrvatske zajednice* da je na sjednici glavnog odbora od 15. travnja 1915. pročitana molba odsjeka br. 303, 448 i 531 iz Farmingtona i Barrackvillea, West Virginia, kojom su molili *Zajednicu* za pomoć zajedničarima koji su zajedno s ostalim Hrvatima bili optuženi do su u vrijeme štrajka 29. veljače ubili pomoćnika šerifa. Glavni odbor *Zajednice* uvažio je molbu optuženih i osigurao financijska sredstva za odvjetnika Burka koji je branio optužene. *Hrvatski savez* je također optuženima poslao hrvatskog odvjetnika F. Bogadeku, koji je također pomogao da optuženi nisu dobili teže kazne.¹⁶

Godine 1917. neposredno po ulasku SAD u rat došlo je do velikog štrajka u područjima bakra u Arizoni. Cijene bakru naglo su porasle a radničke nadnlice ostale su na istoj razini. Zbog toga su *Wobblies*, pristaše *Industrial Workers of the World* pokrenuli veliku štrajkašku akciju. Imali su podršku u *Mine, Mill and Smelter Workers Union*, kao i nekoliko unija *American Federation of Labor*. Kompanije su odbile zahtjeve rudara i počele sabirati oružje i municiju, organizirati čuvare tzv. »vigilante« i upošljavati sve veći broj stražara i puškara. Štrajk radnika u rudnicima bakra bio je proglašen za »njemačku zavjeru« i u svim rudarskim naseljima organizirane su *Loyalty Leagues*. Na nagovor kompanija šerif je u mjestu Bisbee u pola noći izveo napad na štrajkaše, pohapsio preko dvije tisuće ljudi od kojih je tisuću i dvjesto strpao u vagone i odvezao u pustinju preko granice New Mexico. U mjestu Jerome i Globe šerif je uhapsio 60 članova *Industrial Workers of the World (IWW)* i u marvinskim vagonima ih prevezao u Kaliforniju. Ove su metode izazvale reakciju javnosti tako da je formirana velika federalna porota (*Grand Jury*) koja je podigla optužbu protiv *Loyalty League* ali nitko nije bio proglašen krivim niti je kažnen. Jedna je komisija, imenovana

¹⁶ Isto, str. 96.

od predsjednika Wilsona sa zadatkom da istraži uzroke štrajka i deportiranja rudara, pronašla da je među deportiranim bilo 179 Hrvata i 82 Crnogorca.¹⁷

Potporne su organizacije naših iseljenika također povele borbu protiv neljudskog postupanja prema našim ljudima pri dolasku u Sjedinjene Američke Države. U New Yorku je osnovana posebna organizacija *Slavonic Immigrant Society* pod rukovodstvom M. Pupina, sa zadatkom da zaštiti naše ljudi prilikom iskrcavanja na Ellis Islandu. *Narodna hrvatska zajednica* službeno je protestirala kod američke vlade u Washingtonu protiv zlostavljanja naših ljudi i darovala je organizaciji *Slavic Immigrant Society* petsto dolara da angažira odvjetnike, koji su intervenirali kod emigracionih vlasti u obranu naših ljudi.

Kada je godine 1914. američki Kongres usvojio rezoluciju protiv useljavanja nepismenih u Sjedinjene Američke Države, *Narodna hrvatska zajednica* opet je službeno protestirala protiv te odluke, jer bi se njome onemogućio dolazak u Sjedinjene Američke Države velikom broju naših ljudi koji pod vladavinom Austro-Ugarske nisu imali mogućnosti naučiti čitati i pisati.

U teškim životnim i radnim uvjetima američkog radništva, a napose doseljenika krajem prošlog i početkom ovog stoljeća, počeo se razvijati snažan radnički pokret. Mnogi su naši iseljenici bili u njemu aktivni učesnici. Mahom su bili obrtnici, koji su još iz starog kraja donijeli socijalističke ideje i ponešto iskustva o radničkim organizacijama. Spomenut ćemo najaktivnije. Josip Ječmenjak je u Zagrebu 1893. na strukovnom kongresu postolara i čizmara bio izabran za predsjednika. Tomo Bešenić bio je u Hrvatskoj aktivan u sindikatu krojačkih radnika. Milan Glumac je bio tajnik posebnog tajništva *Socijal-demokratske stranke za Slavoniju i Srijem*. Juraj Mamek je u Zagrebu izuzeo krojački zanat, postao članom nekoliko radničkih društava i suradnikom »Radničkog glasnika«. Utjemeljio je *Strukovnu udrugu krojačkih radnika*. Bio je jedan od prvih pokretača radničkog pokreta u Hrvatskoj. Etbin Kristan i Jože Zaveršnik bili su istaknute osobe u socijal-demokratskom pokretu, ne samo Slovenije nego cijele Austro-Ugarske. Svi su spomenuti po dolasku u SAD djelovali u

¹⁷ J. Strižić, *Uspomene iz rudarskog štrajka 1917. u Arizoni, »Zajedničar«*, 25. 4. 1979, br. 17.

radničkom pokretu SAD i posebno u radničkom pokretu naših iseljenika.

Američki su Slovenci bili prvi među Južnim Slavenima koji su razvili socijalistički pokret. Prvi slovenski socijalistički klub u Americi osnovan je 2. veljače 1900. godine u Chicagou. Kasnije je osnovano poduzeće koje je izdavalo list »Zora«, a uredio ga je Aleksandar Toman. List je trebao postati glavno glasilo slovenskih socijalista u Americi, ali je zbog nedovoljne aktivnosti i nedostatka sposobnih suradnika nakon desetak brojeva prestao izlaziti. S prestankom izlaženja lista propao je i prvi slovenski socijalistički klub. Godine 1903. Slovenci se okupljaju oko lista »Glas svobode« koji je preselio iz Puebla, Colorado, a koji se prikazivao sklon radništvu. Ponovno se osniva socijalistički klub, a dva istaknuta slovenska socijalista, Jože Zavertnik i Franc Petrič, preko »Glasa svobode« vode socijalističku agitaciju. Tako je u ožujku 1905. u »Glasu svobode« Franc Petrič objavio članak *Poziv na skupno djelovanje Slovenaca i Hrvata za socijalnu agitaciju u Americi* sa željom da i hrvatsko radništvo pristupi socijalističkoj stranci u Americi i usvoji njene slobodoumne nazore i principе. Petrič je predložio pokretanje hrvatskih socijalističkih novina, nakon čega se javio neki iseljenik pod pseudonimom »jugoslavenski socijalist« sa člankom: »Mi Hrvati nemamo radničkog lista koji bi naobražavao hrvatski radni narod u Americi. Nemamo lista koji bi radnomu narodu pokazivao put koji vodi oslobođenju radnog naroda ispod kapitalističkog jarma. Nemamo list koji bi širio više i plemenitije ljudske ideale, koji bi nam dao poleta i nade u bolju budućnost . . .¹⁸ Između slovenskih socijalista koji su htjeli što življi rad, i vlasnika lista M. Konde i Franka Mediča koji su težili samo za profitom, došlo je do sukoba, te su socijalisti koncem godine 1905. bili prisiljeni dobrovoljnim prilozima osnivati vlastito glasilo. Tako je 1. siječnja 1906. izšao prvi broj lista »Proletarec«. Uskoro se počinju organizirati i drugi slovenski socijalistički klubovi, a »Proletarec« postaje tjednikom. U listu je dugo vremena izlazila jedna stranica na hrvatskom jeziku, pa je »Proletarec« na taj način pridonosio širenju socijalističke misli i među hrvatskim iseljenicima, za što je najviše zasluga imao hrvatski iseljenik Josip Ječmenjak, inače stolarski obrtnik, koji je bio član slovenskog socijalističkog kluba u

¹⁸ »Hrvatska zastava«, Chicago, 16. 3. 1905, br. 11.

Chicagou. Do 1909. u SAD je atkvno djelovalo 11 socijalističkih klubova američkih Slovenaca.¹⁹

Prvo hrvatsko socijalističko udruženje u SAD osnovano je 1903. u Pittsburghu pod nazivom *Jugoslavenski politički klub*. Osnivači su bili Mijo Pecoja, Nikola Hoffman, Janko Korade, Florijan Holobar, Dušan Vuković i dr. Neponredni povod osnivanju kluba bio je u nastojanju socijalista da među američkim Hrvatima iznesu svoj stav u odnosu na borbu koja se 1903. u Hrvatskoj vodila protiv režima bana Khuena Hedervaryja. Klub nije imao svoje glasilo, nego se služio lecima, priređivanjem skupština, sastanaka itd. *Jugoslavenski politički klub* se 1905. raspao da bi godinu dana kasnije ponovno počeо s radom okupivši u svojim redovima 32 aktivna člana. Klub su obnovili Tomo Bešenić, Blagoje Žikić, Juraj Mokrović, Anton Horvat, Nikola Banjanin, Franjo Hanas i drugi. Za obnovu kluba izuzetnu zaslugu imao je Tomo Bešenić. Na njegovu inicijativu klub je u ljeto 1907. u jeku žestoke ekonomske krize u Sjedinjenim Američkim Državama, donio odluku da se pokrenu radničke novine na hrvatskom jeziku. 1907. osniva se još jedna hrvatska socijalistička organizacija u Southside Pittsburghu, ali zbog ekonomske krize propada godinu dana kasnije. Koncem 1907. počinje vrlo živa socijalistička agitacija Hrvata u Chicagou, stvara se niz organizacija, počinje izlaziti »Radnička straža«, prvo kao polumjesečnik, a kasnije kao tjednik. Iste godine, nakon nekoliko neuspjelih pokušaja u New Yorku, počela je konačno u Clevelandu izlaziti »Radnička borba« oko koje se također okupljava dio hrvatskih socijalista. Širenjem »Radničke straže« i »Radničke borbe« počinju nicati mnoga hrvatska socijalistička društva u Milwaukeeu, Kenoshi, St. Louisu, East Pittsburghu itd. Do 1909. bilo je 14 socijalističkih klubova američkih Hrvata.²⁰

¹⁹ O okupljanju Slovenaca u socijalistički pokret u SAD usp. »Proletarec« Chicago 1. 5. 1930, br. 1181.

²⁰ O prvim akcijama za osnivanje hrvatskih socijalističkih klubova Tomo Bešenić je pisao: »Drugom polovicom travnja 1906. godine stigao sam ovamo i u kratko vrijeme opet oživisimo klub, u koji su na samom početku stupila 32 člana.

Radi bolesti, koja me je nakon toga snašla, nije se u klubu mnogo radilo, već do pod jesen, kada nije upriličena prva zabava kluba na Labor Day, gdje je unišlo 225 dolara čistog dobitka.

Nakon ovoga počelo se živje raspravljati pitanje pokrenuća novina. Jedna od glavnih točaka kod tog pitanja bila je osoba

Još je početkom 1908. »Radnička straža« dala inicijativu za osnivanje *Hrvatskog radničkog prosvjetnog i političkog saveza u Americi*. Prema »Radničkoj straži« svrha i cilj saveza bili su:

— da širenjem znanja i prosvjete ospozobi hrvatske radnike za sve radničke borbe i kulturni napredak;

koja će novinu uređivati. Konačno se zaključilo da se piše stranci u Zagreb, nek nam javi nema li moguće tamo koga koji bi bio spreman i voljan da amo dođe i preuzme dužnost urednika.

Odgovor na ovo pismo bio je da za sada nema nikoga, ali će se nastojati u što kraćem vremenu to učiniti.

Kako je ovo pismo kluba odaslano stranci u Zagrebu, bilo je čitano na sjednici glavnog odbora. Tu je prisustvovao i drug Milan Glumac, koji je već tada izjavio da bi bio voljan ovamo doći. Međutim je po nagovoru ostalih odbornika odustao od svog nauma, jer je bio potreban tamo kao organizator zemljoradnika. I tako je ovo pitanje ostalo neriješeno sve do vremena kad je drug Glumac išao na zadnju vojničku stavnju, gdje ga uzeše u vojsku.

Tada je smjesta pisao ovamo da je spreman doći u Ameriku, da tako izbjegne militarnoj službi, a posluži našoj radničkoj stvari pokrenućem radničkih novina.

U međuvremenu su osnovana još dva kluba i to jedan u East Pittsburghu. Pa, gdje je veliko zanimanje pokazao drug Milan Kirin, Steve Blagić i još nekoji. Drugi klub je bio osnovan u McKess Rocksu, gdje je mnogo truda uložio drug F. Juričić, a kasnije i mnogi drugi.

Pod konac mjeseca srpnja stigao je drug Glumac te se nakon kratkog vremena zaposlio u tiskari tadašnjeg prvaka braće Slovaka, gosp. Rovianeka. On je radio i marljivo proučavao ovađanje prilike sve do polovice listopada 1907. kada bje sazvana javna skupština u Češkoj dvorani, Allegheny, Pa. Nakon govora druga Glumca i ostalih, zaključiše prisutni na toj skupštini da treba pokrenuti radničke novine čim prije moguće, a da se u tu svrhu sastavi proglaš koji bi se razaslao svim našim radnicima ove prostrane zemlje. Za tu stvar bilo je na skupštini sabrano \$ 94.25.

Početkom studenog 1907. odaslalo se druga Glumca u Chicago da tamo osnuje udruženje i postepeno u Kenoshi te u Milwaukee, Wis., a nakon toga što prije bude moguće pokrenuti i novine. U Chicagou, uz pripomoć nekolicine drugova kao Martin Hans, Viktor Gregurić, Josip Ječmenjak i dr, bi osnovano udruženje, kojem je pristupilo dosta požrtvovnih drugova, među kojima Stjepan Zlodi, Andrija Trstenjak i još neki.

Budući su drugovi Slovenci već ranije imali svoje udruženje, kao i novinu 'Proletarec', tu je drug Glumac dobio mnogo moralne pomoći što je znatno doprinijelo da se prvi broj novine pojavio već 25. prosinca 1907. pod imenom 'Radnička straža'. (Tomo Bešenić, *Ulomak iz povijesti našeg radničkog pokreta*, »Znanje«, Chicago, 11. 11. 1939, br. 38)

— da politički izobrazi hrvatske radnike u smislu radničke razredne (klasne) borbe i da sudjelovanjem u političkim borbama izvođi uspjehe u korist radnoga ljudstva;

— da djeluje u svrhu poboljšanja životnog položaja hrvatskih radnika.²¹

Na žalost ideja osnivanja *Hrvatskog radničkog prosvjetnog i političkog saveza u Americi* nije uspjela. U prvim godinama svog djelovanja socijalistički pokret Hrvata i uopće Južnih Slavena u Americi nije imao značajnijeg uspjeha. Socijalistički klubovi bili su podijeljeni, a njihov rad nekoordiniran, pa se nisu razvijali nego često puta na samom početku propadali. Zbog toga u prvim godinama svoga rada hrvatski socijalisti nisu imali značajnijeg utjecaja u životu naših iseljenika. Jednako su bili neaktivni u političkoj i ekonomskoj borbi američkog proletarijata. U nastojanju da se otklone nedostaci, »Radnička straža«, glasilo hrvatskih socijalista, pisala je 6. svibnja 1910. slijedeće: »Naše je osvjedočenje da će jugoslavenski socijalistički pokret biti moćan i uspješan samo ako se organizacije sjedine u jednom *Jugoslavenskom socijalističkom savezu*. Mjesto dosadašnje labave i mršave uzajamnosti (koja se jedino manifestirala prigodom skupština i zabava) treba da nastupi neograničena uzajamnost, zajednički pravac i sistematski rad.«

Bilo je među našim socijalistima u Americi i oprečnih mišljenja o potrebi osnivanja jugoslavenskog socijalističkog saveza. Tvrđili su da će to biti umjetna organizacija i da neće imati opravdanja na tlu Amerike, jer jugoslavenska emigracija u svojoj velikoj većini potječe iz sitnoburžoaskih, seoskih, trgovачkih i zanatlijskih slojeva čiji se interesi ne slažu s interesima američkog proletarijata, pa savez sastavljen od predstavnika ovakve emigracije neće biti nosilac klasnih idealeta proletarijata i neće se boriti za ostvarenje krajnjih ciljeva radničke klase u Americi. Oni koji su zagovarali stvaranje saveza tvrdili su da će jugoslavenski iseljenici koji su prisiljeni da zasluže svoj kruh u Americi putem najamnog rada, postati najamni radnici i podnoseći kapitalističko izrabljivanje i političko ugnjetavanje zajedno s ostalim radničkim slojevima postati nerazdruživi dio američke radničke klase. Na taj način klasni položaj jugoslavenskog iseljeništva stvara jednakost u njegovim interesima s interesima radničke klase u cjelini i nalaže

²¹ »Radnička straža«, 22. 1. 1908, br. 3.

uzajamnost i ujedinjenje u zajedničkoj proleterskoj borbi protiv eksploracije.²²

Prva incijativa za osnivanje jedinstvene organizacije jugoslavenskih socijalista *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* u Americi dana je na skupštini socijalističkih društava 26. lipnja 1909. u Pittsburghu. Međutim, tada je zaključeno da se zbog još malog broja socijalističkih organizacija, nedostatka materijalnih sredstava i velike nezaposlenosti radnika, rad na osnivanju saveza odgodi do daljnega. 25. i 26. prosinca 1909. održana je u Chicagou konferencija južnoslavenskih društava okupljenih oko »Radničke straže«. Tamo je bio prisutan i izaslanik slovenske socijalističke organizacije Josip Zavrtnik. Na konferenciji je bilo jednoglasno zaključeno da se pristupi osnivanju *Jugoslavenskog socijalističkog saveza*. U tu je svrhu izabran odbor od tri lica koja su trebala sporazumno s predstavnicima srpskih, slovenskih i bugarskih socijalista najdalje za šest mjeseci sazvati prvi južnoslavenski socijalistički kongres i na njemu potaknuti osnivanje saveza. Sprovodeći u djelo zaključke konferencije, sve četiri južnoslavenske organizacije u Chicagou (slovenska, hrvatska, srpska i bugarska) pristupile su izboru posebnog međujužnoslavenskog odbora za saziv kongresa. Nakon dugog raspravljanja odbor je uputio poziv u kojem je prvo objavio da su sve četiri jugoslavenske socijalističke organizacije u Chicagou prihvatile stanovište potpunog sjedinjenja jugoslavenskih radnika na polju socijalističke borbe za ekonomsku i političku slobodu proletarijata, borbu za kulturni napredak i nacionalnu slobodu svih naroda. U pozivu se kaže da je prvi ideal klasno svjesnih jugoslavenskih radnika u Chicagou osnivanje *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* u kojem treba biti organiziran socijalistički rad, kako bi se jugoslavenski radnici skupa sa ostalim radnicima Amerike mogli boriti za socijalizam. U pozivu se tvrdi da će jugoslavenski socijalistički pokret biti uspješan samo ako se organizacije ujedine u jedan *Jugoslavenski socijalistički savez*. Dotadašnja labava uzajamnost koja se ispoljavala uglavnom na skupština i zabavama, trebala je biti zamijenjena neograničenom uzajamnošću, zajedničkim i sistematskim radom. Samo bi se na taj način mogao umnogostručiti broj jugoslavenskih radnika u američkim socijalističkim organizacijama i dakako u jugoslavenskim. Poziv završava da će *Jugoslavenski socijalistički*

²² »Radnička straža«, 11. 6. 1913, br. 26.

savez biti jednak snažan predstavnik u ekonomskoj i političkoj borbi.²³

Na potrebu stvaranja jedinstvene organizacije južnoslavenskih socijalista u Americi ukazivale su i prilike u kojima su u to vrijeme živjeli naši narodi pod Austro-Ugarskom. Aneksija Bosne i Hercegovine, »veleizdajnički proces« u Zagrebu i uopće ratna opasnost na Balkanu, znatno su utjecali na odluke o ujedinjenju naših socijalista u Americi. Neposredni povod akcijama za ujedinjenje bile su *Južnoslavenska konferencija u Ljubljani 1909.* i *Balkanska konferencija u Beogradu* održana iste godine.

Južnoslavenski socijalistički kongres u Americi održan je 3. i 4. prosinca 1910. u Chicagou. Prisustvovalo je 28 delegata koji su predstavljali sve južnoslavenske organizacije u Americi. Za predsjednika kongresa izabran je Tomo Bešenić, a za tajnike Ivan Masten i Franc Petrič. Kongres je počeo rad izvještajima o stanju južnoslavenskih pokreta u Americi. Dalje se raspravljalo o iseljavanju Južnih Slavena u Ameriku, o čemu je delegat D. Ekonomov rekao da je iseljavanje Jugoslavena prouzrokovano ekonomskim i političkim potlačivanjem proletarijata koji se u potrazi za kruhom seli u prekomorske zemlje. Došavši u Ameriku taj proletariat potпадa pod novo izrabljivanje i njegov je položaj gori od položaja svih ostalih doseljenika.²⁴ Na kongresu je usvojena rezolucija u odnosu na pitanja iseljavanja, u kojoj je konstatirano da jugoslavenski iseljenici potječu iz redova seljaka, zanatlija, malih trgovaca i radnika. Uzroci iseljavanja iz južnoslavenskih zemalja su ekonomske naravi. Proleterizirajući sitnoburžoaske mase nepovoljan ekonomski razvoj u tim zemljama dovodi radničku klasu u sve teži položaj, zbog čega, tvrdi se u rezoluciji, radnici jedino rješenje nalaze u iseljavanju u Ameriku. U novoj sredini jugoslavenski iseljenici su izolirani, ne poznaju engleski jezik i na niskom su kulturnom i stručnom nivou. Zbog toga nemaju društveni položaj koji bi im omogućio bolje materijalno stanje, te su u najvećem broju izvrgnuti izrabljivanju i bijedi.²⁵

Kongres je raspravljaо i o položaju Južnih Slavena u radničkom klasnom pokretu Amerike, u povodu čega je Milan

²³ »Radnička straža«, 6. 5. 1910.

²⁴ »Radnička straža«, 15. 7. 1910, br. 30.

²⁵ »Radnička straža«, 15. 7. 1910, br. 30.

Glumac-Jurišić naglasio da je američki kapitalizam doživio izraziti napredak pa je prouzrokovao klasne opreke i bijedno stanje proletarijata uslijed eksploracije, čestih kriza i besposlice. No, prema Glumcu, sve to dokazuje da je kapitalizam odigrao svoju ulogu. S druge strane, radnička klasa ne miruje nego dapače aktivno učestvuje u borbi između rada i kapitala. *Socijalistička stranka Amerike* igra u tome zapaženu i veoma pozitivnu ulogu. Stoga je Glumac predložio da budući *Jugoslavenski socijalistički savez u Americi* prizna načela i program *Socijalističke stranke Amerike*. U tom smislu je predložio slijedeću rezoluciju: »Načela međunarodne socijalne demokracije i američke *Socijalističke stranke* — načela o radničkoj klasnoj borbi koja vodi do ukidanja kapitalističkoga društvenog uređenja, do ukidanja pljačke i otimačine, bijede i potlačenosti, nejednakosti i neprosvijećenosti; načela o klasnoj borbi kojoj je cilj oslobođenje radničke klase i svega čovječanstva uspostavljanjem socijalističkog društva zasnovanog na zajedničkom vlasništvu proizvodnih sredstava i na organiziranom radu s jednakim dužnostima i pravima za sve članove društva — jesu načela koja usvaja *Prvi Jugoslavenski socijalistički kongres u Americi*. (...) *Prvi Jugoslavenski socijalistički kongres* shvaćajući gospodarstveni, politički i socijalni razvoj u Americi i utjecaj toga razvoja na radnički, poglavito unijski pokret — koji nije bez pogrešaka — tim jače zagovara oprobanu i uspješnu taktiku *Socijalističke stranke* prema unijskom pokretu: od svjesnih socijalista — kojima to nije onemogućeno — traži se da budu članovi unija, da rade na osnutku unija i da u unijskim (ekonomskim) borbama protiv kapitala budu uvijek u prvim redovima; da, naravno, suzbiju pogreške koje se pojavljuju u unijama i u svakoj zgodi da propovijedaju socijalistička načela klasne borbe kojoj je temeljac: oslobođenje radničko može biti samo radničko djelo.

Takvim radom osvojiti će se proletariat za pravilnu borbu, izvest će se cjelokupni radni narod na put socijalističke borbe, prokrčit će se put savršenoj radničkoj organizaciji i industrijalnom unionizmu. A onda pored jednoga krila, pored *Socijalističke stranke* biti će unije drugo krilo klasne borbe i američki proletariat će razvijenim krilima, umnoženom snagom napredovati od pobjede do pobjede«.²⁶

²⁶ »Radnička straža«, 1. 7. 1910, br. 28.

Ipak su se na kongresu pojavili oponenti s namjerama da se *Jugoslavenski socijalistički savez* uključi u socijalističku partiju i zahtijevali su njegovo priključenje *Socijalističkoj radničkoj stranci Amerike*. Ovaj problem zahtijeva određeno objašnjenje.

Američka *Socijalistička radnička stranka* osnovana je 1877. Program stranke bio je organizirati američki proletarijat u ekonomskim organizacijama i stvoriti solidnu osnovu za provođenje programa poboljšanja uvjeta rada i likvidacije kapitalističke eksploracije. Sredstva za postizanje bližih i dalnjih ciljeva bila su propaganda socijalističkih načela i taktike, političke demonstracije i izborna borba. Stranka je propovijedala nepomirljivu klasnu borbu i nije priznavala nikakve političke kompromise američkog proletarijata s buržoazijom. Stranka je oštro kritizirala *Američku federaciju rada* a isto tako i *Industrijalne radnike svijeta* i navijestila žestoku borbu tim radničkim organizacijama nastojeći organizirati svoje vlastite industrijske organizacije. Stranka je to činila iz razloga jer je *Američka federacija rada* bila ekomska strukovna organizacija. U njoj je bilo okupljeno nekoliko radničkih saveza i brojila je više od 2,5 milijuna članova. U organizacionom pogledu njena konstrukcija se bazirala na principima »craft-unionizma«. Svaka struka (craft) bila je organizirana u posebnom savezu koji je bio sasvim nezavisan od ostalih radničkih organizacija. Organizirana na principima »craft-unionizma« *Američka federacija rada* nije obuhvaćala proletersku klasu jer nije mogla organizirati radnike koji nisu pripadali niti jednoj struci, a posebno obične radnike bez kvalifikacija. Niti profesionalni radnici nisu uvijek mogli stupiti u federaciju, jer nisu mogli plaćati velike članarine dotičnim unijama. Federacija nije imala ni svoje samostalno političko stanovište, nego je svojim članovima davala slobodu i mogućnost da podrže buržoaske stranke. Federacija je u stvari bila ekomska profesionalna radnička organizacija s ograničenim ekonomskim zahtjevima za smanjivanje radnog vremena i povećanje radničke plaće.

Neuspjeh koji je *Američka federacija rada* trpjela u borbi protiv američke buržoazije stvorio je veliko nezadovoljstvo i potakao američko radništvo, posebno jedan dio zanatskih unija, na reformiranje i moderniziranje same federacije. No, u tome nisu imali uspjeha pa su najrevolucionarniji članovi napustili federaciju i na konferenciji u Chicagou u siječnju

1905. godine postavili temelje novoj radničkoj organizaciji pod imenom *Industrijski radnici svijeta* (*Industrial Workers of the World—IWW*). U ovu federaciju stupili su radnici raznih industrijskih grana, a članstvo se u federaciji moglo dobiti uz minimalnu članarinu. Organizacija je postavljala zahtjeve za skraćenje radnog vremena i povećanje radničkih plaća, ali je imala i krajnji cilj — uništenje kapitalističke eksploracije i stvaranje socijalističkog društvenog uređenja. Za ostvarenje svojih zahtjeva služili su se štrajkom i bojkotom a za postignuće krajnjeg cilja preporučivali su generalni štrajk.

U američkom radničkom pokretu djelovala je i *Američka građanska federacija* (*American Civic Federation*) kojoj je bio cilj izbjegavanje sukoba između proletarijata i buržoazije putem arbitraže. Njena svrha jeste mir i rad i to u ime »društvenog blagostanja«. Na čelu ove organizacije stajalo je nekoliko milijunera u New Yorku a materijalno se izdržavala pomoću dobrotvornih prinosa od strane bogatih Amerikanaca.

Socijalistička radnička stranka Amerike imala je apsolutno negativan stav prema spomenutim radničkim organizacijama, čime je gubila svoj utjecaj i autoritet među organiziranim radničkim masama. Posljedica je bila pojava nove reformističke struje u njenim redovima, na čelu koje je bio Eugen V. Debs. Godine 1897. nakon završetka godišnjeg zbora *Socijalističke radničke stranke Amerike* predstavnici nove struje stvorili su na posebnoj konferenciji u Chicagu temelje nove *Socijalističke stranke Amerike*. Stranka je ušla u *Internacionalu*. U svom je programu prihvatile klasnu borbu proletarijata i preporučila radničkoj klasi uključivanje u industrijske forme ekonomskih radničkih organizacija. Ova se stranka razlikovala od *Socijalističke radničke stranke Amerike* u taktici i to posebno u odnosu prema već postojećim ekonomskim proleterskim organizacijama, preporučujući čvršću organsku vezu između ovih organizacija i stranke. Međutim, to se htjelo postići ne putem organiziranja novih organizacija i kompromitiranja borbe postojećih radničkih unija, što je bilo u kontekstu djelovanja *Socijalističke radničke stranke*, nego putem neprestane kritike rada unija, preporučujući svojim članovima da stupe u unije a onda putem oštре kritike da pridobiju unije za socijalističku stvar. Stranka je također zauzela veoma liberalan stav prema politici doseljavanja i time privlačila doseđenike u svoje redove. Na konvenciji u Chicagou 1910. pri-

hvatila je rezoluciju kojom se usprotivila isključivanju doseđenika radi njihove rase ili narodnosti.

Jugoslavenski socijalistički kongres se trebao opredijeliti za jednu od postojećih američkih socijalističkih stranaka jer su njegovi delegati bili svjesni da jugoslavenski dосељеници čine tek neznatan dio proleterske klase u Americi, te stoga ne mogu stvoriti posebnu političku stranku koja bi bila u mogućnosti boriti se za političke ciljeve proletarijata. *Jugoslavenski socijalistički savez* mogao je djelovati kao prosvjetna i politička radnička organizacija sa ciljem propagiranja socijalizma i idejnog prosvjećivanja naših radnika. Ali je djelatnost saveza morala imati i šire značenje, odnosno prihvaćanje programa poboljšanja uvjeta rada proleterske klase a to savez nije mogao izvršiti drugačije nego djelovanjem u organskoj vezi s američkim radničkim organizacijama.

Nakon dugih i žučnih diskusija na kongresu ipak je utvrđeno da *Socijalistička stranka* postiže velike uspjehe, dok aktivnost *Socijalističke radničke stranke* sve više opada. Netolerantan stav ove posljednje prema radničkim unijama (*Trade Union*) udaljio je američko radništvo iz njenih redova, dok je *Socijalistička stranka* svojim ispravnim stavom i djelovanjem pridobila velike radničke unije. Stoga je zaključeno da *Jugoslavenski socijalistički savez* treba priznati program i načela *Socijalističke stranke u Americi*.²⁷ Ova je odluka bila razlog da se jedan dio naših socijalista odvojio i pristupio *Socijalističkoj radničkoj stranci Amerike* osnovavši *Jugoslavensku socijalističku radničku federaciju* kao sekciju stranke. Glasilo federacije bio je list »Radnička borba«. Ova podjela u jugoslavenskom socijalističkom pokretu u Americi prouzrokovat će ideološki spor i vodit će se žučne polemike kroz čitavu povijest pokreta sve do najnovijeg doba. Osnova sukoba bila je odraz sukoba između *Socijalističke radničke stranke Amerike* i *Socijalističke stranke Amerike* a svodila se na slijedeće: pristaše *Socijalističke radničke stranke* prigovarali su *Socijalističkoj stranci* da u svom programu ne predviđa konfiskaciju sitnih seoskih gazdinstva te se na taj način oportunistički odnosi prema malim posjednicima i obrtnicima. Međutim, važniji razlog nesporazuma bio je odnos prema

²⁷ Proces uključivanja stranojezičnih sekcija u *Socijalističku stranku* i probleme koji su se pri tome pojavljivali opisao je Ch. Leinenweber, n. dj, str. 17.

radničkim unijama. »Radnička borba« objavljuje: »Američke prilike danas ne traže takve ekonomске radničke organizacije koje imaju da poboljšavaju životne uslove radničke. U Americi se to više ne postiže (...). Ne štrajk, već revolucija mora biti geslo istinski socijalističke ekonomске organizacije«.²⁸ Na stranicama ovoga lista veoma se često moglo čitati »da je sve zrelo za revoluciju«.²⁹

Gornjim stavovima oponirali su naši socijalisti okupljeni oko »Radničke straže«. Oni su bili mišljenja da samo klasno svjesno, dobro organizirano radništvo može postići bolje životne uvjete. Radnici samo žilavom borbom mogu izvojštiti od kapitalizma svoja prava i to isključivo u neprekidnoj borbi i radu u svojim organizacijama u kojima će se osposobiti u zadobijanju političke moći i preuzimanju proizvodnje. Njima *Socijalistička stranka* pomaže da svoj unijski radnički pokret izvedu na put klasne borbe, što je pokazalo velike rezultate. »Radnička straža« tvrdi da je u stotinama unija prevladala socijalistička misao i da su se na desetine tisuća članova unija pridružili *Socijalističkoj stranci*. S druge strane je *Socijalistička radnička stranka* doživjela krah u svojim pokušajima osnivanja novih unija.

Na Jugoslavenskom socijalističkom kongresu trebalo je odrediti odnos južnoslavenskog socijalističkog pokreta prema južnoslavenskoj socijalističkoj demokraciji u Evropi. Premda se smatralo da je najveća dužnost prosvjećivati i organizirati južnoslavensko radništvo u Americi i prilagođavati ga američkim prilikama, ipak se prema mišljenjima na kongresu nije smjelo otudivati od južnoslavenskog socijalističkog proletarijata u Evropi. Trebalo je voditi računa o događajima na Balkanu samim tim što su ti događaji nalazili odjeka i među južnoslavenskim radništvom u Americi. Na kongresu je jedno-

²⁸ »Radnička straža«, 2. 6. 1911, br. 24.

²⁹ Jugoslavenska socijalistička radnička federacija održala je u Detroitu redovnu III konferenciju 30. 5.—1. 6. 1913. Na konferenciji je konstatirana nedovoljna aktivnost i slabo prisustvo u radničkim masama. Istaknuta je potreba obimnijeg prosvjetnog rada po sekcijama *Federacije* i potreba stvaranja novih sekcija. Od jugoslavenskih radnika je zatraženo da zajedno s američkim radnicima učestvuju u klasnoj borbi i da stupaju u redove *Socijalističke radničke stranke*. U jednoj rezoluciji zatraženo je »stvaranje balkanske federalivne republike«, preko koje će socijalistički obrazovani proletarijat ostvariti socijalističku ili industrijalnu republiku. (»Radnička borba«, Cleveland 5. 6. 1913)

glasno prihvaćeno stanovište da se nacionalno potlačeni narodi ne mogu razvijati ni socijalistički. O tome je Blagoje Savić na kongresu istakao da je jugoslavenski proletarijat protjeran sa svojih domova došao u Ameriku, gdje je u stvari postao najjača konkurenca domaćem radništvu. To je razlog da treba u prvom redu organizirati jugoslavenski proletarijat i prilagoditi ga američkim prilikama. No, i pored toga ovaj se proletarijat ne smije otuđiti od jugoslavenskog socijalističkog proletarijata u Evropi. Zbog toga je Savić predložio kongresu rezoluciju u kojoj se isticalo da *Jugoslavenski socijalistički kongres* u Americi daje podršku *Jugoslovanskoj socijalističkoj konferenciji u Ljubljani, Balkanskom socijalističkom kongresu u Beogradu, te Međubalkanskom socijalističkom zboru u Sofiji*, jer su na ovim skupovima učinjeni prvi koraci ka jedinstvenoj borbi jugoslavenskih radnika i uopće radnika na Balkanu protiv osvajačke politike kapitalističkih evropskih država, koje u savezništvu sa jugoslavenskom buržoazijom prijete socijalnim i nacionalnim porobljavanjem naroda na jugoistoku Evrope. U rezoluciji se dalje navodi da će dužnost *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* biti da moralno i materijalno pomaze revolucionarnu borbu jugoslavenskog proletarijata.³⁰

Interes koji su naši socijalisti pokazali za zbivanja u staroj domovini objasnio nam je i F. Petrić tvrdeći da *Jugoslavenski socijalistički savez* svoje aktivnosti treba prvenstveno razvijati među našim radnicima u Americi. Međutim, savez je dio *Socijalističke stranke Amerike* i time cjelokupne internacionale, pa može podržavati radničku borbu bilo kojeg naroda, a sasvim je razumljivo da će prvo pomagati radničku borbu u svom narodu, što uostalom čine sve socijalističke stranke.³¹

Najvažniji razlog za saziv kongresa u Chicagou i najveći uspjeh kongresa bio je osnivanje *Jugoslavenskog socijalističkog saveza*. Prema pravilima prihvaćenim na kongresu *Jugoslavenski socijalistički savez* temeljio se na načelima međunarodnog socijalizma a priznavao je program i ustav *Socijalističke stranke* u Americi. Djelokrug saveza obuhvaćao je Sjedinjene Američke Države, Kanadu i Meksiko, sa sjedištem u Chicagou, Illinois. Svrha i cilj saveza bili su organizirati američke Južne

³⁰ »Radnička straža«, 15. 7. 1910, br. 30.

³¹ Franc Petrić, *Jesu li jugoslavenski socijalisti ostali vjerni svojim načelima*, »Crveni kalendar«, Chicago 1915, str. 58.

Slavene u socijalističkim skupinama i udruženjima i sistemat-
ski ih prosvjećivati u smislu shvaćanja socijalizma.

Članom saveza mogla je biti svaka osoba sa navršenih 18 godina ako je priznavala socijalistička načela. Mjesne su se organizacije mogle osnivati svuda gdje je bilo najmanje pet članova. Svaka mjesna organizacija zvala se *Jugoslavensko socijalističko udruženje*. Sve vanjske i unutrašnje poslove saveza vodio je glavni odbor u Chicagou koji je brojio dvanaest članova. U glavni odbor birala je svaka nacija (Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari) po tri člana. Uže tijelo u sastavu glavnog odbora bio je narodnosni središnji odbor u koji su ulazili po tri člana glavnog odbora iste nacije i po dva člana birana od chicaških socijalističkih organizacija iste nacije. Narodnosni središnji odbor vodio je samostalno i u sporazumu s glavnim odborom agitacioni i organizatorski rad. Također je pod nadzorom glavnog odbora upravljao štampom.

Osnivanje i početak rada *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* značio je prekretnicu u djelovanju hrvatskih i ostalih južnoslavenskih socijalista u SAD. Putem saveza mogli su povesti djelotvorniju akciju za širenje socijalističkih ideja među iseljenicima. Međutim, već tada su hrvatski i ostali jugoslavenski iseljenici bili organizirani u velikom broju organizacija, društava i klubova koji su u programe svoga rada uključili i borbu za nacionalno oslobođenje svoga naroda u starom kraju. Prema toj činjenici socijalisti su trebali odrediti svoje stajalište.

Jugoslavenski iseljenici, kažu socijalisti, došavši u novu američku sredinu morali su se pokoriti novim uvjetima. Kako se u staroj domovini nisu mogli s uspjehom boriti protiv političkog sistema, u Americi su nastavili borbu protiv »starokrajskog« ropstva, uvjereni da je tu sasvim drukčije, da je tu sloboda. Na svoj podređeni položaj u Americi iseljenici su gledali posve drugačije, uvjeravajući sebe da to uopće nije podređeni položaj te da se ne smiju buniti jer ne pripadaju ovoj zemlji i ne poznaju njen jezik. To je iseljenički svijet dovelo u situaciju da se o svom političkom položaju vrlo malo brine, a da se više brine i spašava svoju staru domovinu. Ovi ljudi koji su od seljaka postali najamni radnici više se zanimaju za neke beznačajne političke prilike u Austriji ili Srbiji nego što američki proletarijat čini da poboljša svoj položaj. »I tako ne živeći ni ovdje ni tamo, naši ljudi su skroz pasivni, a da to opravdaju pred sobom i drugima natežu se stoljetnim

bedastoćama tko je veći Hrvat, Srbin ili Jugoslaven (...). Sloboda koja je s obzirom na misli i govor ovdje veća ne koristi, nego samo šteti po naše nemisleće radnike.³² S druge strane, jugoslavenskoj radničkoj klasi socijalisti suprotstavljaju jugoslavensku buržoaziju u Americi analizirajući uzroke njenog nastanka i formiranja. Do pred prvi svjetski rat, kažu socijalisti, nije se uopće moglo govoriti o jugoslavenskoj buržoaziji u Americi. Bilo je pojedinaca koji su živjeli po jugoslavenskim kolonijama i pokušali za sebe stvoriti povoljniji materijalni položaj »među našim svijetom.« To su bili razni bogatiji trgovci, gostioničari, »salooneri«, bankari, »šifkartaši«, a kasnije i prevodioci na engleski jezik, knjižničari, svećenici i pokoji odvjetnik i lječnik.

Ljudi koji su trebali narod kao kupce i klijente surađivali su u jugoslavenskim novinama ili su pristupali novinarskim udrugama, odnosno ovisno o ekonomskim mogućnostima i sami su pokretali novine.

Do prvog svjetskog rata bili su po jugoslavenskim kolonijama na glasu pojedini ugledniji ljudi, bankari ili svećenici, ali tek pred sam rat osjetila se potreba udruživanja i zajedničkog rada tih ljudi za »dobrobit« svog naroda.

Smjestivši tako jugoslavenske iseljenike u specifične uvjete američkog života, razlikujući među njima vladajuću i eksploriranu klasu, jugoslavenski socijalisti i u pogledu jugoslavenskog programa djeluju s pozicija partije radničke klase. Otklanjanje svake suradnje s jugoslavenskom buržoazijom u Americi socijalisti obrazlažu ovako: »Međutim, sasvim je naravno da se i mi socijalisti moramo uhvatiti u koštač s domaćim izrabljivačima jer su nam oni prvi na putu. Mi živimo među svojim ljudima, govorimo prvo svojim jezikom i radimo za svoj narod, odnosno za sve potlačene radne slojeve u svojoj domovini. Ovdje pak u Americi gdje su prilike sasvim drugačije nego u starom kraju, prisiljeni smo na isti način obračunavati sa svojim izrabljivačima i boriti se na prvom mjestu zajedno sa svojim radnicima. Mi nastojimo da njih uzdržimo i osvijestimo. Mi hoćemo da oni postanu socijalisti i da se bore poslije u zajednici s ostalim narodima protiv svemoćnog kapitalizma i protiv sveopće nepravde. Onaj tko nas zove na suradnju s patriotima taj ne poznaje načela međunarodnog so-

³² »Radnička straža«, 5. 1. 1916, br. 4.

cijalizma. Svaki je poziv na suradnju s patriotima radi toga užasna besmislica«.³³

Antagonizam između socijalista i drugih političkih struktura među američkim Hrvatima došao je posebno do izražaja 1912. nakon osnivanja *Hrvatskog saveza*, što je po mišljenju socijalista značilo prvi pokušaj da se organiziraju iseljenički građanski krugovi u vođenju politike.³⁴

Socijalisti su tvrdili da se borba za socijalno i nacionalno oslobođenje ne isključuju, nego se dapače ne mogu zamisliti odvojeno jedna od druge. Boreći se za potpunu slobodu svakog pojedinca socijalisti se bore za slobodu svih naroda i za njihov nesmetan razvoj. Borba za ekonomsko oslobođenje radničke klase nije moguća ako se radnici ne uzdignu prosvjetno i kulturno, a to se ne može postići u narodu koji nije nacionalno slobodan. Zbog toga ideja socijalizma obuhvaća i načelo slobode i nezavisnosti svakog naroda. Prema tome, socijalisti hrvatske nacionalnosti u Americi mogli bi stupiti u *Hrvatski savez* ili obratno, članovi *Hrvatskog saveza* u redove *Jugoslavenskog socijalističkog saveza*. Međutim, prema stanovištu naših socijalista u SAD u tome i jeste problem. Socijalisti, priznavajući nužnost nacionalne slobode idu korak dalje i ne zadovoljavaju se samo »slobodnom« domovinom, nego hoće domovinu u kojoj narod ne bi bio slobodan jedino od tuđinskih nego i od domaćih vlastodržaca iz redova vlastitog naroda.³⁵

Nakon Jukićeva atentata 1912. otputovao je iz SAD Stjepan Dojčić i 1913., također u Zagrebu, izvršio atentat na komesara Skerletza. Ovi su atentati naišli na široku i jednodušnu podršku američkih Hrvata, izuzev socijalista. Povodom Dojčićeva atentata socijalisti su postavili pitanje da li je uopće vrijedno na ovakav način žrtvovati svoj život. Sloboda jednog naroda ne može se izvojštiti atentatima, već osvjećivanjem i prosvjećivanjem naroda. Ne treba ubiti osobu, nego sistem. Atentatima se jedino postiže smjena tiranina. U Hrvatskoj će nestati Khuena, Tomašića, Cuvaja i Skerletza, ali to neće biti zasluga buržoaskih stranaka već svjesnog naroda koji može upravljati svojom sudbinom. »Naša rodoljubna gospoda u

³³ »Radnička straža«, 21. 10. 1914, br. 45.

³⁴ O *Hrvatskom savezu* usp. I. Čizmić, *Pedeset i pet godina od osnivanja Hrvatskog saveza u SAD*, »Matica iseljenički kalendar«, Zagreb 1968, str. 79.

³⁵ »Radnička straža«, 3. 4. 1913, br. 16.

Americi grme i buču frazama, huškaju zavedene radnike u napast, proglašuju se borcima i prvacima, a to im bogme donosi dobre koristi, bili oni vlasnici novina ili što mu drago«.³⁶

Jednako nepovoljno su socijalisti reagirali i na sarajevski atentat koji je za socijaliste bio logična posljedica kaotičnog političkog stanja, glas nezadovoljstva, ali nikakav način borbe. Raniјeg prijestolonasljednika naslijedit će novi. Misao o rušenju kraljevskih prijestolja, koja je u Austriji bila donekle uvriježena, vrlo je daleko od realizacije ako se pokuša provesti atentatima. U Austro-Ugarskoj narod još nije toliko osviješten da izrazi svoju volju i dok se jedan njegov dio priklanja vlastima, one će atentat iskoristiti kao povod za još veći apsolutizam.

Položaj socijalista postat će još radikalniji nakon izbijanja rata i nakon proglaša što ga je *Jugoslavenski socijalistički savez* uputio 1. kolovoza iz Chicagoa, a u kojem je iznio stavove o ratu. U proglašu je istaknuto da se svi ratovi vode u interesu vladajućih klasa, pa i ovaj teži proširenju evropskog kapitalizma. Austro-Ugarska je povela rat zbog širenja granica na račun drugih naroda, napose balkanskih, s ciljem da dođe do većih tržišta za svoju robu. Ali i Rusija, kaže se u proglašu, ima isti cilj. Dapače, isti cilj su imale i same balkanske države kad su se međusobno borile za vlast. S tog stajališta socijalisti se obraćaju jugoslavenskim radnicima u SAD s pozivom: »1. Neka se nitko ne vraća u stari kraj u vojsku da ide u pomoć 'vlastodršcima' i tako postane žrtva kapitalističkih interesa. U tom smislu treba odbiti sve pozive austro-ugarskih konzula. 2. Ne treba slati pomoć postrandalima od rata. Novac treba u domovinu slati tek po završetku rata preživjelim radnicima-invalidima ili obiteljima poginulih radnika.«³⁷

Posebno značenje u vrijeme rata socijalisti su pridavali takozvanom skupštinskom pokretu, to jest održavanju skupština na kojima je trebalo »najodlučnije protestirati (...) protiv svake diplomacije uopće, protiv barbarstva svakog rata«.³⁸ Dosljedan internacionalistički stav jugoslavenskih socijalista ne samo da je izazvao oštru reakciju među nesocijalističkim organizacijama nego su se istodobno unutar samog socijalističkog pokreta počela javljati izvjesna razilaženja. To se oso-

³⁶ »Radnička straža«, 10. 9. 1913., br. 39.

³⁷ »Radnička straža«, 5. 8. 1914., br. 34.

³⁸ Isto.

bito osjećalo kod nekih socijalista Srba, pa se ovo pitanje raspravljalo i na *Glavnem odboru Jugoslavenskog socijalističkog saveza* gdje je konstatirano: »Mnogi od naših drugova Srba zaplivali su nacionalnim vodama, pa i na samim skupštinstvima izazivaju čisto patriotske instinkte kod srpskih i hrvatskih masa umjesto da osude rat kao najveće zlo i da naglase nepobitna načela međunarodnog socijalizma i bratstva svih naroda.«³⁹ Ali distanciranje od strane srpskih socijalista bilo je ipak sve jače. Njihovi stavovi se mogu sumirati u tom smislu da austrijska vladajuća klasa vodi rat ne samo protiv srpske vlade nego i protiv srpskog naroda koji hoće uništiti, uzeti mu njegovu dotadašnju političku nezavisnost, a od Srbije napraviti pokrajinu poput Bosne i Hercegovine.

Napuštanje načela internacionalizma od strane gotovo svih radničkih partija već na samom početku rata, neposredno se odrazilo i među jugoslavenskim socijalistima koji su u svom radu bili dosljedni u provođenju tog načela, ali su istovremeno bili rezervirani u osudi drugih partija, pogotovo njemačkih socijalista. Tumačili su to nastojanjem da sačuvaju stare simpatije prema najvećoj stranci i *Internacionali*, uvažavanjem njihovih tvrdnji o tome kako ih je rat iznenadio, o strahu od »kozačkog barbarstva« itd. Tek godinu dana nakon izbijanja rata jugoslavenski socijalisti se odlučnije distanciraju ističući da će poslije rata osnovni zadatak *Internationale* biti da se osloboди revizionista, »da jednom zauvijek obračuna s onim strujama u našem pokretu čija je težnja bila da se što složnije radi sa buržoazijom«.⁴⁰ Ipak, u prvoj godini rata i pored nekih nedosljednosti i pogrešaka u taktici, nije bilo dublje krize unutar samog *Socijalističkog saveza*.

Određujući svoj stav prema radu u emigraciji na stvaranju Jugoslavije, socijalisti kažu da se ne smije imati ništa protiv eventualne jugoslavenske republike, pogotovo takve koja bi se pridružila općoj balkanskoj zajednici, ali svjesno radništvo se ne smije zalagati za tu stvar »svim žarom« i ne treba zaboraviti na svoje čisto radničke interese i na svoje oslobođenje. Radnici trebaju biti svjesni da bi i ta jugoslavenska republika bila čisto kapitalistička država u kojoj neće i ne može biti više slobode i prava negoli je ima sada u Americi. Jugoslavija bi bila čisto buržoaska država u kojoj će radnici i seljaci morati

³⁹ »Radnička straža«, 12. 8. 1914, br. 35.

⁴⁰ »Radnička straža«, 1. 9. 1915, br. 38.

raditi kao najamni radnici i u kojoj će biti primorani organizirati se na ekonomskom i političkom polju za borbu protiv kapitalizma i privatnog vlasništva. Ali ipak socijalisti misle da bi jugoslavenska republika, ali ne ona buržoaska, bila ipak korak naprijed u razvoju naših naroda.

Zbog toga socijalisti ne trebaju svoju snagu upotrebljavati za jugoslavensku republiku, a pogotovo ne oni iz Amerike. Praktičnije je da to rade ljudi u domovini, ali opet u određenim granicama. Sve što socijalisti mogu učiniti za ovu ideju jest da u saborima i parlamentima za nju glasaju upravo tako kao što glasaju i za druge napredne reforme. Ali to ne smije nikako biti cilj radničke borbe, jer njen cilj je rušenje temelja kapitalizma i privatnog vlasništva.

Govoreći o pokretu za stvaranje Jugoslavije socijalisti kažu: »Mi također ne odobravamo ovaj pokret za Jugoslaviju jer su ga otpočeli ljudi koji stoje daleko od naroda i koji nemaju nikakve veze s njim. Stvar bi bila sasvim drukčija kada bi prilike u domovini davale neku jamčevinu da će taj pokret uspjeti i da će naći plodno tlo kod najširih slojeva naroda. Kada bi danas u Hrvatskoj, Kranjskoj i Ugarskoj postojao ustank naroda za oslobođenje od Austrije, mi bismo dali ovom pokretu svu materijalnu i moralnu potporu jer bi time pomogli samome narodu.«⁴¹

Aktivnost jugoslavenskih socijalista odvijala se putem *Jugoslavenskog socijalističkog saveza*. Godine 1915. savez je imao 120 udruženja s dvije tisuće aktivnih članova.⁴² Pored udruženja socijalisti su djelovali kroz svoje glasilo »Radnička straža«, koja je imala oko 4000 preplatnika. Vrlo su važnu ulogu igrale skupštine organizirane od pojedinaca ili pojedinih udruženja. Na njima se predavalо i raspravljalo o aktualnim društvenim pitanjima. Socijalisti su se pojavljivali i na skupština organiziranim od nesocijalista i na njima vodili oštре debate, pri čemu je često puta dolazilo do incidenta.

⁴¹ »Radnička straža«, 7. 3. 1915, br. 14.

⁴² God. 1912. *Socijalistička stranka* imala je 118.000 članova. U pet stranojezičnih sekcija bilo je 16.000 članova. 1915. broj članstva *Socijalističke stranke* opao je na 80.000 članova, od kojih je jedna trećina pripadala stranojezičnim sekcijama. 1919. broj članstva je porastao na 109.000, od kojih je preko polovica pripadala stranojezičnim sekcijama. (Ch. Leinenweber, n. dj, str. 19—21)

7. prosinca 1915. američki socijalistički kongresmen Meyer London podnio je prijedlog američkom *Kongresu* kojim poziva predsjednika SAD da inicira sastanak neutralnih država s ciljem da se zaraćenim državama ponudi posredovanje za mir. Među načelima po kojima bi po mišljenju Londona trebalo sklopiti mir nalazi se oslobođenje podjarmljenih naroda. Osim prijedloga, London je otvorio mogućnost predstavnicima porobljenih naroda u Americi da iznesu svoje želje pred kongresnim odborom za inozemne odnose. U tu svrhu *Glavni odbor Jugoslavenskog socijalističkog saveza* na svojoj sjednici od 19. veljače 1916, izradio je *Spomenicu* i preko člana *Glavnog odbora Češkog socijalističkog saveza*, Charlesa Perglera, uputio je kongresnom odboru za inozemne odnose. *Spomenica* je važna iz dva razloga, jer je prvi dokumenat o jugoslavenskom pitanju koji je službeno razmatrao američki organ vlasti i jer pokazuje da je njen autor Etbin Kristan, koji je u to vrijeme boravio u SAD i bio jedan od vodećih jugoslavenskih socijalista, imao drugačiji pristup jugoslavenskom pitanju nego je do tada bilo uobičajeno među jugoslavenskim socijalistima. Podržavajući u potpunosti prijedlog Meyera Londona, *Spomenica* osuđuje vođenje evropskog rata sa svim teškim posljedicama koje će on prouzročiti stanovništvu Europe, a i Amerike.

Spomenica analizira dvije točke iz Londonova prijedloga:

1. Napuštanje osvojenih krajeva, za što je *Jugoslavenski socijalistički savez* živo zainteresiran jer u svome članstvu ima velik broj Srba i jer su Srbija i Crna Gora okupirane od stranih sila;

2. Oslobođenje podjarmljenih naroda, što prema *Spomenici* zahtijeva posebno razjašnjenje, jer jugoslavensko pitanje krivnjom susjednih velikih sila nije riješeno pa predstavlja jedan od uzroka rata. Južni Slaveni u Evropi u takvim su prilikama i pod takvim pritiskom da ne mogu slobodno izražavati svoje mišljenje bez straha od represalija.

Dajući podrobne informacije o povijesti, kulturi, smještaju i podjeli Južnih Slavena, *Spomenica* nastavlja: »Sadanji rat, za koji je Austrija poznatim ultimatumom stvorila prve korake, vodi se po volji dvora i dvorske vojne stranke, protiv volje austrijskih naroda (...). Srbiji ne bi nikada bio objavljen rat da je parlament smio odlučivati o sudbonosnom pitanju (...). Objavom rata ukinute su sve ustavne slobode, zavedeni vojni sudovi, cenzura, tamnice su pune političkih sumnjivaca (...)«

Protivno dotadašnjim stavovima socijalista, *Spomenica* odgovornost za rat sužava na dvor i dvorsku stranku, naglašavajući miroljubivost parlamenta. Štaviše, ona ide i dalje navedeći riječi Meyera Londona da je trajnost budućeg mira ovisna i o uređenju nacionalnog pitanja. Zato socijalisti ne smiju biti slijepi prema nacionalnom momentu koji zasijeca duboko u strukturu ljudskog društva. Za potvrdu takvog mišljenja *Spomenica* donosi citat iz programa koji je austrijska socijaldemokracija donijela 1889. u Brnu i u kojem se kaže: »Nacionalne trzavice u Austriji onemogućuju svaki politički napredak i sav kulturni razvoj naroda.«

Mada *Spomenica* ističe da su jugoslavenski socijalisti prihvatali program iz 1889, iznoseći i njegov zaključak da se Austrija mora pretvoriti u demokratsku narodnu saveznu državu, ona ipak čini važan korak naprijed: »Iz praktičnih i idealnih, iz gospodarskih i političkih, iz kulturnih i socijalnih razloga, iz narodnog egoizma, koji znači volju za opstanak, i iz želje da postanu sposobni trudbenici na djelu za opću kulturu solidarnog čovječanstva, Jugoslaveni teže za ujedinjenjem. Najbolji bi oblik dobila ta zajednica u demokratskoj jugoslavenskoj republici, u kojoj bi do sada lučena plemena imala autonomiju i njihovom razvojnem radu bi bilo prepusteno da nađu formu za tjesno zbljenje. Obzirom na mnogo puta izrečena načela naših istomišljenika na Balkanu smijemo reći da bi bio drugi cilj te zajednice spajanje sa ostatim balkanskim narodima, ubrojivši autonomnu Makedoniju, u republikansko demokratičnu federaciju. Dalje bi ta federacija postala član Sjedinjenih Država Evropskih.«

Spomenica na kraju ističe da je nemoguće sklopiti mir bez sudjelovanja tako velike i važne neutralne sile kao što su Sjedinjene Američke Države, pa se zato jugoslavenski socijalisti obraćaju Kongresu da prihvati njihovu načelnu izjavu, a ukoliko to bude prikladno da se njome i posluži.⁴³ Rezolucija Meyera Londona bila je podnesena Kongresu 7. prosinca 1915, a o njoj se raspravljalo 24. i 25. siječnja 1916.

Jugoslavenska federacija Socijalističke radničke stranke, iako je imala mali broj pristaša, aktivno je sudjelovala u životu jugoslavenskih iseljenika. Također je imala svoje stanovište, doduše negativno, o stvaranju jugoslavenske države.

⁴³ O akciji Meyera Londona pisala je i *Spomenicu* objavila »Radnička straža«, 8. 3. 1916.

»Radnička borba« je pisala da postoji »materijalna podloga« za ujedinjenje Jugoslavena, ali nije zadatak *Jugoslavenske federacije* da ujedinjuje Jugoslavene, niti bilo koji drugi narod, već da radi na oslobođenju radnika od najamnog ropsstva. Jugoslavenskoj buržoaziji je potrebno političko ujedinjenje kako bi unaprijedila svoje klasne interese nasuprot interesima buržoazija ostalih zemalja i kako bi ujedinjena energičnije mogla izrabljivati i ugnjetavati jugoslavenski proletarijat. Zbog toga pristalice *Jugoslavenske federacije* ne traže suradnju buržoazije za oslobođenje proletarijata, niti će se zalagati da se stvori ono što bi sutra trebali rušiti.⁴⁴

Rad na jugoslavenskom ujedinjenju, koje je tokom prvog svjetskog rata dobilo posebno značenje i aktualnost, naročito u emigraciji, utjecao je na jugoslavenske socijaliste u tom smjeru da ujedinjenje nisu više smatrali drugostepenim ciljem radničke borbe nego pitanjem koje je zasijecalo duboko u strukturu jugoslavenskog društva. Tako je borba za jugoslavensku državu bila prvi čimbenik koji je unio izmjenu, a i podjelu mišljenja, i izazvao krizu u dosljednoj internacionalističkoj politici jugoslavenskih socijalista u Americi.

Novi položaj Sjedinjenih Američkih Država, koji je tokom 1916. bio sve manje neutralan, postavio je pred jugoslavenske socijaliste probleme čije će rješavanje dovesti do podjele unutar *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* i naposljetku do teške krize jugoslavenskog socijalističkog pokreta u Americi. Wilsonov »preparedness« (priprema) — zahtjev za povećanjem vojske i mornarice, pitanje stajaće vojske, naoružavanja, »obrambenog rata« i rata uopće, glasanje oko produženja obaveze plaćanja ratnog poreza, sve su to bila pitanja koja su tokom 1916. postajala sve aktualnija za američki socijalistički pokret i *Socijalističku stranku*, a time i za jugoslavenski socijalistički pokret i *Jugoslavenski socijalistički savez* u Americi.

Na početku 1916. Etbin Kristan se u nizu članaka objavljenih u »Proletarcu« počeo blagonaklono odnositi prema postojanju »narodne vojske« i pripremanju »narodne obrane«. Na njegovu je inicijativu udruženje *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* br. 1, u kojem su uglavnom bili učlanjeni Slovenci, uputilo *Socijalističkoj stranci* prijedlog da se pitanje

⁴⁴ Debata između Cvetkova i Leontića pred sudom marksizma i istorije, izdanje knjižare »Radničke borbe«, Cleveland 1918, str. 22.

»narodne vojske« i »narodne obrane« uključi u program stranke. U međuvremenu je predstavnik srpske sekcije u *Jugoslavenskom socijalističkom savezu* B. Savić pisao u seriji članaka objavljenih tokom travnja u »Radničkoj straži« slijedeće: »Ne slažem se s onima koji u Evropi glasaše za ratne proračune, ali se isto tako ne mogu složiti ni s onima koji traže 'mir pod svaku cijenu', ili koji vele da je socijalna demokracija protiv svake upotrebe oružja i protiv svakog rata.« On zaključuje da prihvata program onih socijalista koji kažu: »Odgoj za opću vojnu sposobnost. Narodna obrana mjesto stajaće vojske. Odluka o ratu i miru pripada izravno narodu ili narodnom zastupstvu.«⁴⁵

Na istupe Kristana i Savića u ime hrvatske sekcije i dijela srpskih socijalista odgovorio je C. Kutuzović. Prema njemu je »Radnička straža«, kao glasilo hrvatsko-srpske sekcije, mnogo radikalnija od slovenskog »Proletarca«, jer u vođenju klasne borbe ni u jednom slučaju ne priznaje kompromis. Hrvatski i srpski socijalisti koji podržavaju takvo pisanje »Radničke straže«, ne prihvataju oružani put kao sredstvo za oslobođenje radničke klase jer vjeruju da će se radnička klasa prije osloboditi osvješćivanjem, nego očekujući trenutak da socijalizam uzme od kapitalizma upravu društva s puškom u ruci. Prema Kutuzoviću u društvu postoji evolucija koja će mu dati drugo lice u ono vrijeme kada bude malo kapitalista i mnogo toga u društvenim rukama. S druge strane, teze o otporu s oružjem u ruci su utopija, jer vladajuća klasa neće dopustiti da se narod naoruža i s oružjem u ruci sruši njenu vlast. Preuzimanje vlasti bit će moguće jedino tada kad radnička klasa pošalje u parlament svoju većinu. S tog stajališta Kutuzović kritizira Kristana, stvarnog predstavnika slovenskih socijalista, i Savića, predstavnika većeg dijela srpskih socijalista. Kutuzović se poziva na članke iz »Proletarca« u kojima Kristan između ostalog kaže da »(...) nijedan zaključak ne nalaže socijalistima da za cijenu mira žrtvuju što su već izvojevali u interesu radničke klase« i »da socijalistička stranka ne osuđuje borbu koja je potrebna da se zaštite demokracije«.⁴⁶ Takve tvrdnje Kutuzović naziva pokušajem odobravanja postupka većine njemačkih i francuskih socijalista i da se unaprijed odobri i to da američki socijalisti podu u rat za

⁴⁵ »Radnička straža«, 7. 4. 1916, br. 19.

⁴⁶ Isto.

obranu Amerike. Dalje Kristanu spočitava blagonaklono držanje prema militarističkim paradama u Chicagou i njegovu ne povoljnu ocjenu zimmerwaldske konferencije, o kojoj je rekao da to nije nikakvo »socijalističko zborovanje«.

Kristan se s druge strane okomio na Kutuzovića i »Radničku stražu«, proglašivši ih pacifistima — tj. socijalistima koji hoće kulturnom borbom postići oslobođenje radničke klase, koji niječu da joj je potrebno oružje u njenoj »razumnoj borbi«. Za Kristana je »Radnička straža« predstavnik utopijске pacifističke propagande. Socijalistička partija je revolucionarna partija. Svoj cilj ona treba postići osvajanjem političke vlasti, a dio te vlasti je oružje. Uostalom, socijalistička partija mora znati da će se kapitalisti u krajnjem času poslužiti svim sredstvima da sačuvaju vlast. Zato socijalistička partija mora biti spremna na istu protumjeru.

Polemike unutar jugoslavenskog socijalističkog pokreta u Americi unosile su razdor i slabile socijalističku akciju. Zbog toga se pokušavalo naći rješenje. Jedan dio *Glavnog odbora Jugoslavenskog socijalističkog saveza* smatrao je da sporna pitanja nisu predmet za raspravu među socijalistima pa o njima i ne treba voditi polemiku. Ali većina je *Glavnog odbora* podržala stavove Etbina Kristana. Glavni tajnik saveza F. Petrič obratio se čak tajniku *Socijalističke stranke Sjedinjenih Američkih Država* Walteru Lanfersieku za mišljenje i dobio odgovor da se rasprave o »preparednessu«, militarizmu i ratu mogu voditi u socijalističkim udruženjima i štampi. Na sjednici *Glavnog odbora* od 8. travnja zaključeno je da se u »Proletarcu« i »Radničkoj straži« dopusti objavljivanje jednog i drugog mišljenja.

U Chicagou se 2. srpnja 1916. održavao *III Jugoslavenski socijalistički kongres* u prisustvu 80 delegata. Kristan koji je u *Glavnom odboru Jugoslavenskog socijalističkog saveza*, oslanjajući se na slovenske i neke srpske članove, imao jak utjecaj, na kongresu nije mogao prodrijeti sa svojim idejama. Većina delegata podržala je stajalište hrvatske sekcije pa je u tom smislu donesena i rezolucija u kojoj se između ostalog kaže da se u »preparednessu« jasno nazire ideja da Amerika postane moderna militaristička sila, a jugoslavenski se socijalisti trebaju suprotstaviti svakom militarizmu. »Nikakvog kompromisa s buržoazijom u mirno doba, a još manje u ratno doba, kad nam se hoće silom utušiti u glavu da su tobože naši in-

teresi jednaki s interesima naših tlačitelja i izrabljivača.⁴⁷ U odnosu na jugoslavenski pokret za stvaranje jugoslavenske države na kongresu je istaknuto da treba upozoriti jugoslavenske radnike u Americi »(. . .) da se ne povode za kojekakvim londonskim špekulantima, već da sleđuju (sic) radu Jugoslavenskog socijalističkog saveza, koji će već kad dođe za to vrijeme učiniti potrebne korake da se kod sklapanja mira uzmu u obzir zahtjevi jugoslavenskih naroda u Evropi«.⁴⁸

III Jugoslavenski socijalistički kongres nije zaustavio raskol u socijalističkom pokretu. Štoviše, iako je bila donesena odluka da se rasprave u štampi obustave, raskol se sve više povećavao i dostigao vrhunac na izvanrednom kongresu *Socijalističke stranke Sjedinjenih Američkih Država*, koji se održao 7. travnja 1917. u St. Louisu, dan nakon ulaska Sjedinjenih Američkih Država u rat. Kongres je trebao odrediti stajalište *Socijalističke stranke* prema ratu.

Dvjesto delegata na kongresu izabrali su odbor od 15 lica za izradu rezolucije o pitanju rata i militarizma. Odbor se međutim, podijelio u tri grupe i ponudio delegatima tri rezolucije. Za jednu rezoluciju je bilo jedanaest glasova, za drugu tri glasa, a treću je podnio John Spargo. Rezolucija većine je zastupala dotadašnje stajalište *Socijalističke stranke* protiv rata i militarizma, dok je rezolucija manjine bila daleko radikalnija tražeći odlučan obračun s tezama o takozvanim obrambenim ratovima i ratovima za demokraciju. Delegati su na kongresu prihvatali rezoluciju većine u kojoj se isticalo da *Socijalistička stranka* ostaje vjerna principima internacionalizma i solidarnosti radničke klase cijelog svijeta i izjavljuje svoju nesalomljivu opoziciju ratu što ga je vlada SAD objavila. Svi moderni ratovi vode se u interesu kapitalističkih klasa koje iz njih vuku profite, dok je radnička klasa u isto vrijeme podvrgnuta smrti, stradanju i demoralizaciji. Ratovi spriječavaju ostvarenje klasnih prava radnika, pa *Socijalistička stranka* poziva sve radnike svijeta da uskrate svojim vladama svoju pomoć u vođenju rata. »Jedini boj u kojem bi radnici s pravom mogli pograbiti oružje jeste veliki boj radničke klase svijeta da se oslobodi ekonomskog izrabljivanja i političkog potčinjavanja.« Prigovarajući ulasku SAD u rat rezolucija ističe: »Kad je Belgija bila napadnuta naložila je vlada na-

⁴⁷ »Radnička straža«, 5. 7. 1916., br. 30.

⁴⁸ Isto.

rodu ove zemlje da ostane neutralan, čime je jasno pokazala da je se nije ticala 'zapovijed čovječnosti' i sudbina malih naroda i njihovih demokratskih institucija. Sad kad je velika američka ratna trgovina ugrožena, poziva nas naša vlada da branimo 'demokraciju i civilizacije'.« SAD očekuje velike profite iz evropskog rata dajući velike zajmove savezničkim vladama i izvozeći municiju i namirnice za njih. Međutim, taj će rat donijeti narodu SAD smrt, oskudicu i patnje i to ponajprije radničkoj klasi. Zbog svega toga, ističe se u rezoluciji, treba odbiti zahtjeve da radnici u vrijeme rata napuste borbu za svoja radnička prava. Dapače, radnicima se preporuča slijedeće: »1. Nepopustljivu i javnu opoziciju protiv rata demonstracijama, zahtjevima masa i svim drugim sredstvima koja leže u našoj moći. 2. Najoštiju opoziciju protiv svakog zakonodavstva za militarnu ili industrijalnu prisilnu službu. Nametne li se narodu prisilna služba, mi ćemo potpomagati svaku mjeru koja ide za ukinućem tog zakona, kao i sve pokrete masa uperene protiv prisilne službe. 3. Najjači otpor protiv svih reakcionarnih mjera kao što su cenzura štampe i poštanskih stvari, ograničenje slobode govora, sastajanja i organiziranja, ili prisilni nagodbeni sudovi ili ograničenje prava na štrajk. 4. Neprekidnu propagandu protiv vojnog vježbanja i vojne pouke u javnim školama. 5. Pružiti podršku radnicima da se udružuju u jake, klasno svjesne, usko politički vezane industrijalne organizacije, da se omogući provesti svrsishodnu i skladnu akciju masa kako bi se skratio rat i zajamčio trajniji mir. 6. Jaku propagandu da se masama naroda prikaže istinit odnos između kapitalizma i rata i da ih se organizira ne samo protiv ovoga ratnog pakla, nego i protiv uzroka koji bi u budućnosti stvarali nove ratove. 7. Da se mase američkog naroda zaštiti od opasnosti gladi kakva je nastala uslijed rata u Evropi, zahtijevamo mi: a) ograničenje izvoza živežnih sredstava tako dugo dok traje sadašnja oskudica; b) socijaliziranje — pod demokratskom upravom — svih velikih industrija koje se bave proizvodnjom, prijevozom i prodajom živeža i životnih potrepština; c) socijaliziranje za poljodjelstvo podesne zemlje, koja danas služi profitu monopoliziranja i špekuliranja«.⁴⁹

Jugoslavenski socijalistički savez nije na kongresu istupio niti formalno jedinstveno. Hrvatsko-srpska sekција, iako protiv

⁴⁹ Rezoluciju je objavila »Radnička straža« 18. 4. 1917, br. 19.

dijela srpskih socijalista, istupila je sa svojim vlastitim stavom i izjavom u kojoj je istakla da je nastalo vrijeme da se američka socijalistička stranka pokaže kao istinska predstavnica interesa proletarijata u ovoj zemlji i radnog čovječanstva u cijelom svijetu. Svi su suvremeni ratovi izraz težnja vladajućih klasa u svim državama, a ponajviše u onima u kojima prevladava kapitalistički način proizvodnje. Vlade su u tim državama proglašile da u ratu mora vladati »građanski mir« da bi se došlo do pobjede. Patriotizam, koji nije ništa drugo do izraz kapitalističkih interesa, u svakom ratu postiže svoj vrhunac i u ime »obrane domovine« poziva da se oko »zastave nacije« okupe svi narodni slojevi u obrani protiv »vanjskog neprijatelja«. Na taj način de facto prestaje klasna borba, jer protiv vanjskog neprijatelja trebaju svi biti udruženi i jedinstveni. Na taj način prema stanovištu vladajućih klasa postaju interesi radnika i kapitala jednaki, pa radnici trebaju u ratu napustiti klasnu borbu. Radnici se moraju prestati boriti za međunarodni mir i bratstvo svih naroda i postati pristaše svojih najvećih dušmana, domaće buržoazije. Zbog toga bi, ističe se u rezoluciji, *Socijalistička stranka* učinila bar privremeno samoubojstvo kad bi odobrila evropski rat, kad bi pristala uz američku plutokraciju, kad bi pomogla vldi SAD da vodi rat protiv jedne zemlje koja nije i ne može biti neprijatelj radne Amerike, kao što joj je njena vlastita buržoazija. Amerika neće voditi rat protiv njemačkog cara već će voditi rat protiv onih koji će gubiti svoje živote na ratištima, koji će biti prisiljeni plaćati ratne troškove, poreze i dugove, a to su njemački i američki radnici. U rezoluciji se ističe da je ulazak SAD u rat zapravo najpogodniji trenutak da *Socijalistička stranka* ustane protiv svih ratova u kojima strada radnička klasa i sam socijalistički pokret, da jače nego ikada naglasi svoju opoziciju protiv kapitalizma i privatnog vlasništva iz kojeg potječu uzroci svih ratova. Međunarodni mir se ne može postići putem ratova vladajućih klasa, niti kompromisom radnika s vladajućom klasom, nego isključivo putem klasne borbe na gospodarskom i političkom polju.⁵⁰

Slovenska sekcija, naprotiv, u svojoj izjavi ističe da je *Socijalistička stranka* za mir, ali njen glavni cilj nije mir, nego socijalizam. Kao stranka manjine ona ima tek ograničen upliv u očuvanju mira. Kad bi ona bila tako jaka da može

⁵⁰ »Radnička straža«, 11. 4. 1917., br. 18.

zaustaviti ili spriječiti rat, onda bi bila isto tako jaka da ostvari svoj program. Pitanje kako će se završiti rat nije bez značenja za radničku klasu i nije točno da su sve buržoaske vlade jednako opasne za proletarijat. Rezolucija slovenske sekcije naglašava da je velika razlika između stare i nove Rusije, te nema dvojbe da su Centralne sile reakcionarnije od Saveznika. Internacionalizam socijalne demokracije ne isključuje nacionalnu pravdu nego se temelji na njoj. Američki socijalistički pokret već je učinio svoju dužnost što se tiče mirovne propagande. Kad se to pokazalo nekorisnim njegova je dužnost da pomogne međunarodnu demokraciju.⁵¹

Stav hrvatsko-srpske sekcije bio je u suglasnosti s odlukom većine na kongresu, dok su Slovenci i dio Srba bili protiv te odluke napustivši *Socijalističku stranku*. Nakon kongresa u St. Louisu došlo je do još dubljeg rascijepa u *Socijalističkoj stranci*, a kad je desnica pod vodstvom Hillquita i Bergera uspjela iz partije odstraniti lijevo krilo stranke, koje je imalo većinu članstva, hrvatsko-srpska sekcija ostala je izvan stranke dok se slovenska ponovo vratila u stranku.

Jugoslavenska federacija Socijalističke radničke stranke nije podržala ni jednu stranu u *Jugoslavenskom socijalističkom savezu*. Povodom diskusije između L. Leontića, člana *Jugoslavenskog narodnog vijeća* i T. Cvetkova urednika »Radničke straže« svoja gledišta o putu u socijalizam »Radnička borba« interpretirala je na slijedeći način: »Da je Cvetkov rekao da ekonomski uslovi čine danas upotrebu mača suvišnom, da je zatim donekle objasnio te uslove iz kojih povlači takav zaključak, da je kao posljedicu tog objašnjenja izjavio da danas industrijalna organizacija radnika treba zauzeti mjesto mača i da je ova, a ne mač, u današnjim prilikama jedina u stanju dati proletarijatu nužnu materijalnu silu za uspješno izvršenje revolucije — onda bi stvar sasvim drugačije izgledala (...). Socijalizam ne mora doći kao neizbjježna posljedica rata, ali mora doći kao neizbjježna posljedica prisvajanja 'viška vrijednosti' od radnika, koje izaziva organiziranu borbu posljednjih protiv toga sistema; drugim riječima, on mora doći kao posljedica organizirane klasne borbe između proletarijata i buržoazije.«⁵²

⁵¹ Isto.

⁵² Debata između Cvetkova i Leontića pred sudom marksizma i istorije, Cleveland 1918, str. 29.

Ruska revolucija je kao poseban događaj još više produbila raskol u jugoslavenskom socijalističkom pokretu u Americi. Za hrvatsko-srpsku sekциju revolucija je prije svega posljedica težnje ruskog naroda da se osloboди carizma i teških gospodarskih prilika, ali prvenstveno težnje za mirom bez kojeg se ne mogu obaviti gotovo nikakve reforme niti pomoći gladnim, izrabljenim i razočaranim narodnim masama. Zato je »Radnička straža« osudila odluku Kerenskog i njegovih pristaša da nastave rat. Ruski revolucionari trebali su izvršiti veći pritisak na Saveznike za zaključenje mira, a kako oni to nisu učinili, Rusija će prema mišljenju hrvatsko-srpske sekcije, doći u isti položaj u kojem se nalazila u vrijeme carizma.

Za slovensku sekciju ruska revolucija značila je u stvari ometanje uspješnog vođenja rata. Suština i glavni pokretač revolucije je borba protiv utjecaja njemačkog apsolutizma u Rusiji. »Proletarec« nastoji mirovne inicijative ruske vlade dovesti u sklad s mirovnim ponudama engleske vlade i Wilsonova načela da »ne smije niti jedan narod biti prisiljen živjeti pod vladom koju si sam ne odabere«. Da bi pokazao neispravnost stavova »Radničke straže« i njenog glavnog urednika Cvetkova, Kristan se poslužio jednim Lenjinovim člankom objavljenim u Zürichu u listu »Jugend Internationale« 1. listopada 1917. Glavne teze iz tog članka jesu: 1. Narodna obrana je stari zavjet socijalista; 2. Socijalisti ne smiju biti protiv svakog rata, ako uopće hoće biti socijalisti; 3. Socijalisti ne smiju biti protiv revolucionarnih ratova; 4. Socijalisti moraju odobravati ratove potlačenih ili kolonijalnih naroda za slobodu.⁵³

Po mišljenju E. Kristana ove teze su bile sasvim u suprotnosti s pacifističkim stavovima hrvatsko-srpske sekcije *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* i njenog glasila »Radničke straže«.

Odnos prema metodama i borbi za stvaranje jugoslavenske države dalje je produbio razmimoilaženja u jugoslavenskom socijalističkom pokretu u Americi. Ulazak SAD u rat i ruska revolucija znatno su modificirali gledanje na jugoslavensko pitanje unutar slovenske sekcije *Jugoslavenskog socijalističkog saveza*. U broju 513 »Proletarca« objavljen je poziv *Slovenčima u Americi* u kojem se zagovara jugoslavenska federalativna republika i iznosi program koji bi u toj republici trebalo

⁵³ Članak je pretiskao list »Proletarec«, 23. 10. 1917., br. 528.

ostvariti. Za ostvarenje programa moraju se, po mišljenju »Proletarca«, pored socijalista boriti i slobodoumni građanski elementi i uopće svi koji se slažu s tim programom. U tu je svrhu potrebno organizirati sve jugoslavenske iseljeničke novine koje su spremne podupirati i prihvatiti jugoslavenski program, okupiti sve potporne, političke i kulturne organizacije za zajedničko djelo. Prema tome, ne govori se više o samostalnoj socijalističkoj borbi nego o proširivanju političke osnove za stvaranje federativne jugoslavenske republike.

Prihvaćanje suradnje s nesocijalističkim elementima izazvalo je konačno rasulo *Jugoslavenskog socijalističkog saveza*. Na prijedlog slovenske sekcije da se savez podijeli na posve samostalne sekcije, referendumom među članstvom i odlukom *Glavnog odbora Jugoslavenskog socijalističkog saveza* od 24. studenog 1917. svaka je sekcija postala samostalna u svojoj upravi i u svome unutarnjem radu. Na konferenciji hrvatske sekcije održanoj 2. listopada 1918. u Milwaukee, Wisconsin, zaključeno je da sekcija istupi iz *Jugoslavenskog socijalističkog saveza*. Slovenska sekcija se još prije 1917. uključila u rad *Slovenskog republikanskog združenja*.⁵⁴

Sredinom 1917. američka vlada počinje s postupnim uvođenjem cenzure štampe. U lipnju iste godine gradsko vijeće Chicagoa prihvata rezoluciju kojom se stanovnicima Chicagoa zabranjuje svaka kritika vođenja rata. Prema zakonu od 6. listopada 1917. morale su sve inojezične novine imati posebnu dozvolu od pošte da mogu nesmetano pisati o ratu i svjetskoj politici, ili su sve vijesti koje se odnose na rat trebale prevoditi na engleski jezik. Poslije ovih odluka, koje su pogodile mnoge jugoslavenske novine u Americi, »Radnička straža« je posve izmijenila svoju fizionomiju donoseći veoma kratke članke o politici na engleskom jeziku. Veći dio lista bio je ispunjen popularno-znanstvenim člancima. Ipak je »Radnička straža« u svojim posljednjim brojevima preštačavala članke iz američke štampe koji su pisani u prilog oktobarskoj revoluciji u Rusiji i time nedvosmisleno pokazivala stav hrvatske sekcije prema revoluciji. Zbog tehničkih potreškoća stvorenih američkim zakonom o cenzuri »Radnička

⁵⁴ O prestanku djelovanja *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* kao zajedničke organizacije hrvatskih, slovenskih i srpskih iseljenika usp. Frank Zaitz, *Dvadeset godina Jugoslavenskog socijalističkog saveza*, »Proletarec«, 1. 5. 1930, br. 1181.

straža« početkom 1918. prestaje izlaziti.⁵⁵ »Proletarec« izlazi i dalje, ali do kraja rata je zapravo glasilo *Slovenskog republikanskog združenja*. Djelovanje jugoslavenskih socijalista nije od 1917. imalo većeg uspjeha među jugoslavenskim iseljenicima u SAD.

Jedna grupa slovenskih javnih radnika s Etbinom Kristanom na čelu objavila je 29. lipnja 1917. *Chicašku izjavu*, koja je sadržavala osnovu jugoslavenskog republikanskog pokreta u Americi, ističući načelo samoodređenja naroda kao osnovnu tekovinu rata. Izjava upozorava da to načelo ima samo »akademsko obilježe« sve dok u svijetu postoji sustav koji vladama i pojedincima daje vrhovnu vlast nad narodima. Međutim, u zadnjem periodu rata počinju se rušiti temelji takva nepopularnog sustava. Ruska revolucija, obilježivši samo početak jednog procesa koji neminovno mora naći odjeka i u drugim evropskim državama, srušila je carski despotizam i time riješila svijet jedne od najopasnijih autokratskih sila. Zbog toga je ruska demokracija postala snažan čimbenik slobodnog razvoja civiliziranog svijeta prema demokraciji. Rusija je isticanjem mirovnih uvjeta u kojima se odbacuje svaka aneksija, sve ratne odštete, i posve jasno traže prava za svaki narod da sam odluči o svojoj budućnosti, postala faktor s kojim treba računati u budućim međunarodnim odnosima, a pogotovo na mirovnoj konferenciji na kraju rata. Ruska je revolucija inspirirala i predsjednika Wilsona, koji je u svojoj noti privremenoj ruskoj vladi iznio ratne ciljeve SAD ističući da se nijedan narod ne smije primoravati da živi pod vladom koju ne želi. Wilsonov primjer slijedila je i vlada Velike Britanije pokazujući spremnost za revidiranje ugovora sklopljenih među Saveznicima prije ruske revolucije. A dobro je poznato, kaže se u izjavi britanske vlade da se u nekim od tih ugovora radi o pokrajinama i narodima koje se nije ni pitalo za njihovu volju i želje.

Budući da pravo naroda na autonomnu odluku i izbor poprima realne osnove i konkretne oblike, dužnost je svakog naroda da zna svoj cilj i da je spreman iznijeti svoje zahtjeve ondje gdje će se oni rješavati. To je dužnost i Slavena, napose

⁵⁵ Po prestanku izlaženja »Radničke straže« pojavio se časopis »Nova misao«, ali je već prvi broj zaplijenila chicaška policija. Poslije toga pojavio se list »Znanje« sa člancima znanstvenog i zabavnog karaktera (usp. »Znanje«, 11. 11. 1939, br. 38).

onih koji žive u Americi i imaju mogućnost slobodno govoriti »o svojoj sreći i ciljevima« što im je bilo u rođenoj zemlji onemogućeno. Zbog toga potpisnici *Chicaške izjave*, ističući da je neriješeno jugoslavensko pitanje bilo jedan od važnih uzroka rata i da je pravilno rješenje nacionalnog problema jedan od glavnih uvjeta za održavanje budućeg mira, izjavljuju što po njihovu mišljenju čini nacionalne ciljeve Južnih Slavena:

1. Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari jesu etnički jedinstven narod. Ako o tome ima sumnji onda ih treba rješavati znanstveno, a ne politički.

2. Dijelovi tog naroda živjeli su u prošlosti zasebnim životom što je dovelo do razlika ne toliko u jeziku, koliko u stvaranju zasebnih književnosti, kulturnih osobina, običaja i tradicija.

Stoga jedino uspješno rješenje jugoslavenskog pitanja jest u političkom ujedinjenju svih narodnih dijelova tako da se svakom od njih dade autonomija »u svim pitanjima koja nisu zajednička obzirom na njihovu narav«. Oživotvorenje ovog cilja moguće je u političkom obliku jugoslavenske federativne republike. Osim federativne organizacije koja bi svakom pojedinom dijelu naroda zajamčila posve slobodan razvoj i neovisnost, bez bojazni da će mu se nametnuti kakav centralistički pritisak, potrebno je ostvariti najšira demokratska i ustavna načela. Ujedinjenje Jugoslavena, prema *Chicaškoj izjavi*, ne može biti uspješno provedeno ni u jednoj do danas postojećoj državi, jer su njihovi interesi suviše antagonistički i takvo ujedinjenje ne bi značilo ništa drugo nego aneksiju. Zato se jugoslavensko ujedinjenje jedino može uspješno ostvariti osnutkom nove državne zajednice u koju svi dijelovi naroda stupaju dobrovoljno. Nova državna zajednica, razumljivo je, ne može biti ništa drugo nego demokratska republika. »Osnutak nove monarhije u vrijeme kada stare monarhije padaju, doveo bi Jugoslavene u strašno protuslovlje s današnjim duhom vremena, s trijumfirajućom demokracijom i njenim zahtjevima.«⁵⁶

Chicaška izjava bila je prvenstveno upućena slovenskim iseljenicima. Značila je apel za stvaranje zajedničke osnove najprije u svih Slovenaca, a zatim i u drugih jugoslavenskih iseljenika za stvaranje jugoslavenske federativne republike.

⁵⁶ »Novi Hrvat«, New York, 17. 9. 1917.)

Izjava je, prema njenim autorima, izraz mišljenja većine američkih Slovenaca koji nipošto nisu proaustrijski orijentirani, ali koji nisu spremni ići u novo ropsstvo. Tisuće dokaza govore da Slovenci žele ujedinjenje s ostalim Jugoslavenima, ali da ga žele na podlozi slobode i jednakopravnosti.

Izjava je dana u štampu da se u javnosti o njoj raspravlja, da se daju kritike i primjedbe te da se na taj način vidi koliki i kakav će učinak izazvati ovaj dokument koji pretendira da bude osnovica rada nove organizacije *Slovenskog republikanskog združenja*.

Na osnovi brojnih rasprava koje su pokazale da pokret za jugoslavensku republiku ima duboki korijen u slovenskim masama, sazvana je u Chicagou konferencija 20 delegata koji su zastupali 7 potpornih, političkih i kulturnih slovenskih organizacija te 6 slovenskih novina, što znači da su na ovom skupu bili zastupljeni gotovo svi Slovenci u Americi.

O *Chicaškoj izjavi* glasalo se na konferenciji dvaput; najprije o dijelu gdje se govori o republici i tom prilikom su se zastupnici *Slovenske narodne sveze* uzdržali. Ostale točke izjave delegati su prihvatali jednoglasno.

Glasanjem o izjavi formalno je započeo rad *Slovenskog republikanskog združenja* s osnovnim zadatkom da se bori za ostvarenje jugoslavenske federalivne republike.

Slovensko republikansko združenje se u svom programu, već radi samog cilja zbog kojeg je osnovano, nije ograničavalo samo na rad među Slovencima. Okupljanje slovenskih iseljenika oko *Združenja* bila je samo prva faza u njegovu radu. Da se nije radilo o ekskluzivnoj slovenskoj organizaciji proizlazi iz same *Chicaške izjave*: (...) »apeliramo na sve Jugoslavene u Americi koji se slažu s ovim načelima, neka nam pruže pomoć u radu za naš narod.«

Chicašku izjavu objavilo je nekoliko hrvatskih novina, a istaknuti hrvatski novinar i vlasnik »Novog Hrvata«, Ivan Krešić, počeo je sa sustavnom agitacijom za jugoslavensku federalivnu republiku. U rujnu 1917. slijedi i izjava *Hrvatske sokolske župe* »Petar Svačić«, koja u ime svojih šest društava izjavljuje: »Mi Hrvati nećemo krune, nećemo dinastije, nećemo kralja! Hoćemo i zahtijevamo ispunjenje načela ruske demokracije i riječi predsjednika Wilsona da i naš hrvatski narod sam odluči o svojoj sudbini, da se ne smije siliti naš

hrvatski narod da ide pod vlast koju sam neće.⁵⁷ U Clevelandu se 1. lipnja 1918. osniva *Hrvatsko republikansko udruženje*. Zasluga dijelom pripada Kristanu koji je i sam sudjelovao na osnivačkoj skupštini. Počeci udruženja su vrlo skromni, brojilo je svega 40 članova. U rujnu se osnivaju nova hrvatska udruženja u Chicagou i Ambridgeu, Pennsylvania, odakle članovi *Odsjeka 304 Hrvatske narodne zajednice* šalju rezoluciju Lansingu u kojoj traže jugoslavensku federalivnu republiku. Na drugoj konvenciji *Slovenskog republikanskog združenja* donosi se zaključak po kojem *Združenje* mora pojačati rad među Hrvatima i Srbima, kako bi se osnivanjem većeg broja njihovih udruženja stvorile mogućnosti za osnivanje *Jugoslavenskog republikanskog udruženja*. Međutim, akcija slovenskih republikanaca potpuno je uspjela samo u slovenskim masama.

Uspjeh republikanske akcije među hrvatskim iseljenicima bio je djelomičan, ne zbog toga što hrvatske mase nisu bile »republikanski« raspoložene već zato što je među njima bio dosta jak utjecaj *Jugoslavenskog narodnog vijeća* i osobno Nike Grškovića. Izvjestan utjecaj imali su proaustrijski elementi. Tek u studenom 1918. nakon što je i samo *Jugoslavensko narodno vijeće* odustalo od borbe za monarhijsku Jugoslaviju, hrvatski iseljenici se aktivno angažiraju u borbi za republiku, te je uskoro bilo moguće osnovati *Jugoslavensko republikansko udruženje*.⁵⁸

Jedanaestog studenog 1918. godine završen je prvi svjetski rat pobjom Saveznika. Rat je osiromašio gotovo sve zemlje izuzev Sjedinjenih Američkih Država koje su obogaćene akumulacijom ratnih profita, isplatile Evropi predratni dug, a u vidu poslijeratne pomoći kreditima zadužile pojedine evropske države za sedam milijardi dolara. Za američke kapitaliste rat je donio velike materijalne koristi i broj se milijunaša u SAD znatno povećao. Međutim, materijalno obogaćenje SAD nije riješilo unutrašnje socijalne nemire koji su klijali još od prije rata, naprotiv, produbila se još veća razlika u klasnim odnosima. Po završetku rata položaj radničke klase bio je teži nego

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ *O Jugoslavenskom republikanskom udruženju* usp. I. Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*, Zagreb 1974, str. 159.

u vrijeme kad je Amerika stupila u rat. Uslijed ratne inflacije cijene troškova života su naglo rasle, dok su se realne radničke nadnlice snizile za oko 14 %, što je izazvalo ogorčenje među radništvom. Počeli su brojni štrajkovi u kojima su radnici zahtijevali ostvarivanje svojih prava. Širila se psihozu nezadovoljstva i oko četiri milijuna radnika u svim industrijskim centrima po cijeloj SAD stupili su u borbu za veće plaće, kraće radno vrijeme, bolje uvjete rada i pravo da slobodno organiziraju svoje sindikate.⁵⁹

U kolovozu 1918., još prije završetka rata, u Chicagou, Illinois, je sazvana izvanredna konferencija predstavnika 15 sindikalnih saveza *American Federation of Labor* na kojoj je izabran odbor koji je trebao rukovoditi kampanjom za organiziranje radnika. Za predsjednika odbora izabran je Samuel Gompers, predsjednik *American Federation of Labor*, a za tajnika William Z. Foster. U vrlo kratkom vremenu u sindikate se organiziralo oko dvjesti tisuća radnika. Organizaciono ojačani sindikati su počeli odlučnije iznositi zahtjeve radnika. Pod vodstvom Fostera sindikat u čeličnoj industriji podnio je *United States Steel Co* traženja radnika iznijeta u dvanaest točaka. Međutim, predsjednik *United States Steel Company*, Elbert H. Gary nije htio primiti predstavnike sindikata i odbacio je zahtjeve radnika. To je bio dovoljan razlog da se još više poveća nezadovoljstvo radnika i 22. rujna 1919. proglašen je veliki štrajk u čeličnoj industriji SAD u kojem je sudjelovalo oko 350.000 radnika. Štrajk je trajao tri i pol mjeseca. U štrajku su poginula dvadeset i dva radnika, stotine ih je ranjeno, a nekoliko tisuća uhapšeno i zatvoreno. Najžešće borbe vodile su se u Pittsburghu i Chicagou, gdje su glavni centri čelične industrije. Vlasnici čeličana, prateći nezadovoljstvo radnika pripremili su se unaprijed za suzbijanje štrajka tako da je mobilizirano tisuće policajaca i privatnih agenata. Policija je rastjerivala radnike pendrecima, vatrenim oružjem,

⁵⁹ O poslijeratnim prilikama u SAD i stanju u radničkom pokretu usporedi: Foster. R. Dulles, *Labor in America, A History*, Northbrook, Illinois 1966; G. Hunnius-G. Garson-J. Case, *Workers' Control, A Reader on Labor and Social Change*, New York 1973; Edwin J. Perkins, *Men and Organization, The American Economy in Twentieth Century*, 1977; Thomas C. Cochran and William Miller, *The Age of Enterprise, A Social History of Industrial America*, 1961; Gerald Rosenblum, *Immigrant Workers, Their Impact on American Labor Radicalism*, New York 1973.

jurišala je konjima, upadala u radničke stanove i odvodila radnike u zatvor. Bilo je slučajeva gdje je protiv štrajkaša upotrebljena i redovita vojska. U Garyju, država Indiana, oružani vojnici pod komandom generala Leonarda jurišali su na goloruke štrajkaše gazeći ih konjima. Da bi se pred domaćom i svjetskom javnošću opravdala sva ta nasilja nad radnicima i njihovim obiteljima, vlasnici tvornica dali su štrajkovima obilježje »boljševičke zavjere« protiv države s ciljem obaranja američkog ustava. Na učešće naših ljudi u tome štrajku osvrnuo se Ivan Beck u listu »Zajedničar« gdje je napisao: »Za vrijeme štrajka naši su ljudi stajali u prvim redovima u borbi za pobjedu. Zapisnik iz toga doba govori da od cijelokupnog članstva nije bilo nijednog Hrvata štrajkolomca. Dalje se napominje da je računovođa brisao 5 članova koji rade kao 'scabs', a od njih nijedan nije naše narodnosti. U zapisniku se također spominje da su neki članovi dospjeli na crnu listu kod ovdašnje korporacije radi svoje aktivnosti za vrijeme štrajka. Posljedice tog štrajka osjećale su se dugo godina. Kod ovdašnje *Pittsburgh Steel Corporation Co* bili su uposleni u većem broju naši hrvatski radnici. Za vrijeme tadašnjeg štrajka su svi naprsto bili istjerani iz kompanijskih kuća u kojima su živjeli i u njih su smješteni dopremljeni štrajkolomci, dobrim dijelom neupućeni Crnci i Meksikanci. Ne mislim time reći da je tako bilo samo ovdje u Monessenu. Tako je bilo svugdje gdje su kompanije posjedovale svoje kuće. Pored izrabljivanja u tvornicama, one su dobro zarađivale i na iznajmljivanju stanova svojim radnicima ubiranjem dosta velike stanabine i vrlo malom trošnjom na popravke. U takvim okolnostima živio je tada naš narod. Kako se taj štrajk završio manje više je svima poznato. Posljedice nisu bile ružičaste. Poznato je da je jedan dio radnika izgubio radnju radi sudjelovanja u tom štrajku. Jedni su se vratili u staru domovinu, dok su drugi morali tražiti posao u drugim mestima.«⁶⁰

Među radnicima je najteže bilo sačuvati solidarnost. Razni su provokatori nastojali razjediniti radnike razjedinjujući njihove interese. Pri tome su osobito koristili mnogonacionalni sastav radnika, raspirivali antagonizam između radnika domorodaca i doseljenika, kao i rasne razlike. Pojavili su se ubačeni vođe-provokatori, koji su pokušali dezorganizirati

⁶⁰ »Zajedničar«, 7. 6. 1972.

štrajk razdvajanjem radnika u manje grupe prema narodnostima ili prema strukovnom interesu. Najteže je bilo radnicima-doseljenicima koji su mahom bili nekvalificirani, dok se rukovodstvo *American Federation of Labor* prvenstveno borilo za očuvanje privilegija kvalificiranih radnika. To je demoraliziralo štrajkaše, osobito stranorođene radnike kojima nije preostalo drugo nego vratiti se na posao.

Višenacionalna struktura američkog društva imala je odraz i na višenacionalni sastav američke radničke klase. Američka radnička klasa se dijelila na domaće i doseljene radnike-pečalbare, a doseljenici su opet bili podijeljeni na razne nacionalne grupe. Zajednički cilj radničke klase, iako potpuno jasan i za sve isti, pojavljivao se kao odlučujući faktor samo u izuzetnijim prilikama.

U travnju 1920. željezničarski radnici stupili su u štrajk kojim se blokirao teretni i putnički saobraćaj. Štrajk se proširio na željezničke okruge Pennsylvanije, Illinoisa, Ohija, zatim u Jersey i Staten Island, Brooklyn i New York. Državna je policija po naređenju odsjeka pravde zatvarala štrajkaše kako bi razbila organiziranost štrajka. Predsjednika udruženja željezničarskih radnika u Chicagou, Johna Grunau, koji je bio glavni organizator štrajka, uhapsili su uz napomenu da će biti pušten na slobodu uz jamčevinu od 10 tisuća dolara. Grunau je odbio da se za njega stavi jamčevina ako se to istovremeno ne učini i za sve uhapšene željezničarske radnike. Potpuno je odbacivao optužbu prema kojoj su štrajkom povrijedili zakon o zaštiti prijevoza životnih namirnica, kao i bilo kakvo dovođenje u vezu štrajkaškog pokreta s radikalnim i komunističkim pokretom. Međutim, iz njegove izjave vidljiv je i njegov negativan stav prema radnicima doseljenicima, jer on prvenstveno govori u ime Amerikanaca. Izjavio je: »Preko 98 % naših ljudi su Amerikanci i nitko ne može pristupiti u našu organizaciju, a da prije ne postane američki građanin. Oko 30 % naših mladića služilo je preko Oceana i zato jer mi vjerujemo u američke institucije i u američke slobوštine, uskraćujemo da se pokorimo ljudima koji nas drže u ropstvu. Budu li vođe stavljene u zatvor, drugi će se pojavit u na njihovu mjestu dokle god ne pobijedi pokret za dostojan način života u željezničkoj industriji.«⁶¹

⁶¹ Vlasti posreduju u velikom štrajku željezničara, »Jugoslavenski svijet«, New York, 17. 4. 1920.

Štrajk je trajao dvadesetak dana i štrajkaši su bili uporni u traženju da im se povisi nadnica ne osvrćući se na pritisak policije i vlasti. Ipak, taj je štrajk pokazao da organiziranje radnika i njihov položaj u borbi za njihova prava u mnogočemu nije bio jedinstven. Naši radnici su se tada našli u velikim poteškoćama. U siječnju 1920. izvršena su velika hapšenja u cijeloj zemlji. To je učinjeno po naredenju ministra pravde Palmera kada su masovna uhićenja istovremeno provedena u sedamdesetak gradova širom Amerike. Tada je bilo uhapšeno oko 10.000 domaćih i doseljenih radnika. Dok su domaći radnici uskoro bili pušteni na slobodu, zadržano je u zatvorima oko 3500 doseljenih radnika s namjerom da ih se deportira u zemlje otkuda su doselili. Najviše je hrvatskih radnika bilo uhapšeno u Detroitu. Tamo je policija u našem radničkom domu uhapsila 26 radnika koji su u zatvoru bili zlostavljeni. Postupke policije osudio je i sam načelnik Detroita James Couzens. Na njegovu intervenciju zatvorenici su bili premješteni u vojničku kasarnu Fort Wayne. Osam naših radnika je kasnije deportirano u Jugoslaviju, a jedan je umro u zatvoru.⁶²

U takvim prilikama živjelo je oko 500.000 naših iseljenika koji su u Sjedinjene Američke Države doselili još prije prvog svjetskog rata. Ogomnom većinom pripadali su radničkoj klasi i to najvećim dijelom nekvalificiranim radnicima.

Komunistički pokret u SAD pojavio se odmah nakon oktobarske revolucije, ali je oblik političke partije počeo poprimati tek u drugoj polovini 1919. godine. Njegovi osnivači, kao i osnivači ostalih komunističkih partija, crpli su pouke iz oktobarske revolucije, ali konkretni uvjeti u kojima se rađala američka partija bili su u mnogočemu posve drugačiji.

U to vrijeme u američkom su se radničkom pokretu pojavile razne struje i tendencije koje su osobito došle do izražaja prilikom osnivanja *Komunističke partije*. Postojala je skupina u kojoj su se okupljali predstavnici pojedinih nacionalnosti: ruske, ukrajinske, čehoslovačke, mađarske, jugoslavenske itd, pod vodstvom dvojice Rusa, Nicholasa Hourovicha iz New Yorka i Aleksandra Stoklitsky iz Chicagoa. Ova je grupa tražila da se lijevo krilo odmah povuče iz *Socijalističke stranke* i da se osnuje *Komunistička partija SAD*. Među-

⁶² Stjepan Lojen, *Uspomene jednog iseljenika*, Zagreb 1963, str. 101.

tim, domaći američki radnici predstavljali su drugu grupu pod vodstvom Charlesa E. Ruthenberga, koja je zastupala konцепцију da lijevo krilo nastavi borbu za prevlast unutar *Socijalističke stranke* i da je onda cijelu priključi komunističkoj internacionali. Na konferenciji ljevog krila održanoj 21. lipnja 1919., odbačen je prijedlog ljevičarske grupe o osnutku *Komunističke partije SAD*, prihvaćen je Ruthenbergov prijedlog. Međutim, desničarsko vodstvo *Socijalističke stranke* potisnulo je sve organizacije ljevog krila i stvorilo svoju većinu, nakon čega je 30. kolovoza sazvan kongres u Chicagou. Odbor ljevog krila poslao je na kongres svoje delegate koji su od strane policije, pozvane od vodstva *Socijalističke stranke*, izbačeni iz dvorane. Grupa nacionalnih federacija izabrala je svoj posebni nacionalni komitet i odlučila osnovati *Komunističku partiju SAD*. Među njima je bio i Ruthenberg koji se borio do izmira podijeljene grupe u ljevom krilu, pokušavajući sjediniti delegate izbačene s kongresa *Socijalističke stranke*, pozivajući ih da dođu na sastanak njegove grupe, ali nije uspio. Ovakvo razilaženje dovelo je do toga da su 1. rujna 1919. osnovane u Chicagou dvije komunističke partije. Grupa nacionalnih federacija i michiganska grupa osnovale su jednu komunističku partiju, a grupa delegata ljevog krila drugu komunističku partiju. Rad obadvije partije uskoro je zabranjen, pa su prešle u ilegalnost, što je utjecalo na njihovo međusobno zbljižavanje, te su se sredinom 1920. ujedinile i osnovale *Ujedinjenu komunističku partiju SAD*. Godinu dana kasnije, 1921., osnovana je legalna *Radnička partija*, dok je *Ujedinjena komunistička partija* i dalje ostala u ilegalnosti sve do 1925. kada je ukinuta ilegalna partija i osnovana *Radnička (komunistička) partija* kao legalna, koja je pod tim imenom radila do 1929. kad je promijenila naziv u *Komunističku partiju SAD*. U vrijeme djelovanja ilegalne i legalne partije članstvo je bilo u obje organizacije gotovo isto.

Ovo razdoblje do 1922. Earl Browder, kasniji sekretar *Komunističke partije SAD*, označio je kao prvo razdoblje djelovanja komunističkog pokreta u SAD, razdoblje okupljanja revolucionarnog dijela radništva u komunističku partiju što se odnosilo na lijevo krilo *Socijalističke stranke* i to na one koji su još za vrijeme rata zastupali načela internacionalizma predlažući proturatne rezolucije na konvenciji u St. Louisu, a na čijem čelu je bio Charles E. Ruthenberg. Kako navodi Browder, ogromna većina članstva *Socijalističke stranke* slijedila je

revolucionarna zbivanja suprotstavljujući se oportunističkom vodstvu stranke. Međutim, ovo vodstvo (Hillquit, Berger, Cahan, Lee, itd) energično je odbijalo odluke članstva tražeći čak, kako smo vidjeli, pomoć policije. *Komunistička partija* stvorena od lijevog krila *Socijalističke stranke* bila je podvrgnena i to je bio njen osnovni nedostatak, ističe Browder. Međutim, revolucionarno raspoloženje u SAD imalo je odjeka ne samo među relativno malobrojnim članstvom *Socijalističke stranke* nego je zahvatilo široke mase američkog proletarijata, što svjedoče štrajkovi 1918—1920. Niti *Socijalistička stranka* niti *Komunistička partija*, naglašava Browder, nisu bile organski vezane sa spomenutim klasnim nemirima, a nisu se ni dovoljno uključile u revolucionarni socijalistički pokret u svijetu. Browder ističe da je *Komunistička partija* bila izolirana od masa i teoretski nezrela. Da nevolja bude veća *Partija* je doživjela i Palmerove progone, teror i deportacije zbog čega se povukla u ilegalnost. Browder dalje tvrdi da *Komunistička partija* nije bila dovoljno konsolidirana pa je njenih 50.000 do 60.000 članova djelovalo više kroz forme radničkih klubova nego kroz forme partijskog rada. Teško je bilo okupiti u uvjetima ilegalnosti raštrkane i neorganizirane članove koji su redovito bili neiskusni u revolucionarnoj teoriji i akciji. Međutim, kako tvrdi Browder, *Komunistička partija* je kroz ovaj prvi period ipak postigla ne samo formalno ujedinjenje i izvojštala legalnost svoga rada nego je u svojim redovima okupila najbolje stare revolucionare u zemlji, koji su dugi niz godina bili izvan *Socijalističke stranke*. To su uglavnom bili članovi *Socijalističke lige* (radnici u unijama *Američke federacije rada*), *Industrijski radnici svijeta* (*IWW*) kao i dio članstva *Socijalističke radničke stranke*. Browder naglašava da se prvi period završio 1922. osnivanjem *Radničke partije Amerike*, pod kojim imenom se, kao što smo vidjeli, ujedinila *Komunistička partija SAD*.⁶³

⁶³ Earl Browder, *Pred sedmi svjetski kongres Komunističke internationale i petnaestu godišnjicu KP SAD*, »Radnički kalendar«, Chicago 1935, str. 33.

O političkim strujanjima u radničkom pokretu u SAD u vrijeme stvaranja komunističke partije, Mirko Marković je napisao: »Prelaz sa pozicija lijevog socijalizma ka komunizmu bio je pričično dug i mukotrpan proces. A suština toga prelaza sastojala se u postepenom oslobođanju lijevog krila *Socijalističke stranke* SAD od kolebanja između reformizma i ultra lijevog radikalizma pa

Stvaranjem radničkih partija u SAD progresivni dio našeg iseljeništva pristupio je tim organizacijama i bio organiziran u *Jugoslavenskoj sekciji Radničke stranke SAD*. Sekcijom je rukovodio poseban *Biro Jugoslavenske sekcije RS SAD*, koji je imao svoje službeno glasilo »*Znanje*«. Urednici lista bili su Todor Cvetkov i Đuro Kutuzović, koji su pripadali rijetkim pojedincima sa školskom spremom u našem radničkom pokretu u SAD. Kad se *Socijalistička stranka* podijelila oni su se s lijevim krilom i čitavom hrvatskom grupom priključili *Komunističkoj partiji*. Ali, uskoro je došlo do razilaženja između članova *Biroa* i urednika u shvaćanjima oko uređivanja lista. Umjesto da se bave konkretnim problemima radničke borbe, urednici su najveći dio prostora u listu posvećivali napisima o religiji i razvoju prirodnih nauka, pravdajući to tvrdnjama da se ne može organizirano prikupljati mase koje su pod utjecajem religije. Prema mišljenju članova *Biroa*, prilike u kojima se razvijao radnički pokret među našim iseljenicima nisu dozvoljavale da se raščišćavaju tako duboka filozofska pitanja koja su bila teško shvatljiva poluobrazovanim iseljenicima. Zbivanja su tražila potpunu orijentaciju lista na probleme radničke borbe, štrajkova i podizanja revolucionarnog duha među radništvom. Ovaj je problem izazvao spor i razilaženja između članova *Biroa* s jedne strane, te Cvetkova i Kutuzovića s druge. Oni su 1923. podnijeli pismenu ostavku na uredništvo lista. Premda je situacija u *Birou Jugoslavenske sekcije RS SAD* bila vrlo teška zbog pomanjkanja ljudi koji bi se mogli prihvati te dužnosti, *Biro* je prihvatio ostavku obojice urednika. Nakon toga je odlučeno da list »*Znanje*« promijeni ime u »*Radnik*«, a uređivanje je povjerenovo iselje-

sve do sve većeg približavanja marksističko-lenjinističkim pozicijama (1918—1919).

U stvari još prije svog osamostaljenja *Komunistička partija SAD* dugo je djelovala unutar *Socijalističke stranke* kao njeno lijevo krilo. Dvaput se to lijevo krilo odvajalo (1909. i 1912). Borba između lijevog krila na čelu sa Charlsom Ruthenbergom i desnog sa Morisom Hilkquitom, dostigla je svoj vrhunac 1917. godine kada su SAD stupile u rat. Konačan rascjep odigrao se 1919. godine u Chicagou. Od tri socijalistička lidera toga vremena jedini je Eugene Debs ostao u *Socijalističkoj stranci*, Daniel de Leon ostao je u staroj *Socijalističkoj radničkoj stranci*, dok je William D. Hejvud, rukovodilac rudara, ušao u *Komunističku partiju* (»*Naše novine*«, Toronto 23. 8. 1978).

nicima Leu Fišeru i Stjepanu Lojenu. Ali sukob nije bio time završen.

Cvetkov i Kutuzović pokrenuli su 1. kolovoza 1923. list »Novi svijet«⁶⁴ preko kojeg su započeli oštре polemike s urednicima lista »Radnik«. U »Radniku« je 15. kolovoza 1923. objavljen članak pod naslovom *Naša izjava* u kojem se oštре napalo pokretanje lista »Novi svijet«. To je dalo povoda Cvetkovu i Kutuzoviću da se osvrnu na spor sa *Biroom Jugoslavenske sekcije RS SAD*. U članku *Izazovno razjašnjenje* oni prigovaraju Fišeru što je na jednoj skupštini članova njima osporio sposobnost uređivanja radničkih novina, jer da tobože ne poznaju radnički pokret a niti ga mogu poznavati i kad bi htjeli. Fišer je u stvari prigovarao Cvetkovu i Kutuzoviću pogreške u taktici djelovanja i njihov odnos prema izvođenju proleterske revolucije. Cvetkov i Kutuzović odgovaraju da je ruska revolucija na mnoge djelovala na taj način da su postali zagovornici svjetske revolucije koju treba neposredno ostvariti. Međutim, to je samo fraza kojom se želi pridobiti radničke mase. I kad netko o tome ozbiljno razgovara oni ga nazivaju kontrarevolucionarom. Oduševljenje za revoluciju kod nekih članova *Biroa Jugoslavenske sekcije RS* bilo je toliko da su počeli govoriti kako u Americi ne treba za revoluciju ništa raditi, jer će se ionako sve uskoro prenijeti u Jugoslaviju gdje je već na pragu uspješna proleterska revolucija. Pod utjecajem ruske revolucije mase jugosla-

⁶⁴ U uvodniku pod naslovom *Naša prva riječ* Cvetkov i Kutuzović objasnili su svoj program. Naglasili su da i pored velikog broja jugoslavenskih novina u Americi još uvijek postoji manjkavost na polju prosvjetnog rada među radnicima. Razlog je tome što dio iseljeničke štampe piše sa nacionalističkih pozicija. Drugi dio, tj. radnička štampa provodi borbu radničke klase, ali ne radi dovoljno na izobražavanju radnika. Taj nedostatak treba ukloniti upravo pojava »Novog svijeta«. Cilj radničke štampe nije samo borba za materijalne interese radnika, nego borba za kulturne vrijednosti u ljudskom društvu kojima radnici trebaju ovladati. Urednici »Novog svijeta« ističu da će se pored »borbe za gospodarstveno oslobođenje radničke klase list posvetiti znanstvenim i opće kulturnim pitanjima, te zgodnim raspravama, studijama, kao i pripovijestima« i na taj način pridonijeti kulturnom uzdizanju jugoslavenskih radnika u Americi. »Novi svijet« je izlazio kao nezavisani časopis dvomjesečno sa informacijama ne samo o radničkom pokretu u Americi, nego i u ostalim krajevima svijeta. Posvećivao je izrazitu pažnju položaju žena u radničkom pokretu kao i ostalim pitanjima iz života naših radnika u Americi.

venskih radnika jedva su dočekale ovakve »vođe«. Cvetkov i Kutuzović dalje prigovaraju svojim suparnicima zbog njihovih parola o potrebi revolucije a ne prosvjete. Cilj toga je fanatiziranje masa i afirmacija gesla kako je sve zločin što se udaljava od revolucije. Zbog toga su se u listu »Radnik« dozvoljavali isključivo članci o stranačkoj propagandi a počelo se zabranjivati članke sa znanstvenim sadržajem, štampanje pripovijesti, jer to sve tobože ne spada u revoluciju. Objavljivanje u nastavcima nekih knjiga sa odgojnim sadržajem također je bilo zabranjivano u listu »Radnik«.⁶⁵

Polemike što su se vodile na stranicama »Novog svijeta« i »Radnika« zaprijetile su da izazovu rasulo u redovima *Jugoslavenske sekcije Radničke stranke*. Zbog toga se *Biro Jugoslavenske sekcije* obratio *Centralnom izvršnom odboru Radničke stranke SAD* koji se u tom sporu izjasnio u korist urednika lista »Radnik«. Sekretar izvršnog odbora C. E. Ruthenberg obavijestio je članove *Jugoslavenske sekcije RS* da je na zahtjev *Biroa* održana duga rasprava o sukobima između nekih članova *Jugoslavenske sekcije i Biroa* o stanovištu *Biroa* prema Cvetkovu i Kutuzoviću. Ruthenberg naglašava da Cvetkova i Kutuzovića ne treba uzeti natrag u stranku. Razilaženja *Biroa Jugoslavenske sekcije* i prijašnjih urednika jeste borba za program *Radničke stranke* i za komunističku ideologiju u redovima jugoslavenskih radnika. Cvetkov i Kutuzović, prema Ruthenbergu, ne razumiju komunizam i funkciju *Radničke stranke*. Oni se oduševljavaju nekim buržoaskim intelektualcima, a s druge strane negoduju prema stajalištima članova njihove vlastite organizacije koji zagovaraju klasnu borbu. Ruthenberg kaže da se stranka ne protivi intelektualcima u pokretu niti je ona protiv kulturnih aktivnosti. Pravi intelektualci koji dolaze u pokret da mu služe, a ne da pokušavaju vladati njime dobro su došli. Kulturne aktivnosti treba bodriti i razvijati tako dugo dok se temelje na klasnoj borbi i komunističkom programu i ne udaljavaju *Radničku stranku* sa pozicija borbenog vođe radničke klase da bi je svele na jednostavnu buržoasku odgojnu stranku. Ali stranka se neće složiti da taj nužni kulturni rad mogu obavljati samo odabrani pojedinci koji nastoje stranci nametnuti svoj vlastiti program. Kulturni rad mora biti razvijan u cijelom članstvu uz potporu intelektualaca koji su voljni podvrći se interesima radnika i

⁶⁵ »Novi svijet«, 1. 9. 1923., br. 3.

disciplini stranke. Na kraju je Ruthenberg obećao da će na slijedećoj konvenciji *Jugoslavenske sekcije Radničke stranke* biti odaslan predstavnik *Centralnog izvršnog odbora Radničke stranke* koji će u potpunosti objasniti stavove odbora.⁶⁶

Izjavu *Izvršnog odbora Radničke stranke* objavio je »Radnik« u broju od 22. ožujka 1924. Cvetkov i Kutuzović reagirali su oštro uputivši poruku Ruthenbergu u kojoj su prvo osporili da su uredništvo »Radnika« napustili bez odobrenja *Biroa* i da su *Radničku stranku* napustili svojevoljno. Istina je da su Fišer i njegovi istomišljenici stvorili takvu situaciju u kojoj oni više nisu mogli raditi. Dalje naglašavaju kako je Fišer objasnio da u ime »čistoće komunizma« treba uništiti »Novi svijet«. Takve su metode zatrovale jugoslavenski radnički pokret u SAD, a u tom času *Izvršni odbor Radničke stranke* tvrdi da je to rad za komunizam. *Izvršni odbor* je, kažu Cvetkov i Kutuzović, počinio veliku pogrešku, jer sigurno polovica članstva *Jugoslavenske sekcije* smatra da Fišer i njegovi sljedbenici ne koriste komunizmu nego dapače štete. Tvrđnja *Izvršnog odbora* da ne poznajemo komunizam, ističu Cvetkov i Kutuzović, nije točna, jer su oni preko 10 godina uređivali radnički list i što se od komunističke literature iznijelo pred jugoslavenske radnike to su upravo oni učinili. Dalje se privozvara *Izvršnom odboru* što želi uspostaviti direktnu kontrolu nad radničkom štampom. U cjelini uzevši čitav napad na Cvetkova i Kutuzovića može biti isključivo stav *Izvršnog odbora* ali ne i cijele stranke. Zbog toga Cvetkov i Kutuzović kažu da će oni i dalje nastaviti svojim putem uvjereni da će konačni sud o svemu dati jugoslavenski radnici, a ne Fišer i *Izvršni odbor Radničke stranke*.⁶⁷

Urednik »Radnika« Leo Fišer, koji je u stvari bio najviše napadan, branio se da raspre sa Cvetkovom i Kutuzovićem nisu bile prouzročene osobnim neslaganjima i ambicijama nego da je to borba protiv oportunizma, protiv unošenja buržoaskе ideologije u redove komunističkog pokreta, protiv svega onoga što slabi redove *Radničke stranke*. Cvetkov i Kutuzović žele da se *Jugoslavenska sekcija Radničke stranke* pretvori u buržoasku sektu koja će raspravljati o protuslovljima u Bibliji i o astronomiji, ali ništa o klasnoj borbi i o

⁶⁶ »Radnik«, 22. 3. 1924, br. 35.

⁶⁷ »Novi svijet«, 1. 4. 1924, br. 17.

radničkom pokretu. Kada bi jugoslavenski biro slijedio ovakva gledanja izgubio bi svaki utjecaj i rasao bi se.⁶⁸ Fišer je ostao dosljedan ovim svojim tvrdnjama i mnogo godina kasnije kad je napisao: »Neprijatelji iznutra, socijal-izdajničke vođe, Cvetkov, Kirin, Stanković i Co koji su sada uglavnom vode tzv. 'prosvjetetaša' i koji su protiv svog uvjerenja išli sa strujom u nadi da u povoljnem trenutku razvale komunistički pokret iznutra, govorili su s filistarskim prezirom i odvratnošću o tom revolucionarnom duhu, nazivajući ga slijepim fanatizmom, izražajem prostaštva, netolerancije itd.«⁶⁹

Na II kongresu Jugoslavenske sekcije RS koji se održao u Chicagou 30. ožujka 1924, delegati koji su zastupali 1500 članova sekcije, osudili su stavove Cvetkova i Kutuzovića. Sukob u Birou Jugoslavenske sekcije RS i osudu Cvetkova i Kutuzovića kasnije će S. Lojen ocijeniti kao uspješan pokušaj da se onemoguće snage u radničkom pokretu naših iseljenika koje su pokušale da pokret skrenu sa borbenog puta i odvedu među socijaldemokrate. Ali ova kriza nije bila prebrođena ni lako ni bez posljedica. Cvetkov i Kutuzović su uspjeli pridobiti jedan, doduše manji, dio članstva u *Jugoslavenski prosvjetni savez*, koji mada se nikada nije razvio u masovniju organizaciju, ipak je oslabio *Jugoslavensku sekciju RS*. Prosvjeti su za sebe pridobili i neke vodeće ličnosti iz *Narodne hrvatske zajednice* među kojima i njena predsjednika Tomu Bešenića, zatim Vinka Šolića i druge. Zbog toga je i utjecaj komunista u ovoj najvećoj iseljeničkoj organizaciji bio manji.⁷⁰

Cvetkov i Kutuzović nastavili su izdavati list »Novi svijet« preko kojeg su širili svoje ideje i program djelovanja u radničkom pokretu. U mnogobrojnim člancima oni tvrde da se radnici za ostvarenje boljeg društvenog uređenja i za svoju slobodu moraju sami boriti, ali to neće biti u stanju učiniti ako se ne obrazuju, ako ne budu stjecali znanja o društvu i životu. Bez obrazovanja radnika ne može se doći do velikih društvenih promjena. Sa radničkom sviješću i znanjem čitava struktura društva može biti promijenjena iz temelja, ali uporedo s razvojem nivoa svijesti i obrazovanja radnika treba da se razvija organizirani radnički pokret i radnička solidarnost. Zato će list »Novi svijet« prema svojim mogućnostima, po-

⁶⁸ »Radnik«, 25. 3. 1924, br. 35.

⁶⁹ »Radnik«, 6. 9. 1934, br. 36.

⁷⁰ S. Lojen, n. dj, 113.

moću nauke i naobrazbe nastaviti borbu protiv vjerskog zاغlupljivanja, protiv raspirivanja nacionalne mržnje među radnicima. Blagostanje i sloboda neće doći kroz međusobnu mržnju, u borbi naroda protiv naroda, već jedino širenjem naučnih istina i obrazovanjem, u miru i bratstvu naroda čitavog svijeta. Taj oslobođilački ideal neće se postići nasilnim metodama nego prosvjećivanjem i klasnom izobrazbom, zbog čega treba širiti radničku štampu, pristupati ekonomskim i političkim radničkim organizacijama čiji je cilj borba za slobodnu ljudsku zajednicu. Radnik obogaćen znanjem stječe sposobnost da se bori za svoja prava, da zastupa svoje interese i konačno izvojuje pobjedu.

Cvetkov i Kutuzović preko lista »Novi svijet« razvijaju teze o ekonomskom i socijalnom položaju radničke klase koji se u stanovitim granicama može poboljšati neposredno, međutim, poboljšavanje položaja radnici ne smiju očekivati od gospodara već se moraju udruženim silama boriti kroz svoje organizacije. Zbog toga »Novi svijet« podržava radničke štrajkove i druge oblike radničke borbe kojima je cilj poboljšanje položaja radničke klase ali i stvaranje uvjeta za rušenje klasnog društva: »Naš je pak najveći i glavni zahtjev, u prilog kojega uvijek pišemo ili koji u svakom broju naglašavamo, da se radnici svijeta slože i ukinu cijeli sistem privatne svojine, obore suvremenu državu i kapitalizam, proizvodnju za profit, a da namjesto svega toga osnuju industrijalnu republiku svijeta.«⁷¹

Cvetkov i Kutuzović i njihove pristalice nisu se zadovoljili samo izdavanjem lista »Novi svijet« nego su osnivali i posebnu organizaciju. U Pittsburghu je 27. studenog 1924. održana konferencija na kojoj je osnovan *Jugoslavenski prosvjetni savez*. Svrha saveza bila je da preko svojih udruženja, novina i knjiga vrši prosvjetno odgojni rad među jugoslavenskim iseljenim radnicima. Rad se saveza trebao odvijati putem poučnih i znanstvenih predavanja i tečajeva o suvremenim pitanjima radničkog pokreta, istinitim prikazivanjem radničke borbe, poticanjem radnika da pristupaju sindikatima, da osnivaju pjevačke i dramske zborove i unapređuju društveni život u radničkim naseljima. Savez je trebao djelovati među radnicima da što življe sudjeluju u rješavanju problema političkog, ekonomskog ili kulturnog značenja. Prosvjetni je savez

⁷¹ »Znanje«, 11. 11. 1938, br. 38; 7. 1. 1939, br. 1.

trebao ukazivati radnicima na potrebu borbe za rušenje kapitalističkog sistema i stvaranje jedinstvene radničke republike.⁷² Od 15. siječnja 1925. list »Novi svijet« postaje službeno glasilo *Jugoslavenskog prosvjetnog saveza*. Međutim, savez ubrzo nailazi na poteškoće. Već u studenom Kutuzović ostavlja redakciju lista »Novi svijet« u kojoj Cvetkov ostaje sam. Ekonomska kriza koja je postepeno nastupala pričinjala je sve veće ekonomske poteškoće radu saveza i izlaženju lista.

Ipak su savezove aktivnosti bile kontinuirane i on je stalno određivao svoj stav prema životu Hrvata u SAD i u staroj domovini. Na konvenciji *Jugoslavenskog prosvjetnog saveza*, koja se održala u rujnu 1928. u Detroitu, razmatrani su pozivi *Socijalističke stranke*, *Socijalističke radničke stranke* i *Komunističke partije SAD* upućeni savezu da im se priključi. Ovi pozivi bili su odbijeni sa obrazloženjem da je savez nepolička, kulturno-prosvjetna organizacija koja dosljedno ostaje na svome programu klasne borbe putem prosvjećivanja radnika. U rezoluciji o političkim prilikama u starom kraju oštro je osuđeno umorstvo hrvatskih narodnih zastupnika i taj akt je ocijenjen kao izraz težnji u stvaranju »velike Srbije umjesto jugoslavenske zajednice sa jednakim pravima naroda, koji sačinjavaju današnju Jugoslaviju«.⁷³ Rezolucija pledira »za potpunu samostalnost svih naroda Balkana i njihovo ujedinjenje u savez ili federaciju tih naroda«. Delegati *Jugoslavenskog prosvjetnog saveza* na konvenciji u Detroitu posvetili su pažnju stanju u *Hrvatskoj bratskoj zajednici*. Jednoglasno su se složili da ova najveća organizacija američkih Hrvata ne treba biti politički angažirana. Program zajednice uz njenu socijalnu namjenu, treba biti isključivo kulturno prosvjetni.

Stajalište sa konvencije u Detroitu savez će potvrđivati i afirmirati na konferencijama održanim u Chicagou u rujnu 1929. i u rujnu 1930. Na ovoj posljednjoj oštro je osuđena diktatura kralja Aleksandra. Donesena je također rezolucija o Sovjetskoj Rusiji u kojoj se između ostalog kaže da treba »po mogućnosti širiti načela na kojima se zasniva sadašnji društveni sistem te velike zemlje«.⁷⁴

Godine 1932. list »Novi svijet« postaje vlasništvo Josipa Welleya koji ga je doduše uređivao u istom pravcu sve do srpnja 1934. kada je Cvetkov opet postao urednik lista. Ne-

⁷² »Znanje«, 7. 1. 1939, br. 1; 11. 11. 1939; br. 38.

⁷³ »Novi svijet«, 27. rujna 1928.

⁷⁴ »Novi svijet«, 6. rujna 1930.

posredno iza toga list »Novi svijet« mijenja ime u »Znanje«. Pristalice *Jugoslavenskog prosvjetnog saveza* nisu nikada bile brojne. Nekoliko stotina članova nisu bili u mogućnosti održavati list, zbog čega je »Znanje« u studenom 1939. prestalo izlaziti, a i rad *Jugoslavenskog prosvjetnog saveza* praktički je neposredno iza toga ugasnuo.

Polemike između Cvetkova i Kutuzovića sa *Biroom Jugoslavenske sekcije Radničke stranke* bile su odraz političkih strujanja i ideoloških sporova u *Radničkoj stranci Amerike*. Na tu situaciju osvrnuo se njen sekretar Charles Ruthenberg raspravljujući o trima tendencijama u stranci. Govoreći o prvoj tendenciji Ruthenberg je istakao da je većina članstva *Radničke stranke* prešla u komunistički pokret iz *Socijalističke stranke*, pa su mnogi donijeli i neke stavove te stranke. Odnosilo se to na pripadnike lijevog krila stranke koji su bili pod utjecajem tzv. »imobilista« u *Socijalističkoj stranci*. Zastupali su mišljenje da radnici ne mogu ništa postići u kapitalističkom sistemu čime se uloga stranke svodi na propagandu i odgajanje masa za revoluciju. Tvrđili su da se ništa ne može postići do revolucije, pa bi se prema tome zadaća *Radničke stranke* sastojala jedino u prosvjetnom radu, u nastojanju da se što veći broj radnika pripremi za revoluciju, što se može postići širenjem klasne prosvjete u okviru marksističke doctrine. Zastupnici ove tendencije diskutirali su zapravo, kaže Ruthenberg, o nastupajućoj revoluciji, ali nisu ni prstom maknuli da stvore uvjete koji će dovesti do revolucije. Raspravljujući o drugoj tendenciji Ruthenberg naglašava da se to odnosi na one koji su došli u *Radničku stranku* iz industrijskih organizacija zanatskih unija i *Industrijskih radnika svijeta*. Prema ovima najvažniji zadatak *Radničke stranke* jeste rad u unijama, pa im Ruthenberg prigovara da žele od stranke napraviti oruđe za stanovite promjene u strukovnom pokretu, umjesto da strukovni (unijski) pokret posluži kao oruđe u sproveđenju političkih ciljeva koje jedna komunistička partija treba ostvariti, naime da joj pomognu u zauzimanju vlasti u korist radnika i farmera. Treća tendencija koju je zagovarao i sam Ruthenberg zalagala se za rad u unijama kao sredstvu za utjecaj na mase, pridavajući dakako važnost političkim akcijama stranke koje su zasijecale u sve životne interese radnika i farmera u SAD.⁷⁵

⁷⁵ »Radnik«, 9. 2. 1924, br. 17.

Earl Browder se također osvrnuo na ovo tzv. drugo razdoblje *Komunističke partije SAD*, navodeći da je u to vrijeme Partija sve više usvajala učenje ruskih boljševika i Lenjina koje je primjenjivala na američke prilike. Istovremeno je izvojevala pobjedu u svom vlastitom vodstvu protiv onih koji su zastupali teoriju, praksu i stajalište *Druge internacionale*, stajalište socijalne demokracije. Kroz ovo razdoblje stranka se borila protiv izolacije i političke nezrelosti nastojeći što dublje širiti svoje korijene u masama. Stranka je u to vrijeme predvodila široke slojeve aktivnog lijevog pokreta u zanatskim unijama i učinila prve korake u zadobijanju grupe starih zanatsko-unijskih boraca koje je predvodio William Z. Foster. Ta grupa izrasla je iz *Socijalističke stranke* ali je razisavši se s oportunističkim vodstvom pala pod utjecaj sindikalističkih tendencija.

Djelomična stabilizacija kapitalizma i prosperitet koji je nastupio u SAD dvadesetih godina pojačao je utjecaj reakcionarne birokracije u zanatskim unijama. Browder zapaža da dok je *Radnička stranka* bila formalno ujedinjena i postizala uspjehe u radu među masama, naslijedeno frakcionaštvo i sektaštvo, koje je bilo privremeno likvidirano, pojavilo se kroz pregrupiranje starih frakcija u dva glavna tabora unutar stranke. Na čelu frakcija stajali su Foster i Ruthenberg, ali Browder tvrdi da ove dvije frakcije, čije su borbe godinama kočile uspjeh stranke, nisu bile stvorene po vođama čije su ime nosile. Upravo kad se video kraj frakcionaškim borbama 1927., iznenada i prerano umro je sekretar stranke Ruthenberg. To se dogodilo u času kad je stranka vodila oštru bitku protiv pristalica trockizma. Međutim, komunističku stranku čekala su nova iskušenja. Jay Lowestone, za kojeg Browder kaže da se u stranci održavao lukavim manipuliranjem i potpirivanjem frakcijskih borbi, poslije Ruthenbergove smrti dobio je priliku da se nametne stranci. Istupio je sa teorijom američke »izuzetnosti«. Prema ovoj teoriji američki kapitalizam nije stajao pred neposrednom krizom, nego je naprotiv nastupilo razdoblje primjernog prosperiteta i ekspanzije. Lowestone je izjavio da će ovo razdoblje u budućnosti biti poznato pod imenom »Hooverovo doba«. Međutim, to se sve događalo deset mjeseci prije sloma na burzi u New Yorku, koji je označio početak svjetske ekonomski krize. Dakako Lowestonova

pogrešna predviđanja izazvala su njegov pad u *Komunističkoj partiji*.⁷⁶

Mirko Marković također se osvrnuo na ovo drugo razdoblje u povijesti *Komunističke partije SAD* navodeći da je stranka u to vrijeme vodila borbu protiv kontrarevolucionarnog trockizma, protiv desnog oportunizma Lowestonova i borbu protiv bijelog šovinizma. Stranka je također sistematski radila na »amerikaniziranju« članstva. Marković upozorava na značenje »amerikaniziranja«, upozoravajući da treba imati u vidu da su u početku organiziranja i razvitka komunističkog pokreta u SAD većinu članstva sačinjavali doseljenici iz evropskih zemalja. Marković tvrdi da su u to vrijeme skoro polovinu članstva činili radnici iz Jugoslavije. On to objašnjava snažnim utjecajem političkih zbivanja u Jugoslaviji gdje je prije *Zakona o zaštiti države i Obznanje, Komunistička partija Jugoslavije* predstavljala važnu društvenu snagu.⁷⁷

Gerald Rosenblum se u svom djelu *Doseljeni radnici — njihov utjecaj na američki radnički radikalizam* pozabavio ulogom i utjecajem doseljenika u radničkom pokretu SAD. Rosenblum navodi da je 1908. godine 71 % članova *Socijalističke stranke* bilo rođeno u Americi, 19,5 % su bili »stari« doseljenici, dok je 9,5 % pripadalo stranorođenima iz raznih dijelova svijeta. Međutim, od 1910. članstvo stranorođenih stalno raste zahvaljujući uvođenju stranojezičnih federacija. Ipak je 1912. kada je u stranci bilo 118.045 članova, stranorođenih članova jezičnih federacija bilo manje od 16.000. Stranojezične federacije naglo su porasle 1919. *Socijalistička stranka* je tada brojila oko 110.000 članova, od kojih je preko polovina praktički pripadala nezavisnim jezičnim federacijama.

Rosenblum dobro zapaža da su stranojezične federacije bile nosioci lijevog krila u radničkom pokretu. Komunističke organizacije vuku svoje korijene upravo iz ovih federacija. Rosenblum to objašnjava činjenicom da su doseljenici čuvali svoj nacionalni identitet preko kojeg su ostali povezani sa zbivanjima u njihovoj staroj domovini. Razvoj komunističkog pokreta među doseljenicima u SAD usko je vezan sa revolucionarnim zbivanjima u Evropi a posebno s ruskom revolucijom. Od prosinca 1918. do studenog 1919. članstvo u *Ruskoj*

⁷⁶ Earl Browder, n. dj., 36.

⁷⁷ »Naše novine«, 23. 8. 1978.

federaciji *Socijalističke stranke* poraslo je od 2373 na 7824, a kod Jugoslavena od 1200 na 3115. Rosenblum dalje navodi zanimljive podatke da je preko dvije trećine članova *Komunističke radničke stranke* potjecalo iz zemalja koje su bile u sastavu ruskog carstva ili koje su bile nastanjene Slavenima. Rosenblum zaključuje da su doseljenici iz jugoistočne Evrope u mjesecima nakon završetka rata bili oduševljeniji događajima u njihovoj staroj domovini nego Amerikanci.⁷⁸

U ovo vrijeme konsolidirala se *Jugoslavenska sekcija Radničke stranke Amerike*. Ali ni taj proces konsolidacije nije tekao bez potresa. Na konferenciji *Jugoslavenske sekcije Radničke (komunističke) stranke*, koja se održala u listopadu 1925., bio je izabran odbor od 14 članova sa zadatkom da poradi na ostvarenju programa rada *Jugoslavenske sekcije*. Nakon nekoliko mjeseci u odboru je došlo do nesporazuma i rascjepa. U pismu što ga je tajnik *Jugoslavenske sekcije* Ch. Novak uputio članstvu govori se o nesnosnom stanju u sekcijском odboru, zbog čega pokret slabi te izostaje širenje programa *Radničke stranke* među jugoslavenskim radnicima.

Stanje u *Jugoslavenskoj sekciji* razmatrao je i *Centralni komitet stranke*. Nakon sprovedene istrage konstatirano je da nema političkih razlika među članovima sekcijskog odbora, ali da postoje razlike u metodama rada i to napose u širenju utjecaja među članstvom *Hrvatske bratske zajednice*. Na kon-

⁷⁸ Gerald Rosenblum, *Immigrant Workers, Their Impact on American Labor Radicalism*, New York 1973, str. 153.

Josip Kraja, i sam rukovodilac u *Jugoslavenskoj federaciji Socijalističke radničke stranke* koju je kasnije napustio, napisao je o radikalizmu američkih Hrvata slijedeće: »Jugoslavenski ogranci, dotično Hrvati, najaktivniji su od svih radikalnih elemenata u Sjedinjenim Američkim Državama. Komunisti (...) ovo potvrđuju u svojem posljednjem izvješću (...). *Socijalistička radnička stranka*, druga frakcija radikalaca u Americi također se ponosi svojom jugoslavenskom federacijom kao svojim najvećim sastavnim dijelom. Ovo su utvrđene činjenice koje nitko ne poriče, zato se neću ni mučiti da ih dokazujem (...).« Kraja dalje navodi da su svi vodeći ljudi u socijalističkim strankama stranci i kaže: »Prema tome Amerikanci nisu kadri dati vođu ni najkonzervativnijem radničkom pokretu u ovoj zemlji(...). Doseljenici žive pod dojmom starokrajskih prilika, prate starokrajske novine, pa onda prema tome upravljaju svoje stanovište i umjesto da viču 'Spasimo Rusiju, Poljsku, Jugoslaviju, Italiju' oni se zakrenu pa viču: 'Spasimo Ameriku'.« (»Hrvatski glasnik«, Chicago, 23. 3. 1922, br. 19)

venciji *Zajednice* u Clevelandu 1926. Jugoslavenska sekcija nije nastupila jedinstveno, što je otežavalo rad naprednog radničkog bloka u *Hrvatskoj bratskoj zajednici*. Centralni komitet stranke raspustio je zbog toga stari odbor i formirao novi. U pismu ovom odboru Ruthenberg je naglasio: »Jugoslavenska sekcija je ispravno shvatila nužnost rada u *Hrvatskoj bratskoj zajednici*, kao glavnu bazu svog rada među hrvatskim i slovenskim radnicima (...) S organiziranjem naprednog bloka na konvenciji *Hrvatske bratske zajednice* u Clevelandu, Jugoslavenska sekcija je napravila veliki korak naprijed u proširivanju svog utjecaja među jugoslavenskim radnicima.«⁷⁹

Nakon nesporazuma u *Jugoslavenskoj sekciji* 1926. i 1927. u njenom Birou se sve više ističu pojedinci koji postepeno postaju vodeći ljudi u jugoslavenskom radničkom pokretu. Bili su to Franjo Borić, S. Miroković, Toni Majnerić, Stjepan Lojen, Petar Margetić i drugi. Međutim, najvažniju ulogu odigrali su Stjepan Zinić i Leo Fišer.⁸⁰

Stare raspre u radničkom pokretu naših iseljenika u SAD sa sljedbenicima *Socijalističke radničke stranke* tzv. »eselphistima« nisu prestajale.⁸¹ U razdoblju između dva rata, posebno u vrijeme ekonomskе krize, one su postajale izrazito žučne.

Polovicom 1928., nakon učestalih štrajkova rudara, »eselphisti« su na stupcima »Radničke borbe«, koja je bila glasilo *Jugoslavenske federacije Socijalističke radničke stranke*, razvijali »teoriju antištrajka« tvrdeći da se radničkim štrajkovima polazi od krive pretpostavke da se pomoći njih može pobolj-

⁷⁹ »Zajedničar«, 9. 2. 1927, br. 6.

⁸⁰ Stjepan Zinić bio je od američkih vlasti deportiran iz SAD. Kasnije se u Moskvi bavio znanstvenim radom, istražujući između ostalog povijest radničkog pokreta Amerike.

Leo Fišer je uz manje prekide bio urednik lista »Radnik« (»Radnički glasnik«, »Narodni glasnik«) sve do prestanka izlaska novina 1974. U KP SAD obavljao je mnoge dužnosti. Bio je sekretar KP SAD za države Wisconsin, Minnesota i Michigan. U vrijeme drugog svjetskog rata bio je dobrovoljac u američkoj vojsci. Umro je u Chicagou 1977.

⁸¹ *Jugoslavenska federacija Socijalističke radničke stranke* održavala je u rujnu 1921. svoju redovitu konvenciju. Bili su prisutni 21 delegat, koji su zastupali 27 ograna sa 664 člana. List »Radnička borba«, glasilo federacije imao je 3463 pretplatnika. (»Hrvatski glasnik«, 22. 9. 1921, br. 34)

šati ekonomsko stanje radničke klase. Povijest je dokazala da to nije moguće i to iz razloga što ekonomski zakon vrijednosti, koji mijenja vrijednost proizvoda-robe, čiji je sastavni dio radna snaga, ide nasuprot poboljšanja položaja radničke klase. Na jednoj strani stalno opadanje vrijednosti radne snage, a na drugoj stvaranje viška vrijednosti od kojega radnici sve manje i manje mogu kupovati, vodi radničku klasu u ekonomski nerješivu situaciju. Zbog toga će radnici doći u situaciju kad više neće moći odstupati nego će morati dići revoluciju, a jedino *Socijalistička radnička stranka* ima program za izvođenje revolucije, a to je socijalistički industrijski unionizam.⁸²

»Radnik« je na tvrdnje »Radničke borbe« odgovorio da komunisti znaju da je štrajk realni izraz klasne borbe radnika protiv kapitalista i da mu zbog toga pripada politička uloga. Stoga komunisti stoje rame uz rame s radnicima u štrajku protiv niskih plaća, produžavanja radnog vremena i pogoršanja radnih uvjeta, istovremeno objašnjavajući radnicima da se moraju boriti i protiv kapitalističke države koja uvijek u vrijeme štrajka stoji na strani poslodavaca. Kada »eselphistički brbljavci«, piše »Radnik«, naklapaju o revoluciji i govore radnicima da napuste svoje najvažnije sredstvo borbe protiv kapitalista — štrajk — oni razoružavaju proletarijat u borbi protiv kapitalističke klase vršeći time kontrarevolucionarnu ulogu koju prikrivaju svojim revolucionarnim frazama.⁸³

Povodom velikih demonstracija zbog nezaposlenosti, koje su se održale 6. ožujka 1930, »Radnička borba« je prenijela izjave nekih funkcionara *Socijalističke radničke stranke*. Sekretar stranke Peterson nazvao je proleterske demonstracije i borbu radnika protiv policije borbom »dviju anarchističkih frakcija«. Drugi funkcionar stranke O'Neil izjavio je da demonstracije stavljuju radnički pokret na »zao glas« i zaključuje da *Socijalistička radnička stranka* ostavlja svoju pobjedu podršci naroda, tvrdo vjerujući da će biti »naš program« ono što većina naroda hoće. »Radnička borba« objavljuje da su demonstracije »već dale izgovor silama reakcije za obnavljanje propagande protiv 'foreignersa'«. List tvrdi da policijski teror plavi radnike i u stvari ih tjeran od revolucije, pa je u borbi protiv kapitalizma potrebna »što veća tišina«.

⁸² »Radnik«, 30. 7. 1928, br. 177.

⁸³ Isto.

I ovim tvrdnjama suprotstavio se »Radnik« ističući da radnici takve teze ne prihvaćaju, nego vode borbu i u toj borbi se služe svim sredstvima koja im stoje na raspolaganju. Jedno od tih sredstava su i demonstracije. Svaka od proleterskih demonstracija je jedan veliki korak u pravcu prema proleterskoj revoluciji. U demonstracijama, štrajkovima i drugim oblicima klasne borbe radnici se uče, vježbaju i pripremaju za konačni obračun sa kapitalizmom.⁸⁴

U vrijeme krize u *United Mine Workers of America* 1928., koja je bila izazvana tzv. Lewisovom izdajom, »Radnička borba« zlobno je prigovarala komunistima kako im se nije isplatila taktika »vrćenja iznutra«. Na to je »Radnik« odgovorio da komunisti nisu pasivni kao »eselphisti« koji se povlače u zapećak, već stupaju u prve redove svakodnevne borbe radničke klase protiv poslodavaca u onim radničkim organizacijama koje egzistiraju. *Radnička komunistička stranka* i nadalje ostaje kod svog stajališta da treba raditi u postojećim unijama, u njima organizirati lijevo krilo na klasnom programu i sistematski raskrinkavati lakeje kapitalističke klase u unijama i na taj način postojeće unije učiniti borbenim industrijskim unijama američkih proletera.⁸⁵

Početkom 1930. su se u Evropi i SAD pojavile oštре reakcije na nepovoljan tretman religije u SSSR-u. Dakako, i to je bio povod za polemiku na stranicama »Radničke borbe« i »Radnika«. »Radnička borba« je pisala da će plemenite ideje koje je zagovaralo prvobitno kršćanstvo i dalje srednjovjekovni revolucionari, a koje se tada nisu mogle ostvariti jer materijalni uvjeti za to nisu sazreli, te plemenite ideje, jednakost, bratstvo, slobodu i ljubav, ostvarit će socijalizam.⁸⁶

»Radnička borba« također objavljuje članak A. Petersona u kojem se tvrdi da je »religija privatna stvar« i da će postojati u komunističkom društvu »moguće u nekom drugom obliku«. List zastupa mišljenje da ukoliko je crkva odvojena od države tada »socijalisti prestaju napadati religiju i samo kritiziraju državu«.⁸⁷

»Radnik« je takvo pisanje nazivao oportunističkim i u mnogobrojnim člancima zastupao mišljenje da u socijalizmu ili

⁸⁴ »Radnik«, 28. 3. 1930, br. 73.

⁸⁵ »Radnik«, 18. 7. 1928, br. 167.

⁸⁶ »Radnik«, 16. 1. 1930, br. 13.

⁸⁷ »Radnik«, 30. 1. 1939, br. 24.

komunizmu nema mjesta nikakvoj religiji. Komunizam je društvena zajednica organizirana na znanstvenoj podlozi u kojoj nema klasa i u takvoj zajednici iščezavaju sve misterije i nadnaravna bića. Kršćanski socijalizam *Socijalističke radničke stranke* je prema tome u suglasju s buržujskom politikom klasne podređenosti. Zbog toga revolucionarna partija proletarijata, koja u svoj program uključuje borbu protiv religije kao jedan vid borbe protiv kapitalizma, mora nemilosrdno pred masama radnika raskrinkavati takvo oportunističko buržujsko gledište. Religija kao politička društvena snaga je snažno oružje kapitalističke države u porobljavanju radničke klase.⁸⁸

»Radnik« naglašava da su prvobitno kršćanstvo kao i moderna buržoaska religija svih vrsta imale i imaju jedno zajedničko obilježje, a to je praznovjerje i ropsko strahopostovanje, kojim je vladajuća klasa držala u ropsstu potčinjenu klasu. Komunizam nema ništa zajedničkog sa prvobitnim kršćanstvom niti će ikada ostvariti one iluzije koje je zagovaralo prvobitno kršćanstvo. U komunističkoj zajednici neće biti klasa niti ikakve religije.⁸⁹

»Radnik« je prigovorio »Radničkoj borbi« zbog serviranja oportunističkih tvrdnji o religiji u času kad reakcija vrši pritisak na SSSR i kaže: »Eto vidite socijaldemokratski brbiljavci kako vaša 'teorija' o religiji ide izravno u prilog imperializmu i podupire rat protiv prve proleterske države na svijetu.«⁹⁰

U Clevelandu rujna 1928. *Jugoslavenska federacija Socijalističke radničke stranke* održala je svoj kongres. U rezoluciji kongresa se između ostalog kaže: »Dok se duhovna revolucija ne izvrši socijalna revolucija je nemoguća (...). Ta revolucija je pred nama i nije u pitanju kada će doći, danas ili sutra (...). Stoga je naša zadaća da dobijemo jugoslavenske radnike u SAD da pomognu izvršiti tu revoluciju u vrijeme kad američki kapitalizam gubi moć.« Ovu rezoluciju »Radnik« je pobijao tvrdnjom da je američki kapitalizam upravo u to vrijeme jači nego ikada prije pa prema tome svaki govor o opadanju njegove snage jeste bez ikakvog rezona.⁹¹ »Radnik« dalje piše: »Vi velite da ste za socijalnu revoluciju, a svemu

⁸⁸ »Radnik«, 30. 1. 1930, br. 24; 14. 2. 1930, br. 37.

⁸⁹ »Radnik«, 31. 1. 1930, br. 25.

⁹⁰ »Radnik«, 28. 3. 1930, br. 73.

⁹¹ »Radnik«, 7. 9. 1928, br. 210.

onome što vodi tom cilju vi se protivite. Vi upravo držete od straha kad vidite da se radnici suprotstave odluci nekog (...) buržoaskog suda. Pa kako ćete moći i pomislići da biste jurišali na čitavu zgradu kapitalizma? Ali svakako kada i dođe rušenje kapitalizma, vi ćete, ako budete živi, podvući rep pa ćete bježati, reći ćete da za to nije vrijeme kao što ste rekli 1917. kada je izbila ruska revolucija.«⁹²

U Jugoslavenskoj federaciji Socijalističke radničke stranke posljedica frakcijskih borbi polovicom 1929. bila je izbacivanje nekoliko ljudi iz članstva stranke. Ovi disidenti su osnovali Jugoslavenski industrijalni savez. Na frakcijske borbe i osnivanje Jugoslavenskog industrijalnog saveza list »Radnik« je posredno reagirao: »Što će sve jugoslavenski proletarijat doživjeti u ovoj kapitalističkoj zemlji. Evo imat će sam svoj Industrijalni savez, putem kojeg će 'srušiti' američki gorostasni imperijalizam i uspostaviti Industrijalnu republiku rada. Danas (...) kada proletarijat mora imati svoju jedinstvenu discipliniranu revolucionarnu internacionalu, koja rukovodi borbom radnih masa svih zemalja protiv imperijalizma, dolaze naši sirotani sa svojim Industrijalnim savezom, koji ne samo da je izoliran od revolucionarne borbe proletarijata, nego je ograničen samo na 'jugoslavenske radnike' u SAD. I taj Jugoslavenski industrijalni savez, koji se sastoji od par nezadovoljnih eselpista hoće se 'dići' iznad Komunističke internacionale, iznad njene sekcije Komunističke partije SAD (...) pa da gradi temelje industrijalnoj republici rada.«⁹³

Politička zbivanja u Jugoslaviji također su bila predmet polemika između »Radnika« i »Radničke borbe«. Kada je kralj Aleksandar 1929. ukinuo parlamentarni režim i zaveo diktaturu, ova dva lista polemizirala su oko toga da li je buržoaska demokracija u Jugoslaviji prije Aleksandrova preuzimanja cijele vlasti bila ujedno demokracija i za radničke i seljačke mase ili je za njih ona bila diktatura. »Radnička borba« je tvrdila da su komunisti u Jugoslaviji pogrešnom taktikom rada doveli do pada demokracije i uspostave kraljeve diktature. »Eselphisti« su tvrdili da buržoaska demokracija i diktatura nije jedno te isto. »Radnička borba« je pisala da »eselphisti« ne brane buržoasko-demokratsku državu. Naprotiv, oni traže njenosvajanje i razaranje. Ali dok nemamo

⁹² »Radnik«, 22. 10. 1928., br. 249.

⁹³ »Radnik«, 23. 5. 1929., br. 117.

snage da ju osvojimo i razorimo, mi ovu buržoasku demokraciju iskorištavamo u svrhu građenja snage radničke klase putem otvorene revolucionarne agitacije. »Radnik« je na to odgovarao da kad komunisti ne bi radnicima govorili da se odupiru kapitalističkom ugnjetavanju, onda niti buržoazija ne bi bila tako kruta prema radnicima. Ukoliko se klasna borba pooštrava i sve više približava građanskom ratu, buržoaska diktatura nad radnicima biva otvorenija, bez razlike kakav to oblik vladavine bio. »Radnik« tvrdi da je to sa marksističkog gledišta osnovni uzrok povećanja buržoaskog terora nad radničkom klasom, a ne strategija komunista kako to »eselphisti« nastoje prikazati.⁹⁴

Veliki broj naših doseljenika u SAD bio je, kako smo vidjeli, organiziran u potpornim organizacijama koje su po svojoj strukturi bile radničke organizacije, jer je u njima bilo preko 90 % radnika. Postavljalo se pitanje da li potporne organizacije trebaju biti povezane s radničkim klasnim pokretom. List »Radnik« je već 1924. posvećivao veću pažnju ovom pitanju, prigovarajući onima koji su mislili da je pitanje potpornih organizacija uzgredna stvar i da joj ne treba poklanjati pažnju. To je pogrešno i oportunistički zato jer svaka revolucionarna radnička partija mora imati određeno gledište u svim pitanjima ekonomске ili političke naravi. Već zbog toga bi, po mišljenju lista, bilo pogrešno misliti da pitanje potpornih organizacija ne zaslužuje pažnju, posebno s aspekta uloge potpornih organizacija u kapitalističkom društvu, kao i pitanje u kojoj mjeri su potporne organizacije u svojoj suštini revolucionarne organizacije. »Radnik« ne prihvata tvrdnju da su one neka vrsta bolesničke blagajne, jer njihova osiguravajuća namjena jeste svrsishodna, što pokazuje činjenica da je preko 150.000 naših iseljenika u njima organizirano. List »Radnik« se složio i sa činjenicom da potporne organizacije u svojoj suštini nisu revolucionarne organizacije. Dapače, kao korporacije za dijeljenje potpore one u stvari odvajaju radničku klasu

⁹⁴ »Radnik«, 4. 3. 1929, br. 50.

Jugoslvenska federacija Socijalističke radničke stranke za-držala je i dalje negativistički odnos prema postojanju jugoslavenske države. Na konvenciji 1921. u izvještaju o političkom stanju u Jugoslaviji stoji: »Mnogo ranije nego što je današnja tzv. 'Jugoslavija' osnovana, bilo je naše gledište da obrazovanje tako sitnih državica predstavlja na ovom stupnju kapitalističkog razvitka ekonomsku utopiju.« (»Hrvatski glasnik«, 22. 9. 1921, br. 34)

od revolucionarne borbe. Po mišljenju »Radnika« trebale bi izmijeniti svoju ulogu na taj način da svoje članstvo odgajaju u duhu klasne borbe, da ukazuju na potrebu ulaska radnika u sindikate i političke radničke partije, a što je najvažnije, da potporne organizacije kao cjelina sudjeluju u klasnoj političkoj borbi. Na taj bi način prisilile kapitalističku državu da donese socijalne zakone o osiguranju radnika, a ujedno bi pokazale da u kapitalizmu nema trajnih rješenja za radničku klasu. Sve su to argumenti na osnovi kojih je »Radnik« zaključio da je zadatak *Radničke stranke* da se bori za utjecaj u potpornim organizacijama kako bi mogle djelovati u korist radničkog pokreta.⁹⁵

Član *Biroa Jugoslavenske sekcije Radničke komunističke stranke* S. Lojen uspoređivao je ulogu potpornih organizacija i unija. Lojen kaže da se u potpornim organizacijama okupljaju svi oni koji smatraju da im je potrebna uzajamna pomoć zbog bolesti, ozljeda ili za slučaj smrti. Dok su unije borbene organizacije, ove su dobrotvorne i humanitarne. Ali one svojim utjecajem i svojom djelatnošću trebaju podupirati unije. Potporne organizacije ne vode klasnu borbu, ali njeni članovi ipak moraju sudjelovati u borbi, oni moraju stupati u ekonomske klasno-političke organizacije. To je ono što treba da veže unije i potporne organizacije. Prema tome, odnosi između potpornih organizacija i radničkog pokreta moraju biti prijateljski, bratski, moraju se uzajamno podupirati. I jedni i drugi moraju zagovarati interes radničke klase.⁹⁶

»Eselphisti« su zauzeli potpuno negativan stav prema potpornim organizacijama nazivajući ih »bolničarkama kapitalizma«. *Jugoslavenskoj sekciji Komunističke radničke partije SAD* predbacivali su da joj je jedini interes domaći se bogatih blagajni bratskih organizacija.⁹⁷

⁹⁵ »Radnik«, 26. 1. 1924, br. 11.

⁹⁶ Stjepan Lojen, *Potporne organizacije i radnički pokret*, »Crveni kalendar«, Chicago 1925, str. 68.

⁹⁷ Konstruktivan odnos suradnje *Jugoslavenske sekcije Radničke stranke SAD* prema potpornim organizacijama bio je napadnut i od strane »prosvjetaša« kao neiskren. Ovi su tvrdili da *Jugoslavenska sekcija* želi novac potpornih organizacija za pomoć Rusiji i uhapšenim radnicima u Michiganu. (»Novi svijet«, 1. 9. 1923, br. 3) U jednom proglašu *Jugoslavenskog prosvjetnog saveza* kaže se: »Gdje je to moguće, u svako vrijeme surađivati i pomagati rad prosvjetnih odbora *Narodne hrvatske zajednice* i

Jugoslavenska sekcija Komunističke radničke partije bila je zabrinuta agitacijom i utjecajem »eselphista« među našim iseljenicima. Kada je »The Communist«, centralni teoretski časopis *Komunističke radničke partije SAD* objavio seriju članka Karla Reevea o razlikama između lenjinizma i deleonizma, »Radnik« je članke prenio obrazlažući to činjenicom da među jugoslavenskim radnicima još uvijek postoje »eselphističke« organizacije, koje se žele prikazati sljedbenicima pravog marksizma, pa čak i lenjinizma i komunizma uopće. Njihovi vode nastoje Lenjinovim učenjem opravdati svoja načela, pa je upravo zbog toga od velike važnosti da se jugoslavenski radnici upoznaju sa člancima Karla Reevea. List upozorava da će čitaoci prateći pozorno ove članke imati priliku podrobno se upoznati s osnovnim razlikama između deleonizma i komunizma, razlikama između komunista i »eselphista«, a imat će također priliku upoznati stajališta Lenjina i komunističke internationale u borbi protiv svojih oportunistika i svih neprijatelja radničkog oslobođenja.⁹⁸

Konačno je list »Radnik« nazvao »eselphiste« sektom obrazloživši to na slijedeći način: »Partija koja govori da je revolucionarna, a nije u stanju povezati sadašnjicu života sa svojim krajnjim ciljem, nema prava na opstanak. To jest, ona može da opstoji, ali samo kao jedna izolirana sekta. Od takve sekte nema opasnosti niti kapitalizam, niti bilo kakva oportunistička i reformistička partija. Prema tome takva partija nije revolucionarna bez obzira što usvaja takvo ime«.⁹⁹

Jedan od najaktivnijih učesnika u polemikama sa »eselphistima« bio je Stjepan Lojen, jedan od urednika lista »Radnik«. U svojoj knjizi o »eselphistima« piše da su djelujući preko pet desetljeća uvijek bili jednako daleko od svog cilja. Oni su

Hrvatske zajednice Illinois, dakle prosvjetni rad naših potpornih organizacija.« (»Novi svijet«, 8. 8. 1924, br. 20)

»Prosvjetaši« su inače izgradili slijedeće stajalište prema *Hrvatskoj bratskoj zajednici*: »Kad je pak bila riječ o našoj zajednici, u kojoj smo mi bili i ostajemo samo zajedničari, nipošto lijevi ili desni strančari (...) mi ćemo i nadalje u *Hrvatskoj bratskoj zajednici*, kao vjerni zajedničari djelom i riječju raditi za njen napredak, u njenim ćemo redovima suzbijati svako strančarstvo i fanatizam, na sjednicama odsjeka i na budućim konvencijama još glasnije isticati lozinku 'Zajednica zajedničarima' i klicati: 'Dolje sa strančarstvom!'« (»Znanje«, 11. 11. 1938, br. 38).

⁹⁸ »Radnik«, 26. 4. 1929, br. 96.

⁹⁹ »Radnik«, 5. 8. 1930, br. 181.

bili sekta odvojena od masa jer njihovo vodstvo nije vjerovalo da se politička partija radnika može izgraditi i razvijati u borbi za neposredne zahtjeve radničke klase. Lojen im privara što su se kruto pridržavali principa »ne uzimati mrvice s kapitalističkog stola« u očekivanju situacije u kojoj »kad svi radnici budu klasno svjesni uzet će sve što im pripada.« »Eselphisti« su fanatično vjerovali da ono što zastupa njihova partija jeste vječna istina, a radnička klasa će jednoga dana, kada više ne bude »drugog izlaza«, preuzeti sve u svoje ruke.¹⁰⁰

Jugoslavenski socijalistički savez u SAD je nakon konvencije *Socijalističke stranke* u St. Louisu 1917. prestao djelovati kao organizacija hrvatskih, slovenskih i srpskih radnika. U Springfieldu 1919. slovenska sekcija je konačno odlučila napustiti *Socijalističku stranku Amerike* i čvršće se vezati za rad *Jugoslavenskog republikanskog udruženja*. Međutim, u slovenskoj sekciji je ipak prevladalo mišljenje da *Jugoslavenski socijalistički savez* treba i dalje održati, pa je sekcija počela djelovati u ime cijelog saveza. Uspjeli su pridobiti i pojedince iz redova srpskih i hrvatskih socijalista. Također se postavilo pitanje povratka u *Socijalističku stranku*. Na sjednici *Izvršnog odbora Jugoslavenskog socijalističkog saveza* 19. travnja 1919. podnio je prijedlog klub br. 27 u kojem je tražio da se povede rasprava o ponovnom pristupu *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* u *Socijalističku stranku*. Ali zbog anarhičnih prilika u *Socijalističkoj stranci* tada nije donesen nikakav zaključak. U međuvremenu *Jugoslavenski socijalistički savez* je podržavao sve aktivnosti *Socijalističke stranke*, dao podršku Debsu i drugim socijalističkim kandidatima u predsjedničkoj izbornoj kampanji. Kada je Debs bio uhapšen *Jugoslavenski socijalistički savez* se uključio u aktivnosti za njegovo oslobođenje, kao i za oslobođenje iz zatvora drugih socijalista.

Na sjednici *Izvršnog odbora Jugoslavenskog socijalističkog saveza* od 20. siječnja 1920. zaključeno je da se članstvo referendumom izjasni o ponovnom pristupu *Socijalističkoj stranci*. Referendum je održan 10. travnja 1920, 250 članova se izjasnilo za pristup u stranku a 20 protiv. U to vrijeme je u *Jugoslavenskom socijalističkom savezu* bilo preko 700 članova, što znači da mnogi članovi nisu glasali. Konačno je 10. travnja 1920. u Detroitu na posebnom odboru *Socijalističke stranke*

¹⁰⁰ S. Lojen, *Uspomene jednog iseljenika*, Zagreb 1963, str. 106.

zaključeno da se *Jugoslavenski socijalistički zavez* ponovno priključi stranci kao *Jugoslavenska federacija Socijalističke stranke*.¹⁰¹

Nakon toga *Jugoslavenski socijalistički savez* postaje veoma aktivan u *Socijalističkoj stranci* podržavajući sve njene aktivnosti. Treba posebno istaći nastojanja Saveza da se uključi u kampanju za izbor progresivnog političara La Folletta za predsjedničkog kandidata 1924. godine. Na konvencijama koje su se održavale svake druge godine, *Savez* je rješavao aktualna pitanja iz svog djelokruga rada, kao što su omasovanje rada, pitanje oko širenja pretplatničke mreže za glasilo *Saveza* »Proletarec«, gradnja društvenog doma i druge aktivnosti. U okviru *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* djelovala je i *Prosvetna matica*, sa zadatkom kulturnog i političkog rada među jugoslavenskim radnicima. Matica je organizirala predbe, predavanja i druge kulturne aktivnosti.¹⁰²

Jugoslavenski socijalistički savez je 1930. u svojim redovima imao 764 člana organizirana u 38 klubova. U najvećem broju su bili Slovenci. Svi pokušaji da se u *Savez* privuče veći broj Hrvata i Srba ostao je bez uspjeha. *Izvršni odbor Jugoslavenskog socijalističkog saveza* je na sjednici od 2. siječnja 1931. raspravljaо o tom pitanju uz konstataciju da je nekada hrvatska sekcija *Saveza* bila najbrojnija. Međutim, nesporazumi u radničkom pokretu, aktivnosti hrvatskih nacionalnih organizacija kao i propaganda jugoslavenskih diplomatskih predstavnika rezultirali su time da se Hrvati nisu više uključivali u socijalistički pokret. Na sjednici je zaključeno da treba učiniti sve da se ponovno hrvatski iseljenici aktiviraju u *Jugoslavenskom socijalističkom savezu*. Pa ipak rezultata nije bilo jer je *Jugoslavenski socijalistički savez* uz nekoliko iznimaka bio u stvari slovenska organizacija.¹⁰³

¹⁰¹ »Proletarec«, 1. 5. 1930, br. 1181.

¹⁰² »Proletarec«, 15. 11. 1931, br. 1218.

¹⁰³ Usp. »Proletarec«, 15. 1. 1931, br. 1218.

Tokom 1919. u *Jugoslavenskom socijalističkom savezu*, koji se uz poteškoće obnavljao, očito su vladale nesuglasice. Tako je tajnik *Saveza* G. Selaković potpisao protest *Glavnom odboru Socijalističke stranke* protiv isključenja michiganske državne federacije iz stranke, nakon čega je *Savez* istupio iz *Socijalističke stranke*. Na konvenciji *Saveza* koja se održala u Chicagou od 12. do 16. rujna 1919., zaključeno je da se *Jugoslavenski socijalistički savez* priključi *Komunističkoj stranci*. Ali ta odluka nije bila sprovedena. (Usp. »Novi svijet«, 19. veljače 1925, br. 29)

Ekonomski kriza u SAD koja je ugrožavala egzistenciju radničkih masa još 1929. u 1932. je poprimila takve razmjere da je uz ekonomsko rasulo državi prijetio i politički lom. Izbori za predsjednika države trebali su donijeti neko rješenje. Republikanska stranka kandidirala je Herberta Hoovera i nije pokazivala odgovarajuće razumijevanje za situaciju u kojoj se nalazila Amerika. Za njih je opasnost bila »tamo negdje daleko«. Demokrati su gledali stvarnost mnogo realnije. Njihov kandidat bio je Franklin Delano Roosevelt, guverner države New York. Roosevelt je dobro uočio krizu u zemlji i otvoreno govorio da nije isključena pobuna, tj. revolucija. Njegov pristup problemima bio je za stanovništvo, kojim je vladala panika od novih teškoća, znatno prihvativiji tako da je na izborima dobio sedam milijuna glasova više od Hoovera. Komunistička partija Amerike imala je svog kandidata Williama Z. Fostera, ali je dobila malen broj glasova. Naši iseljenici koji su bili u izuzetno teškoj situaciji, jer se kriza najviše osjetila među doseljenicima, većinom su glasali za Roosevelta.

Izbor Roosevelta za predsjednika Sjedinjenih Američkih Država otvarao je nove puteve u vanjskoj politici države. Roosevelt se odmah po izboru izjasnio za politiku mira i suradnje sa svim narodima, protiv rata i za priznavanje Sovjetskog Saveza. Pažnju je usredotočio na rješavanje domaćih problema. Američki je finansijski sistem doživio potpuni slom. Poduzeća koja su još ponešto radila nisu imala čime isplaćivati radnike. Većina je saveznih država zatvorila banke uz obrazloženje da su bez novaca. Roosevelt je od Kongresa zatražio da prihvati zakon kojim će sve banke u SAD biti pod državnom kontrolom. Kongres je na njegov zahtjev usvojio nekoliko zakona o većim javnim radovima u državi, da bi se mogao uposlitи barem jedan dio od nekoliko milijuna nezaposlenih radnika.¹⁰⁴ Jedan od zakona je bio *Zakon za industrijsku obnovu zemlje* koji je imao povijesno značenje za američke radnike. Tim su zakonom američki radnici prvi put dobili pravo organiziranja u sindikatima koje sami odaberi, bez straha da će zbog sindikalne aktivnosti biti otpušteni s posla. Cijelom se Amerikom u to vrijeme širio pokret za osnivanje novih, naprednijih industrijskih sindikata — *Kongres*

¹⁰⁴ Prema nekim autorima u SAD je 1933. bilo trinaest milijuna nezaposlenih radnika (Theodor Rosenof, *Dogma, Depression and the New Deal*, Port Washington, NY, 1975, str. 3).

industrijskih organizacija (CIO), u kojem su veliki doprinos dali svojim masovnim učešćem naši iseljenici. *Hrvatska bratska zajednica*, preko svojih odsjeka širom SAD, mnoge druge iseljeničke organizacije i društva, iseljenički domovi i klubovi aktivno su surađivali sa nacionalnim odborom sindikata CIO, koji je rukovodio organizacionom kampanjom. Bilo je pojedinih članova *Hrvatske bratske zajednice* koji su sami upisali preko tisuću radnika u sindikat.¹⁰⁵

Na II konvenciji u St. Louisu 1929. delegati su usvojili rezoluciju u kojoj osuđuju američke poslodavce zbog sve većeg pritiska na nekvalificirane radnike, putem »štednje« i »speed-up« sistema što je imalo za posljedicu veliku nezaposlenost, smanjenje plaća i pogoršavanje radnih uvjeta. Uvođenje »kompanijskih unija« imalo je za cilj, kaže se u rezoluciji, zavođenje radnika; zanatski unionizam je nesuvremen i nepristupačan ogromnoj većini radnika, među kojima su velikim dijelom bili članovi *Hrvatske bratske zajednice*. S druge strane, američki se unijski pokret počeo razvijati u pravcu suvremenog industrijskog unionizma, bez obzira na struku, narodnost i rasu, pa je time obuhvaćao i nekvalificirane radnike, što znači i mnoge članove *Hrvatske bratske zajednice* koji su radili u tvornicama i rudnicima. »Sve njih industrijski unionizam vodi prema humanijem načinu života pa zbog toga konvencija *Hrvatske bratske zajednice* pozdravlja novi duh industrijalnog unionizma i izražava mu svoje simpatije, pružajući mu svoju moralnu potporu u njegovom uzvišenom radu, vjerujući da će nove unije poboljšati radne uvjete i život i mnogim članovima *Hrvatske bratske zajednice* i na taj način olakšati njihove terete i obaveze prema *Hrvatskoj bratskoj zajednici*.«¹⁰⁶

Hrvatska bratska zajednica je u jeku ekonomске krize, kada je njeno članstvo palo sa 61.208 na 52.547 članova, održala svoju III konvenciju 1932. u Garyju, Indiana. Tom prilikom je usvojena rezolucija kojom se osuđivala nezaposlenost radnika, smanjenje radničkih plaća i produžavanje radnog vremena. U rezoluciji se tvrdi da se tim mjerama ugrožavaju već postignuta prava radnika. Stoga radnici trebaju putem sindikata i političkih stranaka očuvati svoje već postignute tekovine

¹⁰⁵ S. Lojen, *Hrvatska bratska zajednica, Prigodom 60-godišnjice osnivanja*, »Iseljenički kalendar«, 1955, str. 47.

¹⁰⁶ Kratki pregled povijesti *Hrvatske bratske zajednice*, Pittsburgh 1949., str. 103.

i prisiliti poslodavce na održavanje boljih radnih uvjeta i plaća, odnosno državu da se pobrine za socijalnu zaštitu nezaposlenih radnika. U rezoluciji se pozivaju iseljeni Hrvati kao i svi drugi Slaveni da podrže programe radničkih unija i stranaka koje se bore za ostvarivanje radničkih prava.¹⁰⁷

Angažiranje Hrvata u unijskom pokretu u SAD koncem 20-tih i u 30-tim godinama bilo je zaista značajno. Treba spomenuti interesantnu pojavu Milke Sabljić. U državi Colorado došlo je 1927. do štrajka u ugljenokopima. Neki su rudari bili članovi *Industrial Workers of the World (IWW)*, a neki *United Mine Workers*, ali su zajednički istupili protiv teških radnih uvjeta u rudnicima. U Walsenburgu u blizini starih ludlowskih rudnika policijski teror bio je posebno oštar. Devet rudara je ubijeno u Coulmbina rudniku. U Trinidadu je živjela kćerka jednog našeg rudara, Milka Sabljić koja je radila u praonici rublja. Nezadovoljna što je neke štrajkaše trebalo nagovarati da idu na štrajkašku stražu, dobrovoljno je počela čuvati rudnike. Od tada ju se moglo vidjeti na rudarskim skupštinama i stražama. Prema iskazima doseljenika imala je crveno-zlatnu kosu i bila vatrene govornik, pa su je nazvali »Flaming Milka — Vatrena Milka«. Jednom su je napali državni policajci i vukli na konjima. Uhapšena je i bačena u zatvor, ali je nastavila borbu. O njoj se pročulo širom SAD te je bila pozvana na istok zemlje radi sakupljanja novca za štrajkaše. Milka je govorila na mnogim skupštinama i u to vrijeme postala jedna od najpopularnijih žena u SAD.¹⁰⁸

U rujnu 1928. je u Pittsburghu u *Jugoslavenskom radničkom domu* bila osnovana nacionalna unija rudara. Pri njenom osnivanju odlučujuću ulogu odigrali su Toni Minerich, Frank

¹⁰⁷ Isto, str. 107.

¹⁰⁸ Usp. *We are many, An Autobiography by Ella Reeve Bloor*, International Publishers So. Inc. Copyright 1940, p. 219; *Rebel Voices, An I. W. W. Anthology*, Edited, with introductions, by Joyce L. Kornbluh, Ann Arbor, 1964, p. 353.

O Milki Sabljić pisala je i naša iseljenička štampa. »Srpski glasnik« je objavio opširan članak opisujući njen dolazak u San Francisco gdje je agitirala za *Industrijske radnike svijeta*. Tom prilikom je Milka Sabljić održala nekoliko govora pred velikim brojem slušalaca i bila predstavljena kao »najglasovitija ličnost u povijesti radničkog pokreta«. List ističe da je Milka predvodila 12 tisuća radnika u štrajku u Coloradou, a najviše je bila spominjana kada je vodila unijske stražare protiv »štrajkbrekera« i tom prilikom bila povrijeđena i prenešena u bolnicu. Nakon ovog

Borich, Vinko Kamenovich i Mike Stanovich. Borich je bio izabran za tajnika nove unije. Svi su spomenuti sudjelovali u mnogim sukobima rudara s kompanijama, uključujući i štrajkove u Harlan Countyju, Kentucky, gdje su rudari za ostvarenje svojih prava vodili krvave borbe.¹⁰⁹ Zbog aktivnosti u radničkom pokretu, a naročito zbog aktivnosti u štrajku u Kentuckyju, Frank Borich je bio od američkih imigracionih vlasti uhapšen i predložen za deportaciju u Jugoslaviju. Međutim, *National Miners Union* je izdala proglašenje protiv izručenja Boricha koji su podržale mnoge hrvatske i druge radničke organizacije u SAD. Borich nije bio izručen.¹¹⁰

Anton Gerlach, tajnik *Hrvatske sekcije Međunarodnog radničkog reda*, bio je jedan od organizatora i rukovodilaca *Auto Workers Union*. Jedan od vodećih organizatora u Fordovim tvornicama bio je Anton Marinović. Zajedno sa sindikalnim vođama Frankensteenom, Reutherom i drugima u svibnju 1937. dijelio je letke radnicima u Detroitu i bio od Fordovih službenika fizički napadnut. No i pored teških posljedica Marinović je nastavio svoj rad u uniji.¹¹¹

događaja dobila je među radnicima popularan naziv Jean d'Arc. Poslije bolnice Milka je nekoliko mjeseci pohađala *Work People College* u Duluthu u Minnesota. Tu je učila taktiku unionizma, osnove ekonomije, sociologije i govorništva. »Srpski glasnik« dalje piše da joj je u vrijeme boravka u San Franciscou štampa posvetila veliku pažnju. Ugledna revija »Literary Digest« od 3. prosinca 1927. na prvoj strani donosi Milkinu sliku i članak na tri stranice. »Srpski glasnik« je sa zadovoljstvom konstatirao da je Milka sačuvala nacionalnu svijest i da poznaje materinski jezik, a prikaz o njoj završio je slijedećim riječima: »Njezini roditelji naselili su se u Ameriku iz Kostrene, okolice grada Bakra u Hrvatskom primorju. Njezin način govora jest čas dirljiv, čas vatren, a čas eksplozivan, te posjeduje priličnog dara da dade povoljan utisak na slušatelje. Ona putuje sa jednim upraviteljem od grada do grada da probudi uspavane radnike na aktivnost, a glavna joj je tema — jedna velika unija.« (»Srpski glasnik«, 19. 5. 1928)

¹⁰⁹ »Naše novine«, Toronto, 17. 10. 1979, br. 40.

¹¹⁰ »Radnik«, 7. 4. 1932, br. 14; 19. 5. 1932, br. 20; 2. 11. 1933, br. 44.

¹¹¹ Prilikom smrti Tonyja Marinovića list »Daily World« dobio je slijedeći članak: »Tony Marinović, 83 godine star, osnivački član unije *United Auto Workers* (Ford Local 600) jedan od organizatora koji je bio strašno pretučen 1937. godine umro je nedavno u Arizoni. On je bio jedan od mnogih organizatora iz radničkih redova čija je predanost i žrtvovanje bacilo na koljena Fordovu kompaniju prilikom štrajka 70.000 radnika u aprilu 1941. godine.

U unijama koje su predvodile radnike u tvornicama *General Motors* i *Chrysler* bili su veoma aktivni Anton Kovaček, Milan Milaković, Tomo Blagec, Rudolf Kosovac, Mato Canjar, Mato Vranešić, Anton Tomašina i Franjo Krajačić. U svojim su unijama igrali važnu ulogu, a u vrijeme su štrajkova rukovodili štrajkaškim stražama. U organizaciji *Civil Rights Federation*, koju je sačinjavalo oko 300 raznih organizacija sa pola milijuna članova, bio je jedan od vodećih ljudi Ivan Rimac.¹¹²

Konzervativne snage američkog društva nisu prihvaćale mјere za rješavanje krize u državi koje je predlagao predsjednik Roosevelt. Ubrzo je stekao protivnike među krupnim monopolistima koji su ga optužili da je »suputnik komunista« i da njegove reforme jačaju komunističke snage u SAD. Bio je to značajan sukob između progresivnih i konzervativnih snaga američkog društva. Reakcija je mobilizirala sve raspoložive snage da spriječi radničke mase koje su se borile za veću demokraciju i za bolji društveni položaj. Oživjele su razne organizacije, kao rasistička *Ku-Klux-Klan*, zatim *Čuvari republike*, *Kršćanski front* i druge koje su imale vezu s organizacijom krajnje desnice *Liberty League*, koja je prihvatiла borbu protiv Roosevelta i New Deal-a. Monopolisti su mobilizirali tisuće profesionalnih špijuna i štrajkbrehera, razaslali ih širom zemlje da u lokalnim sindikalnim podružnicama i tvornicama sabotiraju organiziranje novih sindikata, teroriziraju, provo-ciraju i često ubijaju radničke rukovodioce i organizatore. Oni

Marinović je došao u ovu zemlju iz Jugoslavije 1912. i radio kao ugljokopač u Illinoisu prije dolaska u Michigan 1929. u vrijeme depresije. Borben, napredno misleći radnik, on je uskoro zauzeo svoje mjesto pored onih kao što su bili William 'Bill' McKie, Ed Lock, Nelson Davis, Harold Robinson, John Gallo, Percy Llewellyn i stotine drugih koji su organizirali uniju kod Forda. Ovi su radnici začeli čuvenu grupu organizatora dobrovoljaca — muškarce i žene, crne i bijele domaće i strane — koji su danonoćno hodali ulicama i upisivali u uniju stotine Fordovih radnika. Marinović zamalo što nije bio ubijen od najmljenih si-leđija u poznatom sukobu nazvanom 'battle of the overpass'. Kad je nakon nekoliko mjeseci ozdravio vratilo se svom poslu na organiziranju radništva. Iza sebe je ostavio suprugu Irenu, koja je bila radnički vođa kod *General Motors Co* u Ternstedtu sve do odlaska u mirovinu. Njegov sin William živi u Detroitu.« (»Naše novine«, 11. 5. 1977, br. 70)

¹¹² A. Strižić, *Hrvati u Detroitu*, »Radnički kalendar«, Pittsburgh 1941, str. 99.

su u svoju akciju uključili razgranati propagandistički aparat, na koji su trošili milijune dolara. Iznajmili su redakcije pojedinih novina i časopisa, radio emisije i filmove u kojima su lažnom propagandom prikazivali pokret industrijskih sindikata kao podizanje novog vala koji prijeti opasnom komunističkom zavjerom. Radništvo je odgovaralo štrajkovima koji su preplavili čitavu zemlju. U tim borbama za novi industrijski sindikalni pokret, najznačajniji je bio generalni štrajk 1934. u San Franciscou, California. Počeo je kao štrajk lučkih radnika protiv nesnosnih uvjeta rada i niskih nadnica. Policija je počela progoniti štrajkaše i nasilno razbijati štrajk, što je izazvalo tučnjavu. Umiješala se i vojska s oružjem, tako da je među radnicima bilo žrtava. Ovo je izazvalo još veći revolt kod ostalih radnika u San Franciscou koji se solidariziraju s lučkim radnicima u generalni štrajk. Oko 160 sindikalnih podružnica Američke federacije rada grada San Francisca pozvalo je 127 tisuća svojih članova da stupe u generalni štrajk u znak solidarnosti. U gradu je 16. srpnja 1934. zaustavljen rad u tvornicama i promet. Policija je nastavila progoniti štrajkaše, uhapšeno je oko 500 ljudi, među kojima je bio veliki broj naših iseljenika, optuženih da su komunisti. Štrajk je ipak završio uspješno. Lučki radnici nakon dužeg prekida rada vratili su se na posao kao pobjednici. Povećana im je dnevница za 95 centi na sat, ostvarili su osmosatni radni dan i pravo da njihov sindikat kontrolira zapošljavanje radnika.

O štrajku u San Franciscou i stradanju naših radnika pisao je »Srpski glasnik«. Nakon detaljnog opisa uvjeta u kojima je štrajk započeo i samog štrajka list je izvijestio i o akciji »vigilanata« koji su našim radnicima dovikivali: »Je li ovo Jugoslavija ili Amerika?« i »Van sa crvenima!« »Srpski glasnik« je prigovarao vlasti u Beogradu koja nije imenovala konzula u San Franciscou, pa su naši ljudi i u tom pogledu ostali bez svake zaštite.¹¹³

Napredna iseljenička štampa kontinuirano je pratila učešće naših ljudi u radničkim štrajkovima i drugim manifestacijama, upozoravajući ih da budu solidarni sa svojim američkim drugevima. Niko Gršković je u svome listu »Svijet«, povodom štrajkova »skrštenih ruku« u tvornicama *General Motors Cor-*

¹¹³ »Srpski glasnik«, San Francisco, 21. 6. 1935; O štrajku u San Franciscou izvijestio je »Proleter«, Organ CK KPJ, avgust 1934., br. 6—7, str. 9.

poration i radnika udruženih u *Automobile Workers Union* u Lansingu, Michigan, pisao: »Nas ovaj štrajk interesira posebno i zato jer u njemu izravno ili neizravno sudjeluje i velik broj naših radnika za koje se nadamo da će se držati onako kako se dostoje ljudima koji razumiju da se u ovom štrajku radi i odlučuje o velikim stvarima i pitanjima za budućnost radnika ne samo u automobiliškoj, nego i drugim industrijama.«¹¹⁴ Gršković dalje piše: »Koliko smo mogli opaziti i naši radnici su do sada pokazali veliko razumijevanje i volju za rad u ovom novom i zdravom pokretu za organiziranje do sada zapuštenih, a potom i najviše izrabljivanih radnika, te je u njihovom vlastitom interesu da u započetom radu ustraju i s drugim radnicima kao drugovi i braća surađuju.¹¹⁵

Hrvatski radnici u Americi zaista su bili solidarni sa svojim američkim drugovima o čemu smo se već uvjerili. Svoju su solidarnost pokazivali i u najtežim trenucima u mnogobrojnim štrajkovima. Spomenut ćemo i štrajk radnika čeličana u South Chicagou 1937. kada su kao žrtve policijskog terora bili ranjeni i ubijeni 108 radnika, među kojima je bilo i 30-tak Hrvata.«¹¹⁶

Godinom 1929. počinje treće razdoblje povijesti *Komunističke partije SAD*, ističe Earl Browder, u kojem se partija ujedinila ne samo formalno nego i u organizacijskom životu. U ovom je razdoblju *Partija* stjecala sve veća iskustva u rukovođenju borbama radničke klase. Na desetoj konferenciji *Centralnog komiteta Komunističke partije SAD* u listopadu 1929. usvojena je rezolucija u kojoj je jasno predskazana predstojeća ekonomska kriza. U siječnju 1930. kada su mnoge političke grupacije od Hooverove do *Socijalističke stranke*, uključivši lovestonovce i trockiste, jednodušno naglašavale da je slom na burzi tek privremena stvar, *Centralni komitet Komunističke partije* je dao temeljitu analizu događaja sa zaključcima da se zapravo radi o početku ozbiljne svjetske ekonomske krize koja će uzdrmati temelje kapitalizma. Istovremeno je *Centralni komitet* zahtijevao socijalnu zaštitu za sve veći broj nezaposlenih. *Centralni komitet* 6. ožujka 1930.

¹¹⁴ »Svijet« New York, 17. 1. 1937, br. 9316.

¹¹⁵ »Svijet«, 18. 3. 1937, br. 9365.

¹¹⁶ »Radnički glasnik«, 2. 6. 1937, br. 22.

upućuje poziv koji je na ulice američkih gradova doveo preko milijun radnika. Ovim se demonstracijama protestiralo protiv nezaposlenosti kao prioritetnog problema u američkom društvu. Krajem ožujka se pod vodstvom komunista održala prva konferencija nezaposlenih s delegatima iz čitave zemlje, što je bio početak pokreta *Vijeća nezaposlenih* širom SAD. Iste godine *Komunistička partija SAD* organizira masovne prvo-majske demonstracije. U jesen 1930. *Partija* pokreće i predvodi prve lokalne i državne pohode gladnih (Hunger March), čija je posljedica osiguranje pomoći nezaposlenima.

1930. i 1931. je *Komunistička partija SAD* započela borbu protiv reformističke i oportunističke teorije o bezuspješnosti štrajkova u vrijeme ekonomске krize. Ovu su teoriju posebno zagovarali Trocki i njegove pristaše. *Partija* je predvidjela predstojeći štrajkaški pokret i već se 1931. stavila na čelo velikog štrajka rudara u Pennsylvaniji i Ohiju, koji je obuhvatio oko trideset tisuća rudara, a trajao je deset tjedana. U prosincu 1932. *Partija* je predvodila drugi nacionalni pohod gladnih u kojem je sudjelovalo tri tisuće delegata iz čitave zemlje. Podnijeli su Kongresu zahtjev za zakonitost zaštite radnika i davanje federalne pomoći nezaposlenima.

Iako je *Komunistička partija SAD* postigla značajne uspjehe još uvijek je bila neefikasna u radu u tvornicama i strukovnim unijama. Da bi i na tom planu postigla bolje uspjehe *Partija* je uputila otvoreno pismo partijskom članstvu. Rezultat pisma bio je intenzivniji rad u *Partiji* i porast članstva. *Partija* je 1930. brojila 7.540 članova, 1933. je imala 16.814 članova a u travnju 1934. brojila je 24.500 članova. Broj tvorničkih ćelija se također naglo povećavao, od 140 u srpnju 1933. na 400 u 1934. godini. Upravo u to vrijeme pojavio se Rooseveltov New Deal. Zemlju je zahvatio veliki optimizam, a Norman Thomas, vođa *Socijalističke stranke* pozdravio je Rooseveltov program kao revoluciju u pravcu socijalizma. *Komunistička partija* se prema ovim događajima odnosila kritički, inzistirajući i dalje na beskompromisnoj borbi za neposredne interese radnika, što je imalo za rezultat porast članstva u borbenijim unijama i povećanje naprednih struktura unutar *Američke federacije rada*.¹¹⁷

Neke slabosti koje su se ispoljile u radu *Komunističke partije SAD* reflektirale su se i u njenoj Jugoslavenskoj sekciji.

¹¹⁷ Earl Browder, n. dj., str. 40.

U to je vrijeme *Jugoslavenska sekcija* djelovala preko svojih frakcija (podružnica) a u većim su centrima postojali okružni odbori frakcija (Chicago, Cleveland i Pittsburgh). Sve su frakcije bile objedinjene u *Glavnem odboru Jugoslavenskih frakcija KP SAD*. Funkciju tajnika glavnog odbora 1930. obavljao je Stjepan Lojen.

Osnovna slabost u radu jugoslavenskih frakcija bilo je odsustvo komunikacije i suradnje među njima.¹¹⁸ Posebno nije uspostavljena suradnja tajnika frakcija s glavnim odborom. Zbog toga je otvoreno pismo *Komunističke partije SAD* s izvanredne konvencije od 7. do 10. srpnja 1933., a koje je ukazivalo na neke slabosti u *Partiji*, bilo predmet rasprava *Jugoslavenske sekcije*. List »*Radnik*« je pismo partije prenio u cjelini. U tekstu pisma se upozorava da se partija ukorijeni u krupnoj industriji, »da organizira borbene unije, pokret radnika za pomoć nezaposlenima, formira proturatni antifašistički front, a također da izgradi svoju štampu«.¹¹⁹

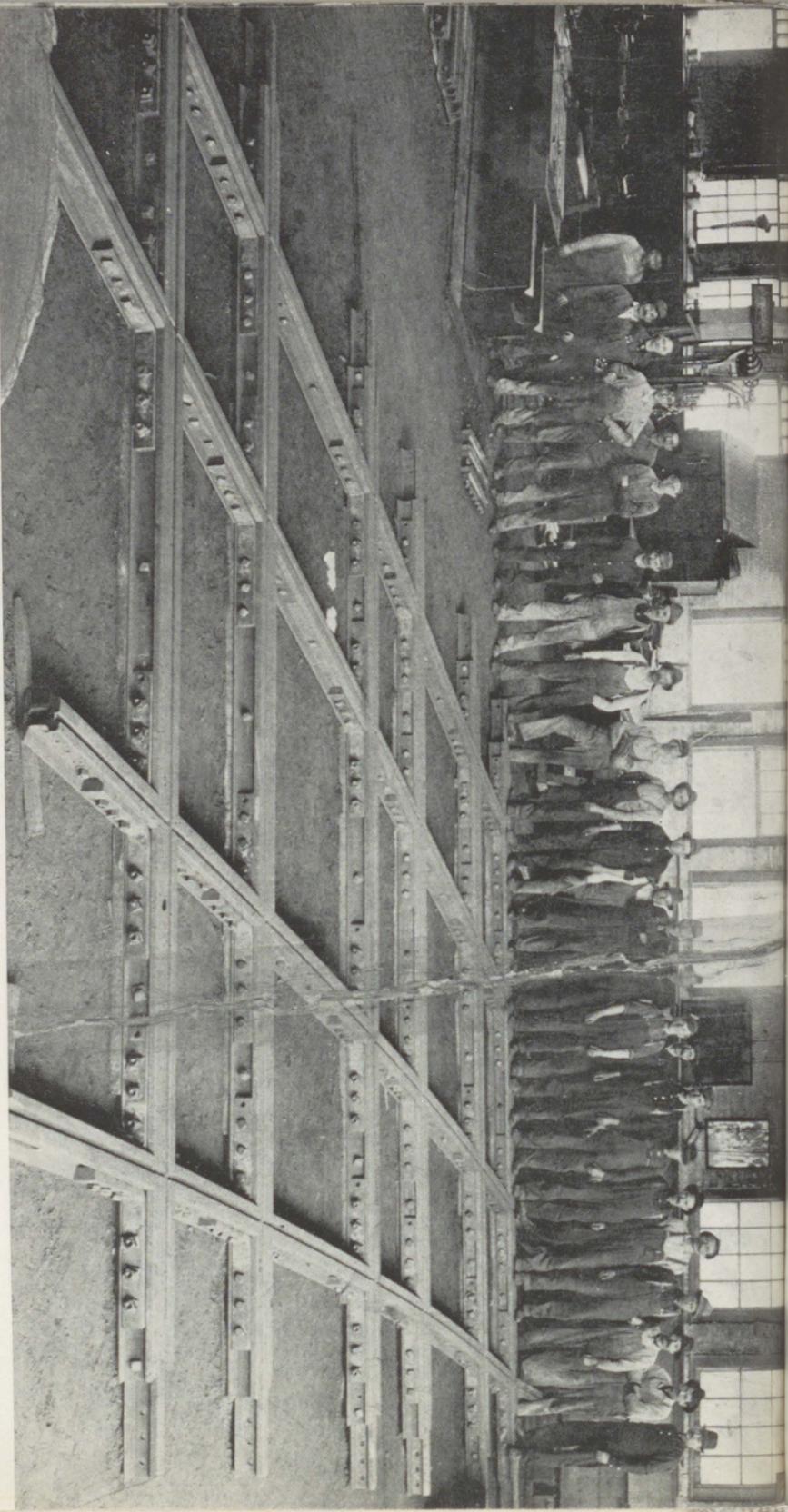
Konferencija *Jugoslavenskih frakcija KP SAD* održala se 14. i 15. listopada 1933. u Clevelandu. Bilo je prisutno 48 delegata. Na konferenciji se raspravljalo o nedostacima rada u frakcijama, njihovoj izoliranosti od širih slojeva iseljenika, a također se upozoravalo na potrebu oživljavanja radničkih klubova i na veću aktivnost u potpornim organizacijama.¹²⁰ Vodila se rasprava o otvorenom pismu *Komunističke partije SAD* i o usvajanju »šestomjesečnog plana« biroa *Jugoslavenskih frakcija KP SAD*. Taj je plan predviđao uključivanje 500 radnika iz čeličnih unija u aktivnosti radničkih klubova. Prema planu još je trebalo pridobiti tisuću članova u *Partiju* i za list »*Radnik*« proširiti pretplatu na 600 pretplatnika. Konferencija u Clevelandu je donijela rezoluciju u kojoj se istaklo da Sjedinjene Američke Države žive u vrijeme masovnih štrajkova, te se osuđuje oportunistička politika *Američke federacije rada* i *Socijalističke stranke* prema štrajkaškom pokretu. U rezoluciji se također govori o potrebi većeg angažiranja u potpornim organizacijama. Važan zadatak bio je i podrška antifašističkom frontu u SAD.¹²¹

¹¹⁸ »*Radnik*«, 15. 8. 1930., br. 190.

¹¹⁹ »*Radnik*«, 7. 7. 1933., br. 30.

¹²⁰ »*Radnik*«, 26. 10. 1933., br. 43.

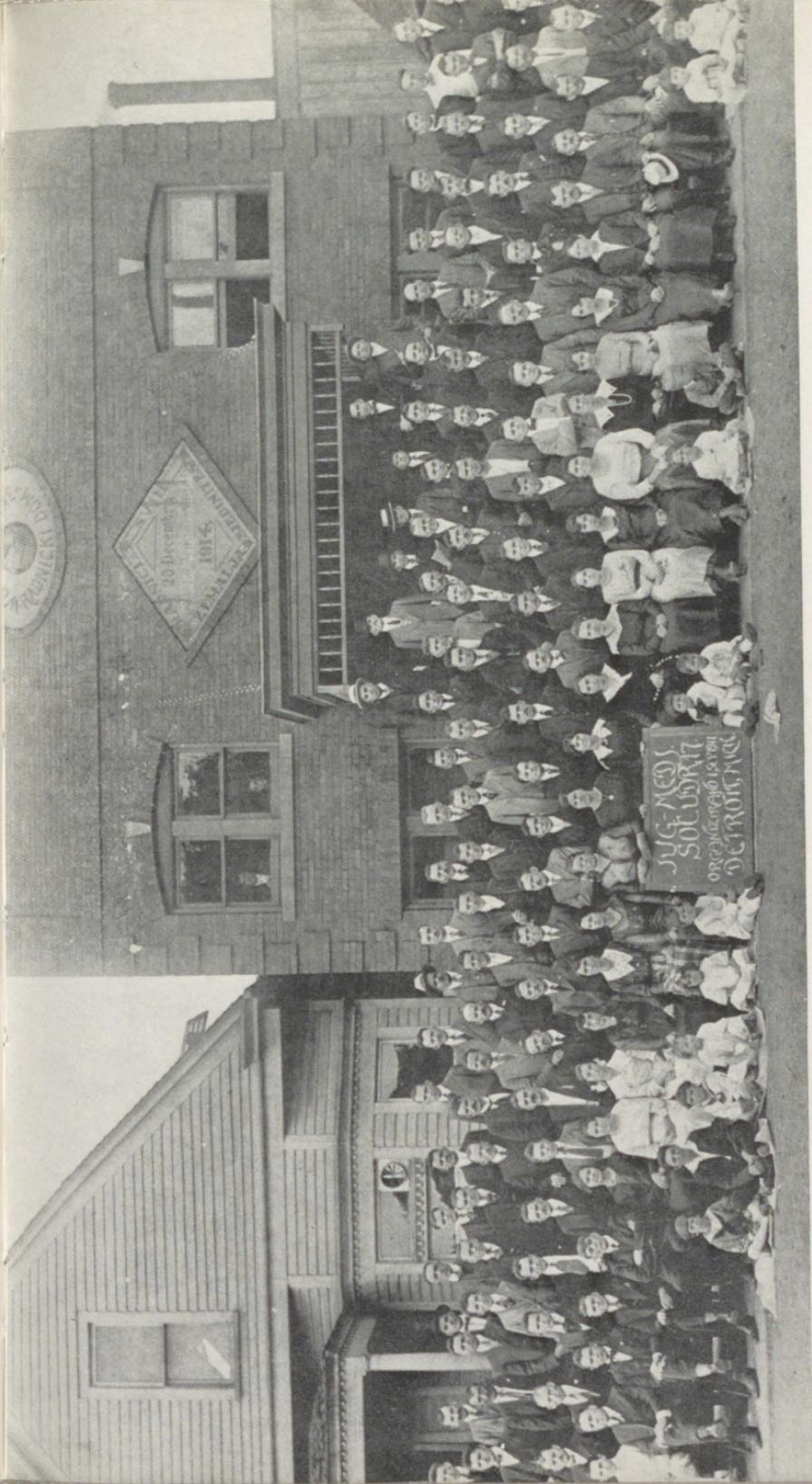
¹²¹ »*Radnik*«, 16. 2. 1933., br. 7.

Hrvati, tramvajski radnici koji su gradili tramvajske pruge u
Chicagoju 1905. godine

Hrvatski ribari na Pacifiku

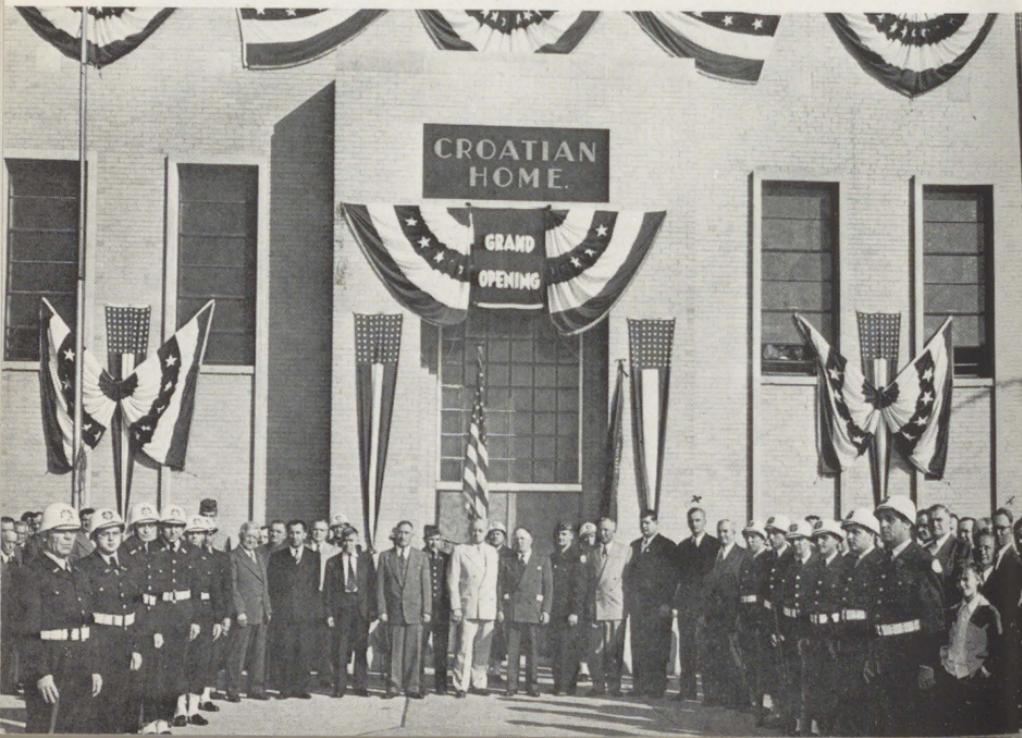

Radnički dom u Detroitu

Delegacija Jugoslavenskog narodnog vijeća kod državnog sekretara
R. Lansinga (treći slijeva)

Hrvatski dom u Indiana Harboru, Indiana

Leo Krzycky, predsjednik Sveslavenskog kongresa SAD-a zagovara pomoć Jugoslaviji 1944. godine

Jugoslavenske pomorce u New Yorku obavještavaju o zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću

Predsjednik W. Wilson

Članovi Jugoslavenskog
odbora za pomoć
Jugoslaviji

The AMERICAN COMMITTEE for YUGOSLAV RELIEF
HAS SHIPPED TO YUGOSLAVIA
1,000,000 POUNDS OF

CLOTHING FOOD MEDICAL SUPPLIES SHOES

Radničko pjevačko društvo »Sloboda« u Chicagou 1907. godine

Ujedinjeni hrvatski tamburaški zborovi »Sloga«, »Bratstvo« i »Lahor« prigodom boravka u Chicagou 1915. godine

Zinka Milanov-Kunc

M. Vanka: »Hrvatska
smrt u Pennsylvaniji«

Jugoslavenski su radnički klubovi u SAD imali važnu ulogu u životu iseljenika pa je zbog toga u *Jugoslavenskoj sekciji* prevladavalo mišljenje da im treba namijeniti zadatak angažiranja većeg broja iseljenika za aktivniju ulogu u radničkom pokretu. U tom smislu održana je *Prva konferencija Jugoslavenskih radničkih klubova* u Clevelandu 11. veljače 1933. Konferenciji je prisustvovalo 56 delegata u ime 38 klubova. Raspravljaljalo se o sakupljanju pomoći za nezaposlene, aktivnijoj ulozi u organiziranju štrajkova i organiziranju ogranaka *Međunarodne radničke obrane*. Usvojen je manifest u kojem se govori o jačanju, širenju i osnivanju novih radničkih klubova. Tražena je efikasnija akcija za pomoć listu »Radnik« i njegovom širenju među iseljenicima. Zahtjevalo se veće okupljanje iseljenika u unijama, razvijanje socijalne aktivnosti i širenja ideja radničkog pokreta u potpornim organizacijama. U manifestu se također govorilo o borbi protiv terora i deportacije stranih radnika, te se zahtjevala podrška borbi *Komunističke partije SAD*. Na konferenciji je u Clevelandu formiran *Glavni odbor Jugoslavenskih radničkih klubova*.¹²² Godinu dana kasnije, 14. travnja 1934, održana je *Druga konvencija Saveza klubova hrvatskih i srpskih radnika* u Pittsburghu. Bilo je prisutno 70 delegata koji su zastupali 60 klubova i 3000 članova. Predsjednik je saveza u to vrijeme bio S. Soljačić, a tajnik Stjepan Lojen. Na ovoj konferenciji savez je istupio s promijenjenim imenom, umjesto »jugoslavenskih« postao je savez klubova »hrvatskih i srpskih« radnika. Konferencija je uputila proglašenje iseljenicima u kojem je upozoravala na uzroke i posljedice sve veće nezaposlenosti, na negativnu ulogu tzv. jugoslavenske buržoazije u SAD (trgovci, advokati, popovi i dr), koja je u ovo teško vrijeme u stvari bila u službi američke buržoazije. U proglašenju se također ističe potreba rezerve prema politici New Deal-a, nezadovoljstvo radničkim nadnicama i socijalnom zaštitom radnika. Na konferenciji je usvojena rezolucija o potrebi stvaranja omladinskih i pionirskih klubova.¹²³

Druga konferencija radničkih klubova urodila je izvjesnim uspjesima što se vidi po broju delegata i po broju klubova i članova koje su delegati zastupali. Međutim, nije bilo znatnijeg uspjeha u ostvarivanju »šestomjesečnog plana« *Glavnog od-*

¹²² »Radnik«, 2. 11. 1933, br. 45.

¹²³ »Radnik«, 19. 4. 1934, br. 16.

bora Jugoslavenskih frakcija KP SAD. Stare slabosti u radu glavnog odbora i njegova odvojenost od baze i dalje se ispoljavala. Krug čitalaca »Radnika« nije se u većem broju širio. Stoga se tražilo produženje »šestomjesečnog plana« i otklanjanje slabosti. Glavni odbor je također tražio da se radnički aktivisti više angažiraju za održavanje kongresa *Lige protiv rata i fašizma* koji se trebao održati u Chicagou u rujnu 1934. godine.¹²⁴

U *Jugoslavenskoj sekcijsi KP SAD* bili su svjesni da nepravedno rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji ima negativne posljedice u radu iseljeničkih radničkih organizacija koje su u SAD djelovale na jugoslavenskoj osnovi. O tome je Milena Gačinović, društvena radnica među iseljenicima, napisala: »Srž problema bila je u tome što je 1919. kada je osnovana KP SAD, osnovana i njena jugoslavenska sekacija, koja je radila na jugoslavenskoj bazi. Tako je ona neminovno morala skretati sa kolosjeka kojim su isle i razvijale se masovne iseljeničke organizacije koje su bile zasnovane na nacionalnoj bazi. Radi toga je napredni radnički pokret ne samo stagnirao, nego i postajao sve skučeniji, izoliraniji od narodnih masa. U njemu su ostali uglavnom Hrvati, dok je slovenačka sekacija ostala u američkoj *Socijalističkoj stranci*, a srpska se gotovo sasvim raspala, sa izuzetkom pojedinaca koji su se priključili Hrvatima.«¹²⁵

Neki su pojedinci pokušavali pružati otpor promjeni imena *Saveza radničkih klubova jugoslavenskih radnika* u *Savez klubova hrvatskih i srpskih radnika*. Ovakvim tendencijama oštro se suprotstavio list »Radnik« koji je donio seriju članaka pod naslovom *Zašto smo promijenili ime našeg Saveza*. U tim člancima »Radnik« je dao retrospektivu jugoslavenske ideje od ilirskih vremena do stvaranja Jugoslavije, u kojoj je srpska buržoazija iskoristila jugoslavenski program za stvaranje svoje prevlasti. I *Komunistička partija Jugoslavije* je imala pogrešna stajališta o tome, pisao je »Radnik«, predbacujući onim komunistima koji su krivo tvrdili da postoji »jugoslavenski narod«. »Radnik« je dalje ispravno tvrdio da u iseljeništvu svaki od jugoslavenskih naroda ima svoje vlastite nacionalne organizacije koje ne treba stapati u jugoslavenske, već ako bi do

¹²⁴ »Radnik«, 23. 8. 1934; 30. 8. 1934.

¹²⁵ Milena Šotra, *Rad Nikole Kovačevića u iseljeništvu*, »Ovdje«, Titograd, septembar 1974, str. 7.

toga trebalo doći neka radije budu američke. »Radnik« je pisao: »Ko brani jugoslavenstvo on brani današnju Jugoslaviju, on brani vojno-fašističku diktaturu i kralja Aleksandra. Tim braniocima, ako budu uporno branili svoje pogrešno gledište, nije mjesto među komunistima, nego među fašistima. Partija je gotova da pomogne svakome članu ispravljati svoje pogreške. Nesumnjivo je da ima članova naše Partije koji zastupaju ovakvo pogrešno gledište. Mi ćemo se postarati na sve načine da im pomognemo da se isprave.

No ima i druga vrsta naših drugova koji prave grijeske po nacionalnom pitanju. Oni vele da je raditi u nacionalnim organizacijama (klubovima i potpornim organizacijama) uski nacionalizam, šovinizam i radije su spremni raditi na opće-američkoj liniji. To je isto tako pogrešno, čisto oportunističko gledište. Raditi na liniji opće-američkog revolucionarnog pokreta dužan je svaki komunist. Ali potcenjivati rad u nacionalnim organizacijama, to znači odricati se od jednog vrlo važnog revolucionarnog fronta, prepustiti mase koje ne govore engleski samima sebi ili ih predavati u naručje jugoslavenskih fašista.

Postoji još i treća vrsta oportunizma u našim redovima. Ti govore da je nama doseljenicima u Americi, koji nismo američki građani, opasno ovdje raditi u revolucionarnom pokretu, jer će nas zatvoriti i deportirati. Mi možemo odavde — vele oni — voditi borbu protiv režima u Jugoslaviji, možemo pomagati našu Partiju u Jugoslaviji, ali ovdje raditi ne možemo. Od takvih gledišta neće imati koristi niti radnici u Jugoslaviji niti u Americi. Protiv takvih mišljenja treba se najodlučnije boriti za svoje revolucionarne ideje.

Naši drugovi koji još brane 'jugoslavenstvo' vele da promjenom naziva klubova mi zavađamo radništvo, dijelimo ih na nacije, raspirujemo među njima nacionalnu borbu. To nije točno. Ako se to pitanje pravilno postavlja, ne samo što to ne vodi svadama nego još više utvrđuje slogu i bratsku solidarnost među komunistima raznih nacija. Na taj način baš mi dajemo ravnopravnost svim narodnostima i omogućujemo razvitak nacionalne kulture po formi i komunističke po sadržini. Baš je najbolji dokaz za to KP SAD, koja je jedna i nedjeljiva, a svoje partijske novine izdaje na 21 jeziku (...). Ko smatra da je dobar internacionalista ako sebe nazove 'Jugoslavenom' grđno se vara. On je daleko bliže beogradskim bankama i generalskim čizmama nego marksizmu i lenjinizmu.

Da li je sada jasno zašto smo promijenili naziv našeg *Saveza*?¹²⁶

U navedenoj seriji »Radnik« se bavio i položajem Slovaca u radničkom pokretu Amerike, konstatirajući gotovo potpunu odsutnost slovenskih iseljenika u revolucionarnim organizacijama. Samo su pojedinci bili aktivni u organizacijama Hrvata i Srba. »Radnik« je uzroke tome tražio u razlici jezika kao i činjenici da je slovenski narod u staroj domovini teritorijalno podijeljen, pa se ta podjela prenijela i u Ameriku.

Zaključujući svoja izlaganja o promjeni naziva saveza radničkih klubova »Radnik« je kategorički ustvrdio da promjena naziva ne znači nikakvo cijepanje jer jugoslavenska nacija ne postoji. »Ona je vješto skovana i iskorištena da se njome prikrije okupacija slovenskih, hrvatskih, crnogorskih, makedonskih i drugih naroda od strane velikosrpske imperialističke buržoazije.« Unošenje naziva »srpski i hrvatski« učinjeno je sa ciljem da se pokaže kako nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije riješeno, a »riješiti ga može samo buduća revolucija pod vodstvom KPJ.« Hrvati i Srbi u *Savezu* su ravnopravni i bore se protiv buržoaskog nacionalizma, a promjena imena je »garancija za sve one mase hrvatskih i srpskih radnika koje još nisu prišle k nama, da će kod nas naći sve uvjete da svoju nacionalnu kulturu, svoje nacionalne osobine mogu slobodno i ravnopravno razvijati i njegovati u našim klubovima u proleterskom duhu.« Slovenski radnici, pisao je »Radnik«, trebat će ići u slovenske klubove, koji će naići na punu bratsku podršku klubova Hrvata i Srba.¹²⁷

Napor saveza klubova da se što više približe širim slojevima iseljenika kao i ispravni pristup rješavanju nacionalnog pitanja očito su urodili boljim rezultatima. Na Drugom plenumu *Saveza hrvatskih i srpskih radničkih klubova* 13. siječnja 1935. u Clevelandu, u prisutnosti 40 delegata bila je izvršena analiza rezultata »šestomjesečnog plana«. Usvojen je i novi »šestomjesečni plan« i »tromjesečna kampanja« za širenje lista »Radnik«. Na ovom je plenumu odlučeno da list »Radnik« izlazi dva puta tjedno, da se pretplata poveća na 2000 primjeraka te da se proda još 1000 primjeraka lista. Konstatirano je da je osnovano 8 omladinskih klubova i 10 pionirske grupe. Pokrenut je list »Borbeni zajedničar«, glasilo lijevog

¹²⁶ »Radnik«, 24. 5. 1934, br. 21.

¹²⁷ »Radnik«, 7. 6. 1934, br. 23.

krila *Hrvatske bratske zajednice*. Postignuti su rezultati pružanja pomoći nezaposlenima kao i uspješna moralna i materijalna pomoć borbi Komunističke partije Jugoslavije i Crvenoj pomoći Jugoslavije.

Na plenumu je zaključeno da treba i dalje povećavati i poboljšavati metode rada klubova koji moraju ostvarivati što šire kontakte s našim iseljenim radnicima.¹²⁸

Komunistička partija Jugoslavije održavala je kontinuirane veze s našim iseljenicima u SAD i pružala im moguću pomoć. Od 1934. je upućivala svoje aktiviste na rad među iseljenike, od kojih treba posebno spomenuti Nikolu Kovačevića koji je u SAD došao 1934. i Mirka Markovića koji je stigao 1935. godine. Srđan Prica, Pavao Hlebec, Stjepan Cvijić došli su u SAD 1937.¹²⁹ Svi su ovi članovi Komunističke partije Jugoslavije odigrali važnu ulogu pomažući našim radničkim aktivistima u boljoj organizaciji radničkog pokreta među iseljenicima iz Jugoslavije. O njihovu radu govori nam Mirko Marković koji je uz suglasnost Komunističke partije Jugoslavije, Komunističke partije SAD i Kominterne došao u SAD da pomogne u rješavanju teškoča u našem radničkom pokretu, zapravo u njegovu rukovodstvu u Chicagou. Marković je u drugoj polovini 1935. stigao u New York gdje se u Centralnom komitetu Komunističke partije SAD upoznao sa stanjem radničkog pokreta među našim iseljenicima. Marković je nakon toga otputovao u Chicago da se neposredno upozna s radom u jugoslavenskom birou. Nakon mjesec dana Marković je izradio prijedlog za reorganizaciju pokreta uz suglasnost Centralnog komiteta Komunističke partije SAD. Prema Markovićevom prijedlogu trebalo je postojeće rukovodstvo raspustiti jer je bilo suviše odvojeno od baze. Za novo rukovodstvo predložio je S. Mirokovića i Lea Fišera. Druge članove rukovodstva trebalo je birati članstvo s tim da bude što manji broj plaćenih funkcionara. Marković je dalje predlagao da se glavni odbor jugoslavenskih frakcija podijeli u tri dijela, na hrvatski, srpski i slovenski. List »Radnik«, koji je u ovo vrijeme promijenio ime u »Radnički glasnik«, trebao je ostati glasilo hrvatskih radnika. Sva tri su rukovodstva trebala prenijeti svoj rad u Pittsburgh, glavni centar našeg iseljeništva.

¹²⁸ »Radnik«, 15. 1. 1935, br. 5.

¹²⁹ »Naše novine«, 9. 8. 1978.

Zajednički bi bio koordinacioni biro koji bi objedinjavao hrvatske, srpske i slovenske radne organizacije.

Nakon reorganizacije u radničkom pokretu naših iseljenika započela je djelovati *Hrvatska sekcija KP SAD* kojom su rukovodili Leo Fišer, Franjo Borić, Toni Majnarić, Stjepan Lojen, S. Miroković i N. Kovačević.¹³⁰

Treća konvencija Saveza hrvatskih i srpskih radničkih klubova održala se u Detroitu od 31. kolovoza do 2. rujna 1935. Bilo je prisutno 72 delegata. Konvencija je raspravljala o potrebi proširenja društvenih aktivnosti među iseljenicima. Tražila se veća aktivnost u pridobivanju slovenskih iseljenika, uključivanje što većeg broja iseljenika u radničke unije, podsticanje naših ljudi na kulturne aktivnosti kroz dramske i pjevačke zborove. Raspravlјajući o političkim zadacima tražilo se veće angažiranje u borbi protiv fašizma i djelovanja hrvatskih domobranaca među iseljenicima. U rezoluciji konvencije se isticalo: »Mi moramo ići među radnike, Srbe i Hrvate, ma gdje oni bili i ma kako oni na prvi pogled o nama i našim idejama mislili. Oni su naša klasna braća, pa ma gdje oni išli i koga slijedili (...) oni ostaju radnici i naša klasna braća.« Dalje se naglašavalo da treba razvijati aktivnost sa pojedincima i grupama s kojima ne postoji u svemu zajednička gledišta, ali s kojima treba stvarati zajednički front u pitanjima od zajedničkog interesa. Na trećoj je konvenciji zaključeno da treba i žene iseljenice aktivirati u radničkom pokretu. U proglašu s treće konvencije govori se da iseljenici iz Jugoslavije ne smiju biti pasivni u radničkom pokretu, jer su oni u Americi više eksploatirani od domaćih radnika. Zbog toga je zadatak naših ljudi da pomognu *Farmer-Labor Party*, a da ne podupiru buržoaske partije.¹³¹

¹³⁰ »Naše novine«, 13. 9. 1978.

Neposredno po reorganizaciji *Centralni biro Jugoslavenskih frakcija* dobio je ime *Centralni biro hrvatsko-srpskih frakcija KP SAD*. Međutim, već nekoliko mjeseci kasnije počela je potpuno samostalno djelovati *Hrvatska sekcija KP SAD* (»Radnik«, 29. 3. 1935). U listu »Znanje« reagirali su »prosvjetaši« pišući: »Oni su vikali da radnicima ne treba prosvjete — nego revolucija! Ali danas, nakon 15 godina, oni zabaciše program 'revolucije', ukloniše sa svojih novina sovjetski simbol srpa i čekića, odjenuše se u patriotsku odoru, te sami hoće da postanu 'kulturni i prosvjetni' a traže da im se pišu takvi članci. Čak što više, oni zabaciše i svoje revolucionarno ime, a staviše svom savezu čisto narodno i rođljubno ime!« (»Znanje«, 7. 1. 1939, br. 1)

¹³¹ »Radnik«, 3. 9. 1935, br. 71.

Kraj 1935. i 1936. bio je u Americi razdoblje predsjedničke kampanje u kojoj su konzervativne snage pokušavale pružiti otpor Rooseveltovoj politici okupljujući se oko *Republikanske stranke*. Međutim, Roosevelt je svoju snagu uglavnom crpio iz redova organiziranih radnika, osobito iz *Labor Non-Partisan League* i *Kongresa industrijskih organizacija (CIO)* koje su okupljale radničke mase i srednju građansku klasu. U ovom su razdoblju organizirane najsnaznije američke unije kao čelična, automobilska, tekstilna, petrolejska, šumskih radnika, lučkih radnika i druge, uključujući i radnike u privatnim, gradskim, državnim i federalnim uredima. Naši su radnici igrali važnu ulogu u ovom pokretu. Mnogi su od njih bili u vodstvu pojedinih industrijskih unija. Time se pokazalo da su mase naših iseljenika bile na strani progresivnog dijela američkog društva.¹³²

U svibnju 1936. održana je prva konferencija hrvatskih komunista. Njene su odluke značile važan preokret u masovnom radu među iseljenicima. Te odluke su se temeljile na zaključcima VII kongresa *Komunističke internacionale* koji je održan 1. kolovoza 1935. u Moskvi. Na ovom su kongresu dane smjernice za organiziranje međunarodnog radničkog pokreta i demokratskih snaga cijelog svijeta u spasavanju čovječanstva od fašizma i očuvanju mira. Detaljno je razrađena baza *Fronta narodne slobode* i izdvojeni su najvažniji zadaci udruženih snaga u ovom frontu pod rukovodstvom *Komunističke partije*. Odluke prve konferencije hrvatskih komunista temeljile su se na politici *Komunističke partije SAD* i otvorenom pismu koje je *Centralni komitet KP SAD* poslao hrvatskim komunistima. Prva je konferencija hrvatskih komunista diskutirala o pravcima približavanja komunista masama hrvatskog naroda i stvaranju ujedinjenog fronta na svim važnjim političkim pitanjima toga vremena. Konferencija je osudila agresivnu politiku Japana prema SSSR-u i pružila punu podršku borbi španjolskog naroda.¹³³

Naši iseljenici su s velikom pozornošću pratili zbivanja u Španjolskoj od samog početka pokušaja fašista da sruše španjolsku demokraciju. List »Radnik« je još u prosincu 1934. opširno izvjestio o sastanku *Komunističke internacionale* i

¹³² U *Industrial Workers of the World* djelovala su 34 hrvatsko-srpska odsjeka sa 1100 članova (»Radnik«, 29. 3. 1935).

¹³³ »Radnik«, 21. 7. 1937, br. 29.

Radničke socijalističke internacionale u ujedinjenom frontu za španjolske radnike.¹³⁴ Od tada je vođena stalna agitacija za podršku borbi španjolskog naroda protiv fašističke agresije. Odaziv među iseljenicima za materijalnu pomoć španjolskom narodu bio je velik. U siječnju 1937. odlazi prva grupa od 85 naših iseljenika dobrovoljaca na španjolski front. Kasnije je formirana i *Lincolnova brigada* u kojoj je sudjelovalo nekoliko stotina hrvatskih, srpskih i iseljenika drugih nacionalnosti iz Jugoslavije. Na žalost nisu nam poznata imena svih iseljenika dobrovoljaca, učesnika u španjolskom ratu. Zna se samo za pojedince koji su kao aktivisti bili neposrednije vezani za radnički pokret, kao Simo Horzić, član *Centralnog odbora Hrvatske sekcije KP SAD* i dopisnik lista »Radnički glasnik«, Tomo Babin, član okružnog biroa u New Yorku, Stjepan Kundić, Petar Malić, Franjo Kuštera, John Smolčić, Ivan Jurdana, Anton Briški, Mato Pavlić, Stjepan Kozjak i drugi. Među prvima je poginuo Simo Horzić, a poginuli su i Ivan Jurdan, Anton Briški, Mato Pavlić i Stjepan Kozjak.

Neposredno pred održavanje druge konferencije hrvatskih komunista među iseljenicima je organiziran tjedan za pomoć španjolskom narodu, od 30. svibnja do 9. lipnja 1937. Ova akcija je završila značajnim rezultatima u sakupljanju materijalne pomoći za španjolski narod.

Druga konferencija hrvatskih komunista u SAD održana je u Pittsburghu 5. srpnja 1937. Konferenciji je prisustvovao i Stjepan Cvijić koji je došao iz domovine u SAD radi okupljanja dobrovoljaca za španjolski front. Referat je podnio Stjepan Lojen, koji je u to vrijeme bio urednik lista »Radnički glasnik« i sekretar *Centralnog biroa Hrvatske sekcije KP SAD*. U referatu je posebna pažnja posvećena događajima u svijetu, osobito zbivanjima u Evropi, ukazano je na važnost podrške antifašističkoj borbi u Španjolskoj, koja je u to vrijeme predstavljala centar međunarodne borbe protiv fašizma. U referatu se, između ostaloga, kaže: »Sve države, narodi i klase uvučeni su direktno ili indirektno u međunarodni rat koji se vodi između demokratskih i fašističkih sila u Španjolskoj«.¹³⁵ Na ovoj je konferenciji donesen zaključak da treba učiniti sve

¹³⁴ »Radnik«, 27. 12. 1934.

¹³⁵ Stjepan Lojen, *Komunisti i jedinstvo Hrvata u Americi*, Chicago, Illinois, 1937.

moguće da se španjolskom narodu pruži ne samo materijalna i moralna pomoć već i pomoć u ljudstvu.¹³⁶

Glavni odbor Hrvatske bratske zajednice odnosno dio progresivnog rukovodstva pristupio je stvaranju *Ujedinjenog fronta američkih Hrvata*. Na polugodišnjoj sjednici 1937. *Glavni odbor Hrvatske bratske zajednice* donio je rezoluciju koja je predstavljala znatan korak progresivnoj orientaciji ove organizacije. Pozivajući se na demokratska raspoloženja radnika i građana u cijelom svijetu, u rezoluciji se tražila obustava fašističke agresije na Španjolsku kao i sva materijalna i moralna pomoć borbi španjolskog naroda za slobodu. Rezolucija je dalje zahtijevala »da se *Glavni odbor* priključi demokratskim silama naše i ostalih zemalja za zaštitu i pomoć španjolskom narodu i njegovoј demokraciji od domaćih i stranih fašističkih napadača«, te poziva cijelokupno članstvo da i »mi kao dio demokratskog američkog naroda i kao potomci slobode želnog naroda damo našu pomoć španjolskom narodu da bi se što uspješnije obranio od fašističkih napadača i sačuvao svoju zemlju za slobodu i demokraciju«.¹³⁷

Druga konferencija Hrvatske sekcije KP SAD posvetila je posebnu pažnju svojoj daljnoj organizaciji i s tim u vezi donijela neke konkretnе odluke. Glavni zadatak, prema njima, za hrvatske komuniste u SAD bio je daljnje širenje utjecaja u *Hrvatskoj bratskoj zajednici* u kojoj su se trebale organizirati hrvatske narodne mase. U odsjecima engleskog govornog jezika trebalo je organizirati Hrvate rođene u Americi. *Hrvatska bratska zajednica* se trebala kretati progresivnim putem potpomažući ujedinjeni front svih hrvatskih organizacija i svih naprednih Hrvata u Americi. Dalje je trebalo podržavati *Komunističku partiju SAD* i što veći pristup Hrvata u njenu članstvo, te pokretanje jednog mjesecnog službenog glasila *Komunističke partije* preko kojeg bi se mobiliziralo mase hrvatskih iseljenika za program *Komunističke partije SAD*.

Naši su iseljenici u radničkom pokretu Amerike djelovali na dva područja. Koliko su god bili direktno uključeni u do-

¹³⁶ *Zaključci druge konferencije hrvatskih komunista u SAD, »Radnički glasnik«, 21. 7. 1937, br. 29.*

¹³⁷ *Rezolucija za pomoć borbi španjolskog naroda, »Radnički glasnik«, 7. 4. 1937. Rezoluciju je objavio i »Proleter«, 15. 5. 1937, br. 6.*

gađaje i organizaciju američkog radničkog pokreta kojemu su u stvari pripadali, nacionalna pripadnost naroda iz kojeg su potekli usko ih je povezivala sa radničkim pokretom u starom kraju i oni su aktivno reagirali na sva zbivanja u staroj domovini. Značajna je činjenica da su iseljenici-povratnici u svoj stari kraj donosili socijalističke ideje s kojima su se upoznali u Americi. To nije bila slučajna pojava već ostvarivanje jednog od ciljeva južnoslavenskog socijalističkog pokreta u Americi, o kojemu je pisala »Radnička straža« slijedeće: »Najveći broj naših doseljenika vraća se u svoju rodnu postojbinu. A doseljenici su naši većinom sa sela koje prijeko teško dosije socijalistički pokret. Ovdje, u zemlji divovski razvijenoga kapitalizma oni su pristupačniji nauci socijalizma i vraćajući se prijeko pristupali bi tamošnjemu pokretu. Tako bismo mi snažno poduprli evropsku jugoslavensku socijalnu demokraciju i njenu veliku težnju, njenu revolucionarno načelo jugoslavenskoga sjedinjenja gdje nas ne dijele crkveni tornjevi i groblja, gdje nas ne dijele interesi oltara i prijestolja, ovdje gdje nas kapitalističko društvo strašnim primjerima uči da je nužno sjedinjenje svega radništva, da je prvi uslov proleterske klasne borbe međunarodna radnička solidarnost — ovdje bismo mi odgajali jugoslavensko radništvo za jugoslavensko jedinstvo. Mi bismo možda na taj način dali prvu građu za zgradu jugoslavenske budućnosti, za ostvarenje revolucionarnih idealja, jedinstva jugoslavenskih naroda bez kojeg je nemoguće oduprijeti se potlačivanju i osvajačkim težnjama evropskog kapitala koji je u jednakoj mjeri najopasniji klasni i nacionalni neprijatelj Jugoslavena i ostalih naroda na jugoistoku Evrope.¹³⁸

I Komunistička partija Jugoslavije se u teškim uvjetima djelovanja pod režimom stare Jugoslavije često obraćala za podršku našim naprednim iseljenicima. U apelu upućenom *Jugoslavenskoj sekciji KP Amerike* 1922. Komunistička partija Jugoslavije upozorava na tešku borbu koju vodi protiv režima i buržaozije zbog čega je upućena na pomoć međunarodnog proletarijata u čijem je interesu podržati ovu borbu. Jugoslavenski radnici u Americi, iako fizički udaljeni, uvjek su i u najtežim časovima bili uz svoje drugove u domovini. Zbog toga se Komunistička partija Jugoslavije obraća upravo njima da pruže moralnu i materijalnu podršku borbi jugosla-

¹³⁸ »Radnička straža«, 6. 5. 1910.

venskih radnika i *Komunističke partije* protiv barbarskog režima u Jugoslaviji.¹³⁹

Kada je u Jugoslaviji osuđen na smrt vješanjem rudarski radnik Jure Kerošević zbog sudjelovanja u štrajku, *Jugoslavenska sekcija KP Amerike* organizirala je skupštine u mnogim naseljima naših iseljenika na kojima su okupljeni radnici glasali za rezoluciju protiv izricanja kazne. Rezolucija je upućena direktno na sve organe vlasti u Jugoslaviji. U rezoluciji se iznosi ogorčeni protest protiv progona radnika sa zahtjevom jugoslavenskoj vladi da se poništi smrtna presuda protiv Jure Keroševića radi njegova sudjelovanja u štrajku za poboljšanje radnih uvjeta i da se povuče lažna optužba da je u vrijeme štrajka ubio žandara. U rezoluciji se zahtjevalo puštanje na slobodu Keroševića kao i svih radničkih boraca koji su čamili po zatvorima zbog svoje prvrženosti borbi radničke klase. Dalje se zahtjevala sloboda radničkim sindikatima i *Komunističkoj partiji*.¹⁴⁰

Liberalni časopis »The Nation« iz New Yorka prenio je apel *Komunističke partije Jugoslavije* upućen svim radničkim organizacijama svijeta u kojem između ostalog piše: »Nedavni pokušaji protiv komunista i čitave radničke klase postaviše vladu bijelog terora u Jugoslaviji na čelo svjetske reakcije koja prevazilazi istu Horthyjevu upravu. Takozvana radikalno-demokratska klika, koja je uistinu kapitalistička, reakcionarna i krvožedna, gazi svaki ostatak prava i sloboda radničkih (...). U apelu se dalje govori o beogradskom procesu Spasoju Stejiću, atentatoru na kralja Aleksandra i porazu vlade da dokaže kako je *Komunistička partija* imala veza s atentatom.«¹⁴¹

U listu »Radnik« sve su češći napisi o zbivanjima u domovini i jasno je izraženo zanimanje za ta zbivanja. List je gotovo u svakom broju osuđivao *Zakon o zaštiti države*, koji je predviđao i smrtnu kaznu ne samo za ljudе koji su se o njega ogriješili nego i za sve one koji su nekada ili tada vršili antidržavnu propagandu, tj. bili protivnici države, bilo da su u Jugoslaviji ili ne. Ovo se odnosilo i na iseljenike, osobito

¹³⁹ Proglas KPJ jugoslavenskom proletarijatu u Americi, »Radnik«, 20. 11. 1922.

¹⁴⁰ Rezolucija Jugoslavenske sekcije KPA, »Radnik«, 25. 12. 1922, br. 38.

¹⁴¹ »Hrvatski glasnik«, Chicago, 14. 9. 1922, br. 37.

aktiviste radničkog pokreta i komuniste kojima je život bio ugrožen u slučaju povratka u domovinu. Preko jugoslavenskih predstavnihstava jugoslavenska je vlada pokušavala utjecati na američke vlasti da poštore progone protiv komunista i da osumnjičene ličnosti ekstradiraju u Jugoslaviju. Iseljenici su organizirali velike protestne skupove na kojima su donosili rezolucije protiv terora u domovini. Bilo je pokušaja američke policije da rasturi i zabrani održavanje takvih skupova. Policija je, kako smo vidjeli, zastrašivala radničke aktiviste deportacijom u Jugoslaviju. Ali pored toga iseljenički listovi su radikalno opisivali zbivanja u staroj domovini. Tako je »Novi svijet« nakon što je Moši Pijade izrečena kazna od dvadeset godina robije, objavio da je ta kazna dokaz slabosti režima koji u strahu od jednog novinara i publiciste pokazuje kako se ni u čemu ne razlikuje od despotskog režima carske Rusije ili onog u Turskoj iz vremena sultana.¹⁴²

Glavni odbor Jugoslavenskog prosvjetnog saveza u siječnju 1925. osudio je režim Pašića i Pribičevića i pri tome naglasio: »Unaprijed upozoravamo jugoslavenski radni narod kao i stranu javnost, da ako se desi da bude umoren ili zlostavljan Radić, kao i ostale vođe seljačke stranke, te vođe tamošnje radničke stranke, da to neće učiniti hrvatski seljaci i radnici, niti srpski i slovenski seljaci i radnici, već fašisti. Znalo bi se naime desiti da se tu opetuje slučaj Stamboliskoga.«¹⁴³

Nakon atentata na poslanike *Hrvatske seljačke stranke* u Narodnoj skupštini, list »Radnik« je pisao da glavni uzrok tog zločina leži u borbi koja se vodi između srpske i hrvatske buržoazije. Zločin Puniše Račića je djelo iza kojeg stoji režim »bijele ruke« i ne bi se smjelo dozvoliti da ga hrvatski šovinisti iskoriste za raspirivanje nacionalne mržnje. »Ni hrvatske ni srpske radničke mase ne smiju biti šlep i oruđe hrvatske i srpske buržoazije; one moraju udruženim snagama i revolucionarnim akcijama stupiti u borbu protiv srpske hegemonije, ne zaboravljajući ni jednog momenta (...) da ni jedna buržoaska partija neće oslobođiti srpske, hrvatske, slovenske narodne mase od današnjeg fašističkog režima, već da će to biti djelo radničkih i seljačkih masa u Jugoslaviji.«¹⁴⁴

¹⁴² »Novi svijet«, Chicago, 25. 6. 1925, br. 17.

¹⁴³ »Novi svijet«, Chicago, 29. 1. 1925, br. 26.

¹⁴⁴ »Radnik«, 17. 7. 1928, br. 166.

»Radnik« je ovom prilikom objavio proglose *Nezavisnih radničkih sindikata* i redakcije »Borba« u kojima su oni optužili režim zbog terora nad klasnim organizacijama.

Nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra održan je u Chicagou 17. veljače 1929. veliki protestni zbor na kojem je usvojena rezolucija protiv »krvave fašističko-militarističke diktature, gušenja radničkih sindikata i radničkih političkih organizacija i gušenja radničke štampe, imperijalističkog rata, gušenja nacionalnih manjina, užasnog zlostavljanja onih radnika i seljaka koji su bačeni u tamnicu, gdje ih se grozno muči i potajno ubija, protiv cijelog krvavog socijalnog sistema.

Tražimo: neposredno i neodgodivo ukidanje fašističko-militarističke diktature, slobodu organiziranja na ekonomskom i političkom polju, slobodu radničke štampe, govora i sastanja, ukinuće *Zakona o zaštiti države*, slobodu političkih kažnjenika, pravo na nacionalno oslobođenje i potpunu samostalnost u obliku balkanske radničko-seljačke federativne republike». ¹⁴⁵

Kad se pročula vijest među iseljenicima o načinu ubojstva dvojice jugoslavenskih komunista Đure Đakovića i Nikole Hećimovića, nastala je velika reakcija nezadovoljstva izražena novim protestima protiv režima u Jugoslaviji, pozivajući i radništvo ostalih narodnosti u Americi na zajednički protest »proletarijata« protiv krvavog režima u Jugoslaviji. »Radnik« je pisao da su Đaković i Hećimović tek dvije od niza žrtava što ih nosi na svojim leđima beogradska diktatura. Obaveza je jugoslavenskog proletarijata u Americi da pozove sve radnike svijeta da složno protestiraju protiv režima u Jugoslaviji. Međutim, piše »Radnik«, jugoslavenski se proletarijat ne smije zadovoljiti samo protestima nego mora povesti odlučnu borbu protiv zločinačke jugoslavenske vlade. ¹⁴⁶

Solidarnost sa ubijenim komunistima iseljenici su pokazivali uzimajući njihova imena za nazive radničkim klubovima. Tako su djelovali radnički klubovi *Alija Aljagić* u Chicagou, *Ivan Hećimović* u Hegevilleu i *Đuro Đaković* u Farellu. ¹⁴⁷

Povodom štrajka glađu političkih kažnjenika u Mitrovici 1932, napredna iseljenička štampa povela je široku kampanju

¹⁴⁵ »Radnik«, 20. 2. 1929, br. 41.

¹⁴⁶ »Radnik«, 16. 5. 1929, br. 111.

¹⁴⁷ »Radnik«, 22. 6. 1933, br. 25; 22. 3. 1934, br. 12.

podrške. Iseljenici su slali mnogobrojne proteste vladu i kralju u Beograd i jugoslavenskom poslaniku u Washington. List »Radnik« je ovom prilikom iznio prijedloge o zajedničkim aktivnostima svih iseljeničkih patriotskih organizacija bez obzira na njihova politička gledišta. List se obraćao ograncima *Hrvatske seljačke stranke*, *Hrvatskoj bratskoj zajednici*, *Srpskom narodnom savezu* i *Slovenskoj potpornoj jednoti*.¹⁴⁸

Naši iseljenici nisu samo u prigodama i spontano pružali podršku svome narodu u staroj domovini. Početkom 1933. na inicijativu *Centralnog biroa Jugoslavenskih frakcija KP SAD* došlo je do formiranja *Privremenog odbora Ujedinjenog fronta u borbi protiv fašističkog režima u Jugoslaviji*. U *Privremenom odboru* su trebali ući predstavnici pojedinih odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* i drugih organizacija sa svrhom da se stvori program borbe za podršku političkim zatvorenicima u Jugoslaviji. Proglas je bio upućen svim hrvatskim, slovenskim, srpskim, crnogorskim, makedonskim i drugim radničkim, potpornim, kulturnim i političkim organizacijama. »Radnik« je pisao: »Zato treba produžiti akcije protiv terora i inkvizicije vojno-fašističke diktature, zato treba mobilizirati široke radne mase u Jugoslaviji i van nje. Takva akcija bit će najbolji dokaz internacionalizma i revolucionarne solidarnosti, najbolji odgovor krvavoj diktaturi u Jugoslaviji.«¹⁴⁹

Prijedlog za formiranje *Ujedinjenog fronta* naišao je na odaziv kod iseljenika, te je 29. siječnja 1933. došlo do njegova osnivanja u Chicagou gdje je bilo prisutno 43 delegata koji su zastupali 26 iseljeničkih organizacija.¹⁵⁰

Prva konferencija jugoslavenskih radničkih klubova u Clevelandu 11. veljače 1933. prihvatile je manifest u kojem se tražila borba protiv beogradske diktature i njenih agenata u SAD kao i protiv nacionalne netrpeljivosti među Srbima, Hrvatima i Slovincima. Međutim, na konferenciji se istakla potreba što šire baze *Ujedinjenog fronta* pa je u tom smislu bio upućen poziv *Hrvatskoj seljačkoj stranci* i *Kolu hrvatskih sinova i kćeri* da pošalju svoje delegate na sastanak *Ujedinjenog fronta*. Kasnije će biti upućen poziv i konvenciji *Jugoslavenskog socijalističkog saveza* od strane *Centralnog biroa Jugoslavenskih frakcija KP SAD* da se uključi u *Ujedinjeni*

¹⁴⁸ »Radnik«, 22. 12. 1932, br. 63.

¹⁴⁹ »Radnik«, 5. 1. 1933, br. 1.

¹⁵⁰ »Radnik«, 2. 2. 1933, br. 5.

front protiv fašizma i rata. *Centralni biro* je predložio stvaranje jedinstvenog odbora *Ujedinjenog fronta*. Ideja jakog *Ujedinjenog fronta* naišla je i na podršku *Komunističke partije SAD* koja je na svojoj VIII nacionalnoj konvenciji uputila protestni brzjav kralju Aleksandru protiv terora u Jugoslaviji.¹⁵¹

Kad su stigle vijesti o atentatu na kralja Aleksandra list »*Radnik*« je u izvjesnom smislu pokazao zadovoljstvo, ali je upozoravao da komunistička partija ne prihvaca atentat kao metodu političke borbe i iznijevši strahovanje da će teror u Jugoslaviji biti povećan zbog čega će pomoći iseljenika iz Amerike biti još potrebnija. »Iznad svega mi moramo najžešće pobijati fašistički šovinizam koji sada raspiruju srpski imperialisti kao i hrvatski fašizam, koji također hrvatski fašisti žele proširiti među našim radnicima povodom atentata.«¹⁵²

Komunistička partija Jugoslavije nastojala je podržavati što sadržajnije veze s našim iseljenicima, posebno onima organiziranim u radničkom pokretu SAD. U jednom pismu iz 1930. upućenom iseljenicima u kojem ih se poziva da se priključe borbi protiv fašizma, *Centralni komitet KPJ* govori o velikim zadacima koji stoje pred *Partijom* koja je jedina ostala na čelu radničkih masa u revolucionarnoj borbi. Da bi komunisti mogli odgovoriti ovim teškim zadacima potrebna im je i pomoći od našeg iseljeništva u borbi za »sovjetsku revoluciju u Jugoslaviji«. Jedan od važnih zadataka je raskrinkavati sve one koji potpomažu beogradsku vladu direktno ili indirektno. Potrebno je voditi beskompromisnu borbu protiv agenata koje je beogradska vlada poslala među iseljenike da rade za njen račun. List »*Radnik*« je ovo pismo *Komunističke partije Jugoslavije* ocijenio kao poziv na aktivnu borbu kroz revolucionarni radnički pokret Amerike na čelu s *Komunističkom partijom SAD* i istakao potrebu odlučne borbe protiv predstavnika beogradskog režima u SAD.¹⁵³

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije donio je 1932. *Odluku o radu među radnicima u raznim zemljama izvan Jugoslavije*. U odluci se konstataira da u raznim evropskim i prekomorskim zemljama živi na stotine tisuća radnika

¹⁵¹ »*Radnik*«, 16. 2. 1933, br. 7; 20. 4. 1933, br. 16; 6. 9. 1934, br. 36; 5. 4. 1934, br. 14.

¹⁵² »*Radnik*«, 18. 10. 1934, br. 42.

¹⁵³ »*Radnik*«, 17. 11. 1930, br. 269; »*Proleter*«, oktobar 1930, br. 15, str. 15.

iz raznih krajeva Jugoslavije. Veliki dio tih radnika nije se asimilirao s domaćim radništvom, nije prekinuo veze sa rodnim krajem i namjerava se ponovo vratiti u Jugoslaviju. Ti su radnici zaposleni u najrazvijenijim industrijskim zemljama gdje je i revolucionarna borba proletarijata veoma intenzivna. Zbog toga rad komunista među ovim radnicima ima prvorazrednu političku važnost. No do sada se taj rad nije obavljao sistematski, nego od slučaja do slučaja bez potrebne koordinacije i bez političkog stajališta o ciljevima i formama toga rada. Prema statutu *Komunističke internationale* i njenih sekcija, svi komunisti bez obzira na njihovu narodnost trebaju u pravilu biti članovi partije u onoj zemlji u kojoj žive i rade. Smjernice za svoj rad oni trebaju primati od partije u kojoj su članovi. Budući da u redovima *Komunističke partije Jugoslavije* nije razčišćeno koji su zadaci članova koji se nalaze na radu među iseljenicima u pojedinim zemljama, *Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije* donio je odluku o tim zadacima.

Komunisti koji rade među radnicima u raznim zemljama trebaju sakupljati podatke o iseljenicima iz jugoslavenskih krajeva u pojedinim mjestima i industrijskim granama, trebaju se povezivati sa iseljeničkim naseobinama gdje partijskog rada nije bilo, analizirati položaj naših radnika, uvjete njihova rada i sve to saopćavati centralnim komitetima dotičnih partija, a preko ovih u *Centralni komitet KPJ*. Dalje, komunisti na radu među iseljenicima trebaju organizirati radnike u revolucionarne organizacije kao što su *Crvena sindikalna opozicija*, *Crvena pomoć* i revolucionarna kulturno-prosvjetna udruženja. Na taj način oni bude i razvijaju klasnu svijest iseljenika i odgajaju ih u duhu zajedničke revolucionarne borbe sa domaćim radnicima protiv zajedničkog klasnog neprijatelja. Članovi KPJ na radu među iseljenicima trebaju širiti štampu i literaturu koju izdaje KPJ, u prvom redu »Proleter« i »Klasnu borbu«, i na taj način pridobivati radničke mase za revolucionarnu borbu protiv velikosrpske diktature. Prodajom časopisa i literature i sakupljanjem priloga za partijski borbeni fond materijalno se pomaže rad KPJ. Na ovaj način iseljenici pomažu borbu koju u zemlji vodi radnička klasa na čelu s *Komunističkom partijom*. Također se ovim putem iseljenici koriste kao posrednici za širenje partijske literature. Istovremeno se oni spremaju za povratak u domovinu na revolucionarni rad i upoznavaju s uvjetima i iskustvima ilegalnog dje-lovanja. Mnogi radnici koji se zbog besposlice vraćaju u

zavičaj, putem spomenutog partijskog rada informiraju se o stanju u zemlji i objašnjavaju im se njihove dužnosti klasno svjesnih radnika. Komunisti na radu među iseljenicima održavat će i dalje lične veze s radnicima povratnicima putem pisma, poruka, letaka, štampe i literature koju će im slati u domovinu. Oni također informiraju iseljenike putem iseljeničke štampe, letaka i skupština o zbivanjima u zemlji, o borbi radnih masa protiv fašističke diktature, o djelovanju KPJ i dr. Ovi komunisti trebaju biti aktivni u potpornim i kulturnim organizacijama u kojima se okupljaju iseljenici, kako bi pomogli širenju komunističkog utjecaja i klasne svijesti među radnicima. Oni se trebaju najoštrije boriti protiv svih predstavnika beogradske vlade među iseljenicima. Komunisti članovi KPJ na radu među iseljenicima djeluju u okviru programa komunističke partije dotočne zemlje.

Spomenuta odluka *Centralnog komiteta KPJ* o radu među radnicima u zemljama izvan Jugoslavije bila je u stvari najrazrađeniji program djelovanja komunista među našim iseljenicima. Ovom se odlukom također predviđalo izdavanje biltena CK KPJ koji bi taj rad pratio, analizirao i preko kojeg bi se o svemu tome iseljenici obavještavali.¹⁵⁴

Narednih se godina *Komunistička partija Jugoslavije* redovito obraćala našim iseljenicima. U jednom pismu iz svibnja 1934. *Partija* je upozoravala iseljenike da u Jugoslaviji već 6 godina bjesni diktatura, a jedino joj se KPJ odlučno suprotstavlja, »predstavlja jedino stvarnog i nesavladivog dušmana fašističkog režima«. U pismu se od iseljenika traži suprotstavljanje agentima režima u svojim redovima, okupljanje u *Komunističkoj partiji SAD* gdje stječu iskustva za potreban revolucionarni rad po povratku u Jugoslaviju. Dalje se traži organiziranje skupština na kojima će se informirati učesnike o stanju u Jugoslaviji i sakupljati pomoć za KPJ i žrtve fašističkog terora. *Komunistička partija SAD* i *Centralni biro Jugoslavenskih frakcija* apelirali su na srpske, hrvatske i slovenske radničke klubove, potporne i kulturne organizacije iseljenika da se odazovu na ovo pismo i da sazivaju konferencije i osnivaju komitete za pomoć žrtvama fašizma u Jugoslaviji. Predložili su da se finansijska pomoć šalje posredstvom *Centralnog biroa*. Kako je upravo u to vrijeme u SAD bila velika besposlica list »Radnik« je upozoravao da to ne smije

¹⁵⁴ »Radnik«, 27. 10. 1932, br. 55.

biti razlog da se pomoć ne šalje. List je pisao: »Naša pomoć pored materijalnog imat će ogromno politično značenje. Ona će još više očeličiti i oduševiti našu braću u revolucionarnoj borbi širom današnje versaillske Jugoslavije. To će biti dokaz da mi sa ove strane oceana pratimo i visoko cijenimo stradanja u borbi, da smo uvijek na njihovoj strani i kada kucne čas bit ćemo spremni i lično da pomognemo našu braću i drugove u borbi za stvaranje sovjetske vlasti u zemljama Jugoslavije.«¹⁵⁵

U rujnu 1934. *Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije* proglašom se ponovo obraća iseljenicima za financijsku pomoć. Istog su mjeseca iseljenički listovi objavili i proglaš *Saveza komunističke omladine Jugoslavije* iseljeničkoj omladini u kojem se apelira za organiziranje akcija za oslobođenje političkih zatvorenika i za sakupljanje novčane pomoći. U siječnju 1935. *Crvena pomoć Jugoslavije* obratila se preko *Međunarodne crvene pomoći* iseljenicima tražeći finansijsku pomoć za žrtve diktature. U ožujku iste godine *Centralni komitet KPJ* uputio je apel imigraciji iz Jugoslavije za finansijsku pomoć. U tom apelu se navodi: »Naše organizacije će za uzvrat (...) slati informativna pisma i članke za vašu štampu o svojim naporima, akcijama i događajima u starom kraju. Slati će vam svoja izdanja, novine, letke i proglase. Vi ćete sa našim organizacijama biti u stalnom kontaktu i sa njima izmjenjivati misli i iskustva na obostranu korist.«¹⁵⁶ Ovaj je apel značio početak tzv. »patronatskog pokreta«. Iseljeničke su se organizacije kao patroni trebale direktno povezivati sa organizacijama *Komunističke partije Jugoslavije* u zemlji, napose sa redakcijama listova, i pružati im moguću finansijsku pomoć. U ovu svrhu bio je formiran *Centralni odbor patronata* u Parizu koji je koordinirao rad svih naprednih iseljeničkih organizacija širom svijeta i putem *Međunarodne crvene pomoći* slao iseljeničke doznake u domovinu. Patronati su imali svoje posebne listove i biltene. Centralni organ patronata u Parizu

¹⁵⁵ »Radnik«, 24. 5. 1934, br. 21.

O pomoći naših iseljenika *Komunističkoj partiji Jugoslavije* list »Proleter« je zapisao: »Među našim iseljenicima vlada ogroman interes za događaje u staroj domovini — krvavoj Jugoslaviji, za borbu KPJ. Samo u toku godine dana rasprodano je među iseljenicima oko 10.000 »Proletera« i »Dela« i oko 2.500 brošura izdanih od KPJ.«

¹⁵⁶ »Radnik«, 6. 9. 1934, br. 36; 13. 9. 1934, br. 37; 2. 1. 1935, br. 1; 5. 3. 1935, br. 19.

zvao se »Proti Glavnjače«, a onaj u SAD »Pomoć u borbi«.¹⁵⁷ U SAD je bila povедена kampanja pomoći za Komunističku partiju Jugoslavije od 15. lipnja do 15. srpnja 1935.

Godine 1937. nakon što je postao sekretar Komunističke partije Jugoslavije, Josip Broz Tito se također obraćao našim iseljenicima. U jednom pismu iz listopada 1937. upućenom Nikoli Kovačeviću i Srđi Prici on ih upozorava da napredna iseljenička štampa mora pružiti punu podršku Sporazumu Seljačko-demokratske koalicije i Udržene opozicije. Tito im skreće pažnju da je Stojadinović poduzeo oštре korake protiv Sporazuma, pa veli: »Dakle, pomognite borbu za demokratske slobode u starom kraju, koja će biti žestoka, jer se reakcionarna Stojadinovićeva vlada s ostalim fašističkim grupama spremila da dade žestok otpor, tj. hoće da uguši ovaj snažan pokret svih demokratskih i naprednih elemenata za nacionalne slobode i demokraciju.¹⁵⁸ U dodatku ovom pismu Tito upozorava na finansijske poteškoće Partije i piše da upravo kad se Partija oslonila na vlastite snage i doživjela zamah u radu, nedostatak finansijskih sredstava mogao bi dovesti do teških posljedica za daljnji razvitak partijskog rada. Tito upozorava da Partija izdaje priličan broj ilegalnih listova u svim pokrajina Jugoslavije tako da su sredstva u prvom redu potrebna za njihovo daljnje izlaženje.¹⁵⁹

Na pomolu drugog svjetskog rata Komunistička partija Jugoslavije se još jednom obratila apelom našim iseljenicima tražeći njihovu solidarnost i moralnu i materijalnu pomoć. U ovom apelu se naglašava da su zajednički interesi naroda u domovini i iseljenika da Jugoslavija, tako važna u međunarodnim odnosima, postane faktor mira i slobode i da se svrsta u red onih demokratskih država u kojima su i iseljenici našli svoje utočište. Apel završava pozivom za pomoć »starom kraju u borbi za slobodu, nezavisnost i sretniji život u slobodnoj Jugoslaviji slobodnih naroda«.¹⁶⁰

¹⁵⁷ »Radnik«, 5. 3. 1935, br. 19; 1. 6. 1935, br. 44.

¹⁵⁸ »Naš svijet«, Sarajevo, oktobar 1977, br. 149.

Sporazum je potpisana između Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke s jedne, te Narodne radikalne stranke, Demokratske i Zemljoradničke stranke s druge strane. (Usp. Ljubo Boban, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd 1965)

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ »Napredak«, Sydney 24. 8. 1939, br. 78; »Proleter«, maj 1939, br. 1, str. 12.

Suradnja Komunističke partije Jugoslavije sa radničkim pokretom naših iseljenika u SAD značila je veliku obostranu pomoć i podsticaj na efikasniji rad. Nakon reorganizacije jugoslavenskog radničkog pokreta, koja je bila provedena uz podršku izaslanika Komunističke partije Jugoslavije, prva konferencija hrvatskih komunista u SAD (u svibnju 1936) pokrenula je stvaranje jedinstvenog antifašističkog fronta američkih Hrvata. S konferencije je upućen manifest organizacijama hrvatskih iseljenika: *Hrvatskoj bratskoj zajednici*, *Hrvatskoj katoličkoj zajednici*, *Hrvatskom kolu*, *Savezu hrvatskih radničkih klubova*, *Hrvatskoj seljačkoj stranci* i svim nezavisnim dobrovornim, kulturnim i prosvjetnim društvima pozivajući ih da se ujedine i da pristupe uz američke progresivne i demokratske snage koje se bore protiv rata i fašizma, a za organiziranje radnika u industrijske sindikate *Kongresa industrijskih organizacija (CIO)*, za veće nadnice, socijalnu zaštitu i pomoć nezaposlenima, za obranu i ravnopravnost doseljenih radnika te moralnu i materijalnu podršku borbi hrvatskog i ostalih podjarmljenih naroda u Jugoslaviji.

Manifest prve konferencije hrvatskih komunista naišao je na snažan odjek u iseljeničkim organizacijama. Počeli su se održavati sastanci pojedinih mjesnih organizacija gdje se raspravljalo o mogućnostima zajedničke suradnje. Osnovani su središnji odbori odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* koji su u nekim mjestima okupili ne samo odsjeke *Hrvatske bratske zajednice* već i druge mjesne potporne, kulturne i prosvjetne organizacije, koje su zajednički organizirale održavanje »hrvatskog dana« kao izraza jedinstva američkih Hrvata.

»Radnički glasnik«, glasilo radničkog pokreta naših iseljenika, pisao je u svakom broju lista o potrebi stvaranja jedinstva: »Pitanje jedinstva hrvatskih iseljenika u Americi je jedno od važnih pitanja koje je pred nama — ovo pitanje se mora još odlučnije postaviti pred cijeli hrvatski iseljeni narod. Tako će hrvatski radnici u Americi, organizirani u razne organizacije i društva, povesti pokret jedinstva iseljenih Hrvata — jedinstveni istup za pomoć u borbi hrvatskog naroda u starom kraju, jedinstveni istup u borbi za bolji i sigurniji život ovdje u Americi. To su osnovne ideje na kojima se može ujediniti iseljene Hrvate«.¹⁶¹

¹⁶¹ »Radnički glasnik«, 20. 6. 1936, br. 3.

U gradovima gdje je bilo nastanjeno na desetine tisuća hrvatskih iseljenika: Pittsburghu, Chicagou, Clevelandu, Detroitu, Youngstownu, New Yorku, St. Louisu i drugdje osnivali su se odbori ujedinjenih odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* i drugih iseljeničkih organizacija. U Pittsburghu je organiziran prvi takav ujedinjeni odbor od 40 odsjeka *Hrvatske bratske zajednice* iz okruga Allegheny, a na inicijativu središnjeg odbora u Chicagou održana je u Pittsburghu u rujnu 1936. prva zajednička konferencija 15 središnjih odbora gdje su bile zastupljene 243 iseljeničke organizacije u kojima je bilo okupljeno oko 27.000 članova.

Hrvatska sekcija Komunističke partije SAD koristila je sve svoje snage i mogućnosti za uključivanje što većeg broja hrvatskih iseljenika u organiziranje pokreta jedinstva američkih Hrvata. Cilj je bio okupiti svo progresivno članstvo svih organizacija hrvatskih iseljenika od *Hrvatske bratske zajednice*, pojedinih kulturno-prosvjetnih društava, do uključivanja i onih nacionalnih organizacija koje su imale konzervativno rukovodstvo, ali je među članovima bilo mnogo naprednih rodoljuba koji nisu bili dovoljno informirani kako se može ostvariti nacionalno i klasno oslobođenje njihovog naroda u starom kraju.

Druga konferencija hrvatskih komunista u SAD polovinom 1937. bila je od presudnog značenja za pravilnu orijentaciju hrvatskih iseljenika. Osobito mnogo je tome pridonio proglašenje hrvatskih komunista upućen hrvatskom narodu u SAD. U proglašenju je iznijet cjeloviti program kako treba izvršiti organizaciju ujedinjenog fronta američkih Hrvata i oduprijeti se propagandi ekstremnih nacionalista i fašista. U proglašenju se iznosi stajalište hrvatskih komunista prema borbi hrvatskog naroda u domovini i prema zbivanjima u svijetu te se poziva komuniste, socijaliste, *Hrvatsku seljačku stranku*, *Hrvatsko kolo*, *Hrvatsku bratsku zajednicu*, *Hrvatsku katoličku zajednicu*, *Hrvatski sokol*, kulturne i prosvjetne organizacije i sve druge napredne hrvatske ustanove »da se što prije postigne jedinstvo hrvatskog naroda u Sjedinjenim Američkim Državama za borbu protiv fašizma i rata i za pomoć oslobodilačkoj borbi hrvatskog naroda u starom kraju«.¹⁶² Sa druge konferencije je upućen zahtjev za organiziranje specijalnog fonda za pomoć *Komunističkoj partiji Jugoslavije* koja se s velikim

¹⁶² »Radnički glasnik«, 21. 7. 1937, br. 29.

poteškoćama i uz velike žrtve bori za jednakopravnost hrvatskog naroda u Jugoslaviji.

Druga konferencija hrvatskih komunista dala je još jedan veliki doprinos u razvitku radničkog pokreta hrvatskih iseljenika koji je bio sastavni dio borbe radničkog pokreta hrvatskog naroda u domovini i moralno-politička podrška *Komunističkoj partiji Jugoslavije*.

Konsolidacija u radničkom pokretu naših iseljenika bila je znatan doprinos konsolidaciji i jačanju radničkog pokreta u Americi uopće. Ova konstatacija je od posebne važnosti jer najveća zasluga za organiziranje i razvitak razgranatog antifašističkog pokreta u Americi upravo pripada radničkom pokretu u SAD. U antifašističkom pokretu naših iseljenika bilo je obuhvaćeno stotine tisuća naših sunarodnjaka koji su svoje aktivnosti povezivali sa milijunima slavenskih i drugih američkih građana.

Već od 1937. je gotovo u svim važnijim mjestima SAD djelovao antifašistički pokret u kojem su bile uključene manjom sve naše iseljeničke organizacije. Taj antifašistički pokret bit će osnovna politička snaga koja će organizirati naše iseljenike u podršci borbi naših naroda u Jugoslaviji u vrijeme drugog svjetskog rata.

Na kraju ovog prikaza o učešću naših iseljenika u radničkom a kasnije u antifašističkom pokretu u Americi, sasvim sigurno možemo ustvrditi da su se naši iseljenici svojim radom isticali u tom demokratskom pokretu. Oni su zapravo bili njegovi značajni inicijatori. Među mnogobrojnim nacionalnim grupama u SAD oni su se uvijek isticali svojim zahtjevima i borbama za ostvarivanje radničkih prava. Takvim radom i borbom stekli su poštovanje i ugled u američkom javnom i političkom životu.

Na kraju ovog prikaza o učešću naših iseljenika u radničkom a kasnije u antifašističkom pokretu u Americi, sasvim sigurno možemo ustvrditi da su se naši iseljenici svojim radom isticali u tom demokratskom pokretu. Oni su zapravo bili njegovi značajni inicijatori. Među mnogobrojnim nacionalnim grupama u SAD oni su se uvijek isticali svojim zahtjevima i borbama za ostvarivanje radničkih prava. Takvim radom i borbom stekli su poštovanje i ugled u američkom javnom i političkom životu.

HRVATI U POLITIČKOM ŽIVOTU SAD

Rad milijuna slavenskih iseljenika u Americi za slobodu stare domovine još prije prvog svjetskog rata nije bio nepoznat američkoj javnosti. Hrvatski su iseljenici kao relativno mala iseljenička skupina, već 1903. zainteresirali Amerikance za naše političke probleme. O skupštinskom pokretu u Hrvatskoj 1903. američka je štampa mnogo pisala. Jedan dio tiska nije bio dobro obaviješten o suštini sukoba pa je pišući o Hrvatima i Mađarima kao braći koja se ne podnose, donosio članke s naslovima *Braća se posvadiše* ili *Dva nemila brata*. Međutim, o pokretu se pisalo i objektivno, prikazujući ga kao revolt studentske omladine i pučanstva protiv mađarske prevlasti u Hrvatskoj, osobito protiv mađarskog jezika i protiv financijske podređenosti Hrvatske Mađarskoj. Tako je newyorški »The Herald« pisao: »Nemiri ovi su plod najprije stare mržnje Hrvata prema Mađarima, koji su toliko zla učinili mirnom, ali junačkom slavnom po povijesti narodu hrvatskomu, a na tu mržnju ih je dovelo dvoje: prvo, sveopće nezadovoljstvo naroda radi siromaštva, koje je tako daleko došlo da u mnogim krajevima Hrvatske vlada upravo skrajna nužda i glad; drugo, ogorčenje prema tiranskom vladanju sadanjeg hrvatskog bana, grofa Khuena Hedervaryja, koji je sve samo nije državnik koji bi se brinuo za dobrobit i blagostanje naroda. Hrvati imaju pripisati svoju nevolju i siromaštvo financijskim metodama ugarske vlade, koja se unatoč protestima svom silom nameće i hoće da gospodari hrvatskim novcem, te ubire poreze od kojih narod osiromašuje (...). Stoga je mržnja od strane Hrvata protiv jezika i gospodstva Mađara upravo neizmjerna«.¹

¹ »Narodni list«, New York, 23. 5. 1903, br. 123.

O reagiranjima američkih Hrvata na pobunu naroda u Hrvatskoj 1903. usp. I. Čizmić, *Odjeci skupštinskog pokreta u Hrvatskoj*.

Treba spomenuti da su hrvatski iseljenici tom prilikom tiskali letak na engleskom jeziku u kojem su dali osnovne podatke o Hrvatskoj i njenim odnosima s Ugarskom. Letak su hrvatski radnici imali kod sebe i kad bi ih koji Amerikanac upitao što se događa u Hrvatskoj, oni bi mu dali letak. U manjim mjestima i u manjim listovima više se pisalo o zbijanjima 1903. Tako je list »The Great Falls Daily«, koji je izlazio u državi Montani, sa simpatijom pisao o tamošnjim Hrvatima opisujući njihov protestnu skupštinu i objavljajući rezoluciju upućenu austro-ugarskom poslaniku u Washingtonu, u kojoj su tražili samostalnost za Hrvatsku.

I skupštinski pokret američkih Hrvata za finansijsku samostalnost Hrvatske iz 1904. pobudio je interes američkog tiska i javnosti za Hrvatsku. Chicaški list »Leader« je tom prilikom pisao: »U domovini im se ne smije slobodno pisati i govoriti, te se prava istina o narodnom stradanju može tek u tuđini iznijeti. Zato se Hrvati u cijeloj Americi dižu u svrhu slobodnog i odlučnog protesta protiv obnove te zlokobne nadogube s Mađarima«.²

Iako su hrvatski iseljenici kao zasebna narodna grupa produzimali napore da američku javnost upoznaju s hrvatskim pitanjem, u čemu su i uspijevali, ipak treba istaći da su u okviru šire slavenske političke akcije mogli lakše ostvariti svoj cilj. O tom jasno govori slučaj s popisom stanovništva 1910. i afera s mađarskim grofom Apponyijem.

Prema propisima za popis pučanstva trebali su svi Slaveni u SAD biti uvedeni u popisne listiće kao Austrijanci ili Mađari. U znak protesta protiv takve odluke održana je 7. ožujka 1911. protestna skupština Slavena u Pittsburghu. Na skupštini je prihvaćena rezolucija u kojoj se osuđuje nepravda nanesena Slavenima. Izabrana je i delegacija koja je trebala pred upraviteljem popisnog ureda i samim predsjednikom SAD ukazati na učinjenu nepravdu. U delegaciji je od Hrvata bio Josip Marohnić, jedan od glavnih odbornika *Narodne hrvatske zajednice*. Delegacija je u Washingtonu postigla puni uspjeh.

U nizu zajedničkih istupa slavenskih iseljenika u SAD protiv nepodnošljivog političkog položaja Slavena u Austro-Ugar-

skoj 1903. među američkim Hrvatima, »Kalendar Matica«, Zagreb 1974, str. 188.

² »Hrvatska zastava« Chicago, 14. 8. 1904, br. 17.

skoj značajno mjesto zauzima i protestna akcija protiv službenog dolaska mađarskog grofa Apponyija u SAD 1911. godine. Mađarski grof Apponyi najavio je svoju posjetu u SAD kao pobornik mira. Pravi cilj njegove posjete bio je propagandistički. On je putem predavanja u značajnim američkim gradovima htio upoznati američke političare i javno mnjenje sa tobože visokim stupnjem demokratskog života u Ugarskoj. U SAD je došao kao prijatelj bivšeg predsjednika Theodora Roosevelta i američkog milijunaša Carnegieja. Apponyiju je bilo omogućeno govoriti pred američkim kongresom i senatom. To je bio najveći, ali i jedini uspjeh Apponyijeve misije. Njegov pokušaj da održi predavanja po američkim gradovima naišao je na vrlo energično protivljenje Slavena u SAD.

U Chicagou je Apponyi trebao govoriti kao gost kluba za svjetski mir *Chicago Union League Club* povodom Washingtonovog rođendana. Na inicijativu Češko-američke tiskovne kancelarž organizirana je protestna skupština protiv Apponyija. Na skupštini je razdijeljeno i razasljano tisuće primjeraka *Spomenice* u kojoj se kaže da Apponyi nema moralne kvalifikacije, a ni ljudskog prava da na dan »rođendana oca slobode i republike« govoriti, jer grof Apponyi notorno podjarmljuje sve narodnosti u Ugarskoj. *Spomenica* je uručena i predsjedniku odbora za održavanje skupštine na kojoj je Apponyi trebao govoriti. Dobili su je svi američki listovi u SAD. Također su i chicaški izdavači 19 slavenskih listova, od kojih 7 dnevnika, zahtjevali da *Union League* odustane od Apponyijevog predavanja. Oni u svome *Memorialu* kažu da Apponyi zastupa najgoru formu tiranije u Ugarskoj i kao takav ne može biti predstavnikom sveopćeg mira. Optužujući Apponyija za pokolj slovačkih seljaka u Černovi, novinski izdavači kažu: »Imade nas do 500.000 slavenskog porijekla u Chicagou. U ime tih Slavena mi prosvjedujemo za uvredu koja bi se nanijela slobodnom osjećaju i misli slobode kad bi se jednom predstavniku tiranije dozvolilo da javno govoriti i predaje o miru na sastanku u proslavu Georgea Washingtona«.³

Akcija Češko-američke tiskovne kancelarž i izdavača slavenskih listova nije ostala bez rezultata. Apponyi nije održao predavanje, a svi su američki listovi u Chicagou u svojim uvodnicima izvještavali o slavenskoj akciji, o ličnosti Apponyija i o položaju Slavena u Ugarskoj.

³ »Narodni list«, Zadar 1. 4. 1911, br. 26.

Među mnogobrojnim slavenskim skupštinama protiv grofa Apponyija, posebnu pažnju zaslužuje skupština Slavena u Kansas Cityju, koju je organizirao hrvatski svećenik Davorin Krmpotić. S te skupštine američkoj je javnosti upućena *Spomenica* na engleskom jeziku. U *Spomenici* se spočitava američkim vlastima što su s toliko blagosti primili Apponyija, koji u svojoj vlastitoj zemlji nije nikakav predstavnik mira i slobode. Informirajući američku javnost o povijesti Mađara i o njihovoj asimilatorskoj politici prema Slavenima, Apponyija se ističe kao pobornika zakona i dekreta u mađarskom parlamentu, kojima su se zatvarale škole nemađarskog stanovništva. *Spomenica* optužuje Apponyija zbog onemogućavanja rada *Matrice slovačke* i posebno mu se upisuje u grijeh pokolj seljaka u Černovi, kada je Apponyi izvijestio mađarski parlament da u Černovi vlada mir. U *Spomenici* se iznosi i činjenično stanje nastalo u Hrvatskoj zbog željezničke pragmatike, kao dijela mađarske politike u Hrvatskoj.

Neki su američki političari pokušavali uvjeravati Apponyija o potrebi mijenjanja mađarske politike prema Slavenima. Sam je Roosevelt ukazivao Apponyiju da su SAD protiv plemenskih borbi i da je na tlu SAD svakome zajamčeno pravo jezika i vjeroispovijesti. Ističući da između državnog i narodnoga prava treba stati iza narodnoga prava, Roosevelt je doslovno rekao: »Nijedan narod ne smije ili ne može živjeti misleći samo o svojem pravu«.⁴ Ali i pored toga ostaje činjenica da su SAD dugo pružale podršku Austro-Ugarskoj, čemu je svakako mnogo doprinio utjecaj Apponyija na neke političare. Roosevelt je tek 1917. dao izjavu u prilog stvaranja nezavisnih slavenskih država.

Sarajevski atentat kao neposredni povod prvom svjetskom ratu uvelike je skrenuo pozornost američke javnosti na balkanske prilike. Ta okolnost znatno je olakšala našim iseljenicima nastojanja da jugoslavensko pitanje iznesu pred američku javnost. Treba istaći da su hrvatski iseljenici od tada započeli zajedničku akciju sa srpskim i slovenskim iseljenicima u okviru jugoslavenskog pokreta za rušenje Austro-Ugarske i stvaranje Jugoslavije. Zajednička rezolucija u San Franciscou od 31. srpnja 1914. bila je u prvom redu namijenjena američkoj javnosti, pa je i bila pisana u duhu *Izjave nezavisnosti* i objavljena 2. kolovoza u listu »The Daily Chronicle«. List

⁴ Isto.

»Zajedničar« donio je citat iz jednog američkog časopisa u kojem je pisalo: »Raspadnuće Austro-Ugarske stvar je o kojoj rusko novinstvo često piše, a to dobiva sve to veću vje-rojatnost nakon balkanskog rata (...) i sklapanja saveza među balkanskim državama (...). Uopće se osjeća težnja Južnih Slavena za sjedinjenjem ili u jednu jaku državu ili u neku vrstu federacije u kojoj bi svaka narodnost bila za sebe u pogledu uprave, a sve bi bile zajedno protiv vanjskog neprijatelja«.⁵

Svećenik Davorin Krmpotić osujetio je na početku rata pokušaj *Hrvatskog saveza* da jedna delegacija pođe u Washington i američkoj vladi iznese jugoslavensko pitanje.⁶ Međutim, jugoslavenski su iseljenici od početka rata shvatili važnost koju će SAD imati za ishod rata, pa nisu propuštali prilike da sa svojih skupština šalju pozdrave i poruke američkoj vladi i predsjedniku Wilsonu u kojima su upozoravali na naše pitanje. Na saboru u Chicagou 1915. F. Potočnjak ističe da se Jugoslaveni moraju inspirirati borbom Amerikanaca za slobodu. Sa sabora su poslani pozdravni telegrami Wilsonu i guverneru države Illinois, Dunneu. U rezoluciji *XII konvencije Narodne hrvatske zajednice* između ostalog se ističe lojalnost i podrška predsjedniku Wilsonu. 19. rujna 1915. prilikom svečanosti *Hrvatskog svesokolskog sleta* u Clevelandu donesena je rezolucija u kojoj se kaže: »Izjavljujemo blago-darnost Sjedinjenim Američkim Državama na slobodi i gosto-primstvu koje uživamo u ovoj našoj drugoj domovini. A kao građani puni lojalnosti velikoj domovini Washingtona i Lin-colna, pozdravljamо mudru i patriotsku politiku predsjednika Wilsona prema neprijateljskom i nehumanom držanju Austro-Germana«.⁷

Skupština Srba, Hrvata i Slovenaca u Chicagou 22. kolovoza 1915., koju je organizirao N. Velimirović, donijela je rezoluciju: »Mi sebi danas zadajemo riječ (...) da ćemo se starati da ne ometamo štrajkovima ona fabrička poduzeća u Americi koja sada snabdijevaju Englesku, Francusku i Rusiju

⁵ »Zajedničar«, 15. 7. 1914., br. 28.

O političkom radu jugoslavenskih iseljenika tokom prvog svjetskog rata usp. I. Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*, Zagreb 1974.

⁶ Vidi o tome Franko Potočnjak, *Iz emigracije III*, Zagreb 1927., str. 149.

⁷ »Novi Hrvat« New York, 25. 9. 1915., br. 188.

i sve njihove saveznike, da čemo se čuvati tuđinskih agenata (...). Svi mi Jugoslaveni građani i negrađani izričemo potpuno povjerenje predsjedniku Wilsonu, odobravajući njegovo držanje povodom opetovanih napadaja Nijemaca na američku neutralnost.⁸

Ante Bijankini, predsjednik *Jugoslavenskog odbora u Americi*, jednim je brzovavom obećao Wilsonu najveću pomoć Srba, Hrvata i Slovenaca u slučaju ulaska SAD u rat.

Prema svim pokušajima jugoslavenskih iseljenika u iznošenju i rješavanju jugoslavenskog pitanja američka se vlada držala pasivno sve do kraja 1916. Prema mišljenju nekih američkih povjesničara, takva politika proizlazila je iz negativnog stava koji je Wilson zauzeo prema političkim zahtjevima imigrantskih grupa. Što se tiče jugoslavenskog pitanja treba istaći da ono sve do polovine rata nije ulazilo u kontekst američke politike, a ni aktivnost jugoslavenskog pokreta u inozemstvu nije bila dovoljno poznata američkoj politici. Dok su informacije o gledištima službene austro-ugarske politike stizale u SAD u velikom broju, informacije o težnjama naroda u Austro-Ugarskoj nisu bile u prvo vrijeme dovoljno zapažene. Osnivanje *Jugoslavenskog odbora u Londonu* i *Čehoslovačkog nacionalnog vijeća* nije bilo poznato američkim službenim krugovima.

Najveći dio jugoslavenskih iseljenika bio je u vrijeme izborne kampanje 1916. na strani predsjednika Wilsona. Gršković u »Hrvatskom svijetu« 18. lipnja piše: »(...) zato će i kod budućih izbora uz njega biti i za njega glasati svi oni koji žele da ova zemlja i nadalje uživa sve blagodati mira, a da uz to bude čuvarica narodnih i međunarodnih prava, a kad dođe vrijeme da se nakon rata povede riječ o uvjetima mira, da se odavde čuje slobodna i jaka riječ za slobodu malih i potlačenih naroda, kako je to sam predsjednik Wilson svečano navjestio i obećao«.⁹

Naši su iseljenici uglavnom glasali za Wilsona. O njegovoj pobedi odlučeno je u Kaliforniji gdje je upravo nekoliko tisuća glasova jugoslavenskih birača odlučilo o konačnoj pobjedi. Da su ti birači glasali drukčije Wilsonov izbor ne bi bio osiguran. Radi toga se u ono vrijeme u redovima *Demo-*

⁸ »Radnička straža«, 6. 10. 1915, br. 43.

⁹ Citat preuzet iz lista »Radnička straža«, 28. 6. 1916, br. 29.

kratske stranke mnogo cijenilo držanje naših iseljenika. Ta je činjenica dobro došla Jugoslavenima koji su pokazali izrazitu želju da što više zainteresiraju američke političke čimbenike za jugoslavensko pitanje. Učesnici jugoslavenskog zbora u Pittsburghu uputili su 30. studenog 1916. Wilsonu telegram u kojem su istakli potpunu lojalnost njegovo politici i Sjedinjenim Američkim Državama naglašavajući da su Jugoslaveni u Americi spremni braniti Ameriku protiv vanjskih i unutarnjih neprijatelja. Wilsonova izjava od 27. svibnja prema kojoj se Amerike tiču i interesi ostalih naroda i da Amerika zastupa načelo da svaki narod ima pravo birati suverenitet pod kojim želi živjeti, i da i mali narodi svijeta imaju pravo na slobodu i nezavisnost, učesnici zbora u Pittsburghu primili su s najvećim zadovoljstvom.¹⁰

Wilson je pred *Ligom za stalni mir* 27. svibnja 1916. u Washingtonu održao govor o osnovi za stalni mir u Evropi, u kojem je istakao da neutralnost Amerike ne znači nebrigu za sve što se u Evropi događa. On se suglasio s načelima zaštite malih država, slobode i prava samoodređenja sviju, pa i malih naroda, i doslovno je rekao da »(...) svaki narod ima pravo izabrati suverenitet pod kojim će živjeti«.¹¹

U proglašu koji je objavljen u »Hrvatskom svijetu« od 1. lipnja 1916. A. Bijankini, M. Marjanović, N. Županić i N. Gršković u cjelini prihvaćaju Wilsonove misli ističući da se jugoslavenski program poklapa u svemu s duhom, metodama i povijesnim zadatkom Amerike, kako ga je naglasio i tumačio Wilson. U proglašu se ističe: »Ne samo što time ne radimo protiv neutraliteta ove zemlje, nego radimo po svemu u skladu s njenim duhom i njenim političkim programom (...) da upremo sve sile da prikažemo javnosti i predstavništvu ove zemlje stanje i želje našeg naroda ovdje i u Evropi na takav način da svi uvide opravdanost naše borbe i da ju u zgodnom času podupru«.¹² Istodobno su Marjanović i Županić, članovi *Jugoslavenskog odbora u Londonu*, zatražili preko iseljeničke štampe od naših iseljenika da se javnim izjavama i telegramima izjasne za politiku koju u ime humaniteta i narodnih prava nagovještava predsjednik Wilson.

¹⁰ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb 1934—35, str. 326.

¹¹ *The Messages and Papers of Woodrow Wilson I*, vols. 2, 1924, pp. 274.

¹² »Jugoslavenska država«, Antofagasta, 12. 11. 1916., br. 41.

U svibnju 1916. u SAD se priređuju »preparedness«, parade na kojima su Amerikanci trebali manifestirati svoju odanost i spremnost za obranu domovine. Cilj ovih parada bio je da se pokaže da je američki narod spreman za naoružanje i rat. Ove su parade pružile priliku našim iseljenicima da javno pred Amerikancima manifestiraju svoje težnje. Hrvatski je tisak upozoravao iseljenike da se Hrvati na paradama moraju pokazati kao narod »o kome se treba znati«.

Članovi *Jugoslavenskog odbora u Londonu*, Bijankini, Gršković, Marjanović i Županič sastali su se u Clevelandu 22. svibnja 1916. i raspravljali o reorganizaciji jugoslavenskog pokreta u SAD. Tom je prilikom istaknuta potreba intenzivnijeg angažiranja u pridobivanju američkih političkih činilaca za jugoslavensku stvar. Zaključeno je da treba što prije osnovati posebno predstavništvo i stalnu kancelariju *Jugoslavenskog odbora u Washingtonu*. Zatim treba da članovi američkog i *Jugoslavenskog odbora u Londonu* osobno stupe u vezu s vlastima i političarima u Washingtonu te im predaju memorandum i potrebne podatke o jugoslavenskom pitanju. Također je zaključeno da kancelarija izdaje bulletin za američku i našu javnost i tisak.

Predsjednik Wilson je 18. prosinca 1916. uputio zaraćenim stranama mirovnu ponudu. U odgovoru na te inicijative Saveznici su u noti od 10. siječnja 1917. između ostalog zatražili oslobođenje Čehoslovaka, Poljaka, Srba i Slavena.¹³

Mirovne inicijative iz kraja 1916. i početka 1917. pobudile su živ interes kod jugoslavenskih iseljenika. *Jugoslavensko narodno vijeće* raspravljalo je 16. siječnja o noti Saveznika i zaključilo da se što prije uputi proglašenje narodu sa direktivama za dalju akciju. U proglašenju treba posebno istaći zadovoljstvo s načelima izraženim u noti, ali i najvećom odlučnošću »istaknuti naše narodno pravo na naše primorje i odluku naroda da će svaku stopu svoje zemlje braniti svim silama, bez obzira na bilo kakve i bilo čije dogovore i ugovore koji njega ne mogu da vezuju«.¹⁴

Wilson je nakon upućivanja mirovne ponude dobio 16. siječnja 1917. telegram od *Jugoslavenskog narodnog vijeća* u

¹³ Riječ »Slaveni« upotrebljena je umjesto »Jugoslaveni« zato što se posljednjem protivila Italija.

¹⁴ Arhiv grada Splita, *Iseljenička zbirka*, *Zapisnik Izvršnog odbora Jugoslavenskog narodnog vijeća* od 16. 1. 1917.

kojem se kaže da Jugoslaveni unutar i van Austro-Ugarske, posebno sedam stotina tisuća jugoslavenskih iseljenika u SAD, u potpunosti podržavaju njegov odgovor na mirovnu ponudu austro-ugarske vlade. U telegramu se naglašava da je Amerika dosljednim podržavanjem načela samoodređenja naroda položila temelje stvaranju jugoslavenske države.¹⁵ I *Hrvatski savez* je pozdravio Wilsonovu mirovnu ponudu: »Jugoslaveni, članovi *Hrvatskog saveza* sa dubokom zahvalnošću i najvećim oduševljenjem pozdravljuju odgovor vaše preuzvišenosti vlasti Austro-Ugarske, jer po njemu postaju članovi velike obitelji slobodnih naroda. Današnji dan jest početak novog doba i temeljni kamen slobode i napretka Jugoslavena. Kako je ime Lincolna veliko u historiji Amerike, to će biti slavno ime Woodrowa Wilsona u povijesti Jugoslavena«.¹⁶

Ali događaji su se razvijali vrlo brzo. SAD uskoro prekidaju diplomatske odnose s Njemačkom, pa se *Jugoslavenska kancelarija* 4. veljače 1917. obratila iseljeničkoj javnosti jednim proglasom u kojem poziva sve uglednije iseljenike, povjerenike i pouzdanike da objasne narodu novonastalu situaciju, a sva društva i kolonije iseljenika da u telegramima iskažu zahvalnost predsjedniku Wilsonu.

Izvršni odbor Jugoslavenskog narodnog vijeća zaključio je da se upute memorandumi Wilsonu i ministru rata Bakeru, a tekstove su trebali napisati Bijankini i Pupin. U memorandumu Wilsonu kaže se da članovi *Izvršnog odbora Jugoslavenskog narodnog vijeća*, koji predstavljaju stotine tisuća jugoslavenskih iseljenika u SAD, kao i mnogobrojne jugoslavenske iseljenike u Evropi, Kanadi, Južnoj Americi, Australiji i Novom Zelandu, s najvećim oduševljenjem odobravaju politička načela koja je predsjednik Wilson iznio pred Senatom, te da gaje najdublje simpatije prema Wilsonovom mišljenju da sloboden i nezavisan duhovni, politički i ekonomski razvitak bude zagarantiran malim narodima isto tako kao i velikima, a ne da mali narodi mogu kao mrtve stvari prelaziti iz ruku jednog vladara u ruke drugog. Članovi *Izvršnog odbora Vijeća* ističu da je Wilson, prihvatajući ova načela postao prijatelj i zaštitnik Srba, Hrvata i Slovenaca, koji tako dugo nastoje da se oslobole od tuđinskog ugnjetavanja i da se ujedine u nezavisnu i demokratsku državu. U memorandumu

¹⁵ Arhiv grada Splita, *Iseljenička zbirka*.

¹⁶ Isto.

članovi *Vijeća* naglašavaju da su spremni vladiti SAD staviti na raspolaganje sve svoje i jugoslavenskih iseljenika usluge.¹⁷

SAD su 6. travnja 1917. objavile rat Njemačkoj. U Wilsonovoj proklamaciji rata kaže se: »Borit ćemo se za ono što sadrži u najintimnijim dubinama naša duša, za demokratizam, da svi koji su potlačeni uzmognu iznijeti svoj glas i izabrati svoju vladu koju žele; za slobodu malih naroda, za sveopće gospodstvo prava, da savez slobodnih naroda osigura mir i opstanak narodima, i učini da sloboda vlada svjetom u obliku općem i apsolutnom«.¹⁸

Na sjednici *Izvršnog odbora Jugoslavenskog narodnog vijeća* od 19. travnja 1917, prvoj nakon ulaska SAD u rat, zaključeno je da se na naše iseljenike uputi apel da svoju lojalnost Sjedinjenim Američkim Državama ne iskazuju samo pasivnim pokoravanjem zakonima, nego što aktivnijim sudjelovanjem u pripremanju i vođenju borbe u koju Amerika ulazi. Budući da su naši iseljenici tada najvećim dijelom bili građani Austro-Ugarske, a jedan dio i pod jakim utjecajem austro-ugarske propagande, pokazala se potreba da se pred američkom javnošću s našeg iseljeništva skine eventualna sumnja ne-lojalnosti ili pristajanja uz države s kojima su SAD u neprijateljstvu. Zato su naša iseljenička društva, kolonije i pojedinci, trebali svakom zgodom nastojati da pred američkim vlastima, javnošću i u tisku daju iskaze i izjave o pravim težnjama Jugoslavena. U *Izvršnom odboru Jugoslavenskog narodnog vijeća* isticalo se nadalje, da naše iseljenike treba upoznati s povjerenjem koje američke vlasti imaju u *Vijeće i Jugoslavensku kancelariju*. Na osnovi toga povjerenja *Vijeće* može uzeti u zaštitu iseljeničke organizacije i pojedince, ali samo one koji prihvataju njegov program. Zbog toga je u *Vijeću* prevladavalo mišljenje da sve iseljeničke organizacije treba okupiti u *Hrvatskom savezu, Srpskoj narodnoj obrani i Slovenskoj zvezi*, koje će trebati raditi složno i koordinirano s *Jugoslavenskim narodnim vijećem*. Te tri organizacije trebaju garantirati lojalnost svojih članova, od kojih će u tom smislu biti zatražene pismene izjave. Sav politički rad treba se odvijati kroz te tri organizacije, čiji će članovi dobiti posebne legitimacije koje će im u slučaju potrebe poslužiti pred

¹⁷ »Jugoslavenska država«, 6. 5. 1917, br. 66.

¹⁸ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, 1934—35, str. 324.

američkim vlastima i poslodavcima. Američke vlasti su već bile odobrile izdavanje legitimacija od strane *Jugoslavenske kancelarije* i to na osnovi imenika koji su *Kancelariji* dostavile uprave spomenutih organizacija, a nakon primanja izjava lojalnosti od svojih članova. U međuvremenu je i srpski poslanik Mihailović dopustio srpskom konzulatu da izdaje zaštitne iskaznice svim našim ljudima koji žele zaštitu srpskog predstavništva, a koji se jave preko *Jugoslavenske kancelarije* i članovi su spomenutih jugoslavenskih organizacija.

Tek nakon ulaska SAD u rat s Austro-Ugarskom američke će vlasti službeno garantirati sigurnost našim iseljenicima. Wilson je 11. prosinca 1917. izdao proklamaciju koja se odnosila na iseljenike iz Austro-Ugarske koji nisu bili američki građani. Prema toj proklamaciji sve osobe koje imaju korektan odnos prema Sjedinjenim Američkim Državama i koje ne ugrožavaju javnu sigurnost, ne krše zakone, ne daju informacije, pomoći ili zaštitu neprijateljima SAD i pokoravaju se dceslovno postojećim propisima ili propisima koji mogu s vremenom na vrijeme biti objavljivani od predsjednika, ne smiju biti uznenimiravani u privatnom životu niti na njihovu radnom mjestu. Svi građani SAD treba da se prema ovim licima odnose prijateljski.¹⁹

Zahvaljujući takvom stavu predsjednika Wilsona, a svakako i nastojanjima *Jugoslavenskog narodnog vijeća*, položaj naših ljudi bio je veoma povoljan, iako su oni formalno bili građani države s kojom su SAD bile u ratu. Koliko se u tom pravcu nastojalo pomoći našim iseljenicima vidi se i po govoru američkog senatora Alberta Thompsona (država Washington), koji je 16. travnja 1917. u Kongresu izjavio: »Mi imamo brojne dokaze da su Jugoslaveni, među koje ubrajamo Slovence i Hrvate, lojalni Sjedinjenim Američkim Državama. Svaki član Kongresa vidi koliko je brojnih brzjava došlo od tih ljudi«.²⁰

Pokušaji jugoslavenskih iseljenika da zainteresiraju američki tisak za naše pitanje imali su samo djelomičan uspjeh. U manjim mjestima gdje je bilo naših ljudi lako se uspijevalo objavljivati pojedine vijesti i članke. U velikim gradovima i u velikim listovima bilo je to mnogo teže.

Zaslugom Bijankinija i pisanja »Hrvatske zastave« prenio je »The Chicago Evening Post« izjave priestolonasljednika Aleksandra i ministra Pašića date u Parizu u travnju 1916. u

¹⁹ SSIP, Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu.

²⁰ Congressional Record, 17. 4. 1917, str. 744.

prilog jugoslavenskog ujedinjenja. List je izjave ovako komentirao: »Naziv 'Yugoslav' obuhvaća južne slavenske narode od kojih su Hrvati i Slovenci pod austrijskim gospodstvom. Na taj način objavljeni program predlaže da se otcijepi od Austrije pokrajine nastanjene ovim plemenima, uključivši Bosnu i Hercegovinu, te utemeljenje, velike jugoslavenske države«.²¹ Međutim, takve članke američki tisak sve do kraja 1916. donosio je samo povremeno. Tek 1917. veliki američki listovi počeli su pokazivati veći interes i sve jasnije shvaćanje za naše pitanje ističući da jugoslavenski problem treba riješiti u skladu sa zahtjevima Jugoslavena. Ipak je u velikom dijelu te štampe bilo još nedovoljnog poznavanja naših prilika, a i simpatija za Austro-Ugarsku. Sasvim povoljan odnos prema težnjama Jugoslavena zauzeo je američki tisak tek nakon ulaska SAD u rat s Njemačkom, nakon čega je State Department odredio pravac pisanja. Tome je pridonijela Wilsonova ocjena njemačke politike i položaja u kojem se Austro-Ugarska našla. Od uglednijih američkih novinara treba svakako istaknuti Simondsa koji je sa simpatijama pisao za Jugoslavene, ali je katkad bio i nedosljedan predlažući separatni mir s Austro-Ugarskom. O jugoslavenskom pitanju pozitivno su pisali i dopisnici iz Soluna, a posebno novinar Gordon-Smith.

I američki su političari počeli putem štampe predlagati rješenje jugoslavenskog problema. Bivši predsjednik Theodor Roosevelt, koga su na početku rata o našem pitanju informirali Talijani i Mađari (grof Apponyi), dao je nepovoljne izjave o ujedinjenju Jugoslavena smatrajući da su vjerske razlike između Hrvata i Srba suviše velike da bi njihovo ujedinjenje uspjelo. S obzirom da je Rooseveltov utjecaj, posebno u *Republikanskoj stranci*, bio veoma velik, nekoliko naših ljudi stupilo je s njim u vezu da bi ga ispravno informirali o našoj stvari. U tome je najviše uspio Pupin. On je potkraj 1916. u jednom pismu *Jugoslavenskom odboru u Londonu* izvjestio o rezolucijama koje jugoslavenski iseljenici upućuju američkim vlastima i u kojima traže jedinstvenu jugoslavensku državu. U tom pismu Pupin kaže da mu je Theodor Roosevelt, bivši predsjednik SAD, a tadašnji vođa *Republikanske stranke*, obećao da će on a s njim i cijela *Republikanska stranka* izjaviti preko štampe da je želja američkog naroda da se svi Jugosla-

²¹ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb, 1934—35, str. 287.

veni sjedine u jednu jedinstvenu nezavisnu državu.²² Velik utjecaj na Roosevelta imao je i jugoslavenski novinar u SAD Petar Mladineo. Zahvaljujući takvim nastojanjima, Roosevelt je sredinom 1917. zauzeo pozitivan stav prema željama Jugoslavena. U jednom telegramu koji je uputio *Srpskom odboru* u San Franciscou prilikom proslave »Kosovo Day« kaže: »Primite moje najsrdačnije dobre želje za Srbiju na godišnjicu velike kosovske bitke. Jako želimo vidjeti Veliku Srbiju koja će obuhvatiti sve južnoslavenske narode i katolike i pravoslavne koji žele oživjeti staru slavu svog naroda«.²³

I bivši predsjednik William Taft se zainteresirao za jugoslavensko pitanje. *Jugoslavensko narodno vijeće* poslalo mu je mnogo literature o našem problemu. Ta je literatura upućena i mnogim uglednim Amerikancima.

Međutim, za Jugoslavene svakako je najveći uspjeh bio interes koji je za jugoslavensko pitanje pokazao ministar vanjskih poslova R. Lansing. U prvoj polovini svibnja 1917. on je zatražio od Alberta H. Putneya, šefa odjeljenja za Bliski istok u State Departmentu, da prostudira jugoslavenski problem i podnese prijedlog za njegovo rješenje. Putney, nekadašnji šef pravnog koledža u Illinoisu i autor nekoliko knjiga o međunarodnim financijama, održavao je u to vrijeme bliske odnose s Čehom Charlesom Perglerom i srpskim poslanikom Ljubom Mihailovićem. On je bio prvi od visokih službenika u State Departmentu koji se interesirao za slavenski problem. Na Lansingov zahtjev pripremio je 26. svibnja memorandum *Nacionalne aspiracije na Srednjem istoku*. Taj se memorandum u State Departmentu izgubio, pa je Lansing 1. lipnja zatražio od Putneya da izradi dodatak memorandumu s prijedlozima za postizanje mira »na nacionalnim linijama«.

Dodatak je imao sedam poglavlja: 1. Jugoslavensko pitanje; 2. Poljska; 3. Bohemija; 4. Rusija; 5. Rumunjska; 6. Turska; 7. Perzija. U uvodu se ističe: »Najneposredniji uzrok sašašnjem ratu bio je nepomirljiv sukob između nacionalnih interasa Južnih Slavena i dinastičkih interesa Habsburg«.

U okviru jugoslavenskog pitanja Putney razmatra tri soluciјe: a) inkorporacija svih Slavena u habsburško carstvo; b) povratak na status quo ante i c) stvaranje nezavisne jugosla-

²² Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv JNO, korespondencija Petra Mladineo.

²³ Arhiv JAZU, AJO, sv. 97.

venske države. Putney odbija prva dva rješenja i prihvata treće. Prema njemu bi jugoslavenska država obuhvatila Srbe i Hrvate, ali ne i Slovence kojih su povijesne veze s Austrijom bile suviše stare pa ih ne treba rušiti, tim više što su Slovenci odijeljeni od Hrvata i Srba jezikom. Što se tiče Rijeke i Trsta, Putney kaže da prirodno pripadaju Italiji, ali je Rijeka ipak trebala biti sačuvana za Austriju kao njezin jedini izlaz na more. Svoj prijedlog Putney završava riječima: »Tri najbrojnije rasne skupine na Bliskom istoku su Poljaci, Srbo-Hrvati i Bohemijci. Potpuno je praktično dati kompletну političku nezavisnost svakoj od tih rasa. Stvaranje ovih triju slavenskih država predstavljalо bi smrtni udarac germanskom snu o putu na istok«. Putneyev prijedlog Lansing nije podnio Wilsonu, koji je tada drukčije mislio rješavati slavenski problem u Austro-Ugarskoj. Međutim, memorandum je značajan po tome jer pokazuje da je Lansing predviđao rješenja slavenskog pitanja na principima nacionalnosti.²⁴

Mada su američki političari pokazivali sve više razumijevanja za jugoslavensko pitanje, razrađivali ga i pisali o njemu u štampi, ipak Jugoslavenima nije 1917. uspijevalo da pridobiju velike telegrafske i novinske agencije. Jedini veći uspjeh u tom pravcu bio je sporazum *Jugoslavenske kancelarije* i jednog američkog novinskog sindikata koji je pristao da se u 50 listova koji su bili pod njihovom kontrolom, donose svakog dana kroz dva mjeseca članci o balkanskim prilikama. Te je članke pisao M. Marjanović.

Početkom travnja 1917. počela je *Jugoslavenska kancelarija* izdavati bulletin na engleskom jeziku radi informiranja američke štampe i istaknutih političara. U bulletinu se objavljivalo ono što je moglo zanimati američku javnost o jugoslavenskom pokretu u Americi i Evropi. Marjanović je 15. lipnja predložio *Izvršnom odboru Jugoslavenskog narodnog vijeća* da angažira jednog američkog novinara koji bi trebao proučiti jugoslavensko pitanje i o njemu pisati u američkoj štampi. T. Mack, hrvatski iseljenik koji je dugo godina živio u Americi, ponudio je *Vijeću* svoje usluge. Češki su iseljenici osnovali u New Yorku *Slavenski press-bureau* koji je vodio istaknuti češki iseljenik Charles Pergler. On se 24. svibnja 1917. pismom obratio *Jugoslavenskom narodnom vijeću* u kojem je zatražio

²⁴ Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe*, New Jersey 1957, str. 91.

sudjelovanje u radu. Budući da je *Bureau* preuzeo zadaću da vodi propagandu za slavenske narode u američkoj štampi, *Vijeće* je smatralo da nije potrebno angažirati posebne novinare, nego surađivati sa *Slavenskim press-bureauom* unutar kojeg bi trebalo osnovati zasebnu jugoslavensku sekciju.

14. travnja 1917. predsjednik Wilson je osnovao *Committee on Public Information* s ciljem da se javnosti daju informacije koje vlada smatra potrebnim u vrijeme rata, a da istovremeno vlada preko ovog ureda dobiva potrebne informacije. Za upravitelja ureda postavljen je George Creel. Ured je imao svoje podobore, među kojima je bio *Yugoslav Bureau Committee on Public Information* na čelu s Petrom Mladineom. U svim tim nastojanjima jugoslavenske propagande u Americi treba osobito istaći zasluge Hinka Hinkovića, člana *Jugoslavenskog odbora u Londonu*. On je kao izaslanik odbora stigao u SAD 6. listopada 1917. i ostao u Americi sve do 29. studenoga 1918. U tom razdoblju Hinković je propovjedao Ameriku od St. Lawrencea u Kanadi do ušća Mississippija, od Atlantskog do Tihog oceana, održavši 89 predavanja pred američkim novinarima, diplomatima, industrijalcima, trgovcima, bankarima, umjetnicima i vojnicima. Hinković je predavao u raznim klubovima, kazalištima, crkvama, na banketima itd. Zajedno s Masarykom govorio je 8. listopada na proslavi stote godišnjice države Illinois u Chicagou, a 23. listopada 1918. je sudjelovao na kongresu *Saveza srednjoevropskih naroda*. Američka vlada mu je ukazala posebno povjerenje kad je dopustila da govori američkim vojnicima u Camp Lewisu 30. rujna 1918.

U toku 1917. Jugoslavenima se pružila povoljna prilika da svoju stvar prikažu Amerikancima i preko akcije za skupljanje »Zajma slobode«. Sva iseljenička štampa uključila se u tu akciju. O tom je radu *Jugoslavenska kancelarija* izvijestila *Treasury Department* i dostavila mu popis novina i izvode iz članaka o kampanji za zajam i na taj način upozorila na sudjelovanje naših iseljenika u tom pokretu, što je ostavilo veoma dobar dojam na američku vladu. Za tri ratna zajma, koliko su ih SAD raspisale do kraja rata, naši iseljenici su upisali 12 milijuna dolara.²⁵ O sudjelovanju jugoslavenskih iseljenika u skupljanju »Zajma slobode« raspravljalo je *Jugoslavensko na-*

²⁵ »Jugoslavenski svijet«, New York, 11. 8. 1918, br. 2714.

rođno vijeće na sjednici od 10. listopada 1917. Budući da su se američke vlasti obratile direktno na *Vijeće* povodom skupljanja drugog zajma, *Vijeće* je odlučilo da se sve organizacije i pojedinci pozovu zbog nabave što više ratnih bonova i tako pridonesu uspjehu zajma.

Nakon što su propali pokušaji da se Austro-Ugarsku odijeli od Njemačke i nakon izvještaja koji je Pleasant Stovell, američki poslanik u Švicarskoj, 16. svibnja poslao u Washington, u kojem je predložio pripremu planova za podjelu Monarhije i odlučnije držanje prema Austro-Ugarskoj, u Washingtonu je prevladalo uvjerenje da rušenje Austro-Ugarske treba biti glavni cilj američke politike jer će to svakako pridonijeti bržem završetku rata. Zbog toga je Lansing mogao nastaviti s inicijativama za rješenje jugoslavenskog pitanja, koje je započeo godinu dana ranije. Zapravo je prije Stovellova prijedloga, 10. svibnja 1918., jednim memorandumom Lansing upozorio predsjednika Wilsona na problem koji je nastao zato što se Austro-Ugarska nije mogla odvojiti od Njemačke, kao i na nove i važne političke momente koji su bili posljedica održavanja kongresa potlačenih naroda u Rimu. Lansing u memorandumu postavlja alternativu: da li i dalje podržavati postojanje Austro-Ugarske u njenim postojećim granicama ili pomagati proces raspadanja Monarhije i zatim utjecati na pojedinačno ujedinjenje tih dijelova na temelju principa samoodređenja naroda. Lansing postavlja pitanje Wilsonu: »Treba-mo li hrabriti takav pokret u Austro-Ugarskoj dajući podršku narodima koji traže nezavisnost (...). Hoćemo li čekati ili ćemo ih obeshrabriti?«²⁶ Lansing je u memorandumu naveo Jugoslavene, Čehoslovake i Rumunje kao narode koji traže slobodu.

Nakon Lansingova memoranduma i kongresa potlačenih naroda u Rimu u travnju 1918., američka je vlada smatrala da su nastale takve prilike u kojima može pružiti otvoren oslonac borbi slavenskih naroda u Austro-Ugarskoj za samostalnost, a da zbog toga neće izazvati reakciju Italije niti drugih saveznika. Zbog toga je Lansing u ime vlade 29. svibnja izjavio da je njegova vlada s velikim zanimanjem pratila tok kongresa potlačenih naroda u Rimu i da narodne aspiracije Čehoslovaka i Jugoslavena na slobodu uživaju ozbiljnu sim-

²⁶ Ante Smith-Pavelić, *Dr Ante Trumbić — problemi hrvatsko-srpskih odnosa*, München 1959, str. 121.

patiju vlade. Istog dana je Lansing uz tekst svoje izjave poslao poruku poslaniku Pageu u Rim i zatražio od njega da objasni talijanskom ministru vanjskih poslova da ta izjava može biti od dvostrukе koristi i to Čehoslovacima i Jugoslavima, te saveznicima i Italiji posebno, jer će ohrabriti jugoslavenske i čehoslovačke iseljenike u SAD da pruže veću pomoć američkoj vladi za popunjavanje čehoslovačke legije u Italiji novim jedinicama i poticati će Čehoslovake i Jugoslove u austro-ugarskoj vojsci na dezertiranje.²⁷

Lansingova je izjava bila krupan politički potez kakav američka vlada još do tada nije učinila za jugoslavensko pitanje. Zbog toga je reakcija jugoslavenskih iseljenika bila jaka i jednodušna. »Hrvatski svijet« od 1. lipnja prenosi vijesti jugoslavenskog novinskog ureda iz Washingtona o Lansingovoj izjavi i piše: »Otkako je rat počeo nije ovako važno i dalekosežno političko saopćenje o našem pitanju nikad objelodanjeno. Amerika, silna i slobodna Amerika, otvoreno se je stavila na stranu Jugoslavena«. Ističući da će izjava imati velik utjecaj na narod u porobljenoj domovini, list nastavlja: »Amerika je današnjim danom postala glasnik naše slobode, pokrovitelj naših zahtjeva, moći zaštitnik našeg ujedinjenja (...). Ovaj istup Amerike označava novo doba u našoj narodnoj borbi (...). Odsada imamo otvorenu moralnu pomoć najveće i najsilnije države na svijetu«. Zapažajući suviše formalno značenje Lansingove izjave, »Hrvatski svijet« ističe da je ta izjava samo prvi korak k stvarnoj podršci Sjedinjenih Američkih Država, ali i potez koji za sobom povlači istup Saveznika. »Uništenje Austro-Ugarske (...) nije više samo zahtjev austrougarskih Slavena. U našem budućem radu za oslobođenje i ujedinjenje mi nismo više osamljeni, mi smo priznati saveznici Amerike i njezinog naroda«. Ta činjenica, prema »Hrvatskom svijetu«, treba Jugoslavene u Americi navesti da se intenzivnije bore za narodnu stvar Amerike.

Jugoslavensko narodno vijeće istaklo je da je izjava američke vlade jasan dokaz simpatije, koja će naći širok odjek kod svih Jugoslavena i učvrstiti njihovu odlučnost za otcjepljenje i slobodu pod moćnom zaštitom Sjedinjenih Američkih Država. U izjavi zahvalnosti ministru Lansingu, predsjednik Hrvatskog saveza Niko Gršković napominje da je Amerika već ranije dala jugoslavenskim prognanicima ne samo kruha

²⁷ Lansing Papers, Washington 1939, Volume II, str. 808.

i utočište nego i sve uvjete za društveni i materijalni razvitak i napredak, a sada im daje i jaku moralnu pomoć da započetu borbu nastave sve dotle dok ne oživotvore svoje narodne težnje u jednoj slobodnoj državi podignutoj na demokratskim temeljima. U istom smislu uputili su Lansingu izraze zahvalnosti *Srpska narodna obrana* i *Slovenska narodna zveza*. Lansingovu izjavu pozdravio je i J. Marohnić, predsjednik *Hrvatske narodne zajednice*, tumačeći izjavu američke vlade kao priznanje težnje Jugoslavena za slobodom i samoodređenjem. Jednako je izjava Lansinga protumačena i u redovima *Srpskog saveza »Srbobran«* i *Kranjsko slovenske podporne jednote*.

Američka je štampa pokazala velik interes za Lansingovu izjavu. »Washington Post« piše da je izjava zakasnila, ali da je izuzetno važna jer je pokazala da se vlada Sjedinjenih Američkih Država približava gledištima koja imaju poznavaoči problema austrijskog carstva. Rat je nastao zbog tih problema i neće biti završen dok se ti problemi ne riješe. List zamjera vlasti što je Jugoslavenima izrazila samo »ozbiljne simpatije«, tražeći da im se stvarno pomogne. »Ako je izjava državnog tajnika, koju je dao u ime Sjedinjenih Američkih Država, istovremeno mig za akciju koja će slijediti kao što je i izjava simpatija, onda je to dokaz da su Saveznici odabrali siguran put do pobjede«.²⁸ »Washington Herald« nazvao je Lansingovu izjavu jednim od najvažnijih dokumenata svjetskog rata, koji obavezuje Sjedinjene Američke Države da stvore novu veliku jugoslavensku državu. »The Times« je pisao da se radi samo o prvom koraku sa svrhom da se pomogne revolucionarni pokret u Austriji.

Nakon Lansingove izjave slijedile su druge inicijative u korist Jugoslavena. Tako je kongresmen F. W. James, koji se izrazito zanimaо za jugoslavensko pitanje i u mnogim prilikama podržavao inicijative Jugoslavena, 4. lipnja 1918. podnio Kongresu rezoluciju u kojoj je istakao da su Srbi, Hrvati i Slovenci po svome geografskom položaju i povijesnoj ulozi predestinirani da budu bedem protiv germanskog prodiranja na istok. Do tada oni to nisu mogli biti jer su u Austro-Ugarskoj bili ekonomski izrabljivani, politički obespravljeni i kulturno zanemarivani. Zbog toga je kongresmen James tražio da se

²⁸ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb 1935—36, str. 632.

udovolji težnjama Jugoslavena za nacionalnim oslobođenjem i ujedinjenjem.²⁹

Rezoluciju s gotovo jednakim sadržajem uputio je Senatu senator W. Alden Smith (država Michigan). Osim toga je senator Smith omogućio predstavnicima *Jugoslavenskog narodnog vijeća* Niki Grškoviću i Ivanu Grgureviću da jugoslavensko pitanje iznesu pred senatski odbor za inozemne poslove. Tu su priliku iskoristili predstavnici *Jugoslavenskog narodnog vijeća* da se sastanu sa senatorom H. Lodgeom (država Massachusetts), vodom republikanaca u Senatu, i zahvale mu na izjavama u američkoj štampi u prilog Jugoslavena. Lodge im je odgovorio da mu je bila dužnost da istakne jugoslavensko pitanje jer jedini način kojim se može spriječiti njemačka najezda na istok jest osnutak jedne velike i jake Jugoslavije na Balkanu. Također je senator Lodge obećao dalju podršku Jugoslavenima. Doista je kasnije u jednom govoru o problemima rata i mira, u kolovozu 1918., rekao: »Ako želimo učiniti svijet sigurnim na način za koji mislimo da će biti siguran, veliki slavenski narodi, sada pod vlašću Austrije, Jugoslaveni i Čehoslovaci, koji su bili prisiljeni pomagati Nijemcima koje oni mrze, moraju osnovati svoje nezavisne države«.³⁰

Predstavnici *Jugoslavenskog narodnog vijeća* Gršković i Grgurević dugo su pred senatskim odborom obrazlagali jugoslavensko pitanje i odgovarali na pitanja senatora. Zatim je senator Smith podnio senatu svoju rezoluciju.

Nakon Lansingove izjave gornje su rezolucije značile još jednu snažnu podršku američkih političara rješavanju jugoslavenskog pitanja.

U rujnu 1918. austro-ugarski ministar vanjskih poslova Otokar Cernin pokušavao je zadobiti poseban mir za Austro-Ugarsku u cilju spašavanja cijelokupnosti Monarhije.

U okviru tih inicijativa austro-ugarska je vlada preko švedskog poslanika W. Ekengrena 4. listopada uputila mirovnu ponudu američkoj vladi u kojoj je između ostaloga ponudila i autonomiju za Slavene. Lansing je tu ponudu odbio navodeći da je američka vlada uz ostalo »također priznala u punoj mjeri pravednost narodnih aspiracija Jugoslavena

²⁹ Isto.

³⁰ Congressional Record, 23. 8. 1918., str. 9393.

na slobodu«.³¹ Ova je izjava značila konačan stav američke vlade o našem pitanju i prestanak svih kombinacija o rješenju u okviru Austro-Ugarske. Međutim, mirovne inicijative Austro-Ugarske diplomacije u rujnu 1918. dale su povoda slavenskim iseljenicima da organiziraju 15. rujna u New Yorku zbor potlačenih naroda Centralne Evrope. Zboru kojem je prisustvovalo 5000 ljudi, predsjedavao je senator Lodge, a govorili su Masaryk, Paderewski i Hinković. Zbor je izazvao izvanredno zanimanje u američkoj javnosti i štampi koja je o tome vrlo opširno pisala. U rezoluciji zbara se između ostalog kaže: »Zavjetujemo se svečano da ćemo se u zajedničkoj borbi otresti dinastičkih i političkih napadača na našu slobodu, koji nam nepravedno i nasilno oteše naš suverenitet, i u tu svrhu, smetnivši s uma sve političke, vjerske i druge razlike uvjetovane individualnim životom i tradicijama naših odnosnih naroda, posvetit ćemo se svim silama zajedničkoj stvari naše i slobode svijeta«.³²

Masaryk, Paderewski i Hinković posjetili su 20. rujna predsjednika Wilsona i predali mu rezoluciju newyorškog zbara. U razgovorima su upoznali Wilsona s opasnošću njemačkog prodiranja na istok, objašnjavajući da postoje tri bedema protiv tog nadiranja: poljski koji je raskomadan, češki koji je uništen i mala Srbija koja je bila preslabaa za borbu. Zbog toga je na jugu potrebno ujediniti jugoslavenski bedem, a na sjeveru čehoslovački i poljski. Trojica slavenskih predstavnika iznijeli su Wilsonu da Slaveni polažu velike nade na ulogu koju u ratu preuzimaju Sjedinjene Američke Države. Prema Hinkovićevim navodima, Wilson se potpuno suglasio s njihovim izlaganjima.³³

I iz redova Republikanske stranke su stizale Jugoslavenima povoljne vijesti. Theodore Roosevelt je u pismu od 11. srpnja srpskom poslaniku Mihailoviću naveo: »Treba postojati također velika, slobodna južnoslavenska zajednica s jadranskom obalom, zajednica koja će uključiti Srbe, Hrvate i Slovence, a također ortodoksne, katolike i muhamedance, Slavene (sic)

³¹ »Jugoslavenski svijet«, 22. 10. 1918., br. 2782.

³² Hinko Hinković, *Iz velikog doba*, Zagreb 1927, str. 121.

³³ Poslanik Simić izvjestio je svoju vladu o tom sastanku i poslao joj rezoluciju sa zbara u kojoj »traže raspad Austrije i stvaranje samostalnih država na principu narodnosti samoorganizovanih«. (D. Janković-B. Krizman, *Grada o stvaranju jugoslavenske države*, sv. I, Beograd 1964, str. 448)

iz Bosne i Hercegovine. Saveznici se moraju obavezati da nikada neće sklopiti mir dok ovi ciljevi ne budu postignuti. Nezavisnost i proširenje velike južnoslavenske države je od vitalnog značenja za budućnost«.³⁴

Američka vlada se nije odazvala apelima *Jugoslavenskog odbora* u Londonu i nije se direktno umiješala u sporna pitanja u času stvaranja jugoslavenske države ali je bila vrlo nezadovoljna načinom na koji se to ujedinjenje odvijalo. J. Simić, srpski poslanik u Washingtonu, izvjestio je 22. listopada 1918. vladu na Krfu, da u službenim američkim krugovima postoji uvjerenje o nesređenim parlamentarnim prilikama u Srbiji. Iako se Amerikanci ne žele miješati u unutrašnje prilike u savezničkim zemljama, unutrašnja situacija u jednoj zemlji ipak utječe na njihovu politiku prema dotičnoj zemlji. Oni su, kaže Simić, po svojim pogledima i obrazovanju vrlo osjetljivi u pitanju parlamentarne vladavine i od nepovoljnog mišljenja o njoj mogu trpjeti interesi cijele zemlje koja je o Americi ovisna. Iako Srbija uživa veliki ugled u Americi, taj bi ugled mogao biti mnogo veći ako bi se dalo dokaza o sređivanju parlamentarnih prilika. Ukoliko se to ne učini, Srbija bi mogla od toga imati štetu. Zato je Simić naglasio da bi kod američkih službenih krugova i kod naših iseljenika bila vrlo dobro primljena vijest o udruživanju svih političkih snaga koje vode nacionalnu politiku.³⁵

O nezadovoljstvu Amerikanaca načinom rješavanja jugoslavenskog pitanja izvjestio je J. Simić svoju vladu i 6. studenog 1918., navodeći da mu je pomoćnik državnog sekretara Lansinga rekao da s obzirom na različite političke struje vidi velike poteškoće za ciljeve Jugoslavena. Simić napominje da nije propustio priliku da iznese stajalište srpske vlade i sve žrtve koje je Srbija podnijela za oslobođenje i ujedinjenje Jugoslavena.³⁶

Simić je upoznao svoju vladu i o odjeku proklamacije od 1. prosinca 1918. o ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca. On je o proklamaciji odmah izvjestio ministarstvo vanjskih poslova, američku štampu, te naše iseljeničke organizacije i ugledne iseljenike.

³⁴ SSIP, Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu.

³⁵ Janković-Krizman, n. dj, sv. II, str. 379.

³⁶ Isto, str. 489.

Simić kaže da je američko ministarstvo vanjskih poslova, koje je uvijek bilo naklonjeno ujedinjenju Jugoslavena, primilo proklamaciju s izvjesnom rezervom. Američki tisak je, doduše, donio vijest o proklamaciji i izvode iz nje, ali bez komentara i štaviše nije joj uopće pridavao veću važnost.

Gotovo su svi Srbi primili proklamaciju sa zadovoljstvom, a također jedan dio Hrvata i Slovenaca. Međutim, veći dio Hrvata i Slovenaca, kaže Simić, primio ju je loše, a neki su je podvrgli oštrog kritici. Tražeći uzroke takvom prijemu proklamacije Simić navodi: »Što ovaj, po naš narod veliki istorijski čin nije naišao na najtoplji prijem u američkim zvaničnim krugovima i štampi, ne treba misliti da su mu Sjedinjene Američke Države protivne. Uopšte gotovo ceo ovdašnji politički svet, kao i vladini krugovi, naklonjeni su ujedinjenju našeg naroda. Ali i pored te naklonosti i svih simpatija, naročito prema srpskom narodu, postoji izvesno nepoverenje (...) to se nepoverenje osniva na njihovom nepovoljnem mišljenju o našem unutarnjem političkom životu (...) Uverenje da se kod nas ne poštuje ni parlamentarni režim, uhvatilo je ovamo još više korena, i to štetno utiče na sve narodne poslove, pa čak i one koji se odnose na ekonomsko obnavljanje zemlje«.³⁷

Iz Simićeva izvještaja kao i čitavog držanja američke vlade prema jugoslavenskom pitanju proizlazi da su se odgovorni američki političari sasvim dobro upoznali sa svim problemima pred kojima se jugoslavensko ujedinjenje našlo, pa i još više — da je službena američka politika bila protiv načina na koji se nova jugoslavenska država stvarala. Sasvim je sigurno da je takav stav američke vlade bio posljedica napora koje su jugoslavenski iseljenici uložili da informiraju američku javnost i političare o istinskim težnjama jugoslavenskih naroda.

Nezadovoljstvo koje je zahvatilo američke Hrvate, kao i ostale jugoslavenske iseljenike, zbog načina na koji se stvarala jugoslavenska država, zatim sve češće vijesti o nepovoljnem razvoju političkih prilika u novostvorenoj državi predodredile su političke aktivnosti američkih Hrvata u razdoblju između dva rata.

Već u travnju 1921. održan je u Clevelandu veoma reprezentativan skup iseljenika na kojemu su preko svojih delegata

³⁷ Isto, str. 725.

bile zastupljene gotovo sve iseljeničke naseobine iz 31 savezne države SAD. Na tom je zboru osnovana *Hrvatska republikanska liga u Americi*, čiji je politički program bio istovjetan sa programom Radićeve *Hrvatske republikanske seljačke stranke*. Na spomenutom je sastanku donesena i rezolucija u kojoj je između ostalog istaknuto da je tadašnja jugoslavenska stvarnost u potpunoj opreci sa načelom samoodređenja naroda koje je propagirao predsjednik Wilson. Rezolucija je bila upućena tadašnjem američkom predsjedniku Hardingu.

Na osnivačkom sastanku lige izabran je odbor sa zadatkom da u Americi i Evropi prikaže hrvatsko pitanje kao potpuno neriješeno. Taj je odbor poslao jednu deputaciju predsjedniku Hardingu, s nadom da predsjednik Harding odobrava osnivanje jedne pacifističke hrvatske republike. Harding je navodno odgovorio deputaciji ovo: »Meni leži na srcu jednak irsko i hrvatsko pitanje. Da ja dobro poznajem Hrvatsku, vidite iz toga što nisam dopustio da se Rijeka priključi Italiji, jer Rijeka spada Hrvatskoj. Ja ću zadržati na umu hrvatsko pitanje«.³⁸

»Narodni list« iz New Yorka imao je veliku ulogu u organiziranju *Hrvatske republikanske lige*. Neposredno po osnivanju lige nicale su »mladice« širom SAD. Nekoliko tisuća hrvatskih radnika stupilo je u ligu. Iseljenici su se u velikom broju pretplaćivali na »Dom« iz Zagreba, kupovali i čitali Radićeve knjige. Nastao je pravi pokret. Mnogi mladi ljudi pristajali su uz Radića i *Seljačku stranku*. Na traženje lige Radić je poslao u Ameriku svoga izaslanika dr Kežmana. Po dolasku u Ameriku on je 23. rujna 1922. izjavio »Hrvatskom listu i Danici hrvatskoj« da je u Ameriku došao kao Radićev izaslanik radi organiziranja američkih Hrvata, te da upozna američku javnost sa položajem hrvatskog naroda, sa njegovim pravom na opstanak i samoodređenje i da iznese pred svijet nepravedne postupke beogradske vlade.³⁹ Po dolasku u SAD Kežman je izjavio newyorškom časopisu »World« da *Hrvatska republikanska seljačka stranka* traži priznanje svog političkog djelovanja i da je njen konačni cilj stvaranje velike unije seljačkih vlasta na cijelom Podunavlju i Balkanu. Zbog toga, između ostaloga, *Hrvatska republikanska seljačka stranka* ne priznaje

³⁸ »Hrvatski glasnik«, Chicago-Pittsburgh, 21. 7. 1925, br. 25.

³⁹ »Hrvatski glasnik«, 5. 2. 1925, br. 6.

vladu koja vodi centralističku politiku u novostvorenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca.⁴⁰

Američka vlada je sa određenim zanimanjem pratila razvoj prilika u državi Srba, Hrvata i Slovenaca. U američkoj su se štampi pojavljivali članci koji su najčešće bili izraz raspoloženja američke javnosti i političara. Tako je u reviji »Our World« Herman Bernstein pisao da je otisao u Jugoslaviju da se upozna sa zabludom koju je onamo učinila mirovna konferencija. Po njegovu mišljenju pogreške su vrlo ozbiljne jer je narod nespokojan i svaki čas može doći do eksplozije ako se ne uklone nesporazumi u zemlji gdje je rat otpočeo. »Neprilike u Jugoslaviji dolaze od činjenice što je jedan dio naroda za militarističku državu, a drugi za republiku. Srbi nastoje da ustanove jednu jaku vojničku Srbiju pod imenom Jugoslavije, dok Hrvati i Slovenci za svoj mirni narodni opstanak traže republiku.«⁴¹

List »Observer« iz Londona objavio je da se Jugoslavija nalazi u fazi raspadanja. *Associated Press* je prenijela taj članak američkoj štampi i na taj je način potkrijepila loš dojam o jugoslavenskoj državi.⁴² I ugledna je američka revija »Foreign Affairs« donijela opširan članak na 23 stranice o Jugoslaviji. Čitavo poglavlje posvećeno je unutrašnjim poteškoćama.⁴³

»Chicago Tribune« resko je konstatirao kako je jugoslavenska vlada, koja upravlja jednom neprirodnom državom koju je predsjednik Wilson pomogao stvoriti, otpočela »ognjem i mačem uništavati republikanski pokret u Hrvatskoj«. O tome pisanju je list »Zajedničar« donio slijedeći komentar: »Znajući da je 'Chicago Tribune' jedna od najproširenijih, a ujedno i najuplivnijih novina u ovoj zemlji, beogradska vlada jedva može uspjeti da sa sebe skine mrlje, koje joj se u dopisu pripisuju.«⁴⁴

U poslijeratnim godinama američki su Hrvati sa naročitom pozornošću pratili političku borbu Stjepana Radića i nastojali američku javnost upoznati s problemima kojima su on i njegov pokret bili izvrnuti od strane beogradskog režima. O tome su u to vrijeme američke novine često pisale.

⁴⁰ »Hrvatski glasnik«, 16. 4. 1925, br. 16.

⁴¹ »Hrvatski glasnik«, 12. 10. 1922, br. 41.

⁴² »Hrvatski glasnik«, 2. 8. 1923, br. 31.

⁴³ »Hrvatski glasnik«, 21. 6. 1923, br. 25.

⁴⁴ »Zajedničar«, 6. 2. 1924, br. 6.

»The Daily News« je poslao svoje dopisnike u Zagreb i Beograd. Među njima je bio A. H. Putney, pisac poznatog memoranduma o jugoslavenskom pitanju za ministra Lansinga 1917. Putney je 15. srpnja 1923. o Radiću pisao: »Centralna figura na pozornici jugoslavenske politike nije ministar predsjednik Nikola Pašić, nego voda *Hrvatske seljačke stranke* Stjepan Radić. Razgovarao sam s ljudima raznih nivoa i klasa o jugoslavenskoj politici — sa Srbima i Hrvatima, sveučilišnim profesorima i novinarima, inozemnim diplomatima koji borave u Beogradu i jugoslavenskim zvaničnicima i privatnim građanima — i u svakoj prilici rasprava je skrenula na Radića. Svi sa kojima sam razgovarao slažu se da tok jugoslavenske politike u skoroj budućnosti zavisi u mnogome o stavu što ga ovaj hrvatski vođa zauzima.« Putney je dalje opširno pisao o teškoćama hrvatsko-srpskog sporazuma, o Trumbićevoj federaciji i o suprotstavljanju Srba toj koncepciji koja bi ih dovela u manjinu.⁴⁵

Odlazak Radića u Moskvu izazvao je radoznalost američke štampe. »The Nation« od 4. lipnja 1923. donio je opširan članak o Stjepanu Radiću pod naslovom *Balkanski Gandi*. List je pisao da Radićeva stranka traži »neposredno priznanje ruske sovjetske vlade«, te da je Radić izjavio da diktatura seljaka kakva se pokazala u Rusiji osigurava »konačni stabilitet seljačke demokracije«.⁴⁶

A. R. Deecker dopisnik chicaškog »Daily News« javio je 18. lipnja 1924. da putovanje koje je poduzeo Stjepan Radić u Moskvu prijeti rascjepom opozicijske većine u Jugoslaviji. Vode su opozicije izjavile da nije moguća bilo kakva kombinacija s komunistima. Deecker napominje da bi rascjep opozicije donio parlamentarnu većinu Pašićevu vlasti, ali da Radićev organ »Dom« u Zagrebu piše da njegovo putovanje u Moskvu nije upereno protiv jugoslavenske države.⁴⁷ »Christian Science Monitor« od 4. kolovoza 1924. donio je napis moskovskog dopisnika pod naslovom *Hrvatski voda hvali seljačku politiku Sovjeta — Stjepan Radić ipak ne simpatizira sa protuvjerskim programom Rusije.*⁴⁸ Nešto kasnije isti list donio je jedan članak u kojem se uspoređuje Radić sa Pašićem.

⁴⁵ »Hrvatski glasnik«, 19. 7. 1923, br. 29.

⁴⁶ »Hrvatski glasnik«, 5. 6. 1924, br. 23.

⁴⁷ »Hrvatski glasnik«, 26. 6. 1924, br. 26.

⁴⁸ »Hrvatski glasnik«, 14. 8. 1924, br. 33.

ćem s naglaskom da sukob njih dvojice u stvari znači sukob dvaju sistema uprave, federalizma zasnovanog na jedinstvu jugoslavenskih osjećaja, ali i razlike u tradicijama, što zastupa Radić, i srpske prevlasti zasnovane na srpskoj vojsci i centraliziranoj formi uprave. List naglašava da je Radić ugodan i jak intelektualac koji posjeduje sposobnosti pučkog govornika. Ali on nije praktičan političar i nije dorastao Pašiću »koji odavna nosi nadimak 'balkanske lije' (...). Radić lično ugodan i bez sumnje idealističkog stava izgleda da je osuđen da ostane pučkim tribunom i ništa više«.⁴⁹

Bostonski »Monitor« je tvrdio da je bit jugoslavenske krize u poteškoći pronalaženja mogućnosti za sporazum između bilo koje srpske stranke i hrvatskih seljaka pod vodstvom S. Radića.⁵⁰

Godine 1925. američka je štampa pratila sa zanimanjem Radićevu politiku sporazumijevanja i njegov ulazak u vladu. Dopisnik »New York Timesa« javio je da je zagrebački sud odbio tužbu protiv Stjepana Radića i drugova jer optužnica nije sadržavala dokaze o Radićevoj kolaboraciji s boljševicima protiv Jugoslavije.⁵¹ »Public Ledger« iz Philadelphije objavio je seriju članaka o Jugoslaviji i cijeli je sedmi nastavak posvetio Stjepanu Radiću i njegovoj politici.⁵² A. R. Deecker je opet u »Daily News« pisao o našim prilikama s tvrdnjom da Hrvati nisu komunisti, nego se jedino hoće riješiti srpske prevlasti, jednako kao i Slovenci. Oba naroda traže federaciju i kontrolu svojih lokalnih poslova. Glavna zapreka sporazuma je hrvatski vođa Stjepan Radić, koji je fanatički demagog (...). Ali vlada neće Radića napraviti mučenikom. On neće biti ubijen kao Stamboliski i kao što se Britanci boje. Pokušat će ga ušutkati tamnicom.⁵³ Ali već je 13. kolovoza 1925. »Christian Science Monitor« pisao o sporazumu i ulasku Radića u vladu videći u tome neko stalnije rješenje: »Ali konac je tu i vanjski svijet će podržavati saznanje da nakon više godina gorkih optuživanja jugoslavenska braća počeše ispunjavati nade svoga ujedinjenja«.⁵⁴ Isti list je 29. kolovoza analizirao sporazum: »Druga mogućnost bijaše Radiću da

⁴⁹ »Hrvatski glasnik«, 18. 12. 1924, br. 51.

⁵⁰ »Zajedničar«, 22. 10. 1924, br. 43.

⁵¹ »Hrvatski glasnik«, 22. 1. 1925, br. 4.

⁵² »Hrvatski glasnik«, 11. 6. 1925, br. 24.

⁵³ »Hrvatski glasnik«, 19. 2. 1925, br. 8.

⁵⁴ »Hrvatski glasnik«, 20. 8. 1925, br. 34.

se odrekne radikalnih točaka svoga programa, kako bi stekao slobodu i počeo igrati zakonsku ulogu u zemlji čiji je on stalni domoljubni građanin». List napominje da je nepravedna optužba da je Radić u vezi s boljševicima.⁵⁵ »Detroit Free Press« od 10. rujna donio je uvodni članak o sporazumu, navodeći da je Pašić tvrdokorne Hrvate doveo u tor jugoslavenskog jedinstva. List dalje navodi da je srpsko-hrvatski sporazum važan obrat u povijesti Jugoslavije. Dok je *Vidovdanski ustav* označavao južnoslavensko jedinstvo samo na papiru, Hrvatska je kao najbogatiji i kulturno najnapredniji dio novog kraljevstva, ostala mrzovoljno po strani od zajednice koju je smatrala nametnutom brutalnom silom.⁵⁶ »Literary Digest« od 12. rujna piše da je vladalo mišljenje o raspadu Jugoslavije, te da Hrvati nisu imali nikakvih prava u novoj državi. Znalo se da je baš radi toga *Hrvatska seljačka stranka* pod vodstvom Stjepana Radića bila nepomirljivi oponent Pašićevoj vladi, zato jer je ovaj bio glavnim oslonom centralističkog ustava Jugoslavije. Prema listu je »hrvatsko pitanje izgledalo kao greben koji bi mogao prouzrokovati brodolom čitavog kraljevstva«.⁵⁷

Radićevo političko djelovanje neposredno prije atentata kao i u vrijeme atentata bilo je predmet pažnje američke štampe. »New York Times« i »New York Herald« su Radića usporedivali s irskim patriotima Patric Henryjem i Eamon De Valerom.⁵⁸ Nakon atentata u Skupštini *Glavni odbor Hrvatske bratske zajednice* donio je rezoluciju u kojoj je oštro osudio počinjeni zločin i zaključak da se ta rezolucija objavi u američkoj štampi. Američki listovi, koji su i inače mnogo pisali o atentatu, objavili su ovu rezoluciju.⁵⁹ »The Christian Science Monitor« objavio je i integralni tekst protesta, što ga je Marija Radić uputila Ligi naroda.⁶⁰

SAD su oštro osudile uvođenje diktature kralja Aleksandra. »New York Times« je pisao kako je »javno mišljenje lišeno mogućnosti samoizražavanja«. List je konstatirao da narod šuti, a štampa je pod jakom cenzurom, pa »diktatura bez

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ »Hrvatski glasnik«, 8. 10. 1925, br. 41.

⁵⁷ »Hrvatski glasnik«, 8. 10. 1925, br. 41.

⁵⁸ G. Prić, *The Croatian Immigrants in America*, New York 1971, str. 270.

⁵⁹ »Zajedničar«, 1. 8. 1928, br. 31.

⁶⁰ »Hrvatski list i Danica hrvatska«, Chicago 30. 10. 1928.

zagovornika« ovisi o poslušnosti vojske.⁶¹ »New York Times« je također pisao i o ekonomskim teškoćama na koje je naišao diktatorski režim u Jugoslaviji, koji je izgubio povjerenje stranih bankara koji odbijaju Jugoslaviji pružiti kredite.⁶²

Nakon Radićeve smrti i u vrijeme diktature kralja Aleksandra američki su Hrvati ulagali velike napore da upoznaju javnost s teškim prilikama u njihovoј domovini. U poznatoj američkoj reviji »Current History« Milan Biljević objavio je članak *Diktatura na umoru* u kojem je razgolio metode režima.⁶³ U Pittsburghu se u lipnju 1930. održala velika protestna manifestacija u kojoj su sudjelovali poznati iseljenički javni radnici i na kojoj je usvojena rezolucija protiv diktature i upućena Ligi naroda.⁶⁴

Napredni su srpski iseljenici podržavali ove aktivnosti. Tako su dr Paja Radosavljević, profesor na sveučilištu u New Yorku i Nikola Tesla odbili kontakte s jugoslavenskim novinarskim atašeom u Washingtonu, Andelinovićem, s motivacijom »da neće imati posla s bilo čime što dolazi iz Beograda.⁶⁵

Koliko je ovaj otpor iseljenika uznemiravao režim u Jugoslaviji vidi se iz nastojanja jugoslavenskog poslanika u Washingtonu da uz pomoć američkog ministra Princa oživi zakonske sankcije tzv. »ratnih zakona« o pisanju i radu protiv bivših saveznika, na političko djelovanje američkih Hrvata. Dakako do primjene ovog zakona nije došlo.⁶⁶

29. srpnja 1930. stigao je u SAD August Košutić, potpredsjednik *Hrvatske seljačke stranke* koji je kanio jedno vrijeme ostati u SAD među našim iseljenicima i izbjegći represiju koju je režim u Jugoslaviji vršio nad pripadnicima opozicije. Ali,

⁶¹ »Zajedničar«, 10. 4. 1929, br. 15.

⁶² »Zajedničar«, 18. 12. 1929, br. 51.

Predsjednik *Hrvatskog kola* D. Gašparovski i urednik »Hrvatskog lista i Danice hrvatske«, I. Krešić zahvalili su »New York Timesu« na objektivnom pisanju o diktaturi u Jugoslaviji, a ovaj njihov dopis list je objavio. (»Hrvatski list i Danica hrvatska«, 10. 12. 1929, br. 148)

⁶³ Immigration History Research Center, St. Paul, Zbirka Josipa Kraje. U zbirci se nalazi korespondencija između Ivana Krešića, urednika »Hrvatskog lista i Danice hrvatske« i Josipa Kraje, predsjednika *Hrvatskog kola*. Gornji podatak uzet iz pisma Krešića — Kraji, 1. 10. 1929.

⁶⁴ Pismo Krešića — Kraji, 3. 6. 1930.

⁶⁵ Pismo Krešića — Kraji, 7. 3. 1930.

⁶⁶ Pismo Krešića — Kraji, 6. 3. 1930.

na prijavu jugoslavenskog konzula zadržale su ga američke imigracijske vlasti na Ellis Islandu. Iseljenička štampa i *Hrvatsko kolo*⁶⁷ oštro su reagirali i postigli da Košutić bude oslobođen i da otputuje u Kanadu. Ovaj incident dao je povoda američkoj štampi da piše o prilikama u Hrvatskoj. »New York Telegram« je pisao: »Na velikog hrvatskog vođu, Stjepana Radića bio je pred dvije godine izvršen u Skupštini atentat, pa je potvrđeno da neki Srbi nisu odbacili metode koje su pomogle da Evropa završi u ratu 1914. Radić je postao žrtva borbe za pravednu stvar Hrvata pod srpskom diktaturom«.⁶⁸

»New York Times« opširno je pisao o suđenju V. Mačeka i o pokušajima režima da silom riješi političku krizu. Na sudski proces protiv V. Mačeka osvrnula se i revija »The Nation« i tom prilikom istakla slijedeće: »Progon komunista postao je obična dokolica, na hiljade političkih kažnjениka optuženih za komunizam, nalaze se u zatvorima Jugoslavije gdje okrutna zlostavljanja rađaju 'priznanja'. A Hrvati su naročito izloženi ovim progonima.«⁶⁹

Doprinos američkih Hrvata upoznavanju američke javnosti s pravim stanjem u Jugoslaviji bio je i pokušaj izdavanja »Croatian Review« na engleskom jeziku. Na žalost ova revija nije bila dugoga vijeka. Međutim, jedan događaj iz Jugoslavije skrenuo je na sebe pažnju svjetske javnosti pa i američke. Bilo je to ubojstvo povjesničara Milana Šufflaya. Taj čin osudili su pored mnogih i Albert Einstein kao i H. Mann.⁷⁰

⁶⁷ O političkoj organizaciji američkih Hrvata, *Hrvatskom kolu* usp. Joseph Kraja, *The Croatian Circle, 1928—1946: Chronology and Reminiscences*, Journal of Croatian Studies, V—VI 1964—65, New York, NY, str. 145—204.

⁶⁸ »New York Telegram«, 5. 8. 1930.

⁶⁹ »Zajedničar«, 25. 6. 1930, br. 5.

⁷⁰ A. Enstein i H. Mann uputili su *Ligi za ljudska prava* u Berlinu protest zbog mučkog ubojstva Šufflaya, sa željom da se protest proslijedi *Medunarodnoj ligi za ljudska prava* u Parizu, koja treba protestirati pred cijelim civiliziranim svijetom »protiv diktatorske strahovlade u Beogradu«. U pismu Einsteina i Manna se detaljno opisuje umorstvo Šufflaya i pokušaji vlasti da zataškaju okolnosti ovog ubojstva i zaštite ubojice i organizaciju *Mlada Jugoslavija*, koja je bila umiješana u ubojstvo Šufflaya. U pismu stoji: »S obzirom na ovo strašno stanje, mi vas molimo da *Medunarodna liga za ljudska prava* poduzme sve da se ovoj beskrajnoj nasilnoj vladavini stane na kraj (...) da se protiv strahovlade koja gospoduje u Hrvatskoj digne najsvečaniji protest« (»Zajedničar«, 25. 6. 1930).

Ovi su protesti bili povod da se »New York Times« i »St. Louis Star« opširno osvrnu na diktaturu u Jugoslaviji. List »Cristian Science Monitor« nastavio je godinama povremeno izvještavati o teškim političkim prilikama u tadašnjoj Jugoslaviji. Ovaj list je u kolovozu 1932. donio seriju članaka o Jugoslaviji u kojima se naglašavalo kako je osnovni uzrok političke krize u zemlji težnja Hrvata za federativnim uređenjem države, umjesto hegemonističkog.⁷¹ Newyorška revija »The Editor and Publisher« za političke prilike u Jugoslaviji upotrijebila je naziv »Slavic Darkness« (slavenska tama).⁷²

Nakon Košutićeva slučaja kojemu je američka štampa posvetila određenu pažnju, u *Hrvatskom kolu* su došli do zaključka da bi hrvatsko pitanje trebali iznijeti pred svjetsku javnost. Na svehrvatskom kongresu koji se održao 16. i 17. listopada 1931. u Detroitu, izabrano je *Hrvatsko narodno vijeće*, kojem je jedan od zadatka bio provođenje plebiscita za *Memorandum o položaju hrvatskog naroda u Jugoslaviji*. Plebiscit je bio sproveden i sakupljeno je bilo preko 10.000 potpisa na *Memorandumu* u kojem su bile veoma opširno iznesene nepodnošljive političke prilike u kojima je živio hrvatski i ostali naši narodi pod diktaturom Aleksandra Karađorđevića. *Memorandum* je započeo riječima: »U ime više od 250.000 američkih građana hrvatskog porijekla i Hrvata nastanjenih u ovoj zemlji i Kanadi, a također u dogovoru s drugim Hrvatima u iseljeništvu (Južna Amerika, Francuska, Belgija itd), koji su svi razočarani ugnjetavanjem svoje braće u staroj domovini s kojima su oni povezani mnogim vezama krvi i tradicije, *Hrvatsko narodno vijeće* u Sjevernoj Americi upućuje *Ligi naroda*, svim vladama, pojedinim državnicima, političariama i kulturnim radnicima, štampi i svim čovjekoljubivim i pravdoljubivim građanima civiliziranih zemalja ovaj memorandum.«⁷³

Zasluga da je Ivanu Stipanoviću uspjelo kontaktirati američkog predsjednika i State Department pripada predsjedniku

čar«, 27. 5. 1931, br. 21). »New York Times« prenio je protest što su ga u povodu umorstva Šufflaya uputili svjetskoj javnosti nadbiskup Bauer, ostali hrvatski biskupi i 200 hrvatskih pisaca i umjetnika. (»Zajedničar«, 27. 7. 1932, br. 30)

⁷¹ »Zajedničar«, 16. 11. 1932, br. 46.

⁷² »Zajedničar«, 19. 10. 1932, br. 42.

⁷³ Tekst memoranduma nalazi se u Arhivu Zavoda za migracije i narodnosti, Zagreb.

Hrvatskog kola, Josipu Kraji. On se povezao s Mr. Walkerom, organizatorom kampanje u *Demokratskoj stranci* i bliskim prijateljem predsjednika Roosevelta. Walker je Stipanovića odveo u Bijelu kuću i State Department.⁷⁴ Tamo je Ivan Stipanović predao prvu kopiju *Memoranduma* predsjedniku F. D. Rooseveltu, koji je tom prilikom obećao svoju podršku zahtjevima iz *Memoranduma*. Nakon toga je Stipanović jednu kopiju *Memoranduma* predao u State Department gdje je također bio s razumijevanjem primljen. O *Memorandumu* je pisao »New York Times« u broju od 12. listopada 1933. Stipanović će 26. listopada predati *Memorandum* generalnom sekretaru *Lige naroda* u Ženevi.

U jednom Krešićevom pismu Kraji govori se da je Stipanović bio zanesen i ushićen prijemom u Bijeloj kući i State Departmentu, a jednako i u redakciji »New York Timesa«.⁷⁵ *Hrvatsko kolo* je *Memorandum* uputilo gotovo svim poslanstvima u Washingtonu i prema navodima Josipa Kraje ova poslanstva su *Memorandum* uputila svojim vladama.⁷⁶

O reagiranjima tadašnjih državnika na *Memorandum* Josip Kraja je napisao: »U utorak 10. listopada 1933. predsjednik Franklin D. Roosevelt primio je u Bijeloj kući svećenika Ivana Stipanovića, koji je kao američki građanin smatrao za svoju dužnost da *Memorandum* preda prvo svome vlastitom predsjedniku. Iz Bijele kuće upućen je u State Department gdje je bio primljen i saslušan s velikom pažnjom. Kopija *Memoranduma* također je dostavljena poslaniku Vatikana u Washingtonu. Slijedećeg dana *Memorandum* je dan na uvid redakciji »New York Timesa«. 26. listopada svećenik Ivan Stipanović je u Rimu primljen kod Pape Pija XI u poluprivate audienciju koja je trajala 45 minuta, kada mu je bio objašnjen sadržaj *Memoranduma* američkih Hrvata. 26. listopada *Memorandum* je bio uručen sa svim originalnim potpisima generalnom sekretaru *Lige naroda* u Ženevi u Švicarskoj.«⁷⁷

Na žalost niti američki predsjednik a niti američka vlada nisu poduzeli nikakve korake da bi svojim autoritetom podržali zahtjeve američkih Hrvata onako kao su bili formulirani.

⁷⁴ Pismo Kraje — Krešiću, 5. 10. 1933.

⁷⁵ Pismo Krešića — Kraji, 16. 10. 1933.

⁷⁶ Pismo Kraje — Krešiću, 18. 10. 1933.

⁷⁷ Kraja, n. dj, str. 166.

rani u *Memorandumu*. U to je vrijeme politička situacija u svijetu bila veoma teška i složena, u SAD je ekonomska kriza ugrožavala američko društvo. Kraja je bio razočaran što su izostali neki konkretniji koraci američke vlade, pa se tužio Krešiću da se u američkoj javnosti slabo uspijeva, napominjući da je to bio glavni cilj kad se poslalo Stipanovića sa *Memorandomom* u Bijelu kuću. Kraja navodi da evropska štampa posvećuje veću pažnju hrvatskom pitanju od američke. Na njegovo navaljivanje pristao je L. James, glavni urednik »New York Timesa« da piše o *Memorandumu*.⁷⁸ Kraja je tražio od Milana Biljčevića da učini veće napore kako bi američka štampa posvećivala veću pažnju hrvatskom pitanju. Biljčević je tokom 1934. uspio uspostaviti kontakte s novinarama iz »New York Posta« i »New York Timesa«. Kraja je zahtijevao da se on što češće javlja u ovim listovima.⁷⁹

Aktivnosti američkih Hrvata u vezi s *Memorandomom* izazvale su pažnju ustaške emigracije u Evropi. Oni su se ponadali da će zadobiti podršku iseljenika u SAD pa je 1934. u SAD stigao Branko Jelić. Ali njegov dolazak i aktivnost tzv. »domobranaca« izazvale su rascjep u *Hrvatskom kolu* i nevjeru kod američkih vlasti. Tako situacijom Kraja je nezadovoljan i piše »da naši iz Evrope idu za tim, da nas ko 'staru gospodu' pregaze, jer ne razumijemo 'duha vremena', toliko je to nadošlo da je između nas nastala neka zbrka koja se pismima nikako odstraniti ne može«.⁸⁰ Međutim, Krešić je upozorio Kraju da je informiran da State Department s velikom podozrivošću gleda na Jelićevu djelovanje. Odgovornima u Washingtonu su poznate Jelićeve aktivnosti i imaju prijevode članaka iz novina koje je u SAD izdavao. Krešić upozorava da Amerikanci žele znati da li je Jelić sakupljeni iseljenički novac slao Paveliću, da li je organizirao iseljenike u ustaški pokret i da li vodi propagandu protiv SAD. Jeliću je odbijeno produženje dozvole boravka, pa se zbog toga, kako navodi Krešić, izgubio iz vida američkim vlastima.⁸¹

Tijekom 1934. ipak su mnogi članovi *Hrvatskog kola* napustili organizaciju i osnovali *Hrvatski domobran* koji je bio povezan s ustaškim pokretom u Evropi. To je uvelike oslabilo

⁷⁸ Pismo Kraje — Krešiću, 25. 11. 1933.

⁷⁹ Pismo Kraje — Krešiću, 26. 10. 1934.

⁸⁰ Pismo Krešića — Kraji, 3. 7. 1934.

⁸¹ Pismo Krešića — Kraji, 25. 10. 1934.

aktivnosti američkih Hrvata da pridobiju američke službene faktore za rješavanje hrvatskog pitanja.

Koliko su se američki Hrvati angažirali u borbi protiv diktature u Jugoslaviji vidi se iz toga što su bili u *Ligi naroda* optuženi za direktno učešće u atentatu na kralja Aleksandra Karađorđevića. 7. prosinca 1934. je na zasjedanju *Lige naroda* mađarski predstavnik Tibor Eckhardt optužio Hrvate u Youngstownu da su prijetili ubistvom kralju Aleksandru. Naime, u ljeto 1934. u Youngstownu, Ohio, prilikom proslave »Hrvatskog dana« predsjednik *Hrvatskog kola* Josip Kraja, izjavio je na brojnom skupu Hrvata da je »vrlo malo diktatora umrlo u krevetu«. 7. prosinca u *Ligi naroda* Tibor Eckhardt je izjavio: »Raspolažem informacijama za koje vjerujem da su autentične, a prema kojima je prošlog ljeta u Youngstownu, Ohio, na velikom skupu Hrvata, kojem je prisustvovalo nekoliko tisuća ljudi, bila izrečena prijetnja Kralju«.⁸² Ova je izjava bila mnogo citirana u američkoj štampi, tako da su predstavnici *Hrvatskog kola* Josip Kraja i Milan Biljčević 11. prosinca dali izjavu za »Youngtown Telegram« kojom su se ogradili od tvrdnji Tibora Eckhardta, navodeći da su američki Hrvati bili u ostroj opoziciji protiv kralja Aleksandra, ali da nikada ne bi prihvatali teror kao metod političke borbe. Stoga je »New York Times« demantirao prethodnu vijest: »Tvrđnja Tibora Eckhardta izrečena u Ženevi sigurno se zasnivala na dezinformaciji, izjavio je predsjednik *Hrvatskog kola* u SAD i Kanadi«.⁸³ Mnoge su radio stanice i listovi prenijeli ovaj demant, koji su predstavnici *Hrvatskog kola* koristili za opširna obrazloženja o položaju hrvatskog naroda u Jugoslaviji.⁸⁴ Tako je tajnik *Hrvatskog narodnog ureda*, I. Stipanović, napisao u »New York Herald Tribune« da se Hrvati žele osloboditi srpske hegemonije, ali i svake druge. Kralja Aleksandra nisu prihvatali, jer je on bio kriv za Radićevu smrt i za smrt stotina drugih nedužnih ljudi. »On nikada nije razumio borbu Hrvata za slobodom i samostalnošću.«⁸⁵ M. Biljčević je u ime *Hrvatskog narodnog ureda* dao izjavu za Associated Press i United Press u kojoj je osudio Aleksandrovu vladavinu, ali je demantirao bilo kakve veze američkih Hrvata s atentatom.⁸⁶ »New

⁸² »New York Times«, 8. 12. 1934.

⁸³ »New York Times«, 9. 12. 1934.

⁸⁴ Kraja, n. dj, str. 194.

⁸⁵ »Hrvatski list i Danica hrvatska«, 18. 10. 1934, br. 125.

⁸⁶ »Hrvatski list i Danica hrvatska«, 11. 12. 1934.

York Times« je u članku *Jugoslavija, zemlja nacionalnih raznolikosti* pisao o Hrvatskoj: »To je Irska u kraljestvu gdje je opozicija vladi u Beogradu najjača. Ogorčenje protiv srpske uprave našlo je izraza u konstantnim građanskim nemirima ponekad blažim, a ponekad tako otvorenim kao što je bilo ubojstvo Kralja u Marseillesu«.⁸⁷

Američki su Hrvati bili uporni u informiranju javnosti o prilikama u Jugoslaviji. Na festivalima, koncertima, piknicima i raznim drugim proslavama koje su se održavale po mnogim američkim gradovima, oni su donosili protestne rezolucije i slali ih američkoj štampi, senatorima, kongresmenima i američkoj vladici.

Veliku je ulogu u to vrijeme u razobličavanju beogradskog režima pred američkom javnošću odigrao istaknuti publicista slovenskog porijekla Louis Adamič. On je 1932. posjetio i obišao cijelu Jugoslaviju. Po svom povratku u SAD napisao je knjigu *The Native's Return*. U toj je knjizi izvanredno plastično opisao diktaturu kralja Aleksandra. Knjiga je u SAD postala svojevrstan bestseler. Adamič je tokom posjeta Jugoslaviji bio primljen i od kralja Aleksandra. Ovdje ćemo citirati ono što je u knjizi napisao povodom tog susreta. Adamič kaže: »On je bio čovjek svog vremena, u istoj kategoriji vladara čvrste ruke kao što su Mussolini, Hitler, Pilsudski i ostali tirani i diktatori. On je bio jedan od kotača u novom političkom sistemu poslijeratne Evrope, pomažući da se održi klimavi poslijeratni poredak, ali gangsterskim metodama. On je bio figura u zloduhoj Evropi kojoj se brzo i neopozivo približava njen klimaks — jedan drugi veliki rat (...). U ovom času on ima cijelu državu pod svojom kontrolom; on može ostati na vlasti jednu, dvije, tri i deset godina, ali je sasvim jasno da je budućnost uperena protiv njega i ljudi njegove vrste«.⁸⁸

⁸⁷ »The New York Times Magazin«, 21. 10. 1934.

⁸⁸ L. Adamič, *The Native's Return*, New York & London 1934, str. 351.

Potkraj studenoga 1933. jedna grupa (41 osoba) najistaknutijih američkih književnika, političara, izdavača i naučnih radnika uputili su protest jugoslavenskom poslaniku u Washingtonu za jugoslavensku vladu u Beogradu. U protestu su istakli kako već godinama svjetska štampa piše o teroru u Jugoslaviji. Zbog toga potpisnici ulažu protest protiv diktature i terora, hapšenja i mučenja u zatvorima. Od američkih književnika protest su potpisali Theodor Dreiser, John Dos Passos, Upton Sinclair i drugi (»Zajedničar«, 6. 12. 1933. br. 49).

Nakon ubojstva kralja Aleksandra Adamićevu pisanje oštro su osudili Mihajlo Pupin i Nikola Tesla u »New York Timesu«. Pupin je pisao: »Kralj Aleksandar je uvijek osjećao da je misija njegova života da osnaži konsolidaciju. Usprkos brojnih neprijatelja koji okružuju mladu državu sa svih strana i ohrađuju njene centrifugalne sile, mladi Kralj je video da je jedini način za tu konsolidaciju izgradnja jake vojske koja će mu pomoći da podrži snažnu centralnu vladu. Narod Jugoslavije dijelio je njegovu vjeru i s oduševljenjem primao svaki potez koji je stremio sređivanju jedinstva Jugoslavije. Oni su uvijek gledali u tom jedinstvu sveto nasljeđe jugoslavenske historije i nijesu nikada okljevali da podnesu svaku žrtvu za dobro tog svetog nasljedstva. Onaj koji ne poznaje to sveto nasljedstvo nikada ne može shvatiti pun značaj vladanja kralja Aleksandra. Louis Adamić, autor *The Native's Return*, ne zna ništa o tom nasljedstvu. On je rođen u Jugoslaviji i odselio je kad je još bio neodrasli dječak. Kada je poslije sedamnaest godina bescijljnog lutanja odlučio prije nekoliko godina posjetiti svoju domovinu, priznao je da je znao isto toliko malo o njoj kao da je to bila zemlja koja pripada drugoj planeti. Za nekoliko mjeseci svojega boravka u Jugoslaviji on je gledao na vladavinu kralja Aleksandra kroz naočale čovjeka koji se u jedno vrijeme ponosio što je bio 'hobo'. On se konačno degenerirao u boljševika koji je tražio novi rat koji bi pripremio svijet za komunističku regeneraciju. Čovjek toga tipa je posljednji čovjek na svijetu da razumije najviše ideale jugoslavenskog jedinstva koje je rukovodilo vladanje pokojnog kralja Aleksandra.«⁸⁹

U izjavi »New York Timesu« Tesla je optužio one koji među Amerikancima šire nevjeru prema jugoslavenskoj državi. Istakao je: »Ja sam rođen u Hrvatskoj. Hrvati i Slovenci nikada nisu bili u položaju da se bore za svoju slobodu. Srbi su bili ti koji su bili bitke za slobodu i cijena slobode bila je plaćena srpskom krvlju«. Zbog toga su Srbi, ističe Tesla, najiskusniji u ratovanju i najviše su kvalificirani da upravljaju zemljom u vrijeme kriza. Kralj Aleksandar stvorio je moćnu i bogatu zemlju, a Adamićeve tvrdnje o neslozi Hrvata, Slovenaca i Srba kao i o propasti države pokazale su se kao besmislice upravo poslije smrti kralja Aleksandra kojega u Jugo-

⁸⁹ »Jugoslavenski glasnik«, Calumet, 1. 11. 1934, br. 44.

slaviji smatraju jednako velikim kao što su u Americi veliki Washington i Lincoln.⁹⁰

Ni Tesla ni Pupin nisu imali određen odnos prema režimima u staroj Jugoslaviji. Ove su izjave najvjerojatnije dali po nagovoru jugoslavenskih diplomatskih predstavnika.⁹¹ U tom smislu treba gledati i na izjavu što ju je svećenik Filip Šeparović u St. Louisu dao listu »St. Louis Star-Times« u kojem je idealizirao sliku Kraljevine Jugoslavije pred Amerikancima i tvrdio da je najveći dio hrvatskog naroda privržen postojećem režimu.⁹² No sve su to bili samo pojedinačni pokušaji obrane političkog režima stare Jugoslavije, a masa američkih Hrvata i drugih Jugoslovena su nastavili i dalje političku borbu i nastojali upoznati američku javnost s istinom u staroj domovini.

Američki Hrvati su još na jednom području svog društveno-političkog djelovanja imali velikog uspjeha u pridobivanju američke javnosti za opravdanu borbu koju su njihovi sunarodnjaci vodili u starom kraju. Misli se na njihovo učešće i rad u radničkom pokretu Amerike. Radnički pokret naših iseljenika bio je sastavni dio radničkog pokreta Amerike iz kojega je u godinama pred drugi svjetski rat nikao veliki antifašistički pokret kojemu pripada najveća zasluga što su SAD pod vodstvom predsjednika Roosevelta stupile u veliku antifašističku koaliciju. Političke i socijalne organizacije koje su djelovale u radničkom pokretu, uspjele su u antifašistički pokret uključiti široke slojeve naših iseljenika, od onih sa najnižim socijalnim i ekonomskim položajem sve do predstavnika krupnijeg kapitala (Franju Petrinovića, Martina Bogdanovića, Nika Beza, Džo Martinca), te predstavnike svećenstva, inteligencije, stvaraoce na području muzike, književnosti, likovne umjetnosti i dr. Stoga je M. Marković naglasio: »Slobodno se može reći da je bilo malo etničnih grupa na tlu Sjeverne Amerike koje su na tom planu uradile u ono vrijeme onoliko koliko su uradili Jugoslaveni. To je bio zaista svojevrstan fenomen koji služi na

⁹⁰ »Jugoslavenski glasnik«, 25. 10. 1934, br. 43.

⁹¹ Pupin se razišao sa Pašićem. U jednom razgovoru neposredno pred smrt, s Nikom Grškovićem tužio se »kako ne može razumjeti sitnu i po američki praktično govoreći nerazumno i štetnu politiku u Jugoslaviji. (»Svijet«, New York, 14. 12. 1937, br. 9591)

⁹² »Jugoslavenski glasnik«, 8. 11. 1934, br. 45.

čast svim učesnicima tog velikog narodnog pokreta predvođenog radničkom klasom.⁹³

Političke aktivnosti američkih Hrvata u godinama pred drugi svjetski rat najviše su se odvijale u okviru *Ujedinjenog fronta američkih Hrvata u borbi protiv fašizma*. O tom frontu Krešić je napisao: »Svi oni koji još vjeruju u borbu protiv crne reakcije, u ovom slučaju u borbu protiv fašizma, autokracije, moraju naći načina da tu borbu svatko sa svoje strane pomogne (...).»⁹⁴ Zahvaljujući aktivnostima *Ujedinjenog fronta* američki su Hrvati bili u mogućnosti inicirati široki pokret američkih Slavena za obranu Čehoslovačke u vrijeme Münchenskog sporazuma 1938. Ovaj sveslavenski pokret za obranu Čehoslovačke bio je u stvari početak organizirane akcije djelovanja američkih Slavena u borbi protiv fašizma u drugom svjetskom ratu.

Na inicijativu *Biroa Hrvatske sekcije Komunističke partije SAD* došlo je do dogovora sa rukovodicima nekih slavenskih organizacija da se organizira široki pokret američkih Slavena za obranu Čehoslovačke. U ime *Biroa Hrvatske sekcije KP* razgovore je poveo Stjepan Lojen, koji je stupio u vezu sa Štefanom Zemanom, predsjednikom *Slovačke evangelističke unije*, dobrotvorne organizacije sa nekih dvadeset tisuća članova. Prema Lojenovim navodima, Zeman je, inače uvjereni antifašist, bio zadovoljan što su upravo Hrvati poduzeli inicijativu za obranu Čehoslovačke. Lojen je predložio Zemanu da u ime svoje organizacije pozove predstavnike slavenskih organizacija na dogovor u Pittsburgh gdje bi se čitava akcija i planirala.⁹⁵ Zeman je prijedlog prihvatio. Upućen je proglašen za sastanak, u kojem se osuđivalo Njemačku zbog težnji za svjetskom supremacijom i upozoravalo na opasnost da bude ugrožena demokracija u Sjevernoj i Južnoj Americi. Pledira se za odlučno suprotstavljanje Njemačkoj, jer će nakon Čehoslovačke doći na red ostale slavenske zemlje. Zbog toga je potrebno jedinstvo svih Slavena i svih demokratskih snaga u svijetu. Američki se Slaveni trebaju ujediniti kako bi zajedno sa ostalim demokratskim snagama Amerike branili slobodu, demokraciju i mir. Zadatak je slavenskih bratskih, kulturnih, vjerskih i političkih organizacija da što prije izaberu delegate za *Američko-*

⁹³ »Naše novine«, Toronto, 9. 7. 1978.

⁹⁴ Pismo Krešića — Kraji, 17. 1. 1936.

⁹⁵ S. Lojen, n. dj, str. 189.

-slavenski kongres zapadne Pennsylvanije, na kojem će se izraditi program za pomoć obrani slavenskih zemalja, demokracije i mira.⁹⁶

List »Zajedničar« je pozdravio odluku sazivanja kongresa predlažući da se sa ovog lokalnog kongresa uputi poziv za jedan sveslavenski kongres Slavena u SAD i Kanadi. Dalje je »Zajedničar« upozoravao: »Ovom će kongresu prisustovati svakako i zastupnici hrvatskog naroda i hrvatskih ustanova i društava (...) i bit će pripravni na suradnju, ali uz jedan uvjet, da ovakvi i svaki daljnji sastanci budu iskreni u narodnom samoopredjelenju u tražbini pravde i slobode za sve slavenske narode podjednako. Hrvati su uvijek sa poštovanjem gledali na svoju slavensku braću, pripravni da s njima dijele i dobro i zlo. I dok smo na to pripravni očekujemo da budemo priznati kao braća i nikada se nećemo složiti i pomiriti s idejom da jedni budu gledani s visoka, niti ćemo ikada dozvoliti i složiti se s time da jedan bude gospodarom a drugi slugom«.⁹⁷

Američko-slavenski kongres zapadne Pennsylvanije održan je 3. prosinca 1938. u Pittsburghu. Bio je to do tada najširi sastanak američkih Slavena. Na njemu je donesena odluka da se pozove petnaest milijuna Amerikanaca slavenskog porijekla s ciljem da se okupe i ujedine u opći antifašistički pokret. Sastanku je prisustvovalo 400 delegata i nekoliko stotina gostiju. Na sastanku je osuđena Hitlerova agresija na Čehoslovačku i pozvana je američka vlada da osudi Münchenski sporazum te da se zauzme za obranu Čehoslovačke.⁹⁸

List »Zajedničar« je svoje čitaocu opširno izvijestio o radu kongresa čijih je 400 delegata predstavljalo petnaest slaven-

⁹⁶ Sastanak su sazvali: V. S. Platek, predsjednik *Nacionalnog slovačkog društva u SAD*; Ivan Budković, predsjednik *Hrvatske bratske zajednice*; Joseph Kurcina, blagajnik *Ujedinjenog slovačkog sokola*; Suzana Kusy, predsjednik *Dobrotvornog društva »Živena«*; Paul Cluvo, predstavnik *Polish Division*; Francis Taptich, predstavnik *Grčkokatoličke vjerske zajednice* u SAD; Branko Pećić, sekretar *Srpskog narodnog saveza*; Stephen Zeman, jr. predsjednik *Slovačke evangelističke zajednice*; John P. Sekerak, predsjednik *Grčko-katoličke zajednice ruskog bratstva* u SAD; Joseph Karl, predsjednik *Ujedinjenih čeških društava*; John Bodrog, predsjednik *Karpato-ruskog demokratskog nacionalnog komiteta* i svećenici Varzaly i Molchany. (»Zajedničar«, 23. 11. 1938, br. 37)

⁹⁷ »Zajedničar«, 30. 11. 1938, br. 48.

⁹⁸ Lojen, n. dj, str. 198.

skih naroda. »Zajedničar« konstatira da je kongres protekao mirno, te da je bio tumačem »narodne svijesti, sveslavenskih idealja, te pravde i slobode za sve naše slavenske narode u domovini«. U tu su svrhu, objavljuje list, bile prihvaćene rezolucije kao i manifest kojim je bio određen budući rad kongresa i na osnovi kojeg je trebalo sazvati sveslavenski kongres. »Zajedničar« je također sa zadovoljstvom konstatirao da je za predsjedavajućeg bio izabran Ivan Budković, predsjednik *Hrvatske bratske zajednice*.⁹⁹

Iako su sudionici sastanka u Pittsburghu u što skorije vrijeme željeli sazvati sveslavenski kongres, ipak je do njegova saziva i održavanja došlo tek 25. i 26. travnja 1942. u Detroitu. Razlozi su bili politički položaj SAD u svijetu i društveno-politički odnosi među američkim Slavenima. Međutim, inicijative za njegovo organiziranje i održavanje nisu se prekidale. U kolovozu 1941. sastao se u Pittsburghu sazivački odbor, koji je tom prilikom usvojio rezoluciju o pomaganju politike predsjednika Roosevelt-a, o pružanju pomoći Velikoj Britaniji, Sovjetskom Savezu i svim narodima i vladama koje se bore protiv Hitlera.¹⁰⁰ U međuvremenu je slavenski antifašistički pokret u SAD pokazivao izuzetnu aktivnost. To nam potvrđuju neke od brojnih slavenskih manifestacija. 24. kolovoza 1941. u Youngstownu je u *Hrvatskom domu* održan miting preko 800 iseljenika, na kojem su govorili istaknuti slavenski pravci kao senator države Ohio — Viljem Bojić, Hrvat, Antonov, ruski svećenik iz Wibera, srpski svećenik Krajnović, zatim predstavnici gradske uprave, među kojima i načelnik Youngstowna John Conway. Na mitingu je govorio i ruski general Jakhontov.¹⁰¹ Treba istaknuti inicijativu poljskih unijaša koje je vodio Stanley Nowak, Poljak. Oni su 9. rujna 1941. sazvali konferenciju u Detroitu i pozvali na dogovor zastupnike svih slavenskih organizacija u tom gradu radi što boljeg organiziranja slavenskog kongresa. Rad konferencije nije bio bez teškoća i problema. U to vrijeme su profašistički elementi u Detroitu demagoškim istupima za mir uspjeli na jednu svoju peticiju dobiti 200.000 potpisa. Stoga je na konferenciji zaključeno da se 28. rujna održe velike antifašističke demonstra-

⁹⁹ »Zajedničar«, 14. 12. 1938, br. 50.

¹⁰⁰ Ivan Čizmić, *Američki Hrvati na kongresu američkih Slavena u Detroitu godine 1942*, »Matica iseljenički kalendar«, Zagreb 1971, str. 131.

¹⁰¹ Isto.

cije. Izabrano je 17 članova koji su pored ostalog trebali rukovoditi radom na pripremi slavenskog kongresa.¹⁰² Slavenske sekcije *Međunarodnog radničkog reda*, odnosno njihovi vođe, objavili su 15. rujna 1941. apel na Amerikance slavenskog porijekla u kojem uz ostalo, pozdravljaju pojačan rad na ostvarenju jedinstva svih američkih Slavena.¹⁰³ Za 26. listopada bila je sazvana u Trute Creek Valleyju sveslavenska konferencija, a na pozivu se vidjelo da su sazivači ugledni vođe slavenskih organizacija, svećenici raznih crkvi, radnički vođe, članovi mjesnih uprava itd. U Charleriju je organiziran lokalni sve-slavenski odbor koji je aktivno radio na biranju delegata za kongres, a zastupao je 25 raznih slavenskih organizacija.¹⁰⁴ U Michiganu je organiziran državni odbor koji je u svojim redovima okupio veliku većinu slavenskog živilja. Općenito se može reći da su pripreme za kongres američkih Slavena bile vrlo opsežne. U mnogim su mjestima bili organizirani gradski odbori slavenskih organizacija radi zajedničke suradnje.

Iako su se američki Hrvati najvećim dijelom angažirali u antifašističkom pokretu Amerike, ipak je vrijeme na početku drugog svjetskog rata bilo za njih kao zasebnu etničku skupinu, njosjetljivije i najteže. To je u vezi s događajima oko sloma stare Jugoslavije.

Neposredno nakon što je Jugoslavija pristupila Trojnom paktu, o tome su stigle vijesti u SAD. Dvadeset sedmog ožujka američki tisak je donio, pod krupnim naslovima, vijesti da su u Beogradu narodne mase izišle na ulice i demonstrirale protiv Trojnog pakta. Šestog travnja naši iseljenici su znali da su njemačke i talijanske trupe upale u Jugoslaviju. Desetak dana kasnije u Ameriku su stigle vijesti u osnivanju tzv. »Nezavisne Države Hrvatske«.

Napad nacističke Njemačke na Jugoslaviju izazvao je ogorčenje i oštре proteste u našem iseljeništvu. Sve su demokratske organizacije i skupine iseljenika osuđujući fašističku invaziju, isticale potrebu akcije za pomoć narodu u staroj domovini. Prvu inicijativu dala je *Hrvatska bratska zajednica* u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. *Glavni odbor Hrvatske bratske zajednice* je sa sjednice 8. travnja 1941. uputio proglašenje članstvu *Hrvatske bratske zajednice* i hrvatskom

¹⁰² Isto, str. 132.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Isto.

narodu u Americi: »Nad našom rođnom grudom — nad tisućljetnom domovinom otaca i djedova naših, nad našom Hrvatskom — kao i nad zajedničkom nam širom domovinom Jugoslavijom hara bura uništavanja i razaranja i razvila je svoja krila crna avet mraka i ropstva. Vjekoviti neprijatelji, tlačitelji i zavadivači našeg i svih slavenskih naroda, Rim i Berlin, čiju sadašnju porobljivačku i krvožedu politiku provode i utjelovljuju Hitler i Mussolini, ti zakleti neprijatelji svakog pojma slobode, demokracije i čovječnosti, provalili su u našu zemlju bez ikakvih opravdanih uzroka. Na stranicama buduće povijesti čovječanstva bit će posebnim slovima zapisano da narodi Jugoslavije nisu željeli, nisu tražili, niti ma ikojim činom prouzročili ili izazvali nametnuti im pokolj (...). Bit će također u knjigama buduće povijesti zabilježeno posebnim slovima da su narodi Jugoslavije željeli (...) radije možda i siguran i neizbjegiv poraz na bojnom polju protiv brojno kud i kamo nadmoćnijeg, a oružanom spremom stotinu puta jačeg neprijatelja, radije nego da postanu dobrovoljni saveznici predstavnika najcrnjeg mraka u povijesti ljudskog roda«.¹⁰⁵

Na istoj je sjednici *Glavni odbor* donio zaključke o organiziranju pomoći stradaloj domovini. Odbor je uputio poziv svim iseljenicima, svim potpornim, kulturnim i drugim organizacijama da odmah pristupe radu na sakupljanju pomoći žrtvama rata. U svrhu što djelotvornijeg rada preporučeno je odsjecima *Hrvatske bratske zajednice* da se udruže sa svim iseljeničkim društvima i ustanovama. Sugerirana je najuža suradnja s odgovarajućim odborima Srba i Slovenaca gdje god to prilike omogućavaju.

Osnovni zadatak demokratskih snaga u iseljeništvu bio je postići jedinstvo. I na spomenutoj sjednici od 8. travnja *Glavni odbor Hrvatske bratske zajednice* je smatrao da je najvažnija zadaća uz prikupljanje pomoći, propagiranje i svakim mogućim načinom i u najvećoj mjeri, manifestiranje sloge među jugoslavenskim narodima. Svagdje i na svakom mjestu i svakom prilikom preporučeno je isticanje jedinstva osjećaja Hrvata, Srba i Slovenaca — njihovih zajedničkih interesa i težnji, te nade i vjere u sretniju budućnost u zajedničkoj domovini Jugoslaviji.¹⁰⁶ Doslovno se kaže: »Stavljamо na srce članstva i svim našim odsjecima i drugim hrvatskim

¹⁰⁵ »Zajedničar«, 16. 4. 1941.

¹⁰⁶ Isto.

društvima da u tom duhu rade u svim našim kolonijama sa bratskim nam narodima Srbima i Slovincima«. Dalje se upozoravaju članovi *Zajednice* i svi iseljenici da se ne daju zavesti djelima izdajica u domovini, a posebno im se skreće pažnja da osujete svaki pokušaj razdvajanja naših naroda u Americi. U tom pravcu *Glavni odbor* ističe želju: »Neka, dakle, sav naš rad, sva naša nastojanja idu za tim da svim silama podupremo i vodimo rat i borbu kako bi se našem nasretnom narodu u domovini omogućio povratak njegove slobode, prema idealima čovječnosti, demokracije i slobode izražene u spisima i djelima najvećih sinova ove zemlje (...) a najveličanstvenije izraženih u proglašu neovisnosti američke republike.«¹⁰⁷

Uspješna akcija pomoći staroj domovini nije se mogla provesti bez koordinacije rada svih velikih iseljeničkih organizacija Hrvata, Srba i Slovenaca. Stoga je *Glavni odbor* na istoj sjednici zaključio da se pozove sve hrvatske, srpske i slovenske organizacije u kojima je okupljen naš narod u Americi, da izaberu svoje predstavnike i zajedno ustanove jedan središnji odbor jugoslavenskih organizacija. Taj bi odbor služio kao predstavništvo našeg naroda pred američkom javnošću. Istovremeno su se organizirali i srpski iseljenici koji su preko *Srpskog narodnog saveza* pozvali sve srpske ustanove na suradnju i pomoći porušenoj domovini. To isto su učinili i slovenski iseljenici, koji su putem štampe pozvali sve slovenske organizacije na sastanak u Chicago, gdje su osnovali slovenski odbor, koji je trebao organizirati američke Slovence za sakupljanje pomoći.

Glavni odbor Hrvatske bratske zajednice izabrao je i ovlastio svoj posebni odbor da u svrhu pomoći narodu u Jugoslaviji dade inicijativu za sastanak sa srpskim i slovenskim odborom. Sastanak je održan 10. svibnja 1941. u Clevelandu kada je formiran *Jugoslavenski pomoćni odbor*. Jednodušnost koja je na tom sastanku vladala među predstavnicima naših iseljeničkih organizacija najbolje se vidjela u izjavi predsjednika *Slovenske potporne jednote*, Vincenta Cainkara, koji je sa zadovoljstvom konstatirao da zajednički istup hrvatskih, srpskih i slovenskih organizacija pokazuje da su američki Jugoslaveni shvatili važnost svjetskih zbivanja za sudbinu svog naroda jer su odbacujući sve razmirice pokazali jedinstvenost i

¹⁰⁷ Isto.

privrženost svojoj novoj domovini. Samo tako, naglasio je Cainkar, američki Jugoslaveni moći će pružiti moralnu i materijalnu pomoć svom narodu u staroj domovini.

Na sastanku *Hrvatskog kola* u Youngstownu upućen je manifest svim Hrvatima u SAD kojim se naglašava da je u složenim ratnim prilikama nastupilo vrijeme iskušenja kako za Hrvate u domovini tako i za Hrvate u SAD. U Hrvatskoj je jedna tiranija zamijenila drugu, a u SAD se vodi kampanja teških optužbi protiv Hrvata. U takvim prilikama američki Hrvati trebaju slijediti politiku predsjednika Roosevelta i SAD, koje će pomoći da i hrvatski narod dočeka bolje dane mira i slobode, pravde i demokracije.¹⁰⁸

Ogromna je većina hrvatskih iseljenika po svom socijalnom sastavu bila radnička i pripadala je progresivnim antifašističkim snagama. Po kapitulaciji Jugoslavije hrvatski su iseljenici morali voditi dvostruku borbu. Prvo, protiv desničarske organizacije »domobranaca« koja je po svojim shvaćanjima bila veoma bliska ustaškom pokretu u Hrvatskoj. Međutim, rad ove organizacije kao profašističke onemogućile su američke vlasti na samom početku rata.¹⁰⁹ Mnogo težu borbu i s mnogo više reperkusija hrvatski iseljenici su trebali voditi protiv desničarske srpske organizacije *Srpske narodne obrane* i njenog glasila »Američki srbobran«. Ta organizacija i njen list optužili su čitav hrvatski narod za zločine Pavelićevih ustaša i za propast monarhističke Jugoslavije. Ovdje treba istaknuti da se progresivni dio srpskih iseljenika okupljen oko lista »Slobodna reč« nije solidarizirao s ovakvim shvaćanjima. Osvrćući se na antihrvatsku propagandu list »Zajedničar« je pisao da su nakon sloma Jugoslavije neprijatelji hrvatskog naroda pokušali preko svjetskog novinstva prikazati čitav hrvatski narod kao fašistički. U SAD su htjeli izazvati zabunu i nevjericu među američkim Hrvatima optužujući ih za petokolonaštvo, a hrvatske prvake za pristaše Hitlera i Mussolinija, a sve u namjeri da se američki Hrvati odreknu svog nacionalnog imena i svojih narodnih idea. »Neprijatelji hrvatskog naroda išli su

¹⁰⁸ »Hrvatski list i Danica hrvatska«, New York 30. 10. 1941.

¹⁰⁹ Federal Bureau of Investigation je po nalogu Atornery Generala Francisa Biddlea zaplijenio svu dokumentaciju »Domobrana« pod sumnjom da rade za Njemačku. (Usp. »Hrvatski list i Danica hrvatska« 10. 2. 1942, br. 18)

tako daleko da su pokušali baciti odgovornost na hrvatski narod radi sloma Jugoslavije.¹¹⁰

Kad je Pavelićeva vlast objavila rat SAD, položaj američkih Hrvata se još više pogoršao. »Zajedničar« je konstatirao da su se zbog toga američki Hrvati našli u nepovoljnem položaju. Razumljivo je da objava rata nije djelo hrvatskog naroda niti u domovini niti u Americi, jer za to niti nema bilo kakvih razloga.¹¹¹

Rukovodstvo *Hrvatske bratske zajednice* ulagalo je velike napore da se izglade sve nesuglasice između američkih Hrvata i Srba.¹¹² U tom cilju je uprava *Zajednice* uputila *Srpskom narodnom savezu* poruku: »Nema nikakvih opravdanih razloga da se mi američki Hrvati i Srbi međusobno mrzimo i svađamo. Jedan te isti neprijatelj ugrožava slobodu našu i naše djece ovdje i hoće da uništi naš narod od kojeg potječemo u staroj domovini.«¹¹³

Neposredno nakon primitka poruke uprava *Srpskog narodnog saveza* posjetila je 7. travnja 1942. ured *Hrvatske bratske zajednice* i u razgovoru s funkcionarima *Zajednice* izrazila želju da američki Srbi i Hrvati zajedno sa Slovincima surađuju na pomoći žrtvama rata i da zauzmu zajednički stav prema agresorima i njihovim planovima cijepanja Jugoslavije. U tim razgovorima od strane predstavnika *Srpskog narodnog saveza* istaknuto je da su »Savez i njegova uprava, članstvo i američki Srbi uopšte, spremni da rade i sarađuju sa svim lojalnim američkim građanima koji tu lojalnost potkrepe delom, sa svakim onim koji se zalaže i radi za obranu demokratskih principa za koje se bori Amerika i njeni saveznici«.¹¹⁴

¹¹⁰ »Zajedničar«, 22. 10. 1941.

¹¹¹ »Zajedničar«, 7. 1. 1942.

¹¹² Zasluge za približavanje Srba i Hrvata imao je i ban Šubašić. Neposredno po dolasku u SAD inicirao je jedan sastanak u Youngstownu, Ohio, koji se održao 16. 11. u dvorani Central Auditorium u prisustvu uglednih iseljenika. Na tom sastanku predsjednik *Hrvatske bratske zajednice* Ivan Budković je rekao: »Ja kažem da je hrvatski narod pripravan da slijedi sporazum koji je započet po vodstvu hrvatskog naroda sa srpskim i slovenskim narodom, ali da taj sporazum bude na bratskim temeljima.« Šubašić mu je odgovorio: »I pokojni Stjepan Radić, kada je vodio politiku *Hrvatske seljačke stranke*, kad je god ozbiljno i stvarno govorio unutar zemlje i van zemlje, tražio je ostvarenje Hrvatske u Jugoslaviji.« (»Zajedničar«, 19. 11. 1941, br. 47)

¹¹³ »Zajedničar«, 8. 7. 1942.

¹¹⁴ Isto.

Međutim, nastojanja jugoslavenskih iseljenika za međusobno sporazumijevanje ozbiljno je narušavala velkosrpska propaganda u SAD. U listopadu 1941. u SAD su otpočeli javnu protujugoslavensku kampanju list »Srbobran« i organizacija *Srpska narodna obrana* iz Chicagoa sa ciljem da dokažu da su Srbi protiv Jugoslavije. Služeći se oštrom šovinističkom argumentacijom, napadali su sve što je hrvatsko, slovensko ili jugoslavensko. List »Srbobran« i *Srpska narodna obrana* pokušali su se predstaviti kao zastupnici javnog mišljenja Srba. Isti ljudi bili su aktivni u vodstvu *Srpske narodne obrane* iz Chicagoa i *Srpskog narodnog saveza* iz Pittsburgha. Mnoge osobe povezane sa jugoslavenskom ambasadom u Washingtonu aktivno su učestvovali u tom radu. Ambasador Konstantin Fotić stajao je do kraja iza te akcije. Vladika Dionisije i Ruth Michell bili su počasni predsjednici *Srpske narodne obrane*. Pukovnik Savić, šef jugoslavenske vojne misije, i jugoslavenski konzul Mirković aktivno su sudjelovali u tom radu.

Konstatin Fotić htio je u Americi igrati ulogu »predstavnika demokracije« i »27. marta«; u stvari braniti interes Nedića. Nastojao je uvjeriti američke vlasti da je Nedić u stvari rođljub s kojim treba računati na Balkanu. Istovremeno je poduzimao sve kako bi razbio jedinstvo jugoslavenskih iseljenika. Sistematski je širio vijesti protiv Hrvata, služeći se pri tome svojim prijateljima i iseljeničkim organizacijama, podržavao je šovinističku mržnju dajući na taj način neprijateljima najuvjerljivije dokaze da Jugoslavija ne može postojati. U listu »Srbobran« imao je svoje ljude plaćene iz dispozicionog fonda, a druge je zloupotrebljavajući svoj položaj uvjeravao da je protujugoslavenska kampanja korisna i potrebna.¹¹⁵ Preko svojih organa u Washingtonu i širom Amerike Fotić je išao za tim da se kod američke javnosti stvori uvjerenje kako između hrvatskog naroda i Pavelića nema nikakve razlike, da je sav hrvatski narod aktivno i svjesno postao dio »osovinske« akcije

¹¹⁵ Sava Kosanović, *Šta se moglo videti iz emigracije*, Beograd 1954, str. 8.

O Fotićevu radu u SAD u vrijeme drugog svjetskog rata usp. Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd 1963; Slobodan Nešović, *Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941—1945*, Beograd 1964; Isti, *Diplomatska igra oko Jugoslavije 1944—1945*, Zagreb 1977; Mihajlo Marić, *Kralj i vlada u emigraciji*, Zagreb 1966.

u Evropi. Još 25. ožujka 1941. Fotić je Rastku Petroviću, tajniku poslanstva, izjavio da Srbi moraju prodavati svoju nezavisnost uslijed izdajničkog držanja Mačeka i Hrvata. Od 27. ožujka i posebno od 6. travnja Fotić je počeo prebacivati svu odgovornost za slom Jugoslavije na »izdajstvo Hrvata«.¹¹⁶ Fotić je predao »Srbobranu« na publiciranje primjerak memoranduma Vikarnog episkopa Valerijana njemačkom komandantu Srbije, generalu Danckelmanu o masakrima u Hrvatskoj. Taj memorandum sastavljen kod Nedića u Beogradu, iznio je sa legalnom putnicom dr Sekulić u Carigrad, gdje ga je dobio dr Tupanjanin, a zatim u London gdje ga je primila jugoslavenska vlada. Ivan Subotić je memorandum donio u Ameriku, a Fotić predao »Srbobranu«. Kosanović kaže: »Ovaj memorandum je po svom efektu jedan od najuspelijih akata Gebelsove propagande i mogao bi se možda srovnati sa Katinskom aferom«. Naši iseljenici su dugo vremena bili pod snažnim utiskom objavljenog memoranduma koji je bez obzira na svoj sadržaj značio negiranje Jugoslavije. On je trebao biti argument za potpuno razbijanje bilo kakvih pokušaja konsolidiranja iseljeničkih redova.¹¹⁷

Fotićeve je argumente prihvaćala i američka štampa.¹¹⁸ U »New York Timesu« od 13. travnja 1941. objavljena je fotografija sa neke vojne svečanosti iz Zagreba uz popratni

¹¹⁶ Bogdan Radica, *O radu Hrvata u USA za vrijeme prošlog rata*, »Hrvatska revija«, Buenos Aires, ožujak 1957, sv. 1, god. VII, str. 53.

¹¹⁷ Kosanović, n. dj, str. 8.

Dr Miloš Sekulić napustio je Beograd 25. IX 1941, pa je preko Sofije stigao u Carigrad. Sekulić je 4. XI stigao u London i sa sobom donio uz spomenuti memorandum također i opširan izvještaj o stanju u Jugoslaviji. (Usp. Plenča, n. dj, str. 48) Uvjerenje da je iza memoranduma episkopa Valerijana stajao Gestapo podržavao je i Luj Adamić, koji je o tome napisao: »Sve ili većinu slika koje je prenio Sekulić, snimili su gestapovski agenti i dostavili ih na prikladan način onima koji su ih željeli poslati ministrima u London.« (Louis Adamić, *My native land*, New York-London 1943, str. 409)

¹¹⁸ Kada je tekst memoranduma već bio poznat u Americi, značajno je da je pomoćnik ministra vanjskih poslova Edward Stettinius obavijestio jugoslavensko poslanstvo u Washingtonu da mu je predsjednik Roosevelt 11. studenog uputio pismo u kome kaže da je Kraljevina Jugoslavija od vitalnog interesa za obranu Amerike. (Usp. Vojimir Kljaković, *Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941—1944*, »Časopis za suvremenu povijest«, Zagreb 1971, br. 2—3, str. 111)

tekst: »Hrvati idu sa Njemačkom«. Isti list je 10. listopada objavio članak sa podacima da su ustaše od mjeseca svibnja pobile 340 tisuća Srba. List piše kako zločine čine i Nijemci i Talijani ali u najvećem broju to čine ustaše. List opširno informira o pokoljima u Lici, kod Karlovca, u Banja Luci i navodi da je pola milijuna Srba pobeglo u Srbiju gdje su se mnogi priključili jedinicama Draže Mihailovića.¹¹⁹

U Americi se na početku rata našao i Jovan Dučić koji je tamo stigao iz Madrija. Svojim pisanjem uključio se u velikosrpsku propagandu. On je u »Srbobranu« 1942. objavio pamflet *Federalizam ili centralizam*. Taj pamflet je oštar napad na jugoslavensku misao. Dučić tvrdi da je Jugoslavija politička i nacionalna konstrukcija za koju je svatko znao da će biti kratkog vijeka. Jugoslavija je nesreća za Srbe, tvrdi Dučić, ona je zabluda a ne rezultat heroizma, slučaja a ne mudrosti, vanjskih interesa a ne nacionalnog jedinstva. Pašić je bio evidentnu istinu da se pitanje dalmatinske obale ne smije gledati kao nacionalni problem, imperijalistički ili povijesni, nego kao strateški i zbog toga je to životni interes Italije. Hrvati i Slovenci, kaže Dučić, su pristaše Habsburga.¹²⁰ 28. lipnja 1943. *Srpska narodna obrana* prihvatala je rezoluciju u kojoj se kaže da je Jugoslavija bila potpuna fikcija, da ne smije biti ponovno uspostavljena jer bi to bilo samo u interesu Hrvata i Nijemaca. U rezoluciji se upozorava američka vlada da će svako daljnje priznavanje jugoslavenske države prouzrokovati nepotrebne žrtve američkih života.¹²¹ U srpnju 1943. konvencija *Srpskog narodnog saveza* službeno je prihvatala ovu rezoluciju i Fotiću uputila poruku: »Američki građani srpskog porekla žele da Vam zahvale za odlučno zastupanje patničkog heroizma srpskog naroda (...). Delegati Konvencije šalju Vam svoje najsrdaćnije pozdrave (...). Vi ste služili naš narod u času najveće njegove tragedije«.¹²² Fotić je odgovorio slijedeće: »Srpski narodni savez časno je služio interesima nove domovine u prošle četiri godine i u ovim istorijskim časovima ispunio je svoje dužnosti prema napačenom narodu«.¹²³ Na Vidovdan 1943. *Srpska narodna obrana* u Chicagou u svojoj

¹¹⁹ »New York Times«, 11. 10. 1941.

¹²⁰ Kosanović, n. dj, str. 37; Usp. Plenča, n. dj, str. 138.

¹²¹ Kosanović, n. dj, str. 74.

¹²² Isto.

¹²³ Isto.

rezoluciji tražila je od vlade u Washingtonu da povuče priznanje Jugoslavije.¹²⁴

U srpnju 1942. na zahtjev Fotića i Ninčića, a uz protivljenje većine članova vlade u Londonu, dogovoren je posjet kralja Petra Americi. Za boravka u Americi kralj Petar se jednom prigodom fotografirao s redakcijom »Srbobrana« i jednim kompletom lista pred nogama. Ova je fotografija bila objavljena u »Srbobranu« s kraljevom izjavom: »Dobro je što radite. Ja to pratim.«¹²⁵ Međutim, kraljev boravak iskoristili su i drugi naši iseljenici koji su se s njim sastali. Tako je u New Yorku došlo do sastanka kralja s upravom *Hrvatske bratske zajednice* i glavnim odborom *Slovenske potporne jednote*. Kralja Petra primio je predsjednik Roosevelt i predsjednik vlade V. Britanije W. Churchill. Oni su tom prilikom izjavili da vlade V. Britanije i SAD žele obnovu Jugoslavije »unutra sređenu i nepodrivenu nacionalnim sukobima«. Churchill je izrazio kralju svoje nezadovoljstvo neprekidnim razmiricama političkih grupa u jugoslavenskoj emigraciji. Kralj je, prema pričanju Eleonore Roosevelt, ostavio neozbiljan dojam na predsjednika Roosevelta.¹²⁶

Američki Hrvati su se suprotstavljeni Fotićevoj propagandi koja ih je teško pogodačala. U pismu Krešića Kraji stoji: »Fotić na sve četiri radi da nas Hrvate oblati. Znam pozitivno. A naš položaj je strašan. Ima on i mjesto i upliv, a što je glavno — milijune«.¹²⁷ U jednom drugom pismu Krešić navodi: »Fotić vodi glavnu riječ, a para ima obilno, kupuje lijevo i desno. Ocrnuje nas gdje god dode, a Pavelić mu je sjajno oružje.«¹²⁸

Demokratske snage u iseljeništvu u drugoj polovini 1942. počinju se suprotstavljati toj propagandi i šire u svijetu istinu o našoj borbi. Najviše zasluga za to imaju listovi »Narodni glasnik«, »Slobodna reč« i »Naprek«. *Hrvatska bratska zajednica* uputila je Fotiću poruku preko »Zajedničara« u kojoj stoji: »Gospodin Fotić, kao predstavnik i zastupnik države Jugoslavije, može davati naloge onima nad kojima ima moć, ali ne može davati naloge *Hrvatskoj bratskoj zajednici*. On može i

¹²⁴ Kosanović, n. dj, str. 8.

¹²⁵ Kosanović, n. dj, str. 9.

¹²⁶ Radica, n. dj, str. 55; *O posjeti kralja SAD usp. Plenča*, n. dj, str. 136; Marić, n. dj, str. 217.

¹²⁷ Pismo Krešića — Kraji, 8. 5. 1941.

¹²⁸ Pismo Krešića — Kraji, 23. 6. 1941.

ima pravo vršiti svoju diplomatsku dužnost kao zastupnik svoje države pred američkim vlastima, ali ne može davati naloge nama, to jest *Hrvatskoj bratskoj zajednici*, što ona ima činiti.¹²⁹ Dvadeset hrvatskih društava iz Detroita tražilo je od jugoslavenske vlade u Londonu da se Fotić ukloni s položaja poslanika.¹³⁰ Dinko Tomašić, profesor na sveučilištu u Bloomingtonu predložio je da se formira odbor koji bi bio sastavljen od javnih radnika među američkim Hrvatima s tim da se taj odbor sistematski suprotstavlja Fotićevoj velikosrpskoj propagandi. Tomašić je jedno vrijeme bio tajnik bana Šubašića, a tijekom 1941. i 1942. pisao je u hrvatskoj iseljeničkoj štampi mnoge članke o položaju Hrvata i njihovim dužnostima tijekom rata.

Još na početku rata u lipnju 1941. jugoslavenska je vlada uputila posebnu misiju u SAD. Članovi misije bili su Ivan Šubašić, Boža Marković, Franc Snoj, Bogoljub Jeftić i Sava Kosanović.¹³¹ Fotić je činio prepreke za dolazak misije. Kad je misija stigla u New York morala je proslijediti za Kanadu jer krivnjom Fotića nije imala uredne vize.¹³² Tek iz Kanade su članovi misije došli u SAD i u New Yorku u siječnju 1942. otvorili *Jugoslavenski informativni centar*. Osim članova misije u centru su radili i činovnici dr Ante Smith-Pavelić, Josip Mohorovičić, dr Nikola Mirković i Bogdan Radica koji je bio šef press biroa od početka 1942. *Jugoslavenski informativni centar* u New Yorku organizirao je rad na suzbijanju Fotićeve propagande i ulagao napore da upozna američku javnost sa stvarnim prilikama u Jugoslaviji. Centar je djelovao do rujna 1943. kad je na zahtjev vlade u Londonu bio ukinut. Već na samom početku rada centra S. Kosanović je uputio pismo

¹²⁹ »Zajedničar«, 14. 5. 1941.

¹³⁰ »Narodni glasnik«, 6. 8. 1942.

¹³¹ Na sjednici ministarskog savjeta od 12. svibnja u Jerusalemu konstatirano je da će sudbina Jugoslavije u mnogome zavisiti i od pomoći SAD i Kanade, pa su bile imenovane vladine delegacije za SAD i Kanadu sa zadatkom da u formi ministarskog komiteta rade na jačanju jugoslavenskog utjecaja u spomenutim zemljama. (Usp. Plenča, n. dj, str. 13; Marić, n. dj, str. 117)

¹³² U rujnu 1941. zatražio je Ivan Šubašić od Fotića posredovanje za posjet predsjedniku Rooseveltu u namjeri da mu izjavi zahvalnost na simpatijama i odlučnost u borbi do oslobođenja Jugoslavije. Fotić je to spriječio, pod izlikom da ne bi iseljenici to shvatili »kao priznanje hrvatske samostalnosti« (Fotićev brzozav vlasti u Londonu od 16. IX 1941; Kljaković, n. dj, str. 106).

Srđanu Budisavljeviću u London u kojem je istakao potrebu jedinstvenog duha u propagandi umjesto razjedinjenosti i neodlučnosti. Kosanović napominje da u isto vrijeme dok kralj govori o trajnom karakteru jugoslavenske državne misli, o prolaznosti unutrašnjih sukoba, štampa je u Americi dobila preko poslanstva memorandum o masakrima u Hrvatskoj, pa je na taj način stvoreno nepotrebno uzbudjenje. Kosanović tvrdi da međunarodnoj javnosti trebamo pružiti dokaze o potrebi sloge Srba, Hrvata i Slovenaca, što je u interesu Balkana i Evrope a služi suzbijanju neprijateljskih aktivnosti. Dalje Kosanović navodi da je upozorio ministra Ninčića na Dučićev pamflet i da mu je ovaj obećao da će Dučić prestati pisati, što se nije desilo.¹³³

U međuvremenu je A. Smith-Pavelić napisao jednu brošuru *The Truth About the Croats (Istina o Hrvatima)*. Ova je brošura uz popratni dopis informativnog centra bila podijeljena velikom broju američkih uglednih ličnosti. Ovom brošurom se nastojalo uvjeriti Amerikance da je Pavelićev režim u Hrvatskoj protiv volje naroda, jer je većina njih na strani dr Mačeka i daje energičan otpor silama osovine. Uz ovu je brošuru bio priložen i tekst memoranduma o generalu Nediću i njegovom režimu, kako bi Amerikanci vidjeli da nema razlika između dva spomenuta režima.¹³⁴

Fotića je počeo zabrinjavati rad *Jugoslavenskog informativnog centra* pa je 8. prosinca 1942. uputio dopis ministru vanjskih poslova Momčilu Ninčiću u kojem je napao rad centra i naveo: »(...) kako je on predviđao da će njegov rad biti usmjeren u dva pravca:

- a) umanjivati značaj srpskog doprinosa i srpske akcije u ovom ratu i rušiti i kompromitovati sve srpske vrednosti;
 - b) iznositi veštački činjenice i izmišljene izveštaje o stavu Hrvatske u ovom ratu kako bi se u Americi steklo uverenje da je hrvatski doprinos sav na strani Saveznika i da su hrvatske žrtve i napor barem onoliko iste koliko i srpske.«¹³⁵
- Fotić kaže da se nije prevario u svojim predviđanjima jer je *Informativni centar* tu politiku provodio sistematski i sa ustrajnošću kojoj se mora odati priznanje. On dalje navodi da je očekivao da će centar i članovi vlade u SAD učiniti sve da

¹³³ Kosanović, n. dj, str. 37.

¹³⁴ Radica, n. dj, str. 55.

¹³⁵ Radica, n. dj, str. 54.

suzbiju kampanju protiv generala Mihailovića i da američkoj javnosti objasne uzroke sukoba između Mihailovića i partizana. To nije učinjeno a neki službenici centra potpomognuti Franjom Petrinovićem i Lujem Adamićem konstantno napadaju njegovu osobu. Svoj dopis Fotić završava: »Mi se ovdje nalazimo pred jednom smešnom i pripremljenom akcijom koja se sistematski i istrajno izvodi. Sa hrvatske strane (Radica) nastoji se svim sredstvima da se stvori što povoljnija atmosfera za Hrvatsku za slučaj pobeđe Saveznika. Veštačkim prikazivanjem hrvatskog učešća na strani Saveznika, stalnim isticanjem hrvatskog otpora kao nečeg potpuno nezavisnog od neke zajedničke akcije u Jugoslaviji, ide se za tim da Hrvatska kao takva ima da bude smatrana kao jedan od članova Ujedinjenih naroda i to jedan od najzaslužnijih za savezničku stvar. Nastoji se da se pitanje Hrvatske izvuče iz kompleksa opštih pitanja Jugoslavije i da se hrvatski interesi zaštite ma kakvo bilo rešenje buduće zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca; a da bi se ovoj propagandi dao 'konstruktivan karakter' ona se zaklanja za beskompromisnu jugoslavensku ideologiju. I dok Hrvati stalno ističu hrvatsku individualnost i hrvatsko ime dotele se svako ko pomene Srbe i srpskog imena odmah optužuje kao reakciono i šovinističko 'veliko srpstvo' i time se pomažu ciljevi neprijatelja. Otpor i žrtve srpskoga naroda na sve moguće načine umanjuju se, a samo pominjanje samog pokolja Srba u Hrvatskoj pretstavlja se kao fašistička propaganda.«¹³⁶ Na kraju svog dopisa Fotić je zatražio od ministra Ninčića da ukloni iz *Jugoslavenskog informativnog centra* službenike Radicu, Pavelića i Mirkovića.¹³⁷

Ali glavna bitka između američkih Hrvata i ostalih naprednih jugoslavenskih iseljenika protiv Fotića i velikosrpske propagande vodila se na otkrivanju istine tko se u Jugoslaviji bori protiv okupatora i njihovih suradnika.

¹³⁶ Radica, n. dj, str. 56.

Gornji Fotićevi navodi bit će kasnije opširno obrazloženi kao stajališta Srpske narodne obrane u Americi u publikaciji *Spomenica 40-godišnjice S. N. Obrane, Chicago, Srpska narodna obrana u Americi, 1950.*

¹³⁷ Predsjednik jugoslavenske vlade u Londonu Slobodan Jovanović je 24. ožujka 1943. donio odluku o rasformiranju *Jugoslavenskog informativnog centra* u New Yorku. Također se obratio State Departmentu s molbom da se jugoslavenskim novinarima zabrani rad u bilo kojem listu u SAD. (Usp. Plenča, n. dj. str. 83)

Općenito je prihvaćeno da su se prve vijesti o otporu okupatoru (koje su stizale na Zapad) odnosile na Dražu Mihailovića i njegove četnike. Međutim, to ipak nije tako.

Prve vijesti koje su prenosile razne novinske agencije nedvojbeno su pokazivale da ustanak vode komunisti i *Komunistička partija Jugoslavije*. List »Zajedničar« je takve vijesti prenosio, pa ćemo neke citirati. Već u broju od 6. kolovoza 1941. u članku *Ne ide u Hrvatskoj kako su mislili oni koji su je sapeli*, piše: »Daljnje vijesti ukazuju na brojne nemire i ispadne gerilske vojske u brdima Bosne i Hercegovine, što vazda slijedi stratište na kojem umire sve to veći broj osumnjičenih.«¹³⁸

Na poznatu akciju komunističke omladine u zagrebačkoj pošti 1941. »Zajedničar« je reagirao člankom *U osvojenim zemljama sve veće pobune*, u kojem se kaže: »Onih pedeset osoba što su smaknute u Hrvatskoj, a koje su poglavito izabrane između Židova i komunista, bilo je osuđeno po ratnomu судu i smaknuće je provedeno u petak prošlog tjedna.«¹³⁹ U članku *Nijemci prijete bombardiranjem Beograda* »Zajedničar« navodi: »U Velikom Bečkereku Nijemci su za kaznu, nakon što su na jednom mjestu razvaljene tračnice sa ciljem da se uništi vlak, naredili smaknuće dvanaest komunista, od ranije držanih u zatvoru. Ovi su obešeni na jednom od mjesnih trgova.«¹⁴⁰ »Zajedničar« objavljuje članak *Kroz Srbiju borbe se vode od sela do sela*, u kojem se kaže: »Vijesti dalje javljaju da je na drugom mjestu, kod Sikola, došlo do sukoba između komunista i četnika na jednoj, a sa srpskom regularnom vojskom na drugoj strani. Tu je, javlja vijest, 27 komunista ubijeno, a nekoliko ih je zarobljeno.«¹⁴¹ »Zajedničar« je prenio i slijedeći podatak: »Jedna vijest iz Berlina javlja da je vojni guverner Srbije zaprijetio srpskim seljacima smrtnom kaznom, ukoliko ovi ne uberi svoju ljetinu najkasnije do 25. 10. U proglašu seljacima guverner optužuje komuniste da se skrivaju na poljima kukuruza.«¹⁴² U članku *Htjeli dici u zrak poštu u Koprivnici*, koji »Zajedničar« objavljuje, piše: »Jedna vijest iz Zagreba, kako je donosi 'New York Times',

¹³⁸ »Zajedničar«, 6. 8. 1941.

¹³⁹ »Zajedničar«, 10. 9. 1941.

¹⁴⁰ »Zajedničar«, 8. 10. 1941.

¹⁴¹ »Zajedničar«, 15. 10. 1941.

¹⁴² »Zajedničar«, 22. 10. 1941.

javlja da je jedna osoba ubijena, dvije su uhapšene ovih dana, kada je otkrivena zavjera da se podmetne bomba u poštanski ured u mjestu Koprivnica. Vijest tu zavjeru pripisuje komunistima.¹⁴³ Dalje u »Zajedničaru« možemo čitati vijest da je vlada generala Nedića u Srbiji uvela javno bičevanje kao mjeru protiv komunista, zatim da su okupatori prisiljeni držati preko devet divizija. Vrlo je zanimljiva vijest koju je »Zajedničar« preuzeo od agencije *Pester Lloyd*, a prema kojoj je ministarstvo unutrašnjih poslova u Hrvatskoj dalo slijedeću izjavu: »Najvažnije pitanje u Hrvatskoj bilo je da se stane na put komunizmu. Komunistička akcija koju vodi srpska centrala, bila je naročito pojačana kad je Njemačka napala Rusiju.«¹⁴⁴ Međutim, ova je istina bila namjerno zataškavana. Jugoslavenska vlada u Londonu shvatila je da je partizanski otpor veliki politički kapital i htjela ga je prisvojiti za sebe.

U prvom razdoblju rata, dok su iseljenici u SAD bili zasipani vijestima o nedjelima Pavelićevih ustaša i o Nedićevoj izdaji i dok je u SAD vođena oštra antihrvatska i antijugoslavenska propaganda, vijesti o otporu okupatoru na tlu Jugoslavije bile su primljene s najvećim oduševljenjem. Pojava Draže Mihailovića i pokušaj tumačenja u inozemstvu da se bori za Jugoslaviju i da ga slijede svi jugoslavenski narodi, u Americi je značila jaku podršku jedinstvu iseljenika i pomoći u borbi protiv Fotićeve velikosrpske propagande. »Narodni glasnik« napisao je 14. kolovoza 1941., da »hrvatski četnici tuku fašiste«. Vijesti su očito bile pravljene za zapadnu štamпу, pa kao kuriozitet možemo navesti i ovu također objavljenu u »Narodnom glasniku« od 18. lipnja 1942.: »Vijesti koje dolaze iz Hrvatske sve jače naglašavaju jednu neospornu istinu: hrvatski narod sve se odlučnije bori protiv nacističkih i fašističkih okupatora i njihovih podlih domaćih slуг. Na desetine tisuća sinova hrvatskog naroda nalazi se u narodnooslobodilačkoj armiji Draže Mihailovića(...) ali nisu to samo komunisti koji se dižu u borbu, nego cijelokupni narod, izuzev šačice prodanih duša.«

Krajem srpnja 1942. stigle su u SAD vijesti o rezoluciji koju su 15. lipnja 1942. u Ostrošcu objavili predstavnici narodnooslobodilačkog pokreta Crne Gore, Boke i Sandžaka o izdaji Draže Mihailovića i suradnji njegovih četnika s oku-

¹⁴³ Isto.

¹⁴⁴ »Zajedničar«, 3. 6. 1942.

patorom. Ovu vijest prenijela je *International News Service* iz Ankare, a od ove agencije preuzeala ju je radio stanica *Slobodna Jugoslavija* u Tiflisu u SSSR-u. Prvi list koji je prenio ovu vijest bio je »Slobodna reč« iz Pittsburgha. U međuvremenu su preko radio stanice *Slobodna Jugoslavija* stizali sve uvjerljiviji dokazi o izdaji Draže Mihailovića. Tek nakon toga K. Fotić sa svojim suradnicima započinje snažnu akciju podrške Mihailoviću. Jedno vrijeme je u tome imao izuzetnu pomoć američke državljanke Ruth Michell.

U listopadu 1941. list »Daily Mirror« donio je prvu vijest o američkoj državljanici Ruth Michell, koja je u okupiranoj Jugoslaviji bila u štabu D. Mihailovića. Po dolasku u SAD objavila je u izdanju *Srpske narodne obrane* brošuru o događajima u Jugoslaviji, obavještavajući američku javnost da borbu protiv Nijemaca vodi »besmrtni heroj Draža Mihailović«. Kada je u listopadu 1942. gradonačelnik New Yorka La Gvardia u jednoj emisiji za Italiju izjavio da će američki avioni snabdijevati oružjem, municijom i hranom hrabre Hrvate koji se junački bore za svoju zemlju, Ruth Michell reagirala je vrlo oštro. U »New York Herald Tribuneu« od 29. listopada objavila je opširan članak koji je pisan sa istih pozicija na kojima je Fotić zasnivao svoju propagandu. Michell govori o masovnom dezertiranju Hrvata iz jugoslavenske vojske, o tome kako su pucali u leđa srpskim i slovenskim oficirima. Hrvati se zapravo nalaze, tvrdi Michell, u borbi protiv Rusa kod Staljingrada i u borbi protiv vojnika Draže Mihailovića.¹⁴⁵ Michell je u članku u detalje opisala ustaška zlodjela. Javni nastupi i pisanje Ruth Michell znatno su išli u prilog Fotiću. Ali on je imao podršku i u Londonu, prvenstveno kod Simovića, Slobodana Jovanovića, Momčila Ninčića i Milana Gavrilovića. Njegov se položaj nije izmijenio niti nakon pada Simovićeve vlade u prosincu 1941., ni u Jovanovićevoj vladi u kojoj je Draža Mihailović postao ministar vojske i mornarice, a Fotić je 22. rujna unaprijeden na položaj ambasadora, iako je većina članova vlade bila protiv njega.¹⁴⁶ I u drugoj

¹⁴⁵ Nikola Drenovac, *Od oltara do revolucionara*, Sarajevo 1976, str. 139. Na suđenju D. Mihailoviću državni tužilac Miloš Minić je ustvrdio da je Ruth Michell bila povezana s Gestapoom.

¹⁴⁶ Protiv naimenovanja Fotića za ambasadora oštro je protestirao Ivan Šubašić u pismu predsjedniku Rooseveltu i telegramu kralju Petru. (Usp. Nešović, *Diplomatska igra oko Jugoslavije 1944—1945*, str. 157)

Jovanovićevoj vladi od siječnja 1943. kao i u Trifunovićevoj od lipnja 1943, u Purićevu u kolovozu 1943, položaj Fotića bio je jedнако čvrst.

Vršeći pritisak na *Jugoslavenski informativni centar* i njegov rad na izvještavanju o stvarnim zbivanjima u Jugoslaviji, Slobodan Jovanović je u kolovozu 1942. od Kosanovića za tražio da ne smije ni na koji način sudjelovati posredno i neposredno, u pitanjima koja se odnose na generala Mihailovića.¹⁴⁷ S druge strane Fotić je u ožujku 1943. organizirao svečanu premijeru filma *Četnici*, o generalu Mihailoviću, u newyorškom kinu Globe. Premijeri je prisustvovalo 1500 lica među kojima je bilo 150 uglednih Amerikanaca.¹⁴⁸

Ipak je brojna i po tiražu obimna iseljenička štampa sve više uspijevala u iznošenju istine o borbi partizana. Demokratski list srpskih iseljenika »Slobodna reč« u opširnom je članku *Jugoslavija u borbi protiv fašizma*, donio u listopadu 1942. vijest: »Strana štampa je objavila da se uništenje željeznica i borba protiv okupatora u Jugoslaviji vodi pod rukovodstvom Draže Mihailovića. Vrhovni štab partizanskog pokreta smatra da je takav izvještaj o Narodnooslobodilačkoj vojsci očita greška, jer Draža Mihailović ne vodi nikakvu borbu protiv okupatora. Tu borbu vodi Vrhovni štab partizana. Ova izjava, kaže se u saopćenju agencije TASS, data je s potpisom *Vrhovnog komandanta Narodne dobrovoljačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, Josipa Tita.*« U »Slobodnoj reči« se prvi put spominje ime Tita u tisku naših iseljenika i u zapadnoj stampi uopće.

Postepeno se i u američkoj štampi počela ispravljati nepravda u odnosu na narodnooslobodilačku borbu. Američki magazin »Time« donosi članak u kojem kaže da Mihailović nije voda partizana protiv okupatora, te da su američki građani zavedeni prijašnjim izvještajima vjerovali da se Mihailović i njegovi četnici bore protiv okupatora. Međutim, postalo je jasno da su to partizani, čiji otpor njemačka komanda stalno naglašava. List dalje spominje slobodnu teritoriju oko gradova Glamoča, Drvara, Petrovca, Ključa i Donjeg Vakufa i uspoređuje ju po veličini sa državom Connecticut. »Time« također svoje čitaoce informira o zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću,

¹⁴⁷ Kosanović, n. dj, str. 86.

¹⁴⁸ Radica, n. dj, str. 56.

izboru Ivana Ribara za predsjednika i navodi podatak da partizanska vojska broji između 200 i 300.000 vojnika.¹⁴⁹

List »Zajedničar« prvi put se osvrnuo na ličnost Tita u rujnu 1943. objavivši fotografiju (onu istu koju su objavili Nijemci kada su raspisali nagradu za njegovo uhićenje). Uz ostalo objavljeno je da je to prva fotografija Tita koja je stigla u Ameriku, da je Tito vođa partizana te da mu je pravo ime Josip Broz. Već u studenome iste godine »Zajedničar« donosi članak pod naslovom *Odakle Titu ime Tito?* Navodeći da je to njegovo ratno ime list završava: »Bilo kako bilo, to je ime danas poznato po cijelom svijetu, a Tito poštovan od svih slobodoljubećih naroda.«

Najveće zasluge za upoznavanje Tita među iseljenicima i u američkoj javnosti imao je Luj Adamič. List »Narodni glasnik« objavio je 24. rujna 1943. njegov tekst *Tito vodi jugoslavenske partizane k novim pobjedama* u kojem se kaže: »Zadivljujuće gerilsko ratovanje jugoslavenskog naroda, koji neprekidno skoro dvije godine drži u Jugoslaviji nekih 20 osovinskih divizija daleko od anglo-američkog i ruskog fronta, doseglo je svoj vrhunac prošle sedmice. U ovom času ja ne mislim na neočekivano gomilane vojničke uspjehe u Sloveniji, Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Crnoj Gori, o kojima su vijesti poplavile prve stranice velikih novina i radio emisije. Naprotiv, ja mislim o činjenici da se svi uspjesi, za razliku od sličnih uspjeha u prošlosti, pripisuju ispravno, i u stampi i na radiju, partizanima, ili Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, kojima zapovijeda vojničko čudo i tajanstveni čovjek po imenu Tito.« Nedugo zatim »Zajedničar« je donio na prvoj strani fotografiju koja prikazuje kako Antun Augustinčić portretira Tita. U istom je broju objavljen članak Teodora Balka pod naslovom *Poznavao sam Tita*, koji je napisao za agenciju *Overseas News Agency*. Prenoseći članak »Zajedničar« u uvodu kaže da je Tito od nepoznatog radnika postao junak dana, heroj nacije i uvažena ličnost, koju respektiraju državnici svijeta i o kojemu dnevno piše svjetska štampa. Novinari, pisci i političari znatiželjno istražuju tko je Tito, tko je ličnost što se u pobijedenoj i porušenoj Jugoslaviji uspjela suprotstaviti njemačkoj sili i vojskovođama kao što je Ervin Rommel. »Zajedničar« sa zadovoljstvom ističe da je Tito Hrvat koji je osvjetlao čast nacije. List dalje donosi opširan članak u ko-

¹⁴⁹ »Time«, 17. 12. 1942.

jem Balk tvrdi da je poznavao Tita još iz vremena njegova ilegalnog rada u Jugoslaviji, iz vremena kad je bio osuđen na pet godina robije. Balk je informirao američke čitaoce da je Tito rođen u okolini Zagreba u siromašnoj seljačkoj obitelji, da je završio zanat u Zagrebu i da je radio u željezničkoj radionici.¹⁵⁰

Američka politika prema zbivanjima u Jugoslaviji u drugom svjetskom ratu bila je veoma složena.¹⁵¹ Neposredno po napadu na Jugoslaviju predsjednik Roosevelt i državni sekretar Cordell Hull osudili su agresiju i odlučili da se Jugoslaviji pruži moralna i materijalna pomoć. Američka vlada objavila slijedeće saopćenje: »Barbarski upad u Jugoslaviju i pokušaj da se uništi ova država grubom silom jedno je poglavlje više u zasnovanom pohodu za svjetskim gospodstvom i osvajanjem. Još jedan mali narod je stradao od napada osvajača, što još jednom dokazuje da nema geografskih granica ili zapreka bilo koje vrste u njihovom pohodu za svjetskim gospodstvom. Američki narod iskazuje svoje simpatije narodu koji je na tako grub način napadnut i mi stalno pratimo hrabru borbu jugoslavenskog naroda da zaštiti svoje domove i očuva svoju slobodu. Ova vlada slijedeći svoju politiku pomoći onima koji se brane protiv osvajača, sada će po mogućnosti što brže slati svoju vojnu i drugu pomoć Jugoslaviji.«¹⁵² State Department je 11. travnja donio uredbu kojom se odobrilo sakupljanje pomoći u SAD za Jugoslaviju. Početkom lipnja predstavnici vlade SAD stavljeni su javno do znanja da ne priznaju cijepanje Jugoslavije ni marionetske osovinske tutevine. Za njih je ostala legitimna vlada Kraljevine Jugoslavije koja je izbjegla iz zemlje.

Vjerna svojoj slobodarskoj tradiciji *Hrvatska bratska zajednica* angažirala je gotovo sto tisuća svojih članova i 650 ograna u svim dijelovima SAD i Kanade za podupiranje ratnih napora Amerike i ostalih saveznika antihitlerovske koalicije, kao i za oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije. Ta angažiranost bila je potpuna: mnogi su zajedničari vojevali

¹⁵⁰ »Zajedničar«, 29. 12. 1943.

¹⁵¹ Dijelomičan prikaz američko-jugoslavenskih odnosa nalazi se kod Plenča, n. dj; S. Nešović, *Diplomatska igra oko Jugoslavije 1944—1945*; Vojimir Kljaković, *Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941—1944*, »Časopis za suvremenu povijest«, Zagreb 1971, br. 2—3 i 1973, br. 1.

¹⁵² »Zajedničar«, 9. 4. 1941.

na ratištima širom svijeta pod američkom zastavom, drugi su u Americi politički djelovali šireći istinu o narodnooslobodiлаčkoj borbi u Jugoslaviji, a kad se rat primakao kraju *Hrvatska bratska zajednica* prionula je prikupljanju pomoći za porušenu domovinu.

Dakako da su se američki Hrvati odmah na početku rata distancirali od zbivanja u Jugoslaviji.

Hrvatska bratska zajednica uputila je 16. srpnja 1941. poruku predsjedniku Rooseveltu u kojoj je istaknula da su:

- Hrvati lojalni građani Amerike;
- da pružaju podršku politici SAD i njenim saveznicima, uvjereni da će pobjeda Saveznika biti pobjeda njihove stare domovine;
- da ne priznaju Nezavisnu Državu Hrvatsku;¹⁵³
- da će surađivati s ostalim južnoslavenskim iseljenicima u ostvarivanju ratnog programa SAD.¹⁵⁴

»Zajedničar« je u jednom napisu objavio da će američki Hrvati do kraja potpomagati svoju novu domovinu i američku vladu u borbi protiv neprijatelja hrvatskog i svih ostalih slavenskih naroda. Želja je američkih Hrvata da Srbi, Slovenci i Hrvati obnove svoju zajedničku državu u kojoj će vladati sloboda za sve narode koji budu u njoj živjeli.¹⁵⁵

Svoju politiku prema djelovanju pojedinih doseljeničkih grupa američka je vlada vodila pod gesлом postizanja punog jedinstva američke nacije. Zbog toga je već nekoliko dana nakon napada na Pearl Harbor, 10. prosinca 1941, State Department objavio proglašenje u kojem su doseljeničke skupine bile pozvane da se suzdržavaju od razvijanja političkih aktivnosti u SAD čiji bi ciljevi i svrha bili vezani sa starom domovinom doseljenika. Smisao zahtjeva je bio da doseljenici obuzdaju i zatome svoju zabrinutost za budućnost rodne zemlje i brigu o tome prepuste vlasti u Washingtonu. Jedan od najva-

¹⁵³ Jugoslavenska je vlada poduzela korake da SAD ne priznaju NDH. Njen poslanik u Washingtonu K. Fotić predao je 12. a zatim i 24. svibnja 1941. vlasti SAD notu sa zahtjevom da osudi stvaranje NDH. Državni podsrečetar Welles obavijestio je Fotića 28. svibnja da će vlada SAD oštro protestirati protiv povrede integriteta Jugoslavije i načela međunarodnog prava od strane sila Osovine, koje su protuzakonito iskoristile vojnu okupaciju za promjenu pravnog statusa jedne države. Welles je to i učinio u ime svoje vlade 4. lipnja. (Usp. Plenča, n. nj, str. 36)

¹⁵⁴ »Zajedničar«, 16. 7. 1941.

¹⁵⁵ »Zajedničar«, 10. 9. 1941.

žnijih razloga za taj proglaš, koji je velikom broju doseljenika propisao ponašanje, bio je bez sumnje postizanje nacionalnog jedinstva.¹⁵⁶

U jednom drugom dokumentu američke vlade, također iz 1941, stoji da »američka vlada priznaje da, s obzirom na istu rasnu pozadinu, američki građani nastupajući kao američki građani i uz punu lojalnost prema SAD, mogu ipak simpatizirati s narodnim težnjama zemlje njihova rasnog i nacionalnog porijekla i da se mogu organizirati u znak simpatije i prijateljske pomoći takvim težnjama«.¹⁵⁷

Državni tajnik Cordell Hull izjavio je prilikom održavanja *Slavenskog kongresa* u Detroitu 1942. slijedeće: »Puna potpora našim ratnim naporima od američkih građana slavenskog porijekla, koji su tako veliki faktor u našim proizvodnim programima, naročito je važna. Svi napor, međutim, trebaju imati cilj minimiziranje razlika rasne pozadine i trebaju naglašavati fundamentalno jedinstvo ove zemlje.«¹⁵⁸

U nastojanju da postigne jedinstvo radi uspješnog vođenja rata, američka vlada je nastojala posredovati u nekim razmircama i otvorenim pitanjima koja su se tada pojavila među jugoslavenskim iseljenicima. Tako su M. Elmer Davis, direktor *Ureda za ratne informacije*, Mr. Berle, državni podtajnik i Allan Cranston, direktor stranojezičnog ureda, sazvali 18. rujna 1942. predstavnike američkih Jugoslavena u State Department. E. Davis je naglasio da je američkoj vladu poznato da postoje svađe i trzavice među američkim Jugoslavenima, a to šteti provođenju ratnog programa Amerike. Davis je otvoreno rekao: »Američkim vlastima je poznato da postoje unutrašnje borbe među američkim Hrvatima, a još u većoj mjeri među američkim Srbima, oko pitanja unutarnjeg uređenja Jugoslavije. Ove borbe su dosegle vrlo nepoželjan stupanj u napadima *Srbobrana* na sve Hrvate u starom kraju, kao i na one koji su ovdje i američki su građani. Ovakvi napadi su neosnovani, jer prema provjerenim informacijama američkog State Departmenta postoje dokazi da se pretežna većina Hrvata u starom kraju ne slaže s vladom Pavelića i odupire se i boriti protiv uljeza Hitlera i Mussolinija. Ogromna većina pak Hrvata u

¹⁵⁶ 1944... Crucial Year, The Need of Dynamic Unity in the Immigrant Groups, Two Addresses by Louis Adamic, *The United Committee of South-Slavic Americans*, New York, N. Y.

¹⁵⁷ »Zajedničar«, 21. 1. 1942, br. 3.

¹⁵⁸ »Hrvatski radnički kalendar«, Pittsburgh 1947, str. 17.

Americi, koji su građani ili stanovnici ovdje, lojalna je ovoj vlasti, iako je bilo u početku takvih koji su simpatizirali s Pavelićem i širili mržnju među Hrvatima i Srbima. Prema tome, svaki napad američkih Srba na sve Hrvate radi Pavelićevog izdajstva, kao i napad američkih Hrvata na Srbe kao cjelinu radi Nedićeve nevjere savezničkoj stvari, nije osnovan na činjenicama i takvi napadi služe jedino slabljenju ratnih napora Amerike i time slabe našu stvar, a idu u prilog Hitlera i fašizma.«¹⁵⁹

Na sastanku u *Uredu za ratne informacije* državni podtajnik Berle je obrazložio stajalište američke vlade prema Jugoslaviji i drugim prijateljskim i savezničkim državama. Rekao je »da Sjedinjene Američke Države priznaju Jugoslaviju kao državu i kao saveznicu u ovom ratu protiv osovinskih sila, te će Amerika Jugoslaviji pružiti svaku moguću moralnu i materijalnu pomoć. U otporu Hitleru i Mussoliniju, kao i njihovim vazalima Paveliću i Nediću, sudjeluju sva tri jugoslavenska naroda u Jugoslaviji, a naša je dužnost da podupiremo sve one i pružamo pomoć svim onim elementima koji bilo gdje i na bilo koji način doprinose porazu zajedničkog nam neprijatelja. Američka vlada ne želi da se upliće u unutrašnje razlike ili poglede pojedinih stranaka ili pojedinaca na buduće državno uređenje u Jugoslaviji, niti nastoji da utječe u bilo kojem pogledu kakvo bi uređenje trebalo biti, premda zna da postoje razna mišljenja i razni pogledi na tu stvar. Ali nije dužnost nas Amerikanaca da sada, u ovom času, o tim stvarima vodimo brigu i trošimo na to energiju. Naša prava, jedina i glavna dužnost jest da pobijedimo Hitlera i njegove saveznike, a sve druge stvari moraju biti potčinjene tom cilju. Svaka svađa i svako naorušavanje mira među Amerikancima o pitanjima razlika u stariom kraju, koje se tiču onih naroda i treba da ih oni sami urede, slabi naše napore i koristi našim neprijateljima. Bez pobjede nad Hitlerom neće biti moguć nikakav zdrav poredak za narode Jugoslavije, niti sloboda za bilo koje narode«.¹⁶⁰

¹⁵⁹ »Zajedničar«, 30. 9. 1942.

Prema izjavi predsjednika Roosevelta, on sam je uvijek davao upute Elmeru Davisu da se gerilske aktivnosti u Jugoslaviji prikazuju kao jugoslavenske, što je značilo da se to odnosi na sve koji pružaju otpor. Na kraju rata, prema Rooseveltu, nastojat će se da svaki pojedinac bude nagrađen prema svojim zaslugama. (Usp. Kljaković, n. dj, str. 121)

¹⁶⁰ Isto.

U Washingtonu je na spomenutom sastanku od 18. rujna 1942. jednoglasno prihvaćena slijedeća rezolucija: »Svi ćemo nastojati slijediti američku vladu u njenom nastojanju na jedinstvu Amerikanaca, bez obzira na nacionalno ili rasno porijeklo, u zajedničkom životnom interesu da se pobijedi u ovom ratu za slobodu. Suprotstaviti ćemo se svim pokušajima koji bi tjerali Amerikance jugoslavenskog porijekla na međusobne sukobe.«¹⁶¹ M. Marković sjećajući se toga sastanka piše: »Odmah posle tog zvanični Washington je zbog naših napada na Dražu Mihailovića vršio žestok pritisak na naš pokret. U Washington smo bili pozvani ja, kao urednik 'Slobodne reči' i Toni Majnerić kao urednik 'Narodnog glasnika' (...). Malte-ne smo cito dan bili (naizmenično) saslušavani u State Depart-mentu u odeljenju podsekretara A. Berlea uz pretnju da ćemo biti uhapšeni a naše novine zabranjene ako ne prestanemo da napadamo 'savezničkog ministra rata' Dražu Mihailovića. Saslušavanja su vršena odvojeno, ali pošto smo znali zašto nas pozivaju — već smo se bili dogovorili o svom držanju, tako da se ono potpuno podudaralo. Između ostalog, dokazivali smo zvaničnim licima američke vlade da Draža Mihailović nije nikakav saveznički ministar, već sluga okupatora i izdajnik svoga naroda, koji je u najtješnjoj saradnji sa kvislingom u Beogradu, generalom Milanom Nedićem, a čiji je rođak Konstatin Fotić, ambasador kraljevske vlade u Washingtonu. Ovakav naš stav i činjenice koje smo iznosili toga dana pred zvaničnim licima američke vlade svakako su imale određeni uticaj, jer je bila primetna mala zabuna kod naših 'domaćina'. Napokon, posle pretnji o hapšenju, otpustili su nas sa napomenom da će nam zabraniti novine ako nastavimo da i dalje napadamo Dražu Mihailovića.

Na putu za Pittsburgh, Toni i ja zadržali smo se par dana u New Yorku, informisali drugove u CK i, sa zajedničkim potpisom, napisali članak za časopis 'New Masses' o D. Mihailoviću kao izdajniku. Nešto kasnije, u New Yorku je objavljena na engleskom jeziku u velikom tiražu moja brošura pod naslovom '*Ko je Draža Mihailović?*'.

Drugim rečima, umesto da ustuknemo pod pretnjama iz Washingtona, mi smo preneli kampanju o D. Mihailoviću, o partizanima — partizanskom pokretu pod rukovodstvom dru-

¹⁶¹ Immigration History Research Center, St. Paul, Adamićeva zborka.

ga Tita, na široki američki teren, dobijajući u tom pogledu sve širu podršku američke napredne javnosti. To je u izvensom smislu ohladilo one koji su nameravali da nas zbog toga progone (...). Sećam se da sam u to vreme dobio iznenadujući poziv od *Kluba liberala*, službenika State Departmenta, da dođem avionom o njihovom trošku i da im održim predavanje o 'događajima u Jugoslaviji'. Naravno, poziv sam prihvatio sa zadovoljstvom, a predavanju je u Washingtonu prisustvovalo oko 500 službenika iz raznih vladinih ureda.«¹⁶²

Niti »Srbobran« nije promijenio pravac pisanja. Zbog toga je E. Davis uputio oštro pismo predsjedniku *Srpskog narodnog saveza* Simi Vrliniću upozoravajući ga da razna odjeljenja američke vlade, uključujući *Ured za ratne informacije*, ministarstvo pravde i državno tajništvo, prate sa zabrinutnošću pisanje »Srbobrana«. Napadi lista na sav hrvatski narod, njegovo svećenstvo, kao i uvijeni pokušaji da se brani Nedića, često se mogu opisati kao pomaganje neprijatelja, što djeluje na ratne napore Amerike. Davis je začuđen što je Vrlinić bio kritiziran zbog potpisa na rezoluciji od 18. rujna 1942. i kaže: »U Jugoslaviji i u Sjedinjenim Američkim Državama, mi radimo na tome da ujedinimo i Srbe i Hrvate i Slovence koji vjeruju u slobodu i demokraciju, a koji se suprotstavljaju Osovini i njenim satelitima. Sve što Vi kao predsjednik *Srpskog narodnog saveza* možete učiniti da se učini kraj sadašnjem razdoru između Amerikanaca srpskog i hrvatskog porijekla — razdoru koji sad dobrim dijelom raspiruje 'Srbobran' — bit će stvaran doprinos ratnom naporu.«¹⁶³ Nakon ove Davisove intervencije uprava *Srpskog narodnog saveza* otpustila je urednika lista Mladen Trbuhovića.

Ali u međuvremenu je u vezi s ovim pitanjem prema pisanju iseljeničke štampe došlo do razmimoilaženja u američkim političkim krugovima. Read Lewis, direktor *Vijeća za američko jedinstvo* bio je upozoren od Jaroslava Chyza, upravitelja odjela vijeća za stranojezičnu štampu, da je Davisovo pismo Vrliniću neprovjерeno. Chyz je uz to branio pisanje »Srbobrana«, upozoravajući da se mnogi njegovi članci pogrešno interpretiraju. Na to je reagirao Allan Cranston, šef stranojezičnog odjela u *Uredu za ratne informacije*, potkrepljujući svoje tvrdnje izvorima iz »Srbobranovih« članaka koji su neprihvatljivi za

¹⁶² »Naše novine«, Toronto 4. 10. 1978.
¹⁶³ Kosanović, n. dj., str. 56.

američku politiku. U svakom slučaju pomirljiv stav nekih članova *Vijeća za američko jedinstvo* i njihov nepovoljan odnos prema lijevo orijentiranim stranojezičnim listovima izazvali su u redovima iseljenika zabunu. Luj Adamič koji je bio član odbora *Vijeća za američko jedinstvo* i urednik glasila tog organa »Common Ground«, dao je ostavku na svoj položaj. U obrazloženju svoje ostavke Adamič podnosi *Vijeću* memorandum u kojem ističe da je *Vijeće za američko jedinstvo* posljednih godina vrlo često branilo razbijačke i štetne stranojezične novine i organizacije pod parolom »američkog jedinstva«, dozvoljavalo je da bude korišteno kao paravan reakcionarnim snagama za njihove aktivnosti u stranojezičnoj štampi, svojim je radom *Vijeće* kočilo umjesto promicalo interes stranojezičnih grupa u cjelini, te je slijedilo politiku oportunizma, umjesto da slijedi put promicanja demokracije u SAD.¹⁶⁴

Nedosljednost i razlike u politici prema Jugoslaviji mogle su se s vremenom na vrijeme zapaziti kod američkih političara. U jednom pismu ministru pravde F. Beedlu od 10. prosinca 1941. S. Kosanović se zahvaljuje što je Beedl svoj govor na slavenском banketu u Detroitu korigirao zamjenivši ime Srbija i Srbi s Jugoslavija i Jugoslaveni. To je bilo od izuzetne važnosti za jugoslavenske iseljenike u SAD i za jugoslavensku borbu uopće. Kosanović upozorava Beedla da je predsjednik Roosevelt u jednom važnom govoru upotrijebio ime Srbi umjesto Jugoslaveni. Takve se pogreške ne bi smjele praviti, kaže Kosanović, jer u SAD živi oko 1,200.000 jugoslavenskih ise-

¹⁶⁴ Immigration History Research Center, Adamičeva zbirka. U travnju 1917. predsjednik Wilson je osnovao *Committee on Public Information* s ciljem da daje javnosti sve što vlada smatra potrebnim za informiranje u vrijeme rata, a i da vlada preko tog ureda stekne potrebne informacije. Za upravitelja ureda postavljen je George Creel. Ured je imao svoje pododboare, među kojima je bio *Yugoslav Bureau Committee on Public Information* koji je vodio Petar Mladineo.

Godine 1922. *Komitet za javne informacije* pretvoren je u *Foreign Language Information Service* sa slijedećom svrhom:

— inojezično pučanstvo u SAD snabdijevati točnim informacijama na vlastitom jeziku;

— uspostavljanje veza između vlade SAD i iseljenika. Upravitelj jugoslavenskog odsjeka bio je Ivan Mladineo, brat Petra Mladinea. Godine 1939. službu za stranojezične informacije naslijedio je *Foreign Language Information Service* (FLIS). Ured je imao svoje službeno glasilo »Common Ground«, kojem je Adamič do ostavke bio urednik.

ljenika od kojih su tek desetina Srbi. S druge strane upotrebotim imena Srbija umjesto Jugoslavija odobrava se današnju situaciju, pa se svi oni koji se bore za restauraciju Jugoslavije mogu osjetiti napuštenima.¹⁶⁵ Međutim, ovakve stvari su se i dalje ponavljalje. Predsjednik Roosevelt je u govoru na *Međunarodnom studentskom kongresu* u Washingtonu rekao da je u Norveškoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj, Srbiji i Grčkoj »živ duh borbe«. Ova je izjava izazvala pravu uzbunu među našim iseljenicima. Iz *Jugoslavenskog informativnog centra* su zatražena objašnjenja, a dopisnik newyorškog lista »Daily News« je bio zamoljen da na konferenciji za štampu uputi pitanje predsjedniku. Sava Kosanović uputio je pismo gradonačelniku La Guardiji upozoravajući ga na teške posljedice za jugoslavensku borbu. Kosanović kaže da su ovom izjavom Hrvati i Slovenci ignorirani kao nezaobilazni činioci jugoslavenske države.¹⁶⁶ Oni to ne zaslužuju jer je u čitavoj Sloveniji i Hrvatskoj gerila najaktivnija. Tamo su svi ujedinjeni u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Kosanović je zamolio La Guardiju da pokuša ustanoviti s koje strane dolaze sugestije za upotrebu imena Srbija, te da se pobrine kako se u buduće ne bi takve greške činile.¹⁶⁷ U međuvremenu je agencija *Associated Press* iz Washingtona prenijela slijedeće objašnjenje: »Predsjednik je Roosevelt objasnio danas da je u svom govoru od 3. rujna hvalio otpor Srbije, a ne Jugoslavije, zato što je u svojoj mladosti sakupljao poštanske marke Srbije. U izvjesnim krugovima ovo se smatra kao dokaz da on ne priznaje više Jugoslaviju kad uključuje bivšu Srbiju. Ovu omašku učinio je Predsjednik, kako je sam rekao, što je toliko mnogo puta video ime Srbija na markama koje je sakupljao.«¹⁶⁸

¹⁶⁵ Kosanović, n. dj, str. 16.

¹⁶⁶ Treba istaći da je predsjednik Roosevelt u siječanskoj poruci Jugoslavima 1942. osudio postupke Nijemaca i Pavelićeva režima i istakao da su »velika većina Hrvata mirni pristaše svoga legitimnoga vođe dr Vlatka Mačeka« i da su »svi istaknuti ljudi koji su se uzdržali od podrške Paveliću upućeni u koncentracione logore...« (Kljaković, n. dj, str. 116).

¹⁶⁷ Kosanović, n. dj, str. 36.

¹⁶⁸ Radica, n. dj, str. 57.

U siječnju 1942. predsjednik Roosevelt izjavio je S. Wellesu, podsekretaru za vanjske poslove SAD, da će se poslije rata u Jugoslaviji sprovesti plebiscit, kako bi se jednom za uvijek riješilo pitanje »trvjenja njenih nacija, naročito između Srbija i Hrvata«. (Usp. S. Welles, *Seven Decisions*, New York 1951, 136; Plenča, n. dj, str. 138)

Jugoslavenski informativni centar je tokom 1942. upućivao sve veći broj članaka američkim i naprednim iseljeničkim listovima. Bogdan Radica je još ranije upoznao novinara Keya sa činjenicom da Talijani snabdijevaju četnike oružjem i pomazu ih u borbi. Key je ovu vijest potkraj studenoga dao agenciji *United Press*. K. Fotić nezadovoljan radom Jugoslavenskog informativnog centra u spomenutom dopisu Ninčiću kaže: »Međutim, pojedini činovnici iz *Informativnog centra* (Radica, A. Pavelić, N. Marković i ministar Kosanović) u razgovorima sa američkim novinarima i činovnicima američkog *War Information Officea* nastavili su kampanju protiv generala Mihailovića ističući u tim razgovorima da je njegova akcija potpuno zastala i da se danas jedino partizani bore i 'zeleni kadar' koji se stvara u Hrvatskoj.«¹⁶⁹

Na žalost i američka je štampa bila podijeljena u informiranju o zbivanjima u Jugoslaviji. »New York Times« je svojim člancima doprinio da se stvari legenda o Draži Mihailoviću kao »heroju«, pri čemu se list služio Fotićevim podacima. »New York Times« je bio među posljednjima koji su objavljivali »vojne izvještaje« Draže Mihailovića, koje je Fotić u Washingtonu pravio i dijelio američkim novinama.¹⁷⁰ Ipak je i ovaj list koncem siječnja 1943. otpočeo s objavljivanjem napisa o suradnji četnika s Talijanima. Američki novinar Baldwin je često pisao o događajima u Jugoslaviji uporno zagovarajući Dražu Mihailovića, a naročito na početku rata kada je tvrdio da Nedić nije izdajnik nego da je on »Peten srpskog naroda.«¹⁷¹ Ugledna američka novinarka Anna McCormick tvrdila je da među partizanima nema Srba. Časopis »New Week« također je pisao neprijateljski o partizanima. Kada je potkraj 1943. dobar dio američke štampe izmijenio stav u odnosu na događaje u Jugoslaviji, ovaj je časopis donosio slike četnika Draže Mihailovića. »Christian

¹⁶⁹ Radica, n. dj, str. 56.

¹⁷⁰ Vladimir Dedijer, *Beleške iz Amerike*, Beograd 1945, str. 56.

Jugoslavenska vlada u Londonu vršila je velike napore kako bi postigla kod američke vlade zaštitu za četnike. U travnju 1943. pozvao je S. Jovanović na konzultacije ambasadora Fotića u London. Po povratku u Washington Fotić je 5. svibnja posjetio Roosevelta. Ovaj je izrazio nadu da će se stvoriti sporazum po kome bi partizani i četnici djelovali u odvojenim zonama, kako bi se izbjegla daljnja bratobilačka borba. (Plenča, n. dj, str. 179)

¹⁷¹ Dedijer, n. dj, str. 45.

Science Monitor« je još na kraju rata pokušavao uzdignuti mit o Draži Mihailoviću.¹⁷²

U jednom pismu od 10. siječnja 1944. Kosanović je upozorio D. Poola, direktora ureda strateške službe, kako se posljednjih mjeseci u dnevnim izvještajima radio stanica razabire jasna antipartizanska tendencija. Kosanović upozorava da je baš u to vrijeme vojnička aktivnost partizana daleko intenzivnija i američki službeni stav je sasvim izmijenjen u korist partizana.¹⁷³

Bilo je među američkim listovima koji su od samog početka rata a još više u drugoj fazi pisali o našoj zemlji pozitivno.¹⁷⁴ Jedna grupa novinara, među kojima su bili Ralph G. Martin, Stoyan Pribichhevich, John Talbot i Edd Johnson, posjetili su partizanske redove i po povratku napisali su svoje dojmove o posjetu partizanima, o susretima s Titom koji im je opširno iznio stanje na frontu, političku situaciju u Jugoslaviji i program za koji se bori Narodnooslobodilačka vojska. Ovi su članci bili objavljeni po američkim listovima. Kasnije su bili sakupljeni u jednoj brošuri pod naslovom *The Yugoslav Struggle Through American Eyes*.¹⁷⁵

Veoma pozitivno o zbivanjima u Jugoslaviji pisao je novinar W. Bernstein. Njegov je interview s Maršalom Titom objavila gotovo sva američka štampa.¹⁷⁶ U San Franciscou radio-komentator Sydney Rodgers je u jednoj od svojih emisija još potkraj 1942. održao govor u kojem je rekao da se u Jugoslaviji bore partizani i da se Mihailović ne bori protiv okupatora. Newyorški list »Daily Worker« glasilo Komunističke partije SAD, od samog početka rata često i objektivno je pisao o zbivanjima u Jugoslaviji. »PM« koji je slijedio Rooseveltovu politiku, u napisima o zbivanjima u Jugoslaviji išao je korak dalje, za što je bio zaslužan Luj Adamić.¹⁷⁷

¹⁷² Dedijer, n. dj, str. 50.

¹⁷³ Kosanović, n. dj, str. 68.

¹⁷⁴ Veoma uspješan prikaz pisanja američke štampe o zbivanjima u Jugoslaviji tokom rata nalazi se kod S. Nešovića, *Inostranstvo i nova Jugoslavija*. Nešović je preveo na naš jezik i objavio velik broj članaka.

¹⁷⁵ Brošuru je objavio u svibnju 1944. *The United Committee of South-Slavic Americans*, New York.

¹⁷⁶ Dedijer, n. dj, str. 172.

¹⁷⁷ Dedijer, n. dj, str. 165.

Američka vlada i javnost od samog početka su, gledano u cjelini, simpatizirali i pomagali borbu naših naroda. Međutim, kad se radilo o ocjenjivanju karaktera te borbe u Jugoslaviji, onda je išlo mnogo teže. Ali su naši Ijudi u SAD u tome bili mnogo određeniji. Na jednom sastanku Slovenaca u Chicago 1941. rečeno je: »Činjenica jest da si danas nitko ne želi povratak u staru Evropu, pa tako ni mi američki Slovenci ne želimo svojoj braći u staroj domovini povratak u staru Jugoslaviju. Ni Hrvati, pošteni Hrvati, ne Pavelićevi razbojnici, ne žele povratak. Sa širokom autonomijom u jednoj jugoslavenskoj ili balkanskoj federaciji bi se možda zadovoljili. Sa federacijom te vrste zadovoljili bi se i Slovenci pod uvjetom da ne budu više podložni nekome kralju, koji se preko noći lako pretvoriti u diktatora i jednim potezom pera uništi sve sloboštine.«¹⁷⁸ Zbog toga je Luj Adamić s pravom napisao: »Što se tiče događaja u Jugoslaviji to nije tek lokalni sukob, nego manifestacija osnovnih pitanja ovog rata, što znači osnovnih pitanja bilo kakvog mira koji će nakon rata uslijediti. U vezi s otporom protiv Osovine jugoslavenski narod je realizirao jednu socijalnu revoluciju, koju je domaća reakcija, pomagana od zapadnoevropskog imperijalizma, spriječavala krajnjim terorom kroz minulih dvadeset godina. Mihailović je kontrarevolucionarni agent ove reakcije i imperijalizma (...). Dozvolite da vas zamolim za malo napora da spoznate da Jugoslaveni, koji su toliko doprinijeli za pobjedu, sasmati naravno, neće da budu opet zajašeni diktatorstvom pod zaštitom anglo-američke vojske (...). Zašto ne priznati jugoslavensku revoluciju sada? Ona nije gora nego što je bila američka revolucija. Ako je priznamo sada možda će se i drugi evropski narodi dići protiv Hitlera, namjesto da čekaju na naše taktičare da završe svoje planove i da iste koordiniraju sa potencijalnim Darlanima i Badoglima? Pred godinu dana počeo sam upozoravati državno odjeljenje o mogućnosti da ako naše trupe dođu u Jugoslaviju sa zadaćom da uspostave stari režim, da bi mogle naići na oružane grupe koje neće smatrati američke vojниke kao oslobođitelje (...). Zašto ne pomoći tome narodu radije nego služiti tradicionalistima ovdje, koji se boje budućnosti i naroda kojega nastoje gurnuti natrag u tragičnu prošlost?«¹⁷⁹

¹⁷⁸ »Zajedničar«, 30. 12. 1941.

¹⁷⁹ »Matica«, list iseljenika Hrvatske, Zagreb, V, 1975, str. 13.

Na Drugom kongresu američkih Slavena u Detroitu 12. prosinca 1943. Adamič je u svome govoru upozorio da nakon rata svijet, Evropa i Jugoslavija trebaju biti iz temelja obnovljeni. Razlog zašto se Mihailović nije borio protiv okupatora, a što su partizani činili, i zašto je on stalno i otvoreno inzistirao na odlučnoj borbi protiv partizana leži u ulozi Jugoslavije u ratu i u tome kako će ona biti obnovljena nakon rata. Uskoro poslije propasti Jugoslavije 1941. narod je, ističe Adamič, odlučio boriti se protiv okupatora ali i izgrađivati narodnu vlast, pa se tu zapravo radilo o revoluciji, ustanku naroda protiv vanjskog i unutarnjeg neprijatelja.¹⁸⁰ Adamič će dalje zastupati istu tezu pa je u listu »PM« od 12. prosinca 1943. pisao da su vode jugoslavenskog oslobođilačkog pokreta ljudi dobro informirani o međunarodnoj situaciji i da vode disciplinirano svršishodnu politiku i zbog toga neće izazvati nevjericu u međusavezničkim odnosima. Do konstituiranja nove vlade sigurno ne bi došlo, tvrdi Adamič, bez odobrenja velikih sila. Čak i američka politika koja je pod velikim utjecajem legitimista, sigurno nije bila protivna ovom koraku u revolucionarnoj i ratom obuhvaćenoj Jugoslaviji. Adamič želi sugerirati čitaocima da su se sigurno i predsjednik Roosevelt i sekretar Hull s time složili. To bi bilo normalno jer oslobođilački pokret u svojim redovima okuplja predstavnike raznih nacija i religija i obuhvaća od 80 % do 90 % naroda Jugoslavije.¹⁸¹

Sava Kosanović je na velikoj skupštini jugoslavenskih iseljenika 5. prosinca 1943. nakon vijesti o odlukama AVNOJ-a izjavio da je to logičan razvitak nakon svega što se dogodilo u Jugoslaviji i da je to put prema jedinstvu koje će biti jače nego ikada. AVNOJ predstavlja izražaj političke zrelosti Srba, Hrvata i Slovenaca. Kosanović je izjavio: »Ko hoće Jugoslaviju, demokratiju, slobodu i dostojanstvo čoveka, ko hoće uništenje fašizma, ko hoće jedinstvo Srba, Hrvata, Slovenaca — taj mora biti za partizanski front.«¹⁸²

¹⁸⁰ »New York Times«, 13. 12. 1943.

¹⁸¹ »PM«, New York, 12. 12. 1943.

¹⁸² Kosanović, n. dj, str. 68.

Američku javnost je sa odlukama AVNOJ-a prvi upoznao list »Daily Worker«, organ Komunističke partije SAD, 9. prosinca a sutradan je »Time«, koji je izlazio u milijunskom tiražu, objavio članak o AVNOJ-u i o pothvatima partizanskih snaga. O reagiranju američke štampe na Drugo zasjedanje AVNOJ-a usp. S. Nešović, *Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941—1945*.

Američko javno mnijenje u drugom razdoblju rata sve se više opredjeljivalo u prilog partizana i narodnooslobodilačke borbe. Možda najrječitije o tome govori studija Winifreda N. Hadsela *The Struggle for Yugoslavia* objavljena u časopisu »Foreign Policy Reports«. Hadsel navodi kako se nemogućnost sporazuma između partizana i četnika reflektirala kroz nastojanja Mihailovića da zadobije punu vojnu kontrolu nad svim jedinicama, dok su partizani tražili zajedničko vojno rukovodstvo, te da vlast na oslobođenim područjima pripadne novoizabranim licima umjesto predratnom državnom aparatu. Hadsel dalje ističe da Titov pokret ima šиру bazu, jer se u njemu bore muškarci i žene, pripadnici mnogih religija, narodnosti i političkih pogleda. Mihailović želi vojne snage sačuvati netaknute izvan borbi, a otkako je u siječnju 1942. postao ministar rata u kraljevskoj vladi na sve svoje oponente počeo je gledati kao na izdajnike. S druge strane partizani su poduzeli aktivniju taktiku vjerujući da će zadobiti podršku naroda ako se budu borili protiv neprijatelja. Svojim otporom oni nastoje privući što veći broj njemačkih vojnika i na taj način olakšati položaj Crvenoj armiji na istočnom frontu. Na taj način je partizanska borba postala sastavni dio evropskog fronta.

Hadsel primjećuje da postoji ozbiljan konflikt i u gledištima o budućem uređenju Jugoslavije. Mihailović je strogo lojalan dinastiji Karađorđevića i želi restauraciju prijeratnog stanja, a neka manja odstupanja učinio je tek na kongresu na Ravnoj Gori, koji se održao u siječnju 1944. Na ovom su kongresu bile ponuđene ustavne i socijalne reforme i federalno uređenje poslijeratne Jugoslavije. Hadsel je veoma sumnjičav prema programu Mihailovića koji teško može zadobiti širu podršku masa u Jugoslaviji. S druge strane, partizani nastoje spriječiti restauraciju prijeratnog stanja uspostavom pune demokracije i nacionalne ravnopravnosti, a sva se važna pitanja državnog uređenja trebaju riješiti poslije rata slobodnim izborima. Hadsel upozorava da su partizani na oslobođenim područjima već zamjenili staru vlast novom narodnom vlašću i da su u Bihaću održali zasjedanje AVNOJ-a. On također usporeduje vojne snage koje su na strani partizana brojile od 200.000 do 250.000 boraca a na strani četnika bilo je svega 15.000 ljudi.

Govoreći o jugoslavenskoj vladi u Londonu Hadsel primjećuje da su je partizani osudili, no i pored toga u Londonu

i Washingtonu vlada mišljenje da bi neka vrsta izmirenja bila moguća. Međutim, jugoslavenska vlada je osudila partizanski pokret kao teroristički, pa iako je kralj Petar pozvao na jedinstvo otpora u Jugoslaviji i on se solidarizirao s Mihailovićem kao jedinim vođom otpora u Jugoslaviji.

Tijekom 1942. i na početku 1943. građanski rat u Jugoslaviji, po mišljenju Hadsela, prijetio je da izazove ozbiljne nesporazume među Saveznicima. Moskva je osudila Mihailovića zbog njegove neaktivnosti i suradnje njegovih jedinica s neprijateljem, dok je javnost i štampa na Zapadu Mihailovića prikazivala herojem, a Britanci su mu poslali vojnu misiju. Tek u godini 1943. zapadni saveznici mijenjaju politiku šaljući svoje vojne misije Titu, pri čemu su SAD slijedile politiku Velike Britanije. Hadsel je postavio pitanje kako će se Saveznici držati prema Jugoslaviji nakon rata. Saveznici se nadaju da će izmiriti partizane i kralja, tim više što ovaj nije bio odgovoran za ono što se dešavalo prije rata u Jugoslaviji. Ali Hadsel dobro primjećuje da je rješavanje jugoslavenskog pitanja usko vezano sa međusobnim odnosima velikih sila i njihove borbe za stvaranje interesnih sfera.

Nastojeći doskočiti tome Hadsel se pozabavio idejom balkanske federacije napominjući da se ona može realizirati samo na demokratskoj osnovi i kao zamjena za diktatorske režime koji su prije postojali u balkanskim državama. Zbog toga bi se velike sile trebale odreći tradicionalne politike natjecanja za prevlast na Balkanu. Govoreći posebno o američkoj politici u ovom dijelu svijeta, Hadsel primjećuje da ona nije bila definirana. Međutim, izjava američke vlade od 5. veljače 1944. kako želi posegnuti za izvorima petroleja na arapskom poluotoku pokazuje da američka vlada želi stabilnost na srednjem istoku.¹⁸³

Hadsel je svoju studiju radio na osnovi obimne građe o aktualnim zbivanjima u Jugoslaviji, a najvjerojatnije i na osnovi konzultacija s odgovornim američkim političarima. Time je njegov rad dobio na značaju. Činjenica da Hadsel sagledava daleko bolje perspektive za partizanski pokret i socijalističku revoluciju u Jugoslaviji nego za četnike i restauraciju prijasnog stanja, pokazuje da je već u ožujku 1944. javno mišlje-

¹⁸³ Winifred N. Hadsel, *The Struggle for Yugoslavia*, »Foreign Policy Reports«, Foreign Policy Association, Vol XIX, Numb. 24, New York 1944.

nje u Americi kao i stav američkih političara i pored određenih kalkulacija bilo na strani narodnooslobodilačke borbe.¹⁸⁴

Izuzetne zasluge u afirmaciji narodnooslobodilačkog pokreta i priznanju rada naprednog dijela našeg iseljeništva imali su *Slavenski kongres* i *Kongres američkih Hrvata*. *Slavenski kongres* je održan 25. i 26. travnja 1942. u Detroitu, uz pristanak i podršku američkih vlasti. Predsjednik Roosevelt uputio je kongresu slijedeću poruku: »Vama, čija je stara domovina porobljena, nije potrebno govoriti kakav je to neprijatelj i kake su mu paklene namjere. Vama koji ste obilno pridonijeli njezinoj nacionalnoj kulturi, nije potrebno govoriti o značaju i blagodati Amerike. I vama koji ste poslali svoje sinove na bojna polja i koji proizvodite ratno oružje što će donijeti pobjedu, nisu potrebne riječi ohrabrenja da bi se uzdigla vaša moralna snaga i vaše pouzdanje. Jer mi ćemo zajedničkim snagama slomiti tirane, očistiti od njih vašu staru domovinu i donijeti slobodu i mir svim ljudima.«¹⁸⁵ Cordell Hull, ministar vanjskih poslova, izjasnio se za održavanje kongresa, koji je prema njegovu mišljenju trebao afirmirati američko jedinstvo.

Teško je i delikatno bilo odrediti precizan program kongresa, što je najbolje učinio Slovak Štefan Zeman, svakako jedan od najzaslužnijih ljudi za održavanje kongresa. Prema njegovom mišljenju kongres američkih Slavena trebao je kao centralni organ ujediniti 15 milijuna Amerikanaca slavenskog

¹⁸⁴ Državni sekretar C. Hull izjavio je 9. prosinca novinarima da će SAD pomagati partizane kao i snage generala Mihailovića. SAD će svoju pomoć Jugoslaviji pružati u prvom redu na praktičnim pitanjima otpora svih grupa u borbi protiv Nijemaca. Američka vlada priznaje kralja i jugoslavensku vladu u Kairu kao predstavnika Jugoslavije u općem vođenju rata, iako uspjesi NOVJ pružaju ogromnu korist antihitlerovskoj koaliciji. Konačno državno i političko uređenje Jugoslavije stvar je budućnosti koju će odrediti sami Jugoslaveni. U prvim mjesecima 1944. postojala je izvjesna divergencija između američke vlade i vlada Velike Britanije i SSSR prema zbivanjima u Jugoslaviji. Američka vlada pokazivala je spremnost da zaštiti četnički pokret, interesu kralja Petra i njegove vlade. 14. travnja 1944. stigao je u London E. Stettinius, državni podsekretar, koji je prema instrukcijama predsjednika Roosevelta trebao uskladiti zajedničku savezničku politiku prema Jugoslaviji. Stettiniusovi razgovori u Londonu završili su u prilog međunarodne afirmacije NOP-a. (Usp. Nešović, *Diplomatska igra oko Jugoslavije 1944—1945*; Plenča, n. dj.).

¹⁸⁵ »Hrvatski narodni kalendar«, Pittsburgh 1947, str. 17.

porijekla za vanjsku politiku predsjednika Roosevelta i za što veću pomoć državama i narodima koji se bore za svoju nacionalnu nezavisnost a protiv nacističke agresije. Kongres je trebao imati u vidu da preko 50 % Slavena u SAD rade u ratnoj industriji i zbog toga apelirati na tvorničare i radnike da odstrane sve što bi moglo izazvati obustavu rada u ratnoj industriji, sve dok demokracija ne izađe iz rata kao pobjednik. Važan zadatak kongresa, prema Zemanu, bio je davanje moralne i materijalne pomoći slavenskoj braći u Evropi u borbi protiv nacizma. Kongres je trebao izglasati načelo da će svaka slavenska nacija zauzimati ravnopravno mjesto u zajednici naroda kad rat bude završen. Zanimljivo je da je tada postavljen i zahtjev da kongres povede akciju da se u masama pobudi što veće zanimanje za slavensku kulturu te da se zatraži što veće izučavanje slavenskih jezika i kulture u SAD.¹⁸⁶

Ipak je postojala dosta jaka opozicija *Slavenskom kongresu*. Neke su iseljeničke organizacije i iseljenici prikazivali kongres kao »komunističku« akciju vjerujući da će na taj način osujetiti dolazak predstavnika mnogih slavenskih organizacija. Među jugoslavenskim iseljenicima u opoziciji prema kongresu bili su *Srpska narodna obrana* i list »Srbobran«, te *Hrvatska katolička zajednica* i list »Naša nada«. Također su se i neki slovenski klerikalci suprotstavljali kongresu. O toj opoziciji Drenovac je napisao: »Srpska reakcija bila je, reklo bi se, najgrlatiji protivnik održavanja *Sveslavenskog kongresa*. Ona je besomučno napadala i samu pomisao o jedinstvu s Hrvatima, tvrdeći da bi se srpstvo u tom jedinstvu rasplinulo i sasvim izgubilo.«¹⁸⁷

Prvom kongresu američkih Slavena u Detroitu prisustvovalo je preko 2000 delegata i 1000 gostiju iz svih krajeva SAD. Najveću delegaciju imali su američki Hrvati — preko 500 članova. Kongres je usvojio dvije rezolucije. Jednu o Amerikancima slavenskog porijekla, u kojoj se između ostalog kaže da oni trebaju učiniti sve što je u njihovoј moći da se osigura pobjeda SAD i njihovih saveznika nad fašističkom osovinom. U drugoj rezoluciji upućenoj slavenskim narodima u Evropi kaže se: »Mi smo s vama! Dok vi vodite svoju borbu, mi ćemo vršiti svoju dužnost, kako u tvornicama i na farmama Amerike, tako i na udaljenim frontovima ove velike

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Drenovac, n. dj, str. 143.

svjetske bitke.« Kongres je izabrao široki odbor između predstavnika svih slavenskih organizacija, koji je imao zadatak organizirati američke Slavene, kako bi se što uspješnije proveli u život zaključci kongresa. Izbor Poljaka, Lea Krzyc-kog, dugogodišnjeg radničkog borca za predsjednika kongresa i Štefana Zemana, Slovaka, za glavnog tajnika, govori nam o pobjedi najprogresivnijih snaga na kongresu. Od Hrvata izabran je Ivan Budković za potpredsjednika i Vinko Vuk za blagajnika, te u predsjedništvo još nekoliko ličnosti.

Nakon zaključenja rada kongresa u Detroitu je održan veliki narodni skup kojemu je prisustvovalo preko 10.000 Slavena. Na ovom skupu govorio je lični izaslanik predsjednika Roosevelta i član američke vlade Paul McNut. Pri kraju drugog dana zasjedanja kongresa usvojen je zaključak da se održe posebni sastanci nacionalnih grupa. Tako su se sastali Srbi u srpskom domu, Hrvati u hrvatskom a Slovenci u slovenskom. U toku ovih sastanaka došlo je do međusobnih kontakata srpskih, hrvatskih i slovenskih delegata što je rezultiralo dogovorom o zajedničkim aktivnostima.

U veljači 1943. održan je u Chicagu *Kongres američkih Hrvata* koji je ujedinio, organizirao i u akciju pokrenuo stotine tisuća Amerikanaca hrvatskog porijekla za pomaganje ratnih napora Sjedinjenih Američkih Država protiv fašističke osovine i za moralnu i materijalnu podršku oslobodilačkom ratu koji su narodi Jugoslavije vodili protiv okupatora i domaćih izdajnika. Bio je to jedan od najvećih pokreta u historiji naših iseljenika.

Kongres američkih Hrvata bio je sastavni dio borbe Amerike i njezinih saveznika — a u prvom redu jugoslavenskih naroda — protiv fašizma i njegovih kvislinga. Još u ljetu 1942. održan je sastanak vodećih ličnosti američkih Hrvata u New Yorku, kojem je pored *Izvršnog odbora Hrvatske bratske zajednice*, prisustvovao i Ivan Šubašić, bivši ban Hrvatske. Na tom se sastanku zaključilo da se sazove kongres američkih Hrvata i da svi učesnici sastanka sačinjavaju inicijativni odbor za organizaciju kongresa. U proglašu inicijativnog odbora se pored ostalog kaže: »Vruća ljubav prema domovini Americi i duboki osjećaji za svoj hrvatski narod nalažu nam da okupimo i ujedinimo sve naše snage i da zajednički dopri-nesemo sve što možemo pobjedi Ujedinjenih naroda nad zvierskim silama njemačkog nacizma, talijanskog fašizma i japanskog militarizma. Nikakve žrtve ne smiju biti prevelike za

demokracije naše Amerike i o spasu našeg hrvatskog i ostalih slobodoljubivih naroda.«¹⁸⁸
tu pobjedu. Ne smiju, jer se sada radi 'o biti i ne biti' slobode i

Na Kongresu američkih Hrvata sudjelovalo je 716 hrvatsko-američkih organizacija iz svih krajeva Sjedinjenih Američkih Država i Kanade. Prisustvovalo je 927 delegata koji su s velikim oduševljenjem prihvatali program borbe protiv međunarodnog fašizma i program za moralnu i materijalnu podršku narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji. Kongres je aktivirao ne samo javnost američkih Hrvata i ostalih Jugoslavena za ovaj program, već je također ostvario snažan utjecaj i na javno mišljenje Sjedinjenih Američkih Država. Mnogi američki senatori, zastupnici, guverneri, gradonačelnici i visoki državni funkcionari iz Washingtona, poslali su pozdrave kongresu i oslobođenja borbi naroda Jugoslavije. Guverner države New Mexico John J. Dempsey, u svom je pozdravu između ostalog rekao: »Hrvatski narod u svojoj domovini vodi veličanstvenu borbu protiv despotskih uljeza, a ta borba je nadahnuće ne samo američkim Hrvatima nego i svim narodima koji ljube slobodu.«¹⁸⁹

Kongresu je prisustvovalo i nekoliko uglednih američkih političkih ličnosti. Član senatskog odbora za vanjske poslove i bliski suradnik predsjednika Roosevelta senator Claude Pepper iz države Floride pozdravio je kongres izjavivši da »(...) će ljubljena Hrvatska opet biti slobodna i zauzeti svoje mjesto među slobodnim nacijama novoga svijeta«.¹⁹⁰ Kongresu su još prisustvovali načelnik grada Chicagoa Edward J. Kelly i Leo Krzycki, predsjednik *Sveslavenskog kongresa* i mnogi drugi.

Taj kongres, kako će kasnije napisati jedan sudionik događaja, »bio je najveći i najreprezentativniji skup američkih Hrvata u historiji našeg iseljeništva«. Slobodno možemo reći da je *Prvi kongres američkih Hrvata* bio presudan za usmjeravanje političkog opredjeljivanja i djelovanja velike većine naših sunarodnjaka u SAD, a također i za promjenu stava američke javnosti prema hrvatskim doseljenicima i Hrvatima uopće.

¹⁸⁸ »Kalendar Matica«, Zagreb 1958, str. 97.

¹⁸⁹ Spomen knjiga Američko-hrvatskog kongresa, Pittsburgh 1943, str. 34.

¹⁹⁰ Isto.

Kongres američkih Hrvata izrazio je podršku oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije, o čemu svjedoči i ovaj brzjav: »U ime jednog milijuna Amerikanaca hrvatskog porijekla, delegati i delegatkinje *Prvog kongresa američkih Hrvata* (...) toplo pozdravljaju *Antifašističko vijeće i Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije* i preko njih sav naš hrvatski, srpski i slovenski narod, koji se junački bore i koji daju svoje živote za oslobođenje domovine od tudiš okupatora i od domaćih izdajica.«¹⁹¹

Kongres američkih Hrvata izjasnio se za teritorijalnu cjelokupnost svih naših krajeva. Na kongresu je konstatirano: »U krajevima okupiranim od Italije hrvatski je narod izložen najstrašnjem zločinačkom istrebljivanju. Pomoću izdajice Pavelića Italija je prisvojila najčistiju hrvatsku zemlju — Dalmaciju (...). U obrani svoga ognjišta i svoje slobode hrvatski se narod — zajedno sa bratskim srpskim i slovenskim narodom — nalazi u strašnom ratu protiv njemačkih i talijanskih okupatora i domaćih kvislinga (...). Kongres protestira protiv svih aneksija na štetu Jugoslavije, protiv ranije aneksije Dalmacije i Hrvatskog primorja Italiji (...).«¹⁹²

Hrvatska bratska zajednica kao organizacija, a i njeno članstvo, bili su najzaslužniji za organiziranje *Kongresa američkih Hrvata*. Na šestoj konvenciji u rujnu 1943. u Chicagou delegati *Zajednice prihvatali su odluke kongresa i usvojili rezoluciju kojom su izrazili podršku ratnim naporima SAD i ostalih Saveznika i pružili punu podršku oslobodilačkoj borbi naših naroda u staroj domovini. Na ovoj je konvenciji usvojena još jedna rezolucija u prilog teritorijalnoj cjelokupnosti Jugoslavije. U toj rezoluciji osuđuje se nepravedno rješenje jadranskog pitanja nakon prvog svjetskog rata i aneksija hrvatskih i slovenskih teritorija od strane Italije, kojom je bilo stavljen pod talijansku dominaciju tristo tisuća Hrvata i četristo tisuća Slovenaca. U rezoluciji se dalje naglašava da je*

¹⁹¹ Isto.

Kongres američkih Hrvata mnogo je zabrinuo Fotića, koji je neposredno po kongresu izjavio Stojanu Pribićeviću: »Jugoslavija je nemoguća i nepoželjna po srpstvo, jer je iskustvo pokazalo da je srpstvo u takvoj zajednici ugroženo zbog nepouzdanosti Hrvata. U budućoj rekonstrukciji Evrope prva će biti misao osiguranje srpstva, što se može postići jednom solidnom srpskom državom bez unutrašnjih razmirica. S Hrvatima je nemoguće raditi.« (Kljković, n. dj, str. 121)

¹⁹² Isto, str. 73.

postupak Italije prema hrvatskoj i slovenskoj manjini »najcrnija mrlja evropske civilizacije«. Zbog toga *Hrvatska bratska zajednica*, kaže se u rezoluciji, upućuje apel na savjest kulturnog čovječanstva, a napose na savjest Amerike i Saveznika, da Hrvati i Slovenci u Istri, Gorici i Trstu dobiju pravo da sami odluče o svojoj sudbini, kako bi se politički i teritorijalno ujedinili sa svojim matičnim narodima u slobodnoj državi Južnih Slavena. To im pravo pripada po odredbama Atlanske povelje, po deklaracijama Saveznika, to će pravo značiti primjenu demokratskih principa zbog kojih se vodi rat protiv sile i dominacije. Rezolucija završava: »Konvencija čvrsto vjeruje da će naš predsjednik F. D. Roosevelt, kao i W. Wilson u prošlom ratu, ostati zabilježen u povijesti Hrvata i Slovenaca iz Istre, Trsta i Goričke kao prvi branitelj njihove individualne i narodne slobode. Istu vjeru konvencija *Hrvatske bratske zajednice* polaže u velike vođe Sovjetske Rusije i Velike Britanije.«¹⁹³

Jedan od najznačajnijih neposrednih rezultata *Kongresa američkih Hrvata* jest osnivanje stalnog odbora koji je dobio popularni naziv *Vijeće američkih Hrvata*. Ovo vijeće je preuzele zadaću provođenja i izvršavanja kongresnih zaključaka, te tako postalo stalni koordinator svih akcija hrvatskih iseljenika u davanju moralne, političke i materijalne podrške staroj domovini.

Najvažniji zadaci *Vijeća američkih Hrvata* bili su:

1. Rad na odstranjuvanju nesuglasica i okupljanju snaga američkih Hrvata;
2. Rad na prijateljskim, kulturnim i ekonomskim vezama između Amerike i hrvatskog naroda u Jugoslaviji preko američkih Hrvata;
3. Propagiranje prava i zahtjeva hrvatskog naroda na zemlje koje nastanjuju Hrvati, kao i prava ostalih Južnih Slavena na njihove zemlje pod tuđom okupacijom. Misli se na talijanske i mađarske okupatore, što je konstatirano u rezoluciji američkih Hrvata.

Na *Kongresu američkih Hrvata* dana je inicijativa za formiranje šireg odbora koji bi uključio i predstavnike drugih južnoslavenskih naroda. U kongresnoj rezoluciji je predloženo da se osnuje zajednički odbor Amerikanaca južnoslavenskog

¹⁹³ Zapisnik Šeste konvencije *Hrvatske bratske zajednice* u Americi, Chicago 1943, str. 145.

povijekla, sastavljen od predstavnika centralnih organizacija svih američkih Hrvata, Srba i Slovenaca i Bugara. *Vijeće američkih Hrvata* preuzeo je zadaću da odmah pozove na suradnju i razgovore američke južnoslavenske centralne organizacije. 7. kolovoza 1943. godine na zajedničkom sastanku zastupnika Kongresa američkih Hrvata, Srpskog vidovdanskog kongresa, Kongresa američkih Slovenaca kao i zastupnika Saveza američkih Makedonaca došlo je do formiranja *Ujedinjenog odbora Amerikanaca jugoslavenskog porijekla*, za čijeg je predsjednika izabran Luj Adamič, a za potpredsjednika Zlatko Baloković. Glavni zadatak *Ujedinjenog odbora* bio je rad na ujedinjavanju nacionalnih grupa i organizacija naših iseljenika kao i neprekidno nastojanje da se američka javnost upozna s istinskim stanjem u staroj domovini. Izbor Adamiča za predsjednika *Ujedinjenog odbora* i Balokovića za potpredsjednika imao je posebno značenje jer su oni imali mnoge veze u američkim političkim i kulturnim krugovima. Oni su i prije svog izbora mnogo učinili da američka javnost sazna pravu istinu o NOB-u. Adamičeva knjiga *My Native Land* u tom je pogledu bila posebno značajna.¹⁹⁴

Sam Baloković se na zajednički rad s Adamičem osvrnuo riječima: »Ja mislim da su rijetko kada dva čovjeka tako usko i harmonično surađivali kao Adamič i ja, a obojica bjasmo sjajno pomagani od Savice Kosanovića, čiji su karakter,

¹⁹⁴ O osnivanju *Ujedinjenog odbora* M. Marković je napisao: »Poslije detaljnog savjetovanja sa drugovima iz rukovodstva KP u New Yorku, imao sam po tom pitanju u nekoliko mahova kontakte i razgovore sa Lujom Adamičem, Zlatkom Balokovićem, Franom Petrinovićem, Martinom Bogdanovićem. U tome mi je mnogo pomogao ministar Savica Kosanović, koji je, iako u kraljevskoj vlasti, neprekidno saradivao s nama.

U razgovoru sa pomenutima, na moje veliko zadovoljstvo, oni su izrazili želju i spremnost da u budućem *Ujedinjenom odboru* lično i aktivno učestvuju i sa neskrivenim oduševljenjem prihvatali su moju sugestiju da Luj Adamič (Slovenac) bude predsjednik, Zlatko Baloković (Hrvat) potpredsjednik, s tim što bi položaj glavnog sekretara zauzeo neko od Srba. Kada sam se o tome konsultovao sa drugovima iz rukovodstva KP u New Yorku, oni su se složili sa predlogom o izboru Adamiča i Balokovića, a u pogledu izbora sekretara *Ujedinjenog odbora* izraženo je mišljenje da bi za taj položaj bio najpogodniji sveštenik Strahinja Matetić (...). Osnivački sastanak *Ujedinjenog odbora* održan je 2. augusta 1943. u jednoj slovenačkoj sali u Clevelandu.« (»Naše novine«, 11. 10. 1978)

intelekt, vizija i političko iskustvo bili od neprocjenjive vrijednosti našem pothvatu. Naravno da je ta suradnja učinila dužni utisak na naš narod, pogotovo kad je taj narod video rezultate te suradnje. Čim smo uspjeli uvjeriti glavne faktore koji utječu na formiranje američkog javnog mnijenja da je njihova kao i naša sveta dužnost pobiti lažan prikaz događaja u Jugoslaviji po koaliciji jugoslavenskih te međunarodnih reakcionarnih snaga, istina o snazi čudesnih postignuća južnoslavenskih naroda na bojnom, duhovnom i socijalnom polju, u nevjerljivo kratkom vremenu, kao i titanski lik Titov, urezana je bila u svijest građana ove zemlje. Glavni radio komentatori, od New Yorka do Pacifika, postadoše najvelikolepniji, najborbeniji te najvatreniji saveznici što ih je narodnooslobodilački pokret mogao i zamisliti. Adamićeva knjiga *My Native Land*, te mnogobrojni članci koji su objavljeni u raznim publikacijama, doprinijeli su, uz bezbroj interviewa te govora koje održasmo širom Amerike, da je velika američka dnevna štampa bila prisiljena zadovoljiti znatiželji za što izdašnjim informacijama o toj novoj dinamičkoj narodnoj sili na Balkanu — toj sili čudesne stvaralačke i borbene snage naše dične braće.¹⁹⁵

Ujedinjeni odbor redovito je izdavao »The Bulletin of the United Committee of South-Slavic Americans« u New Yorku, a urednik mu je bio Adamić. Već kroz nekoliko mjeseci *Ujedinjeni odbor* je objavio niz brošura kao *Borba za Balkan*, *Titov partizanski pokret*, *Jugoslavenski narodi se bore da žive* (od Tita), *Maršal Tito i njegove junačke grupe*, *Borba Jugoslavena s američkog gledišta*, *Jugoslavija i Italija* i dr. Svi ovi radovi štampani su na engleskom jeziku, a svaka publikacija u preko 25.000 primjeraka. U godinu dana rada *Ujedinjenog odbora* publicirano je preko milijun primjeraka razne političke literature o Jugoslaviji tj. o borbi za novu Jugoslaviju. Preko 80 % došlo je u ruke Amerikancima a ostalo našim iseljenicima. Znatna pomoć *Ujedinjenom odboru* kao i iseljenicima uopće, došla je iz redova američkih Hrvatica. U sporazumu s *Hrvatsko-američkim vijećem* i upravom *Hrvatske bratske zajednice* održana je 6. svibnja 1944. u Pittsburghu *Konferencija američkih Hrvatica*. Bilo je prisutno 400 delegatkinja iz svih krajeva SAD. Na konferenciji je usvojen program rada i ime organizacije — *Centralno vijeće američkih Hrvatica*.

¹⁹⁵ Immigration History Research Center, Balokovićeva zbirka.

ca. U vijeću su bile aktivne Joyce Balokovich i Zinka Kunc, a glas o aktivnostima Vijeća američkih Hrvatica dopro je i do Bijele kuće. Eleonore Roosevelt je na inicijativu Vijeća američkih Hrvatica prihvatile počasno predsjedništvo američkog odbora za pomoć Jugoslaviji.

Ujedinjeni odbor je organizirao javne skupštine, radio emisije, konferencije za štampu i razne druge priredbe na kojima su o događajima u Jugoslaviji govorili ne samo predstavnici *Ujedinjenog odbora*, nego i druge ugledne američke ličnosti. Ova intenzivna aktivnost *Ujedinjenog odbora* potpomognuta radom pojedinih jugoslavenskih nacionalnih grupa, predstavljala je najviši domet u organizaciji jugoslavenskog iseljeništva u SAD. Oko *Ujedinjenog odbora* okupile su se mnoge ugledne ličnosti naših iseljenika koje su igrale vidnu ulogu u američkom privrednom, političkom i kulturnom životu. Svojom razgranatom djelatnošću *Ujedinjeni odbor* je pokrenuo i aktivirao u prilog narodnoosvobodilačke borbe u Jugoslaviji i mnoge druge ugledne Amerikance porijeklom iz Jugoslavije. Zasluga je ovih ljudi da su SAD tako brzo priznale novu Jugoslaviju. To je prvo učinio senat države Washington. Ugledni Hrvati iz države Washington, Nick Bez, Joe Jurich, Mike Barović, John F. Evich i Lee Markovich, uspjeli su pridobiti senatora C. Walgreena i kongresmene S. Warrena Magnusona i Herny M. Jacksona, a također i poznatog progresivnog političara Howarda Costegana da od guvernera i državne uprave službeno zatraže priznanje Titove Jugoslavije. Traženje je bilo prihvaćeno pa je tako država Washington bila prva koja je službeno priznala Maršala Tita i NOB. Nakon toga je iz države Washington upućen zahtjev State Departmentu da službeno prizna vladu dr Ivana Ribara i Maršala Tita. U Senatu je senator Walgreen rekao: »U mojoj državi Washington poduzeta je akcija možda jedinstvena i prva takve vrste. Senat moje države jednoglasno je izglasao rezoluciju kojom je zatražio od State Departmenta ne samo da zamrzne fondove koji su u ovoj zemlji na dispoziciji jugoslavenskoj izbjegličkoj vlasti, nego također da de facto prizna vladu oslobođenja Jugoslavije, čiji je privremeni predsjednik poznati jurist dr Ivan Ribar, i čiji je zapovjednik vojske Josip Broz, popularno nazvan Tito.« Senator Walgreen upozorio je Senat da se jugoslavenski partizani hrabro bore, zatim je napao Mihailovićevu izdaju tražeći za njega osudu. Na kraju je Walgreen zaključio da partizani trebaju pomoći u oružju i

lijekovima i to odmah. Jednako su u Kongresu nastupili spomenuti kongresmeni tražeći priznanje nove Jugoslavije.¹⁹⁶

Uz moralnu i političku podršku naši su iseljenici pružili i nesebičnu materijalnu i drugu pomoć Sjedinjenim Američkim Državama u ratu. Oni su se dobrovoljno javljali u američke oružane snage, kupovali američki ratni zajam i lojalno radili na proizvodnji ratnog materijala za američke i savezničke snage. Sama *Hrvatska bratska zajednica* uložila je šest milijuna dolara, gotovo polovicu svoje imovine, u ratni zajam. Pored toga, osnovala je poseban odbor koji je vodio kampanju među našim iseljenicima za kupovinu obveznica ratnog zajma. Taj je odbor među našim iseljenicima prodao ratnog zajma za više od četiri milijuna dolara, premda je gotovo svaki naš radnik kupio ratne obveznice na mjestu gdje je radio. Članovi odbora dobili su visoka odlikovanja od američke vlade u znak priznanja za svoj požrtvovani rad.

Nisu poznati točni podaci o tome koliko je naših iseljenika i njihovih sinova služilo u američkim oružanim snagama u drugom svjetskom ratu. Zna se međutim, da ih je bilo više desetaka tisuća i da su se hrabro borili. Mnogi su za svoje junaštvo dobili visoka odlikovanja. Samo je *Hrvatska bratska zajednica* dala preko 15.000 svojih članova američkim oružanim snagama, od kojih je 308 zauvijek ostalo na bojnom polju. Amerikanci našeg porijekla bili su, naravno, pozvani u vojsku, ali je bio i veliki broj dobrovoljaca.

Iako se nije moglo pouzdano znati koliko su naši iseljenici u SAD uzeli ratnog zajma, podaci koje je prikupilo *Vijeće američkih Hrvata* bili su impresivni. Pokazalo se da su američki Hrvati od svih nacionalnih grupa koje su organizirano provodile kampanju za ratni zajam, bili među prvima. Za njihov su novac kupljena dva američka bombardera koji su nosili natpis *Spirit of American Croatians* i *Croatians Fraternal Union*. *Vijeće američkih Hrvata* u Detroitu kupilo je još jedan ratni bombarder, a malo naše naselje u Monessenu, u državi Pennsylvaniji, kupilo je namještaj za jednu američku vojnu bolnicu. Novcem koji je *Hrvatska bratska zajednica* uložila u ratni zajam podignuta je i potpuno opremljena čitava jedna američka bolnica. Na ulazu te bolnice postavljena je bakrena ploča na kojoj piše: »Sagrađena i namještena novcem američkih Hrvata«. Ovaj rad naših iseljenika i nji-

¹⁹⁶ Usp. »Narodni kalendar«, Pittsburgh 1945, str. 221.

hova podrška te direktno učešće u borbi Amerike, izazvali su veliku pažnju američke javnosti.

Odmah na početku rata američka je vlada osnovala *President's War Relief Control Board* za prikupljanje pomoći državama u antihitlerovskoj koaliciji. *War Relief Board* trebao je za svaku zemlju formirati poseban odbor koji će za dočinu zemlju dobiti određenu sumu pomoći iz općeg fonda. Koristeći svoje veze u Washingtonu K. Fotić je za Jugoslaviju uspio osnovati *United Jugoslav War Relief Fond*. U odbor su ušli mnogi istaknuti Amerikanci. O svojim aktivnostima odbor je izvještavao preko posebnog »News Bulletin United Yugoslav Relief Fund« koji je izlazio u New Yorku. Naši iseljenici jednodušno su odbili suradnju s ovim odborom koji stoga nije imao nikakvog utjecaja među našim ljudima.

Glavni odbor Hrvatske bratske zajednice izabrao je i ovalstio svoj posebni odbor da u svrhu pomoći narodu u Jugoslaviji dade inicijativu za sastanak sa srpskim i slovenskim odborom. Sastanak je održan 10. svibnja 1941. u Clevelandu i na njemu je formiran *Jugoslavenski pomoći odbor*.

Na žalost, nakon političkih nesporazuma u redovima jugoslavenskih iseljenika došlo je i do rascjepa u *Jugoslavenskom pomoćnom odboru*. Uz suglasnost američkih vlasti stvorena su tri odbora, hrvatski, srpski i slovenski. Ta je činjenica mnogo otežavala akciju sakupljanja pomoći.

Tek u drugoj polovini 1944. došlo je do prijedloga stvaranja jedinstvenog odbora za pomoć koji je ustanovljen 14. prosinca pod nazivom *The War Relief Fund of Americans of South Slavic Descent*. Na čelu tog odbora bio je Zlatko Baloković koji će kasnije pisati da nikada ni u jednom odboru stvorenom od američkih Slavena nije bilo toliko uglednih Amerikanaca kao u ovom. Počasni predsjednik bila je Eleonora Roosevelt. Odbor su pomagali i dolazili na njegove priredbe senatori, članovi Kongresa, gradonačelnici, guverneri država, umjetnici, znanstvenici i pisci. U crkvama, sinagogama, školama, sakupljalo se za obuću, lijekove, hranu, ambulante i dr, za spas života postradalih u Jugoslaviji. Baloković spominje jednu manifestaciju u Metropolitan operi i kaže: »Opera je bila prepuna, premda su lože stajale 500 dolara, a sjedala od 50 dolara naniže. Umjetnici najvećeg kalibra — kao Zinka Kunc-Milanov, prvi vagnerijanski tenor svijeta Lauritz Melchior, najznamenitiji bariton Amerike Lawrence

Tibbett, kralj harfinista Carlos Salzedo, prvi zbor Amerike *Schola Cantorum*, jedan od prvaka Hollywooda Melvyn Douglas — sudjelovali su na toj nezaboravnoj priređbi, koja je donijela 450.000 dolara čistog dobitka. Zastupnik jugoslavenske vlade pozdravio je publiku i zahvalio se, a Adamić i ja održasmo govore.« Privrženost naših iseljenika svome narodu u domovini, naglašava Baloković, omogućavala je odvijanje mnogobrojnih akcija a pomoć je dostizala milijunske svote. Pomoć je dolazila sa svih strana, često puta neočekivano. Baloković kaže da su Armenci, koji su trgovali starom odjećom, pomogli odboru prodajući robu u vrlo dobrom stanju po veoma niskoj cijeni. Mnogo džipova kupljeno je uz ogroman popust kako bi se pomoć mogla slati što brže u najudaljenije krajeve Jugoslavije. Američki liječnici sakupljali su lijekove i pribor za operacije. Na raznim priredbama umjetnici svjetskog glasa govorili su o pobjedama partizana i o važnosti njihove borbe za sav slobodoljubivi svijet. Baloković navodi primjer američkog radio komentatora koji je objavio na preko 400 radio stanica da šalje 5.000 \$ jugoslavenskom odboru za pomoć.¹⁹⁷

Jugoslavenski odbor za pomoć Jugoslaviji do 1949. kada je prestao s radom sakupio je razne robe i novca u ukupnom iznosu od 3,264.649 \$.¹⁹⁸

Kako se rat primicao kraju tako je i učešće američkih Jugoslavena u antifašističkom pokretu Amerike bilo sve veće. Na *Slavenskom kongresu* 1944. 1000 delegata su predstavljali veoma velik broj organizacija čije je političko opredjeljenje bilo daleko jedinstvenije nego na prvom slavenskom kongresu. Na tom je kongresu hrvatska grupa bila najbrojnija. Na kongresu je istaknuto da su Jugoslaveni najaktivnija grupa u velikom antifašističkom pokretu američkih Slavena.

Nakon konferencije ministara vanjskih poslova u Londonu na kojoj je odgođeno rješavanje razgraničenja između Italije i Jugoslavije, ujedinjeni odbor Amerikanaca jugoslavenskog porijekla uputio je peticiju predsjedniku Trumanu i sekretaru Byrnesu, u kojoj su zahtijevali što skorije i pravično rješenje spora. Tekst peticije upućen je našim iseljenicima sa zahtjevom da ju u što većem broju potpišu i da privole i ostale

¹⁹⁷ »Matica«, 1973, br. 11.

¹⁹⁸ *Final Report the American Committee for Yugoslav Relief*, New York 1949, str. 11.

Amerikance na potpisivanje kako bi se u Washingtonu vidjelo pravo raspoloženje iseljenika i drugih američkih građana.¹⁹⁹

Na inicijativu Balokovića koji je nastupio kao predsjednik *Slavenskog kongresa*, kongresmen Hugh de Lacy izjavio je 24. listopada 1945. u Washingtonu da *Američko-slavenski kongres* osuđuje držanje SAD na ministarskoj konferenciji u Londonu i zahtjeva obnovu sklada i suradnje između SAD i SSSR-a, kao nastavljanje politike predsjednika Roosevelta. De Lacy je Kongresu podnio tekst rezolucije *Američko-slavenskog kongresa* koju je potpisao Baloković.²⁰⁰

U prosincu 1945. Louis Adamič je posredovanjem Nicka Beza posjetio predsjednika Trumana. Koristeći prijateljstvo Trumana i Beza Adamič je na ovom sastanku otvoreno upozorio Trumana da u SAD kruže netočni i zlonamjerni glasovi o stanju u Jugoslaviji. Adamič je tražio od Trumana da se ne oslanja na izvještaje američkih diplomatskih predstavnika u Beogradu, zahtjevao je veće angažiranje UNRE i obnovu i razvoj trgovačkih odnosa između SAD i nove Jugoslavije. Truman je bio impresioniran Adamičevim nastupom i pružio mu je uvjerenja o dobrim perspektivama odnosa SAD i Jugoslavije.²⁰¹

Drugi kongres američkih Hrvata održan je u travnju 1947, dakle dvije godine nakon završetka rata. Kongresu je prisustvovalo oko 600 delegata. Činjenica da na tom kongresu nisu bili neki pojedinci i organizacije činilo je skup politički jedinstvenijim. Kongres je pozvao američke Hrvate i Hrvatice da zbiju svoje redove s ostalim demokratskim Amerikancima sa zahtjevom da se Amerika vrati na Rooseveltov program mira u svijetu i boljeg života u zemlji. U proglašu se zahtjevala zabrana upotrebe atomskog oružja i kontrola atomske energije od strane Ujedinjenih naroda.

Drugi kongres američkih Hrvata poslao je pozdrav Titu, u kojem je, pored ostalog, istaknuto da će američki Hrvati složno suradivati sa svim demokratskim i progresivnim snagama u Americi. U pozdravu se doslovno navodi: »Mobilizirat ćemo sve naše umne i fizičke snage da se uspostavi blisko prijateljstvo i najuža suradnja između naroda Sjedinjenih Ame-

¹⁹⁹ Immigration History Research Center, St. Paul, Balokovićeva zborka.

²⁰⁰ Congressional Record, 79-th Congress, First Session, 24. 10. 1945.

²⁰¹ Immigration History Research Center, Adamičeva zborka.

ričkih Država i naroda Jugoslavije (...). Ukinuće trule monarhije i proglašenje FNR Jugoslavije silno je odjeknulo i oduševilo jugoslavenske iseljenike svuda u svijetu. Znajući što su sve naši narodi pretrpjeli za vrijeme oslobodilačkog rata i s kakvim su divovskim naporima pristupili izgradnji svoje zemlje, mi se obavezujemo da čemo vam pomoći u svemu što budemo mogli.«²⁰²

Drugi kongres američkih Hrvata završen je narodnim zborom na kojem je bilo prisutno 2000 ljudi. S ovim kongresom završilo se i jedno razdoblje političke povijesti američkih Hrvata, a i ostalih Jugoslavena. Ono je počelo još potkraj prošlog stoljeća kad su naši prvi doseljenici nastojali upoznati Amerikance s našim narodom i njegovom borbom za slobodu. Boreći se protiv Austro-Ugarske, a kasnije protiv nenarodnih režima u staroj Jugoslaviji, oni su stekli i velike zasluge za afirmaciju naše narodnooslobodilačke borbe u drugom svjetskom ratu.

* * *

Političko djelovanje američkih Hrvata nije se iscrpljivalo samo u njihovu radu za slobodu Hrvata u staroj domovini. Oni su također bili aktivni i u domaćoj američkoj politici i to od samog početka naseljavanja u SAD. Već smo spomenuli Andriju Ljubića koji je 1850-tih godina bio gradski policajac u San Franciscou i George Ribara koji je u isto vrijeme i u istom gradu obavljao dužnost gradskog suca. Antun Groseta bio je u Tusconu 1800. jedan od lokalnih vođa u *Republikanskoj stranci* i član mjesnog komiteta stranke. John Gregovich izabran je 1895. za senatora u državi Nevada. Potkraj prošlog stoljeća sin našeg iseljenika Arnerića bio je izabran u zakonodavno tijelo Kalifornije.

To su bili samo pojedinci za koje znamo da su se uključili u politički život Amerike. Nakon masovnog dolaska naših ljudi u SAD potkraj i na početku ovog stoljeća, javljali su se naši ljudi koji su ukazivali na potrebu jačeg uključivanja Hrvata u politički život Amerike. Tako je Nikola Polić 1892. pokrenuo list »Chicago«. Ime lista nije se dopalo našim iseljenicima. Oni bi više voljeli da je i po imenu list podsjećao na staru domovinu. Međutim u uvodnim člancima Polić je tvrdio slijedeće: »Chicago je grad velike budućnosti, dakle i

²⁰² S. Lojen, n. dj, str. 291.

budućnosti naših iseljenika u njemu. Razne narodnosne skupine u Americi vrijede onoliko koliko glasova na izborima daju, koliko se za javne američke stvari zainteresiraju. Staru domovinu možemo pomoći samo ako ovdje budemo nešto značili.« Rijetki su naši iseljenici u to vrijeme Nikolu Polića razumjeli. Međutim, on je bio uporan u svojim dokazivanjima i neumorno je radio i pisao o tome. I pored Polićevih nastojanja godinama nije bilo vidljivih tragova o širem učešću Hrvata u domaćoj američkoj politici. Spominjala se samo anegdota iz 1916. prema kojoj su hrvatski glasači iz Kalifornije odlučili o izboru predsjednika Wilsona.²⁰³

Na pitanje o utjecaju Hrvata na politički život Amerike osvrnuo se A. Tresić-Pavičić u listu »Novo doba«. On je konstatirao da Hrvati utječu »razmjerno prema stepenu svoje naobrazbe i prema broju, a to je vrlo malo u državi od sto i deset milijuna stanovnika. Za vrijeme izbora razni kandidati se sjete naših ljudi, pa unajme naše 'bossove' (kortese) da im prikupe ono glasova što ih naš narod može dati. Naših kandidata za visoka legislativna ili administrativna mjesta uopće i nema. Najviše da se koji od naših proturi za mjesnog suca ili blagajnika u kojem malom mjestu. Najnapredniji i najbogatiji, pa i politički najsvjesniji jesu naši u Kaliforniji.«²⁰⁴

Ipak se ne možemo složiti sa Tresićevim mišljenjem do kraja. Iz raspoloživih podataka da se zaključiti da su se Hrvati itekako trudili za postizanje što većeg uspjeha u američkoj politici. Kada je T. G. Negrić bio izabran u vrhovni sud Amador County jugoslavenski glasnik je napisao: »Nadamo se da će biranje g. Negrića biti dobar početak za nas Jugoslavene u Kaliforniji. Srazmjerno broju mi bismo morali imati ne jednog, nego nekoliko sudaca i drugih dostojanstvenika. Ne nedostaje nam kvalificiranih ljudi. Treba samo da se organiziramo politički.«²⁰⁵ Kada se John Radoshevich natjecao 1929. za mjesto gradskog suca u Garyju, Indiana, »Hrvatski glasnik« je njemu u prilog napisao: »On se je pokazao spremam i energičan za rad na narodnom polju. Kao takvoga su upoznale i druge narodnosti u ovom mjestu. Toga radi dužnost je Hrvata i Hrvatica, da svi poradimo da on bude nominiran i kasnije izabran za gradskog suca.«²⁰⁶ Nakon što je

²⁰³ I. Čizmić, n. dj, 229.

²⁰⁴ »Novo doba«, Split, 12. 8. 1925.

²⁰⁵ »Jugoslavenski glasnik«, San Francisco 1938.

²⁰⁶ »Hrvatski glasnik«, 25. travnja 1929.

Marko Zoretić izabran 1928. za gradskog suca u Elyju, Minnesota, isti list je sa zadovoljstvom konstatirao: »U svemu je glasalo 1.006 glasača, a g. Zoretić je dobio 786 glasova što znači 220 glasova više od dr Harry C. Newgorda. — Gosp. Zoretiću naša iskrena čestitka.«²⁰⁷ Nakon što je A. Kordich bio izabran za suca u jednom okružju Clevelanda list »Zajedničar« je primijetio: »No, nije ni to prva čast što je Mr. Kordich ima, nego je on sigurno prvi Hrvat, ako ne i Jugoslaven u Americi, da ima službu kao 'first assistant County Prosecutor', jer je naslijedio Mr. Conella i tu je službu obavljao sve do izbora. Da je bilo slogue, mudrog rada u politici među Hrvatima i ostalim Jugoslavenima, siguran sam da bi on danas bio prvi pomoćnik što bi bilo na čast i ponos Hrvata i ostalih Jugoslavena.«²⁰⁸

Gregor Zatkovich bio je imenovan 1934. za kompenzacijskog suca za Allegheny County. Tom prilikom »Amerikanski srbobran« je napisao: »Ovim se čestitkama pridružujemo radosni što je jedan naš tako ugledan zemljak postao kompenzacijski sudac za jedan čitav okrug u tako važnom djelokrugu u kojem se često odlučuje o interesima iseljenika.«²⁰⁹ U gradu Euclid, Ohio, bio je 1932. za šefa policije izabran Charly Hranilovich. U »Zajedničaru« o tome čitamo: »Želimo mu svaki uspjeh i napredak, osobito da bude sa svojim hrvatskim narodom, a mi ćemo biti s njim.«²¹⁰ I naša štampa u zemlji je sa zanimanjem pratila angažiranje naših iseljenika u političkom životu Amerike. U listu »Novo doba« čitamo: »Međutim poznato nam je da je u Etni, malenom mjestanu nedaleko Pittsburgha, izabran Marko Vinski, član i odbornik *Hrvatske bratske zajednice*. Njemu je povjerena čast 'councilman' u 2-oj 'wardi'. U Wilmerdingu je izabran Franjo Kukurin. Povodom njegova izbora u vijeće vrijedno je zabilježiti činjenicu da je zadobio kod glasanja više glasova nego ijedan drugi kandidat. U Rankinu je izabran Juraj Beg, koji je tek navrio 28 godina, a već je skoro sedam godina u tamošnjem vijeću 'councilman' i po svom je radu stekao svako povjerenje naroda u Rankinu.«²¹¹

²⁰⁷ »Hrvatski glasnik«, 26. 1. 1928.

²⁰⁸ »Zajedničar«, 12. 2. 1930.

²⁰⁹ »Novi iseljenik«, 1. 9. 1934.

²¹⁰ »Zajedničar«, 20. 11. 1932.

²¹¹ »Novo doba«, 7. 1. 1928.

List »Zajedničar« od 23. travnja 1930. donosi vijest da je Martin Klarić izabran za načelnika gradića Willarda, Wisconsin.²¹² Slovenski list »Američka domovina« izvještava da je John Borak postao načelnik mesta Cambel, Ohio.²¹³

Kontinuirani je bio interes američkih Hrvata za politički život u njihovo novoj domovini. Tako su naši ljudi u Garyju, Indiana, bili ponosni da je Petar Mandich izabran za gradonačelnika 1952.²¹⁴ Kada je Mark Ross postao načelnikom grada Massallona, Ohio, »Zajedničar« je zabilježio: »Mislim da je ovo prvi slučaj da je Amerikanac slunjsko-hrvatskog porijekla izabran za gradskog načelnika, a to je na čast ne samo našem narodu u Massallonu nego i nama koji smo došli iz okolice Slunja u Hrvatskoj odakle potječe i Markov otac.²¹⁵

Hrvati su bili uspješniji u političkom životu Kalifornije nego u ostalim krajevima SAD. Tamo su bili birani za suce, članove zakonodavnih tijela, inspektore i na mnoge druge javne poslove, tamo je djelovala i organizacija *Saveza Slavena u Kaliforniji*, koja nije bila politička organizacija ali se zala-gala za uspješnije učešće Slavena u javnim službama. U Kaliforniji je 1932. A. Pijerović bio biran za senatora države Kalifornije. Tom je prilikom »Narodni glasnik« objavio: »Izbor našeg g. Pijerovića na ovaj visoki položaj treba da nam je svima Jugoslavenima na čast i ponos i treba da nastojimo svim silama da ga potpomognemo u njegovoj velikoj dužnosti, a idućeg glasanja da dospije i do Bijele kuće u Washingtonu, jer nam ovakvi trebaju.«²¹⁶ »Jugoslavenski glasnik« iz San Franciscoa objavio je da je F. A. M. Franciscovich izabran na važno mjesto u američkom javnom životu, »on je predsjednik senata države Oregon, i kao takav zamjenjuje guvernera u njegovoj odsutnosti«.²¹⁷ Gradonačelnik velikog kalifornijskog grada Oaklanka bio je dr Slavic, čiji je otac rođen u Dalmaciji.

Kada je W. Boyd-Boich bio izabran za senatora države Ohio za okrug Cuyahoga »Zajedničar« je sa zadovoljstvom pisao: »Nas kao Hrvate i zajedničare, kao građane ove zemlje, rad i uspjeh brata Boicha iskreno raduje i mi ove retke s

²¹² »Zajedničar«, 23. 4. 1930.

²¹³ »Američka domovina«, Cleveland, 17. 1. 1936.

²¹⁴ »Matica«, 1952. br. 5, str. 103.

²¹⁵ »Zajedničar«, 26. 1. 1972.

²¹⁶ »Narodni glasnik«, 22. 9. 1932.

²¹⁷ »Jugoslavenski glasnik«, 16. 9. 1938.

naročitim zadovoljstvom bilježimo. Kako ga pak narod i izbornici njegovog okruga, koje u državnom zakonodavstvu zastupa, danas cijene, najbolji dokaz za to jest činjenica da ga na nedavnim primarnim izborima odabraše kao svog kandidata za državni senat.²¹⁸

Treba svakako istaći da je hrvatska javnost u Americi bila angažirana u izbornoj kampanji zalažeći se za svoje kandidate. Primjerice čemo navesti kandidaturu Williama B. Lauricha koji se kandidirao 1934. za senatora države Illinois. Tom je prilikom »Jugoslavenski glasnik« objavio: »Pozivlju se braća Jugoslaveni da na idućim izborima dadu svoj glas za rođenog sina svoje domovine, za brata po krvi i jeziku.²¹⁹ Naši ljudi su itekako pazili na političko raspoloženje svojih birača i svojim su predizbornim izjavama nastojali pridobiti njihove glasove. Navodimo slučaj Matthew Lepovicha koji se kandidirao za kongresmena u Washingtonu i to za okrug Zapadne Pennsylvanije. Pazeći na ljevičarska raspoloženja svojih birača M. Lepovich, i sam lijevo orijentiran, izjavio je: »Neki narodi vjeruju da je potrebno za kongresmena birati profesionalnog političara. Ja priznajem da to nisam. Sa izuzetkom nekoliko mjeseci službe kao 'Chief Deputy Sheriff of Washington County' i mojim pristupom u vojsku Sjedinjenih Američkih Država u drugom svjetskom ratu, cijeli dio moga zrelog života proveden je u ugljenokopima i u tvornicama čelika u ovom okružju. Ali ja sam dobio dragocjeno iskustvo kao bivši član *United Mine Workers Union*.²²⁰

Kada je u lipnju 1957. Aljaska postala savezna američka država njen prvi guverner bio je Mike Stepovich, američki Hrvat. Godine 1970. izabran je u Aljasci za kongresmena u Washingtonu. List »Zajedničar« o tome je napisao: »Tako sada konačno američki Hrvati imaju svog čovjeka u zastupničkoj kući u glavnom gradu Washingtonu.²²¹ Danas u političkom životu države Minnesota veoma uspješno djeluje Rudi Perpich kojega popularno zovu »Kennedy Minnesota«. Bio je izabran za guvernera te savezne države. Član je *Hrvatske bratske zajednice* i kao gost je pozvan na proslavu 80. obljetnice te organizacije, koja se održavala 1974. u Pittsburghu. Tom prilikom Perpich je izjavio: »Siromašni, neobra-

²¹⁸ »Iseljenički muzej«, 1. 7. 1937.

²¹⁹ »Jugoslavenski glasnik«, 5. 4. 1934.

²²⁰ »Narodni glasnik«, Pittsburgh 21. 3. 1946.

²²¹ »Zajedničar«, 17. 11. 1971.

zovani, bez kvalifikacija, sposobni samo za najteže fizičke poslove, shvatili su ako žele opstati u novom svijetu da moraju pomoći jedan drugome. Zato su osnovali *Hrvatsku bratsku zajednicu*. Radili su od jutra do sutra. Dok sam bio dijete bilo mi je čudno i pomalo sam se sramio što mi otac ne zna engleski. Školovanjem sam naučio da su to bili značajni ljudi. Pioniri! Sad ne samo da želimo sačuvati te uspomene, nego želimo sačuvati povijest pionira i svima saopćiti koliki je bio njihov doprinos Americi. Gradimo centar etničkih grupa i potrošit ćemo na to dva i pol milijuna dolara. Restaurirat ćemo neke od najstarijih hrvatskih rudarskih naselja na sjeveroistoku Minnesote. Podići ćemo i posebni hrvatski centar. Tu će se moći slušati tamburica, igrati kolo, jesti sarma, piti prava šljivovica.²²²

DS Pišući o sudjelovanju Hrvata u političkom životu Amerike zabilježili smo Prpićevu izjavu da bismo pokazali da i oni Hrvati koji su se rodili u Americi i u potpunosti se posvetili svojoj novoj domovini sa ponosom ističu svoje hrvatsko porijeklo i onda kad zauzimaju visoke položaje u američkom životu.

U novije vrijeme američki Hrvati su sve više na raznim političkim i društvenim funkcijama u američkom društvu. Neki čak i na veoma visokim funkcijama. Dennis I. Kucinich je bio gradonačelnik Cleveland-a, a Michael Bilandic Chicagoa. Visoki gradski funkcionar u Chicagou bio je i Edward Vrdolyak. 1977. hrvatskih gradonačelnika u SAD bilo je osam. Uz spomenute to su Charles Tomljenovich u Seattleu, Bernard Luketić u Cokeburgu, Thomas Simrak u Marianna-Floridi, Matt Furjanich u Rankinu, Rose Buch u Clairtonu.

Rose Ann Vujich ušla je u povijest kao prva žena senator. Birana je za senatora Kalifornije. John Milakovich izabran je za vijećnika koji zastupa 23 američka grada.

Pišući o tome John Badovinac je konstatirao da prezime na »ić« nije više prepreka, nego možda i preporuka za uspjeh u američkom društvu.

²²² »Zajedničar«, 8. 9. 1974.

HRVATI U KULTURNOM, PROSVJETNOM I ZNANSTVENOM ŽIVOTU SAD

Gоворити о културном и просветном доприносу Хрвати у САД значи у првом реду говорити о повјести нашег иселеништва у тој земљи, јер је већ међу првим нашим иселеницима поткraj прошлог столjećа било оних који су културни и просветни рад smatrali svojom potrebom. Taj rad je od самог почетка u cjelini имао dublje značenje за наše ljude u Americi: držanje na okupu i гајење solidarnosti међу članovima pojedine naseobine, s jedне strane, i борба за afirmaciju naše narodne grupe међу осталим доселеницима i starosjediocima, s друге strane. Iz različitih новина које су излазиле i od којих неke i сада izlaze na hrvatskom jeziku, iz многих američkih novina pisanih engleskim jezikom i različitim drugim, ponajviše slavenskim jezicima, iz različitih programa, jubilarnih i drugih spomenispisa, iz zapisnika, iz društvene korespondencije могу se crpsti podaci o bogatom kulturnom i просветном radu američkih Hrvata. Taj doprinos јесте уједно i doprinos повјести kulture Hrvata.

Pioniri našeg kulturnog i просветног djelovanja u SAD bili su ponajviše skromni i nepoznati ljudi, uglavnom seljaci i radnici. Rad u rudnicima i tvornicama mnogo je izmijenio ritam i sadržaj njihovog dnevног života, ali su se nastojanja za kulturnim уздизањем odvijala na način preuzet iz stare domovine.

Kултурне традиције prenose наши иселеници u Ameriku i nastavljaju s njima u новим prilikama, prema svojim snagama, sposobnostima i mogućnostima. За чуђују rezultati postignuti radom bez dovoljне стручне i teoretske spreme, ali to nadomeštava искрена ljubav za svoju narodnu kulturu ili, како се то u Americi kaže »cultural heritage« — kulturnu baštinu.

Међу америчким Hrvatima preuzela su vodstvo na kултурном polju pjevačka društva, па ту zapravo постоји analogija

između rada i prvotne svrhe naših pjevačkih društava u domovini i onih u Americi, kojima je također bila pokretačka snaga u prvom redu razvijanje društvenosti. Kod nekih je društava još i danas to glavni cilj, a druga su se uz povoljnije uvjete razvijala u opće rasadnike kulture sa umjetničkim ostvarivanjem značajnih dijela vokalne muzike.

Pjevačka tradicija među iseljenim Hrvatima u Americi je vrlo velika i bogata. Pored potpornih, prva društva koja su se osnivala među hrvatskim iseljenicima na ovom kontinentu bila su upravo pjevačka, u kojima su se našli na okupu i mladi i stari doseljenici. Pjesma ih je ujedinjavala u mislima na rodni kraj, budila u njima slike mladosti, prenosila u rodna sela među braću i prijatelje i ispunjavala zanosom za domovinom. Pribjegavali su pjesmi u tuzi i u radosti, njegovali je i uzdizali, te upravo je pjesma djelomično pomogla da u tuđini čuvaju i sačuvaju svoj jezik, običaje i narodnu kulturu.

Razvoju hrvatskih pjevačkih društava u Sjedinjenim Američkim Državama u mnogome je pomogao i »pjevački pokret« u domovini. Upravo na prijelomu stoljeća, kad je oko pola milijuna Hrvata došlo u Ameriku, u Hrvatskoj se razmahao »pjevački pokret« i nije bilo većeg mjesta koje nije imalo svoje pjevačko društvo. Jedna od najjačih prosvjetnih institucija Hrvata bio je tada *Hrvatski pjevački savez*, osnovan u Zagrebu 1874. Savez je u svojim redovima okupio 263 pjevačka društva sa preko 12 tisuća pjevača i oko 30 tisuća potpornih članova. Sve to nije ostalo bez odjeka među našim ljudima u tuđini. Ubrzo su nikla pjevačka društva među hrvatskim doseljenicima u Sjedinjenim Američkim Državama kao daleka jeka onih u starom kraju. Doseljenici iz Karlovca i okolice osnovali su pjevačko društvo *Zora* 1902. u Chicagu da ih sjeća na njihovu *Zoru* u Karlovcu. *Hrvatsko pjevačko društvo »Zora«* iz Chicagoa poznato je kao jedno od najstarijih i najčuvenijih pjevačkih društava hrvatskih iseljenika u Americi. Godine 1907. chicaška *Zora* već je član *Hrvatskog pjevačkog saveza* u Zagrebu, a ističe se u nastojanjima za osnivanje sličnog saveza u Americi. S geslom *Rad i pjesma nek nas vode do prosvjete i slobode*, koje je ispisano na njezinu barjaku, *Hrvatsko pjevačko društvo »Zora«* iz Chicagoa neumorno je djelovalo među južnoslavenskim iseljenicima u Americi. I. Lupis-Vukić pisao je o *Zori* u povodu njenog gostovanja u Zagrebu slijedeće: »Chicaška *Zora* već tri i pol decenije djeluje kulturno i narodno među chicaškim Hrvatima, uživajući istovremeno

najsrdačnije bratske simpatije među američkim Srbima i Slovencima. Jer *Zora* se kroz sve vrijeme svoga dugog i plemenitog rada držala daleko od svega što dijeli jugoslavenske iseljenike, a rado i spremno sudjelovala u svakoj prilici kad su to tražile humane potrebe ili čast i prestiž našeg iseljeništva». Prije povratka *Zore* u Sjedinjene Američke Države u Zagrebu su se sastali predstavnici *Hrvatskog pjevačkog saveza* u domovini. Tom prilikom su usvojili rezoluciju u kojoj se ističe potreba njegovanja hrvatske kulturne baštine, a koju su potpisali Walter Kazich, potpredsjednik *Župe »Mihanović«*, Zlatko Kerhin, organizator *Župe »Mihanović«*, Ivan Jakupić, blagajnik i Rudolf Matz u ime *Hrvatskog pjevačkog saveza*.¹

Društvo »Preradović« iz Garyja, Indiana, osnovano je još 1914. i tijekom svog djelovanja mnogo je pridonijelo širenju i njegovanju hrvatske pjesme i riječi među našim iseljenicima. Poslije drugog svjetskog rata u okviru društva djeluje *Dječja tamburaška škola*. Značajno je istaknuti da u toj školi djeca naših iseljenika ne uče samo svirati i pjevati nego i na posebnim tečajevima uče hrvatski jezik.

U Chicagou se svojim radom ističe mlado pjevačko društvo *Croatian Glee Club Harmony* koje je okupljalo veći broj pjevača i pjevačica iz redova djece naših iseljenika.

U Pittsburghu je I. Kerhin gdje je radio prvih godina ovog stoljeća, dao poticaj za osnivanje *Hrvatskog pjevačkog društva »Javor«*, nazvano po istoimenom društvu iz Jastrebarskog. Bilo je to jedno od prvih društava hrvatskih iseljenika u Sjedinjenim Američkim Državama. Još 1906. priredio je *Javor* svoj prvi koncert.

Gdje god bi se iseljenici iz Petrinje i okolice doseljavali, noseći u mislima svoga *Slavu* iz domovine, osnivali bi pjevačka društva s tim imenom. Tako još i danas djeluju u SAD tri društva *Slavuj* i to u Detroitu, Clevelandu i Los Angelesu.

Doseljenici Hrvati donijeli su sobom bogatu baštinu kulturnih vrijednosti i nisu zaboravili starinske pjesme, plesove, bogate i raznolike narodne nošnje, narodnu poeziju i običaje. Iako bez muzičkih stručnjaka i bez osobite potpore, hrvatski su pjevači u Americi razvili veliku djelatnost. Broj pjevačkih društava neprekidno je rastao, tako da su između dva rata osnovane »župe« sa zadatkom da uskladjuju rad društava u pojedinim krajevima američkog kontinenta. *Župa »Faller«* iz

¹ »Novi iseljenik«, Zagreb, 1. 7. 1938., br. 6.

Pittsburgha okupila je šest pjevačkih zborova naših iseljenika, Župa »Mihanović« iz Garyja, Indiana, isto toliko itd.

Nakon drugog svjetskog rata pokazala se potreba da se pjevačka društva hrvatskih iseljenika u Sjedinjenim Američkim Državama organiziraju na još široj osnovi, odnosno da budu ujedinjena u jedan jedinstveni savez. Tako je došlo do osnivanja *Američko-hrvatskog pjevačkog saveza*, vrlo značajne organizacije u životu hrvatskih iseljenika s onu stranu Oceana.

Američko-hrvatski pjevački savez utemeljen je 6. ožujka 1949. godine u Clevelandu na konferenciji predstavnika »župa« hrvatskih pjevačkih zborova u Sjedinjenim Američkim Državama. Ovoj su konferenciji prisustvovali i predstavnici *Hrvatske bratske zajednice* koja je od samog početka pružala sve-srđnu pomoć savezu uviđajući njegovo veliko značenje za američke Hrvate.

Na konferenciji u Clevelandu usvojen je prijedlog za osnivanje saveza, izrađena su i usvojena pravila buduće organizacije. Odlučeno je da se hrvatski zborovi u Americi organiziraju na načelima *Američko-hrvatskog pjevačkog saveza* te je istaknuto slijedeće: »Svrha je saveza da promiče našu narodnu pjesmu i glazbenu kulturu među hrvatskim doseljenicima i njihovim potomcima u Sjedinjenim Američkim Državama, da priređuje pjevačke festivale i natječaje, da raspisuje natječaje za skladbe ne samo o staroj nego i ovdje o novoj domovini, da na ovaj način kod naše američke generacije podiže duh i ponos za hrvatsku kulturu i glazbu uopće, da naši mladi glazbenici i umjetnici unose motive naše narodne pjesme u američku glazbu kao naš kulturni doprinos Americi, te da ujedno podupire i podiže naše ovdje rođene umjetnike i talentirane glazbenike«.²

30. svibnja 1949. godine u Garyju, Indiana, održana je prva godišnja skupština novog saveza na kojoj je za predsjednika izabran Zlatko I. Kerhin, doživotni počasni predsjednik *Pjevačkog društva »Preradović«*. Ovaj neumorni kulturni radnik bio je jedan od najgorljivijih pobornika zamisli o osnivanju savez pjevačkih društava koji je u velikoj mjeri upravo njegovo djelo. Zadojen prosvjetnim duhom još u starom kraju (rođen je 1881. u Sisku), on je nakon dolaska u Ameriku nastojao uputiti naše doseljenike u prosvjetni rad. Bio je jedan od osnivača *Zore* u Chicagou, *Javora* u Pittsburghu, *Prerado-*

² »Matica«, 1966, br. 7, str. 264.

vića u Garyju, *Hrvatske vile* u Pueblu, Colorado, i mnogih drugih pjevačkih društava od kojih su mnoga ugasnula njegovim odlaskom. Pola je stoljeća Zlatko I. Kerhin održavao vezu s hrvatskim kompozitorima i raznim institucijama u starom kraju i neumorno radio na širenju pjevačke kulture i kulture uopće među Hrvatima u Americi. Stoga i nije čudo da mu je pripala čast da bude prvi predsjednik *Američko-hrvatskog pjevačkog saveza*.

Jedna od najznačajnijih masovnih kulturnih priredaba naših iseljenika bio je festival *Američko-hrvatskog pjevačkog saveza*, koji je održan 26. i 27. svibnja 1956. Uz pojedinačne nastupe zborova, članova saveza, težište je priredbe bilo na nastupu zajedničkog saveznog zбора, koji je pokazao domet umjetničkih ostvarenja naših američkih pjevača na polju vokalne muzike. Bio je to veliki događaj za naš svijet i značajna smotra naše kulture u Orchester Hallu, reprezentativnoj dvorani Chicagoa.

Uspjeh festivala bio je plod zajedničke suradnje na kulturnom polju naših iseljenika u SAD, jer su se tom prilikom okupili na pozornici i u gledalištu svi oni kojima je mnogo značilo njegovanje i afirmacija naših kulturnih vrednota u Americi. Na glavnoj priredbi festivala nastupila su društva »*Hrvatska*« iz South Chicagoa (zborovođa Vitoš Smutny), *Sloga*, East Chicago (Charles Stephens), *Slavuj*, Detroit (Nick Babash), *Zora*, Chicago (Fedor Kabalin), *Preradović*, Gary (Rudolf Matz), *Abrašević*, Cleveland (Vladimir Malečkar), *Javor*, Pittsburgh (Boris Dobrovoljski) i *Jadran*, Aliquippa (Mike Holovach). Kao gosti nastupili su plesna grupa *Kolo-Aces* iz Cleveland-a, omladinska pjevačka grupa i plesna grupa *Hrvatske bratske zajednice* iz Garyja, a izvedena su djela Zajca, Novaka, Lhotke, Odaka, Žganca, Špoljara, Matza, Stepanova, Kolarića, Taclika i Kabalina.

Tamburica je oduvijek bila vjerna i nerazdruživa pratilja naših iseljenika u tuđini. Od prvih početaka iseljavanja sve do danas ovaj prastari narodni glazbeni instrument imao je i još uvijek ima prvorazrednu ulogu u životu iseljeničkih naseobina naših sunarodnjaka širom svijeta. Ne samo da je ovo glazbalо u iseljeništvu poprimilo obilježje jedne vrste inkarnacije rodne grude, već je tamburica najčešće bila spona koja narodnom melodijom i svirkom veže iseljenike u tuđini sa zavičajnim tлом, njegovim običajima i ljudima.

Još od kraja prošlog stoljeća tamburica je u američkoj javnosti afirmirala hrvatsku kulturnu baštinu. Pojedinci tamburaši su kasnije sastavljali razne tamburaške zborove i društva. U početku su to bili mali zborovi. Međutim, ubrzo su svratili na sebe pozornost američke javnosti. S vremenom su tamburaški zborovi pozivani na razne priredbe tako da se ubrzo glas o tamburici pročuo po cijeloj Americi. Već 1900. je *Hrvatski tamburaški orkestar* s velikim uspjehom nastupio u Carnegie Hallu u New Yorku. Iste je godine tamburaški orkestar *Živila Hrvatska* bio pozvan u Bijelu kuću gdje je svirao za predsjednika Roosevelta. Tijekom decenija sve do našeg vremena u SAD je djelovalo stotine tamburaških orkestara. Većina ih je bila kratka vijeka, ali neki su produžili svoju aktivnost sve do naših dana. Na stotinama gramofonskih ploča snimljena je muzika naših tamburaša. Na mnogim su američkim radio stanicama imali česte nastupe. Mnogi su pioniri ovog muzičkog instrumenta zasluzni za njegovu popularnost među Amerikancima. Ilija Spiletač iz Dubrovnika osnovao je *Savez hrvatskih tamburaških orkestara* u Kaliforniji. Sam je osnovao preko dvanaest orkestara.

Na američkim sveučilištima postoji tradicija da se uz nastavni i znanstveni rad gaji i neka društvena djelatnost kojom se može steći popularnost. Neka sveučilišta imaju vokalne grupe, atletske ili nogometne klubove. Duquesne University u Pittsburghu postao je čoven po svom tamburaškom ansamblu čije su priredbe revijalnog karaktera postale poznate ne samo u SAD nego i u svijetu. Veliki dio programa ansambla ispunjen je obradama pjesama i plesova svih jugoslavenskih naroda, osobito Hrvata.

Brojni nastupi ovog ansambla pozitivno su djelovali na osnivanje tamburaških grupa u našim kolonijama, i to u času kod su nestali oni stari zborovi osnovani od prvih doseljenika koji su još u starom kraju gajili tamburicu. Važno je spomenuti da su svi novi zborovi sastavljeni uglavnom od djece i omladine.

Duquesne University Tamburitzans osnovana je 1937. s ciljem »da sačuva i ovjekovječi istočnoevropsko kulturno nasljeđe u SAD i da pruža mogućnost školovanja talentiranim studentima«. Sretna okolnost je da se takva grupa javila u sredini u kojoj živi oko 200 tisuća Hrvata, pa je u kulturno nasljeđe uključeno i hrvatsko.

Na samom početku rada grupe na Duquesneu njen idejni pokretač, a danas rukovodilac škole, instituta i inicijator mnogih uspješnih akcija bio je Walter W. Kolar. Stvarni početak rada ansambla na široj i stručnoj osnovi započeo je tek 1950-tih godina. Naime, prvi put je društvo *Tamburitzans* gostovalo u Jugoslaviji 1950. na poziv američkog ambasadora u Jugoslaviji Georgea Allana, s namjerom da izmijeni iskustva s našim stručnjacima.

Tada su se članovi društva sastali s našim muzičkim stručnjacima Matzom, Andrićem, Širolom, Žgancem i drugima. Ovi su im dali savjete za daljnje usavršavanje i potrebnu literaturu. *Tamburitzans* je ponovno 1952. došao na gostovanje u Jugoslaviju. Tom prilikom su im I. Tijardović i J. Gotovac dali svoje sugestije za daljnje usavršavanje. Svakako da su gostovanja *Tamburitzansa* u Jugoslaviji za njih bila od izvanredne koristi. Rezultati su se vidjeli već 1956. kada je 27. prosinca održana u čuvenoj dvorani Carnegie Hall smotra tamburaških ansambla, kakvu mi u našoj zemlji sigurno ne bismo mogli organizirati. 250 omladinskih tamburaša izveli su veoma bogat program pod ravnateljem Waltera Kolara. Prije nastupa zajedničkog zbora izredale su se u pojedinačnim nastupima slijedeće grupe: *Ambridge Holy Trinity Tamburitzans*, *St. Claire Clairton Junior Tamburitzans*, *McKeesport Junior Tams* (sva tri zbora pod ravnateljem Donalda Knezevicha), *Sloga* iz Farrella (F. Koss), *Teen Tams* iz Pittsburgha (M. Vlasich) i na kraju *Alumni Orchestar of Duquesne*, pod ravnateljem E. Sambola. Nakon ovog uspjeha *Tamburitzans* je ponovno gostovalo u Jugoslaviji gdje je društvo svojim nastupima požnjelo veliki uspjeh. Tom je prilikom uspostavljena prijateljska veza i plodna suradnja između *Tamburitzansa* i našeg *Lada*, koji će zahvaljujući ovim kontaktima i sam uspješno gostovati u SAD.³

³ Prvi put je *Lado*, folklorni ansambl Hrvatske, nastupao u SAD i Kanadi godine 1967. za vrijeme svjetske izložbe u Montrealu. Tada je po osam dana gostovao u New Yorku i Los Angelesu.

Drugo gostovanje folklornog ansambla Hrvatske *Lada* u Sjedinjenim Američkim Državama uslijedilo je od 15. listopada do 18. studenoga 1970. godine. To je bila turneja po Americi na kojoj je *Lado* u 13 saveznih država dao 21 koncert. Pored velikih gradova kao što su Washington, Pittsburgh, New York, Detroit, Chicago, Cincinnati i drugi, *Lado* je nastupio na sedam američkih sveučilišta i na Floridi gdje je to bilo prvo gostovanje jednog fol-

Treba istaći da je od 1950-tih godina aktivnost na polju tamburaške glazbe naglo porasla. Od tada pa do najnovijih dana formiralo se oko tisuću tamburaških društava u SAD, u kojima se pleše, pjeva i svira. Na taj način je počelo i nastavlja se uspješno regrutiranje mlađih talenata, uglavnom studenata širom SAD. Od njih 400 koji se svake godine jave u *Tamburitzans* odabire se svega 6—8 najboljih. Oni primaju stipendije kroz pune četiri godine svojih redovnih studija. Već ih je na stotine primilo više od dva milijuna dolara finansijske pomoći od 1937. do danas. Studenti koji se prime u *Tamburicu* imaju besplatno školovanje, knjige, hranu i stan. Prijem se omogućuje studentima širom SAD bez obzira na etničko porijeklo.

Tamburica se pobrinula da u okviru svoje djelatnosti osnuje kulturni centar. Njezin program i dalje teče i proširuje se uporedo sa sve većom popularnošću. Društvo se nije ograničilo samo na narodni program, već ima veće pretenzije, odnosno program se prilagođava za publiku širom svijeta. Danas možemo reći da je u toku 37 godina postojanja »tamburaša« (*Tamburitzans*), ovaj ansambl proputovao tisuće milja u kontinentalnom dijelu SAD i Kanade, dajući svake školske godine 100 koncerata. Na koncertima su sakupili preko milijun dolara u dobrovorne svrhe. Sedam su puta putovali po zemljama izvan Sjeverne Amerike. Posjetili su Jugoslaviju (tri puta), Latinsku Ameriku (deset zemalja), Rumunjsku, Poljsku, Sovjetski Savez, Francusku (dva puta), Čehoslovačku, Grčku i Bugarsku. Neka od tih putovanja financirana su iz privatnih sredstava, a druga o trošku kulturnog programa *Ministarstva vanjskih poslova SAD*. »Tamburaši« su na svojim priredbama najviše izvodili glazbu, pjesme i plesove naroda istočne Evrope. Međutim, na njihovih sedam velikih turneja proširili su repertoar programom pjesama, plesova i glazbe Sjedinjenih Američkih Država. Taj dio programa bio je tako dobro primljen da je 1969. *Ministarstvo vanjskih poslova SAD* tražilo da sastave isključivo američki narodni program za prikazivanje u Sovjetskom Savezu. Sastavljeni program nazvali su *Američki*

klornog ansambla iz Jugoslavije. Predstave *Lada* gledalo je neposredno preko 60 tisuća gledalaca. Izvanrednu počast ansambl je doživio ponovnim nastupom na najpoznatijem televizijskom *Ed Sullivan Showu*, koji je bio posvećen 25-godišnjici *Organizacije ujedinjenih naroda*. Pretpostavlja se da je ovaj show, koji su prenosile gotovo sve TV mreže SAD, gledalo preko 60 milijuna gledalaca.

mozaik, koji je vrlo dobro primljen i u Sovjetskom Savezu i u Americi.

Izvan okvira spomenutog programa »tamburaši« su još 1954. osnovali *Društvenu školu narodne glazbe i plesova* i time proširili svoju aktivnost na prosvjetnom polju. Ta škola ima svoje programe u osam posebnih zajednica u području Pittsburgha. Neposredan rezultat rada škole je osnivanje približno stotinu omladinskih tamburaških priredivačkih grupa koje sačinjavaju tamburaši, apsolventi fakulteta.

Dobro organizirana kulturna aktivnost omogućila je »tamburašima« da 1956. osnuju *Pittsburški narodni festival* u koji se uključuje trideset društvenih etničkih grupa svake godine.

Takvi programi, temeljeni na zajedničkom radu, prenošeni su i u druge gradove SAD. Četiri godine kasnije (1960) organiziran je *Tamburaški filharmonijski orkestar* u cilju pružanja muzičkog odgoja naprednim studentima *Društvene škole glazbe i plesa*. Iz takvih aktivnosti nastao je 1965. i *Tamburaški kulturni centar* koji se brine za nabavu materijala, istraživanje, te iznalaženje školskog prostora za one razrede u kojima bi se očuvala narodna umjetnost. Tako razgranat kulturni rad ne samo među našim iseljenicima, nego i širom Amerike, zahtijevao je da se čitava obuka postavi na viši nivo. Tako je 1970. *Tamburica* dobila svoj odjel na muzičkoj školi. Otada se održavaju različiti tečajevi narodne umjetnosti za studente i apsolvente, te tečaj za prosvjećivanje odraslih.

Popularnost *Tamburice* njen direktor Kolar je objasnio ovako: »Mi ne pitamo gdje bi trebali održavati koncerete, nego nas traže. Jedan prihvatimo, a tri koncerta odbijemo. Mogli bismo svakim danom održavati koncerete.«

Tamburica se u novije vrijeme počela afirmirati i u okviru *Omladinske kulturne federacije Hrvatske bratske zajednice*. Počeci djelovanja *Omladinske kulturne federacije* sežu tek u nedavnu prošlost te su još svježi tragovi koraka kojima je ta mlada organizacija kročila u život. Prvi razgovori o osnivanju federacije vođeni su 1966. godine, a već iduće godine organiziran je prvi festival hrvatskih tamburaških zborova iz nekoliko američkih saveznih država.

Poziv na zajedništvo i suradnju svih hrvatskih tamburaških društava i grupa u SAD i Kanadi bio je sadržan i u poruci mlađih tamburaša okupljenih prvih dana srpnja 1967. godine u Des Plainesu. Od 19 društava, koliko ih je već tada bilo učlanjeno u *Omladinsku kulturnu federaciju*, na toj prvoj

godišnjoj smotri nastupilo ih je 11, i to: *Zagreb Jr. Tammies* iz Collinwooda, Ohio; *St. George Jr.* iz Cokeburga, Pa; *Junior Croatian Tammies* iz St. Louisa, Mo; *Versailles Jr.* iz Versailles, Pa; *Sloga Jr.* iz Ferrella, Pa; *Cleveland Jr.* iz Clevelanda, Ohio; *Happy Hearts* iz Youngstowna, Ohio; *Golden Triangle* iz Pittsburgha, Pa; omladinski zbor gnijezda br. 221 iz East Chicagoa, Indiana; omladinski zbor gnijezda br. 10 iz Garyja i omladinski tamburaški zbor *Hrvatske bratske zajednice* iz Chicagoa. Na *Prvome tamburaškom festivalu Omladinske kulturne federacije* nastupilo je ukupno oko 400 mladih svirača, što do tada nije zabilježeno u ljetopisu naših iseljeničkih naseobina na američkom kontinentu.

Drugi festival tamburaških zborova Omladinske kulturne federacije održan je također u Des Plainesu (1968), a zatim je ova velika tamburaška smotra svake naredne godine mijenjala sjedište. Pittsburgh je bio domaćin festivala 1969, Pueblo u Coloradou 1970, zatim Cleveland 1971, Detroit 1972, Hamilton u Kanadi 1973, pa ponovno Pittsburgh 1974. i Chicago 1975. godine. Podaci o broju sudionika pojedinih festivala dovoljno govori o razvitku *Omladinske kulturne federacije* koja danas okuplja 37 tamburaških zborova i grupa iz Sjedinjenih Američkih Država i Kanade.

Njegovanje tamburice putem kulturne federacije *Hrvatske bratske zajednice* svakako je početak još jednog snažnog »tamburaškog pokreta« kojemu sada ne možemo naslutiti budući zamah i veličinu. Programatska načela za upravo takvu akciju možda je najbolje formulirao Walter Kolar riječima: »Tamburica je svojim kulturnim radom podigla čitav jedan umjetnički kadar hrvatskog radnog naroda, a također i drugih slavenskih naroda Amerike. Ovaj naš odgoj i spremanje za život novih generacija privukao je pozornost na naš narod, osigurao dostojanstvo i poštovanje prema našoj kulturnoj baštini koja je zaista toliko lijepa da joj je vrijedno posvećivati pažnju, gajiti je, prenositi na mlađe i pokazivati čitavome svijetu (...). Tamburica nastoji sačuvati u što je moguće vjernijem i ljepšem obliku tu kulturnu baštinu hrvatskih sela putem pjesama, plesova i instrumentalne glazbe. Ona nastoji kod svih slušatelja proizvesti što bolje razumijevanje i što šire upoznavanje ovoga velikog bogatstva kulturne baštine naših pređa (...). Mi ovo ne činimo iz ma kakve sentimentalnosti ili nostalгије za 'starim krajem' (...). Mi smo rođeni ovdje. Odgojeni smo ovdje. Ovo je naša domovina. Mi to činimo

zbog toga što kulturna baština naših predaka, ove pjesme, kola i glazba imaju svoju vlastitu, veliku i neovisnu vrijednost. Njih je vrijedno gledati, slušati, učiti, proučavati i izvoditi iz jednostavnog razloga jer su lijepe i jedinstvene. One su umjetnost u svome najčišćem obliku.⁴

Premda ove riječi Waltera Kolara nisu ni u uzročnoj ni u posljedičnoj vezi s počecima i kasnijim djelovanjem *Omladinske kulturne federacije Hrvatske bratske zajednice*, čini nam se da se one u mnogome podudaraju s onim što je »tamburaški pokret« ove nove organizacije nastojao i uspio ostvariti. Tamburica nije više samo sredstvo zabave, ona je i poruka jedne bogate narodne baštine i instrument autohtone glazbe.

Mada su pioniri našeg kulturnog i prosvjetnog djelovanja bili ponajviše skromni i nepoznati ljudi, uglavnom seljaci i radnici, već potkraj prošlog stoljeća istakli su se u američkom kulturnom životu nekolicina hrvatskih umjetnika. Na prvom mjestu potrebno je spomenuti glasovitu Ilmu Mursku. Ona je iz Londona sa svojim menadžerom de Vivo poduzela veliku turneju po Americi. U New York je stigla početkom 1874. godine. Tada još nije bilo *Metropolitan opere*, pa je Ilma pjevala (1874—1875) u *The Academy of Music*. Iz New Yorka je pod vodstvom znamenitog direktora londonske *Covent Garden-opere* Colonela Maplesona s jednom opernom grupom gostovala u Bostonu, Chicagou, Saint Louisu, Cincinatiju, Philadelphiji, Baltimoreu i Washingtonu. Ilma je u Americi postala do te mjere popularna, da je priređivala i samostalne koncerte. Kroz četiri je godine prokrstarila svu Ameriku od New Yorka do San Francисcoa. Uz veliku slavu stekla je i veliko bogatstvo. Po Americi je putovala posebnim vlakom na kojem je bilo ispisano *The Croatian Nightingale*.⁵

Newyorški *Metropolitan* otvoren je 22. listopada 1883. Charles Gounodovim *Faustom*. Kao druga predstava, još uvjek u okviru svečanog otvaranja newyorške operne kuće, izvedena je dvije večeri kasnije G. Donizettijeva *Lucija di Lammermoor*. Jednu od glavnih uloga, sir Henryja Ashtona, pjevao je tom prilikom Josip Kašman, Istranin iz Malog Lošinja, isti

⁴ »Zajedničar«, 19. 4. 1967.

⁵ O Ilmi Murskoj usp. »Kalendar Matica«, 1958, str. 78.

onaj bariton koji je trinaest godina ranije na otvorenju zagrebačke opere pjevao naslovnu ulogu Zajčeva Mislava. Sudjelovanje naših umjetnika u radu *Metropolitana* staro je koliko i samo operno kazalište. Josip Kašman koji je smatran jednim od najvećih baritona svoga vremena, bio je zatim na newyorškoj opernoj sceni prvi protagonist Mozartova *Don Giovannija*, Grofa Lune u Verdijevu *Trubaduru*, Thomasova Hamleta, Telramunda u Wagnerovu *Lohengrinu* i drugih poznatih bari-tonskih likova.

Svoj posljednji nastup u *Metropolitanu* imao je Kašman 1896., a tri godine kasnije newyorška je publika već pljeskala Milki Trnini, jednoj od najvećih hrvatskih pjevačica. Trnina u Novom svijetu boravi zapravo od 1896. godine. Nastupala je u *Metropolitan operi* u New Yorku, te u Bostonu, Philadelphia i Washingtonu. I. Lupis koji je u to vrijeme iz Amerike slao dopise zadarskom »Narodnom listu« osvrnuo se i na do-lazak Trnine. »Dne 16. siječnja prisjerala je u New York parobrodom 'Aller' gospodica Milka Trnina, proslavljena hr-vatska opera pjevačica« — javlja Lupis u dopisu od 14. ve-ljače 1896. i ističe da je Trnina već nastupila u Bostonu postigavši velik uspjeh. »Sve tamošnje novine« — piše on — »bez iznimke nemaju riječi da ju se nahvale. A Boston je, morate znati, središte znanosti i umjetnosti amerikanske.«

U kasnijim dopisima Lupis javlja i o nastupu Trnine u slavnom newyorškom *Metropolitanu*, te navodi mišljenje »naj-višeg američkog glazbotvorca Reginalda de Kovena«. U »New York Heraldu« od 8. ožujka 1896. objavljena je njegova izjava da je Milka Trnina »jedan od najpovoljnijih i zadovoljavaju-čih umjetnika što sam ih čuo za dugo i dugo«. Herman Klein u svojoj knjizi *Velike pjevačice mojega vremena*, objavljenoj 1931. godine u New Yorku, napisao je o Milki Trnini: »Umjet-nost nove sopranistice — izvanredna toplina njezina glasa i ljepota njezine dikcije, kombinirane su suzdržanim žarom, intenzivnim, a ipak suspregnutim, koji je otkrivao svu dušu žene — proizvela je neobičan i divan doživljaj. Što se mene tiče, nisam mogao a da ne osjetim da je to bila od svih velikih Izolda koje sam slušao, najoriginalnija u koncepciji, najdirljivija i najganutljivija po svojim ženskim svojstvima, najjača u psihološkom shvaćanju (...) jednom riječju, ona je bila sasvim drukčija od svih svojih suvremenica, a ipak ravna najboljima od njih u glumačkoj veličajnosti, dok je većinu od njih nad-

mašivala jednostavnom čistoćom svog muzikalnog šarma. Kakav god bio tip uloge, ona je u svakoj dokazala da je umjetnica najviše kvalitete».

I treća hrvatska opera pjevačica Zinka Milanov-Kunc postigla je velike uspjehe po američkim opernim kućama. Prilikom otvaranja *Metropolitan opere* u New Yorku 1955. Lujo Goranin je o američkim uspjesima Zinke Milanov-Kunc u listu »Matica« pisao da je nastup Zinke Milanov-Kunc bio bez sumnje kruna večeri. Zinki Milanov već je po četvrti put ukazana rijetka čast da na otvorenju sezone pjeva glavnu ulogu. Godine 1940. trijumfirala je u Verdijevoj operi *Un Balo di Mascera*, 1951. u *Aidi*, 1952. kao Eleonora u operi *Moć sudsbine* a pri otvaranju sezone 1954/55. u *Aidi*. Goranin naglašava da su u analima *Metropolitan opere* rijetke pjevačice koje se mogu pozivati na slične uspjehe. Mužička je kritika pozdravila nastup Zinke Milanov u superlativima. Kritičarka »New York Posta« Harriett Johnson kaže da je Zinka u glavnoj ulozi *Aide* obogatila veće najljepšim glasom i najljepšim pjevanjem. Louis Biancoli u »New York World-Telegramu« ističe da je Zinka Milanov iznijela »fenomenalno profinjeno pjevanje«. Dorothy Kilgalen, poznata suradnica lista »New York Journal — American« piše da se među svim metropolitanskim zvjezdama Zinka Milanov pokazala daleko najboljom s predivno pjevanom i vanredno pažljivo izrađenom verzijom *Aide*. Ugledni se američki mužički kritičar Aulen Downs u »New York Timesu« upravo poklonio pred Zinkom Milanov kad je rekao: »Kad smo slušali ariju *Ritorna Vinctior* u otmjenom i dirljivom predavanju Zinke Milanov, onda su se svi umjetnici što smo ih čuli te večeri, pred njom pretvorili u sitne patuljke«.

Na otvaranju *Metropolitan opere* 1955. na pozornici se našla uz Zinku Milanov-Kunc još jedna naša glasovita umjetnica, Mia Slavenska-Čorak. O njenom uspjehu L. Goranin je napisao da je bio trijumfalni i citirao je Louisa Biancolija koji se divio »neviđenom obilju sjaja i nadarenosti« Mije Slavenske. Robert Colman, kritičar »New York Daily Mirora«, podvukao je da *Metropolitan opera* mora biti sretna što na čelu svog baleta vidi jednu Miju Slavensku, tu »najveću balerinu današnjice«. Goranin je napisao da je Mia Slavenska požnjela najživlji aplauz večeri, a mnogi listovi su istakli da je jedini debi večeri bio onaj Mije Slavenske i čestitali su

upravi *Metropolitana* na toj dragocijenoj akviziciji.⁶ Mia Čorak-Slavenska je nekoliko sezona bila u *Metropolitanu* angažirana kao primabalerina. Zagrebačka je plesačica nastupala na newyorškoj pozornici u standardnom repertoaru, no kreirala je i nove balete kao što je balet *Vittorio* u koreografiji Zachary Solova na muziku Verdija.

Američkom glazbenom životu dao je svoj prilog i Zlatko Baloković. On je otisao u SAD nakon prvog svjetskog rata i godinama je nastupao po svim gradovima postižući velike uspjehe. Baloković se stalno nastanio u Americi oženivši se uglednom Amerikankom Joyce Bordoun. Balokovićevo američko djelovanje jeste doba njegova najsnažnijeg umjetničkog stvaranja. Iz Amerike organizira turneje po cijelom svijetu i svojom violinom osvaja publiku svih kontinenata. No, nikada ni za svojih najvećih uspjeha u stranom svijetu Baloković nije zaboravio svoju domovinu Hrvatsku i Jugoslaviju. Svugdje je sa ponosom isticao svoje hrvatsko porijeklo. »Ponosim se što potječem od maloga, ali hrabroga hrvatskog naroda« — to su riječi koje su se često puta čule iz usta ovog velikog umjetnika.

U glazbenom životu Amerike treba spomenuti istaknutog pedagoga Emila Blaževića. Rodio se u Kraljevici 1879. U Ameriku je iselio 1900. Stigao je kao nadobudni koncertni pjevač i njegov ga je zvučni bariton pronio mnogim koncertnim pozornicama. Emil Blažević je u Americi mnogo energije ulagao u izgrađivanje hrvatskih i jugoslavenskih pjevačkih zborova i tamburaških društava. Dugi niz godina bio je zborovođa *Hrvatskog radničkog pjevačkog društva »Gaj«* i *Jugoslavenskog pjevačkog društva »Jedinstvo«* u New Yorku. »Patriotski rad Emila Blaževića« — piše newyorški »Hrvatski svijet« 3. maja 1917. — »svakako zaslužuje pohvalu, tim više što smo uvjereni da on radi iz čiste ljubavi za narod kojemu pripada, narod jugoslavenski, iz spremnosti da širi hrvatsku narodnu pjesmu i da upoznaje strani svijet sa našim narodom (...). Iskreno čestitamo g. Blaževiću na dosadašnjim uspjesima, a najljepšu zadovoljštinu dat će mu samo vrijeme, koje će i onaj narod koji je pred strancima predstavljao, narod hrvatski, uvrstiti u redove slobodnih, a ne više tuđincu podložnih, ropskih naroda«.

⁶ »Matica«, 1955, br. 1, str. 10.

U poslijeratnim godinama zapažen uspjeh u *Metropolitanu* imali su Vladimir Ruždak i Ruža Pospis-Baldani.

Maestro Blažević je kroz nekoliko decenija vodio u New Yorku pjevački studio za izvježbavanje glasovnog organa. Na osnovi svoje opreme i vlastitog iskustva kao pjevač, Blažević je osposobio za opernu ili koncertnu karijeru čitavu legiju pjevačkih talenata. Pjevačice i pjevači iz Blaževićeve škole rado su isticali da im je temelje za njihove umjetničke uspjehe dao maestro Blažević. Njegov *Metropolitan Opera House Studio* uživao je u američkim pjevačkim krugovima vrlo dobar glas.

Emil Blažević se okušao i u kompozitorskom radu, uskladio je niz pjesama za zborove, većinom prigodnih. Zanimljivo je zabilježiti da je jednu kompoziciju posvetio uglednom građanačelniku New Yorka, Fiorelu LaGuardiji.

Još se jedan naš muzički pedagog istakao u SAD. To je Ženka Frishmann Stayna, profesorica pjevanja na konzervatoriju u New Yorku, koja je bila jedan od najuglednijih pjevačkih pedagoga u SAD. Američki časopis »Musical Courier« o njoj je napisao: »Jedna od najinteresantnijih ličnosti današnjeg muzičkog New Yorka je Ženka Stayna, koja je došla k nama iz svog rodnog grada Zagreba preko Beča i Züricha da bude učitelj i vodič mlađih pjevača u SAD«.⁷

U popisu učenika Ženke Frishmann koji su kao pjevači stekli svjetsku reputaciju, nalaze se članovi *Metropolitan opere* Inga Manski, Diana de Santos i Višegonov, zatim Elica Fiorini, članica *Teatro alla Scala* u Miljanu, Mathine Sassanelli, članica opere San Carlo u Napulju, zatim poznata američka filmska zvijezda Illona Massey, te znatan broj mlađih američkih pjevača koji su uposleni u operama širom SAD, na televiziji ili nastupaju kao koncertni pjevači. Upravo koncertne pjevače Ženka Frishmann često prati na klaviru, jer se u tom fahu već odavna ističe svojom izvanrednom muzikalnošću i spremom.

U SAD je desetljećima djelovao veoma veliki broj muzičara hrvatske nacionalnosti koji su ili nikli ili su se umjetnički afirmirali i najveći dio svog umjetničkog djelovanja posvetili svojoj novoj domovini. Teško ih je sve evidentirati, a navodimo one koji su svojim umjetničkim djelovanjem skrenuli na sebe pažnju američke javnosti.

Mate Čulić-Dragun bio je čuveni bariton između dva rata. Kao Germont u *Traviati* oduševio je 1929. publiku San Fran-

⁷ »Musical Courier«, New York, siječanj 1953.

ciscoa o čemu je list »The San Francisco Cal-Bulletin« napisao: »On je bariton neizmjerne snage i umjetničke sposobnosti, sa gotovo nepogrešivom vještinom da rukovodi svojim glasom«.⁸

Paško Alujević nastupao je u Americi pod imenom Teodor Lovich i dugo je godina bio član *Chicago Grand Opera Co.*

Aton Razlog bio je poznati tenor i pobrao je velike uspjehe na opernim i koncertnim pozornicama širom SAD. Doajen losangelskih kritičara Francis Kending u »Los Angeles Saturday Night« o njemu je napisao: »Ovaj se tenor pokazao pravim iznenađenjem sezone jer je njegov vokalni kvalitet najdražesniji što sam ga u zadnje doba čuo«.⁹

Između dva rata istakao se pjevač John Radich koji je dugo nastupao u operi grada San Diego.¹⁰ I Konstantin Gorjan je bio čuveni tenor, angažiran u Hollywoodu. Vinko Caruza je nastupao po mnogim opernim kućama u Kaliforniji. Ivo Barić, bariton, nastupao je po mnogim koncertnim kućama širom Amerike. Operna pjevačica Lina Kroph-Cuculić istakla se kao pjevačica u opernim kućama San Francisca, Los Angelesa i New Yorka. U New Yorku je nastupila u operi *Andrea Chenier* sa Giglijem, Rethbergom i Bonelijem. Kao operni pjevači istakli su se još M. Nikolić u Chicagou, Pjero Pjerotić, Marin Mirčeta, Marion Vlahović, Simon Babin, Marjorie Radovan. Ovoj grupi pjevača pripada i Tino Patijera, rodom iz Cavtata. 1920-tih godina Patijera je bio na vrhuncu slave pa su ga mnogi usopredjivali sa Carusom.

U novije vrijeme ističe se pjevačica Irene Kramarich, mezzosopran. Debitirala je 1955. u New Yorku. Od 1959. angažirana je u *Lyric Opera Chicago*.¹¹

Poznati muzičari bili su još Louis Svečenički i Arthur Rodzinski, violinisti. Oni pripadaju starijoj generaciji, dok Fedor Kabalin, kompozitor i Dragutin Šoštarko, nekadašnji bariton zagrebačke opere, pripadaju našim novoprdošlim muzičarima u SAD.

Cherline Posgay se istakla kao operetna pjevačica. Dvije naše radio pjevačice bile su Katarina Brajak i Loreta Kusić. Spomenut ćemo još dva muzičara violinista, Borisa Zlatića i Vladu Kolića koji je u New Yorku imao svoju muzičku školu.

⁸ »Srpski glasnik«, San Francisco, 22. 5. 1929.

⁹ »Iseljenički muzej«, 1. 10. 1937.

¹⁰ »Srpski glasnik«, San Francisco, 12. 6. 1936.

¹¹ Prpić, n. dj, str. 361.

Među pjevačima moderne muzike u Americi poznat je Al Crnić, koji pod imenom Guy Mitchel nastupa kao jedan od najomiljenijih pjevača Amerike. Mladi Albert je više godina živio u San Franciscou gdje je zapravo počeo svojom umjetničkom karijerom. Više puta je nastupao na mnogim slavenskim priredbama u San Franciscou i upravo zato su američki Hrvati i drugi Amerikanci slavenskog porijekla vrlo ponosni na Crnića, koji se za kratko vrijeme popeo s nepoznatih malih pozornica na najviše umjetničke pozornice Amerike. Njime se naročito ponose američki Hrvati. O njemu je J. Dobrinec napisao: »Prije nego sam lično video ovog našeg umjetnika mislio sam da je potpuno amerikaniziran, da uopće ne zna hrvatski govoriti i da je to čovjek s kojim mi obični radnici ne možemo ni govoriti. Međutim, kada sam se s njim lično sastao video sam da je to običan naš mladić koji lijepo govorи hrvatski jezik, koji se ponosi što je hrvatskog porijekla i da je član *Hrvatske bratske zajednice*. Al Crnić je vrlo prijazan i učitiv Amerikanac hrvatskog porijekla. Ja mu čestitam na njegovom velikom uspjehu u umjetničkom svijetu Amerike!«¹²

Nekolicina Hrvata se istakla i u američkoj kinematografiji. List »Novo doba« dao nam je o tome neke podatke pišući da je u američkoj kinematografskoj industriji u Los Angelesu zaposlen veliki broj naših ljudi kao tehničari, fotografi, a bilo ih je i među glumcima. List kao primjer navodi film *Merry Widolow* u kojem su gotovo sve uloge igrali glumci našeg porijekla.¹³

Jedan od najistaknutijih naših filmskih radnika bio je Slavko Vorkapić, rođen 1884. u Sremskoj Mitrovici. Istakao se kao vrstan filmski glumac, slikar, kipar i režiser. U filmu *Scaramouche* igrao je ulogu Napoleona. Rey Ingramu je pomagao prilikom snimanja filmova. Vorkapić je prvi snimio potres u San Barbara, pet minuta nakon udesa. Između dva rata bio je predsjednik *Jugoslavenskog umjetničkog kluba*. Vorkapić je snimio nekoliko filmova i bio cijenjen u hollywoodskom filmskom svijetu. Istaknuti američki stručnjak za kulturnu povijest, dr Robert Sclur napisao je da je Vorkapić stekao veliki ugled kao filmski montažer po svojim montažnim sekvencama sa brzim rezovima u filmovima kao što je *Mister Smith ide u*

¹² »Matica«, 1953, br. 4, str. 77.

¹³ »Novo doba«, 14. 1. 1925.

Washington (Mr Smith Goes to Washington) u režiji Franka Capra, a koji je bio snimljen 1939. godine.¹⁴

Uz Vorkapića spomenut ćemo još nekoliko imena. Glumica Gloria Grey bila je dijete naše obitelji Dragomanović. Ivan Miljan rodio se u Lead Cityju čiji su roditelji naši iseljenici. Nort Phpole je zapravo Ivan Kovačević porijeklom sa otoka Hvara. Novak Simić potječe iz Kotora. Petar Coe pravim imenom Knego potječe od naših iseljenika iz Dalmacije. Jednako i Josip Zoković. U američkom filmu *Sedmorica veličanstvenih* igrao je i Bred Dexter, pravim imenom Veljko Šošo, čiji su roditelji iz Hercegovine. Dexter je snimio oko četrdesetak filmova, a bavio se i producentskim poslovima. Njegova supruga Mary Bogdanovich također je angažirana u filmskoj umjetnosti. Svi su ovi ljudi igrali u mnogim filmovima a ponekad su imali važnije uloge. Za ilustraciju kako su se probijali u američkom filmskom svijetu neka nam posluži primjer Jure Salamunovića o kojem je list »Jugoslavija« napisao: »Do sada smo slušali i čitali o napretku g. Voje Đorđevića i Slavka Vorkapića, a sada se pojavio na površini filmske bujice još jedan mladi Jugoslaven, Jure Salamunović, Dalmatinac, kipar, đak Ivana Meštrovića. G. Salamunović je potpisao prije nekoliko dana kontrakt sa studijem *Lasky-Paramount* u svojstvu pomoćnika direktora. Filmsko umjetnički talenat mladog kipara zapažen je po g. Slavku Vorkapiću, koji je sada jedan od direktora istog studija, kad mu je g. Salamunović pomogao u nacrtu i izradi setova za prvi njegov film. Do sada se g. Salamunović u Hollywoodu bavio kiparstvom i postigao je vrlo lijep uspjeh. Izradio je poprsje nekolicine financijskih magnata, kao i filmskih zvijezda: Norme Tolmadge, Johna Barymoora, Bethy Blithe i drugih. Jedan od najboljih njegovih radova je »bust« Miss Lydije Irish, kćerke jednog milijunera iz Pittsburgha, Pa. Uspjeh i ovog našeg mladog umjetnika daje kredit čitavoj našoj naciji«.¹⁵

Mnogi naši ljudi kad dođu iz domovine u Sjedinjene Američke Države misle da su se rastali s našom likovnom umjetnošću onog trena kada zatvore za sobom vrata galerija u Zagrebu, Splitu, Rijeci, Zadru, Dubrovniku, Varaždinu ili u Slavonskom Brodu. Jednako mnogi misle prolazeći galerijama i muzejima New Yorka, Chicagoa, Philadelphije i drugih velikih gradova da će našu likovnu umjetnost vidjeti jedino u

¹⁴ »Pregled« izdanje Ambasade SAD, Beograd 1977, str. 28.

¹⁵ »Jugoslavija«, 17. 11. 1928.

slučaju ako posjete svoju domovinu. Ni jedni ni drugi ne bi tako trebali misliti jer hrvatske likovne umjetnosti i to u pojedinim slučajevima one najbolje ima baš u Sjedinjenim Američkim Državama.

Počnimo s najboljima. To je svakako u New Yorku u Nacionalnoj biblioteci djelo svjetskog glasa *Towneley lecionarij* — knjiga divno ukrašena rukom Julija Klovića, starog hrvatskog slikara, jednog od najvećih minijaturista svih vremena.

U međuratnom razdoblju i poslije drugog svjetskog rata priređene su u Sjedinjenim Američkim Državama brojne izložbe iz Jugoslavije na kojima su naši iseljenici mogli vidjeti umjetnička djela iz svoje domovine. Ivan Meštrović je u Americi priredio izložbe 1926. i 1927. godine na kojima su otkupljeni mnogi njegovi radovi za američke muzeje i galerije. Naši iseljenici u Chicagou imaju priliku s ponosom pokazati u Grand Parku svojim sugrađanima veliki konjanički spomenik *Indian with Spear* i *Indian with Bow* koji je Meštrović načinio od 1926. do 1927. godine.¹⁶

O ovim Meštrovićevim eksponatima F. Vukelić je napisao: »Uz velike masivne građevine i prava čudesa američke tehnike nalaze se i lijepi zgrade u kojima je smještena umjetnost. Nas naročito zanima jedna od najljepših — Art Institute — koja za nas ima posebno značenje. U njoj su izložene umjetnine starih Grka i drugih znamenitih kipara. Na jednom počasnom mjestu stoji kip *Moja majka*, djelo našeg proslavljenog umjetnika Ivana Meštrovića. Nešto dalje južno, na velikom Michigan Boulevardu, na ulazu u Grand Park, nalaze se još dva Meštrovićeva spomenika: dva konja i na njima Indijanci. Oni predstavljaju pravi simbol borbe za slobodu, na tako slikovit način kakav je mogao stvoriti samo jedan genije. Konji i konjanici kao da su jedno, od jedne misli i jednog pregnuća. Konjanik se usadio takvom snagom u životinju kao da su u jedno srašteni. Svaki mišić na tijelu je iskočio i nabubren pokazujući natčovječnu snagu kojom konj i konjanik kreću u borbu, u boj za slobodu, svjesni da će oba poginuti, ali bez

¹⁶ Bostonski dnevnik »Cristian Science Monitor« donio je u umjetničkom pregledu slike skulptura Meštrovićevih *Indijanaca na konju* uz članak pod naslovom *Meštrovićeve bronce u Chicagou*, iz pera Charlesa Fabensa Kelleyja. On je između ostalog napisao: »Njegove izložbe u Americi bile su najraznovrsnija zbirka tehniku i koncepciju i mnogi koji su se onda imali priliku diviti njegovim djelima, nisu više mogli da se oduševe za drugo.«

tračka straha lete u sigurnu smrt — za slobodu. Svaki Hrvat zaista može biti ponosan ovim djelom čovjeka koji je nikao iz naroda našega, iz kolijevke siromašne Dalmatinske zagore«.¹⁷ Za vrijeme svog poslijeratnog boravka u SAD Meštrović je uz svoju kiparsku pedagošku djelatnost na sveučilištu u Siracusi načinio i niz skulptura.

Dva hrvatska slikara koji su bili jedni od osnivača zagrebačke Akademije likovnih umjetnosti, Bela Čikoš-Sesija (1864—1931) i Oton Iveković (1869—1939), boravili su u Americi. Čikoš je u New Yorku godine 1902. i 1903. naslikao niz historijskih i alegorijskih slika među kojima se ističu *Orfej* i *Saloma*. Iveković se bavio velikim kompozicijama i dekorativnim radovima u Kansas Cityju 1910. godine. Svoj boravak u SAD opisao je u putopisu *Iverje s puta po Americi*, koji je objavio »Vijenac«, prilog »Obzora« 1911. godine.¹⁸ Cilj je Ivekovićeve puta u SAD bio da oslika zidnim slikama crkvu u Kansas Cityju.

Kako su naši umjetnici biti primljeni od američkih galerista i od američke likovne publike saznajemo iz autobiografije jednog njihovog druga slikara Roberta Auera (1873—1952): »Napustio sam u svibnju 1902. Zagreb sa B. Čikošem te dvije godine živio u Americi, gdje sam mnogo video i izlagao u svim većim gradovima. Da sam dostoјno reprezentirao Hrvate i hrvatsku umjetnost proizlazi iz činjenice da sam od čitavog mog opsežnog rada — osim jedne studije koju sam si kao spomen na ono vrijeme donio u Zagreb — ostavio sve u tamošnjem privatnom posjedu ili galerijama«.¹⁹

Ovu Auerovu sreću i sreću njegovih drugova nije imao naš slavni slikar Vlaho Bukovac (1855—1922). To je i razumljivo jer su oni došli u Ameriku kao zreli slikari, dok je Vlaho Bukovac došao u Ameriku kao dječak. Bukovac je dva puta bio u Americi. Prvi put kad ga je 1866. godine poveo stric iz rodnog Cavtata u Brockley gdje mu je pomogao u trgovini

¹⁷ Filip Vukelić, *Hrvati u Chicagou*, »Radnički kalendar« 1941., str. 91.

¹⁸ U Ivekovićevom članku nalaze se i slijedeći likovni prilozi: *Najstarija kuća u državi Missouri u gradiću St. Joseph* (drvenjara), crtež *Hrvatska crkva u Kansas Cityju*; *Mjesecina na rijeci Mississippiju* (fotografija); crtež perom *Hrvatska škola u Clevelandu (Ohio)*; fotografije *Missouri, Žetva u Kansasu, Most preko rijeke Mississippi u St. Louisu, Saloon gospodina Trinajstića u Great Ealls i Vodene brane u Cockportu*.

¹⁹ »Matica«, 1963, br. 11, str. 33.

i drugi put kad je u San Franciscou morao raditi kao konobar u nekoj kavani da bi mogao živjeti i posvetiti se slikarstvu. U Americi je naslikao *Turkinju u haremu* koja mu je omogućila da od biskupa Strossmayera dobije hiljadu franaka stipendije u Parizu, kamo je otišao 1877. godine.

Bukovac je jedan od rijetkih naših umjetnika koji je napisao autobiografiju. Naziv autobiografije je *Moj život* (Zagreb, 1919. s predgovorom Ive Vojnovića). Velik dio Bukovčevih uspomena odnosi se na njegova mладенаčka putovanja u Ameriku. Drugo poglavlje nosi naslov *Put Amerike*.

U Americi je živio i umro hrvatski slikar Ivan Benković (1887. rođen u Račici kraj Karlovca, umro u New Yorku 1918). Učenik Čikoša i Crnčića na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti, autor slike *Rastanak Katarine Zrinski s kćerkom Veronikom*, grafičar starog Zagreba, on je nakon boravka u Parizu (1912) s obitelji krenuo u Ameriku i nastanio se u Chicagou. Tu je preporukom Nikole Tesle dobio mjesto novinarskog ilustratora.

Suvremeni hrvatski slikar Vilko Gecan (rođen 1894. godine u Brodu na Kupi) boravio je u New Yorku i Chicagou od 1924. do 1929. godine. Među uljenim slikama, akvarelima i crtežima, portretima, pejzažima i aktovima nalazi se i jedna zanimljivost: portret glumice Grete Garbo koju je Gecan naslikao u New Yorku. Adela Milčinović je tom prilikom o Gecanovim slikama napisala: »Gecanove slike na ovoj izložbi jedinstvene su u shvaćanju, u slaganju boja, u ritmu linija, te daju cjeloviti dojam zreloga umjetnika koji je našao sebe«.²⁰

U Americi je još boravilo niz naših svedremenih slikara od Ljube Babića (rođen u Jastrebarskom 1890. godine) koji je napisao putopis o Americi, do Ede Murtića (rođen u Velikoj Pisanici 1921. godine) koji je kasnije priredio izložbu slika pod nazivom *Doživljaj Amerike*.

M. Vanka, slikar zagorskog pejzaža i njegovih ljudi, vrstan portretist, stvorio je upravo u Sjedinjenim Američkim Državama najbolja svoja djela i ušao u povijest američke umjetnosti. Značajno je da je Vanka i u Americi slikao uglavnom naše ljudi, hrvatske iseljenike koji su ovu zemlju izgrađivali svojim znojem, krvlju i životima.

Maksimiljan Vanka rođen je u Zagrebu 1889. Njegova je dojilja bila zagorska seljanka Dora Jugova, što je Vanka često

²⁰ »Srpski glasnik«, San Francisco, Cal, 6. 12. 1930.

s ponosom isticao i što će njegov prijatelj Louis Adamič kasnije opisati u romanu *Cradle of Life* (*Kolijevka života*), koji je tiskan u New Yorku 1936. godine. Adamič je ovaj roman pisao po motivima iz Vankina života, pa ga je Vanki i posvetio. U romanu opisuje život jednog nezakonitog djeteta iz velikaških krugova Austrije kojega odgaja dobra hrvatska seljanka Dora. Zahvaljujući ovaj Adamičevoj knjizi, a zaslugom Vanke koji je pisca inspirirao ovom temom, u američku je književnost ušao najljepši opis Hrvatskog zagorja na engleskom jeziku, pisan s puno simpatija i razumijevanja za hrvatskog seljaka.

Vanka je u SAD živio povučeno u tišini svoje farme White Bridge u istočnoj Pennsylvaniji. Volim taj kraj — govorio je Vanka. — Valovit je (...). Kad bih odstranio reklame za coca-colu, bilo bi to pravo moje Zagorje. — Slikao je mnogo i postizao zapažene uspjehe na izložbama u najpoznatijim američkim galerijama. Pratio je život naših iseljenika u Sjedinjenim Američkim Državama, suošćeao s njima u trenucima iskušenja i patnji i na mnogim je svojim platnima ovjekovječio stradanja hrvatskih seljaka. Njegova velika kompozicija *Hrvatska smrt u Pennsylvaniji* najpotresnije je slikarsko svjedočanstvo hrvatske iseljeničke epopeje. Američka je kritika vrlo dobro primila upravo ovu Vankinu sliku koja je reproducirana u mnogim novinama i publikacijama sa riječima na hrvatskom jeziku koje se mogu čitati na rubu novina na kojima leži mrtvi rudar, hrvatski iseljenik — *Majka iseljenika odgaja svoje sinove za američku industriju*.

Pored mnogih drugih i ovo se Vankino djelo nalazi u crkvi sv. Nikole u Millvaleu. U toj maloj, nepoznatoj hrvatskoj crkvi u radničkom predgrađu zadimljenog Pittsburgha stvorio je Maksimilijan Vanka prekrasne freske koje je američka kritika proglašila najboljim crkvenim freskama u Sjedinjenim Američkim Državama.

Pa iako je Maksimilijan Vanka nepovratno ostao u tuđini, u domovinu su se vratila mnoga njegova djela. Gospođa Margaret Stetten-Vanka, udova slikara, obavijestila je Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu da je voljna predati ovoj istaknutoj naučnoj i kulturnoj ustanovi kolekciju umjetnikovih djela koja se nalaze u posjedu porodice. Naknadno je gospođa Margaret Stetten izrazila spremnost da Akademiji pokloni i dvije kuće na Korčuli, zaželjevši da se u jednoj od njih uredi spomen-galerija. Jugoslavenska akade-

mija sa zahvalnošću je primila ovaj poklon, poduzela sve potrebno da se želja Vankine udove realizira. U Zagrebu je nakon toga stigla pošiljka s jednim dijelom Vankine ostavštine iz Amerike. Pored 48 umjetničkih slika i grafičkih radova tu se nalazi i šest keramika (pečena glina u boji) i opsežna dokumentacija o umjetnikovu životu i stvaranju: reprodukcije njegovih djela, diplome, novinski izresci, časopisi s kritikama, katalozi Vankinih izložbi. Zanimljiv je i za nas vrijedan i veliki album fotografija na kojima se mogu prepoznati mnogi naši iseljenici koji su poznavali umjetnika i bili s njim u Sjedinjenim Američkim Državama.

Poznati hrvatski slikar Joko Knežević boravio je godinu dana (1970) u SAD i Kanadi gdje je priredio nekoliko izložaba i radio na restauriranju slika Maksimilijana Vanke u hrvatskoj crkvi sv. Nikole u Pittsburghu, dodavši im jednu svoju kompoziciju, koja dodana Vankinoj u obliku friza, prikazuje iseljavanje Hrvata iz jedne dalmatinske luke. Osobe prikazane na ovoj kompoziciji naslikane su u narodnim nošnjama. Cijela kompozicija, kao što su to i Vankine slike u ovoj crkvi, ima socijalni karakter. Kneževićevom kompozicijom velika Vankina slika u apsidi crkve sv. Nikole dobila je na cijelovitosti.

Za objašnjavanje zbivanja, izučavanje društvenog života, kao i za upoznavanje ekonomskog i političkog položaja iseljenika u SAD, najbogatiji i dosta pouzdan izvor su iseljeničke novine, kalendari, časopisi i druga publicistika. Kod velikog je broja iseljenika postojala, što je i razumljivo, stalna želja da doznašu što se događa na njihovoј rodnoj grudi. Rijetka pisma koja su primali od rodbine obično su davala nepotpunu sliku života kod kuće i u rodnom kraju uopće, a naši su ljudi u tuđini tražili mnogo više. To im je nadomještalo iseljenički tisak. Došavši iz Austro-Ugarske gdje nije bilo slobode tiska, našli su u Americi svoje nacionalne novine koje su slobodno pisale o svemu što se u domovini zbivalo.

Iseljenička publicistika u SAD počela je osamdesetih godina prošlog stoljeća i traje sve do danas.²¹ Listovi su bili sa-

²¹ O hrvatskom iseljeničkom novinstvu u SAD usp. Nada Kesterčanek, *Croatian Newspapers and Calendars in the United States*, Scranton 1952.

držajno veoma raznoliki, objavljivali su članke i napise o političko-nacionalnim, socijalnim i kulturno-prosvjetnim događjima u iseljeništvu. Donosili su osvrte, a često i polemičke članke o događajima u domovini. Gotovo svaki takav list imao je posebnu rubriku pod naslovom *Iz starog kraja*, *Iz stare domovine*, *Iz hrvatskih zemalja* itd. Listovi su izvještavali iseljenike o političkim i drugim zbivanjima u svijetu. U njima nalazimo i književne priloge pisaca iz domovine i pisaca iseljenika. Sva važnija zbivanja među iseljenicima bilježena su u iseljeničkim novinama.

Prvi pokušaji izdavanja iseljeničkih listova pokazali su da je za njihovo izlaženje potrebno osigurati znatna financijska sredstva. Zato su mnogi iseljenički listovi postali glasila parobrodskih agencija ili iseljeničkih banaka, a njihovi izdavači bili su ponajčešće »šifkartaši« — bankari. Novine su izdavale ili financirale i iseljeničke dobrotvorne i druge organizacije.

Hrvatski iseljenici pokrenuli su još 1885. u San Franciscou list »Slavenska sloga«. Iste godine i u istom gradu izlazila je »Dalmatinska zora« što ju je izdavao A. Piškulić rodom iz Župe dubrovačke. List je razvijao rodoljublje iseljenika prema Dalmaciji i zagovarao rodoljubni rad među iseljenicima na Pacifiku.

Juraj Skrivanić, rodom iz Korčule, počeo je 1891. izdavati list »Napredak« u Hobokenu (New Jersey). List je u iseljeništvu bio jako čitan, a njegovo su pisanje pratili i u Hrvatskoj. Zagrebačke novine »Dom« zabilježile su 1901. da u Americi »izlazi svaki četvrtak hrvatski list 'Napredak' (...). Tko može neka ga naruči: lijepo je i ugodno čitati hrvatske novine iz tako dalekog svijeta«.²²

U Chicagou je 1892. počeo izlaziti list »Hrvatska zora«. Pokrenuo ga je Janko Kovačević, rodom iz Karlovca. List je bio kratka vijeka, izlazio je svega pet mjeseci, loše uređivan. Neposredno nakon neuspjeha »Hrvatske zore«, pojavio se list »Chicago«, a izdavao ga je Nikola Polić, rodom iz Prputnjaka. Kasnije je Polić pokrenuo i drugi list i dao mu ime »Sloboda«. Taj je list donosio uglavnom vijesti iz Hrvatske. Izdavanje dvaju listova bila je velika žrtva za Polića, ali je bio uporan i dosljedan sve do svoje smrti 1901.

²² »Dom«, 26. 4. 1901, br. 8.

Vrijedan je pažnje novinarski rad Zdravka V. Mužine, bivšeg zagrebačkog studenta, rodom iz Hrvatskog primorja, koji je zbog svoje pravaške političke aktivnosti izgubio stipendiju. Potom su ga njegovi drugovi iz *Stranke prava* poslali u Chicago da pomogne Nikoli Poliću, također pravašu, u uređivanju lista »Chicago«. Budući da se nije slagao s Polićevom koncepcijom o »amerikanizaciji« hrvatskih iseljenika, Mužina se uskoro preselio u Pittsburgh, najjače središte hrvatskih iseljenika. Mužina je vrlo intenzivno propagirao potrebu osnivanja iseljeničkih društava za uzajamnu pomoć i njihova pozivanja u općehravatsku zajednicu. U tu svrhu pokrenuo je 1894. i novine »Danica« ali ni taj list nije duže izlazio.

U New Yorku je počeo 1895. izlaziti »Narodni list«, koji je pokrenuo iseljenik sa Korčule A. Fabris. U početku je list izlazio tjedno, a 1898. preuzeo ga je Franjo Zotti i pretvorio u dnevnik. Tako je »Narodni list« postao prva hrvatska iseljenička dnevna novina u SAD.

Niko Gršković je 1902. u Chicagou pokrenuo list »Hrvatska sloboda«. List je bio vrlo utjecajan među iseljenicima. Na žalost, nijedan se broj lista nije sačuvao, pa ne možemo sa sigurnošću reći nešto više o njemu. Godine 1904. pojavila su se još dva lista: »Hrvatska«, koju je izdavao Juraj Skrivančić u Alleghenyju i »Hrvatska zastava«, koju je uređivao Hinko Sirovatka. U Kaliforniji je Franjo Akačić izdavao 1909. list »Jadran«.

Za novinstvo naših iseljenika na početku stoljeća karakteristična je pojava velikog broja listova, općenito loš kvalitet pisanja i kratak vijek izlaženja. Posao iseljeničkog novinara bio je vrlo nesiguran jer je radi finansijskih poteškoća sudbina mnogih listova bila neizvjesna.²³

Ipak se nekoliko novina iz toga doba uspjelo održati sve do naših dana kao »Zajedničar«, »Radnička straža« i »Hrvatski svijet«.

²³ O tome je problemu Hinku Sirovatku napisao: »Naše novinstvo u Americi je na veoma slabom stupnju. Točnjim proučavanjem narodnog života Hrvata u Americi pronašao sam da je zadnjih 15 godina počelo izlaziti ukupno ništa manje nego četrdeset hrvatskih listova, a u jedan mah nikad ih nije bilo više od 5 do 6 (...). Sada ih izlazi (1906, I. Č.) starijih i novih u svemu kojih šest, od kojih je jedan dnevnik, koji može obstojati samo zato jer ga izdaje jedan trgovac.« (Sirovatka, *Kako je u Americi i komu se tamo isplati putovati?* Zagreb 1907, str. 48)

Na Osmoj konvenciji Narodne hrvatske zajednice 1904. u St. Louisu nalazimo u zaključcima podatak koji govori da sama Zajednica u svojoj nakladi izdaje svoje službeno glasilo pod imenom »Zajedničar«. Tako je u posve skromnom obliku malog mjesecačnog časopisa počeo izlaziti list koji će tijekom svog izlaženja nadmašiti sve ostale novine hrvatskih iseljenika.

Širenjem Narodne hrvatske zajednice mjesečnik »Zajedničar« postao je doskora nedovoljan za cilj koji su pioniri ove organizacije sebi postavili. Pokazala se potreba da list izlazi češće i na većem broju stranica, te da što potpunije informira članove o djelovanju Zajednice i o događajima u starij domovini. Zato je deseta konvencija, održana u Calumetu, Michigan, godine 1909. odlučila da službeno glasilo Zajednice postane tjednik. Za prvog urednika lista izabran je don Niko Gršković, tada župnik hrvatske katoličke župe u Clevelandu. On će na čelu »Zajedničara« ostati do godine 1912. kada je konvencija Narodne hrvatske zajednice odredila da urednik lista mora biti namješten u glavnom uredu Zajednice u Pittsburghu.

Programskim načelima koje je konvencija usvojila list je prvenstveno trebao biti agitaciono sredstvo Zajednice prikazujući važnost udruživanja. Nije smio donositi osobne prepirke, ali je morao — kako se isticalo — dostoјno zastupati i braniti probitke i čast Zajednice i njenih odsjeka. List je također morao donositi članke o jačanju narodne svijesti, bez obzira na političke stranke, zatim napise o industirji i gospodarstvu, zabavno štivo, te vijesti iz domovine i svijeta.

Nakon Grškovića za urednika »Zajedničara« izabran je Franjo Kolander. On će tu dužnost obavljati sve do godine 1919.

Vodeći iseljenički list dugo je bio »Hrvatski svijet« osnovan 1908. u New Yorku. Novine je pokrenuo bankar Franc Sakser koji je za urednika lista uzeo Ivana Krešića. Krešić se doselio u Ameriku 1906. i u početku radio za Zottija kao urednik u »Narodnom listu«. Osnivanjem političke organizacije *Hrvatski savez* 1912. »Hrvatski svijet« postaje njegovim glasilom sa glavnim urednikom Nikom Grškovićem. »Hrvatski svijet« je bio nosilac nacionalne borbe u iseljeništvu za oslobođenje od Austro-Ugarske i ujedinjenje hrvatskog naroda s ostalim jugoslavenskim narodima.

Hrvatski socijalisti izdavali su list »Radnička straža«. Urednik je bio tipografski radnik Milan Glumac, koga su u

tu svrhu pozvali iz Zagreba. Nakon skore Glumčeve smrti za urednika lista došao je Todor Cvetkov. On je kao mlad čovjek došao iz Bugarske u Zagreb gdje je proveo nekoliko godina i naučio hrvatski jezik. Kasnije se preselio u SAD. Utjecaj »Radničke straže« na iseljenike kao što smo vidjeli, bio je velik i list je bio jedna od najbolje uređivanih novina u našem iseljeništvu.

Osim tri spomenuta najvažnija lista — »Zajedničar«, »Hrvatski svijet« i »Radnička straža« — treba svakako istaći i list »Hrvatska zastava« koji je u Chicagou počeo 1909. izdavati Ante Bijankini. U New Yorku je izlazio 1914. i 1915. »Novi Hrvat« a izdavao ga je Ivan Krešić.

Iseljeničkom se tisku prigovara da je bio uzorkom i sredstvom cijepanja našeg iseljeništva u razne grupe, stranke i frakcije, koje su u mnogim slučajevima jedna prema drugoj zauzimale oštar protivnički stav koji je sprečavao ili barem ometao skupni rad na unapređenju zajedničkih interesa iseljenika. Takvog je mišljenja bio i Hinko Sirovatka koji se i sam u SAD bavio novinarskim poslom. Sirovatka kaže: »Među našim narodom u Americi, mislim ovdje na Hrvate, Srbe i Slovence, ima, kako sam već naveo, novina i društava, društvenih zajednica, saveza i sveza; sazivlju se više puta ovakve ili onakve skupštine, izaslanici zajedno spojenih potpornih društava drže tzv. konvencije, tj. dvo- ili trogodišnje zborove itd. Javni život dakle opстоji, ali žaliboze, taj javni život, koji sam ja među našim narodom u Americi upoznao, nije niti iz daleka blizu onoj zadaći koju javni život ima obavljati. A to je zato jer narod u većini ne razumije što je javni život, koje su njegove zadaće i kako za njih treba raditi. Uslijed toga javljaju se među našom braćom u Americi na javnom poprištu većinom takvi ljudi koji misle samo na sebe, pa psuju i grde u svojim novinama svakoga tko nije za njih. Ako se pačaju u što gdje se radi o cijelome narodu ili o većem dijelu naroda, čine to samo zato da sebe ističu, da dođu naprijed i onda da sa narodom gospodare, kako ide o prilog njihovim sebičnim svrhama. Tko im je na putu tome blate ime na najnepošteniji način. To se i meni dogodilo, a sigurno je da im neće biti pravo ni ovo što tu navodim«.²⁴ Ipak se ne treba do kraja složiti s ovom kritikom. Istina je da je velik broj iseljeničkih listova bio manje kvalitetan. No razlika u nazorima koje su

²⁴ Sirovatka, n. dj., str. 50.

pojedini novinari zauzimali i propagirali, nije imala samo negativan rezultat »cijepanja«, nego je također stimulirala i pojačavala interes iseljenika za socijalne i političke probleme, za društveni život i rad uopće. Raspravljanje, pa i polemika, bili su ponekad za našega čovjeka u iseljeništvu stimulans za duhovni razvitak. Zbog toga je Jure Prpić mnogo bliže istini kad kaže: »Stvarno je veliki broj iseljenika stekao političko i građansko obrazovanje u Americi i upoznao se s američkim prilikama preko novina na hrvatskom jeziku. Usprkos mnogo-brojnim proturječnostima novine su također postale sredstvo za uspostavljanje solidarnosti među iseljenicima spajajući ih u grupe sa zajedničkim interesima, od kojih je najvažniji bio uspostava slobode u staroj domovini«.²⁵

Austro-ugarske vlasti su bile upoznate s pravcem pisanja iseljeničkih listova i često su donosile zabranu njihova rasparčavanja u Austro-Ugarskoj. Nerijetko je iseljenički tisak bio napadan u parlamentima u Budimpešti i Beču. Tako je ministar vanjskih poslova Goluchowski u *Carevinskom vijeću* napao pisanje hrvatskih iseljeničkih listova o događajima u Hrvatskoj za vrijeme skupštinskog pokreta 1903. Odgovorio mu je poslanik Juraj Bijankini ovako: »Uopće pak patrioci hrvatske novine u Sjevernoj i Južnoj Americi (...) stoje tako visoko, njihovi su ciljevi tako idealni i plemeniti da do njih ne može doprijeti nikakva insinuacija ni kad bi potekla još i sa uzvišenijeg mjesta nego je stolica jednog ministra vanjskih poslova«.²⁶

Iseljenički su novinari najčešće bili nesvršeni sveučilištarci. Najveći dio iselio se u Ameriku zbog neslaganja s političkim prilikama kod kuće. U iseljeništvu su bili dio ionako malobrojne inteligencije, a igrali su važnu ulogu u političkom životu iseljenika.

Osim izdavanja novina počela se razvijati, doduše skromna, izdavačka djelatnost. Najzaslužniji za to bio je Josip Marohnić, koji je još u Hrvatskoj izučio tiskarski zanat. Došao je u SAD 1894, a na početku stoljeća osnovao je u Alleghenyju, Pennsylvania, *Hrvatsku knjižaru*. O njegovom radu Sirovatka je napisao: »Oko čitanja hrvatskih knjiga u Americi skrbi se najviše zasluzna i rodoljubna knjižara Josipa Marohnića (...). Ova se knjižara mnogo trudi da narod pridobije za čitanje

²⁵ Prpić, n. dj, str. 200.

²⁶ »Narodni list«, Zadar, 3. 2. 1910, br. 10.

onakvih knjiga koje nam pripovijedaju nešto iz našeg vremena.²⁷ U Marohnićevoj knjižari prodano je na tisuće knjiga iz Hrvatske i sam je Marohnić bio autor nekoliko knjiga kao *Popis Hrvata u Americi*, Pittsburgh 1902, *Povijest Sjedinjenih Država*, Pittsburgh 1902, zbirke pjesama *Amerikanke*. Marohnić je također objavio zbirku narodnih pjesama 1913. pod nazivom *Velika narodna hrvatska pjesmarica*. U Marohnićevoj knjižari objavljen je i *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski rječnik*. Autor mu je Franjo Bogadek. Rječnik je zbog upotrebe među iseljenicima tiskan u nekoliko izdanja.

U Calumetu, Michigan, iseljenički novinar Matija Šojat, se bavio poezijom. 1910. je objavio zbirku pjesama *Sto uzdizsaja*. Ivan Sikočan doselio se u St. Louis 1900. i tu otvorio malu hrvatsku knjižnicu. Objavljivao je manje zbirke popularne poezije Milana Gnjatovića, Šime Sinovčića, Josipa Mihoćina, Tonija Lulića kao i nekih drugih pjesnika iseljenika. Sam Sikočan napisao je interesantnu pripovijetku iz života ranih hrvatskih iseljenika.

Izdavačka djelatnost među iseljenicima na početku stoljeća bila je suviše skromna, pa je Sirovatka s pravom napisao: »Knjištvo se razvija jedino prodavanjem naših knjiga iz domovine. U Americi se pojавilo vrlo malo hrvatskih pisaca, te je u svemu ondje napisano i izdano kojih 10—15 knjiga kroz cijelo vrijeme 30—40 godina što se znade za naš narod u Americi«.²⁸ Osnovna svrha hrvatske publicistike u SAD u to vrijeme bila je da poučava i savjetuje svoje čitatelje. Objavlјivanje rječnika je trebala biti pomoć našim ljudima da nauče engleski kako bi se preko znanja jezika što bolje afirmirali u novoj sredini. Činjenica da su autori spomenutih djela bili uglavnom i izdavači ukazuje na to da su oni u svom radu vidjeli i mogućnost za dobru zaradu. Te su publikacije imale kao dodatak velik broj oglasa raznih poslovnih radnji. Istači ćemo još jednu osobinu ove publicistike. Bila je namijenjena našim ljudima pridošlima sa sela, među kojima je bio veliki broj nepismenih. Zbog toga nije ni čudo da se u to vrijeme, potkraj i na početku stoljeća, objavljivalo mnogo kalendara i koledara. Takva vrsta literature bila je popularna i kod nas u Hrvatskoj, pa je stoga bila prenesena preko oceana. Najraniji naš kalendar bio je štampan 1895. u Alleghenyju. Ob-

²⁷ Sirovatka, n. dj, str. 49.

²⁸ Sirovatka, n. dj, str. 49.

javio ga je Zdravko Mužina pod naslovom *Hrvatsko-američanska danica za godinu 1895*. Josip Marohnić tiskao je 1898. *Hrvatska vila kalendar*. Isti autor objavio je kasnije kalendar Domobran i *Orao*. U to vrijeme bili su još štampani *Almanah Amerika*, *Amerikansko-hrvatski koledar*, *Koledar hrvatskog svijeta*, *Zajednički kalendar*, *Sokolski kalendar*, *Danica koledar* kao i nekoliko drugih publikacija. Na žalost sve spomenute publikacije bile su kratka vijeka osim *Danica koledar*. U tim izdanjima objavljivalo se mnogo informacija i članaka o Americi, objašnjavalo se zakonodavstvo koje se odnosilo na doseljenike, davala su se uputstva kako postati američki građanin, a osim toga kratke priče i pjesme iz hrvatske literature. U tim izdanjima bilo je i članaka o radu i životu u hrvatskim naseobinama i opisa prvih dana hrvatskih doseljenika u SAD.

U hrvatskoj publicistici u SAD u godinama prije prvog svjetskog rata bilo je nekoliko radova sa većom književnom vrijednošću. Medo Krašić objavio je 1904. roman *Zapisi* u kojem je opisao zlu kob jedne mlade Hrvatice po njenom odseljenju u SAD. Godine 1911. S. R. Danevski objavio je knjigu *Pripovijesti*, u kojima je obrađivao teme iz iseljeničkog života u SAD i nakon povratka u stari kraj. Knjiga Danevskog izazvala je pažnju naše književne kritike. Naši istraživači Mirko i Stevo Seljan stampali su u St. Louisu 1912. knjigu *Kroz pustinju i prašumu*. Stjepko Brozović objavio je 1915. u New Yorku *Ratne pjesme o ratovanju i junaštvu Hrvata*. Viktor Vojvodić objavio je u San Joseu, Kalifornija, *Sabrane pjesme* u kojima je obrađivao motive iz Hrvatske i Amerike.

Z. Kostelski objavio je 1914. u Marohničevoj knjižari knjigu *Povijest Hrvata*. Martin D. Krmpotić objavio je nekoliko povijesnih knjižica među kojima se ističu one o životu naših misionara i istraživača u SAD, Konšćaka i Kundeka. Naš istaknuti publicista Milan Marjanović, u vrijeme svog boravka u SAD 1915—1917, objavio je nekoliko političkih rasprava o jugoslavenskom pitanju. Te rasprave štampane su u tiskari »Hrvatskog svijeta« u New Yorku, a svrha im je bila propagandistička u prilog jugoslavenskog ujedinjenja.

Slavko Nemec napisao je *Povijest hrvatske naseobine u St. Louisu*, a Vjekoslav Meler nekoliko knjiga o Hrvatima u Kaliforniji, Chicagou i drugim dijelovima Amerike.

Između dva rata hrvatska publicistica u SAD doživljava uspon. U ovom razdoblju veliki broj hrvatskih publicista raz-

ličitog žanra kontinuirano djeluje među našim ljudima. Među njima ćemo istaći Melera, Mladinea, Krmpotića, Krešića, Miloševića, Sestanovicha, Vlahovića, Grškovića, Bekavca, Kraju, Zubacka i Badovinca. Navedeni pisci pokazali su izvjesno iskustvo i publicističku umješnost. U Pittsburghu, St. Louisu, New Yorku i Chicagou i nekim drugim mjestima bilo je preko dvadeset hrvatskih knjižara od kojih su neke imale i vlastite tiskare u kojima su se štampale i prodavale knjige hrvatskih autora. U tim knjižarama prodalo se na desetine tisuća knjiga uvezenih iz Jugoslavije. Od hrvatskih knjižara svojom aktivnošću posebno su se isticale *Prva hrvatska knjižara* u Clevelandu, *People's Free Library* u Pittsburghu, *Hrvatska knjižara* u New Yorku, *Hrvatska radnička knjižara* u Chicagou i *Palandech's Book Store* u Chicagou.

Ivan Mladineo objavio je u New Yorku 1937. *Narodni adresar*. U uvodu je dao kratki pregled povijesti američkih Hrvata, zatim u veoma opširnoj knjizi daje popis organizacija, institucija, novina i uglednijih Hrvata u SAD. Ivan Krešić je od 1924. do 1945. objavljuvao *Koledar* jednu od naših najboljih publikacija te vrste u SAD. Grgo Turkalj, seljak-pjesnik objavio je 1930. *Hrvatske narodne ratne pjesme*. Stjepko Brozović izdaje *Sabrane pripovijesti iz američko-hrvatskog života*.

U tom razdoblju nekoliko Hrvata počinje pisati na engleskom jeziku. Victor G. Vecki objavljuje 1931. u Bostonu *Threatening Shadows*, roman o životu jednog hrvatskog liječnika u Kaliforniji. Gabro Karabin rodio se 1912. u McKeesportu od hrvatskih roditelja. Otac i brat su mu poginuli u tvornici nesretnim slučajem. Potaknut tom tragedijom napisao je pripovijetku *Honorable Escape* koja je bila tiskana 1937. u *Scriber's Magazine* i za nju dobio nagradu od 1000 dolara. Louis Sanjek napisao je svoju autobiografiju pod nazivom *In Silence* i objavio ju 1938. u New Yorku. Istaknuti publicista i književnik Srđan Tucić stigao je 1915. u SAD gdje je ostao do smrti radeći kao novinar i od vremena do vremena pišući manje radove. Joseph George Hitrec objavio je nekoliko svojih djela. Godine 1946. tiskano je *Ruler's Morning and Other Stories*, 1948. *Son of the Moon* te 1951. *Angel of Gaiety*. Na žalost Hitrec nije pisao ništa o životu američkih Hrvata. Barton Michael Philips kojemu je istinsko prezime Bavčević, rođen je u Chicagou. Godine 1955. objavio je roman *And the Angels Won't Blame Him*.

Do sada smo dali iscrpan prikaz nastanka i uloge iseljeničkog novinstva i publicistike u SAD. Na kraju će svakako biti potrebno također dati osvrt na suvremeno stanje našeg iseljeničkog novinstva i publicistike u SAD.

Analizirajući današnje stanje hrvatskog novinstva u SAD potrebno se osvrnuti na jednu studiju o stranojezičnoj štampi u SAD što ju je objavila američka revija »Wall Street Journal«.²⁹ U ovoj se studiji daje pregled stranojezične štampe od prvog svjetskog rata i njenoj borbi da se održi u američkoj sredini. Konstatira se stalni pad tiraža iseljeničkih listova pa se kaže da »etničke novine gube novac i za te stareće ostatke američkog useljeničkog života postaje sve teže da se održe na životu«. Dalje se konstatira da nema ništa što bi moglo ukazivati na neki optimizam u pogledu budućnosti iseljeničkog tiska. Neke novine doobile su nešto »nove životne snage« s dolaskom novih doseljenika poslije drugog svjetskog rata, međutim, ni taj priliv nije dovoljan da etničku štampu spasi od konačnog izumiranja. Prema podacima iz te studije, od 1940. do 1972. prestalo je izlaziti 730 stranojezičnih novina u SAD, tj. dvije trećine od ukupnog broja novina.

»Wall Street Journal« ne spominje situaciju u vezi sa tiskom naših iseljenika. Međutim, u SAD je od 1880. pa do novijeg vremena izlazilo preko 200 listova, od kojih danas izlazi svega nekoliko. Na stanje u hrvatskom novinstvu u SAD osvrnuo se John Badovinac ističući da samo dvije hrvatske novine u SAD izlaze u većem broju primjeraka, »Zajedničar« sa oko 70.000 i »Naša nada«, glasilo *Hrvatske katoličke zajednice*, sa oko 13.000 primjeraka tjedno. Ali ove dvije novine izlaze na hrvatskom i engleskom jeziku s tim da je jedan dio lista namijenjen čitaocima na engleskom, a drugi dio čitaocima na hrvatskom jeziku. Badovinac naglašava da hrvatski dio spomenutih novina čitaju ljudi stariji od šezdeset godina. Tisuće poslijeratnih doseljenika ne čitaju niti »Zajedničar« niti »Našu nadu«, jer im sadržaj ne odgovara. Listovi sa političkim sadržajem jedva životare jer ih, kako kaže Badovinac, slijede samo malobrojne pristalice. U stvari bilo je i u prošlosti svega nekoliko hrvatskih politički nezavisnih listova koji su imali veći utjecaj na američke Hrvate. To su bili »Svijet«, koji je uređivao Niko Gršković, »Hrvatski list i Danica hrvatska« Ivana Krešića i »Narod« Franje Akačića.

²⁹ »Wall Street Journal«, Vol. CLXXIX, br. 34, 17. veljače 1972.

Badovinac smatra da će hrvatska štampa u SAD u budućnosti neštati, pa će čak i »Zajedničar« izlaziti samo na engleskom jeziku jer neće biti čitalaca koji će poznavati hrvatski jezik.³⁰

Hrvati su se teško afirmirali u znanstvenim krugovima Amerike. To je sasvim razumljivo s obzirom na strukturu i porijeklo našeg iseljeništva. Ipak već potkraj prošlog i početkom ovog stoljeća nekolicina se naših ljudi istakla u američkoj znanosti. Među njima u prvom redu spominjeno Henrika Suzala poznatog stručnjaka na području pedagogije. Bio je predsjednik nekoliko sveučilišta, upravitelj Cernegijeve fondacije i savjetnik predsjednika Wilsona u mnogim političkim pitanjima. Sin je roditelja Hrvata rođen u Americi. 1928. posjetio je našu zemlju i rodno mjesto svojih roditelja Dubrovnik. Tom prilikom izjavio je: »Mene je u Dubrovnik dovela ljubav prema domovini moga oca i majke. Želio sam da vidim ono o čemu su mi moji roditelji govorili da je najljepše na svijetu«.³¹

Doktor Victor Gjurovečki bio je poznati liječnik u Kaliforniji. Od njegovih mnogobrojnih rasprava spomenut ćemo neke kao *Patologija i terapija čovječje impotencije*, *Patologija i liječenje seksualne impotencije*, *Prevencija spolnih bolesti*, *Alkohol i prohibicija i njihov odnos prema civilizaciji i vještini življena*. Bio je autor brojnih članaka i brošura. Doktor Ante Bijankini bio je veoma aktivan u političkom životu naših iseljenika. Ali je i njegov znanstveni rad vrijedan pažnje. Već na početku ovog stoljeća bio je ugledan liječnik u Chicago. Od znanstvenih radova istaknut ćemo sljedeće *O appendicitidi*, *O Murphyjevom pucetu*, *Slučaj teške ozljede moždana sa trepanacijom*. S engleskog na hrvatski jezik preveo je klasično Murphyjevo djelo *Smjer suvremene američke kirurgije*. Bavio se sociološkim pitanjima, te je između ostalog na hrvatskom jeziku objelodanio knjige *Američki način uzgoja i školstva*, *Zločini i pijanstva kod naših iseljenika i Upoznaj samoga sebe*.³²

³⁰ »Zajedničar«, Pittsburgh, 1. ožujka 1972.

³¹ »Srbobran«, Pittsburgh, 5. 5. 1928.

³² O znanstvenom radu Ante Bijankinija usp. »Obzor«, Zagreb, 24. 6. 1931.

Doktor M. Matanović liječnik iz Phoenixa, Arizona, bio je izabran u *The World League for Permanent Peace* od strane *American Academy of Political Science*. To je u stvari bilo veliko priznanje našem iseljeniku.³³

John A. Zvetina bio je profesor ustavnog prava i političkih nauka na fakultetu Lyola u Chicagou.³⁴ U istom gradu svojim znanstvenim radom između dva rata isticao se Franjo Preveden. On je prvi napisao povijest hrvatskog naroda na engleskom jeziku. Preveden se osim toga bavio i lingvistikom. Nekoliko njegovih radova izazvalo je pažnju američkih lingvista kao što su *Američke riječi u mađarskom jeziku*, *O rječniku pomorstva u baltičko-slavenskim jezicima* i *Rječnik odabranih indeovropskih sinonima*.³⁵

Doktor Edo Miloslavić je 1920. postao profesor patološke anatomije i bakteriologije na sveučilištu Marquette u Milwaukeeu. Publicirao je mnogo radova iz patološke anatomije i sudske medicine na engleskom i njemačkom jeziku.³⁶

Inženjer Victor Horvat svojom radnjom *The Croatian Willage Community in Yugoslavia* objavljenom 1929. na Ithaci Cornell University izazvao je pažnju nekolicine poznatih američkih sociologa.³⁷

Doktor Milislav Demerac bio je veoma ugledan biolog i na području genetike postigao mnoge znanstvene rezultate. Za svoj rad dobio je veliko priznanje u znanstvenim krugovima Amerike. Doktor Karlo Marchesi, profesor na Duke University Durham, vršio je istraživanja na području parapsihologije i za svoj rad dobio mnoga priznanja.

Do sada smo naveli nekolicinu istaknutih znanstvenika hrvatskog porijekla u SAD. Nemoguće bi bilo navesti sve naše ljudi koji danas rade na američkim sveučilištima, u bibliotekama i ostalim ustanovama. Najverovatnije ih ima preko tisuću. Bilo je pokušaja točnog evidentiranja broja i imena te zanimanja naših intelektualaca u SAD. Najviše uspjeha imao je u tome Vladimir Markotić, profesor arheologije na University of Calgary u Kanadi. Napisao je knjigu *Biographical Directory of Americans and Canadians of Croatian Descent*, u izdanju The Research Centre for Canadian Ethnic Studies,

³³ »Jugoslavija«, Chicago, 11. 2. 1939.

³⁴ »Iseljenički muzej«, 1. 1. 1938.

³⁵ »Zajedničar«, 8. 2. 1928.

³⁶ »Novosti«, 21. 5. 1932.

³⁷ »Jutarnji list«, Zagreb, 30. 8. 1936.

Calgary, u seriji *Occasional Monograph*. Markotić je u knjizi dao popis imena sa kraćim biografijama i sadašnjim funkcijama. On je to učinio za 510 ljudi hrvatskog porijekla. Najveći ih je broj zaposlen na sveučilištima gdje su aktivni u preko 30 različitih znanstvenih disciplina.³⁸

Kakav je bio životni put naših znanstvenika u SAD? Sa sigurnošću možemo ustvrditi da ni na jednom drugom području američkog života nije trebalo toliko samoodrivanja, upornosti i volje kao u nastojanjima za znanstvenom afirmacijom u novoj američkoj sredini. Stotine naših znanstvenih radnika započeli su svoju karijeru u američkim tvornicama kao obični fizički radnici i nastavljaju je na američkim sveučilištima i institutima. Za sve njih možda je karakterističan jedan zapis iz dnevnika doktora Stjepana Poljaka, profesora anatomije u Chicagou, jednog od najvećih svjetskih autoriteta na području histologije živčanog sistema. Poljak piše: »Čudno je to reći: bio je to dug život, ali i kratak. Pred mnogo godina rodio sam se u maloj kući od nabijene zemlje, na kraju raštrkanog sela, koje se i samo nalazilo na rubu stare i klimave Austro-Ugarske monarhije — preostatka 'svetog rimskog carstva njemačke narodnosti'. A sada sam ja sa svojom porodicom (koja još spava u tako ranim jutarnjim satima) kod kuće u gigantskom gradu, u centru najsnažnije države svijeta. Upravo je fantastično kad čovjek pomisli kakve su sve promjene u tom razdoblju zadesile svijet uopće, a i mene u mojojem mikrokozmu. Čitavi narodi, ideologije i načini života nestali su s lica Zemlje. Nadošle su nove snage i uvjeti pod kojima život pokušava da nađe svoj put usprkos svima nedaćama i posljedicama svoje vlastite intelektualne i čuvstvene slabosti«.³⁹

³⁸ Dr George Jerkovich sa sveučilišta u Kansas Cityju navodi 29 sveučilišta u SAD na kojima se uči hrvatskosrpski. (»Matica kadendar«, 1980, str. 124)

³⁹ »Matica«, 1955, br. 11, str. 259.

ADAPTACIJA, INTEGRACIJA I ASIMILACIJA HRVATA U SAD

Pod pojmom asimilacije podrazumijeva se skup procesa koji uključuju pojedinca na fizičkom, demografskom, ekonomskom i kulturnom nivou sa sredinom u koju se doselio. Stoga se asimilacija ne može promatrati kao jedinstven proces već kao istovremeno djelovanje nekoliko procesa koji utječu odvojeno ili zajedno, što se odražava na stupanj asimiliranosti. Najčešće razlikujemo kulturnu, socijalnu ili strukturalnu, ekonomsku i fizičku asimilaciju.

Kulturna asimilacija znači prihvatanje osnovnih kulturnih vrijednosti zemlje imigracije uz što imigrant još uvijek zadržava osnovne značajke svoje ranije kulturne baštine. Socijalna ili strukturalna asimilacija podrazumijeva učešće imigranata u političkim, obrazovnim i drugim aspektima društvenog života nove sredine. Ekonomskom asimilacijom imigrant se uključuje u razne sfere privrednog života zemlje, dok fizička predstavlja postignuće modusa vivendi između doseljenika i šireg društvenog kruga. Čest je slučaj da se doseljenici asimiliraju na jednom području, npr. socijalnom ili ekonomskom dok u smislu kulturne i fizičke asimilacije ostaju znatno slabije asimilirani. Pritom brojni socijalno-ekonomski faktori kao znanje jezika, stupanj obrazovanja, profesionalna orientacija, stupanj povezanosti s etničkim krugom, visina dohotka kao i demografski faktori, dob i spol, znatno utječu na djelovanje pojedinih oblika asimilacije.¹

Američki su sociolozi Park i Burgess u knjizi *Uvod u znanost sociologije* odredili pojam asimilacije suprotstavljajući ga pojmu amerikanizacije. Prema njima je asimilacija proces prožimanja i stapanja u kojem nove osobe i grupe proprimaju

¹ O adaptaciji, integraciji i asimilaciji usp. Peter Klinar, *Međunarodne migracije*, Maribor 1976.

uspomene, osjećanje i stavove drugih osoba i grupa i, sudjelovanjem u njihovim doživljajima i povijesti, udružuju se s njima u zajedničkom kulturnom životu. Asimilacija se može tako nazvati procesom denacionalizacije. Amerikanizacija je pak ujedinjavanje došljaka s domaćim stanovništvom u punjem razumijevanju i procjenjivanju da bi sredstvima samoupravljanja osigurali najviši napredak sviju. Dva najvažnija faktora u procesu amerikanizacije su ženidba (amalgamiranje) došljaka s domaćim svijetom i poznavanje engleskog jezika.²

Stupanj procesa asimilacije Hrvata u SAD moguće je pratiti upravo analizom raznih oblika kompozicije tj. da li su i do koje mjere Hrvati u Americi prihvatali stranu odnosno zadržali svoju kulturnu baštinu i kako su se integrirali u društveni, gospodarski i politički život zemlje doseljenja.

Clement S. Mihanovich kaže da je uključivanje Hrvata u američku sredinu bio težak proces jer su njihove socijalne i duhovne osobine bile takve da su se teško prilagođavale američkim kulturnim standardima. Kao seljaci oni su makar u prvim godinama zazirali od gradskog načina života, pa je hrvatski socijalni i kulturni život u Americi bio u konfliktnoj situaciji prema onom domaće sredine. Zbog toga je dolazilo do povlačenja u organizacije vlastitog etničkog kruga sa vrlo malo kontaktiranja s domaćim življem.³

Djelovanje i napredovanje procesa asimilacije čije posljedice omogućavaju sagledavanje raznolikosti i intenziteta asimilacije, moguće je pratiti kroz smjenu generacije.

Za određivanje stupnja asimilacije osnovno je razmotriti ekonomsku, društvenu i političku integraciju doseljenika, jer s porastom životnog standarda i aktivnim uključivanjem u društveni i politički život zemlje indeks ekonomske i socijalne asimilacije naglo raste. Asimilacija će brže djelovati ako su pripadnici iste nacionalnosti uključeni u razne sfere društvenog i gospodarskog života. Međutim, ako su doseljenici zbog raznih oblika diskriminacije onemogućeni u tome, razumljivo je da će doći do etničkog okupljanja i na klasnoj osnovi. Primjer takvog klasno-etničkog okupljanja predstavljaju i hrvatski doseljenici koji su većinom kao radnici bili pri dnu

² Clement S. Mihanovich, *Americanization of the Croats in Saint Louis, Misouri, during the past thirty years*, San Francisco 1971, str. 2.

³ Mihanovich, n. dj, str. 29.

društvene ljestvice, što je utjecalo na njihovu društvenu izoliranost i slabljenje asimilacije. Hrvatski su se iseljenici udružili u brojne fraternalističke organizacije i društva na etničko-klasnoj osnovi. Navedene organizacije okupljale su velikim dijelom radikalno radništvo koje se borilo za radnička prava kroz američki unijski pokret. Primjer okupljanja iseljenika na klasnoj osnovi u okviru naše etničke grupe bio je *Jugoslavenski socijalistički savez* kao i *Jugoslavenska, odnosno Hrvatska sekcija Komunističke partije SAD* i *Jugoslavenska federacija Socijalističke radničke stranke SAD*, te *Jugoslavenski prosvjetni savez*.

Institucija obrazovanja vrlo je važna u procesu socijalne, kulturne i fizičke asimilacije. Karakteristično je da institucija obrazovanja ne zahvaća toliko prvu generaciju imigranata koliko njihovu djecu. Pod utjecajem škole kao i drugih društvenih i kulturnih institucija pripadnici druge generacije već su znatno asimilirani. Pri tome je važan pokazatelj stupnja asimiliranosti svakodnevna upotreba materinskog jezika odnosno jezika zemlje imigracije.

Važan indeks stupnja asimiliranosti je i institucija obitelji. Imigrantska obitelj kao jedinka doživjava značajnu transformaciju u novoj sredini. I pored zadržavanja tradicionalnog načina života kakvim je obitelj živjela u domovini, ona je u novoj sredini podvrgnuta izmjenama i s vremenom usvaja mnoge oblike ponašanja šire društvene zajednice. Naročito značajne promjene nastaju u obiteljima tzv. mješovitih brakova gdje se po pravilu asimilacija ubrzava. Istraživanja mješovitih brakova pokazala su da su takvi brakovi češći među pripadnicima različitih etničkih zajednica iste vjeroispovijesti nego među pripadnicima različitih rasa i religija.⁴

Okupljenost i gušća koncentracija pripadnika iste nacionalnosti uvjetuju jaču povezanost i organiziranost kroz razna etnička udruženja, što znatno usporava proces asimilacije. Na puštanjem etničke zajednice od pojedinaca ili opadanjem broja unutar nje zbog umiranja starih članova, indeks fizičke i kulturne asimilacije preostalih članova grupe raste.

Za detaljniju analizu pokazatelja stupnja kulturne, socijalne, ekonomске i fizičke asimilacije naših iseljenika i njihovih

⁴ Slučaj sklapanja brakova između Hrvata i irskih djevojaka u prošlom stoljeću u Kaliforniji.

potomaka uz podatke koje nam pružaju statističke i druge službe imigracije, značajan izvor saznanja jesu, kako ćemo vidjeti, radovi o asimilaciji kao i ankete provedene među našim iseljenicima.

Stupanj asimiliranosti Hrvata u SAD može se pratiti kroz mobilnost prve generacije imigranata i njihovu socijalnu, ekonomsku i političku integraciju u novo društvo. Karakteristično je da proces asimilacije različito zahvaća pripadnike prve generacije imigranata od narednih naraštaja.

Adaptacija i integracija Hrvata u SAD, promatrana u vremenu, bila je relativno dugotrajan i složen proces. Poznato je da je većina naših iseljenika u periodu najjačeg iseljavanja napustila tradicionalnu seosku zajednicu i zaposlila se u industriji i rudnicima prekomorskih zemalja. Kako je adaptacija i integracija tekla može se vidjeti i po onome što je pisao Filip Vuketić, urednik »Zajedničara«. U članku *Stari doseljenici i njihov uspjeh* Vukelić kaže: »Tko pozna, pa makar i površno, ne iz životnog iskustva kao radnik već iz pripovijedanja, prve početke našeg useljavanja, taj zna da su prvi useljenici bili oni koji su krčili put, zalagali se za ono što danas američki radnik uživa i sve što Hrvati u Americi imaju. Sjetimo se onih mnogobrojnih štrajkova u povijesti američkih radnika kojima je protkana najkrvavija stranica u povijesti Amerike. Taj je naš čovjek uz sve poteškoće gorkog života gradio crkve. Osnovao je i sagradio današnju *Hrvatsku bratsku zajednicu*. Sačuvao je svoj hrvatski jezik i popijevku, jednom riječju sačuvao je svoje hrvatske običaje i obilježje. Sve je to taj mali čovjek promicao sa toliko ljubavi i oduševljenja (...). Jest naš seljak, radnik, radom u tvornicama dolazio u bliži doticaj s radnikom, upoznavao se s njegovim životom i nevoljama; podizao se svojim radom i voljom dok nije došao u prvi red američkog radništva. Na tom putu sačuvao je sebe i svoju dušu i nije se utopio u moru amerikanizacije, iako je doprinio podizanju svoje nove domovine Amerike. Sve što smo stekli i što imamo, svoje novine, hrvatska društva, organizacije, sve je ovo djelo nesebične i nesavladive volje našeg starog useljenika, hrvatskog seljaka, američkog radnika.«⁵

Izrazita koncentracija u svega nekoliko industrijskih grana i visok stupanj urbaniziranosti pokazuju da su Hrvati u novoj

⁵ »Zajedničar«, 25. 7. 1951., br. 30.

sredini morali proći kroz dvije različite faze adaptacije. Kao osnovno bio je prelazak iz ekstenzivne poljoprivredne djelatnosti na intenzivnu industrijsku, što je zahtjevalo savladavanje potpuno nove tehnike i metoda rada. Drugi se proces adaptacije odvijao u domeni svakodnevnog života, gdje su se iseljenici morali prilagoditi urbanom načinu života. Potrebno je naglasiti da se složeni preobražaj života i rada iseljenika odvijao u stranoj zemlji gdje je neznanje jezika još više potenciralo teškoće adaptacije.

O teškoćama procesa adaptacije Hrvata često je pisano u iseljeničkom i domaćem tisku. U članku *Hrvati u američkom životu* Josip Krpan je iznio taj problem: »Nije teško zamisliti kakav je bio položaj i duševno stanje našeg neukog čovjeka kad je po prvi put stupao na američko tlo. Velike zgraduirine i blistava svjetla, strani jezik i običaji, pa silna buka i jurnjava činili su ga do krajnosti nemoćnim i izgubljenim. U tako stranom i neprijatnom ambijentu čovjeku nije ništa prirodnije nego da potraži nekoga od svoje narodnosti i jezika, tko će mu pomoći da se snađe i smjesti, da nađe rad i zaradu. Prvi dani, tjedni i mjeseci bili su najteži. Čovjek gleda, ali ne raspoznaje, sluša, ali ne razumije. Ništa nije nalik na onaj mirni, dosta jednostavni život koji je kod kuće poznavao. U neskladu sa životom i običajima on ispada vrlo nespretan a ponekad i smiješan, što kod njega često izaziva osjećaj poñjenja i manje vrijednosti.«⁶

Razumljivo je da je u tako složenim uvjetima adaptacija i integracija američkih Hrvata, teška i dugotrajna, bila često puta praćena psihičkim i drugim poremećajima kod pojedinača. Upravo zbog složenih problema adaptacije, otežane netolerancijom domaćeg stanovništva, pripadnici iste etničke grupe nastojali su se okupiti i na taj način olakšati svoj položaj. Okupljanje doseljenika i organiziranje na nacionalnoj osnovi dovelo je do stvaranja etničkih enklava što se odrazilo u dva smjera. S vremenom su etničke grupe postale »vidljive« unutar šireg kulturnog kruga i kao takve predmetom raznih oblika segregacije. S druge je strane okupljanje iseljenika iste nacionalnosti omogućilo stvaranje zajednica gdje su iseljenici našli svoj društveni status i zadržali razne oblike tradicional-

⁶ J. Krpan, *Hrvati u američkom životu*, »Kalendar Matica«, Zagreb 1960, str. 124.

nog života. Okupljanje iseljenika na nacionalnoj osnovi omogućilo je nadalje postepeniju i manje bolnu integraciju unutar šireg društvenog kruga, a što je vrlo važno, znatno je usporilo proces asimilacije koji bi vjerojatno bio brži da se doseljenici nisu organizirali. Ovakvo organiziranje i stvaranje etničkih enklava u suprotnosti je s teorijom »melting pota« koja je isticala gradove kao područja brze i potpune asimilacije. Smatralo se da će gradovi zbog etničkih i kulturnih različitosti oslabiti homogenost etničkih grupa i ubrzati asimilaciju. Međutim, dugotrajna egzistencija nekih etničkih kolonija kao *Little Italy*, *China Town*, *Bohemia Town* i *Croatian Hill*, samo su neki od primjera rezistentnosti etnikuma u gradskim sredinama.

Okupljanje i organiziranje američkih Hrvata te nastajanje njihovih naseobina istraživao je Milan Biljčević, istaknuti publicista, koji je godinama djelovao među iseljenicima. Biljčević ističe: »Zajednička materinska riječ, životne navike i običaji, naravno skupa s vlastitim potrebama i interesima, poticali su ih da i u novome svijetu žive što bliže jedan drugome, pa su se ubrzo u gotovo svim većim, a i manjim gradovima razvile hrvatske naseobine ili 'kolonije' od kojih većina još i danas postoji. U Steeltonu, u državi Pennsylvaniji, na ulicama se još prije nekoliko godina čula više hrvatska negoli engleska riječ, a tako je bilo u nekim mjestima, kao i u staništima četvrtima velikih gradova. U tim česticama 'iseljene Hrvatske' obično je pridošlica iz starog kraja našao ambijent koji se kudikamo manje razlikovao od onoga što ga je tek ostavio, nego što bi se od njega razlikovao onaj na koji bi našao da se odmah našao među samim tuđincima, ljudima drugih jezika i drugih životnih navika. On se često našao stvarno među svojima, među znancima i priateljima koji su mu pomogli da se koliko toliko snađe u novim prilikama. Ako nije stigao u nekom od većih transporta importirane radne snage, ti su mu znaci i prijatelji pomogli da što prije dobije posao. Ukoliko ga ne bi odmah dobio, ili bi ga ubrzo izgubio, obično se našao netko da mu finansijski pomogne dok se ne osovi na vlastite noge. Ni u slučaju bolesti ne bi ga njegovi susjedi i sunarodnjaci ostavili već bi mu pomogli koliko su znali ili mogli. A inače u svim onim brojnim akcijama i pothvatima od kojih se sastoji velik dio pojedinčeva obiteljskog života, uživao je novi emigrant pomoći onih koji su se doselili prije njega, dok poslije stanovitog vremena nije i on počeo isto ta-

ko pomagati one koji su stigli za njim. Bez ikakva pretjerivanja može se reći da bi stotine i tisuće naših ljudi, koji su kasnije bili ugledni članovi iseljeničke cjeline i ugledni građani SAD, propali na ovaj ili onaj način još u prvim godinama poslije imigracije da u to doba nisu uživali zaštitu koju im je pružala njihova 'kolonija' — ljudi i žene istog narodnog porijekla.⁷

S vremenom je ekomska i društvena mobilnost Hrvata omogućila njihovu potpuniju integraciju u razne sfere života, čime je ojačala ekomska i socijalna asimiliranost. Većina njih našla je unutar etničke zajednice socijalni status, a prema širem društvenom krugu održavali su poslovne kontakte. U toj situaciji za proces asimilacije bile su prvenstveno važne dvije uzajamno povezane činjenice — uzimanje državljanstva zemlje imigracije što je doseljenicima nadalje omogućilo da se aktivnije uključe u društveni i politički život zemlje.

Naturalizacija imigranata, mada je u osnovi pravno pitanje, jedan je od pokazatelja asimilacionog procesa jer predstavlja volju iseljenika da u zemlji imigracije ostanu trajno. Karakteristično je da se indeks naturalizacije razlikuje u pojedinim etničkim grupama te da je viši u urbanim sredinama. Među našim doseljenicima indeks naturalizacije do prvog svjetskog rata bio je nizak. Do 1920. godine ih je svega 25% (42.686) uzele američko državljanstvo a 17% (28.829) izrazilo je namjeru da postane američkim građaninom. U narednoj dekadi, 1930. godine već ih je 46% (96.880) naturalizacijom postalo američki građanin a 14% (29.444) zatražilo je »prvi papir« tj. podnijelo zahtjev za državljanstvo. U poslijeratnim godinama broj onih s američkim državljanstvom znatno je porastao. Godine 1950. 61% od ukupnog broja osoba rođenih u Jugoslaviji imalo je američko državljanstvo.⁸

Mnogo značajniji pokazatelj socijalne asimilacije je sudjelovanje doseljenika u političkom životu nove domovine. Dok se društveni život američkih Hrvata odvija većinom unutar etničkih organizacija i u naseobinama, uključivanje u politički život bilo je prvenstveno izraženo u sudjelovanju na izborima. Američki politolog Samuel Lubell proučavajući izborne materijale utvrdio je slučajeve gdje pojedine etničke grupe gla-

⁷ Milan Biljčević, *Promjene u sastavu hrvatskog iseljeništva, »Kalendar MiH«*, Zagreb 1960, str. 180—181.

⁸ G. Govorichin, *Americans from Yugoslavia*, Gainesville, 1961, str. 212.

saju za određenu političku partiju.⁹ Većina naših iseljenika glasala je za demokrate koji su početkom 20. stoljeća bili u opoziciji republikancima s čijom politikom imigranti, zbog ne- riješenih socijalnih i ekonomskih pitanja nisu bili zadovoljni. Hrvati i ostali jugoslavenski iseljenici su glasali za demokrate, jer je stranka s predsjednikom Wilsonom podržala jugoslavensko ujedinjenje. Na taj su način utjecali i na vanjsku politiku Sjedinjenih Američkih Država. Ovo je naročito došlo do izražaja za vrijeme drugog svjetskog rata kada su američki Hrvati i drugi Jugoslaveni u tom smislu odigrali značajnu ulogu u širenju istine o narodnooslobodilačkom ratu u Jugoslaviji kao i u traženju pomoći kod Saveznika.

Opstanak i upotreba hrvatskog jezika među američkim Hrvatima pokazatelj je njihove kulturne asimiliranosti. Na osnovi hipoteze da je upotreba materinskog jezika osnovni indikator stupnja asimiliranosti, za prvu generaciju naših iseljenika može se sa sigurnošću utvrditi da je na toj osnovi proces asimilacije znatno usporen. U pravilu prva generacija upotrebljava materinski jezik unutar etničke zajednice i obitelji a jezik zemlje imigracije je lingua franca, sredstvo sporazumijevanja sa širim kulturnim krugom. Prema anketi koju je među našim iseljenicima u Sjedinjenima Američkim Državama proveo Branko Čolaković, od 213 ispitanih osoba hrvatske nacionalnosti 76 % u krugu obitelji govori materinskim jezikom, 35 % upotrebljava hrvatski i engleski jezik, a svega 7 % samo engleski.¹⁰ Općenito uvezvi možemo ustvrditi da su američki Hrvati prolazili kroz istu ekonomsku, kulturnu i socijalnu integraciju u američko društvo kao i drugi narodi, pa ni posljedice nisu bile drukčije. Ta im je integracija nametnula borbu za očuvanje materinskog govora koji su donijeli sa sobom. Međutim, u toku integracije usvajali su američki engleski jezik — jezik prestiža, pogotovo kad se javlja potreba da se njime služe u svakodnevnom kontaktu s drugim narodima. Usvajanje engleskog jezika trajalo je dosta dugo kod nekih skupina američkih Hrvata, osobito tamo gdje je bilo manje

⁹ O političkom djelovanju iseljenika vidi:

S. Lubell, *The Future of American Politics*, New York 1956; I. Čizmić, *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918.*, Zagreb 1974; L. Gerison, *The Hyphenate in Recent American Politics and Diplomacy*, Lawrence 1964.

¹⁰ B. Čolaković, *Yugoslav Migrations to America*, Manako 1970, str. 239.

kontakta s drugim narodima i izvornim govornicima engleskog jezika.

Pripadnici prve generacije iseljenika brzo su uočili opasnost za materinski govor kod svoje djece rođene u sredini gdje se govoriti engleskim jezikom. Većina djece išla je u engleske škole, pa su usvojili pored materinskog i aktivno znanje engleskog jezika. Kao bilingvni govornici služili su se hrvatskim jezikom u kontaktu s roditeljima u obitelji, a engleskim izvan kuće u kontaktu s ostalim govornicima engleskog jezika. Razvoj njihove dvojezičnosti išao je nauštrb materinskog govora, tako da se u drugoj generaciji javila upravo suprotna situacija od one u prvoj. Engleski je preuzeo čvrsto mjesto prvog, aktivnog jezika, a znanje hrvatskog prešlo je u pasivno. Sve je to navodilo pripadnike naše etničke skupine, osobito pod pritiskom prve generacije, na osnivanje raznih ustanova u kojima bi se hrvatski održavao, a gdje je bilo moguće i potrebno nastojalo se svim sredstvima da djeca govore, čitaju i pišu i jezik svojih roditelja. To je izazivalo sukob s općom tendencijom razvoja druge generacije, koja se pod jakim društvenim pritiskom i uz snažnu integrativnu motivaciju sve više adaptira novoj kulturi u kojoj se našla i teži da se potpuno integrira. Pripadnici druge generacije polako su napuštali borbu za očuvanje materinskog govora i postepeno ali sigurno podlegli su prevlasti američkog engleskog. Jezično pomicanje ipak još nije potpuno, ali se mogu nazrijeti njegovi konačni rezultati: gubljenje materinskog jezika.

Dok se u drugoj generaciji još uvijek javlja veći broj dvojezičnih govornika, kod pripadnika treće generacije, uz rijetke izuzetke, izvršeno je potpuno jezično pomicanje što znači da je engleski postao jedino sredstvo komunikacije. Od materinskog govora starih doseljenika sačuvale su se samo neke riječi i poneki izraz. Međutim, u ovoj se fazi počinju javljati neke pojave ranije nepoznate: veliki interes za svoju prošlost i porijeklo te ponos na etničko nasljeđe i tradiciju. Zatim se javlja želja za učenjem jezika svojih predaka iako to za njih nema veće praktične vrijednosti. To se osobito odrazilo na sveučilištima, gdje pripadnici treće i četvrte generacije uzimaju po red glavnog predmeta hrvatski jezik kao sporedan predmet sa željom da ga nauče govoriti i čitati.

Rudolf Filipović je studirajući gubljenje jezika kod američkih Hrvata, došao do slijedećih zaključaka:

— Kulturna asimilacija većeg broja naših iseljenika u SAD i lingvistička asimilacija njihova jezika (govora — dijalekta) kontinuirano traje i doprinosi polaganom iščezavanju jezika njihovih predaka pod snažnim pritiskom jezika prestiža i drugih društvenih utjecaja. Ima slučajeva u kojima je taj proces usporen.

— Kulturno nasljeđe dobro se čuva i prenosi s generacije na generaciju neovisno od jezične situacije. To je slučaj kod djece — treće generacije, koja vrlo dobro pjeva hrvatske pjesme i pravilno izgovara riječi teksta pjesama, a hrvatski uopće ne razumije.

— U vezi s očuvanjem i dalnjim prenošenjem kulturnog nasljeđa javlja se i interes za učenje jezika svojih predaka, bez svrshodnije motivacije već samo na osnovi emocionalne.¹¹

Analizirajući stabilnost i promjene u upotrebi hrvatskog jezika kroz tri generacije u SAD, Dunja Jutronić-Tihomirović zaključuje da upotreba hrvatskog jezika ovisi o situaciji u kojoj se javlja mogućnost komunikacije na hrvatskom jeziku. Kroz generacije upotreba hrvatskog jezika sve više opada. Ona je dominantna u svim situacijama kod prve generacije, a poslije se smanjuje samo na nekoliko društvenih sfera. Ipak je stav prema učenju hrvatskog jezika u Americi vrlo pozitivan. Napori hrvatskih zajednica veliki su i putem njih se nastoji produžiti i oživiti interes za učenje hrvatskog jezika. Međutim, održavanje jezika je teško jer nema vidljivije potrebe za komuniciranjem na hrvatskom u društvu gdje je engleski dominantan jezik u svakodnevnom životu.¹²

Američki su Hrvati ulagali i ulažu napore da sačuvaju svoje hrvatsko nasljeđe i preko engleskog jezika. Na konvenciji u Clevelandu 1926. članovi *Hrvatske bratske zajednice* osnovali su »englesko послjuće odsjeke«, sa ciljem da se pridobiju djeca rođena u SAD za rad u Zajednici. Neposredno nakon drugog svjetskog rata bilo je 100 takvih odsjeka. Kako bi se

¹¹ Rudolf Filipović, *Očuvanje materinskog govora naših iseljenika u SAD pod pritiskom jezika prestiža*, *Zbornik — Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zagreb 1978, str. 530.

¹² Dunja Jutronić-Tihomirović, *Stabilnosti i promjene u upotrebi hrvatskog jezika kroz tri generacije govornika hrvatskog jezika u Sjedinjenim Američkim Državama*, *Zbornik — Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*, Zagreb 1978.

dalo većeg podstrek radu englesko govorećih odsjeka, zaključeno je na 10. konvenciji *Zajednice* u St. Louisu 1929. da zadnje četiri strane lista »*Zajedničar*« budu uređivane na engleskom uz obrazloženje da se preko engleskog jezika upoznaju djeca rođena u Americi sa zemljom njihovih roditelja, da upoznaju povijest svih slavenskih naroda, a posebno povijest i jezik hrvatskog naroda.¹³

Hrvatska bratska zajednica izdavala je i poseban list na engleskom jeziku »*Junior Magazin*« namijenjen svom podmlatku. Listovi iz naše zemlje namijenjeni iseljenicima sve više tekstova donose na engleskom jeziku. Prevladava mišljenje da će potomci američkih Hrvata moći služeći se engleskim jezikom čuvati hrvatsku kulturnu baštinu.

Važan pokazatelj kulturne asimiliranosti jesu promjene u instituciji obitelji. Patrijarhalnu formu porodične zajednice američki Hrvati prenijeli su i zadržali u novoj sredini. U pravilu su muškarci zaradivali dok su žene ostajale u kući bri nući se za obitelj. Tako strukturirana porodica izolirala je ženu u zatvoreni krug obitelji i etničke zajednice. Zbog toga su žene ostale izvan jačih utjecaja asimilacije a kao majke i domaćice ostale su glavni nosioci tradicionalnog načina života.

Do značajnih promjena u smislu kulturne i socijalne asimilacije dolazi kod mješovitih brakova. Zbog različitih etničkih utjecaja tradicionalni etnički život u takvim porodicama znatno je oslabljen i podložan utjecajima šireg kulturnog kruga. Engleski jezik također postaje sredstvo komuniciranja u obitelji. Dok se većina naših iseljenika iz prve generacije ženila unutar etničke zajednice, kod pripadnika druge generacije češći je slučaj egzogamije mada u odnosu na neke druge etničke grupe nije tako visok. Anketa provedena među pripadnicima druge generacije naših iseljenika pokazuje da je povezanost unutar naše etničke grupe još uvijek jaka, te da endogamija utječe na usporavanje procesa asimilacije. Od 446 anketiranih osoba 57 % sklopilo je brak s pripadnicima jugoslavenskih nacionalnosti (Hrvatima, Slovincima, Makedoncima i Srbima), 23,7 % s pripadnicima drugih etničkih grupa a svega 13,8 % s Amerikancima, dok 5,5 % anketiranih još nije stupilo u brak.¹⁴

¹³ »*Zajedničar*«, 4. 12. 1946.

¹⁴ Čolaković, n. dj., str. 24.

Očito je da su neki od iznesenih pokazatelja kao etnička okupljenost američkih Hrvata, struktura obitelji i održavanje tradicionalnog života unutar nje, faktori koji znatno usporavaju asimilaciju. Nasuprot tome ekonomski i društvena aktivnost kao i institucija obrazovanja doprinose bržoj i kompleksnoj asimilaciji.

Od svih navedenih nosilaca asimilacije, institucija obrazovanja najjači je i najkompletniji faktor koji zahvaća prvenstveno drugu generaciju. Prva generacija nije bila obuhvaćena američkim školskim obrazovanjem. Učenje engleskog jezika bilo je jedino obrazovanje koje su neki od doseljenika stekli, dok su drugi putem školovanja djece došli prvi put u kontakt s američkim obrazovnim institucijama i bolje se upoznali s američkim načinom života. U američkim osnovnim školama obrazovni sistem obuhvaća svu djecu od 6 do 16 godina. U ovoj ustanovi imigrantska djeca prvi put dolaze pod jači utjecaj američke kulture pod čijim konstantnim utjecajem dalje i rastu. Upravo pod utjecajem odgoja i obrazovanja koje djeca stječu u školama nastaje prijelomna točka u složenom procesu asimilacije. Druga generacija za razliku od prve je znatno prihvatile i poprimile forme ponašanja šireg kulturnog kruga, a proces fizičke, kulturne i socijalne asimilacije znatno je uznapredovao. Upravo kroz usporedbu prve, druge i narednih generacija može se pratiti asimilacija kao proces koji ne završava s nestankom prve generacije doseljenika, nego se nastavlja kroz nekoliko generacija.

Pripadnici prve generacije Hrvata u SAD, gdje ih je većina provela već gotovo pola vijeka i prošla kroz fazu adaptacije i integracije, nisu se znatno asimilirali. U prilog tome govori postojanje etničkih kolonija i organizacija u kojima se oni okupljaju i društveno djeluju. Pojedini oblici asimilacije kao ekonomski i socijalni znatnije su napredovali u odnosu na fizičku ili kulturnu asimilaciju. Iako su se američki Hrvati integrirali u život Amerike i prihvatali određene oblike ponašanja ipak su zadržali svoje kulturno obilježje. Osim toga u SAD je proces asimilacije usporen zbog bolje povezanosti s domovinom i jače organiziranosti iseljenika, a isto tako i radi većeg dolaska novih iseljenika.

Nakon drugog svjetskog rata počeo je SAD naseljavati novi val hrvatskih doseljenika, koji su posebno u prvim poslijeratnim godinama, ostavljali Hrvatsku iz političkih motiva. Oni predstavljaju posebnu kategoriju američkih Hrvata koji

se nisu stopili niti sa starom imigracijom niti su se miješali sa Hrvatima rođenim u Americi. Sa starim generacijama iseljenika novodošljake veže najviše hrvatski jezik, svijest o pri-padnosti istom narodu i uspomene iz starog kraja. Dijele ih, međutim, razlike u školovanju i životnim iskustvima kao i zbivanja u starom kraju u vrijeme rata, a na koja gledaju sa različitih stajališta. S druge strane novodošljake je od mlađih generacija rođenih u Americi dosta razdvajao jezik, različiti životni interesi, a djelomično i odgoj. Bilo je međutim i privlačnih momenata kao na primjer činjenica da su po zvanjima i školovanju bili mnogo bliži. Kako su novodošljaci savladavali engleski jezik njihove veze s mlađom generacijom postajale su čvršće i bolje. Tokom vremena suprotnosti koje su dijelile novodošljake od ostalih američkih Hrvata sve više isčezavaju i ova novonadošla generacija američkih Hrvata počinje preuzimati ulogu posrednika između hrvatskih starosjedilaca i njihovih sinova rođenih u Americi. Karlo Mirth o tome kaže: »Našim 'stariim' useljenicima dragو je da može njihovim sinovima netko mnogo više reći o Hrvatskoj, nego što su oni bili u stanju da kažu, a tim mlađim Amerikancima dragо je kad mogu čuti da domovina njihovih otaca nije neka bijedna zemlja, uvijek nezasitna paketa i dolara, nego da im narod iz kog vuku korijen, može biti na ponos. Sigurno je da će proces prilagođivanja najnovijeg sloja američkih Hrvata potrajati duže vremena (...) u toku kojeg će uz odgojni i intelektualni prtljag donesen iz Evrope, empiričke metode i američki pragmatizam udariti snažan pečat tom razvoju. Nadograđena dosadašnja iskustva su sigurno najkorisnija kombinacija koja se može poželjeti u formiranju američkih Hrvata sadašnjosti i budućnosti.

Da se naša hrvatska komponenta u američkom narodu učvrsti i da dade najbolje iz sebe što može dati, nužno je da se mi, najnoviji hrvatski useljenici što uže povežemo s hrvatskim generacijama rođenim u Americi, koje često stoje oko nas kao polu-anonimna, latentna snaga u nedoumici da li im je njihovo hrvatsko podrijetlo više na štetu nego na korist, ne znajući da li da ga istaknu ili zataje. Ta njihova nedoumica i neodlučnost ima jakih razloga. Mnogi od njih nisu nikada zaboravili neugodne dane u školskim klupama kada na zadirkivanja svojih drugova nisu znali ništa reći o zemlji svojih otaca, ili baš ništa čime bi se mogli pohvaliti. Osjećali su se posramljennima, bez identiteta, jer je u knjigama svatko od drugih na-

rodnih grupa našao bar po nešto spomenuto o narodu svojih roditelja, a oni ni imena. Živeći u američkoj provincijskoj izoliranosti, koja je prevladavala i u velikim industrijskim središtima prije rata, poznavajući Hrvate samo kao radnike, obično na najnižoj društvenoj ljestvici, ta generacija nije mogla uopće ni zamisliti da ima bilo gdje Hrvata koji bi imali drugačije zanimanje, da ima Hrvata liječnika i profesora i ljudi s visokim školama. Stoga su mnogi od njih, svršivši školu i duboko zahvalni roditeljima na žrtvovanjima kojima su ih podigli, nastojali da zaborave na bijedu i poniženja. A biti Hrvat uključivalo je i bijedu i poniženje zajedno, pa i mnogi koji su se popeli na višu društvenu stepenicu — prestadoše spominjati svoje hrvatsko podrijetlo.¹⁵

Sjedinjene Američke Države kao zemlja najjačih migracijskih kretanja najranije je počela pratiti nacionalno porijeklo stanovništva. Tako je popis stanovništva iz 1850. godine po prvi put registrirao rođene van Amerike te ih diferencirao od populacije rođene u zemlji. Dvadeset godina kasnije, popis stanovništva izvršen 1870. godine omogućio je praćenje porijekla druge generacije tj. djece rođene u Sjedinjenim Američkim Državama čija su oba roditelja ili jedan roditelj stranog porijekla. Od tada pa nadalje svaki naredni popis stanovništva daje podatke o stranorođenim i njihovoј djeci, pripadnicima dviju generacija imigranata koje je statistika klasificirala pod pojmom *Populacija stranog porijekla*. Tek su za godinu 1971. u publikaciji *Current Population Surveys* dati podaci o etničkom porijeklu nacije tj. za sve osobe koje su taj podatak mogle pružiti.

Na osnovi dobivenih podataka moguće je pratiti porijeklo američke nacije kroz nekoliko generacija što je vrlo značajno za demografska, sociološka, povjesna i druga istraživanja. Za praćenje samog procesa asimilacije značajno je analizirati odnos triju generacija imigranata i osnovna demografska obilježja.

Karakteristično je da je kretanje broja imigranata i odnos među pojedinim generacijama u najužoj vezi sa socijalnim i gospodarskim kretanjima u društvu kao i razvojem imigracionog zakonodavstva.

¹⁵ Karlo Mirth, *O Hrvatima »Unclea Sama« »Hrvatska revija«*, Buenos Aires, prosinac 1960, sv. 4, god. X, str. 769.

U Sjedinjenim Američkim Državama proporcija između doseljenika i njihove djece tj. osoba stranog porijekla i narednih generacija stalno se mijenjala i smanjivala u korist posljednjih. Od 1900. godine kada je useljavanje u SAD postalo naročito intenzivno, postopak osoba stranog porijekla bio je vrlo visok. Kroz nekoliko decenija sve do 1930. godine udio osoba stranog porijekla kretao se iznad 37 %, a vrhunac je dosegnut 1930. godine kad je udio imigranata i njihove djece iznosio čak 46 %. U toj popisnoj godini nešto manje od polovice cijelokupne američke nacije bili su imigranti i njihova djeca.¹⁶ Stupanjem na snagu nacionalnog kvotnog sistema i njegovim efektivnim djelovanjem nekoliko godina kasnije dolazi do smanjenja broja stranorodenih. Nasuprot ovom smanjenju rastao je broj pripadnika druge generacije. Podaci posljednjeg popisa stanovništva SAD iz 1970. godine pokazuju da je od 178 milijuna bijelih Amerikanaca 5 % (8,7 milijuna) rođeno izvan zemlje, 13 % (23 milijuna) rođeno je u Sjedinjenim Američkim Državama sa oba ili jednim od roditelja rođenim izvan zemlje. Dakle, ukupno 18 % stanovništva (31,7 milijuna) 1970. godine pripadalo je prvoj i drugoj generaciji doseljenika. Ostalih 146 milijuna ili 82 % odnosi se na pripadnike treće i narednih generacija koji su se više manje potpuno asimilirali unutar šireg američkog društva.¹⁷

Slične podatke o trima generacijama naših iseljenika dala je *Senatska imigraciona komisija* 1929. godine, koja je procijenila ukupan broj osoba rođenih u Jugoslaviji i njihovih potomaka na 504.203 osobe, od čega se 220.668 odnosilo na prvu generaciju naših iseljenika, 265.735 na njihovu djecu tj. na drugu generaciju, a 17.500 na treću i naredne generacije.¹⁸

Nakon 1930. smanjuje se broj osoba rođenih u Jugoslaviji, što je bilo uvjetovano ograničenjem useljavanja u Sjedinjene Američke Države i povećanjem stope smrtnosti među starim doseljenicima. Broj njihovih potomaka tj. pripadnika druge generacije daleko je brojniji od njih samih i za očekivati je da će broj njihove djece tj. treće generacije biti isti ako ne i veći. Međutim, teško je odrediti realan broj pripadnika treće generacije američkih Hrvata jer je proces asimilacije znatno napredovao tako da su slijedeće generacije postale teže raspo-

¹⁶ W. Peterson, *Population*, New York 1961, str. 116.

¹⁷ *Statistical Abstracts of USA* 1973, Washington 1973, str. 34.

¹⁸ G. Govorchin, *Americans from Yugoslavia*, Gainesville 1961, str. 64.

znatljiv dio američkog društva. Za određivanje etničke pripadnosti mogu poslužiti podaci američke statistike koji se odnose na materinski jezik. Međutim, taj podatak postaje slab pokazatelj upravo kod pripadnika druge i treće generacije jer u većini slučajeva upotreba materinskog jezika iščezava s drugom generacijom imigranata.

Sigurno je da je proces asimilacije najjače zahvatio upravo pripadnike treće generacije, za razliku od prve dvije, mada se može sa sigurnošću tvrditi da su pripadnici i te generacije sačuvali svijest i saznanje o nacionalnoj pripadnosti, te posredno ili neposredno kroz nacionalne organizacije i putem drugih manifestacija pokazuju interes za zemlju porijekla pradjedova. Pripadnici druge i treće generacije članova *Hrvatske narodne zajednice* organizirani su unutar *Podmlatka*, koji je osnovan 1915. godine na 12. konvenciji u Clevelandu s osnovnim zadatkom da socijalno osigura djecu članova *Hrvatske bratske zajednice*. S vremenom je *Podmladak* iz osiguravajućeg društva prerastao u društveno-kulturnu organizaciju koja okuplja veliki broj djece i unuka članova *Hrvatske bratske zajednice*. Unutar *Podmlatka* organiziran je bogat kulturno-sportski rad kao i brojni tečajevi hrvatskog i drugih jezika. U gradovima gdje je koncentracija naših iseljenika veća podignuti su domovi u kojima se okupljaju i djeluju pripadnici nekoliko generacija.

Da bi se mogao pratiti stupanj asimiliranosti pojedinih generacija američkih Hrvata potrebno je analizirati razne oblike ponašanja unutar šireg kulturnog kruga, te uočiti osnovne razlike među pojedinim generacijama.

Prve generacije američkih Hrvata čine osobe koje su rođene ili u velikom broju slučajeva odrasle u domovini. Karakteristično je da su bez obzira na razlog napuštanja domovine duboko emotivno vezani za zemlju porijekla. U novom društvu pripadnici prve generacije morali su se prilagoditi drugačijoj socijalnoj i kulturnoj sredini, postepeno usvajajući nove vrijednosti i običaje. U prvoj fazi opstanka u novoj zemlji oni su okupljeni prema etničkoj pripadnosti kroz brojna nacionalna, sportska i kulturna društva putem kojih su čuvali svoj etnički identitet. Unutar etničke zajednice većina pripadnika prve generacije doseljenika našla je socijalni status dok je prema širem kulturnom krugu imala uglavnom poslovne kontakte. U velikom broju slučajeva brakovi se sklapaju unutar etničke grupe tako da je u prvoj generaciji relativno malo mje-

šovitim brakova. Život unutar etničke zajednice kao i očuvanje tradicije uvjetovali su usporavanje procesa asimilacije kod prve generacije. Iako su kroz poslovne i društvene kontakte te putem brojnih medija (novina, radija, televizije i sl) pripadnici ove generacije upoznali i prihvatali nove norme, vrijednosti i način ponašanja šire zajednice, odoljevali su raznim oblicima asimilacije. Ovu činjenicu prihvatio je i K. Mirth pišući: »Vremenu i prilikama uprkos, hrvatstvo se u Americi održalo. Ono je, što je razumljivo, najjače kod generacija koje su rođene u Hrvatskoj. Jezik, rodbina, priatelji, uspomene iz djetinjstva — te krvne i sentimentalne veze su najčvršće i najsnažnije spone koje postoje između američkih Hrvata i njihove 'old country' (...). Uhvativši se u koštač sa zupčanicima gigantskih strojeva hrvatski je iseljenik pomažući preobražaj lica Amerike promijenio i sebe, naučivši 'know how' nove profesije i poprimivši nove običaje američke civilizacije. Ali on je isto tako onim što je donio u duši i srcu od kuće, svojim običajima i tradicijama koje je zadržao i zadržava, djelovao na okolinu oko sebe. Tako se slivao i još uvijek se sliva iz raznih naroda i rasa ovaj jedinstveni narod novoga svijeta. Sjedinjene Američke Države će ostati još za dulje razdoblje 'melting pot' — talionični lonac — u kom će se vršiti amalgiranje rasa i običaja. Naša hrvatska komponenta, ma kako mala i neznačna bila, jasno se razabire u sastavu američkog naroda. Danas je još uvijek od svakih 300 Amerikanaca jedan hrvatskog podrijetla.«¹⁹

Značajnije promjene unutar etničke zajednice nastaju dolaskom druge generacije. Drugu generaciju čine djeca rođena i odrasla u zemlji imigracije roditelja. U pravilu su pripadnici ove generacije odrasli i odgojeni unutar dva različita kulturna kruga što uvjetuje stvaranje dvojnog identiteta, jednog etničkog a drugog šire zajednice. U većini slučajeva je kod pripadnika druge generacije naglašen identitet šireg kulturnog kruga te je i proces asimilacije jače zahvatio pripadnike druge generacije od prve. Život u okvirima dualnog društva stvara u velikom broju slučajeva niz problema i konflikata s kojima se pripadnici druge generacije sukobljavaju. U sociološkoj literaturi postoji izraz »marginalna osoba« za taj tip čovjeka. Pod tim pojmom podrazumijeva se osoba koja se nalazi na margini dvaju kulturnih svjetova a ne pripada ni jednom niti je prihva-

¹⁹ Mirth, n. dj, str. 776.

ćena od njih kao ravnopravan član društva. Očigledno je da iz takvog marginalnog položaja proizlaze i brojni sukobi koji se mogu poistovijetiti s konfliktom generacija i dualnog društva. Časopis »Novi život« pozabavio se ovom generacijom američkih Hrvata, navodeći da doseljenici u drugoj generaciji, odnosno djeca rođena u Hrvatskoj ili Americi, utroše najviše vremena da se ekonomski podignu, da ne budu tek rudari, »laboreri«, oni koji rade za najnižu plaću. Oni nastoje postići što veću sigurnost, nastoje se uključiti u okolinu koja ih okružuje, nastoje postati Amerikanci. Časopis konstatira da upravo kod ove generacije u nacionalnom pogledu najviše gubimo, ne radi toga što se pripadnici ove generacije žele asimilirati, već zato što im to nalaže objektivna situacija u kojoj žive.²⁰

Pripadnici treće generacije, djeca osoba rođenih i odraslih u novoj zemlji, postigli su više manje stabilan psihički i kulturni identitet sa širokim kulturnim krugom i s njime se identificirali. Na taj način se proces asimilacije dolaskom treće i narednih generacija gotovo završava, ali to ujedno ne znači i potpuno nestajanje etničkih grupa ili svijesti o etničkoj pripadnosti dalnjih generacija. Karakteristično je da pripadnici treće generacije nisu suočeni s problemima koji proističu iz kontra kulturnog konflikta kao njihovi roditelji ili da su emotivno vezani za zemlju porijekla kao njihovi djedovi i pradjeđovi, te je njihov status u društvu mnogo stabilniji, što omogućava da na drugačiji način doživljavaju etničku pripadnost.

Jedan od faktora stvaranja stabilnijeg položaja i ubrzanja procesa asimilacije pripadnika treće generacije u novoj društvenoj sredini bila je socijalna mobilnost imigranata od prve prema narednim generacijama. Teškoće u mobilnosti naročito vertikalnoj (uspon na društvenoj ljestvici) mnogo su jače osjetili pripadnici prve i druge generacije. Socijalna mobilnost koja u većini slučajeva doprinosi vertikalnoj mobilnosti, sastoji se od niza faktora. Među značajnije, kao što je već spomenuto, spadaju promjene u oblasti zanimanja, obrazovanja, sticanja i jezika. Za pripadnike prve generacije američkih Hrvata karakteristično je da su po dolasku u SAD bili pri dnu društvene ljestvice. Adaptirajući se s vremenom u novoj sredini većina ih je, a naročito njihova djeca, postala socijalno mobilna. Od najnižeg društvenog položaja koji je bio uvjetovan

²⁰ »Novi život«, katolički časopis za kulturu i duhovna pitanja, Rim 1964, br. 1—2, str. 38.

raznim oblicima nekvalificiranog rada prelaze u više mijenjačući pri tome zanimanje, što je jednim dijelom bilo uvjetovano poznavanjem engleskog jezika a rezultiralo je bolje plaćenim položajem. Kao pokazatelj promjena u zanimanju između dvije generacije američkih Hrvata, a time i ekonomske mobilnosti, mogu poslužiti i podaci udjela pojedinih generacija u glavnim granama zanimanja u Sjedinjenim Američkim Državama.

Naši ljudi većinom zaposleni kao radnici u tvornicama i servisnim službama, a također kao obrtnici, vlasnici kuća za izdavanje i prodavači, u spomenutim zanimanjima su među stranorođenim bili iznad prosjeka. Naprotiv udio naših ljudi u mnogim zanimanjima 1950. godine bio je još uvijek ispod prosjeka. Značajnije promjene u ekonomskoj mobilnosti unutar naše etničke grupe nastale su uključivanjem druge generacije u radni kontingenat Amerike. Mada je i među njima udio radnika još uvijek bio velik ipak je znatno niži nego kod prve generacije. Međutim, znatnije je porastao broj zanatljivača i činovnika a i broj osoba s profesijom. Navedeni pokazatelji po zanimanju, pokazuju da je dolaskom druge generacije socijalna mobilnost etničke grupe znatno ojačala. Razlike u zanimanju između djece i roditelja sve su više izražene što dovodi do uspješnijeg uspona pripadnika druge generacije na socijalnoj ljestvici a time jača i asimilacija na svim razinama.

Čest je slučaj da je sin hrvatskog rudara postao prodavač, irskog sluge činovnik ili talijanskog radnika zanatljivača. Dolaskom treće generacije socijalna mobilnost još je izrazitija jer pored usvajanja jezika zemlje imigracije, pripadnici ove generacije završavaju više škole i koledže što svakako doprinosi njihovom društvenom usponu. U slučaju američkih Hrvata K. Mirth je to predočio na slijedeći način: »Nova generacija se više ne sastoji u svojoj pretežnoj većini od tvorničkih radnika s nižim kvalifikacijama, kao što su bili njihovi očevi koji su došli u tvornice s pluga i motike. 'American-born Croats' su pretežno visokokvalificirani radnici u industriji, činovnici, poslovni ljudi, te u sve većem broju pripadnici slobodnih zvanja, među kojima ima onih koji su završili najviše škole. Od otaca su naslijedili prirodnu bistrinu i ustrajnost, te mnoge moralne vrline, a od tih pogotovo duboko uvriježeni smisao za pravdu.«²¹

²¹ Mirth, n. dj, str. 766.

U složenom procesu socijalne i kulturne mobilnosti pripadnici su druge generacije poslužili kao spona različitih generacija, svjetova i načina života, što su često doživljavali na konfliktan način. Upravo je zbog takvog položaja čest slučaj da pripadnici druge generacije već znatno asimilirani želete izići iz etničkih okvira zajednice. Oni to ostvaruju na više načina. Pojava mješovitih brakova češća je nego kod prve generacije. Mobilnost pripadnika druge generacije nastavlja se i kroz promjenu mjesta stanovanja. Iz etničkih enklava sele u druge dijelove društvenog kruga, mada ni tada pripadnici ove generacije nisu u potpunosti asimilirani. U daljinjoj fazi dolaskom narednih generacija etnička zajednica se transformira u bilin-gvističko društvo, društvo dviju generacija iz kojeg često proizilaze kulturni konflikti između roditelja i djece. Karakteristično je da neki roditelji u odgoju djece inzistiraju na očuvanju etničkih običaja, zadržavanju materinskog jezika, endogamiji i slično. U ovom je slučaju konflikt između roditelja i djece jače izražen jer se takve osobe nalaze pod jakim utjecajem dvaju različitih kulturnih krugova. Drugi naprotiv smatraju da njihova djeca trebaju prihvatići uz etničku kulturnu baštinu i kulturu zemlje u kojoj žive. Međutim, sigurno je da je druga generacija naših imigranata zadržala glavna etnička obilježja, ali kako je odgojena unutar šireg društva prihvatile je i usvojila norme ponašanja novog društva i znatno se asimilirala. Činjenica je da se konflikti koji proizilaze iz dodira i sukoba dviju kultura i generacija različito očituju unutar pojedinih etničkih grupa, odnosno obitelji i ovise o svakom pojedincu.

Aktivnost na društvenom i političkom planu pripadnika triju generacija također je različita. Poznato je da etnička pripadnost kao i socijalno-ekonomski status utječu na političko i društveno ponašanje pojedinca. Društvena i politička aktivnost prve generacije više je izražena unutar etničkih granica dok pripadnici druge generacije nastoje da se kompletnije uključe u razne sfere života izvan etničke zajednice. Pripadnici druge generacije, u velikom broju slučajeva pod utjecajem roditelja, jesu članovi etničkih organizacija ali se njihov interes proteže i na razna stručna, dobrovoljna i druga neetnička društva. Dolaskom treće generacije uključivanje u društveni i politički život zemlje je potpuno. Kod pripadnika treće i narednih generacija odlučujući je ekonomski i socijalni status premda se i kod njih osjeća utjecaj etničke pripadnosti.

Socijalni status osobe ne ovisi samo o porijeklu nego i o stupnju obrazovanja, odnosno zanimanja. Pripadnici prve generacije većinom bez ili sa osnovnim obrazovanjem, nedostatke u obrazovanju nastojali su nadoknaditi ustrajnim i teškim radom. Pripadnici druge generacije imali su više manje stvorene materijalne uvjete za srednje školovanje, ali su mnogi zbog ekonomskе krize i dvaju ratova prekinuli školovanje i zaposlili se. Tek dolaskom treće generacije mogu se uočiti značajnije intergeneracijske promjene u oblasti obrazovanja. Pripadnici treće generacije već su se identificirali sa širim kulturnim krugom, a stvoreni materijalni uvjeti omogućili su im da postignu viši nivo obrazovanja te je među njima znatno veći broj s kvalifikacijama i profesijom nego među pripadnicima ranijih dviju generacija.

Stupanj obrazovanja, promjena u zanimanju i mjestu boravka značajni su pokazatelji asimiliranosti doseljenika i njihovih potomaka. Sociolog Francis Ianni je na primjeru grčke, jugoslavenske i talijanske etničke grupe utvrdio pozitivnu korelaciju između stupnja obrazovanja, rezidencijalnih promjena i procesa asimilacije. Kako su te promjene više izražene kod pripadnika druge i narednih generacija očito je da je proces asimilacije daleko jače zahvatio kasnije generacije.

Asimilacija doseljenika, kao što je ranije istaknuto, proces je koji se ne završava nestankom prve generacije već se nastavlja kroz nekoliko generacija. Brojne teorije o asimilaciji koje su šezdesetih godina ovog stoljeća bile propagirane, tumačile su da će dualno društvo, bilingvizam i sve jači proces asimilacije dolaskom druge generacije dovesti do nestajanja etničkih grupa i uvjetovati stvaranje homogenog društva. Međutim, postojanje etničkih zajednica i kroz nekoliko generacija pokazalo je da druga generacija nije bila prijelomna točka s kojom će etničke grupe nestati ili osjećaj etničke pripadnosti, već bi druga generacija bila spona između prve generacije imigranata i narednih naraštaja. Pripadnici treće generacije usvojili su vrijednosti i norme ponašanja šireg kulturnog kruga i potpuno se s njim identificirali, ali svijest o etničkom porijeklu i pripadnosti pa i veze s domovinom pradjedova još postoje.

Naime, suvremena društvena kretanja koja su naročito izražena među mladima pokazuju da pripadnici treće generacije pokazuju velik interes za kulturno nasljeđe svojih predaka. Taj fenomen pod pojmom »interes treće generacije« nije još sasvim sagledan i objašnjen. Američki sociolog Will Herber-

ger, koji se bavi proučavanjem odnosa i promjena generacija u SAD, smatra da pripadnici treće generacije drugačije doživljavaju problem etničke pripadnosti jer su riješeni socijalnih zapreka kroz koje su u toku dvije generacije prošli njihovi djedovi i roditelji. Margaret Mead na sličan način tumači interes treće generacije za etničko nasljeđe, a objašnjava ga identifikacijom te generacije s američkom prošlošću, što u stvari znači s prošlošću njihovih djedova koji za omladinu u izvjesnom smislu postaju idoli. Američki povjesničar Marcus Hansen sažeo je značenje tog fenomena riječima: »Što sin želi da zaboravi unuk želi da se sjeća«. Američki demograf William Petersen među prvima je ukazao na pojavu interesa treće generacije za etničko nasljeđe nacije za što kaže: »Začuđujući je fenomen poznat pod imenom nativizam treće generacije koji je nastao u vrijeme kad je navedena generacija već integrirana u američko društvo. Njeni pripadnici obnavljaju etničku kulturu kroz brojna amaterska folklorna, historijska i sportska društva te na druge načine železadružiti različite oblike prekomorske kulture svojih pradjedova«.²² Zapaženo je da i »najstariji« Amerikanci koji ne znaju ništa o svome porijeklu nastoje ga na razne načine otkrivati. S višim stupnjem asimilacije još sasvim nesagledan fenomen etničkog interesa treće generacije raste praćen željom da se sazna više o svojoj prošlosti i kulturnom nasljeđu čitave nacije. Naročito je taj interes značajan među stanovništvom koje nije anglo-saksonskog porijekla, dakle među potomcima brojnih etničkih grupa koje su se useljavale u Sjedinjene Američke Države između 1880. i 1924. godine i koji su kao »novi imigranti« bili diskriminirani u anglo-saksonskom društvu.

»Etničko oživljavanje« (ethnic revival), »interes treće generacije« (the third generation interest), »etnički nativizam« (ethnic nativism) i »etnički pokret« (ethnic movement) jesu nazivi za istu pojavu koju karakterizira zanimanje treće generacije za kulturno nasljeđe i porijeklo nacije.

Pokret etničkog oživljavanja je pored ostalog ukazao na značajnu činjenicu. Naime generacijama su demografi, sociologzi, historičari i drugi znanstvenici prikazivali američko društvo kao »veliki lonac za taljenje« u kojem se svaka osoba ili doseđenička grupa s vremenom stopi u jedinstvenu naciju homogene kulture. Takvoj teoriji odgovarao je moto *E pluribus unum*

²² W. Petersen, *Population*, New York 1961, str. 131.

(jedan iz mnogih). Drugim riječima, Amerikanac, »taj novi čovjek« kako ga naziva Hector St. John de Crevecoeur, trebalo je da bude slobodan čovjek, oslobođen povijesti, oslobođen kulture, oslobođen grijeha. Amerika je bila novi rajske vrt, a Amerikanac novi Adam. Pošto je sam čin doseljevanja trebao biti rezultat duhovnog preporoda, od doseljenika se očekivalo, kako je to rekao Crevecoeur, da ostavi »za sobom sve svoje stare predrasude i naravi i primi nove koje sobom donosi novi način življenja koji je prihvatio«.²³ John Quincy Adams traži od doseljenika »da obavezno odbaci svoju evropsku kožu i da je nikad više ne navuče. Doseljenici moraju gledati u budućnost, na svoje potomstvo, a ne iza sebe, na svoje pretke«.²⁴ Mit o preporodu postao je u tezi o granici Fredericka Jacksona Turnera najutjecanje povjesno objašnjenje američke izuzetnosti. U vatrenom krštenju na granici — izjavljivao je Turner — doseljenici su se amerikanizirali, oslobođali i stapali u jednu mješovitu rasu.²⁵ — I sama metafora o »loncu za pretapanje« nagovještava spaljivanje svega nečistog na visokoj temperaturi. Israel Zangwill, koji je u kazališnom komadu *Lonac za pretapanje* uveo taj izraz kao simbol asimilacije, dočarava ovu viziju na slijedeći način: »Tu su vatre Gospodnje oko Njegovog usijanja. Tu leži on, veliki Lonac za pretapanje — oslušni! Zar ne čuješ kako tutnji i vri? Tu zjape njegova usta — pristanište gdje hiljade gigantskih pipaka dopire sa kraja svijeta da bi izručili svoj ljudski tovar. Ah, kakvo komešanje i kakva uzavrelost! Kelti i Latini, Sloveni i Germani, Grci i Sirijci, crni i žuti — Jevreji i neznabušči — Da, Istok i Zapad. Sjever i Jug, palma i bor, pol i ekvator, polumjesec i križ — kako ih veliki alkemičar topi i stapa na svom plamenu očišćenja! Ovdje treba svi da se sjedine, da izgrade Republiku Čovjeka i Kraljevstvo Božje«.

Vizija Amerike kao »lonca za taljenje« ostavila je snažan dojam na Antu Tresića — Pavičića, koji je 1906. posjetio naše iseljenike u SAD i na jednom skupu primijetio: »Kako rekoh, neumitna je soubina odredila da vi ovdje prije ili poslije izgubite svoju narodnost i da se utopite u moru amerikanizacije. Prije nego iščeznete učinite nešto za domovinu, osnujte brojna

²³ Usp. Rudolph J. Vecoli, *Ethnicity: A Neglected Dimension of American History, The State of American History* — Edited by Herbert J. Bass, Chicago 1970, str. 71.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

društva i time održite što duže na okupu narodnu svijest.²⁶ Prije odlaska iz jedne od iseljeničkih kolonija Pavičić u oproštajnom govoru završava stihovima *Zdravo moja izgbljena braćo*. Ovi stihovi postali su u narednih desetak godina moto brojnih rasprava o iseljeništvu i asimilaciji.

Slično gledanje o asimilaciji naših iseljenika u Americi izneseno je u članku *Gorka istina* objavljenom u tjedniku »Svijet«. Anonimni autor u navedenom članku kaže da svi doseljenici u Americi, pa i jugoslavenski, ne razumiju neospornu činjenicu da će se asimilirati u američkom društvu. Stari doseljenici umiru, novi ne dolaze, a djeca rođena u Americi postaju pravi Amerikanci, pa je na taj način sudbina svake narodne grupe zapečaćena. Jedino će se neke duže, a neke kraće održati u američkom društvu.²⁷

U članku *Nestanak Jugoslavena u Americi* J. Knežević podvlači da djeca naših iseljenika rođenih u Americi jesu njen sastavni dio, a nepoznavanje materinskog jezika još više doprinosi brzini procesa asimilacije. S druge strane, starije generacije izumiru, a novih doseljenika više nema, pa će kroz koji decenij, kaže Knežević, jedna petnaestina Jugoslavena nestati. Ali to je sudbina svih doseljenika u Americi koji su na taj način stvorili američku naciju.²⁸

Malo se južnoslavenskih iseljenika selilo u svijet s namjerom da тамо ostane, mada su ih okolnosti jače od njihove volje, u najvećem broju prisilile da ostanu trajno u svijetu. To je bio jedan od razloga zbog kojih je javnost u južnoslavenskim zemljama nepovoljno reagirala na masovno iseljavanje kao i na činjenicu, koja je vremenom postajala sve evidentnija, da su djeca doseljenika zaboravljala materinski jezik, da su bila zahvaćena neminovnim procesom asimilacije koja je u krajnjoj konzekvenci, kako se u to vrijeme vjerovalo, vodila denacionalizaciji.

List »Dom« je već 1902. pisao da Hrvati seleći se čvrsto vjeruju da će se vratiti kućama. Ipak to nije tako, kaže list. Kad je čovjeku u tuđini dobro i kad тамо ima znance i prijatelje sve manje misli na povratak. Mnogi Hrvati i Slovenci već su se »rastepli« po Americi i na povratak više ne misle.

²⁶ Ante Tresić-Pavičić, *Preko Atlantika do Pacifika, Život Hrvata u Sjevernoj Americi*, Zagreb 1909, str. 125.

²⁷ »Svijet«, New York 24. VIII 1932.

²⁸ J. Knežević, *Nestanak Jugoslavena u Americi*, »Srbobran«, Pittsburgh 19. VI 1934.

»Dom« naglašava da je to teško saznanje ne za njih koji su ostali već za narod koji su ostavili.²⁹ I Miroslav Krleža konstatira da tisuće našeg naroda putuju preko oceana i u drugoj generaciji prestaju biti dio našeg naroda.«³⁰

Sama činjenica da se stotine tisuća južnoslavenskih iseljenika nisu vraćali kući nego su trajno ostali u novoj domovini navodila je mnoge pojedince u Jugoslaviji između dva rata da prema pojavi asimilacije zauzmu šire i elastičnije stajalište. O asimilaciji se tada raspravljalо kao o principijelnom pitanju: da li se iseljenici trebaju asimilirati ili pak treba stvoriti uvjete za njihov povratak. Oni koji su bili protiv asimilacije, tvrdili su da iseljenici moraju živjeti dvostrukim životom, te se često isticao primjer Francuza u Kanadi. Tolerantniji stavovi su bili u odnosu na uzimanje drugog državljanstva. *Savez organizacija iseljenika*, institucija koja je djelovala u Zagrebu, zalagala se da iseljenici u što većem broju primaju državljanstvo zemlje u kojoj žive, jer je pitanje državljanstva samo pravno pitanje, a iseljenici državljanstvom postižu jednaki položaj kao i ostali građani dotočne zemlje. Predsjednik spomenute organizacije M. Marjanović, tvrdio je da se iseljenici trebaju saživjeti s novom sredinom, ali zato njihova stara domovina treba s njima što više održavati veze kako bi oni i njihovi potomci ostali povezani s matičnom nacijom i bili od koristi svojoj staroj domovini.³¹

²⁹ »Dom«, 27. 3. 1902.

³⁰ M. Krleža, *Odlomci romansirane biografije Frana Supila, o pedesetogodišnjici smrti 1917—1967*, »Forum« br. 5—6, 1967, str. 566.

³¹ »Iseljenička nedjelja«, Zagreb 1933, str. 215.

S. Baton je pišući o amerikanizaciji naveo: »Pristalice amerikanizacije se ne boje da će se naš doseljenik amerikanizirati u smislu asimilacije. On se neće odnaroditi time što postane američkim državljaninom. On ostaje, recimo, Hrvat ili Srbin (...). Nacija njegovom tehničkom amerikanizacijom ništa ne gubi ni u nacionalnom ni u materijalnom pogledu. On će i u budućem, kao i dosada, slati novac i jugoslavenskim odborima, i gladnjima u Dalmaciji, i rođacima u Liku (...). Najzad, većina 'građana' vratit će se drage volje natrag u domaće 'podanstvo', kad zaradi i zaštedi koliko im je potrebno za starost. Ugrađivanjem dakle ne gubi ni doseljenik ni nacija a dobivaju i on i njegovi zemljaci doseljenici. Doseljenik dobija politička prava, nije izvrgnut protagonima, a kod izbora, štrajka, i postavljanja javnih funkcionera, s njim se računa, pa neki put on čak i odlučuje.« (Dr S. Baton, *Amerikanizacija i naši iseljenici*, »Nova Evropa«, Knj. VII, br. 17, 11—6, 1923, str. 516)

Dr Bogdan Novaković je analizirao okolnosti koje podstiču, odnosno usporavaju asimilaciju. Po njemu država i crkva zemalja useljenja kroz mnogostrukе aspekte svoga djelovanja provode asimilaciju. S druge strane taj proces može usporiti država iz koje su iseljenici otišli i to kroz aktivnosti raznih udruženja, organizacija, preko crkve, školovanja djece, svoje diplomatsko konzularne i iseljeničke službe, pomaganjem iseljeničkih institucija i njihove štampe, školovanjem djece iseljenika u domovini kao i raznim oblicima kulturno prosvjetnog rada sa iseljenicima.³²

U cilju usporavanja asimilacije neki su predlagali tzv. »kružni tok iseljavanja«: jedni se vraćaju a drugi odlaze. Na taj način se trebao zaustaviti proces asimilacije u iseljeničkim naseobinama. Međutim, treba spomenuti da je u to vrijeme bilo pojedinaca u Jugoslaviji koji su zagovarali potpunu asimilaciju. Oni su postavljali pitanje zašto iseljenicima iz razloga nekog neumjesnog ponosa, neke fikcije, otežavati život u novoj domovini. Ako se ne mogu nacionalno održati, neka se onda asimiliraju, ali što prije.³³

Dakako, ove debate što su se vodile u Jugoslaviji tridesetih godina su imale više akademsko značenje i nisu praktično utjecale na stvarno djelovanje asimilacije u zemljama imigracije. O toj stvarnosti našu javnost je uspješno upoznao I. Lupis Vukić u članku *Što utječe na odnarođivanje Hrvata u Americi*. On ističe da termin »odnarođivanje« koji mi upotrebljavamo, u SAD nazivaju »amerikanizacijom« ili asimilacijom. Asimilacija će zahvatiti samo one iseljenike koji će trajno ostati u Americi. Oni koji će se jednog dana vratiti kući isto su toliko naši kao i mi koji živimo u rodnoj zemlji. Djeca iseljenika, prema Lupisu, jesu Amerikanci. Međutim, on doslovno kaže: »Ali ima jedan drugi odnos koji bi trebalo gajiti i do u daleku budućnost sačuvati između nas i naših potomaka u Americi, a taj odnos je nazvan »inteligentna svijest o korijenu iz kojeg naši onamošnji potomci proistekoše«.³⁴ Na taj način nas je Lupis utješio da naši iseljenici nisu potpuni nacionalni

³² Dr Bogdan R. Novaković, *Amerikanizacija naših iseljenika*, »Letopis Matice srpske«, Novi Sad 1928, knj. 318, str. 52—64.

³³ Artur Benko-Grado, *Naš imigracioni problem po shemi pro i contra*, »Jutarnji list«, 10. 10. 1933.

³⁴ Ivan Lupis-Vukić, *Što utječe na odnarođivanje Hrvata u Americi*, Kalendar »Hrvatski radiša«, 1941, str. 51.

gubitak, predviđajući čuvanje nacionalne svijesti kod budućih generacija američkih Hrvata.

Etnička su previranja u američkom društvu unazad nekoliko godina pokazala i dokazala da se brojne etničke grupe i rase nisu potpuno stopile u jedinstveni kulturni krug nego su se održale, a neke čak i ostale izolirane od ostalih. Razni oblici nacionalnih tradicija koji su prenijeti u »novu zemlju« još su se uvijek održali i sastavni su dio života mnogih američkih građana. Upravo taj proces koji je ukazao da »lonac za taljenje« nikad nije djelovao kako je bio zamišljen i tumačen, ukazuje na odvijek postojeći pluralni karakter američkog naroda. Novi izraz što se sve češće upotrebljava umjesto »melting pota«, a ima posve novo značenje i sadržaje, jest »kulturni pluralizam«. Kulturni pluralizam ili »novi pluralizam«, kako se još često naziva, ne predstavlja u biti novu teoriju jer su etničke grupe postojale i kao takve djelovale u društvu iako je njihovo postojanje i djelovanje bilo nedovoljno sagledano i nepriznato. Američko društvo od nastanka pa do danas predstavlja etnički mozaik koji se sastoji od različitih rasa, religija i subkulturnih krugova. Sagledavanje i priznavanje tog pluralnog karaktera društva omogućiti će nestajanje predrasuda i zabluda iz prošlosti te stvoriti osnovu za rješavanje brojnih etničkih, rasnih i socijalnih problema.

Upravo suvremena gledanja na problem etnikuma i njegove pozitivne uloge u razvoju društva ključna je točka za pravilno sagledavanje kulturnog pluralizma. Tako sagledan problem etnikuma pridonijet će lakšem rješavanju nagomilanih socijalnih problema, a i problema koji proističu iz odnosa generacija i dodira različitih kultura. Proces adaptacije i asimilacije doseljenika i njihove djece u novim uvjetima bit će bezbolniji, jer je dosadašnji proces deetnizacije i asimilacije imao »visoku cijenu« koja je decenijama doseljenike i njihovu djecu stavljala u podređen položaj u društvu.

Proces asimilacije pod kojim se podrazumijevalo stapanje pojedinaca u jedinstvenu masu, kako su suvremena društvena kretanja pokazala, neodrživ je. Upravo treća generacija i njen interes za etničko nasljeđe pokazala je da asimilacija doseljenika i njihovih potomaka nije sam po sebi razumljiv proces.

Asimilacija doseljenika odnosno etničkih grupa završava se kad pojedinac ili grupa prestanu imati odvojen identitet i stupe u homogenu zajednicu. Primjer SAD potvrđuje da do

potpune asimilacije doseljenika odnosno etničkih grupa nije došlo tj. da nije stvoreno homogeno društvo već društvo sa- stavljeno od niza subkulturnih krugova pluralnog karaktera. Rudolph Vecoli je ustvrdio da Amerikanci nisu zaboravili svoje pretke, iako ih nisu nikad poznавали niti posjetili njihove grobove u Galiciji, na Siciliji ili u Hrvatskoj, pa oni ipak žive u njihovoju uobrazilji. Traganje za vlastitim korijenima, traganje za vlastitim identitetom neizbjježno zahtijeva ispitivanje etničkog porijekla. Vecoli postavlja pitanje zbog čega se upravo u novije vrijeme traga za korijenima i odgovara: »U vrijeme crnačkog revolta, vijetnamskog rata ili watergeitske afere, vjera u nepobjedivost, u pravičnost i homogenost Amerike bila je prilično uzdrmana.« Dalje Vecoli navodi kako je povjerenje u mudrost i dobromarnjernost anglo-američkog ustrojstva bilo poljuljano i mit je o amerikanizaciji bio potkopan. Posljedica toga bila je da je inherentni pluralizam američkog društva isplivao na površinu. Nekada su iseljenici bili prisiljavani da postanu Amerikanci i ništa drugo. Uslijed toga gubili su, kaže Vecoli, tradiciju, vjerovanja i običaje. Druga i treća generacija preuzela je osakaćeno nasljeđe, poneki fragment kulture, poneku riječ, poneku narodnu priču ili moličtvu. Ne treba zato kriviti doseljenike koji su pod utjecajem sveopćeg prezira prema strancima nastojali da ne budu došlaci nego Amerikanci. Vecoli postavlja pitanje: »U izvjesnom smislu pravo je čudo što je još uopće nešto ostalo u životu od tog etničkog nasljeđa. Gotovo suviše kasno smo se osvijestili da biti Amerikanac znači pripadati i nekoj etničkoj grupi (zar po samoj definiciji nisu sva ljudska bića pripadnici nekog naroda). Sada vidimo da se Amerika sastoji od mješavine nacija, da je anglo-američka kultura samo jedna od mnogih nacionalnih kultura.«³⁵

Američki novinar Daniel T. Lee suprotstavio se politici koja favorizira »lonac za pretapanje« i izjavio: »Smatram da je američka kultura velika upravo stoga što prevladava mozaik, a svaki kamenić u tom mozaiku doprinosi ljepoti i veličini njene kulture.«³⁶

I među američkim Hrvatima i u njihovu novinstvu bilo je gledišta da se oni kao etnička grupa ne gube osim u pojedi-

³⁵ Referat Rudolpha Vecolija, profesora na University of Minnesota, održan na konferenciji *Yugoslav Heritage in USA*, Duluth 1977.

³⁶ Usp. »Pregled«, Beograd 1977, god. XX, br. 3.

nim slučajevima. Tako se u »Pravdi« pod naslovom *Da li naš narod nestaje u Americi* upozorava na novinske polemike o tome da li se Jugoslaveni asimiliraju. Većina se toj tezi suprotstavljala tvrdeći da je među našim iseljenicima nacionalna svijest bila jača u tridesetim godinama nego u vrijeme kad ih je posjetio Tresić-Pavičić. Čak i generacije rođene u Americi, mada ne znaju materinski jezik, osjećaju za narod iz kojeg su potekli, a upravo te njihove osjećaje treba njegovati.³⁷

O postojanju i potrebi čuvanja hrvatskog etniciteta u SAD govori i K. Mirth ističući kako se sve češće susreće s potpuno novom pojmom — naglašavanjem hrvatskog podrijetla kod generacija rođenih u Americi. U tome prednjače ljudi s višom naobrazbom koji možda natucaju svega nekoliko hrvatskih riječi, ali svojim američkim kolegama govore njihovim jezikom i na takav način kao nitko drugi o Hrvatskoj. U tome oni igraju značajnu ulogu. Mirth naglašava da se u ovoj generaciji može naći ljudi s kojima se može govoriti o Hrvatskoj kao da se govorи o SAD. Sve ove debate između raznih hrvatskih slojeva i generacija najčešće vode prema pitanju o životu i radu američkih Hrvata i aktivnostima za njihov bolji prosperitet. Pokret buđenja interesa kod generacija rođenih u Americi za narod i zemlju njihovih otaca, prema Mirthu, još je u počecima. Nastao je spontano kod pojedinaca, ali nastale su i nove mlade ustanove kao što su *Duquesne University Tamburitzans*, *Croatian Board of Trade* iz Detroita i mnoge druge. Ove institucije mladih Amerikanaca hrvatskog porijekla pokazuju mnogo dinamike, pa se postavlja pitanje da li su to vjescnici novog preporoda američkih Hrvata. Mirth se pita da li će taj preporod zaustaviti asimilaciju i istodobno odgovara da će se proces asimiliranja sadašnjih, a pogotovo budućih generacija rođenih u Americi, odvijati nezaustavno kod Hrvata kao i kod drugih narodnih grupa. Radi se samo o tome da u toku tog procesa svaka narodna grupa razvija svoje najbolje kvalitete, kako bi mogla dati najvredniji doprinos američkoj zajednici. Time će učiniti i najveću uslugu narodu iz kog je potekla. U našem slučaju to znači da što naš hrvatski prilog u izgradnji Amerike bude vidljiviji, snažniji, poznatiji time će se dijelom kamata od tog kapitala jednom koristiti i hrvatski narod. Dalmatinski ribari i lički seljaci imali su do

³⁷ *Jugoslaveni u Sjedinjenim Državama*, »Pravda«, Buenos Aires 1934, str. 3.

jučer 'stričeve u Americi' koji su također bili ribari i radnici. Danas su neki od tih stričeva vlasnici ribarskih brodova, tvorničari ribljih konzervi, vlasnici tvornica i guverneri država. Sutra će možda netko iz malog hrvatskog sela imati strica kongresmena ili senatora Sjedinjenih Američkih Država. Možda je još najveća stvar u sadašnjem procesu dozrijevanja, dubokih unutarnijih promjena i nacionalne izgradnje američkog naroda, da američki Hrvati imaju jasniji pogled i perspektivu nego što su ikada prije imali.³⁸

Američki Hrvati kao etnička grupa nisu nestali i potpuno se asimilirali. Razlike u stupnju asimiliranosti između pojedinačnih generacija bez sumnje postoje. Razlike su naročito izražene između prve i narednih generacija. Prva je generacija, uz to što je zadržavala tradicionalne forme života, prihvatala vrijednosti i norme ponašanja novog društva, ali se s njim nije identificirala. Pripadnici druge generacije su putem raznih oblika socijalne mobilnosti dosegli viši stupanj identifikacije sa širim kulturnim krugom i znatno se asimilirali. Treća i naredne generacije su se u stvari potpuno identificirale sa zemljom imigracije djedova i u tom smislu se mogu smatrati potpuno asimiliranim. Međutim, karakteristično je da upravo pripadnici treće generacije, kako smo vidjeli, pokazuju velik interes za zemlju porijekla. Interes američkih Hrvata i njihovih potomaka za staru domovinu nesumnjivo je odigrao pozitivnu ulogu i bio od važnosti na širem društvenom, kulturnom i političkom planu u kontaktima između Jugoslavije i Amerike.

S druge strane u SAD je kao zemlji imigracije pravilno sagledavanje značenja i uloge raznih etničkih grupa u stvaranju višenacionalnog društva jačalo one napredne društvene strukture koje su se borile protiv etničke i drugih oblika diskriminacije, što je na općem planu, u međunarodnim odnosima Amerike imalo nesumnjivo pozitivno djelovanje.

³⁸ Mirth, n. dj, str. 770.

SUMMARY

CROATIANS IN THE LIFE OF THE UNITED STATES OF AMERICA

In the introduction of this book is described, in brief, the state of scientific research of the European migrations and in that context, the state of research of the migration of Croatians. Systematizing literature which from various aspects elaborated upon the problems of migration and particularly the history of emigration from the regions of Croatia, the lack of complete works from that area is established, therefore emphasizing that research in that field until now has been conducted primarily in the USA, and far less in Yugoslavia.

The first chapter is devoted to the arrival of the Croatians in the USA and the creation of Croatian communities. First is described the arrival of Croatians in the West, in the states of California, Nevada, Arizona and Washington, since the first Croatians in the USA arrived in these states after 1800. They came as gold diggers, sailors and fishermen. In the meantime they devoted themselves to other occupations, mainly in the catering industry or in stores. They became wellknown as cultivators of fruit and vegetables. Their children were educated, and occupied important positions in the life of their new communities.

The Croatians had already come to Louisiana after 1800. There they were among the earlier immigrants, and were the founders of one of the most important business branches in that area, oyster breeding. They also established orange farms, and were the first to produce wine from the juice of oranges. The second generation of Croatians here also held more important positions in American society.

This early Croatian immigration to the West and Louisiana was not significant in terms of numbers, nor were their communities or groups, which had already been formed during the second half of the last century, nor did they have a massive character. At the end of the last century, specifically from 1880, began a massive emigration of Croatians to the USA, which no longer flowed in the direction of the West, rather to the East, where in that time great masses of European immigrants were arriving, who were in fact the »new immigration«.

In the period from 1880 until World War I, approximately 500,000 Croatians immigrated to the USA. The main flow of this migration to the new world started in New York, where there was an immigration transport harbor, and then headed towards the most developed industrial states: Pennsylvania, Ohio, Illinois, Michigan and Indiana. At this time, Croatians were also going to other American states, but in somewhat smaller numbers.

The incessant flow of new arrivals from Croatia continued to move towards the centers of the steel, aluminium and electrical machinery industries, as well as to the coal basins. Calculations indicate that before W.W.I there were already approximately 120,000 Croatians living in Pittsburgh and vicinity. There were also numerous settlements in Cleveland, Chicago, Detroit and other places in the USA.

In all of these places Croatians organized their ethnic life, formed their groups and associations, built their own halls, and included themselves into life and work in their new home, America.

The second chapter *Statistical Examination of Immigration and Immigrants from Croatia to the USA* endeavors to establish at least an approximate number of Croatians who emigrated from Croatia to the USA, from the beginning of the emigrations up until more recent years. There was difficulty up to that stage since it was 1898 before a government order commanded that information and data about the emigration be gathered. In Austria-Hungary the principle of freedom was accepted as a reason to emigrate, so that it was difficult to come upon reliable statistics. In the USA, even until 1910 many Croatians registered themselves as Austrians or Hungarians. However, after analyzing numerous statistical sources, it was concluded that up until W.W.I as many as 500,000 Croatians emigrated. Before the War the Austro-Hungarian rule prevented all emigration. Between the two Wars, the Emigration Commission in Zagreb maintained quite reliable statistics on emigration. In that period the number of emigrants was 108,000.

Emigration after W.W.II is tied with events of the War, since immediately after the War 200,000 Yugoslavs emigrated to either the USA or other countries, among them being a large number of Croatians. Emigration continued even later, so that from the War until 1970 approximately 43,000 Croatians emigrated to the USA.

Statistical information is based on the census growth here and in the countries in which the emigrants settled. The information is shown by statistical reports of immigration and naturalization services, and other statistical sources.

The book stresses the lack of individual statistical sources, but points out that though incomplete, the information still shows

the dimension of the process of emigration, like the number of our emigrants in the USA, bringing us to a realistic evaluation of our people in that land.

In the chapter *Social Position of Croatians in the USA* characteristic situations in which Croatians as members of the "New Immigration" are a part are also mentioned. Their position in the beginning was unfavorable, because they were employed as heavy laborers, working 10—12 hours a day. Their living conditions were exceptionally hard, and in that time there were no workers' unions who would guard their rights. The only places where they gathered socially was at emigrant clubs, or more often at controversial "saloons" and "boardinghouses". It is a true statement that the emigrant institutions played a positive role in their lives.

As the years and decades passed, Croatians gradually adapted to their new lives and improved their economic standing. During and after W. W. I they bought houses with the help of *Croatian Helpers* (co-operative society). The social life of Croatians in America also ascended. Pittsburgh became a strong center of Croatian fraternalism, while Chicago developed as a cultural, social, and political center of the Croatians.

The large economic crisis seriously affected the American Croatians. Many lost their homes, because they couldn't pay their debts, and many returned home because they no longer had reasonable living conditions in America.

Croatians changed their occupations when they came to America. Farmers became manual laborers, and then later became qualified for specialized occupations and trades. The author provides a table showing the occupations of Croatians, and their earnings, comparing those who came between the Wars with those who came before W. W. I.

American Croatians wanted to bring their wives or girlfriends from the Old Country. However, as it was necessary to secure money to do that, they often needed to wait a very long time. The result of this was that in America there were far more men than women, which is illustrated in a separate table. With time, this proportion changes in favor of women.

In the fifth chapter the participation of Croatians in fraternal movements in USA is mentioned. Aware of their unsuitable position in American society, the Croatians organized their own society with borrowed help. With this came their greatest achievement, when in 1894 they founded the National Croatian Union in Pittsburgh. With time, the smaller remaining fraternals would unite with the Union, forming the Croatian Fraternal Union which is the largest Croatian emigrant organization in the world, with approximately 100,000 members. Along with the CFU is still active the Croatian Catholic Union with about 15,000 members.

These two organizations played a large role in the social, political and cultural life of Croatians in the USA. However, the author has analyzed the difficulties of the American fraternal movement today, and mentions that the Croatian fraternals are experiencing the same problems because of the sharp rivalry for insurance in the event of sickness or death.

The chapter *Croatians in the Workers Movement in the USA* is the most extensive, which is understandable since the Croatian immigrants in the USA were mainly in the working class, with which they distributed all of their problems. Their position was even more difficult, because they were immigrants and were, for the most part, unqualified. Based upon that, it is understandable that in order to defend their rights they actively participated in strikes with the American workers. The author also mentions all of the more important strikes that the Croatian workers participated in, and analyzes their attitudes at that stage. Some Croatians were leaders of the strikes, and many gained important positions in the American unions.

American Slovenians were the first of the South Slavs in the USA to develop a socialistic movement. By 1900 they had already formed their own socialistic club. Soon the Croatians and the Serbs joined them, and so many socialistic associations began to sprout up. Ultimately in Chicago in 1910, a Yugoslav socialistic union was founded which accepted the principles of the Socialist Party of America and included foreigners as a separate section. One group of Southern Slav socialists joined with the Socialist Workers Party, and formed a Yugoslav Federation within the Party. However, after the convention of the Socialist Party in St. Louis in 1917 there was an actual breakdown of the socialist movement in the USA, because of the question of the position toward the entrance of America into W.W.I.

After W.W.I, Croatian socialists included themselves in the Communist movement, and did this through the Socialist Workers Party of the USA. With a smaller part of the remaining Yugoslav socialists, a separate Yugoslav section was established in the Party. Even though the Croatians were only a small ethnic group, there was a large representation of them in the American Communist Party, and they were a strong force. After 1934 they formed their own Croatian section in the American Communist Party.

In the book, much attention is paid to the ideological streams and strata in the Croatian Workers Movement, and separately mentioned the group of dissidents who in 1924 formed the Yugoslav Education Union. Attention is focused on the Croatian Workers Movement in the USA, compared with the workers movement in the homeland, and especially with the Communist Party in Yugoslavia. In the last part of this chapter the role of Croatian communists in the anti-fascist movement in the USA is men-

tioned. The Croatian communists were the most active in the realization of the wide anti-fascist movement of American Slavs, especially in W. W. II.

The chapter *Croatians in Political Life in the USA* also occupies an important position in this work. It is comprised of two parts. In the first and the largest is described the work of American Croatians in becoming acquainted with the American people, politicians and the heads of the nationalistic battle of the Croatians in the old homeland. In the second part, the success of Croatians in domestic American politics is spoken of.

Speaking of political work of American Croatians, the author has recorded all important activity even from 1903, when the Croatians wanted to meet with the Americans to discuss the National Assembly movement in Croatia.

Mentioned further are the protests against Count Aponyi when he visited the USA in 1911. The work of the Croatians within the Yugoslav Emigrant movement in W.W.I, the collapse of the Austro-Hungarian Empire and the formation of Yugoslavia is written of in detail. The efforts of the Croatians between the Wars to meet Americans in bad positions with their compatriots in Yugoslavia is mentioned. Particular attention is paid to the writings of the American press in reference to the Croatian question. Also is submitted information about the action of the *Croatian Circle*, within a special memorandum about the familiarity of President Roosevelt with the situation in Croatia. Later, in 1933, Ivan Stipanović handed the memorandum to the secretary of *League of People* in Geneva. After the attack on King Alexander, the American Croatians were wrongly accused of actively participating in the organization of the attack.

The American Croatians were most intensively involved politically in W.W. II when they were jeopardized by severe Serbian propaganda, which implied that Croatians be indentified as "ustaši". Ivan Šubašić was credited for his role in political orientation and activity in the Croatian emigrant organizations, particularly at the Congress of American Croatians in Chicago in 1943. Until the end of the War Croatians were the most active in the Council of Americans of Yugoslav Heritage, and many helped to find out the truth about the National Liberation War in Yugoslavia.

From the chapter *Croatians in Cultural, Educational and Scentific Life in the USA*, Croatians are seen as the pioneers of cultural-educational activity, even though they were poor and unknown workers who transferred Croatian cultural traditions from their villages to America. They formed the first singing group, and in 1949 founded an American-Croatian Singing Society. Croatians are meritorious for the popularization of the tamburitza.

Many tamburitza groups and societies were formed by Croatian emigrants. The importance of this work results in the fact that at Duquesne University in Pittsburgh exists the well known *Duquesne University Tamburitzans*. Many emigrant newspapers, calendars, libraries, literary and scientific works, activity of singers, musicians and others, talk about the rich creative work of American Croatians.

The last chapter *Adaption, Integration and Assimilation of American Croatians*, elaborates upon the social processes which affected all immigrants to the USA including ours. A question is raised — how much have the American Croatians succeeded in resisting the process of assimilation, and what lies in the future of Croatian ethnic groups in the USA. According to this investigation, the first generation adapted and integrated into American society, but with success they withstood assimilation. The second generation is at the crossroads, while the third has already assimilated into American society.

In conclusion, the disappearance of the Croatian ethnic group in the American »melting pot« is inevitable, but the new emergence of the affirmative »new ethnicity«, the battle for a pluralistic society and the phenomenon of searching for roots demonstrates, that with a fixed transformation the Croatian ethnic group will continue to exist in the life of the USA for years to come.

SADRŽAJ

Riječ izdavača / 5

Uvod / 9

OSNIVANJE I RAZVITAK HRVATSKIH NASEOBINA
U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA / 23

STATISTIČKI PREGLED ISELJAVANJA IZ HRVATSKE
I PROSTORNI RASPORED HRVATA U SAD / 125

GOSPODARSKI, SOCIJALNI I DRUŠTVENI POLOŽAJ
HRVATA U SAD / 141

HRVATI U RADNIČKOM POKRETU SAD / 163

HRVATI U POLITIČKOM ŽIVOTU SAD / 263

HRVATI U KULTURNOM, PROSVJETNOM
I ZNANSTVENOM ŽIVOTU SAD / 352

ADAPTACIJA, INTEGRACIJA I ASIMILACIJA
HRVATA U SAD / 387

SUMMARY / 417

Many amateur groups and some LASIRGAS by Croatian immigrants. The importance of this work results in the fact that at Duquesne University in Pittsburgh exists the well known Duquesne University Tarhomerian. Many emigrant newcomers, calendar's, Horarios, literary and scientific works, activity of sports, religious and others, talk about the rich creative work of American-Croatians.

The last chapter *Adaption, Integration and assimilation of American-Croatians* elaborates upon the social process which affected all immigrants to the United States. How much time is needed — how much have they to spend in the process of acculturation in the future.

Biblioteka
GLOBUS

Ivan Čizmić

**HRVATI U ŽIVOTU
SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA**

Izdavači

ČGP DELO
OOUR GLOBUS, Izdavačka djelatnost
ZAGREB

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU / CENTAR ZA POVIESNE
ZNANOSTI / ODJEL ZA HRVATSNU POVJEST

Za izdavače

TOMISLAV PUŠEK
JOSIP ADAMČEK

Oprema

BRONISLAV FAJON

Lektor

NADA JAKIR

Tisk

ČGP DELO, Ljubljana, 1982.

423

280
1983

OVITAK U GZ

O-SI 18. 11. 82

O-H - 3. 12. 82

Nac. i sveuč. biblioteka
u Zagrebu

545955

NACIONALNA I SVEUČILIŠNA BIBLIOTEKA ZAGREB

990464452